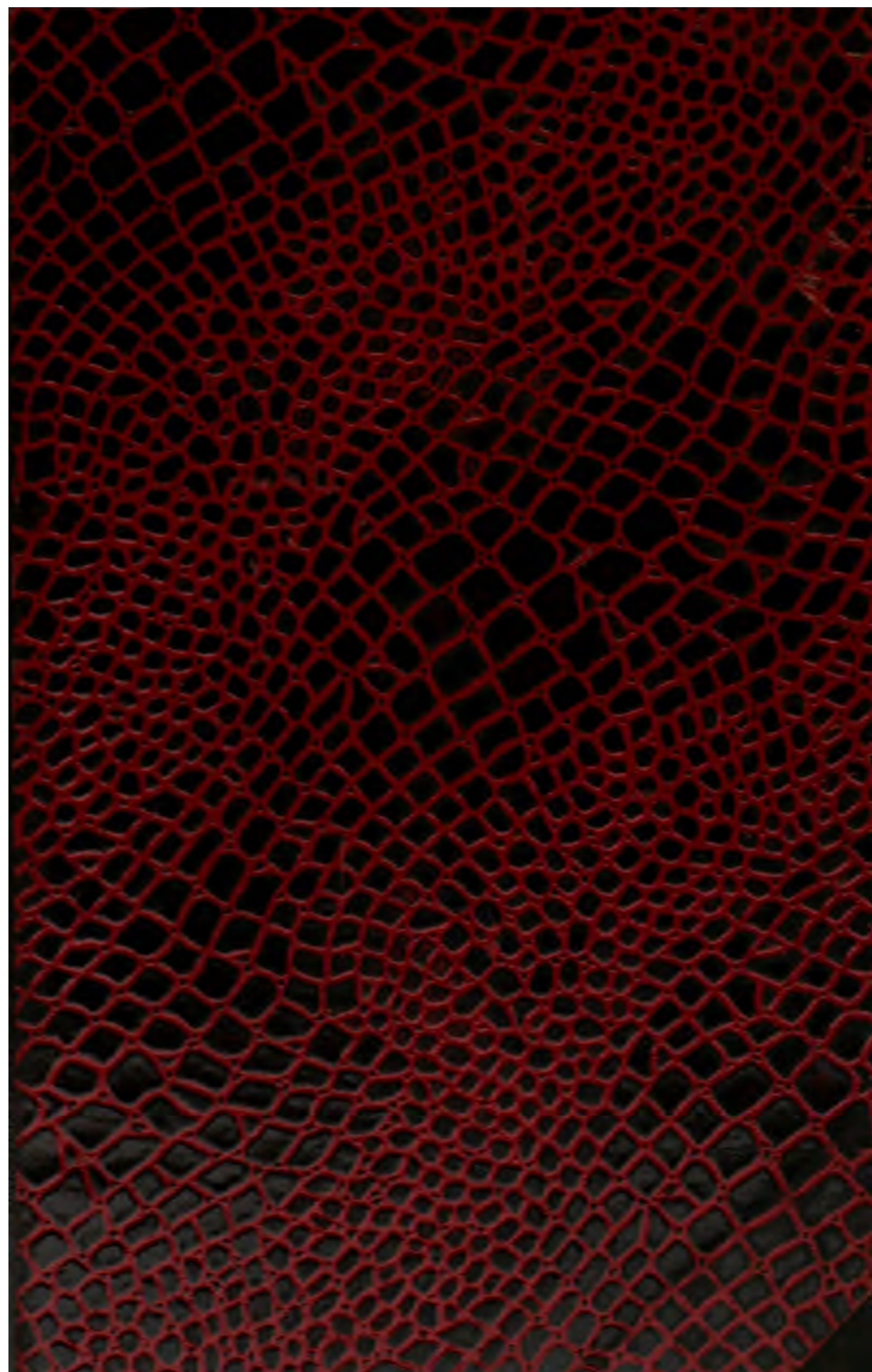

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ГОДИНА ДЕСЕТА

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ОСМА

СВЕСКА 109. 110. 111. и 112-та

У БЕОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1891

Шта има у овој књизи и где је што?

I ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. Песме лирске, епске и драмске

2. Приповетке, новеле, романи, путничке црте

II НАУКА

Расправе, чланци, беседе, предавања

III ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

1. Политички и финансијски

2. Привредни

3. Књижевни

У АТЕЉЕУ

Сликар слика, — ја га гледам, —
Слика „Нâд“.
Кад би, ако сада не би
Док је млад?!

Слика му је тако дивна, —
Дар је дар.
Гледајућ' је заборавих
Да сам стар.

Занело ме, што у њему
Тако живо сја —
(Опије ме мања чаша,
Камо л' не би та!)

Дигох руку да загрлим
Младог надника,
Што из душе тако красну
Слику наслика.

Дигох руку, па рукавом
Збрисах пос'о цео.
— Опрости ми, млади брате,
Веруј, нисам хтео.

Ласно ј' теби новом бојом
Поновити рад,
Насликати такав исти,
И још лепши „Нâд“.

Платну дајеш *оно*, чим се
Груди прелије;
— Ал из душе нек ти живот
Нâд не избрише!

В. Ј. Ј.

КРСТОНОСЦИ

од

Д-РА МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА

II ЧИН

Пољана на граници Ресаве. У дну бине један брежуљак и више шатора. С леве стране улазак у царев шатор, с десне у Фридрихов и Балдујинов. Пред шатором седи *Цар*, около њега су *Фридрих*, син му *Балдујин* и *Елеша*.[1]) На брежуљку стоји *Мавро*. У дну с леве стране стоји једна група заробљених Срба под стражом. *Крстоносци* заузимљу дно од бине, пред њима је *Липут*.

Цар Видиш ли јасно?
Мавро Чисто као дан.
Војници нису, прем' наоружани
Иду овамо правце.
Цар Липуте!
Сакупи чету момака бирани;
На сусрет њима, амо и' доведи.
Спазиш' ли да су с варком чесовом
Овамо пошли — побиј' редом све!
Припази, Мавро, сваки покрет им.
Четници војску у ред ставите.
(Излазе 2—3 четника)
Приведите ми ове људе. Ти
Елеша приђи, знадеш њихну ћуд —
— Сам си их сужње амо довео —
Испитуј редом, ја ћу слушати.
(доводе заробљене)
Елеша Ти русоглави, приђи ближе, де!
Не смећи с ума да је ово суд,
Што таквој губи, као што си ти,
С рамена главе руби.

[1]) Кнез од Неретве што га је Немања одагнао.

Први сужник Видим ја
У оку твоме душманина ћуд
И ако с уста точи наша реч.
Шта хоћеш од нас?

Елена Хоћу исповест.
На небу један Бог је господар.
На земљи овај место њега ј' ту.
У томе лику Бога свога зри
Па му се скута скромно дотакни!
Тако, па реци ко те упути
Да мачем витлаш њему на супрот;
Да дрском руком војсци његовој
— Христовој војсци, одметниче знај! —
Путове пречиш?

Први сужник Ко ме упути?
Сатника мога заповест је та:
Где видиш кога с крстом црвеним
Прса да кити, но сред крста биј!
Крст је тај лажан; боја црвена
Знамење ј' огња, што га Латини
За туђим жудни, мећу у твој кров.

Елена Умукни!

Други сужник Ми смо дужност чинили.

Трећи роб Као људи, ми смо Бана слушали,
У боју вашег ропства допали;
За даље није наше питати.

Други сужник И ако у вас ред је усвојен
Губити људе који слушају:
Сец'те нам главе, — играчка је то!
И ми смо ваших доста срубили.

Први сужник И ако буде наша летина
И даље вама грабеж вољани,
И иза нас ће когод остати
Да гладна уста ваших момака̑
Зајази сухим жељезом.

Елеша Робе!
Сувише дрзак водиш говор.
Први роб Јес,
У својој кући! Дрскост највећа.
Биће кад човек туђу напада.
Цар (љутито) На колац с њима!
Трећи роб Зар на колац баш?
Себри смо, царе, људи, хришћани!
Војници у нас тако не гину!
Елеша (војницима) Поведите их!
Први роб (у поласку) Царе латински,
За нас још биће доста кочева;
Браничево је људма сиротно.
Ал' чини ми се да их неће бит'
За све војнике цара источног (излазе).
Цар (као за себе) Развратила је лажна вера та
Отроке скромне. Боља ће вера
Завезати им језик пакосан. (Елеши)
И то се зове вера хришћанска!
На заклетву ми пролаз слободан
Обећа Исак; а сад мучки ми
Напада војску. Цар тај хришћански
Сатире борце вере Христове.
Елеша Још већег зла се овде бојати —
Цар Зар кривоклетство није највеће?
Елеша У Немање је, мислим, најмање:
Њега се, царе, ваља плашити.
Цар Немања није његов клетвеник.
Елеша Да ј' његов, он би био преварен
Ал' како није, мог'о б' другога —
Балдујин Немања ј', веле, ћуди змијине.
Цар Као овај, велиш, Архонт Исаков.
Ову сам змију прутом одагнао;
Оној ћу стати ногом на главу.
Елеша (тихо) Помоћи ћу му с драге воље ја,
Да змија буде боље згажена.

Цар (Мавру) Шта чине они?
Мавро (с брежуљка) Тихо примичу.
Опазили су нашу чету. Сад
Полази један из њине дружине
На сусрет нашим: копље је упр'о
На своја прса.
Елеша Пријатељи су.
Мавро На челу њима јаше поглавар;
Рекао бих да је — одеће му сјај
Искаче јако изнад осталих.
Њихов је гласник стигао до наших —
Говори нешто — пропустише их.
Ево их иду.
Балдујин Пријатељи су.
Цар Ваља нам видет пријатеље те!
Већ од Дунава идућ' овамо
Научио ме, вероломни гад,
У пријатељству томе лажљивом
Душманство гледат'. Да не имадох
Крај себе мужа, вична земљи тој
Јуначна, мени верно одана,
Бих још и веће поднео губитке.
Биће ти царска хвала за тај труд,
Елеша!
Елеша Светли императоре —
(улази четник и јавља нешто Фридриху)
Фридрих Управник земље, подунавски бан,
Моли за приступ, да се поклони.
Цар Кад сам на туђу међу стигао,
Долази амо. Нека уђе, де!
(улази бан)
На Раму, бане, било б' згодније
Да смо се нашли. Ја сам, ти видиш,
На прагу Рашке.
Бан Смем ли велики
Императоре у овом кругу

Казати право што ми не даде
Изаћ' на сусрет. твојој висости?

Цар Са пријатељем можда би имао
Зазора водит' овде јавну реч.
Противнику је зборит' слободно:
У реч његову не верује се.

Бан. Противник нисам крстоносцима
Ал' заклети сам проњар Исаков.

Цар. Заклетва ј' овде како увидех
Удобно средство за обману, ил'
Покривач згодан клопци душманској.
На заклетву сам Господара твог
Повео своју војску овуда,
Па већ је ево данас пети дан
Од како борбом себи крчим пут.
Сад знаш шта мислим о твојој заклетви
Па збори.

Бан. Мени клеветнику би
Из Цариграда заповеђено,
Да војсци твојој стављам препреке
И ако могу да је уништим.
Можда бих могао што се искало,
Ал' ја сам, ето видиш. побеђен —

Цар. Је̏ л' тако?

Бан. Тако императоре!
У својој кући и слаби је јак;
Ал' ја не хтедох, ето, кушати
Ко је ту јачи — ја сам побеђен.
И ево сада у твојој руци.

Цар. Бане, то другим речма значи: ја,
Васал Исаков, слушао сам га,
Ал' нисам тиме ни другом Цару
Противник био. Прав сам обојици.
Само сам верност своју зачинио
Неверством, а неверности својој
Био сам веран. Није л' тако, де?

Ти ћутиш? Ето твоји војници,
Што их у боју данас заробих,
Више су вере према Цару свом
Понели собом но ти, пристав му.
Такви вазали, као што си ти,
Шаљу се својим противницима;
С тога те шаљем на дар Исаку.
Остани где си, мени не требаш! —
Ал' кад већ велиш да си побеђен
И јеси — али победитељ твој
Ево га овде стоји пред тобом;
Па да би била пуна правица
Победитељу и побеђеном,
Теби не дајем своје заштите,
А њега примам у витезове
Западног царства римског. Фридрише,
Твој мач ми пружи! (Елеши) Погни колено!
(Свечано) Ја, Фридрих, Цар од куће Хохенштауф,
Запада римског император, ево
Ударом мача крстоносног
Уздижем данас кнеза Елешу
У витезове царства римскога.
Дајућ' му право да с осталима
Скупа, под мојом царском заштитом,
Отимље мачем Исукрстову
Свећену земљу од неверника.
(Пружи му руку за целив)
Гроф Балдујин ће у моје име
Од витеза ми примит' заклетву. —
Подајте Бану добру пратњу
До изнад наше крајње предстраже.
(Даје знак за полазак)
(Улази сатник и јавља се Балдујину)

Балдујин. На левом крилу беше из нова
Чаркања. Наши беху бачени

На рашку међу, али овде их
Надјача чета војника српских
И сузбије их. Вођ им допао
Нашега ропства. Веле да је из
Византа.

Цар. Опет! Нек' га уведу!

(Улази Гид везан)

Све лепше иде. Цар од Византа
Диже на мене војске читаве.
Узалуд мука; има неког ту
И да нас брани — (Гиду)
Ко си јуначе
Што мирну војску мучки нападаш?

Гид. Не ја, већ ти си мучки напао!
Човека мирна што те тражаше.

Цар. Касно си стигао, па помео пут.

Гид. И сам то видим! Само припази
Да с' теби једном исто не деси.

Цар. Ко те је нагн'о?

Гид. Твоји војници
Тројином јачи од моје пратње.
Ја их у борби срећно потиснух
На рашку земљу али у зао час:
Ухватише ме — заробише, да! —
Да би ко други — рашки војници

Цар. (Тихо) Немања иде да нас завади —
Гроф добро рече — (јасно) Ко си? Кажи се.

Гид. Јутрос сам нешто и ја био; сад
Већ нисам нико.

Цар. Ко си? Говори!

Гид. Био сам негда силовити Гид
Византа моћног војсковођа, и
Посланик цара да те поздравим —
А сад сам — ево роб — чији? Не знам.
Жупанова ме војска зароби
На теби, видим, на дар посла. Сад

Радо бих и сам чуо од тебе:
Ко сам и шта сам?

Цар. Ко си, то видим:
Мушка си слика верна војника.
А шта си? Ево рећи ћу ти ја:
Гост мио ти си Цару римскоме.
Дреште му руке! Знаш сад ко си?

Гид. Знам.
Римскога цара ослобођен роб?
Витешког цара роб сам слободан.

Цар. Не роб, већ буди цару туђинском
Пријатељ веран као што си и свом.
(Фридриху) Уведи госта у мој шатор —
(Фридрих и Гид одлазе)
Ти
Фландријски грофе пођи с Елешом
И својом војском правце пут Ниша.
Гласника једног пошљи у Рашку
Са овим писмом на жупана. Сад
Нека вас прати божја помоћ. —

Балдујин. Царе
Извршиће се твоја заповест.

Цар. Знај, за мало ћу и ја за тобом.
(Улази у шатор)

Балдујин. (Елеши) Дођи, витеже, самном у шатор
По заповести, да се закунеш
На верност цару, заштитнику твом.
(Улазе у шатор)

Фридрих (излази из царева шатора)
(Липуту) Нека је војска спремна: у зору
Заповест гласи да се полази.
За ноћас нек' се страже удвоје
Позади тамо, куд је пошао Бан.
(један четник јавља се Липуту)

Липут. Стража са виса јавља долазак
Странаца неких — с рашке границе.

Фридрих. Весници биће Жупанови то.
Ако су они, нек' од витеза
Појаши који њима на сусрет.
Витези. Цар вас данас отпушта.
Пођите сваки своме шатору,
На одмор.

(Витези одлазе. Фридрих иде у свој шато)
(Улази Абат Симон и Хенрих с пратњом)

Хенрих. Једва једном на крају трудног пута
Симон. Зар овај трудан; ја бих рекао:
Сад има тек да почне прави труд.
Ко се за славу крста оружа
За тога нема муке, витеже!
Или зар може која достићи
Муку што ју је подносио Спас
Носећи крст свој на Голготу? А?
Хенрик И ја сам спреман оче пречасни
Понет' га.
Симон Тако. Тако. приличи.
Витешком сину оца побожна.
Херцег је Бертолд римске цркве штит:
Син не сме бити лошиј' од њега.
Хенрик И неће бити с божјом помоћу!
Симон За њу ти јемчи наша молитва.
А сад на посао, драги витеже.
Ја ћу овамо (показује шатор Балдујинов)
А ти тамо греј! (показује шатор Фридрихов.)
(Одлази)
Хенрик Четнику) Поведи момке у стан на одмор.
Знак вам је познат; кад га чујете,
А ви за њиме. Сад одлазите.
(сам). Чисто ми лакну у овој дружини.
Бол за својима, што га понесох
Из дома. Овде у сред метежа
Као да ми бледе слике љубљене
Што ме из дома сузним очима.
Праћаху. Ипак још ми њихов глас

Кроз уши звечи, још као да слушам
Дубоки уздах мајке стужене,
Благослов очев, и још осећам
Сестрице миле топли загрљај;
Сјајни јој образ сузом зажарен.
Као да још згрева моја прса. Гле,
(Балдујин излази из шатора с Елешом)
(пред шатором) Варају ли ме очи сустале
Или је овај крсташ, Елеша?

Балдујин А сад за послом млади витеже
Мрак се већ спушта; среди полазак
За један час ћу бити пред војском.
(улази у шатор)

Елеша За један час је и мрак легао —
На земљи мрачно, мрачно у души —
Тек на обзорју једна звездица
Светлуца мало; да ми није ње, —
Херте да није — прогут'о б' ме мрак.
(Међутим се Хенрик добликжио)
Шта видим — Хенрик, је ли збиља он?
Ти овде? Драги, мили Хенриче!

Хенрик Овај час стигох с Абат Симоном.
Отац ме посла пратњи царевој
А добра срећа на те првога
Намери. Здрав ми буди. Елеша!

Елеша Кад тебе гледам, тако ми је, као
Да гледам скупа слике милене.
Из дома твога. Добро ми дошао!
Нисам се надао овој радости.

Хенрик За ме је већа утеха кад знам,
Да ћу за војне бити крај тебе.

Елеша На жалост нећеш — ја сам за путом.
Фландријском грофу ја сам доглавник
А он је вођа извиднице, што се
Вечерас креће Рашком пут Ниша.
Међутим теби у дужности је

Да чујеш цара дађу заповест.
Састанак наш је — видиш — кратак час
А кратак час је цигли тренут, кад
Пријатељ среће пријатеља свог.
Не губи дакле златно време, де
Казуј ми брзо шта је на дому?
И тако знаш већ како жедно жудим
Да чујем шта је.

Хенрик Шта је, готов јад.
Отац ме шаље цару на службу;
Мати се томе гласно опире;
А сестра —

Елеша Сестра?

Хенрик Сестра — она је —
Скрушена, јадна, — вазда одсутна —
То није више оно девојче
Што негда беше —

Елеша Није велиш?

Хенрик Не!
Нешто се крупно тамо десило
Са том девојком — весела јој ћуд
Остала негде — ко ће знати где!
Од кад је дошла с двора царева
Самоћу тражи по вас дуги дан;
А кад ме сретне где год у врту
Као да се плаши брата рођена,
И крије збуњен поглед од мене.
Шта се догодило у Келну? Ти
Валда ћеш знати.

Елеша (збуњен) Знам — да — и не знам
Нешто је било; ја тек нагађам
Ал' шта је било не знам казати.

Хенрик Девојче није што је било. Знам
Са мајком често води разговор
Ал' тај се вазда крије од мене —
Једном сам нешто и начуо — кнез

Од Рашке беше предмет говора.

Елеша (тихо и јетко) Он! (јасно) Кнез од Рашке?
А који ли то?

Хенрик Ништа ти на то не знам казати.
Говор се вије кроза ридање
Те ниси кадар да разбереш реч
Шта велиш на то?

Елеша Ништа. Женска ћуд!

Хенрик Ћуди су женске промењиве, да;
Ал њена ћуд се плахо промени,
Сувише плахо!

Елеша Чули је где што
Да друго које име помене?

Хенрик Никад.

Елеша (устежући се) Ни моје?

Хенрик Па ни твоје. Ах?
Сад се тек сећам пре њена пута
Сваког бих часа име твоје чуо

Елеша Па?

Хенрик Колико се сећам од тада
Не помиње га више

Елеша Не? (тихо) О стој,
Да ме не изда узбуђење! (јасно) Сад
Ваља ми поћи, драги Хенриче.
Оно је шатор кнеза Фридриха;
Пријави му се, до виђења!
Потражићу те пријатељу мој,
Кад год ми будеш где год на близу.

Хенрик Пођи ми с Богом пријатељу.
(Одлази у шатор Фридрихов)

Елеша (сам) Душом ми силни немир завитла,
Растрају је надање и страх.
На раскршћу ми умље застаде
Па никуд даље. Је ли девојче
Што мисао своју скрити не знаде,
Већ сваки шапут жива срца свог

У глас промеће, јел' то девојче
У пламу љубави већ сазрело,
Па страшећи се њена предмета
И сама себи име прикрива?
Или се слици мојој на супрот
Истиче друга у души њезиној;
Уз моје име, њојзи обично.
Помолило се друго, па је сад
Пренула од стра' — заћутила? Ох!
Ко, да ми реши ову загонет? —
Привиђа ми се, — машта — обмана —
Цепкање ума срце заводи!
Неће се Херта проћи љубави
Што ју је брижно однеговала!
Његово име плачућ помиње:
Уздах је нем, а тај је Еленин.
Ја смело идем својој мети.
(Одлази).

Балдуин и *Абат Симон*.
(Излазе из шатора).

Балдујин Да те пријавим свети оче цару.
Симон Још једну реч, па можеш, грофе, тад.
Као што ти рекох, Светог оца реч
Не пориче се, као ни царска; он
У теби гледа свете цркве стуб
Те мајке наше сина оданог,
А пријатеља свога. Неки смер
Фридриха Цара хоће на супрот
Његовој жељи да гледа спокојно
Како се вера овде развраћа;
Како се Визант и трабанти му
Заједно стекли да наруше мир
У светој цркви; да се глави јој
Противе смело, вероломно. — То —
То не може тако ићи, грофе, не!

Залуд је лити, ове војске крв
По Палестини! Док је Византа,
Сви напори вам биће јалови —
Идући правце светоме гробу,
Ви остављате противника свог.
За плећима. Исак ће, поштеђен
Од ваше силе, своју моћи тад
Да употреби против вас —

Балдујин (размишља) Да! Да!

Симон Неверник један наћ' ће другога
Да вас победи, да вас поништи —
И ваша војска, ваша, но ваша:
Наша ће војска идућ' за царем
Гнојити само поља пустошна
По Палестини, а полумесец,
С Византом скупа, ликоваће, тад
И делити свој лако стечен плен.

Балдујин Па шта у томе ја да чиним?

Симон Шта
Друго, до то што неће Цар.

Балдујин То није лако оче пречасни?

Симон Лакше је ипак но понети гњев
Првога сина цркве матере.
Слушај па суди. Ствар је чиста, виш'?
По неком смеру нама нејасном.
Цар тражи везе с одпадницима
Западне цркве. То се не може
Без веље штете за нас свети стô.
Овај не иде за празном славом:
Он хоће шизми корен да утре
У сред Византа. Ти ме разумеш?

Балдујин (тихо) О врло добро! (јасно) Нешто мало, да!
Ти мислиш да ја Цару преставим
Све последице таквог корака?
То није лако; ја сам клетвеник.

Симон Не, то не мислим. Али за случај
Да Цар одступи, или — ко то зна
Што ратна срећа собом носи! Да
У боју падне, војску његову
Прихвата онај, кога изабере
Наш свети отац, а он ће бирати
Ко за тим иде, што он жели — Сад
Ваљда ме схваташ —

Балдујин Исповедам ти
Да ме је глас тај одвећ ненадан
Збунио нешто. (тихо) Није л' замка то?
(јасно) Да видим мало, да се промислим.

Симон Ја ћу ти за то бити на руци
Ако ми речеш како судиш сâм
О овој војни? Има л' разлога
У мојим речма?

Балдујин Има нешто, да!

Симон То ми је доста, а сад пођимо
На страну мало, да ти саопштим
Што ми се чини да ти ваља знати —
(Излазе иза позорнице)

Цар и *Гид* (излазе из шатора)

Цар Тако ти реци цару Исаку:
Не харчи своје снаге у залуд.
Јачи је Фридрих, али не мисли
Ту јакост своју с тобом мерити.
Нити ће тај цар римског запада
Са вазалима Цара источног
Да веже савез. Са кртицама
Нигда се неће удружити лав!
Другачији су, тако му реци,
Смерови наши; али су они
На корист царству Исаковом, не
На штету њему. Нека причека
Па ће се брзо уверити, да!

Само нек војсци на пут не стаје
Чини ли то, онда се мења лист.
Спрам Етропоља стоји већ војска
Жупана рашког; Стреза је спреман
Да срне у бој против Византа.
До мене стоји да обе војске
Остану где су, гледећи мирно
Пролазак војске Цара западног.

Гид И ти му на то дајеш царску реч?

Цар Коју ћу знати боље да држим
Но он што своју до сад држаше.
А сад полази, мене чекају
Послови хитни. Имај на уму
Што сам ти рекао (пружа му руку)

Гид Сваку ћу речцу Императоре,
Што ми изрече, верно дати му,
А с њиме ће се удружити глас
Оданог слуге твоје висости,
Да боље дарне срце царево
И наврати га на тај добар пут.

Цар Полази с богом! (четнику) Спроведи војводу
До места где су пратиоци му
Нек' му се даје добра попратња.

(Улази) *Фридрих*

Фридр. За полазак је наређено све.
Извидница се креће овај час
А главна војска с првом зором. Сад
Јавише да је стигао у табор
Друсина, сатник кнеза Немање,
Да се придружи пратњи царевој
Кроз рашку земљу.

Цар Нека му се дâ
Прилично место заноћиште. Ту
Еленин шатор стоји празан. —
Посла' ли дома којег гласника?

Фридр. Узе га собом подунавски бан
На јемство да ће проћи безбедно.
Цар Сад пођи те се и сâм одмори,
Ја ћу да бдијем. —
Фридр. Светли оче, не!
Теби је одмор потребнији сад;
За бдење ј' моја крв подеснија.
Уз то ми неће трудно ни бити,
Јер имам госта.
Цар Ко је?.
Фридр Хенрик —
Цар А!
Фридр. По жељи Херцега Крстоносац.
С њиме је дошао Абат Симон.
Цар Зар?
Па где је?
Фридр. Оде с грофом Фландријским.
Да га испрати —
Цар Добро, иди сад
Ја ћу да бдијем (пружи му руку, коју Фридр. љуби.)
(сам) Ово је међа римског утицаја.
А међа хоће свога стражара: —
Подесно лице тај Абат Симон
За стражарника цркве Папине —
(Замишљен) Дан се за даном ређа суморно.
За брижним иде други, брижнији.
Данас чини ми с' теже ј' од јуче
А сутра — ко зна што собом носи?
Растрзан вечно тајним немиром,
Ноћ ми је тежа и од дана — све
Назирем неке слике суморне.
Што ми не дају ока да сведем —
Од како крочих ногом овуда.
Као да ме нека чама притиште,
А цело моје поуздање, као
Да сваким даном више нестаје.

Је ли то слабост што превлађује
Или је предсказ коби какове? —
Кад силан клоне, ваља наслона
У силнијега да потражи —
Молитва зар ће дати' покоја. —
Има ли овде живе душе?

(Са стране се појављује Пустињик у кострегу; у руци дуг штап у облику крста; корача тихо преко позорнице)

Ха!
Каква је ово овде опсена?
Човек ли, звер ли? — Ко си? Говори!
(Пустињик корача даље)
Ко си? Гласа дај!

Пуст. Човек.
Цар. Стани ту!
По лику б' рекао да си неки род
Зверова овог дивљег предела.
Шта тражиш овде?
Пуст. Звер, да, тако је!
Звер тражи кога, да га прождере. —
Цар. (Тихо) Помози боже сумануто је.
(Осврће се)
Пуст. Ал' ја те нећу прождирати, не!
За таквог мрца као што си ти
Хоће се јача чељуст од зверске.
Прождраће тебе људска чељуст, да!
Цар. (Тихо) Лудо је! (јасно) Има л' кога ту?
Пуст. Шта? Ти се бојиш? кога? крста мог?
Зар те не штити твој на прсима?
Цар. Јеси ли збиља душа крштена?
Знамење то бар вели да јеси.
Пуст. Некрштен пита крштенога, де!
Цар. Некрштен! Ја зар? Свег хришћанства цар?
Пуст. Нодокрштен си, царе римски, да!
Крст је знамење мира, љубави;
Свети је символ тежње човешке
За људско добро, за душе му спас —

На њему стоји натпис пламени,
Читај га овде, Царе латински!
«На небу слава а на земљи мир!»
Служи ли, збиља, крст тај на теби
Служи ли миру, као што вели он
Што је на њему душу пустио?
(Цар преза)
Или је пошао да крвави траг
Охоло пише куд пролази, је л'?
Погледај тамо оне кочеве,
Па читај са њих ако можеш, де,
Спасове речи: «Љуби ближњега
Као самог себе» — И ти носиш крст!?
Зар они што су негда за тај крст
На муке ишли, живот давали —
Зар њихов крст бејаше као твој:
Наоштрен челик, вечно наперен
На сачовека, да му пара груд,
Да туђе тлачи, себи граби. —
Цар. Стој!
Пуст. Да силом крчи путе крсту том
Који без силе осили се сам?
И ти то зовеш крста бранилац?....
Цар. Не даље да си по Богу ми брат!
Пуст. У лицемери нема братства. Ту
Где сила влада, братство j' празна реч;
Насилнику је ругло осећај
Што браћу веже једно за друго.
Зар они људи што их умори
Нису ти били браћа по Богу?
Па ко их уби? За што? Уби их
Задивљан небрат, што су огњишта
Бранили своја од зверова (јетко) Чуј,
Носилац крста не уме да куне!
Ал' крст је собом клетва за оне
Који га носе, да им буде штит

За недела —
И та те клетва крста згажена
Од сада прати царе латински!
Видим га где се одваљује већ
Са оног виса, који над тобом
Над царем стоји — како пада — гле!
У Јордан свети — како набуји
Малени поток у плаху реку,
А посред ове, међ валовима,
Витла се цар тај с круном на глави
И тоне у њих — ено потону!
Леш му се губи и незнано куд —
А тамо горе, де погледај, гле!
Испречио се на сред неба крст;
Те душа не мож' да се настани
Где праведници вечно станују,
Већ лута онуд, међ' небесима
Док вечност траје — вавек — вавек —
Посрћеш? видим тежак ти је крст
Тежак да како, челик двосечан —
Тежи је видим, и од претешке
Царске ти силе —
(Цар пада на колена) Ту ти је место
У праху гмижи, мраве, оружан
Скрнавним крстом, испред овога
Правога крста што те савлада!
(Полази даље па се враћа и шири руке над царем)
Опрости, спасе људски, човеку —
Земни га блесак одвећ занео,
Утрн'о му је твој божански дах,
Прости му!
(Излази тихо. Са стране се појављује Симон)
Симон: Чудан светац тај!
Не иде самном једним путем, али
Ка истом циљу.
(Завеса пада)

———

ГРЕШНО ДЕТЕ

НОВЕЛА

С. МАТАВУЉА

Беше почетком богојављенскога месеца.

Алекса Павловић, ученик четвртога разреда гимназије, идући замишљен улицом, угази дубоко у снежни смет, из кога не могаше извући ноге, те стаде викати. Пролазници се не обзираху на њ. Тада ђаче скупи сву снагу, да трупачки искочи, али се у томе тренутку — разбуди на својој тврдој постељи, у помрчини.

Срце му је јако било.

Један део тога сна беше истинит, а то је осећање силне студени, те се Алекса згучи под покривачем и стаде дланима трљати промрзле ноге. Мало после седе и загледа се кроз мрак у расцветали лед на стаклима једнога прозора. Небо беше ведро, а звезде почеле бледети. У исти мах петао залепета крилима у дворишту и кукурекну. Алекса с уздахом поздрави нови дан и напипа кресавице, те запали свећицу, — од оних од тенећке, «с гасом», што се обично употребљавају по кујињама.

Према тој слабој светлости, ђаче лагано заокружи главом, мотрећи пажљиво око себе. Последак тога прегледа беше велико чуђење, које се исказа тим, што му се поглед укочи и уста разјапише.

Лепа беше та зачуђена глава.

Коса је била плава и гргурава; очи крупне, голубјег израза; образи протегљасти и бледуњави; нос прав, размерен према обличју. Круте ивице од уста, жилави врат и широке плећи, бејаху поуздане белеге његове сељачког порекла.

Могло му је бити око петнаест година.

Кад се прибра, опет стаде мотрити око себе. Виде жуто обојене стене малене собе, попођене опекама. У једноме куту беху две тестије и обрамица, два пара ципела, четка и црна маст за обућу. У другоме куту еспански сандук, исправљен уза стену, и на њему сложене Алексине школске књиге. Под собом ђаче виде предвостручен прљав губер; на себи, на више места подерани јорган и по дну ногу своје хаљине. Осим прозора, бејаху двоја врата, једна према његовим стопама, друга с бока. Кроз ова струјаше из дворишта хладан ваздух, те се пламичак вртио у ковитлац, а из носка избијаху колутићи црна, смрдљива дима.

Алекса слегну раменима и нагну се да устане, али га спопаде јак кашаљ, те опет леже.

Ви сте се досетили да је ђаче први пут преноћило у томе хладном собичку, те се, на уранку, не могаше одмах освестити.

Докле оно прилешкари, будите вољни да чујете чега се сећало, идући у успоменама, као што је природно, од последњих догађаја у своме животу ка ранијим.

* * *

У очи тога дана Алекса Павловић пресели се ту из једне чиновничке породице на Варош-капији. Тамо беху: муж, жена и петоро деце. Домаћин беше виши чиновник, средовечан, леп, стасит човек, дуге прогрушане браде. Госпођа му беше ситна женица, ружна, приглупа, врло добра куварица, управ вештакиња у тој работи, па поред свега тога ретко кад могаше угодити јелом своме размаженом мужу, ждероњи прве врсте. Све њене мисли бејаху прикупљене на готовљење јела; сва њена радост беше кад би он после добра ручка или вечере изразио своје задовољство, а то би он учинио, подвикнувши, crescendo, три пута: хо-хо-хо! Деца су им пуста расла. Алекса падаше с ногу од умора. Од зоре до поласка у школу, једва је могао посвршавати најпрече своје дужности — да

очисти седам пари ципела, да донесе воде са чесме, па месо, рибу, зелен и остало с трга и из продавница. У повратку из школе опет је ишао по воду, трчкарао које куда, цепао дрва, помагао у кухињи и т. д., те му, онако изнурену не остајаше друго, него да се ноћу бори са дремом над књигом.

Поред све добре хране и добра најма, (примао је осам динара месечно), Алекси тај живот тако додија, да је, трчкарајући тамо амо, узгред свртао у куће, тражећи лакше послуживање. Али, на његову несрећу, те се године беше слегло мноштво сељачића у Београд, ради науке, и ти малише послуживаху буд за што, и по најдаљим кућама на Врачару и Палилули, а камо ли у средини престонице. Алекса се најпосле обрати управнику и наставницима своје школе. То он учини једнога јутра, по што га професор математике прекори што није знао задатак, запретивши му да ће изгубити «благодејање». Та претња беше Алекси тако страшна, да се и сад, лежећи, згрози — (у половини треће године, после неизмерна труда, заслужи четворке, те искамчи по десет динара месечно). Дакле онога јутра, између часова предавања, кад сви наставници бејаху на окупу, у својој соби, Алекса уђе к њима и каза им потанко невољу, молећи их да га где год сместе. Поменути професор — човек млад, сух, црне длаке и жуте коже; ђаци га зваху «жандаром» — осече се на Алексу:

— Ја ти ништа не верујем. Ја познајем твога господина и знам да је ћестит ћовек. («Жандар» није могао изговарати глас: ч). Најпосле, јесмо ли вам ми старатељи? Не фали још, него да се уверавамо је ли сваки од вас доруђковао, пре него дође у школу, толико смо вас расмазили...

Управник га прекиде, рекавши му нешто туђим језиком, али жандар љуће заврши:

— Па нека тражи сам, а вешт је томе, јер ни негорица других ђака не промениие толико кућа, колико он, од кад је код нас. Ја вам кажем да је ово скитница!

Те речи, и сад, после два месеца, кад се први пут разбуди код непознатог господина, немило зујаху у ушима Алексиним и крв му појури у образе.

По што му не поможе молба код старијих, он се настави јадати својим друговима, страхујући да не изгуби државну помоћ. Само једноме своме вршњаку, с којим се дневно три пута састајао на чесми, ни једном речју не одаде своју невољу.

Беше то неки Радоје Приштевац, и он ђак четвртога разреда, али не у истој гимназији где и Алекса. Приштевац је био коштуњав, као изглодан, мрке коже, стрма чела, напрћена носа, очију размакнутих, усана меснатих и отромбољених — еле, право азијатско лице. Био је необично дрска погледа и понашања, особито међу нејачи и бабама на чесми. Деца по Варош-Капији зваху га «Арапином». Алекса га је избегавао(не с тога што га се бојао, него што га мржаше из дна душе од првога састанка). Онај је њега такође мрко гледао при сваком сусрету, али остаде на томе, јер у Алексе беху широки длани, те крупне песнице.

Једнога јутра, испред Божића, Радоје стојаше раскорачен, са рукама у шпазима, те звиждукајући гледаше у водени млаз, што шикташе у његову тестију. Алекса дошавши стаде иза њега, па, чекајући реда, пресамити руке под пазуха.

— Дакле, ти тражиш лакшу послугу? запита га ненадно Радоје, обрнув малко главу.

— Ја!? рече Алекса и питајући и чудећи се.

— Ти, да боме! Та обијао си прагове на све стране, а препоручивао си се и неким ђацима, да те препоруче....

— Па? прекиде га Алекса срдито. — Па шта се тебе тиче што ја радим?

— Па да ми даш два динара, ја ћу те наместити где не ћеш имати ни трећину посла колико сад имаш, — рече Радоје мирно и опет узе звиждукати.

Алекси се спустише руке низ труп од чуда, видећи на што се изврну говор. Осети понижење.

— Е, гле, човека! Е, гле господина, који намешта ђаке!!.... Баш си ти неки господин, који све може! Ти ћеш ми дати препоручно писмо на некога, је л', Арапине?

— Отац ти је Арапин, брајко!.... Ја ћу те одвести где траже послужења, па ако се погодиш, даћеш ми два динара. Дакле, ако ћеш, да одемо сутра у ово доба, и тако је празник. Ако не ћеш ти, наћи ће се десеторица до ноћи. — Арапин се заврже својом обрамицом и крену се певајући: «Весела је Србадија».

Алекси бӥ на врх језика да му опет рекне какву грдну реч, али место тога, излети му нестрпљиво питање:

— Ама где је та кућа, у којој улици?

— Сутра... сутра... у ово доба... два динара! одговори Арапин на претрг, прекидајући песму.

Тако је и било.

Сутра дан Арапин га одведе у једну прљаву попречну улицу, што везује две улице, упоредне Теразијама.

— Ево нас! рече Арапин, ставши пред једном ониском кућом, са четири прозора. — Ево овде је тај помоћник коме треба послужење.

— Ама, збиља, ти познајеш сваки буџак по Београду! рече Алекса, дивећи му се... Него, знаш, биће ми далеко до школе.

— Ближе но од Варош-Капије, јер не ћеш овим путем којим дођосмо, него на ниже, оном другом улицом. Ја ћу те доцније упутити хајд' да уђемо сад!

Уђоше у уско двориште. Алекса виде да је кућа, што но кажу, «на глагољ». Унутрашњи краћи крак глагола, беше са три прозора. Арапин закуца на тим вратима.

Отвори им млад човек, сух, мален, црномањаст, сав налицкан, и они уђоше у празан собичак, где сад лежаше Алекса.

После првих речи отворише се врата што су сада према стопама Алексиним, те изађе млада жена, оштрих

црних очију, набељена и нарумењена, са залепљеним котурићима вране косе по челу и на слепочницама. У ушима јој блистаху минђушице као од драгог камења. На њој беше мавена свилна хаљина. Руке јој беху беле и пуначке, ножице као у детета.

Помоћник нуди Алекси само четири динара месечно: «Ако је мала плаћа, мали је и посао, јер немаш него да донесеш у подне и у вече «порцију» из гостионице, два пута на дан воде, да нам чистиш обућу и то ти је све!

Алекса се шчињаше. Хтеде да покуша не ће ли ускамчити дајбуди јоште динар, али га претече млада госпођа. Гледнувши га мило, меким, детињским гласићем, зачаврља она:

— Па знате, имамо баш добру суседку госпођу, чија је ово кућа. Она је, истина, болесна, никуд не може из собе, али је добра. Она је и првом ђаку давала свако јутро кафу... јер ми не дајемо кафу.. Свако јутро, кажем вам, пуну чашу кафе с млеком. Па, боме, и у подне, и у вече, добијао је од ње што год за јело. Она, знате, има слушкињу, стару једну слушкињу, која иде на пијацу, а ви да јој донесете воде кад и нама. Хоћете ли?

— Па, могу! рече Алекса.

— Е, па чекните, да се с њом поразговорим.

Госпођа отрча у двориште, а до мало се врати и потврди да ће бити као што је обрекла. Алекса пристаде и поздрави се.

Путем мало што се не побише њих двојица. Арапин иште своја два динара, а Алекса, тврдећи да му ништа није обрекао, налажаше да му је доста и један. Реч по реч, допреше до границе, где речи престају, а почињу говорити песнице. Арапин се савлада, узе динар, па гледајући га дрско, заврши:

— Море, није с овим свршено! Даћеш ти мени, још у своје време, и још ће ме молити да узмем!

Алекса се слатко насмеја под покривачем сетивши се те луде претње. Па онда уздахну сетивши се да му је ју-

тром ипак топлије било код чиновника на Варош-Капији. Тамо беше гвоздено огњиште, где би он свакога јутра упирио ватру, те се бар угрејао. Али тамо беше и седам пари ципелâ, и други тешки послови целог јутра, а овде само на чесму, која је близу, — додаде одмах и насмеја се Па онда се намргоди домишљајући се како ће му овде бити. Па онда се обрну на бок и хтеде да се сети шта је синоћ разговарао са новим господарем, али у тај мах зачу глас његов у соби. Тада Алекса брзо скочи, навуче чакшире, прслук и гуњ, све хаљине половне од српскога сукна, обу чизме са искривљеним петама, навуче поврх гуња, некакав летњи капут — бог зна чију одерину! натрпа шајкачу, сави губер и јорган, те их зби у крај. За тим дохвати госпођине меке ципелице. Ђаче их неко време посматраше с неким поштовањем, па их стаде мазати. И опет му осмех заигра око усана, јер чистећи први пут непознате ципеле, сети се колико их је кроз његове руке прошло. Опет, докле трљаше четком, машта га однесе у прошлост.

* * *

Алекса се спомену старог нежењеног судије, кога је служио једну зиму, пре него што дође ка чиновнику. Томе чичи Алекса ношаше јело из гостионице, и то само у подне, те од тога њих двојица, мачка и једно мало псето живљаху по двадесет и четири часа. Чича држаше под кључем не само драгоцености и што би могло бити за јело, него и свеће и сапун и «викс,» који би предао ђачету у вече, пазећи добро колико ће потрошити. Алекса и мачка дрхтаху код куће од студени, јер се судија и псето грејаху готово по цео дан у кафани. Мало времена по што Алекса отиде од чичије, умре овај од упале у плућима.

К њему беше Алекса дошао од некога гојазнога предузимача. Тај имадијаше само жену, која беше сушта супротност мужу «кост и кожа,» хистерична на

сав мах, те, као и све њене друге, на измену пакосна, милостива, ћутљива, говорљива, весела и жалосна. Муж је ретко ручавао у кући, али је редовно вечеравао. Алекса се насмеја сећајући се обичних призора за време вечере. Докле би се предузимач «набокао,» протекло би толико времена, да би се тројица умерених људи, један за другим, могли најести, а и она количина била би им доста. Његова суха женица, слабохрана, зачињала би му благовање свакојаким заједљивим примедбама, на које се дебељко ни мало не осврташе. Него, што је за чудо, чим би он престао жвакати, она би га искрено нудила. По што би добро «наслагао» тек тада би почео пити. Кад испразни прву скленицу, иште другу, али жена не да. Кад парба добро порасте, дође и друго стакло. Предговор ка трећој скленици биваше много жешћи, а пред четвртом настала би страшна граја, лупање о сто, по некад и узајамни ударци. Најпосле госпођу би обузела трзавица, те би заковрнула очима. Тада би је Алекса морао прскати водом. Чим би се освестила, бризнула би у плач. Предузимач, запињући језиком, почео би је тешити, па, најзад, и тепати. Тако је бивало сваке боговетне вечери. Поред свега тога Алекси беше лепо код њих. Али, једном пред вече, без икаква узрока, госпођа га ћуши два пута по образима, те се он искоси и рече јој грдну реч. Дебељку жао беше отпустити Алексу, али мораде. У поласку, кришом поклони му банку.

Ка предузимачу пред зиму дође од једнога младожење бакалина где немаше много посла, пошто му је и калфица помагао. После два три дана његова доласка у службу, узе га газда на само и заповеди му да, сваки пут, кад зачује пиштаљку, одмах излети из куће и дође пред дућан, који беше преко пута од стана. То говорећи бакалин извади из пршњака једну пиштаљчицу, од неке беле ковине, и затутурука пред ђачетом, да запамти поклич. Па онда му препоручи да остане тајна између њих двојице, а за то да ће му давати два динара ме-

сечно поврх плаћe. Алекса, и ако не разумеваше нашто та „комендија", обрече да ће чинити све што му газда заповеди. И не прође много, он зачу тутурукање, те отиде пред дућан. Газда га шапатом запита шта му ради жена. „Бога ми, ја не знам!" вели Алекса. „Одмах да си отишао у кућу, па.. онако.. не чини се вешт, као да нешто тражиш, види где је и шта ради!" Дете се поврати и исприча да је госпођа прогутала кашичицу слаткога и облизала кашичицу. Газда се насмеја и врати се у дућан. По што малиша, за неколико дана, достави мноштво таких ситница, исприча једном да госпа пише писмо, а на то младожења отрча без душе кући. Други пут достави да је она с прозора, одговарајући на поздрав једноме младом господину, насмејала се и нешто проговорила с њим. На питање какав беше тај господин он умејаше само да одговори да беше лепо одевен. Алекса мораше за неколико дана подуго стражарити пред продавницом, докле познаде сумњивога господина, те га показа бакалину. Те је ноћи велики букнуо рат у кући. Млада је госпа много плакала, те је чисто Алекси жао било, али није разумевао да је он томе узрок. После поче наслућивати шта је љубомора, те је бивао опрезнији, а најпосле постаде мало и лукав; газда познаде, те га истера и узе млађег ђака.

Ка томе бакалину беше се преселио из куће једнога професора. О томе се Алекса сећаше да беше болешљив, млад човек и ћуталица. И са својом лепом, веселом женом, прве године брачног живота, професор штеђаше речи, но би за столом, налакћен, слушао њено живо чаврљање, гледајући је жалостиво. Код њих остаде Алекса другу половину лета. О распусту отиде професор са женом да се лечи негде у свет, па остаде тамо и зиму. То је Алекса чуо од ђака, вративши се, у почетку јесени, из свога села, те се намести код поменутог бакалина. То је време немило у успомени Алексиној, јер мало дана након повратка, чу да му је мајка напрасно умрла. Од тада није више ишао кући.

Пре тога, прву половину лета, Алекса се беше прибио код једне добродушне баке, самохране пенсионарке, те јој помагаше гладовати. Ипак се ње сећаше са љубављу.

А к баки беше ускочио из једне глумачке породице, где је Алекса весело провео читаву годину. Глумац држаше две собе и кухињу у дворишту, око којега живљаше нешто десетак породица, «сваке вере». Собе глумчеве бејаху тако трошне, да се даске угибаху и под детињим корацима, од мало јачег потреса труњаше се клачина са стена и увело лишће са глумачких повешаних венаца. Поред свега тога, муж и жена, понајвише ходајући учаху своје улоге, прекидајући учење, да се преслишају, или да се мало изгрде, или да по реду припазе на огњиште, где се свакога дана готовљаху боља јела него код каквог министра. Обоје беху пргави, али муж повише. За најмању ситницу он плане на жену, рекао би сад ће је за гушу, она се накостреши и не уступи му педља. Али та срџба траје колико запаљена руковет сламе. После тренутка смеју се. Деца им чине покор по дворишту, те, десет пута на дан проузроче велику грају међу оним «верама». Швабице и Мађарице долазе к родитељима на тужбу те проглуши чудна смеса језика̂ — прави волапик. Алекса је осим домаћих послуга, увек имао ашта да трчкара тамо-амо, к осталим глумцима, готово по свима крајевима престонице, у позориште, кад би једно од њих двоје било на проби. Али би му се у вече накнадило, јер је улазио бесплатно у позориште. Бого наш колико ли је за ту годину представа гледао! Па онда, после представе често је његов господин имао госте, своје другове, те би се певало до зоре... Него, свака се велика наслада на свету испашта, те и Алекса, због силних изостанака и слабог успеха, мораде друге године поновити разред.

Ка глумцу беше дошао од једнога кројача; к томе од једнога хлебара, свога «земљака». Оба та његова господара бијаху га за најмање погрешке; како то беше

најпретежније у његовој успомени из тога доба, није се радо устављао на другим потанкостима, иначе незнатним.

Све то и јоште хиљаде незнатнијих догађаја прелеташе памећу Алексином док је очистио два пара ципела. Па онда, ставивши на раме обрамицу, уздахну и помисли:

— «Да је жандару могуће само тренутак увући се у моју кожу, не би ме звао скитницом! Али шта ћеш де̂! Човек је судио по многим знацима и мора тако судити... Па онда има и судбе на свету! Ето Тића, мој земљак, од кад је у Београду, једнако је у истој кући, и ту га пазе као своје дете! А има их још као Тића... Али, Бога ми, има и моји вршњака, који горе прођоше од мене! Неки су помрли, неки се вратили својим кућама, неки одоше на занате, неки су прости мангупи!... О, Боже, дај ми да издржим још ово пет месеци, да не изгубим благодејање! Боже, погледај на ме сиротана!»

С тим мислима и с том молитвом, Алекса Павловић загази, сад на јави, у дубок снег пред вратима.

* * *

У дворишту, пред другим вратима, чекаше га нека жена, држећи две повелике тестије. Беше омалена, широка у крстима, у краткој сукњи, лица жута и надувена, граорастих и ситних очију, које канда не могаху тренутка мирно гледати. По лицу не би јој човек могао лако одредити године; могаше имати и више и мање од четрдесет. Име јој беше Анка, а одавно служаше код старе болесне госпође, чија је била кућа. Синоћ, чим Алекса уђе код «њихова кирајџије», Анка га посети и уговори с њим да јој доноси воду. Сад, гледајући је на дневној светлости, Алекса се сети да Анка много наликује на неку другу стару слушкињу, на Варош-Капији, коју деца прозваше «Сарма». — «Но, и ово је нека бајата Сарма!» рече он у себи.

— А ја сам мислила да си ти давно «очо», хи-хи-хи-хи, па к'о велим: превари ме ни једна вера, хи-хи-хи-хи!

Није друге, него да сама идем, хи-хи-хи! Бога ми, збиља, рекох: оде Алекса!.... хи-хи-хи. Е, баш би ми лепо било да се и јутрос прошетам до чесме, по овој зими, хи-хи-хи!.... О, Алекса, Алекса, хи-хи-хи-хи....

— Кога ђавола има ту смешна? прекиде је он, увређен њеним сувише домаћим понашањем, па натакну обе тестије и оде брже. «Ала је глупа! рече на изласку, чујући како се «Сарма» једнако иза њега смеје.

Кад обрну с краја уличице у другу шнру, виде два дечка, која иђаху к њему погнутих глава, јер им ветар дуваше у образ. Обојица ношаху по пуну тестију у свакој руци. Један је био повећи од Алексе, у сељачким хаљинама, од нова и дебѐла сукна, са чизмама и лепом шубарицом на глави. Други малиша, нижи, имадијаше на себи дугачак мрк капут, а на глави мек, црн шешир. Кад му се примакоше, Алекса стаде као укован и викну:

— Ама, јеси ли ти то, Тића!?.... Јеси ли ти то, тако ти Бога!

— Ооо, Алекса! рече Тића, такође зачуђен, пак спусти тестију и рукова се са «земљаком». Беше широка лица, јако испуњених јабучица, а очију као у зверца.

— Па како си, Алекса, болан? Па где си ти? Па од кад си у овоме крају?

— Па од синоћ, брате. Ово ми је први пут да идем на ову чесму, и кога ћу срести!? Па веле: не погађа слутња! А ја, јутрос кад се пробудих, тако ми Бога, јутрос мишљах нешто о теби! И ево сретам те, а не видесмо се, Бог зна од кад!

— Jā, тако то може бити. Дакле, сад си у овој улици? А код кога?

— Ено у оној кући са четири прозора, па у дворишту, код некога помоћника.... ето, Бога ми, видиш, не знам му ни имена! — застаде смејући се Алекса. За тим укратко исприча земљаку, како се преселио са Варош-Капије. Па онда настави: А ти, ...â, jä, jä, jā, сад се сетих, ти си у оној доњој улици, на десно, чини ми се!

— Јес, десно, четврта врата.

— Е, не бих се никад сâм сетио, и ако сам к теби долазио.... богме, беше давно! А није ми познат овај крај. Дакле, све увек код учитеља?

— Дабогме!

— Е, хоћеш ли веровати? и о томе сам јутрос мислио! А ово му је син? — Алекса погледа капуташа, беличасто дете, напрћена носа и засмејаних усана.

— Јâ! потврди Тића полазећи. Жури се, брате, јер си се задоцнио, па ћеш морати чекати реда на чесми. Збогом!

— Е, збогом!.... А, бих ли могао доћи к теби после подне? викну јако Алекса према ветру. — А? Требаш ми е штоооо!

Тића се хитро окрену на пети.

— Па дођи! И тако је четвртак!

— О, брате, о, брате, дакле ми је Тића у суседству, и њега сретам првога јутрос у новом крају! Није рђав знак ако Бог дâ! говораше сам собом, хитећи ка чесми. Сад му то изазва у памети успомене, које већ почеле беху бледети. Пре пет година доведоше њих двојицу заједно њихови очеви из сред Шумадије у Београд на науке и уписаше их у исту школу. Алексин отац Павле жељаше да се оба дечка сместе где год заједно у једну кућу. Живко, Тићин отац, сељак имућнији од Павла, пристајаше на то у говору, али учини друкчије, намести сина код некога учитеља, уговоривши да ће нешто и плаћати за дете. То Павле није могао, те остави сина његовој срећи. Деца су се ипак дружила прве године, састајући се путем и слушајући заједно науку, али почетком друге. Тића се премести у другу гимназију. Од тада се ретко виђаху. Па онда Алекси умре мајка, а отац се ожени с другом, те се прекиде и она танка веза с кућом. Па онда Алекса мораде поновити разред, а Тића одмаче. Па онда.... колико и колико промена у мало времена! Алекса уздахну.

Морао је прилично дуго чекати реда на чесми. То га поучи да други пут боље урани, јер је овде већа налога него на Варош-Капији. Вративши се поцрвенелих образа̂ и руку, угињући се под теретом, срете се пред вратима са својим газдом.

— Други пут мало раније да пођеш, а мало брже да се вратиш! рече овај опоро. Море, једва сам се имао чим умити.

На првоме прозору, с лица, беше одгрнута завеса. За стаклом виде Алекса једну ћелаву, брадату, црвену главу, која га с мржњом гледаше. Тај човек беше голорук, без оковратника, и бубњаше прстима по окну. Видело се да и он чека воду.

Сарма испаде пред врата, те прихвативши тестије, заторока:

— А где си грешниче? Јао, да знаш кеко ме изгрдио господин Франц! хи-хи-хи-хи. Он пије кафу код нас, а нема дувана, нема воде, а време му је у канцеларију, хи-хи-хи-хи. Дед, по богу, ево ти три гроша за дуван, ама брзо.

— Јесте ли ви то, Алекса! чу се нежни глас из госпођине собе. Донесите мало угља!

Он захвати лопату и понесе к њој. Беше му то првина да уђе у једину собу својих нових господара, у «госпођину собу», како је он у памети зваше. Беше то сухота, два пута, можда, пространија од пусте кухиње, ниска, окречена, запођена раздвојеним и прилично гибљивим даскама. Госпа, заклонивши лице рукама, читаше на диванићу, пред столом, на коме беше кавени лончић на «шпиритус», две зделице, један албум, неколико књига и новина. На једним новинама разлила се локвица кафе. Алекса се с боком провуче између гвозденога кревета и стола, те усу угаљ у ждрело плехане пећи.

— Јух! ала је ладно! ала је ладно! рече она, окренувши лист у роману.

— Да идем у школу, госпођо? запита Алекса, прегледавши једним погледом сав остали намештај. До дивана беше орман, па онда три старе столице. На стени вишаху: једно огледалце, позлаћена оквира, и две шарене слике. цара и царице руске, обоје са крунама на глави, обоје одевено у некакве златоткане «одежде», цар са жезлом у руци.

— Идите! одговори жена.

Алекса узе две књиге и један рукописни свезак, пак отрча по дуван. У повратку хтеде само да преда кутију. али га Сарма уведе у своју кухињу.

— Де, брате, попиј кафу! Ја сам већ усула, хи-хи. И она пренесе своје кикотање у другу собу, где се баба дављаше од кашља, за тим даље, чак код гојазног г. Франца, на главноме краку «глагола».

Алексу пријатно изненади топлина у пространој кухињи, а још већма пуна чаша кафе с млеком и комадом хлеба, што нађе на столу, те одмах на боље промени мишљење о Сарми. Једући, разгледаше око себе. Најпре привуче му поглед изидано старинско огњиште, са повеликом ватром, са лонцима обешеним о вериге и приставленим. Бог зна од када то не беше видео, него свуда где је служио, беху гвоздена огњишта, са затвореном ватром. Па онда, две три бутине суха меса, полица са круговима и зделама, два реда блиставог бакреног посуђа, орман затворен стаклима, кроз која се виђаху редови столског прибора, свакојака облика. — Све то утицаше да се Сарма дигне пред његовим очима.

Алекса беше готов са доручком, те, чекајући да се поздрави с њом, стаде прегледати свој рачунски задатак. Што дуже гледаше, то му се чело већма мрштило, те, најпосле, тресну њим о сто. Математика беше њему големи камен спотицања. Сад настаје пети месец од кад се мучи са алгебром, и што даље иђаше, то му је бивала тамнија и заплетенија, нити је могао разумети на што то да «а» или «b» замењују бројеве и како «мање» помно-

жено са «мање» дава «више» «Жандар» Алекси беше бич божји, али Алекса у исто време високо цењаше тога човека, коме та страшна тајна наука беше у малом прсту, те, и ако му остали наставници беху ближи срцу, Жандара поздрављаше са страхом и поштовањем. У осталом, тај му човек беше добротвор, јер, и ако га често грђаше, увек му је давао боље белешке, него што је заслужио, само да не изгуби државну помоћ. Сетивши се тога, Алекса је био дирнут и понижен. Шат му земљак Тића расветли те мрачне путеве!.... Сармин глас дозва га к себи.

— Што си се замислио, Алекса!? хи-хи-хи. А у школу не ћеш?

Он хитро изађе, па, готово трчећи, стиже на главну улицу, где на једном саџијском излогу виде да је четврт преко осам. Тада успори кораке. Мало после, срете по батаљона војника, који иђаху уз трубу, и Алекса застаде гледајући како под њиховим ногама штрцка снег и блато. У школски ходник уђе нешто пре свршетка часа, те стаде прислушкивати пред својом учионицом, где Акса Чолић муцаше пред таблом: «a + b» подељено, т. ј. помножено са мање, т. ј. са више», а на то се диже смех, па професор брекну и посла «Ћолића» на место. Алекса поцрвене помишљајући, да би се, може бити, тако десило и с њим, да буде стигао на време у школу, те му се учини да га је добра срећа тога јутра спасла.... Звоно огласи свршетак часа, и он се брзо удали од врата, па се поклони професору и замоли га да га оправда. Онај га само гледну мало преко, и прође. Другога часа беше страни језик. Алекса је учио немачки и беше у томе предмету међу бољима, али не бй прозван. Трећега је било певање, што Алекса није учио, те отиде кући.

Затече госпођу на истоме месту, с истом књигом. Она га посла по лебац и вино. Он закуца на Сарминим вратима, да и њој понуди своју услугу. Неко, као одговарајући на то, лупну изнутра на најближем прозору. Алекса оде онамо, али се тргну преплашен, јер се сукоби

са чудним неким створом. Сеђаше баба нека, коњоглаваста, густих седих обрва, мртвих очију, повезане главе. Према њој беше неки ситан господин, улупљена носа, збрчкана лица, проседе округле браде.

— Кога тражиш, дете? запита човек, мигнувши главом на више.

Алекса отиде, не одговоривши. Кад се врати виде и Сарму са бабом и чичом, Алекса наслага порцуланске зделе, провуче ремик и отиде по ручак у гостионску кухињу, где нађе два три ђака из своје школе. Они га заокупише питањима, но он забашури којекако, јер осим Тиће, не беше другима испричао свој премештај. Али неки ђачић, њему непознат, позна «порцију». — «То је, вели, онога помоћника у .... улици, јер ја сам му доносио јело за десетак дана до јуче. Ја служим у трећој кући на ниже од твоје, код порезника Ристе». Па онда требаше и гостионичару објаснити. Алекса, прилично мрзовољан, не толико с тога, колико због мршаве говеђине и тананог «ауфлага» на пасуљу, љутит врати се натраг.

И као да му беше суђено да се тога дана на измене љути и весели, обрадова га госпођа оделивши му трећи део супе и већи део пасуља; до душе, од меса немаше шта одвојити, а он се не надаше да ће га ни онолико допасти, колико му даде. Она стаде одмах јести, и махну му руком да однесе свој оброк. Алекса се у кујињи шчињаше: да ли да почне јести, или да причека докле домаћин дође? У тој борби између дужности и потребе превлада оно што је јаче код деце, те његов «господин», прошавши мимо њ, виде са свим чисте порцуланске зделе. Алекса уставши пред њим, облизну се и утр усне рукавом. Помоћник јетко лупи вратима за собом и као да тихо накара своју супружницу, јер она удари веома гласно да га грди.

Алекса одмах изађе и стаде као мало замишљен пред прозором Сарминим. Није се преварио. Честита Сарма закуца на окну, те он уђе и стани се пред столом, на коме,

у три тањира. беху остаци јела, те он накнади што недостајаше у његовој младој, радишној врећици. Па онда се напи воде. великим гутљајима, што но кажу «волујски». И у томе Алекса беше право сељаче, јер је увек пио обилато, али тек пошто би добро наслагао. Па онда, над ведрицом топле воде, заврну рукаве и стаде прати судове.

Разуме се да је Сарма једнако чаврљала и смејала се. Она му причаше много што шта, а ми ћемо у изводу изнети само нешто од онога. што дознаде Алекса.

Сармина је госпођа удовица некога судије из кнез-Милошева времена. Кућа је њена и није задужена. Остаје јој од пензије око две трећине, и то улаже у управу фондова. Тако ради има близу тридесет година. Госпођа није имала деце. Сарма је код ње у служби готово од детињства. Госпођа је била здрава до пре пет шест година, па јој се узеше ноге. Сарма је дигне с кревета. те је пренесе код прозора, а лети је изнесе у двориште. Не ће дуго. Лекари кажу да је може нестати у тренутак. Онај чича улупљена носа зове се Арса. (слушкиња не каза каква је он заната). Г. Алекса оженио се са сестричном госпођином. Г. Арса је врло мудар и врло поштен човек. (Као да Сарма жељаше да Арса утуви те две врлине г. Арсе, те му неколико пута понови те речи). Г. Арса надгледа имање госпођино и води јој рачуне. Често остане код њих на ручку. Г. Франц је чиновник у «монополу» и прима дукат плаће на дан. Он је код њих има две године. За две собе, послугу, огрев и кафу, плаћа шест дуката месечно. Плаћа тачно; последњег дана од месеца, он донесе госпођи новац, а Сарми поклони динар и по̂. Али мора да је лола, јер у очи празника̂ долази пред зору кући и спава до подне. Па зна се да је оставио жену и децу, јер му је жена долазила «из прека», да се с њим суди у Београду. Пре г. Франца становао је у оним собама опет самац, и Сарма исприча његово житије. Терајући тако у назад. беше баш стигла до петога

претходника Францова, кад се стара закашља и зовну плачљиво: Анкааа.

— А-ха, пробудила се! Она, знаш, заспи и пробуди се од трена до трена.

— Анка-ааа!

— Извол'те-еее!

— А с киме то разговараш?

— Овде је онај ђак комшиски.

— Дођи амо, Анка.

— Одма-ааа..... Да! Где оно остадох? — И она мирно настави причање, које је сад прекидано било честим бабиним дозивањем: «Дођи амо, Анка!» Најпосле Сарма ућута и загледа се у Алексу, јер ред беше да започне о његовим новим господарима. А, баш као поручен, тога тренутка изађе помоћник. Он застаде пред вратима, исправи јаку и одбијајући димове, оде поносито преко дворишта. Сарма га непријатељски гледаше, те у томе изгуби ред, којим мишљаше да започне, него плану:

— Е, губа једна! Ко га не познаје, би рекао: неки господин....

— Дођи амо, Анкааа....

— А онамо гладан по вечери. Шта ћеш, брате, са осам дуката месечно да чини! Али....

— Дођи амо, Анкааа.

— Али: хи-хи-хи. Свак се помаже како може, је ли тако? хи-хи-хи....

— Дођи амо, Анкааа....

Бабино дозивање узе нагласак запевке, те ђаче отиде. Госпођа опет читаше.

— Могу ли госпођо, отићи ка једноме своме другу, овде у близини, да учим с њим?

Млада се загледа у њ, отворивши уста да нешто рече, па сврну поглед на страну, као да се нечем домишљаше, за тим устаде. Груди јој се јако надимаху, а прстима савијаше окрајке од свог белог огртача, који

беше закопчан под грлом и падаше с преда троугластим летима.

— А не ћете у школу? запита она, очигледно мислећи о другом чему.

— Нећу. Данас је четвртак.

У тај мах чуше се кораци у дворишту, те она потече ка прозору и одгрну завесу. Алекса виде г. Арсу, који уђе ка баби. Млада се насмеја и опет седе. Беше већ мирна.

— Па, идите. Мени не требате чак до ноћи! рече немарно.

— Чудна жена! мишљаше Алекса полазећи. Хтела је нешто наредити, пак се предомисли. Може бити жали ме. Добра женица!

Алекса лако нађе трећу капију у другој улици, али се збуни ушав у двориште, јер бејаше мноштво врата на ониској четвртастој кући, која рубљаше пространо двориште. Нека девојчица беше пред једним вратима те запита њу: где је учитељев стан?

— А? хоћете к нама? запита њега дете, гледајући га својим крупним црним очима. Кога тражите?

— Тићу ђака.

— Тића, вичу те! рече она одшкринув врата и шмугну унутра. Алекса уђе са њом и затече, одмах с прага, тројицу ђака, пред столом. Тића имадијаше у руци виолину, а сва тројица с напрегнутим очима гледаху у једну артију исписану музикалним знацима.

— А ти си, Алекса. Де, седи.

Оба дечка погледаше Алексу. Један беше онај, што га срете јутрос са Тићом, а друго је био млађи брат, дете од седам, осам година, које гледаше ноте једино из подражавања, као што чине мајмунчад.

Соба беше малена, чиста, топла. Иза њихових леђа беше поличица школских пуна књига, а са страна јој, по стени неколико слика.

— Па да видимо шта је то? рећи ће Тића, узевши од Алексе математички задатак. Дед, одмакните се ви! рече деци, која послушаше. Дакле, шта је? Множење! Па зар у томе запињеш? запита Жића с малим осмејком. И он поче да објашњује земљаку. Алекса, с великом пажњом, слушаше за неколико, па прекиде намернога учитеља, запиткујући за неке ствари с почетка. Тића му стрпљиво одговори на све. И тако наставише они у разговору, докле не стигоше до некога склада, а одатле се глатко упути работа, ишло је као по реду и Алексино се лице ведрило.

Неко зовну из друге собе Тићу, па се отворише врата и ступи жена, у српској ношњи, једра, црномањаста, бујних плетеница око феса, иначе ни лепа, ни ружна.

— Тића, хтела сам... а, ништа, ништа, радите! претргну она започети говор, видевши Алексу. Тића јој каза ко је Алекса. Добро, добро, — настави она — дођи ти амо Милане! и поврати се са старијим сином.

Па, прође доста времена и чу се пред вратима, у дворишту, тапкање ногу. Неко је отресао снег и говораше: — Ух! што моји ово не рашчисте! Сад ћемо с њима на поље! Дед, лопате у руке, е-хе! Тића, Милане, Јелице!...

То говорећи, упаде висок, сух човек, риђе брадице, необично живих грахорастих очију. Уста му беху велика, развучена на добродушан смеј. Имао је чизме, дуг капут и шубару до ушију.

Ђаци устадоше. Милан и Јелица дотрчаше из друге собе

— Тата!.. Тата!.. викаше двоје млађих.

— Е, имаш госта! рече учитељ Тићи. Добро, добро, радите! настави свлачећи капут, па стаде рукавом, из шале, да удара најмлађега сина Раку, који му се беше обесио за скут. — Арш! Арш! Арш! викаше уча пратећи уда-

рце, па диже дете у наручје и однесе ка жени, а за њим отидоше Милан и Јелица.

Алекса се стаде праштати с Тићом.

— Па дођи, кад год имаш времена, особито после подне, после часова, а недељом и четвртком кад хоћеш, иза ручка.

— По богу брате, Тића, како те пазе! Како си слободан, као у својој кући! рече Алекса и уздахну јаче него што је и један пут тога дана уздахнуо.

— Као своје дете. . Не другчије ни мало! одговори Тића и образи му се зажарише. Оно, истина, тата плаћа сад десет динара месечно, али шта је то према...

Разговор им прекиде уча, који се врати пред читавом поворком, носећи виолину За њим жена ношаше му .кафу, па Милан, Јелица и мали Рака. Собица се испуни.

— Но па јесте ли научили? запита домаћин Тићу и Милана седавши и удешавајући виолину.

— Не иде! виче Тића, смејући се.

— Не ће бити вечере, ако је тако! Дед, амо те ноте, Дед, виолине у руке!

Тића и Милан стадоше му са страна, сваки са својим инструментом.

Алекса се поклони и изађе.

Али застаде пред вратима Они унутра прснуше у смех на неку реч учитељеву, па онда гуднуше жице тихо, па јаче и јаче, па до мало витлаху се и преплетаху се звуци и с њима милозвучна српска песма.

Алекси се завртеше сузе у очима и пође двориштем погружен, под невидним теретом.

*
* *

За неколико дана не деси се ништа знатна у животу Алексе Павловића. Једном само одговори нешто опоро Сарми, кад је ова по своме обичају, зло говорила о ње-

говој госпођи. Управ није о њој говорила ништа јасно, него је при томе бурила усне и падала у бескрајно кикотање. Него Алекса брзо и вешто поправи своју погрешку, поласкавши малој честитој Сарми, која је била повратљива.

Са господином Арсом и Францом, Алекса се беше упознао толико, колико се може упознати ђаче слуга са имућнијим људима. Доносио им је дуван, или иначе трчкарао по њиховој потреби. У свему осталом беше као и првих дана.

Једне недеље беше време омекшало и пригрејало бабје сунце. Алекса стоји пред чесмом. Ненадно неко га потапша иза леђа по рамену и Алекса, обазрев се, сукоби се са лицем Араповим.

— Шта радиш?

— Ето, фала Богу! одговори Алекса преко воље.

— А јеси ли задовољан тамо где си? Имаш ли много посла?

— Добро је, добро, промрмља Алекса и хтеде да се одмакне.

— А је ли Бог дао каква ћара?... Знаш, онако? запита Арапин мигајући.

— Каква ћара!? рече Алекса у чуду.

Арапин га гледаше право у зенице, пак развуче усне и пружи руке, да их положи на његова рамена.

— Иди, молим те, мени није до причања! рече Алекса тргнув се натрашке.

— Де, дај сто пара.

За што да ти дам сто пара?

— За оно што знамо ја и ти, а што не би добро било да зна директор — вели Арапин, а лице му се намрачи.

Алекса не разумеде, али се увреди:

— О, мангупе! врисну он.

— Ко је већи? рече кезећи се Арапин. Кажи ми је си ли јавио директору да си променио кућу, а? А јеси ли казао где сад служиш?

— Нисам, а што то?.. Шта је ту...

— Ништа, ништа, могу му ја јавити, знаш, ако ми не даш сто пара...

— Даћу ти, да ћеш се сећати докле си жив! рече Алекса стиснутих зуба, претећи песницом.

— Немој да се једиш! одговори Арапин с подсмехом. Немој, то ти шкоди здрављу. Навратићу се ја опет ових даиа, а дотле ћеш се размислити. Запамти оно што сам ти пре рекао: даћеш ти мени, и још ћеш ме молити да узмем. — И Арапин, рекавши то, оде звиждукајући.

Алекса, носећи воду, није ништа видео пред собом. Хиљаде му мисли летијаху мозгом: једна је избијала другу; ни на једну се не могаше уставити, а гњев га обузимаше све то већи, не знајући почисто за што.

И све што је радио тога дана, радио је расејано, незграпно. Сарма га два три пута опомену, кад је јео код ње.

По што му газда изађе, Алекса, већ као обично, јави се госпођи, да му допусти да оде ка Тићи.

— Молим вас, причекајте... требаћете ми! рече она умиљато.

Алекса седе у кујни и стаде учити. Не прође много, неко закуца с поља, па уђе млад, висок господин, лепо одевен. У исти мах изађе му у сусрет госпођа, поклонивши се.

— О, куме, добро дошли. Изволите, молим вас. Изволите унутра.

— Алекса, овај... поче она тихо... молим вас, изађите на улицу и пазите... овај... ако видите да долази *наш* господин, да ми јавите. Ово је наш кум, знате. Послала бих вас да га зовете, али ко зна где је он сад? Данас је празник, па није у радњи. Него, све једно, бу-

дите тако добри да пазите, па ако га видите. јавите ми. Хоћу нешто да га изненадим...

Алекса изађе. У проласку погледа на Сармин прозор, али беше застрт изнутра.

Алекса зажарених образа стражаше на улици. Заиста да је тог тренутка и дошао газда, он га не би видио.

Одиста је дуго тако стојао, јер кад неко изађе из дворишта и очеша се ода њ', он се тргну и осети да су му се ноге укочањиле. Беше лепи кум.

— Ти се замислио, младићу! вели му овај смејући се и усти мах осети Алекса на длану нешто круто, хладно, округло. Алекса не спусти очи, да види шта му кум тисну у руку, али се песница сама грчевито стисну око котурчића.

Алекса уђе у кујњицу и, никако не отварајући песницу, седе на сандук, на своје обично седиште и подними се на другу руку. Кроз главу му севаху муње, које осветљаваху дно безданке, на коју се сад нагао у мислима. Одавно је невоља гањала дете, по љутим стрменима живота; гонила га је у ковитлац, све на уже као што вршилац тера коње по гумну, докле их не окупи око стожера. Али њега пригна ка смрдљивој рупи. Није нагонице да се стрмоглави: доста је да се навикне њеноме смраду. и, онда, биће му добро у животу.....

Млада ходаше ситним корацима по собици. Тако је дуго трајало. Најпосле жена зовну умиљато:

— Алекса!

Ђаче ђипи, а у тај мах испаде му из руке сребрњак. Он се брзо сагну и диже га, те виде да је комад од два динара. Он га тури у џеп, и за чудо! тога тренутка предочи му се једна са свим обична мисао: баш су му добро дошла два динара да закрпи обућу.

— Алекса! понови госпођа.

— Изволите! одазва се он испред врата.

— Па, ако хоћете, идите ка своме другу.

— Добро. Хвала.

После тога њих двоје не гледаху се у очи, али разговараху много. Алекса је често стражио и куму и прикумцима многим; доносио и односно писма; куповао скупа вина по ликерницама и т. д.

Са једином Сармом био је поверљив. Оне га не помрзе.

Алекса се преобрази. После два месеца замени сељачко рухо варошким. Носио је већ укрућену јаку и свилени оковратник, каква немаше ни један ђак у његову разреду. Чак се појави и сатић са бакреном верижицом.

И погоди Арапин.

Они двојица нађоше се опет на чесми.

Без речи, Алекса му пружи стопарац.

Арапин му снажно продрмуса руку и гледајући га љубазно, прошапта из шале:

— Грешно дете!

* * *

(ЈУЛИЈА ЖАДОВСКА)

Скоро ћеш ме заборавит'
Али тебе никад ја;
Ти ћеш љубит', љубљен бити,
Ал' ја никад, никада!

Ти ћеш видет' нова лица,
У ново ћеш друштво заћ';
Осећаја нових биће,
И срећу ћеш, можда, наћ'.

Без радости пут живота,
Већ свршавам боно ја;
Како љубих, колко страдах —
То ће само гроб да зна.

Р. Ј. Одавић

ЗЕМЉОРАДНИЧКИ КРЕДИТ.

У ред многих питања од велике актуалне важности на пољу наше народне привреде, долази без сумње на прво место питање о организацији кредитних установа за наш земљораднички свет. Значај кредита о коме је овде реч, у толико је већи, у колико његово практично извођење стоји у најтешњој вези са правилним економним развитком и благостањем нашег најширег друштвеног слоја. Излишно би било упуштати се у доказивање у којој би се мери, при иначе једнаким приликама, обрнуло на боље материјално стање нашега сељака, кад би му се дало могућности да у прибављању својих битних намирница, дође што брже и лакше до новца по јевтину стопу интереса. У опште је данас познат факт, колико је сељак изложен милости и немилости једнога реда спекуланата којима је главно занимање давање новца под интерес, који код нас достиже превисоке и беспримерне стопе. Ни мало се не ће претерати ако се каже, да би се повољним решењем тога питања, не само олакшао мучан положај наших земљорадника, него би се тиме још створили први услови радикалних преображаја на многим пољима наше привредне активности. Крајње би време било да се отвори што шири приступ кредита земљораду. Оснивањем сеоских банака које би било у стању да у свако време указују помоћи земљорадницима, био би једини пут да се код нас обрађивање земљишта подигне на виши ступањ, и да се спречи тако брзо економно опадање сеоског становништва, опадање које у последње време узима такве размере, да почиње давати настран и неприродан правац самој подели добара и подривати темељ демократског склопа нашега друштва.

У последњој деценији учињено је, може се рећи, доста на оснивању кредитних установа за трговце. Данас се ради на организацији кредита за занатлије. Кад би се нешто у том погледу предузело и за земљораднике, одговорило би се само једној од најбитнијих потреба нашег привредног живота.

Признати се мора да је тешко пронаћи чврст терен на коме би се теориско схватање те врсте кредита дало практички извести. Писац ових редака предложио је себи да у неколико потеза изнесе о томе главну замисао и принципијелно гледиште са кога би ваљало поћи.

Кредитне установе замашнијих финансиских операција које чине зајмове једино на некретне залоге и на дуже време, неприступне су земљорадничком свету, јер му по њиховом уређењу не могу пружати у свако време новчаних средстава. Кад је стало до остварења већих пољопривредних предузећа која земљишту прибављају бољу вредност, као на пример подизање већих грађевина, прикупљивање земљишта, исушивање и засађивање већих терена, добро организовани такви заводи неоспорно дају реалне користи. Али наши мали сеоски сопственици потребују најчешће мале новчане зајмове, да подмире своје ситније потребе: да купе семена, нагноје земљишта, дођу до бољих и савршенијих алата, сачекају на послетку бољу прођу својим производима и т. д. У таквим случајима код новчаних завода који нису намењени искључиво помагању земљорада, долази се тешко и врло споро до зајмова. У земљораду се лагано напредује, савршенија оруђа тешко се примењују, добити су мале и неизвесне. У више прилика земљорадник чини зајмове код појединаца под претешким условима, надајући се бољој жетви; али изгледи на то умичу и најбољим његовим предвиђањима, што га често доводи у веома мучан положај. Придолажењу кредита земљорадницима данас су свакојако затворена врата. У том погледу једино им се може помоћи

организовањем кредитних сеоских задруга намењених чисто помагању и унапређењу пољопривредних предузећа.

При покушају да се тај проблем практички реши, најбоље би било одбацити сваку идеју на постигнуће каквог спекулативног циља. У практици се довољно показало у страном свету да се новчане установе, које су се у почетку ограничиле једино на то да указују помоћи сиротним класама, занатлијама и радницима, па су доцније размакле круг својих операција, циљајући на веће добити, нису могле одржати а да се јако не потресу и многе су и пропале. За то ваља потражити нов облик кредита који би почивао на узајамној помоћи оних који осећају потребу да дођу до својих намирница, без икаква изгледа на неку непосредну добит од својих предузећа. Тај облик не би био ни који други до принцип кооперације у најсавршенијем облику примењен на организацију кредита. На томе темељу засноване су земљорадничке банке у Немачкој и Италији. Постанак тих тако рећи филантропских установа тесно је везан за имена двојице еминентних економиста практичара, Рајфајзена и Воленборга, као ватрених поборника примене кооперативног начела на земљораднички кредит. [1]

Први је Рајфајзен успешно извршио ту примену у Немачкој, а Воленборг је проширио и допунио у Италији, изневши јасно колико се земљорадници могу узајамно помоћи у свима врстама предузећа удружењем својих снага. Кад се посматрају ресултати тих установа у најмањим селима немачким и италијанским, може се с правом рећи да нико није више урадио за сеоски свет од тог немачког практичара и моралисте. Он је груписао мале сопственике, показао им начин на који најлакше

[1] Landwirthschaftliches Genossenschafts-Blatt, 1887, 1888, часопис који је до скора уређивао Рајфајзен у Највиду. La theorie de la coopération, par L. Wollenborg, 1887.

La solidarieta illimitata e la cooperazione in Germania, од истог писца у француском изводу.

да дођу до новца по умерен интерес. С друге стране он их је тако рећи приморао на узајамну одговорност и контролисање, пробудио у њема дух устаоштва, солидарности, врлине и штедње.

Земљорадничке банке по систему Рајфајзеновом у битности су друштва неограничене личне одговорности чланова. Она не располажу великим капиталима који би се делили на акције, нити има дивиденде као код трговачких друштава. Код њих је главно солидарна обвеза чланова, којих су улози врло мали, не прелазећи 1·50 дин. а има банака које се оснивају без икаквих улога. Изгледа чудновато у први мах да банке, конституисане у почетку са незнатним капиталом, или без икаквог новчаног фонда, могу функционисати и давати какве помоћи члановима. Али кад се из ближе погледа на циљ који се мисли помоћу њих постићи, свако чуђење ишчезава. Те установе просте су посреднице између зајмодаваца и зајмопрималаца, али такве посреднице, које не носе на себи спекулативни или трговачки карактер, те по томе не циљају на какву у новцу изражену добит.

Користи које кооперативне установе у разним комбинацијама појединачних снага могу пружати, још се потпуно не увиђају, ма да се обично придаје велика улога моћи кооперације. У самоме знању тог замашног дела народне економије, данас се стоји на земљишту простог емпиризма. Схватити разговетно снагу кооперације у народној привреди, изнети све њезине модификације као посебне облике удружења, облике у којима ишчезавају све врсте посредништва, сматрајући их као нов систем економне организације — значи продрети у саму суштину кооперативне моћи. О томе важном и веома интересантном питању могло би се много писати; но ја ћу се за сада ограничити, ради бољег расветљења питања, кога сам напред истакао тему, просто на то, да укратко обележим пругу која дели спекулативна трговачка предузећа од кооперативних.

Кооперативно друштво представља посебан облик вршења економних послова. Оно се разликује с једне стране од удружења која имају у виду остварење извесне новчане добити, а с друге од доброчиних завода, оснивање којих диктирају осећаји хуманости и доброчинства према ближњим. Карактерна црта сваког спекулативног предузећа у опште, као основе на којој почива данашња организација економног света, састоји се у прибављању економних услуга (престација) лицима ван предузећа, за извесне новчане добити у накнаду тога. По томе, таква предузећа врше сви они који другима прибављају намирнице, а за то од њих примају извесне еквиваленте који се одређују понудом и тражњом, где се по неопходности истиче цена. Сваки који ступа у пословне односе са онима који таква предузећа обављају, има са њима у битности супротних интереса. Кад се пак више лица, која се узајамно познају, удруже, да извесне економне послове самостално врше ради намирења својих личних потреба, такво удружење представља најпотпунији облик кооперације. Кооперативна је задруга по Воленборговој дефиницији спонтана организација многих интереса појединаца који, обузети осећајима намирења заједничке потребе, предузимају вршење извесних послова намењених произвођењу економних престација, којима се подмирује та потреба.

Између спекулације и кооперације постоји, као што се види, битна разлика. У предузећима прве врсте, што се на први поглед истиче, то је антагонизам интереса, јер таква предузећа, индивидуална или колективна, којима се ставља у изглед непосредна новчана добит, претпостављају извесну врсту производње коју је тешко замислити без размене, а ова опет сама по себи имплицира понуду и тражњу, два са свим различна и по природи својој супротна елемента, као што је случај код свију произвођачких задруга. У кооперативним предузећима у правоме смислу, како их схваћа Воленборг у наведеноме

делу, нема размене већ постоје само односи услуга између чланова удружења. Ту не може бити речи о цени него само о трошковима око репродукције. У таквом од прилике облику, узгредно напомињем, јављају се пољопривредне задруге у Француској, које под режимом мале својине, налазе врло повољну средину за развијање. Циљ је тим удружењима прибављање нужних потреба земљорадницима, до којих они појединачно тешко долазе. Та удружења пружају огромних услуга сељачком свету. У последње време она почињу истицати на својим програмима још један замашнији задатак — зближење произвођача и потрошача у томе, што би први продавали своје производе непосредно другима. Један француски статистичар, јако обузет том генијалном мишљу, израчунао је, да би се укидањем или бар свођењем броја посредника између земљорадника-произвођача и потрошача на мању меру, увећао годишњи доходак првих са три милијарде, а други би опет имали користи што би добијали производе по далеко јевтинију цену.

Добити које кооперативна друштва у најсавршенијем облику дају члановима својим не проистичу из продаје економних престација; она се изражавају у користима услуга, намењених прибављању заједничких намирница. У томе се најбоље огледа разлика између једне и друге врсте послова. По схватању италијанског економисте у битности је кооперативних задруга да прибављају потребе својим члановима, не производећи никакав доходак, који би се делио на дивиденде. Ако би се при томе изузетно учинила каква уштеда, треба је расподелити пропорционално услугама чланова· У свакôм другом случају изашло би се из домене кооперације и прешло у област спекулације. Воленборг по томе одриче савршен кооперативни карактер познатим потрошачким задругама у Инглеској, јер оне, вели, тргују са нечлановима кооперације, прибављајући уложеноме капиталу извесну добит, која не представља уштеду већ дивиденду.

Применом начела кооперације у смислу Воленборговом на све врсте економних предузећа постигао би се идеал коме се толико тежи — зближење рада и капитала у најпотпунијем облику, и као последица тога било би елиминисање свију посредничких паразитних предузећа, која данас доминирају свима гранама радиности. То би у битности изменило склоп данашње економне организације, у којој рад као извор богаства, ни из далека не прима удео у производњи добара, који му по природи услуга припада. Без сумње будућности, може бити скоријој, резервише се решење тог великог проблема, а за данас је тешко замислити савршено извођење у практици те идеје о кооперативним задругама. Пре свега немогуће је према данашњем стању индустрије подвести под један општи принцип све облике кооперативних удружења, који би обухватили тако разноврсне економне феномене. Али у колико је теже практички извести принцип кооперације по схватању италијанског писца код произвођачких и потрошачких задруга, где се јавља размена са законом понуде и тражње, у толико га је лакше применити на организацију кредита земљорадничког. Шта више, сеоске банке, на томе темељу засноване, имале би јачу стабилност од других новчаних завода, јер би се на тај начин отклонио сваки антагонизам интереса, који често доводи веће банке до великих катастрофа. У осталом решење питања о пољопривредном кредиту потпуно је остварено на томе принципу. Земљорадничке банке у Немачкој и Италији дају нам о томе најбољи пример.

Ја сам напоменуо да су те установе удружења са неограниченом личном одговорношћу чланова. Оне долазе до капитала на два начина: малим улозима, или узимањем новца под интерес од већих новчаних завода или појединих лица у цељи да га после реверсирају својим члановима по скупљи интерес. За суме које мале земљорадничке банке, као кооперативна удружења, тако позајмљују, стоји само јемство солидарне одговорности њи-

хових чланова. Они, узимајући новац на зајам од банке, обвезују се према њој као целини, а не лицима или заводима од којих банка позајмљује и којима они фактички дугују. Само ваља знати да кооперативне задруге у том облику могу опстати међу лицима која се добро познају, лично и имовно; она се дакле образују intuitus personae. У том случају има највише вероватноће да ће сваки члан гледати да се појави у очима свога суседа као добар и сигуран платац у свако доба, чинећи све само да умножи напоре свога рада и да удвоји штедњу. Једна таква установа у каквој општини или већем селу даваће увек прилике свакоме члану, да се угледа на боље, радније и штедљивије чланове. У тако малом обиму банчиних операција где се све збива на видику и у потпуном познавању стања ствари, где се посебни интереси сливају у опште, без сумње ће се боље напредовати с кредитом него при новчаним заводима трговачке природе, где супротност интереса изазива велике потресе, претећи опстанку самих установа.

Управни механизам сеоских кредитних банака како су данас организоване у Немачкој и Италији прост је. Најобичнији је њихов облик тип друштва трговачког под заједничким именом. Једина формалност која се тражи при упису у чланство, састоји се у пристанку појединаца на банчине статуте, и пријему члана од стране управног одбора. Обим рада једне такве банке доста је узан, и не шири се ван обима једне општине. Кад се узме на ум да је главни принцип, основа на којој оне почивају, узајамно поверење и солидарна одговорност задружних чланова, лако је разумети за што је њихов круг тако узан.

Начело равномерне одговорности чланова међу собом и њихове солидарне обвезе према трећим лицима истиче се на врху статута сваке кредитне задруге.

Управа задружна бесплатна је. Чланови, које истиче на управу поверење већине, отправљају банчине послове без икакве награде, а они се опет тако расподељују да

су рад и губитак времена око тога готово неосетни. Изузетак се чини према благајнику. коме се одређује извесна плата.

Као и код осталих новчаних удружења, управа се састоји из два главна органа: управног и контролног одбора. На врху првога стоји председник који друштво пуноважно представља; и његов потпис са премапотписом једног члана одборовог, обвезује друштво само у границама обележеним статутима. Чланови одбора немају веће одговорности од осталих чланова задругиних. и не дају кауцију. Управни одбор већа о пријему нових чланова и о отварању кредита. Његова је још дужност да се брине о проналажењу новчаних извора, да дакле уговара зајмове са већим новчаним заводима или појединцима у име задруге. То бива онда кад се банка конституисала без икаквих улога. или кад су улози недовољни.

Контролни одбор представља сталну делегацију задружних чланова; он се овлашћује да може у свако време прегледати банчине књиге и стање касе. Тога ради он се састаје два пута у години, и има право да тражи састанак главне скупштине кад нађе за потребно. Тако исто он решава о свима захтевима који би се истакли противу одлука управног одбора, било од стране чланова или трећих лица. Његове су одлуке у том погледу провизорне, јер о њима даје последњу реч главна скупштина која се по статутима мора састати два пута у години, обично у пролеће и у јесен То зависи у осталом од контролног одбора или захтева извесног броја чланова. четвртине или петине. како је којим статутима предвиђено.

Круг рада главне скупштине готово је исти као и осталих новчаних удружења. Она бира чланове управног и контролног одбора, оверава и одобрава благајникове рачуне на крају извесног времена, измењује и допуњује статуте и решава о свима евентуалним питањима. Благајник који рукује друштвеним фондом. мора по правилу

дати извесну кауцију, сем ако га од тог ослободи главна скупштина.

Циљ земљорадничких банака није ни спекулативан ни филантропски; оне се просто оснивају ради намирења битних потреба удружених чланова. За то се операције зајма морају строго контролисати. Зајмови се чине обично под овим условима. 1-во у виду конто-курента до извесне суме коју фиксира управни одбор; 2-го на краће рокове обично две године, и 3-ће на дуже рокови, највише десет година. Први услов код многих банака не постоји. Молбе за зајам упућују се управном одбору на нарочитим формуларима који се стављају на расположење свакоме члану. У свакој молби морају се поименце назначити узроци из којих се чини зајам, на пример у циљи куповине семена, пољопривредних алата, теглеће стоке, подизања пољопривредних стаја, ђубрења земљишта и т. д. Сеоске банке оснивају се у циљи намирења оних пољопривредних потреба, које су сељаку неопходне да развије и умножи продуктивне снаге свога рада и земљишта, те за то се зајмови ограничавају само на подмирење земљорадничких потреба. Контролном одбору ставља се у дужност да строго мотри и истражује узроке зајмовима, па чим нађе да зајмопримац не може да оправда зајам, губи право рока и наплата зајма може се одмах тражити.

Зајмови на веће суме морају се огарантовати хипотекарном обвезом, а мање суме обичном залогом. У последњем случају питање се тешко практички решава. Сељак има стоке и разних производа, али му је тешко допустити да ствари изађу из његове државине. С друге стране, ако би се усвојило право залоге без депласирања ствари, па ма се то косило са извесним законим наређењима, за повериоце би такво право било илузорно; они би увек били изложени ризику да дужник не заложи ствар за дуг ранијих поверилаца, и онда такав кредит не би имао реалну основу. Остаје други један пут, а то је да се заогрне обвеза земљорадника правилима трговачког

права. То би опет значило изложити га свима оним последицама које у критичним моментима наступају за трговце. Тај пут био би добар у томе, што би се тим начином поступно створила навика код земљорадника да тачно одговарају својим обвезама као и трговци. И одиста докле год се то не уведе у практику, дотле ће се непрестано истицати велике препреке потпуној организацији сеоског кредита. С те стране могао би се тај пут препоручити, али према данашњим приликама нашега сељака, то би био, чини ми се, у почетку веома деликатан експеримент.

Зајмови на мање суме и на краће време дају се на лично јемство члана зајмопримца. Ту се истиче питање личне оцене, о чему је тешко формулисати стална правила, ма да се то све изближе опредељава статутима већине италијанских банака. Сума зајма на лично јемство дужника не сме прећи максимум који се у напред фиксира. На пример ако се представи цео друштвени капитал са 100, само један његов део, обично десети или петнаести (10 или 15%) одређује се на зајмове личнога јемства. Чим се тако одређена сума исцрпи, зајмови те врсте престају све дотле, док се извесна сума исплати.

Интерес треба да је умерен према општем нивоу интереса у земљи. Установом народних банака нарочито се иде на обарање високе стопе интереса. У Немачкој сељачке банке наплаћују 5·5 до 6%, у Италији 6, 7 до 8%. Код нас би извесно стопа интереса била виша. Све нека би се попела на меру уговорног интереса, опет би се учиниле огромне олакшице нашем сеоском становништву.

Осим два наведена начина, на које банке долазе до својих новчаних фондова, има још један врло практичан. Свака сеоска кредитна задруга ствара поред главне касе за зајмове једну касу за штедњу у коју поједини чланови пласирају новац који им доноси извесан интерес. Разлика између интереса које банке плаћају и интереса које оне

наплаћују од својих дужника, последњи је свакојако већи, представља добит коју оне имају као кооперативне задруге. Али та добит никада се не дели међу чланове; она припада самој задрузи. Из те добити изузима се извесна сума на трошкове банчине, а остатак конституише резервни фонд који служи на попуњавање евентуалних губитака које задруга може претрпети.

Руковању каса за штедњу оставља се потпуна слобода. Пласирани новац не вуче велики интерес, 4 до 5% док банка наплаћује 7 до 8%.

Ни сам организатор кредитних задруга у Немачкој извесно није могао предвидити да ће се његово тако сићушно предузеће у почетку у толикој мери разгранати. Рајфајзен је имао у први мах да се бори са огромним тешкоћама, на које је његова идеја наилазила од стране богатих класа, осуђујући његово предузеће као социјалистичко и опасно. Ваљало је најпре разагнати разне предрасуде и сузбити многе интересе у првим данима организовања. Тако брзом његовом успеху највише је допринело све јаче економно опадање немачког сељака; оно је учинило те се напослетку та новина, данас тако спасоносна за сеоско становништво, морала пригрлити, кад није било излаза на другој страни. Са напредовањем тих установа ишло је од прилике као и са падањем тела из ваздуха. Брзина растења њиховог броја напредовала је у мери у којој се постизао циљ. Крајем 1887 године број сеоских банака беше 343, данас он достиже близу хиљаду.

Између кредитних установа, чију организацију у кратко изложих и тако популарних новчаних завода, основаних по систему Делићевом, изгледа да нема разлике. Међу тим, ако се посматрања једних и других зближе, разлика одмах пада у очи. Делићеве банке оснивају се помоћу капитала који се дели на акције, истина приступне малим кесама, али свакојако оне дају установама карактер спекулативан, јер акционари вуку добити; њихов новац доноси интерес и добити се деле на дивиденде. То

су дакле трговачка предузећа, намењена указивању помоћи сиротним класама. Банке Рајфајзенове не циљају на остварење новчане добити. Ту нема акција ни дивиденде, као што смо видели. Добити које се остварују на разлици интереса не деле се међу чланове, већ састављају преко ситних банчиних трошкова, резервни фонд за попуњавање евентуалних банчиних губитака. Те две врсте установа, које се разликују, имају једну важну заједничку црту — принцип узајамне солидарности чланова.

Земљорадничке банке, како их је организовао Рајфајзен, имају једну незгодну страну, која не проистиче толико из несавршености њихове организације, колико из саме природе те врсте кредита. Повремене кризе које косе земљораднички свет, доводе често појединце у тежак положај да нису у стању тачно одговарати својим обвезама, те за то се враћање зајмова тешко врши. Губитака истина нема у почетку, дужници банчини не падају у стања презадужености, али непрестано траже продужење рокова плаћања. Новац се на тај начин повлачи из циркулације и у неку руку имобилише. Појединци који потребују брзе новчане помоћи приморани су тиме да чекају дуго, док новца падне у касу. Та слаба страна одмах се опазила у практици; и у једном извештају, публикованом недавно у наведеноме часопису, препоручује се најстрожија пажња на рокове исплате зајмова.

Да би се та тешкоћа колико толико отклонила и створили лакши услови за отплату, Рајфајзен је дошао на доста практичну мисао. Он дође те уједини све банке појединих округа у једну централну установу и оснује трговачки контоар, који, доносећи великих користи централној установи својим пространим операцијама, јер стоји у пословним односима са већим новчаним заводима, непрестано долива новцем касе кредитних задруга. Циљ који се постиже савезом малих банака у једну централну установу, јесте развијање личнога кредита ширењем операција зајма. По томе уређењу разне касе зајмова

неограничавају се само на авансирање новца, већ прибављају најразноврснија пољопривредна оруђа и друго што је потребно земљорадницима. Шта више, многе банке практикују куповине и продаје сеоских производа, и на њиховој разлици спекулишу. Свака добит концентрише се у каси трговачког контоара који, располажући већим сумама и стојећи у вези са читавим низом банака, у стању је давати им новаца на дуже време, а оне опет, услед те олакшице, могу чинити зајмове појединим члановима на дужи почек, или им по некада и продужити рок плаћања. Благодарећи дакле множини банака и низу њихових резервних фондова, који се узајамно помажу и усресређују у радњи трговачког контоара, земљорадници налазе велике олакшице у погледу рокова. С друге стране ризик трговачког контоара који позајмљује банкама тако се расподељује да готово ишчезава, јер између контоара и појединих дужника стоје најмање две касе, локална и окружна.

Ради јачега јединства и одржања дисциплине над удруженим банкама, управни одбор централне установе намеће појединим банкама обвезу, да удесе своје статуте према статутима савеза. Банка која не би на то пристала искључује се из савеза. Тиме се у многоме олакшавају операције зајма. Централна установа има тако преглед стања свију банака у савезу, познаје услове под којима оне чине зајмове и начине на које се врши рамбурсирање. Сем тога, лако јој је уверити се о имовном стању и моралној вредности великога броја чланова, те тако може чинити зајмове малим банкама, познавајући потпуно стање ствари.

Сем јединства статута, оставља се у свему осталом потпуна слобода и индивидуалност појединим банкама; оне могу управљати својим пословима како најбоље знају и удешавати своје операције према местима у којима функционишу.

Ма да изгледа мало компликована, та допуна даје јачу снагу организацији и шири обим операцијама зајма. Посебно узете поједине банке нису тако јаке; њихове су операције мале и незнатне. Има и таквих које функционишу у местима испод триста становника. У опште број чланова већине тих задруга силази испод стотине. Савез сеоских банака у Највиду располагаше у једној од последњих година не мањом сумом од пет милијуна динара са 250 каса.

Ради интересантности износим овде неколико података о стању сеоских банака у Италији. Тако у једној од прошлих година банка у Лорети показиваше овакав једномесечни биланс: Актива: у каси 1·20 дин, зајам на конто-куренто 1097·61 дин; зајам на менице 16.243·77 дин; интерес на зајам коме још није истекао рок исплате 22·91 дин; Пасива: резервни фонд 881·66 дин; разне оставе 10.512 дин: интерес 92·20 дин; Банка у Кампо Сан Мартино: Актива: у каси 14·20 дин: конто-куренто 7335·56 дин; зајам 15713 дин; издатци на трошкове банчине 211·39 дин; интерес 71·25 дин; Пасива: резервни фонд 108·42 дин: акцептирани папири 19.000 дин; оставе 4096·23 дин: истекли интерес 128·80 дин. итд.

Кредитне задруге тако организоване извесно би пружале велику помоћ нашим земљорадницима, као што је данас пружају у тако великој мери немачким и италијанским.

Схватајући потпуно огромност овога предузећа код нас и пажњу, која би се морала употребити да се оно потпуно у практици изведе, ипак мислим да се при оснивању тих установа не би наишло на тако велике тешкоће. Једина озбиљнија тешкоћа коју сам нагласио, то је што се наш сељак није навикао на тачност одговарања својим обвезама, баш и при најбољим материјалним приликама. Али та слаба страна није својствена само нашим сељацима: она се јавља у већој или мањој мери код

земљорадника осталих народа, и само се може изгладити временом и навикама.

У осталом изложена организација сеоских кредитних задруга дала би се дотерати више према нашим приликама, а да се у главноме не измени принцип на коме она почива. Тако на пример солидарна одговорност свакога члана могла би се ограничити на извесну цифру, која би се у напред одредила и била подједнака за сваког. Осим тога, у статуте би се могло увести да се зајмови преко извесне цифре огарантују потписом једнога или два члана.

Имало би се још нешто рећи о законом облику којим би се морале те установе заогрнути, јер је правна страна овде толико исто важна колико и економна; но овога пута ја се не ћу упуштати у претресање тога питања. Само ћу на завршетку напоменути, да су све тешкоће које би се истакле при организовању кредитних сеоских задруга такве природе, да оне само показују да би се те установе тешко могле у почетку конституисати као самостална удружења устаоштвом појединаца. Остаје дакле да држава својом иницијативом покаже у тиме пример.

Милић Ј. Радовановић

ПРОРОЧЕ, ДОЂИ!

(НАДСОН)

Пророче, дођи! Свом силом јада
Зовем те, зовем, о, име свето.
Како смо само успали сада, —
У мучној борби клонусмо ето!

Сада ил' никад! Нек тмина мине!
Савести нема, а стид се гаси;
Ни једна зрака да кругом сине, —
Подлости само чују се гласи!

Р. Ј. Одавић

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

од

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(наставак)

§. 34. Утаја.

Између крађе и утаје чињена је разлика још у старим законицима. Тако се у Душановом законику помиње једна врста утаје као недозвољено дело. Тамо се наређује: „Ко што нађе у царевој земљи да не узме тере да рече: вратићу ако то позна; ако ли похвати или узме, да плати што тат или гусар; а што нађе у туђој земљи на војсци, да веде и несе пред цара и војводу“.

Други вид утаје не помиње се у овом законику и за то можемо узети, да су све друге врсте утаја сматране и расправљане као крађа. Дакле се у оно време само задржавање нађене туђе ствари узимало као утаја.

Данас се утаја већ другче схвата. Има истина и данас много правника, који признају само један вид утаје, а то је, кад неко туђу покретну ствар, која је поверена његовој државини, утаји, но ипак је за то преовладало мишљење, да се као утаја сматра не само овај вид утаје, него и онај случај, кад ко нађе туђу покретну ствар, па ову утаји.

Наш законодавац има врло оппшран појам о утаји. По њему се као утаја сматра свако незаконо присвајање туђе покретне ствари, које су учиниоцу биле поверене на чување или управљање, па после пориче да је ствар у њега; или кад ко нечију ствар нађе или туђу ствар на штету господара потроши, заложи или отуђи.

Да би постојало дело утаје нужно је:

1. Да се туђа покретна ствар у часу извршења овог кривич. дела налазила у државини окривљеног, јер ако она није била у његовој, већ у туђој државини, онда то није утаја већ крађа.

2. Да је учинилац дозвољеним и законитим путем дошао до државине утајене ствари. Ако је ко путем уговора или погодбе добио од неког неку ствар на руковање, па је после одриче, онда постоји утаја, али ако је недозвољеним путем дошао до ње, онда

не може да буде говора о утаји, но дело са свим прелази у вид већега дела; нпр. ако јатак сакрије и одриче да је примио крадене ствари на чување, ту онда не може бити утаје, но јатаковања.

3. Ствар мора бити туђа. Отуда постоји и овде као и код крађе правило, да нико не може према својој ствари да учини утају. Но у новије време одступило се од тога правила, а то је почето од оног времена, од када су власти пописане и забрањене ствари остављале код сопственика на чување. Ту је претпоставка, да је сопственик са забраном изгубио право слободног располагања са тим стварима, но ужива само државину, ма да још нико други није добио право својине на њих. Наш законодавац не признаје, да се утаја може учинити и над сопственим стварима и за то по примеру неких законодаваца овакав случај не сматра за утају, већ за превару и за овај случај прописује у §. 255. крив. зак. ово:

„Као варалица казниће се још:

1. Ко сопствену ствар, која је од надлежне власти за сигурност повериоца или за цељ продаје узапћена, тајним недозвољеним начином испод запта узме, прикрије или уништи, у случају ако се поверилац на други начин не би могао никако, или не би могао потпуно намирити".

4. Утајана ствар мора имати неку вредност, тако да је утајач тиме умножио своју имовину. За то законодавци деле утаје у разне врсте према вредности утајане ствари.

5. Утајач морао је имати намеру да туђу ствар утаји. Ако он ту намеру није имао, онда не може бити ни утаје. Ако је нпр. неко узео нечију ствар али му је дао исту таку ствар од исте вредности, онда не постоји намера за утају и дело постаје засебно дело друге врсте. Разуме се да је ово могуће само код оних ствари, које се могу замењивати.

6. По нашем закону тражи се још да се утајана ствар присвоји или да се на штету господара прода, потроши или заложи и чим се ма која од ових радања учини, утаја се сматра као свршено дело.

7. Онде где је учињена утаја нађене ствари, нужно је, да је протекао неки законом одређени рок, у коме је сваки дужан нађену ствар да преда власти. У нашем крив. закону о томе се ништа не говори, а у грађанском закону опет, не оставља се за то никакав рок, а то значи да се нађена ствар мора одма првога дана пријавити власти. Наш грађ. закон у §. 242. прописује:

„Ствар изгубљену туђу ако нађеш, није твоја. Ако се по знаку каквом позва чија је, да је одма ономе вратиш; ако ли се не позна, па је ствар мале вредности од једног двадесетака до 12. да јавиш

месној власти, која ће по обичају свакоме обзнанити, не би ли се господар исте ствари нашао; ако ли би ствар више од 12. двадесетака вредела, онда ћеш морати јавити среском или окружном начелнику, који ће својим начином по потреби и преко новина објавити".

У тач. 3. § 383. крив. зак. прописано је и новчано до пет талира да се казни:

„Онај који туђу ствар нађе, па на захтевање господара или власти неће да је изда, или почем је за такву у оном месту објављено господару или полиц. власти не преда, ако вредност ствари не прелази 100 гроша пореских, а иначе ако вредност ствари већа буде, кривац ће се сматрати као утајач по §. 230. и као такав казнити."

У правној науци спорно је питање, може ли бити код утаје покушаја? Нпр. неко покуша да туђу ствар која је била поверена његовој државини, прода или заложи, али у томе буде ухваћен. Ови и овима слични случајеви бунили су многе правнике у правном схватању утаје, те их и данас има много који заступају мишљење, да и код утаје може бити покушаја; но они греше, јер се утаја као кривично дело свагда јавља као свршено дело. По томе ако је ко при продаји или залагању туђе ствари ухваћен и спречен да то учини, па призна да то није његова ствар, а казује чија је, онда не стоји утаја јер нема порицања сопствености, а ако не призна да је то туђа ствар, онда је он тим непризнавањем створио свршено кривично дело. Исто тако нпр. кад је неко нашао неку ствар, па ју држи при себи нејављајући никоме за то, али се ствар ухвати пре оног рока, који закон одређује за предају нађених ствари, онда не може бити утаје, а ако је ухваћена после тог рока, онда стоји свршено дело.

Наш законодавац о утаји прописује ово:

„§. 229. Онај који туђу покретну ствар, која му је на сахрањење, руковање или управљање, или другу какву цељ предана с обвезом, да је у своје време поврати или коме преда или изда, на штету господара, притежаоца или државаоца прода, потроши, заложи или је где год склони да се не зна где је и шта је с њом урађено, или противу свог уверења одриче да ју је примио, у намери да је без накнаде себи присвоји, сматра се као утајач."

Овде нам ваља пазити на законски израз: *„на штету господара"* који нам казује, да у оном случају, где господар ствари не трпи никакву штету, не постоји утаја. По томе ако је неко продао неку замењиву туђу ствар, а господару дао другу али таку исту ствар од исте вредности, онда нема утаје. Ако је неко заложио туђу ствар, али он је у стању да је откупи тако да господар због

тога не трпи никакву штету, онда такође нема утаје. Ако неко призна да је примио неку туђу ствар, но он не зна где се сада налази, али ће да плати сву њену вредност, којом се покрива сва штета господару, онда такође нема утаје.

Још нам овде ваља споменути рђаву редакцију текста у овом параграфу. Ту се вели при крају: „да је без накнаде *себи* присвоји" а то је грешка, јер се нека ствар може присвојити и за другога и тада према овој редакцији то не би била утаја. Ова реч „себи присвоји" морала је без сумње ући у законски текст незнањем језика при преводу законског прописа. По томе је дакле све једно за појам утаје, да ли ћо ко себи или за другога присвојити неку туђу ствар.

Даље законодавац вели у §. 230. кр закона:

„Као утајач сматра се и онај, који туђу покретну ствар нађе, или коме туђа ствар случајно у притежање дође, ако ову на штету господара потроши, заложи или отуђи, или пред власти противу свога уверења не признаје, да је она при њему."

У погледу кажњавања утаје, наш законодавац дели утаје према вредности у три врсте, а према лицима, које утају врше, законодавац их дели у четири врсте.

Према вредности наш законодавац дели утаје на ове врсте:

а) Којима вредност не прелази два динара. О овим утајама он прописује у другом одељку §. 391. крив. зак. ово:

„Но ако украдене или утајене ствари не вреде више од десет гроша чаршијских, да се казни до три дана затвора, осим случаја опасне крађе."

О кажњавању друге две врсте утаја он прописује:

§. 231. „Утаја у вредности већој од 500 гроша чаршијских, било да само једна утаја за себе или да више њих у скупу ову вредност износе а у поврату у вредности мање од 300 али више од 10 гроша чарш. да се казни затвором од једног месеца до четири године, поред губитка грађанске части, а по онстојателствима може се казнити робијом од пет година."

§. 391. „Затвором до тридесет дана да се казни..... превара и утаја до триста гроша чаршијских.

Према лицима, која врше утају законодавац у погледу кажњавања разликује од обичних лица она, која су почаствована нарочитим поверењем; таки су лица чиновници, тутори, раниоци, васпитаоци и овима подобна лица и за њих одређује строжије казне; за тим разликује и утаје између сродних лица, за која је казна много блажија и на послетку утаје између супруга и предака спрам потомака, оглашујући ове утаје за некажњива дела.

У §. 113. законодавац вели: „Чиновник, који утаји новце или ствари, које је по служебеној дужности примио или чувао, да се казни заточењем до пет година.

Ако су поред тога и за ту цељ и рачуни, протоколи или књиге што су за бележење или контролисање примања и издавања опредељена, неисправно вођене, преиначене или уништене, или ако су придати неисправни изводи из ових рачуна, протокола или књига, или ако су неисправне признанице к истима прикључене. или ако је на сандуцима, кесама или пакетима садржај новаца лажно означен, да се казни заточењем од три до десет година.“

Овде нам ваља обратити пажњу на неку околност, која са рђавог разумевања може изазвати погрешан појам о утаји. Има правника, међу овима и наш правни књижевник Ценић, који веле, да у оном случају не постоји утаја, кад ко да неком новац да га другоме или самоме њему врати, па овај тај новац потроши, али у своје време да други новац; али кад ко даде тај новац у затвореном пакету, у запечаћеном завијутку па овај тај новац потроши, онда постоји утаја, ма да је он у своје време други новац положио. (Види Ценићево објашњење крив. законика стр. 678.) Ово доводи нашег правника до погрешног схватања утаје. Ако је нпр. поштар примив новчани аманет, раскинуо коверт и новце узео и потрошио, али при тражењу новца он га положи, тад он не може одговарати за утају по §. 113. ни 232. кр. зак. већ само по §. 118. крив. зак. због уништавања писма или пакета, јер господар ту не трпи штету. А ако је овако што учинило друго лице, онда ће оно одговарати по §. 283. кр. зак. али опет не за утају, јер така дела наш законодавац особено квалификује као крив. дела и по томе је у овоме Ценићево објашњење погрешно. За чиновника може још и да наступи одговорност по §. 112. кр. зак.

У §. 232. кр. зак. законодавац прописује:

„У следујућим случајевима казниће се затвором и губитком грађанске части или робијом до пет година; кад тутори, стараоци, раниоци и васпитаоци имање поверених им лица на горе означени начин утаје, или да су га примили одричу; даље, јавни служиоци у слеству њихове јавне дужности или од суда и других јавних надлежателства постављени или потврђени управитељи добара и маса; као и сви другу судом постављени или потврђени руковаоци и чувари, кад оне ствари, које су им на руковање, управљање или чување поверене утаје“.

§. 234. „Крађе и утаје, које су супрузи један спрам другог, или претци спрам својих у правој линији потомака учинили, неће

се казнити, него ће се просто осудити да украдено или утајено поврате или да накнаде".

§ 235. „Крађе и утаје учињене према осталим сродницима изброjаним у тачци §. 50. као и према задругару, ранноцу, тутору и васпитаоцу, казни ће се само на тужбу покраденог или оштећеног и тужилац ће моћи до саопштења прве пресуде судске даље суђење зауставити."

„И казна ће много блажија бити од обичне за утају прописане казни и то највише до четири месеца".

Као осебене врсте утаје наш законодавац спомиње утају, која је учињена при некој великој опасности, и утају сокровишта. Прву врсту утаја казни врло строго, а другу нсказни никако. О томе имамо прописи у §§. 232. и 233. кр. зак. где се прописује:

„Казниће се затвором или губитком грађанске части или робијом до пет година, ако се утаја догодила на оним стварима, које су у време какве велике опасности као: ватре, наводнења, или у време друге какве нужде, каквом лицу на сахрањење предане".

„Ко скровиште у туђој земљи нађе, пак од господара земље или правителства утаји, неће се казнити, но само ће изгубити ону част, која би њему по закону припала".

§. 35. Разбојништво.

Главна карактерна црта разбојништва у томе је, што се код разбојништва употребљује сила и према лицу и према ствари, дакле се доводи у опасност и имовина и личност. Докле код опасне крађе ношењем оружја или упадањем у зграде у којима људи живе, стоји само претставка, да се њом доводи у опасност и личност, дотле се код разбојништва фактички грози нападнутом лицу. Ако дакле недостаје оваког напада, онда не постоји ни разбојништво. Овако се схваћа разбојништво и у науци о крив. праву, а и наш га законодавац овако дефинише и по томе се не може сматрати за разбојништво оно отимање, где није употребљена опасна претња; нпр. кад ко некога ухвати за руку, скине му прстен па побегне.

Дефиниција разбојништва нелази се у нашем крив. законику у §§. 237. и 238. Тамо се каже:

„Разбојник је онај, који силом употребљеном противу лица или грозећи му с места опасношћу за живот и тело, од овог какву покретну ствар одузме у намери да је противзаконо себи присвоји."

„Као разбојник сматраће се и казнити и онај, који на делу крађе ухваћен, да би украдену ствар задржао, противу лица силу или опасну претњу употреби."

Да би по нашем крив. закону постојало дело разбојништва нужно је:

1. Да је напад или сила употребљена према неком лицу. То лице не мора бити сопственик ствари, но је довољно да је моментани њен држалац.

2. Напад или насиље треба да је извршено у намери да се приевоји туђа покретеа ствар.

3. Напад, насиље или опасна претња мора бити тако озбиљна да се њоме прети опасношћу за живот и за тело. Многи правници траже за појам разбојништва, да је учинилац или пре или за време извршења присвајања примењивао насиље према личности, а неки опет признају за разбојништо и оно насиље, које је извршено после извршеног присвајања ствари. И наш се законодавац придржава овог другог гледишта, само што се у таком случају мора пазити на то, да ли је насиље употребљено одма чим је присвајање туђе покретне ствари извршено, или много доцније. У првом случају постојаће разбојништво, а у другом неће. јер наш законодовац у изразу „који на делу крађе ухваћен буде“ тражи да је насиље одма по извршеној крађи примењено. Оно насиље, које би лопов учинио према лицу доцније, пошто је већ неопажен измакo са крађом; не може дело да квалификује као разбојништво, но ће бити стицај крађе и оног дела, које учинилац буде извршио према том лицу. Нпр. А. учини крађу код Б. па однесе је својој кући; сутра дан сазна Б. да је покрађа код А., оде тамо и хоће да узме своје ствари, но А, га избије и нанесе му тешку повреду тела.

4. Насиље, које се употребљава према неком лицу, не мора увек да се састоји у примени физичке силе, но се може састојати и у некој опасној претњи. Примењивање физичке силе мора бити тако, да се њоме нападнутој личности наноси ма какав вред, као што је нпр. везивање, тучење, злостављање и т. п. а ако тога није било, онда нема ни разбојништва. Нпр: господар куће седи у својој соби и лопов знајући за то, приклопи и закључа врата од те собе и тиме лиши овога слободе, али избегне фактичку примену насиља. Претња коју разбојник примењује, мора бити така, да се њоме угрожавао живот нападнутога или му се претило наношењем телесних повреда.

Разбојништво је свршено дело, чим је нападач насиљем својим приграбио туђу ствар, а све дотле оно носи на себи вид покушаја, који почиње са почетком примене насиља или претње. Но наш законодавац изједначава у §. 242. крив. зак. покушај са свршеним делом прописујући и за ово смртну казну, јер тамо наређује: „И онај, који је с разбојничком намером настојећу опасну

претњу или силу против лица употребио, да се казни као разбојник, ма и да није ништа отео или однео.“

Разбојништво као најопаснији начин присвајања туђе имовине, наш законодавац казни по правилу смрћу, а као минимум казне одређује пет година робије.

Он у погледу овог прописује:

§. 239. Разбојник да се казни робијом најмање пет година.

§. 240. „Ако је разбојник при крађи или отимању каквог човека убио да се казни смрћу, ако се докаже да је хтео убити.“

Код овог параграфа постоји замена од 20. марта 1863. год.: „Разбојници за злочинства казана у §§. 240. 241. и 242. место тамо прописане казне, да се смрћу казни.“ Та допуна потире дакле вредност законског текста у §. 240. „ако се докаже да је хтео убити“ и по томе би се разбојник и за нехотично убиство при разбојништву имао казнити смрћу, јер законодавац сваку блажију казну замењује смртном казном.

§. 241. Робијом од 10—20 година да се казни разбојник:

1) ако де при отимању какав човек телесно или душевно тешко или опасно повређен или осакаћен.

2. ако је разбојник већ једанпут због разбојништва био кажњен.

3. ако се последовавша не би могла разбојнику у хотичност приписати, т. ј. ако се не докаже да је хтео убити.

4. ако је разбојник или један од разбојника или саучесника при учињеном разбојништву оружје при себи имао.

5. ако су у разбојништву два или више њих били, који су се на ту цељ договорили.

6. ако је разбојништво на јавним путовима и местима учињено.

7. ако је разбојништво у време ноћи у кућама где људи живе и у овима принадлежећим зградама учињено.

8. ако је разбојник какво лице на муке мећао, да своје имање открије.

И овде је казна замењена и место робије прописана је за све ове случајеве смртна казна. Видимо дакле да наш законодавац разбојништво ма како да је оно извршено или покушано, казни смрћу. Како се разбојништво кажњавало у времену српске царевине, поменули смо у §. 30. где смо говорили о крађи у опште.

§. 36. Ајдуковање.

Ајдуковање је нека особена врста крив. дела, која се у другим законицима не спомињу. Ајдуковање разликује се од разбојништва у томе што се овде само просто одметање у ајдуке сматра

као кажњиво дело, а за разбојништво нужно је неко учињено или бар покушано дело. Оно није истоветно са тако званим пустахијским четама, које се помињу у неким законицима, јер неко може и усамљено ајдуковати. У старим нашим законицима такође се нигде не спомиње ајдуковање и то је доказ, да је ова врста крив. дела старом нашем крив. праву била непозната и да је она творевина новијег нашег казненог законодавства

У времену турског господарства над Србијом, политички противници постојећег стања називани су ајдуцима, јер је у оно време појединац исказивао протест пушком у руци. По ослобођењу Србије испод турског господарства појединац се више није бунио противу турске управе, али је према приликама имао разлога да буде незадовољан са постојећим стањем у земљи, па како је то било кажњиво, а није хтео бегати из земље, њему не оста друго, но да се по примеру некадањих ајдука политичких бораца за српску слободу, одметне испод власти и да се свети онима, који су га довели до тога. Разуме се да су се ови људи слабо обазирали на оправданост њихова корака, али су они следовали примеру својих предака, само што сада дела ових изгубише сваки политички значај и њихова су дела постала истоветна са делима разбојника. Само им је остао још назив, којим се данас само каља име и заслуга негдашњих ајдука српских, негдашњих политичких бораца за српску слободу. За дивно чудо је наш законодавац тако олако крстио данашње обичне разбојнике ајдуцима само за то, да би уздржавао народ од политичких протеста, као да би се тиме могло што корисно постићи. Прилике после ослобођења Србије изменуле су се у свему, па је ваљало према измењеним приликама узимати називе за оне разбојнике, који се противе српским властима, српским законима, а не на нове прилике примењивати стари назив. Тако је сам законодавац багателисао углед некадањих ајдука, назвав данашње разбојнике ајдуцима. На млађима је, да ову бруку избришу из нашег крив. законика.

Као најважнија карактерна црта ајдуковања је та, што је само одметање у ајдуке кажњиво дело. Наш законодавац дефинише у §. 243. и 244. кр. зак. ајдуковање овако:

§. 243. „Ајдук је онај, ко се испод власти земаљске истргне и од овс одметне тако, да у земљи сам за себе или у друштву с другима њему равнима самовласно живети почне у намери да казнима дела чини“

§. 244. „Ко се у ајдуке одметне, да се због самог тог дела казни затвором до пет година поред губитка грађанске части.

Но ако би он пре него је икакво друго казнимо дело у ајдуковању учинио, сам од своје воље од ајдуковања одустао и власти се предао, да се од сваке казне ослободи.

Ако би пак он, пре него је икакво друго казнимо дело у ајдуковању учинио, тек на позив власти од ајдуковања одустао и власти се на милост и немилост предао, да се казни затвором највише до шест месеци.

Пошто је законодавац поставио овакав законски пропис, настаје правничко питање, како ће се констатовати, да се ко одметн'о у ајдуке. Тиме што чини разбојништва, он постаје разбојник, а ако као разбојник не учини ништа, онда нити постоји крив. дело, нити се за њега може казати да је разбојник, па како ли ће се констатовати да се тај човек који никоме ништа није учинио одметнуо у ајдуке, мањ' да он сам при свом поласку изда какав проглас. Томе се било још раније доскочило законодавним решењем, да се онај, за кога се мисли да се одметнуо у ајдуке позове од власти, да се у одређеном року преда, иначе га може сваки слободно убити. Како ли ће се ово данас сложити са прописом чл. 11. и чл. 147. устава кад се оваком дозволом ајдук осуђује на смрт без саслушања и без суда, а како ли ће се то сложити са §. 121. и 126. крив. зак. кад се то доведе у везу са начелом, да новији закон потире старији закон у свима његовим прописима, који су противни новом закону? На првом месту такав позив о предаји могао би имати вредности само онда, кад би се он на реверс предао оглашеноме ајдуку, јер би то била једина гаранција, да му је познато да га је власт огласила за ајдука и да га к себи позива. Мени је познат један случај где је среский капетан у шабачком округу у 1878. год. за време министровања пок. Радивоја, из ината огласио једног виђенијег трговца за ајдука, ма да овај није никад ни помишљао на ајдуковање. Срећом тај трговац измакне у Београд, потужи се министру и пок. Радивоје одма је наредио да се акта оставе у архиву. Овај пример моћи ће нам објаснити, колико је опасан по наш правилан државни живот §. 344. крив. закона.

У нашем кривичном закону неће се ни у колико осећати празнина, ако се назив ајдука укине и на место њега остави назив разбојника, а §. 244. крив. закона са свим збрише. Но он би се могао корисно заменути прописом: »Кад се где појави разбојник у гори, планини или по друмовима, путовима или по пољима, среска власт дужна је наредити потеру, која кад се сукоби са разбојником, дужна га је два пута гласно позвати из далека на предају, а ако он почне бегати, или ако се са оружјем одупре,

потера може на њ' пуцати и убити га.“ Овако убијање ајдука битно се разликује од оног, где се сваки овлашћује да га може убити. Оно је убијање у одбрани, а ово је много више налик на пресуду, коју не изриче суд, већ среска власт.

Како наш законодавац кажњава ајдука, које је учинио злочинство, види се из § 245. крив. зак.

„Но ако ајдук и злочинство које у ајдуковању учини, да се казни смрћу. А ако учини преступљење да се казни робијом од десет до 20 година.“

„Ако је ајдук, почем је у ајдуковању какво злочинство учинио, сам из сопственог побуђења од ајдуковања одустао и власти се на милост и немилост предао, да се казни робијом до петнаест година; а ако се тако предао, почем је преступљење у ајдуковању учинио, да се казни затвором до пет година, поред губитка грађанске части, а по величини преступљења и робијом до десет година.“

„Ако се ајдук, почем је у ајдуковању какво злочинство учинио, тек на позив власти овој преда, да се казни робијом до двадесет година, а ако се тако преда, почем је преступљење какво у ајдуковању учинио, да се казни робијом до десет година.“

Наш је законодавац замишљао, да ће оваким прописима васпоставити личну безбедност у земљи и искоренити ајдуке, но у практици се показало, да законски пропис ма како он строг био, ни у колико не упливише на опадање кажњивих дела. То нам доказује и та околност, што је овај строги законски пропис у крив закону о ајдуковању донешен још 1861. године, а друмски и пољски разбојници, које наш законодавац назива ајдуцима, ни данас још нису искорењени. Није кривични закон у стању да застраши никога од одметања у ајдуке, али је то у стању да учини добро организована полиција. О томе нам даје непобитан доказ 1889. година, у којој се још из ранијих година намножио приличан број ајдука и чим се влада постарала за бољу организацију (ма и привремену) полиције, одма се успело, да се за ту годину земља очисти од ових разбојника.

Савесном и добро уређеном полицијом и непрекидним практичким васпитањем народа, више ће се успети но са највећом строгошћу кривичног закона. Није ли у средњем веку, када се најмање пазило на практично образовање народа и када се најмања брига обраћала на уређену полицију, било највише разбојника по свима европским земљама, ма да је ухваћен разбојник страховито мучен и осуђен бивао на ужасну смртну казну? Но шта ли су до сада наше владе предузимале за образовање народа? (Ја овде не говорим о школском образовању деце). Ништа и са свим ништа. Сељак —

јер се господа не одмећу у ајдуке — како је још као дечак напустио школу, заборавио је по мало оно, што је у школи научио, а школско образовање слабо је и утицало на оплемењивање његове душе. Од тога времена он само слуша и изговара псовке, навикавао се на кавански и механски живот, не чув нигде ни једне поучљиве речи, не добив негде поуке о томе, шта је човек, какав је његов позив на овом свету и какве су његове дужности; али је слушао како се тај и тај разбојник хвали са својих дела, како је лако дошао до новаца, које он својим радом никада зарадити неће. Слушајући узношење таких дела, њему се убијање не чини тако страшно, па ни робија му не изгледа стидна, као што ми правници то замишљамо. И наше владе замишљале су при давању толиких механских права, да је механа место на коме ће се народ васпитати — те ће сељак тамо стећи племенитија осећања, постати нежнији и да ће почети схватати и поштовати права свакога појединца и тако избегавати чињење зла; а ако се баш и у пркос оваком васпитању одаје злу, њега ће кривични законик, суд и робија поучити, како се у земљи морају поштовати свачија права. Ово је горка истина у историји васпитања нашега народа, па за то и читамо тако често, како у нашој маленој земљи сваки час наступа велика опасност по личну и имовну безбедност.

Статистички податци доказују нам, да још немамо ни приближно довољно школа за децу, а о томе да народ осим учитеља у политици никаквих других учитеља нема, није нужно прибављати доказа, јер нам то нико оспорити неће. Народ никада још није чуо од свога свештеника редовно за време службе Божије истинске поучљиве речи, које би га обучавале и учврстиле у моралу, но ако је где свештеник и пробеседио коју, те беседе немају поучљиве вредности, но су махом празнословља и хваљење светих отаца. Наши свештеници по селима шест дана у недељи седе скрштених руку, изузев ако код куће кува ручак или тера политику по механама, а шта ли би томе свештенику одузимало од угледа, када би га држава једним практичким законом претворила у учитеља, који ће шест дана у недељи бити учитељ деце у школи, а седми дан бити учитељ народа у цркви? На тај би начин у Србији свако село имало свог учитеља, који би у радним данима давао деци основно школско знање, а недељом при служби Божијој давао народу поуке о моралу народном изношењем корисне истине а неузношењем баснословних заслуга светих отаца, које народ већ и уз реч псује. Овако данас нити имамо довољно учитеља за децу, нити имамо довољно обичних свештеника који у самој ствари народу нису учитељи, па како ли мислимо онда да васпитамо народ и да

у њему ширимо морал? Зар строгим прописима крив. закона? Добро, онда подижимо и даље апсане и поверавајмо и даље апсанским заводима бригу о васпостављању народног морала. Тако ће бар држава зарадити таксу по крив. делима, а раније хиљадама осуђеника, који још нису имали прилике, да у своме животу чују поуке о доброме.

(наставиће се)

РЕЧ

(Надсон)

Кад би ми муза у своме дару
Ватрене речи хтела да да̂,
С каквом бих вољом у бујном жару
Порок и злобу ништио ја!
У бој бих звао противу тмине,
Живом бих песмом будио свет;
Дошло је време да тама мине
Светлости треба ширити лет.
Успеха буде л' како ће таде
Радости суза дивно да сја;
Сваки бих узор, што давно паде,
Над земљом опет дигао ја;
Сегив се дана, што беху давно,
Бацив са себе негдањи јад,
Свет би се тргʼо, кајао јавно
И прекор мирно чекао тад.
У гробном миру што б' тада био
Са силом ја бих грмео свом;
Љути бих прекор за прошлост лио,
Орошен сузом праведном....

Није ми дана такова сила.
Да жеље моје делима ствара;
Душа би спремна за борбу била,
Ал да је у њој младачког жара.
Из срца мога вапај се краде,
Јер види јадно: живи сам гроб;
Душа ми плаче, јер добро знаде,
Да нисам пророк, већ да сам роб!

Р. Ј. Радавић

ДАША ЂОНИЋ

ИЗ ЖИВОТА ЈЕДНОГА СПАДАЛА

од

МИЛАНА САВИЋА

(НАСТАВАК)

X.

Освануо је, управо, омркнуо је већ онај дан, кад ће Даша у својој првој већој улози, као Мешем, ступити на позорницу. Што има да каже, знао је добро, а и покрети и нагласак беху му одмерени и заокругљени. Пера Смуђ трудио се својски, да из Даше истеше млађаног љубавника, који својом умиљатом свежином и безазленошћу на јуриш осваја женска срца. Да како, да је и Дашина природна окретност много допринела, те је улогу онако схватити могао, као што му је Пера тумачио. А да је Пера заиста успео, беше најбољи доказ гуштерско зеленило на Патлицановом образу а неисказана радост управитељева и — госпођице Стазе. Што је било више проба, то је Даша бивао све сигурнији на даскама, тако, да се и сам чудио свом напретку. Пера је уживао и скоро да је заборавио научити своју улогу.

— Знаш, Перо, рече му Даша кад су се облачили за представу: ипак се нешто бојим. Знам свако место, где ћу стати и знам и сваку реч, коју треба да кажем, па опет....

— Ни бригеша — одговори му Пера. Играј онако, како си пре подне, на последњој проби, па ће све бити добро.

— Али, настави Даша и стаде мерити своју «гардеробу»; зар на краљевском двору немају лепших хаљина? Та и последњи «опшитош» у мојој регименти има лепшу

униформу него овај официр! Оваквом сабљом сече мој мајстор Ћира купус а Глишина «рекла» је лепша од ове парадне униформе. Мај! Дороц онај, који ми даде стражар, кад су ме оно ждерали комарци, лепша је кабаница од Шљукине.

— А ти иди па сеци купус и крпи чизме, примети Патлиџан и поче фарбати своје лице.

— Та ја само кажем, рече Даша и погледи свог колегу. У осталом, не чучиш ни ти више на тезги.

— Ја се и не тужим —

— Мир! викне управитељ. А ти мој слатки Дашо не мораш се смејати нашој сиротињи. Уложи ти најпре толики новац у гардеробу и кулисе, као што сам ја, па се онда можеш бебукати.

— Хе, хе, насмеја се Пера; та читава парада не вреди ни пет сребра,

— А краљичино одело? запита управитељ. Видићеш данас Парадајзлу! Требало би да је тајна, ал' ћу вам ипак рећи. Бечејке Српкиње дале су своје одело, те се тако могу обући сјајно и Парадајзла и Стаза.

— А што нису Бечејци дали своје хаљине нама? запитаће Даша.

— За то, што данашње одело не пасује за овај комад, одговори управитељ. Али за то су дали намештај. Јоца Кер је трчкао баш к'о право псето, док је скупио све што треба.

— Па те нобл госпе да се заљубе у оваквог адраповца као што сам ја! опет ће Даша.

— Ова ме ципела жуљи, поче Шљука јецати; казао сам већ сто пута, да је нећу обући. Узећу своју.

— Али помисли, ти, па у ципели твојој! рече управитељ.

— Слушај, Курјаче, примети Пера; не изгледаш ни ти баш као енглески лорд. Изгледаш к'о фрајмон — тај ти одрубио главу, настави Пера у себи и рече за тим опет гласно: Па што дајемо такве ствари?

— Да дижемо укус у публици, драгановићу мој, одговори управитељ; та то је задатак уметности а ми као уметници ваља да се трудимо.

— Публика је већ немирна, рече шаптач, јадно неко створење, које су сви «Корњачом» звали и то што је у оном округлом орману код њихових ногу.

— А ти дај знак!

Корњача се одшуња и мало за тим се чује звук малог звонцета. У дворани наста тишина. Публика, која се до сад занимала својим дневним бригама, а богме и туђим, ућута у нади, да ће се сад почети. Циганска банда — оркестар — засвира Бачванско коло а у публици поче опет жагор. Где којем «брату» се оте и нехотице која подскочица или танано «ујују!»

У првим редовима седела су господа, која и не иду у позориште ако не добију ту места; седели су дакле они који што год важе и заступају, или бар мисле, да су нешто. Према таквом распореду беше онда «квалитет» публике све тањи, што су и клупе биле удаљеније од позорнице. Разговор се водио живо, а поред циганске свирке заборавио је многи, да је у позоришту.

— Ономад је било више света, примети неко.

— Тако им и треба. Да дају «Чашу *вина*» било би и данас пуно: али овако — ко ће им ићи на «Чашу *воде*»!

— Накострешио си се, као да је теби нуде.

— Мир, мир! Ено дају опет знака оном клепетушом.

— Знате, кумо, морала сам отерати слушкињу.

— О, што су вам данас рђаве!

— Помислите, 'оће и она шешир!

— А, та то је нечувено!

— Уф, та бронза дречи и по трећи пут!

Завеса се раздвоји на десно и на лево, а у публици се жагор стишавао, док не умуче са свим.

На позорници седи Даша-Мешем и дрема, глава му се клати а мало је и зинуо.

— Кад ће само заркати, рече неко доста гласно.

— Ал' је одрпан, примети други.

— Енглески пандур, рећи ће трећи.

Улази Курјак-Болинброк и говори.

— То је сплеткарош у овом комаду, поче неко обучавати комшије.

— А од куд знаш?

— Каз'о ми је Патлицан.

Тако је публика од призора до призора глосирала сваку појаву на позорници. Највише примедаба је пало, кад се појавише Парадајзла — краљица, и Стаза — војвоткиња. У публици је скоро сваки знао, чији је који део «тоалете» њихове, те речи: «ово је натарошкина хаљина», «Гле, попадијин шешир!» «Ваљда ћемо видети и попину мантију!» зујаху по «партеру» непрестано.

Међу тим су глумци своје одигравали и кад је дошао призор, кад војвоткиња нехотице прелије водом краљичину хаљину, диже се аплаус.

— Не ће ни она воде......

— Хвалим јој памет......

— Уф, моја свилена хаљина!

— Та, вода је.

Даша се држао момачки. Улога му до душе није велика и он је свој део приказао баш као што треба. Да је задовољно и публику, могло се видети по томе, што су мушкарци приметили: «Фајн игра, штета што не пије!» а женскиње опет: «Баш леп момак како је јак и окретан!»

После представе загрли Пера Смуђ Дашу, а и госпођица Стаза у мало што није учинила то исто. Али поглед њен беше тако искрен и значајан, да је Дашу нешто прожмало, те се збунио.

— Кажем ти ја, да ће се Стаза заљубити у тебе, примети му Пера тихо.

Даша само уздане а не рече ништа.

У гостионици се није дуго задржавао, тек колико му је требало да вечера. Уз то га је чудно дирнуо призор за другим столом, где се око госпођице Стазе

фрајлице, т. ј. младе глумице Маре скупила «златна» омладина Бечејска. Што су млади људи око Стазе — није она крива; та не може отерати такве чланове публике' Али је он спазио, да се Стаза не забавља с њима тако, као што се у Сентомашу с тамошњим «дендијима», а то му је годило, о, те како годило. Била је некако расејана и више се из учтивости с њима разговарала. По кад кад је и погледала на сто, за којим је Даша седео и нека живља румен прелети јој лице. Даши је било тада, као да га позива у помоћ, да је ослободи тих «несносних», и онда му се и нехотице стегоше песнице и вилице, и неразговетно «апостола им!» шупну му кроз зубе. Кад је пошао кући и Стази се јавио, уграби од ње осмеј и поглед, пун слатког наговештаја и неке врсте мољења за опроштење. О, како му груди беху пуне, кад је ступио на улицу!

У свом стану затече на столу лепу киту цвећа и зачуди се. Није одмах знао, како да разјасни себи то. У први мах, дакако, да је помислио, да је од Стазе; али како је она удесила ту ствар! Не, није од ње. Од Пере можда? Ех, као да је Пера, Пера Смуђ, тако сентименталан! Од управитеља? Тај би се пре удавио у Тиси, него што би и цвећем чак даривао своје глумце. Та не дâ им ни оно, што мора! Није се довио никако а опет се радовао том првом видљивом признању свог глумаштва, своје вештине.

Даша смота цигарету, припали је на свећи и пружи се онако обучен на кревет.

Данашњи очевидан успех, Стазин мио поглед и сад ово цвеће — око њега се поче соба вртети. Први пут је почео осећати у себи онај глумачки понос, који је продукт ласкања глумачкој сујети. Осећао је, да нешто вреди, да нешто може, да нешто уме. И сад му ни најмање није било жао, што је напустио тако сигуран положај у Сентомашу, те се занео за Стазиним очима. Перин загрљај му је вредио много више, него да му је

управитељ одмах понудио плату — коју би му и тако остао дужан.

Да је знао тек овлаш оне разне трагедије и комедије, којима су пуни позоришни репертоари, и да је имао имао иоле појма о важнијим и најважнијим улогама у њима, Даша би се по свој прилици већ сад видео у духу као Хамлет, Отело, Фауст или Карло Мор; али њему то све беше са свим непознато. Он је знао само за брицу у «Саћурици и шубари,» за слугу у «Граничарима» и за Мешема у «Чаши воде,» а знао их је за то, што се њега тицало. Да је Болинброк замашнија улога од Мешема, било му је до душе чисто. за то му се ипак већ чинило, да би је могао такође приказати, и ако га је од те идеје плашило учење те улоге. Та колика је! Помисао на силно учење било је и једино, што му је кварило ту прву радост.

Па тек Стаза! Даши би се на сваки начин насмешио брк, да га је имао; овако му се само развукоше усне и он се мало живље праћну по кревету. Да ли се заиста заљубила у њега, као што му рече Пера? Даши беше појам о том рефлективном осећају прилично нејасан и он се поче збиља трудити, да га себи протумачи и некако стварно пред очи изнесе. За сентименталност није Даша имао никако дара а и способност му је недостајала. о љубави премишљати тако, као што чине људи нежнијег соја. У љубави је био до душе новајлија, но ипак је осећао сав мах те чудотворне струје. Тај нов осећај навео га је и на одважан корак и држао га непрестано у неком грозничавом расположењу Али прва навала љубавна прешла га је у неку руку; новина глумовања и Перине речи одстранили су му пажњу од Стазе. и Даша је почео по мало да резонира о целом «одношају» са Стазом. Његовом немирном духу поче бити тај «платонски процес» по мало чудан а по мало и несносан. У њему почеше опет да се буде из дремежа оне силне мушице, које су га већ толико пута навеле на ра-

зне будалаштине. И баш овом приликом, после првог тријумфа свог и после значајног погледа Стазиног, поче он озбиљније да премишља о положају свом.

Поноћ је била давно превалила и Даша је попушио неколико цигара, а још никако да је био на чисто са собом. Стазу је љубио, то је знао, а њени погледи одаваху бар наклоност к њему: но то све не беше му доста. Како ће се то развити и како ће се свршити! Да се венча с њоме? — Даша устане и пође немирно по соби. Мајстор-Ћирин кајиш му се показа у буџаку над фуруном.... Па шта ће рећи Пера? За што се није он венчао с њоме? Та био је такође заљубљен у њу! А напустио је куд и камо лепшу будућност него он, Даша! Како је то управо било с Пером и са Стазом?!

Даша застане у ходању и поче гледати у празнину, за тим смота нову цигарету и стаде нагло вући дим. Нешто му је било криво на Перу — је ли то љубомора? А као за што да се срди на Перу! Пера је учинио још пре њега оно исто, што је он сад — трчао је за лепим очима Стазиним. Да се срди на Стазу? Та од кад је он овде, Стаза га је само лепо гледала и лепо се с њиме разговарала. Што је облећу млади а и матори људи — ех! њен положај је тако чудан. Само да не дозвољава, да јој плате вечеру! Али можда је то оно „поверење“, о ком је говорио управитељ првог дана, кад је стигао амо? Шта значи та реч «поверење»? Па може јој и он платити вечеру, има још доста новаца. Ако је то — то, онда . . . .

Даша се насмеши, било му је некако лакше, што је дошао ипак до неког закључка, што му је правац опредељенији. Казаће Стази, казаће јој све, па ма.... он није знао ни сам, шта, али се тек решио. Сад само како? Е, и то ће му већ пасти на ум!

Он се поче лагано свлачити тек сад осети, како је у соби хладно. Брзо се подвуче под јорган и неколико

тренутака за тим одавало је одмерено и мирно му дисање, да спава, слатко спава.

XI.

— Хеј, лештино, устај! Ко је то још видео! На пољу дан, да већ не може лепши бити, а он чмава као заклан.

И Пера поче Дашу дрмати и једва га разбуди. Даша разјапи очи и позна свог друга.

— Ха, шта?! рече и поче се теглити.

— Устај, јер сад ћу те полити!

— Та ево, ево. Хо мај, ал' си нестрпљив.

— Обуци се па хајдмо у шетњу. Оваквог дана још није било.

Даша се диже и поче се облачити.

— А од куд ти овај пукет? запита га Пера и наслони се на сто, да цвеће боље види.

— Тај пукет? То не знам ни сам. Кад сам синоћ дошао кући, затекао сам га на столу. Шта мислиш ти, од кога може бити?

— До душе, ту треба много мудрости! твоја газдарица, зумбул-удовица, хтела тиме да те обрадује.

— Госпођа Јела?

— На сваки начин. А ко иначе? Баш да је запитам....

— Чекај бар, док се обучем.

— Ти море и не знаш, какав си русвај починио у срцима овдашњим. Свака «швермује» за тобом, а ја сам добро видео, како те ова «витвица» гледи. Ех, брате си ми мој! Та и она је још млада а ђаво не спава. Нисам хтео ништа да ти говорим; знам, да си се забленуо у Стазу, па к'о велим: шта да му још пуним главу.

— Иди, Перо!

— Ти си био солдат, па знаш онда, шта то значи: проводити љубав.

— Нисам се ја никад упуштао у такве ствари, рече Даша и нагло прорумени.

— То кажи другом.

— Дајем ти своју реч.

Пера га промери од главе до пете и слеже за тим раменима.

— Дед дувана, рече и седе на Дашин кревет.

Даша му пружи дувањару, Пера смота цигарету и запали је. Неко су време ћутали обојица и Даша се међу тим обуче са свим.

— Изволи, рече: сад можемо у шетњу.

Пера устане ћутке и изађе из собе. У авлији спази удовицу Јелу, приступи јој и рече лагано:

— Овог овде чувајте; и ако је клипан, још је дѐре, које треба васпитати. С Богом!

Пера оде и остави удовицу, да зачуђено гледи за њим. Тек кад спази Дашу, трже се, глимну главом на његов поздрав, уђе у кућу па управо у Дашину собу.

— Видео је цвеће, рече полугласно; имао га је и у руци, јер није на оном месту, камо сам га метла синоћ. Ала је био леп у позоришту! Шта рече само тај Пера? Не разумем га; али толико знам, да тај Даша мора бити мој, ма стао цео Бечеј на главу.

И удовица Јела поче живо спремати собу, како би Даша био само задовољан, кад се врати кући.

Међу тим се Пера и Даша упутили у шетњу, најпре кроз варош и сеоски крај, док не изађоше на ледину, па дуж реке Тисе све до скеле, којом се прелази из Бачке у Банат, у Турски Бечеј.

Из почетка су ћутали обојица. Даша, што је био неиспаван а Пера, што су га мучиле разне мисли. Тек кад оставише за собом и последње куће, поче се Пера кравити. Он застане и погледи око себе.

— Видиш, брате, рече и пређе руком преко чела; овај свеж ваздух чудновато ме крепи. Гледај оне воћке у баштама; пуне су цвећа а разне боје утичу ми тако добротворно на очи. Чисто осећам и мирис, који се шири из њих. Ја сам варошко дете и одрастао сам међ висо-

ким кућама. и тек по који пут ако ми се даде прилика, да самој природи завирим у мирисаве груди. Онај наш парк у Темишвару до душе је леп, и заиста се може човек задовољити њиме; али, брате, кад је то све равница, пуста равница. За време мога глумовања био сам најзадовољнији, кад смо се скитали по Срему. Она Фрушка Гора — душа ми плаче за њом! Јесам ли могао само уграбити времена, пустио сам се у планину, и кад сам се находао по њој, кад сам се налешкао на трави — — нада мном сјајно плаветнило, по ком тек кад и кад преплови бео облачић .. око мене стогодишње букве и големи храстови, а лишће на њима шушти и шушти, као да би ми казало какву слатку бајку, сличну онима, које сам негда слушао из мајчиних уста. Ја се не стидим признати, да су ми такви тренуци били и слатки и горки, и често, врло често се десило, да сам плакао и плакао, као мало дете, које не може никако да се утеши, што му се покварила најмилија играчка. Па онда — и то се свршило. У вече сам се лудио на позорници, а после представе сам се опио код каквог газде.

Пера ућута за тренутак и погледи оним правцем, где му лежи родно место. И Даша је ћутао, ћутао с тога, што су га чудно дирнуле Перине речи. Он такве још никад није чуо, а још мање себи говорио. Па и не беху речи, које су га дирнуле — с апстрактним појмовима није се он бавио никад; беше га Пере жао, што је упао у то друштво а нема одважности, да се истргне из њега и да пође лепшом стазом.

— Куда гледаш тако дуго? запита га на послетку.

Пера се трже и погледа зачуђено свог друга.

— Куда гледам? рече лагано. Гледам у свет и мислим, — ах! не мислим ништа.

— Теби је жао куће и родитеља, рече Даша; а опет се не можеш да истргнеш из ових прилика. Ти си, море још заљубљен у Стазу!

— Ја?! одговори Пера и одмане главом. Не дао Бог! И проклет био онај час, кад сам је видео и у њу се загледао!

— А шта да кажем онда ја? рече Даша и зачуђено погледи Перу.

— Ти кажи оно, што сам и ја казао, кад сам био у твом положају — доцније, ех! доцније ћеш казати то што ја сад кажем.

— Али ја не би' хтео.... поче Даша.

— Хтео не хтео; ти си сад у њеним замкама а моћи ћеш се временом лакше ослободити њих. Твоја нарав је са свим друкча, брате Дашо. Ти си прошао кроз школу живота и ако ниси прошао кроз најопаснији део. Ја сам онда био још деран, неискусан у свачем — ти, ти ћеш стрести јарам њеног уплива, чим ти се мало досади, па ма то било силом или лукавштином; ја то нисам умео, те ме видиш још једнако онаквог, и ако не заљубљеног више. А, тога се не бој! Мене је прешла та грозница: али — ту сам, па не могу даље.

— Ти мораш ићи, и ако бих ја највише изгубио. Апостола му! Та ја би' видио оног, који би ме задржао — тај се још није родио.

— Гледаћу.

— Али ти си казао, чим пролеће отме са свим маха а сад је ево тако.

— Имаш право, само што се не могу да решим.....

— Ти си код куће и иначе затричио, па не смеш.

— То нисам.

— Пробај, пиши кући, та ваљда срце твог оца није од камена. Па онда — помисли на мајку!

Пера обори главу и врела суза му се скруни низ образ. Неко време стајао је непомично и гледао преда се; за тим диже нагло главу и пружи своју руку Даши.

— Ево ти руке, рече чисто свечано: још данас ћу писати кући.

Даша загрли свог друга и пољуби се с њиме.

— Сад ми је лакше, рече пун радости; сад нек ми дође ко год, да те обрлати — тако ми Бога! удавио би' га.

— Не ће нико не бој се. А сад хајдмо натраг! Сунце је прижегло. Гледај преко, како се блистају куће у сунчевом зраку! Чини ми се, свака се смешка на ме — о пролеће дивно, само кад си и мени освануло! Хвала ти, Дашо! Тебе посла сам Бог амо — то ти не ћу никад заборавити.

Даша подиже главу пун задовољства и поноса. И он је учинио добра! Он, који до сад није управо ни знао, да има задовољства у том, кад и другом иде добро, па још да је он узрок том. Скине шешир с главе и убрише зној с чела; за тим погледи свог друга.

— Знаш, брате, рече и насмеши се; ја ни на крај памети, да си тако пун осећаја. Ти који се на позорници лудиш, да се и ми чак смејемо.

— Тако је то често. Из прва сам се дедачио, што ми се допало самом, а сад, што сам се научио. Теби не ће бити тако; ти си друге багре.

— Слушај, Перо, поче Даша после мале почивке; али, немој се срдити......

— Знам шта ћеш, одговори Пера; ти би хтео да знаш, шта је то са мном и са Стазом, и каква је она. Је ли?

— Тако је; али, ако ти је тешко......

— Ни најмање. Ја сам с њоме прекинуо већ давно, одмах после по године, и сад ми је тако све једно, да ти не могу ни казати како. Једно ме само једило......

— А то је?

— Она је, како да ти кажем, но, она је прошла и кроз сито и кроз решето. Њу је овај наш Курјак нашао у некој механи, где је послуживала, и одмах се решио, да је „ангажује" и то као друштвени „магнет". Она је бистре главе и брзо је схватила, шта управо хоће тај курјак с њоме, и кад јој је овај обрицао све на свету, реши се да иде с њим. После се дотерала и као глумица, и ти видиш, да она баш добро игра. Да како, чим је

постала «прима-дона», постала је и скупља. Није могао сваки доћи до ње, аја! Тим су њене акције расле — та видео си у Сентомашу. Ја, наравно, нисам знао ништа о том, кад сам је видео и лудо се заљубио. Она је онда показивала према мени страсну наклоност, и ми смо провели неколико сретних недеља, док јој се нисам досадио. Управо, Курјак је свему крив. Видео је он, да се људи по варошицама не одазивају тако, као до сад — Стаза није никог гледала. То Курјаку није ишло никако у рачун. Позориште празно или тек-тек. И он прекине нашу свезу. Напунио ми главу, да је Стаза имала ову и ову прошлост, а и њојзи је говорио, да се сећа, за што је ангажована. Мало по мало — ми се почесмо туђити. Ја Стазу затечем у врло интимном положају — русвај готов. Обоје хоћемо да одемо. Она с оним господином, а ја кући. Е сад неприлике за Курјака. Моли ти он и мене и њу, па — но, остадосмо обоје, али се више не познајемо. Стаза тера своје старо, постала је опет «магнет» или, као што Курјак вели: «стекла је опет поверење».

— Аха! То ли је то, икону му његову! викне Даша.

— Е, сад шта да ти причам даље, настави Пера; остао сам ту, што сам се заплео, што сам заволео позорницу и што ме отац није хтео. Болело је то мене, али нисам се никад ником тужио. Само бих волео да се осветим Курјаку......

— Остави то мени, Перо! Абдеса му његовог, ти се за цело не ћеш тако осветити као ја. Та ево толико си времена изгубио. Ја би' већ друкче! А 'оћеш ли се светити и Стази?

— Не ћу; она ме се више не тиче ништа.

— А шта ћу ја?

— Волеш ли је још?

— Та не знам ни сам. Знаш, тако ме гледи, да би' одма' — уф!

— Ради, шта знаш. Луд ниси, то јест, ниси глуп.

Даша се замисли и не рече више ништа. Ни Пера није говорио. Тако су ћутке ушли у варош и упутили се у гостионицу, где ће ручати.

XII.

Било је истог дана пред вече. У својој соби, у свом новом стану, крај отвореног прозора, који је гледао на малу, лепу башту, седела је глумица Стаза и пажљиво је оправљала своју гардеробу. У соби је изгледало доста чудновато; што је било од вредности, била је својина Стазине газдарице, код које се устанила за време свога бављења у Бечеју. Што је пак својим опстанком више упадало у очи, управо, дречало, то је било Стазино. Кревет, диван, сто и столице беху покривени оним силним дроњцима, искићеним лажним сјајем, без којих није ни једна глумица а особито глумица «путујућег» друштва. Ни једна сукња, ни једна хаљина није била читава; крпеж по њима вије се на све стране у неким живописним цртама, које су са позорнице а при слабом осветљењу изгледале као хотимичне шаре. Сиротиња, бедна сиротиња, вирила је из целе те «гардеробе». Под столом леже ципеле, такође искрпљене: на једној столици лажна коса. Над диваном, око огледала, висе повешани неки венци, суви и искрхани; некад су летели ти на позорницу као знак признања глумачке вештине њене, а из руке овог или оног «члана публике,» код ког је Стаза била на најбољем путу, да стече «поверење.» Под огледалом Стазина слика у великом оквиру. У отвореном орману, који беше пола «за полагање» а пола «за вешање,» стоје мало лепше хаљине. Те је Стаза облачила, кад беху ванредније прилике; под њима се виделе «глонцоване» ципеле. Та опрема беше још из оног доба, кад је с Пером проводила љубав и кад је Пера имао новаца. Сад су само ту, да је подсете на негдашње лепе дане. У одељку «за полагање» беше нешто белог рубља: кошуље, доста аљкаво «испеглане» и закрпљене чарапе.

На највишој полици раширио се велики шешир са нојевим пером. У полици под њим леже рукавице, вео, лепеза и мали колчак, до њих минђуше, „брош" и гривне — од лажног злата. И мали албум је ту био, са сликама Стазиних «пријатеља». Још је било у том одељку неколико кутијица и флашица, без којих није ни једна глумица. У једном ћошку, крај пећи, стајао је повелики сандук, највернији друг и сапутник Стазин.

По кад кад подиже Стаза очи са посла и погледи у башту, и кад год се мало загледала у зеленило и шарснило, свагда јој беше теже, прећи опет на посао. Баш се видело, да јој се не ради у таквим тренуцима; само да није морала, ће би за цело крпила и шила, већ би се занела за својим мислима, које су јој тако годиле. Ах! Даша је љуби.....

Како изгледа сад! Са свим друкче, него онда, кад је био још келнер у Сентомашу. Заиста је леп, па овако обријан тек је леп. Па окретан је; како је само брзо схватио своју улогу као Мешем! Па њој за љубав је оставио све и дошао амо, за њом, да се потуца од немила до недрага.

Тежак уздисај извије се из њених груди и лак облак прелети јој чело.

Тако је некад радио и Пера: он је њу искрено љубио а и она се занела за њим. Па онда.... ах! за цело ће Пера приповедати Даши све, што је с њоме провео а приповедаће на сваки начин и више, много више!

Стаза спусти руку на крило и обори главу.

О, како би она сад била добра и верна! Била би готова и да напусти позорницу, кад би је Даша узео бар за своју газдарицу; не морају се они венчати, а, то и не тражи! Али само да има већ мира. Овај цигански живот тако јој је већ отужан, тако несносан — она би била најбоља и највреднија газдарица!.. Како ће му само још боље и јасније показати, да га не мрзи, да га баш љуби!? Та гледала га је доста лепо; али Даша

је тако неспретан — прави сметењак. А да ту нема и Пера свог удела? С њиме се дружи, по цео дан су заједно! За цело му је Пера казао све. Ех, за то се Даша и туђи, за то никако да јој приступи и да се разговара с њоме. А да нису и господа узрок? Можда неће Даша њих ради!.... Можда је љубоморан па и увређен! Нема право сад. Овде се није десило ништа, оно — што јој плаћају вечеру, та мора јести, а Курјак јој тако мало плаћа. Нема Даша право, нема.

Стаза устане и пређе руком преко лица; за тим се мало удеси, изађе из собе и уђе у башту. Ту је ишла неко време горе-доле и занимала се својим дојакошњим мислима. Сутон се хватао све то већма, а из цветних леја ширио се мирис на све стране. Беше јој тако чудно; образи јој горели а пуне груди јој се таласаху живо. Она се саже, узбере неколико стручака и задене их за косу. На улици, коју је ниска тараба делила од баште, бивало је све тише и тише; тек по који бат ако је допрьо до ње. На небу се показале већ и звезде, а са истока тамо помаљао се по мало и месец....

Шта је то вечерас? Неки немир је обузео, о ком није умела себи дати рачуна. Да уђе у собу? А шта ће међ она четири зида? Да остане још у башти? Нека хладноћа се диже из земље; али опет је пријатније него у соби, где не би знала ни сама, шта ће и како ће.

Стане близу тарабе и погледи кроз њу на улицу; нигде никог.

Уједаред се трже. Неко лагано корача с оне стране улице, а кад дође мимо њеног стана, стаде, а велика сенка његова паде широм улице до ње. Стаза у мало што није цикнула: она позна Дашу како стоји и непрестано гледи у њу — бар јој се тако чинило, и ако је била уверена, да и не слути да му је тако близу и да га гледи. Стоји Даша, а завалио шешир на потиљак, турио руке у џепове и гледи па гледи. Да му дâ знака? Али како? Мораће, јер какав је, одстојаће неко време па ће и отићи.

Срце јој поче живље бити; она се отклони мало од плота и накашље се тихо. Даша погледи амо и поче прелазити преко улице. Стаза седе на клупу и удеси тиху љубавну песму, која је Дашу неодољиво привлачила. Кад беше близу плота, завири у башту и спази неку женску прилику, која је у пола била окренута њему. Сад је позна и дисање му застаде. Погледи уплашено око себе; ни живе душе. У башти пева Стаза све тише и тише; глас јој задрхта кад и кад, и она ућута најзад са свим. Тежак уздисај оте јој се из груди, на који се, као одјек, зачује Дашин дрхћући уздах. Стаза се бајаги тржe, погледи на плот, устане и приближи му се лагано. Тренутак доцније беху очи у учи....

— Ко је? шапну Стаза.

— Ја, одговори Даша промуклим гласом, а сав дрхће.

— Јесте ли ви, Дашо?

— Ја.

— А шта хоћете?

— Немојте се срдити! Да сам близу вас.

— Сад, ноћу?

— Дању гледи цео свет....

— Можда нас и сад гледи ко?

— Нико на свету.

— Али може когод проћи....

— Па шта да радим?

— Дашо! Љубите л' ме?

— Као Бога!

— Дашо! Ви — ви умете ћутати....

— Ја? Те како! — а срце му бије, бије.

— Само да вас нико није видео!

— Није, Стазо, нико!

— Али може когод проћи, опет ће Стаза.

— Па.... да уђем, усуди се Даша.

— А, шта мислите!

Но док је она то казала, већ је одмакла мандал с врата, и Даша беше у башти.

— Стазо! Ја те љубим....

— Дашо!

И већ су били загрљени и силно се љубили, и не мислећи да ће сад когод проћи и чути жарке пољупце њихове.

Стаза се прва трже и погледи на плот. Учинило јој се. као да се неко овуд шуња.

— Овде нас може когод видети и чути....

— Може....

— Хајдмо даље!

— Чији је ово прозор? запита Даша тихо.

— Мој, одговори Стаза.

— Па твоја је и соба....

— Јесте, моја је....

— Стазо!

Они се ћутке загрле и пођу даље. Кад су били близу Стазиних врата, застану обоје, али на часак; у другом беху већ у соби.

— Је л' Стазо, ти се срдиш?

— На тебе не, никад!

— А мени се чинило, као да се срдиш.

— Видиш, Дашо, и мени је било тако исто. Све сам мислила да се срдиш, и да су ме оцрнили пред тобом, а Бог види, да те заиста љубим.

— А ко да те оцрни?

— Знаш, дико, ми глумице.... па сироте.... па ово наше друштво.... па сваки мисли, да има право.... знаш.... и невиног би оговорили а камо ли....

Стаза ућута и наслони главу на Дашине широке груди, које се силно надимаху.

— Ја не питам шта је било, рече загушљивим гласом и стиште Стазу на своја прса; ја само знам да те љубим, тако љубим — — ја још нисам никад љубио!

— Добро те не видиш како ми пламте образи! И ја сам те заволела у исти мах, а нисам питала никог, па ни себе, јеси ли коју већ љубио.

— Твој сам, Стазо!

— Твоја па до века! — — —

Поноћ беше превалила, кад је Даша крадом излазио на улицу. Стаза га је држала за руку; он погледи по улици — мир, свечан мир. Још се једаред пољуби с њом, па још једаред и једва се отргне. Код првог рогља стане и уздане дубоко, дубоко.... Шта се то десило све?! Зар је он заиста!.... Нема сумње, та још му горе усна од жарких пољубаца Стазиних! Није опсена, све је истина, чиста истина!

Даша скиде шешир и обори главу. Било му је топло претопло. Он погледи још једаред кућу, из које је таман изашао и где је био тако сретан, тако — ах! У свој успомени својој није имао ништа ни налик, што би и близу могао сравнити с том срећом, с таквом срећом.

Некако поносито диже главу и пређе прстима кроз разбарушену косу. Па се и насмеши, па онда опет погледа за собом, и једва једаред се упути кући. На по пута стане — чисто би натраг.... али не, то не иде, не иде никако. И оде кући.

Лагано, као да је учинио највеће зло, увуче се у авлију, дошуња се до своје собе и отвори врата. Није био ни корак у соби, а меке руке му се савију око врата и он осети врео пољубац на уснама.

Даша се трже; није у први мах знао шта га је снашло, и он устукне корак натраг, али је брзо познао своју газдарицу Јелу, и у исти мах се сетио шта му је Пера о њој казао....

XIII

Кад се Даша сутра дан пробудио и око себе гледао, почеше ноћашњи догађаји све то већма да оживе пред њим, и кад му сваки у целини изађе, поче он да маше главом и да се смешка.

То ли је дакле!

Даша се протегли у кревету; неко ново осећање обузе га и он дубоко уздане.

Да знају то све другови његови, да му зна капетан и велики бележник — одманули би главама и рекли би: То се само Даши може десити, њему, који је спадало и кад не ће!

Ал' и јесте — хо мај! Не зна управо ни сам, како му је наспело да прође Стазином улицом; нешто га је вукло, нешто о чему не уме себи дати рачуна. Пера је отишао у свој стан а и он се упутио у свој. Кад оно, а нешто га све навија онамо — хајд да иде. Па онда — откуд Стаза да се нађе у башти! Па онда — како то, да се усудио да уђе! Па онда — хо мај! А већ газдарица Јела, то је буди Бог с нама! Та никад јој ничим показао није.... Па опет!.... Хо мај!

Даша је с неким ванредним расположењем, управо с неким поносом, свео у целину ноћашње доживљаје своје, и кад беше с њима на чисто, устане и поче се лагано облачити. Мора ићи на пробу. Да л' да каже Пери шта му се догодило? Даша дуго није дао одговора себи. С једне стране му се чинило, да би требало да му каже све; с друге опет осећао је, да није то само његова тајна, те му је управо дужност, да не говори ником ништа. Како је до сад лепо чувао онај договор свој са капетаном, кад је оно у касарни «нечастиви» одмаширао у једну од својих «мрачних држава». Зар немају права и Стаза и Јела, да се тако исто понаша? Имају, да како да имају. Стаза до душе — та и Пера њу зна, а и казао му је све! Ипак, ипак; доцније ће му можда рећи, сад никако. Свежина тог новог доживљаја беше и самом Даши у неку руку света, те је осећао, да би себи самом покварио уживање, кад би га ма коме, па и самом Пери, и једном речи одао. Не мора знати нико; не ће ни Пера.

Међу тим се Даша обукао, отворио врата и изашао у авлију. Нема никог. Да како да није видео, где је удовица Јела подигла маличко завесу са свог прозора и њега

очима својим управо гутала. Даша изађе на улицу и упути се великој гостионици на пробу.

Корачао је поуздано и лако. Тако уђе у салу, где је затекао већину својих колега и колегиница; само Стазе још није било. Даши беше нешто лакше, бар се може спремити, јер ни сам није знао, како ће јој погледати у очи. Пера је био у живом разговору с фрајлицом, те није у први мах ни видео Дашу. Шљука је стајао на позорници и препирао се с Корњачом, грдећи га, што му нује последњом приликом јасно улогу шаптао. Патлиџан је седео до своје жене, госпође Парадајзле, а увукао је у разговор и управитеља Курјака. Њихов је разговор био свакидашњи: плата и опет плата. Патлиџан није био задовољан с поделом прихода, који је пао на каси; држао је на чисто, да га је Курјак преварио. Овај се клео и Богом и душом, да није ником закинуо ни новчић, и Патлиџан се најзад морао задовољити. Даша им чује разговор, па запита Курјака, да ли је и за њега остало што?

— А зар ти није доста славе, мој лепи Менеме?! зачуди се силно управитељ.

— То је све лепо, одговори Даша; но ја би' већ вол'о да знам, на чему сам.

— На чему! Знаш, да се није вратио Пера Смуђ, имао би ти већ своју плату; овако — тешко ми је. У осталом, теби не треба много; не пијеш.

— То је моја ствар....

— Па онда, зар ти ниси заслужио што-год у Сентомашу? Имао си плату, добијао си тринкгелте, а трошио ниси ништа.

— И то је моја ствар.

— Па онда, хе, хе! Зар се није могло што и на страну.... —

— Ако ми тако што још једаред кажеш, излемаћу те на мртво име! плане Даша и погледи тако управитеља, да је овај нашао за добро, повући се два корака натраг.

— Та нисам ја тако мислио! Немој бити луд! Ја, онако, знаш....

— За сад нек је доста; али запамти моју реч!

Даша се окрене и спази Стазу, која у тај мах уђе у салу. Неописана струја прође га за тили часак, али он се савлада и мирно јој се поклони. Преко Стазиних образа прелете лака румен; она климну главом и пође даље.

Тај кратак призор није приметио нико, па ни Пера, који је иначе пазио на све. Сви су остали мирни, и тек кад их је Курјак позвао, да почну пробу, узруја се мало цело особље.

Пера приступи Даши и поздрави се с њиме.

— Писао сам кући, рече му тихо; и данас сам предао писмо на пошту, рекомандирао сам га. Сад, шта ће бити, не знам.

— Биће добро, нема сумње. Ваљда немаш и ти мајстор-Ћиру за оца!

— Ја се надам.

— А ја сам уверен, да ће ти писати и послати новаца. Можда ће доћи и сам.

Пера слеже раменима и обојица се упуте на позорницу.

— Господо и браћо, поче Курјак, и погледи Дашу крадом: данас ћемо узети опет нов комад. Оно, истина, у мом репертоару је већ давно, али га нисам могао давати, што нас нема доста. И тај Јован Ђорђевић могао је мало помислити на нас, но кад већ он није, морам ја. Тај комад је «Ђурађ Бранковић». До душе, нема нас ни сад доста, али нашто је ту црвен плајваз! Ни за «Саћурицу и шубару», ни за «Граничаре» нема довољно, ал' ја мање важне особе бришем, да им нема ни трага. Овај комад је последњи од великих, од сад ћемо мале, колико нас има.

— «Мурата» ћу наравно дати ја, рече Шљука и подигне главу.

— Није то баш ни тако «наравно», одговори Курјак; мислиш ли ти, да ћеш моћи подићи Стазу?

— Та оно; могу је испод руке....

— Није него ротквe!

— Ваљда не ће опет Даша?

— То је, видиш, «наравно».

Шљука погледи Патлицана, а овај му само намигне.

— «Ђурђа» дајем ја, настави управитељ; «Мару» даје Стаза, «Гргура» ће Патлицан, а «Стевана» Фрајлица.

— Ја, «Стевана!» зачуди се Фрајлица.

— Обући ћеш чакшире, па мириа Бачка, рече управитељ «Јанка» даће Шљука, «Лазара» Пера Смуђ, «Јевросиму» Парадајзла, «Мурата» Даша, а «Челебију» Јоца Кер. Оне «слуге», «паже» и «гласнике» не ће дати нико, а и шта ће нам? Ја сам то већ удесио све. Ни «Владислав» нам не треба, може то казати и «Јанко».

После тих речи поче управитељ делити улоге; прво приђе Стази и ова узе своју, за тим дође до Шљуке и пружи му његову.

— Немој ми је ни дати, рече Шљука и поче се љуљати с ноге на ногу; кад већ не могу бити «Мурат», не ћу ни «Јанко».

— Немој бити луд! зачуди се Курјак.

— Шљука има право, проговори Патлицан, не треба ни мени моја.

— Задрж'те и моју улогу, стаде успијати Парадајзла.

Управитељ Курјак нађе се у чуду. И до сад је било размирица, али те су постале због неуредног плаћања. А данас ево први пут, што им је сујета увређена.

— Немате право, рече помирљивим гласом; што се срдите. Ја сам Дашу изабрао, што је јак....

— А зар смо ми пеливани, који се премећу по улици? викну Шљука.

— Хајд, пробај подићи Стазу! насмеши се управитељ.

Шљука приступи Стази, да је дигне у вис. Стаза се насмеје и намести се тако, да је Шљука може боље

ухватити. Он је и диже, али то беше све, јер одмах је и спусти и поче нагло дувати.

— Еј, Шљука, Шљука! рече Курјак; та не само дићи, већ је мораш и изнети, и то брзо.

— Па нек игра Фрајлица «Мару!» опет ће Шљука.

— Е, да боме! Хајд, пробај Дашо ти!

Даша приступи ћутке Стази и обоје се погледа на кратак тренутак. Одмах за тим се Даша саже, подигне Стазу и однесе је као да је мало дете.

— Браво, Брависимо! викну Курјак. Ето ти, Шљука!

— Све једно, у осталом, као да «Мурат» нема и друга посла, већ само вуцарити «Мару!»

— Слушај, рече му управитељ на ухо; даћу ти форинту....

Шљука се накашље.

— Дај бар две форинтаче!

— Доста је и једна.

— Не, две.

— Форинту и педесет крајцара.

— Хајд, рече Шљука после мале почивке; ал' дај одмах.

— Видиће други, па ће и они искати; чекај мало.

— Добро; али ако ме превариш!

— Тако ми Бога!

Шљука узе улогу и оде доле у партер а Курјак се окрене другима.

— А ко ће бити «Гргур?» запита Патлиџан и отегне сваку реч.

— Па ти, да ко.

— Рачун без бирташа.

— Па колики је рачун?

Патлиџан покаже ћутке два прста, а Курјак, такође ћутке, само један. Патлиџан поче махати главом а Парадајзла му рече нешто на ухо. На то покаже Патлиџан још један прст. Сад поче Курјак махати главом.

— Подај, курјаче, подај, ја и тако не ћу ништа, рече Пера и заценуо се од смеја.

— Не ћу ни ја, дода Стаза а за њом и Даша.

— Ви сте моји племенити избавитељи, мазио се Курјак; да вас нема пропао би'. Да вас загрлим!

— Иди до врага! викне Пера.

То ценкање и погађање продужило се тако, да већ није било времена, да се држи проба. Курјак је закаже за после подне, и глумци се разиђу. Пре поласка пак узеше Шљука и Патлиџан своје паре.

На басамацима се нађу Стаза и Даша. Како су лагано ишли, остадоше последњи.

— Ти си моје сунце, шане Стаза.

— О, како те љубим!

— Немој ми замерити, што ћу с другим седети за столом — не бој се ни чега!

— Могао би' те и ја частити!

— Нек они плате. Али, Дашо, сунце моје, дођи ми опет!

— А кад?

— Као синоћ.

— Ти си анђео!

У гостионици седела је Стаза опет с Бечејцима а Даша оде за Перин сто.

— Шта ти рече Стаза? запитаће га овај.

— Вели, како је Курјак и мудар и луд, одговори Даша и погледи у свој тањир.

— Дашо, рече Пера и стаде мерити свог побру; да запитам то исто и Стазу, да л' би ми то исто и она одговорила?

— А ти питај!

— Да ме не мрзи, баш би' је запитао.

—Па шта ми је могла рећи?

— То ти најбоље знаш. У осталом, ја ти најмање замерам. Та јуче сам ти казао. Само пази — ниси глуп.

— Кад се надаш одговору? окренуће Даша други разговор.

— За недељу дана, раније не.

После ручка оду обојица на улицу. Даша се учтиво јави Стази, а она му се лепо захвали.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

28-ог Новембра 1888.

Данас је био шести састанак уставотворног одбора, који је отворен у 10 час. пре подне.

Секретар прочита: «Члан 75. Народну скупштину састављају посланици које народ слободно бира по одредбама овога Устава.»

Усвојено.

Секретар прочита: «Члан 77. Избори су народних посланика непосредни и тајни. Гласање се врши куглицама.»

Г. *Данило Анђелковић* противан је предложеној редакцији. Он је за непосредно али *јавно* гласање, и ако зна да при јавном гласању може бити притиска на бираче, јер се њему чини да при тајном гласању може бити ипак више злоупотреба, нарочито што није довољно гарантована слобода збора и договора.

Г. *Дим. Маринковић* налази да по предложеној редакцији изгледа, као да су и сами избори тајни, а то се за цело није хтело, него се сигурно хтело да само гласање буде тајно. С тога би он предложио да се каже: «избори су јавни, а гласање је тајно.»

Њ. В. Краљ. Ја држим да је ова исправка са свим умесна. Прима ли је цео одбор?

Прима се.

Г. *Аксентије Ковачевић* противан је мишљењу поп Данила, и он је за тајно гласање, које су до сада усвојиле све напредније државе, па треба и ми да га усвојимо. Ако хоћете добар пример из нашег искуства, ено вам наше Народне Банке. Ето њену управу бирамо тајним гласањем па — хвала Богу, банка напредује не може бити боље. Кад је тајно гласање нико се ни за чим не поводи, него гласа по својој памети. Гомила не може никога да тероризира. А на јавном гласању? Једна струја надвлада па повуче за собом и све необавештене, који после кукају што су овако, а не онако гласали. Ако се хоће прави израз народне воље, онда је потребно тајно гласање.

Г. *Сима Несторовић*. Ја ћу вам на овом питању изгледати мало назадан, али ако ће, не мари. Ја морам говорити онако, како знам да је одиста у народу. Досадашњи начин бирања народних посланика преко повереника, јесте истина посредан, али је већ ушао народу у крв. Тај начин има својих махна, ја то знам. Злоупотребама бирачких одбора било је и фалзификата у бирачким списковима, крио се дан избора, чак и са местом за избор посланика било је злоупотреба. Али све ове махне могу се уклонити, па онда опет да остане стари начин избора, на који се народ навикао, јер по њему, бирачи знају које људе из своје општине треба да бирају за повеленике, а ови могу лакше после одабрати кандидате целе жупаније, и они могу, ако хоћете, и тајно гласати. Мени се чини, да би требао већи проценат писмености у маси народној, него што је има данас у нашем народу, па да ово тајно гласање по листама буде и за нас добро. Овако како је, шта би било? Гласало би се по партијама. А зар ви мислите да је цео наш народ подељен у ове три партије? Јок Бога ми, има много хиљада бирача који не припадају ни једној од постојећих политичких партија. Све њих ми би овим натерали да

пристану уз ма коју партију. Шта то значи? Унели би раздор и омразу и онде, где их до сад није било. Опростите ми, што морам овако да говорим, али тако је. Какву смо вајду до сада видели од партија? Никакву, напротив само грдне штете. Чим једна партија дође на владу, оне се две друге сложе па је оборе, пре него што је она и могла почети да штогод уради. Дође друга партија на владу. Сада се сложе прва и трећа против ње, и тако непрестано, где си био нигде, шта си радио, ништа. За то је боље да се бира по старом преко повереника!

(Тако је газда Симо! Да има човек цара Радована благо не би могао обвезати све бираче у једној жупанији, а од оно неколико људи у твојој општини, који могу доћи за повеpенике, од свакога имаш бар једну облигацију у каси. Оно истина и по старом начину било је да се сложе двојица па оборе трећега, на што се ти толико жалиш, али тек опет, боље је преко повереника....)

Г. *Данило Анђелковић*, полемишући с Аксентијем Ковачевићем, вели да он у народу још не види толику интелигентност, колика је потребна за тајно гласање. А после (знате) јавно гласање подиже политичку кураж, а и кандидат хоће да зна који су га бирачи изабрали. Што се тиче паљевина, он их одбија од радикалне странке. (Ене сад! А ко помиње сена оче Данило? Аксентије је говорио само о терорисању гомиле... али ком шумка за капом итд. у осталом њих може бити и после тајног гласања, могу н. пр. планути сена *изабраног* посланика, ако он није по вољи народу.... (Лепа бакљада избранику!) То зло ваља другим чим лечити. Он је ипак за јавно гласање, али ако се баш усвоји тајно, онда нека се бар у Уставу не помињу те куглице; нека се то остави за изборни закон.

Г. *Риста Поповић*. Овде је главно да избори буду непосредни, а да ли ће гласање бити јавно или тајно то је споредна ствар, премда за мене нема сумње, да ће

тајно гласање бити боље. До сада није било ни једне скупштинске већине, за коју опозиција није доказивала да је измајсторисана, да је добивена притиском озго или насиљем оздо. Газда Сима хоће јавно гласање. А зар је заборавио како капетани одговарају људима кад им после избора дођу по некоме своме послу? Зар се не сећа онога «Иди сад ономе за кога си гласао, нек ти он помогне?» Поп Данило хоће јавним гласањем да подиже грађанску куражѫ.... Мени се чини да ми те куражи имамо и сувише. За ово су доказ при последњим изборима оне многе разбијене главе и народске и друге (е, ова подела глава на народске и «друге» тако је лепа, да је човек пољуби'), за ово су доказ толики похапшени људи. Свега тога не може бити при тајном гласању, а пошто сам уверен да ће непосредни избор бити вернији израз онога што жели већина бирача, то сам ја за предложену редакцију.

Г. *Радован Милошевић*. Водека неки говоре о притиску *озго*, а неки о притиску *оздо*. Вала док је био само онај притисак озго, било је још и Боже помози, ама кад наиђе онај *оздо*, да Бог сачува и саклони. Оно јес, бивало је, кад се примакну избори, хоће капетан да зовне и да рекне «А, шта велиш газда Радоване, кога ћемо да бирамо за посланика?» — «Вала, господине, ми смо прости људи, шта ти ми ту знамо? Како власт нареди, знаш хвала Богу, власт је од Бога!» — «Јок, јок газда Радоване. Народ нека бира слободно кога хоће.» — «Хвала теби господине и овога и онога света. Тек ти опет, к'и учеван човек, знаш, посаветуј мало народ, кога ћемо?» — «Па баш кад ме питате, ја к'о велим Петар не би био рђав човек?» — «Како рђав Бог с тобом капетане! Оно је први човек у целој нахији!» Цмок, цмок! Изљубимо се ми, попијемо по чокањче два, па свак на свој посао, а кад осване дан избора, ми опет сви гласамо за Јована, а капетанов Петар добио два три гласа. Фрчи после капетан на ме неколико дана, жалим се ја на оне лоле што ме слагаше, и на томе прође цео при-

тисак озго.» Али кад се распусти она пуста голанферија, кад стаде она да притискује оздо, кад стаде да пали људима сена, да чупа лозе, да сече шљиваке, народ се покрви, направи се од нас једно чудо, у коме ни један домаћин ни за живу главу не сме гласати за онога, за кога би он хтео, ако неће да му расцопају главу или да му плане цело имаће. Аратос ти било и таквих избора и таквих скупштина. С тога ја, браћо, од два зла бирам оно што је мање, а то је тајно гласање! —

(Ова су *два* зла просто дражесна. Упоређујући сваку моју белешку са службеним протоколом дотичне седнице, сравнио сам и ову беседу лорда из Жаркова са званичним текстом, и на мој велики ужас нађох ту беседу овако записану:

«Г. *Радован Милошевић* мњења је, да је *такозвани* притисак озго још и које-како, али кад је дошао притисак оздо, онда је то несрећа још већа. Наводи какав се лом прави при садашњем бирању, и, по његовом мњењу, бира и он од два зла мање т. ј. за тајно је гласање по редакцији чл. 77.»

По Богу! Та ваљда нисам ја измислио целу Радованову беседу?)

Г. *Мијаило Павловић* слаже се с разлозима г. Ристе Поповића. Што се тиче писмености није боље ни у Грчкој, па је ипак тамо уведено тајно гласање. До сад смо имали јавно гласање, па шта је било? Од 450.000 пореских глава у Србији њих 150.000 не плаћа потпун данак и према томе не може гласати. Од оних 300.000 пореских глава, које имају право гласања, излазило је на биралиште једва 100.000 — а два пут толико њих остајало је код кућа. Што? Због притиска оздо, јер је страшније бити премлаћен или вратити се на згариште, него одлежати 5 дана у апсу, рецимо због притиска озго, па после здрав отићи кући. Г. Сима Несторовић рече да је изборни закон и до сад био добар, само се није по њему радило. Па за то и тражимо помоћи. Ваља го један пут раш-

чистити, па ко на тајном гласању добије већину, нека му је алал, па нека управља државним пословима.

Г. *Стојан Рибарац*, пре свега, наглашује практичну потребу да се укидањем јавнога гласања стане једном на пут свима досадашњим изборним незгодама. Навођен је, вели, разлог да јавно гласање подиже дух, али га ни тајно гласање не убија, те према томе и тај разлог одпада. Сви су други закони удешавани према нашим приликама, па нека буде и изборни систем. Он се нада да ће нов устав, са одредбама, којима су гарантовани слободни покрети грађана, слобода збора и договора, унети у наш политички живот и нову струју, струју часне, отворене, јавне и поштене борбе. Кад неки представник једне странке на јавном збору — какав се гарантује овим уставом — изложи своје мисли, водећи рачуна о потребама грађана и земље, онда ће њему прићи сви, изабраће га за кандидата, и он ће тако знати која је његова војска, на коју може при изборима рачунати. Ако ли се кандидат на збору увери, да нико не пристаје уз њ', каква му је вајда да прибегава освети? С тога је он за тајно гласање али не за то, како рече Радован Милошевић, да од два зла бирамо мање, него за то, што је тајно гласање добро. У прилог непосредних избора и тајнога гласања напомиње злоупотребе и фалзификате при досадашњим посредним изборима и своје уверење, да се непосредним изборима најјаче обелодањују осећаји и тежње како бирача тако и целога народа.

Г. *Јеврем Андоновић* вели да после говора г.г. Ристе Поповића, Мијаила Павловића и Стојана Рибарца нема потребе много да говори, па даље тврди да, ако се хоће да сазна право расположење бирача, ако се хоће истинита оцена владиних поступака — онда је најбоље тајно гласање. Све су нам, вели, незгоде досадашњег система познате.

Има мноштво бирача који нису учествовали у изборима са тих незгода, а поглавито из бојазни било озго

од власти, било оздо, од појединих бирача. Има и чиновника, који су честити синови ове земље, али су многи својим положајем, а из страха од замерке на вишем месту, одрицали се свога грађанског права, или су морали гласати противу свога убеђења. Да се више не говори, но, вели, да усвојимо ово, ако хоћемо да сазнамо праву политичку струју у земљи.

Г *Данило Анђелковић* брани своје мишљење, и ако је оно можда погрешно. Он, противно Рибарцу, хоће да зна ко гласа за њега а ко против, и ако је од њега далеко да се противницима свети.

Г. *Ранко Б. Тајсић*. Ја знам да мој говор неће никога убедити, па макар говорио чак до Никољадне, али опет зато хоћу да кажем своје мишљење, јер ја нисам убеђен да је тајно гласање за Србију. Оно за цело треба с народа скинути туторство, т. ј. досадашње посредно бирање преко повереника. Али тајно гласање завести, значи убијати понос у Србина, који је до сада свакоме у очи казивао своје мишљење, који је кроз редове жандара и чувара јавне безбедности поносито пролазио и гласао јавно за кога хоће. Завести тајно гласање у Србији значи у место српскога поноса завести некакву швабећу млитавштину, некакав маскенбал. (Леле дунеранке! Ја не запамтих ни један маскенбал, ни у Београду, а оно видиш тај отров труле западне цивилизације допро чак до Пухова.) Ја не знам што су неки окупили са некаквим притиском *оздо*, са некаквим паљевинама, убиствима и т. д. Тога има у целом свету па и у Србији, где је паљевина било и пре свију скупштинских избора. То се зло не лечи тајним гласањем, за то има других путева. Ја сам за непосредно али јавно гласање.

Г. *Г. Гершић*. Мени се чини да је г. Рибарац, бранећи тајно гласање и сувише га одбранио. Il a trop prouvé. Ја видим да ће тајно гласање однети победу. али мислим да ни јавно гласање није никакво зло. На против оно подиже карактерност и мушко изјављивање свога

убеђења, а тајно гласање потпомаже да се убија карактерност. То је психолошки условљено. Ја опет морам да се позовем на Џона Стјуарта Миља «писца веома омиљена», који је такође за јавно гласање. Једино што ме може навести да будем и ја за тајно гласање, то су наше друштвене прилике, дакле једна нужда и невоља. Притисак озго и оздо, то су са свим ненормалне појаве. По њима се не може ценити доброта некаквога система.

Г. *Пера Тодоровић*. Само у апстрактним идејама може нешто да се сматра као апсолутно добро или зло. У практици није ласно повући ту границу. У практичном животу све зависи од доба, народа, места и прилика, и с тога једна мера, која је добра за извесне прилике, није добра за друге прилике и за друга времена. Тако је и са јавним и тајним гласањем. Има земаља где је тајно гласање *потреба*. У *Немачкој* чак се социјалисте боре за тајно гласање, и то је са свим појамно, јер у тој земљи има много фабрика и сви бирачи који су фабрички радници, зависе од фабричких газда, који им рада дају. Та маса бирача не би никада без тајнога гласања могла исказати своје мишљење. Само материјална независност у животу даје праву слободу у исказивању свога убеђења. Где је већина материјално независних људи, ту тек има услова за јавно гласање. Ми смо у средини. Изашли смо из патријархалног стања и почели смо се одавати трговини и радиности. Економна зависност у нас истина није још тако велика, као у другим земљама, али је за то политички притисак тако велики, да је за нас тајно гласање права потреба. Вели се, нови устав гарантоваће слободе; ја у то верујем, али те слободе неће спречити онај притисак, који не долази ни озго ни оздо, већ од имућних људи, који дају паре под интерес. Тај притисак све се више осећа, и од њега ваља сачувати слободу избора, а то се може постићи само тајним гласањем. Донекле стоје разлози које је навео поп Данило и г. Гершић, т. ј. да јавно гласање добро утиче на карактерност,

али ни они не могу одрећи, да у нашим изборима има много празне параде, кичељивости, истицања, ларме, лажи, а то све није корисно за подизање карактерности у народу. Ја мислим да је много већа кураж и карактерност доћи мирно и достојанствено, али без ларме, па извршити своју грађанску дужност, него разметати се својим гласањем за Марка или Јанка, и за то своје самохвалисање тражити новинарске химне. Треба васпитавати народ да чини савесно своју дужност за то што је то добро, а не за љубав букача на биралишту. Кад се на ово питање погледа са целокупног нашег друштвеног стања, за нас је боље тајно гласање. На њему ће увек побеђивати она партија, која има фактички већину у народу, а свака измајсторисана већина мора се рушити, и то је право.

Г. *Милан Драгојевић*. Ко хоће ред и закон у овој земљи, ко хоће да престану паљевине и друга зла око скупштинских избора, тај ће гласати за тајно гласање.

Г. *Ст. Рибарац* објашњава се лично са г. Гершићем.

Г. *Гершић*. Довољно је говорено!

Њ. В. Краљ. Видим да вас је ова дискусија прилично заморила. С тога ћу бити кратак. Три члана ужег одбора речито су бранила предложену редакцију. Дугогодишњи посланик и председник последње народне скупштине г. Риста Поповић објаснио вам је побуде са којих је ужи одбор усвојио тајно гласање. Он је нагласио потребу да се стишавају разбуктале политичке страсти, да политички противници престану бити крвно завађени лични непријатељи. Г. Рибарац, у својој патриотској беседи, добро је обележио користи новога устава. Г. Гершић бранио је јавно гласање са теоријског гледишта и пристаје на тајно гласање само по невољи, као на нужно зло. Он не би требао да смеће с ума једну ствар, а то је да ужи уставотворни одбор није могао да израђује научне теоријске расправе о најбољим политичким системима, јер је имао да реши један са свим конкретан задатак, а то је да за Србију изради нови устав. И баш оне специјалне

српске прилике, на које се позвао г. Данило Анђелковић, и приморале су ужи одбор да усвоји тајно гласање, јер је био уверен, да без те одредбе не би ни вредило правити нов устав за Србију. У главноме овде су изнесена свега два разлога противу тајног гласања: онај г. Симе Несторовића, да је досадашњи начин бирања народних посланика већ «ушао у крв народу», и разлог г. Данила Анђелковића, који данас не налази довољно гарантије у одредбама које смо усвојили за слободу збора и договора, те је с тога противу тајног гласања. Ужи уставотворни одбор знао је врло добро колико је досадашњи начин избора «ушао у крв народну» али је знао и то да, као год што у једном човеку настане смртоносна болест, када му гној уђе у крв, тако исто и у народном или државном телу, настане страшна пијемија, кад ма какав политички отров «уђе у крв», и баш за то што је то знао, и усвојио је тајно гласање. На разлог г. Данила Анђелковића рећи ћу само ово: Члан 23 овога предлога за устав, у коме се гарантује слобода збора и договора, примљен је овде једногласно, и у колико се сећам, једини је г. Таушановић тражио да се реч «одобрење» замени речју «пријава». Тада је г. Данилу била довољно гарантована слобода збора и договора, јер није ни речи имао да примети противу дотичног члана. Према томе Ја не разумем од куда он сада налази да те слободе нису довољно гарантоване, и да због тога не треба усвојити тајно гласање. — Изнесен је још један разлог, на име да јавно гласање подиже «дух» и «достојанство» народно, а тајно убија све то и још хоће да убија карактерност. Г. Гершић је ту «мушкост» и «карактерност» само нагласио, а г. Ранко Таисић се мало подуже забавио на томе политичком јунаштву, које се по њему налази у јавном гласању, и врло нам је драматично насликао, како Србин јунак поносито пролази кроз густе редове оних људских чудовишта што се зову џандари, и оних народних крволока, који су се по неком еуфемизму звали чу-

вари јавне безбедности, те у пркос њихових наперених пушака и голих сабаља, слободно гласа за кога хоће.... Дојиста, врло дирљива сцена. Ја се, истина, нешто не сећам, да смо ми икада имали толико жандара и сејмена да би их могло бити тако много на свакоΜ биралишту, колико би требало за овај драмски ефекат, али то не мари ништа, ако њих није било, у свакој општини има општинских пандура, и они су могли бити наоружани до зуба, и јунаштво поноситога јунака-Србина који слободно гласа у сред пандурских пиштоља и јатагана, није ни мало заостало иза јунаштва исте врсте, међу жандарима и сејменима. Само би Ја био тако слободан, да то лепо јунаштво г. Ранково на биралишту, мало другаче протумачим. Мени се чини да су ти поносити јунаци баш за то тако слободно гласали, што је сваки од њих знао да ти силни жандари, сејмени и пандури неће на њега пуцаћи, нити ће га сабљама исећи, па макар он гласао и за највећег бунџију. И да су се избори свршавали на самом биралишту, да за бираче нису настајале мало непријатније околности после, пошто би се разишли ти жандари и пандури — никоме у Србији не би пало ни на памет, да тражи тајно гласање Али ето је г. Ранко могао данас овде чути, ако по чему није раније чуо, и то је могао чути не од господе, коју он тако мало бегенише, него баш од људи из народа да се многи бирач својим јавним гласањем толико замерио извесним џентлменима међу својим политичким противницима, да се са биралишта враћао на згаришта своје куће, са кога је могао прегледати своје воћњаке посечене оштром секиром слепога партизанства. Истина г. Ранко с правом вели, да паликућа има и у другоме свету, да их је и у нас било и пре скупштинских избора, али његовом оштром оку тешко да се сакрио један факт, а то је, да се та господа последњих година, бар у Србији, све више интересују за политику, да се својом енергијом почињу одликовати као политички партизани, да се у заступању својих политич-

ких начела одликују толиким *пламеним* одушевљењем — да је ето ужи уставотворни одбор нашао за добро, не врeђати више њихову партијску осетљивост јавним гласањем. Ето за што је предложен један систем, по коме се не може знати ко је за кога гласао.... Један од господе предговорника рекао је да он хоће да зна своје бираче. Мени се чини да ће их он добро знати баш и ако буде тајно гласање. Он ће их видети на јавноме збору, на коме ће се кандидовати за посланика, и на коме ће изложити свој политички програм, он ће знати људе који су усвојили његову кандидатуру, он ће те исте људе видети и на другим јавним зборовима, на којима буде полагао рачун о своме посланичком раду у скупштини. Приликâ за међусобно лично познанство политичких једномишљеника биће дакле довољно. Само због тога није нам нужно задржати јавно гласање. Ја дакле стављам на гласање чл. 77 овога пројекта са изменом г. Маринковића. —

Усвојено са свима противу два гласа: Данила Анђелковића и Ранка Тајсића.

Секретар чита «члан 78. Свака жупанија бира онолико посланика колико долази на њу по броју пореских глава. На сваких 4500 пореских глава долази по један посланик. Ако вишак пореских глава у једној жупанији прелази 3000, бираће се у њој још један посланик. У овај број посланика, које бира жупанија, улазе и они посланици за које члан 100 овога Устава изискује нарочите услове.»

Г. *Данило Анђелковић* налази да се по предложеној сразмери знатно смањује број посланика према досадашњем, и не види никаквог разлога за то смањивање. С тога је он за то, да се на сваких 3000 пореских глава бира по један посланик.

Али га нико не потпомаже. Уставотворни одбор усвоји предложену редакцију члана 78-ог.

Секретар прочита: «Члан 79. Колико је у којој жупанији пореских глава, и колико она има да бира по одредбама овога Устава, одредиће за сваке опште изборе један нарочити одбор, састављен из председника државног савета, председника и оба подпредседника последње скупштине и председника Касационог суда».

Г. *Драгомир Рајовић*: ствар је по себи добра, али ја бих желео само да се једна реч измени. У место да се каже «одредиће,» нека се каже да ће одбор тај «утврдити» колико која жупанија има пореских глава и колико према томе има да бира посланика.

Г. *Јеврем Грујић* чуди се што се сада одређује некакво нарочито «тјело» за овај посао, и пита, за што није остављено да главна контрола одређује број пореских глава, као што је до сад било?

Подпредседник г. *Јован Ристић* одговара да је то учињено с тога, што је главна контрола у два маха издала *погрешне* спискове пореских глава. Примедба г. Рајовића, могла би се усвојити, али није нужно, јер се по себи разуме, да се број посланика одређује по броју пореских глава.

Усвојена је предложена редакција члана 79.

Секретар прочита «Члан 80. Варош Београд бира четири посланика. Вароши Ниш и Крагујевац по два; Алексинац, Ваљево, Врања, Горњи Милановац, Зајечар, Јагодина, Књажевац, Крушевац, Лозница, Лесковац, Неготин, Параћин, Пирот, Пожаревац, Прокупље, Свилајнац, Смедерево, Ћуприја Чачак, Ужице и Шабац свака по једног посланика.»

Г. *Љуба Новаковић* предлаже, кад се већ и Свилајенцу даје право да бира једног посланика, да се то право даде и Краљеву.

Г. *Данило Анђелковић* потпомаже предговорника и уједно налази да је за Београд много четири посланика.

Г *Ђока С. Нешић* вели, ако се усвоји предлог г. Новаковића за Краљево, онда он предлаже да и Вел. Градиште има право изабрати једног посланика.

Али није усвојен ни један од ових предлога, него је чл. 80 примљен онако како је предложен.

Секретар прочита «Члан 81. Сеоска општина којој припада село Добриње. у досадањем ужичком округу, и сеоска општина, којој припада село Таково, у досадањем рудничком округу, бирају засебно свака по једног посланика.»

Усваја се.

Секретар прочита «Члан 82. Сваки народни посланик представља цео народ, а не само оне, који су га изабрали».

Усваја се.

Секретар прочита «Члан 83. Бирачи не могу давати нити посланици могу примати заповедна и обавезна упутства.»

Примљено.

Секретар прочита: «Члан 84. Право бирачко има сваки рођени или прирођени Србин, који је навршио 21-ву годину и који плаћа држави најмање 15 динара непосреднога данка на годину. — Сваки који хоће да употреби своје бирачко право, мора претходно узети бирачку карту. А бирачку је карту надлежна власт дужна издавати свакоме, који докаже признаницом или протоколом: у који се заводи плаћање данка, да је у прошлом или у текућем полгођу платио данак, који даје право бирања.»

Г. *Радозан Милошевић*: Мени се ама баш никако не свиди овај параграв. Ја знам да другаче мисли један исти човек када му је 20, а са свим другаче када му је 30, 40 или 50 година. Еле, кад ја знам да ће народни посланици да кроје народу капу, а знам да ће народни посланици бити онакви, какви су и они који га бирају, никако ми се не допада да буду бирачи

8*

овако млади људи. који још терају ветар капом. Јок, јок, да се повисе године.

Г. *Даниле Анђелковић* пристаје да бирачима не буде више од 21 године, али не пристаје на онај услов да сваки мора плаћати држави бар 15 динара непосреднога данка годишње. Зар онај који подноси војничке «терете.» који кулучи итд зар он у три године не може ни да један пут гласа само за то, што је сиромах па не плаћа баш 15 динара данка? То није право. Има сиротиње и поштене и карактерне. Ко је рђав, тај је и онако осуђен и не може гласати. С' тога ја предлажем да се метне «који плаћа *ма колико* непосредне порезе.»

Г. *Марко Петровић*: Кад војнички закон не прави никакве разлике по материјалном стању грађана, онда за што да је овде у овом питању гради Устав? Што ће отаџбини пасторчад? По предложеној редакцији многи чланови задружних кућа не би имали право гласања. Ми сви кукамо што нам пропада задруга, а овамо хоћемо да у земаљски устав унесемо одредбу, која иде на разораваље задруге. у место да уносимо сваку могућну привилегију за задруге.

Г. *Радозан Милошевић*: Право вели поп Марко због што се тиче задруге, али ја опет ка' велим да бирачима буде бар 25 година. Није била срамота ни што се за посланика тражило да му има бар 30 година. Иначе ће, Бога ми, да испадну ћорава посла.

Г. *Риста Поповић* слаже се у начелу са поп Марком и поп Данилом. али је овај предлог устава дело компромиса, па ако се хтело да се општински цензус од 30 динара спусти на 15, ваљало је пристати да се и за бираче народних посланика тражи 15 динара непосредне порезе. Али налази да је добра примедба о задругама. Једна задруга плаћа по 600 динара годишње, али само њен старешина плаћа 24 динара непосредне порезе. остали задругари, по самоме закону не могу више пла-

ћати од 12 динара. С тога је и он да се задругарима даде право гласања па макар и особеним законом.

Г. *Др. Михаило В. Вујић.* Ко по закону може да располаже са својим имањем чим наврши 21-ву годину живота, тај за цело треба да може и бирати посланика. Али што се тичѐ цензуса, ту озбиљни разлози правде захтевају да се добро размислимо.

У колико је мени позната литература овога предмета, ја знам само за једнога научника који је за то, да се политичка права удешавају према плаћању. Сви су остали противног мишљења. Пошто ми сви желимо да овим новим уставом проширимо грађанска права, а бирачко је право једно од главних политичких права грађана, то ја мислим да га не би требало сужавати овим цензусом од 15 динара.

Г. *Манојло Клидис* није такође ни за какав цензус, јер по њему један занатлија са капиталом од 5000 динара не би имао права да гласа, јер он не плаћа 15 дин. непосредне порезе годишње (чудновато, а у мојим белешкама стоји да је г. Клидис предлагао само да се цензус смањи на 10 динара.)

Г. *Тодор Туцаковић* предлаже да сваки Србин може бирати посланика, па ма колико он данка плаћао.

Г. *Алимпије Васиљевић.* Кад већ нисмо хтели да послушамо ни савете науке, ни искуство старијих држава, па одбацисмо дводомни систем, онда треба да гледамо да ову једну скупштину саставимо како је најбоље. И ја тражим да су сви грађани пред законом једнаки, али само онде, где траже правду и где се тиче личне безбедности — а у законодавству не можемо сви учествовати. За то су и измишљене скупштине и избори за њих, да се од свију једноправних грађана проберу они, који ће најспособнији бити за тај законодавни посао. Гарантије да тај избор испадне што бољи, почињу баш с овим чланом 84, од бирача. Пошло се од пунолетства. Али сви младићи који су пунолетни но налазе се код

својих кућа, они су по школама, у војсци, у туђини. Они који су код својих кућа, могу ли у 21 години збиља познавати све прве људе у пространој жупанији, могу ли по своме убеђењу гласати? Не. они ће махом бити слепо оруђе у рукама политичких агитатора. С тога ја тражим да бирач може бити само онај, који је навршио бар 25 година. Што се тиче цензуса од 15 динара кад би он одиста био неправда, и ја бих био противан, али цензус је по нужди заведен у свима државама са представничким системом владавине. Не може се ни замислити да су толике државе, без икаквог узрока, лишиле толике своје грађане таквог једног права, и дојиста, узрок је са свим јасан. Слобода и правда треба да су заједничка, општа добра. али је на жалост и то истина, да сиромах и оскудан човек не може имати толике политичке самосталности да на биралишту гласа само по свом убеђењу. него ће се повијати за газдама, од којих материјално или економно зависи. Само материјално осигуран човек може бити и политички самосталан. То се осећало и у нас и узакоњено је да општинско представништво и часнике може да бира само онај који плаћа бар 30 динара годишње, и то је право, јер онај који решава о општинском имању треба да је показао да уме и своје имање чувати. И сад, на један пут, када је реч о изборима народних посланика, оних, који ће имати да решавају питања од далеко веће важности, но што су малени, локални, општински интереси, о избору оних људи, од којих зависи целокупни државни живот — сада хоћемо да те људе бира сваки Србин, без разлике је ли он сазрео за тај посао или не, имао он што своје да ризикује или не. Ја налазим да је то аномалија! Баш за осигурање грађанских слобода ја тражим да народне посланике може бирати само онај који је навршио 25 година живота и који плаћа 30 или бар 15 динара непосредне порезе годишње.

Г. *Аксентије Ковачевић*. Средина ће и овде бити најбоља. Ко не плаћа ни 15 д. год. држави, то је одиста сиротиња коју имућни људи могу обрлатити на што хоће. Нека би и било истина да је слобода прече од материјалног благостања — за мој рачун само је имућан човек слободан — али је жалосно када се бирачко право даде голаћима. Они сваки час збацују кметове, бирају нове, после неколико дана збацују и ове — а кад затреба да се друм наспе, да се некекав мост сагради, њих ни од корова. Није ни чудо, они и немају појма о томе шта све треба за опште благостање. Предложена је редакција чл. 84. са свим добра.

Г. *Ранко Тајсић*. Чуди се како су толики старији људи устали данас противу сиротиње и противу младића, а кад треба ићи у рат, онда је добра и сиротиња и онда им је доста и 20 година. Хвали г. Тодора Туцаковића за његову изјаву.

Г. *Тодор Туцаковић* одбија ту хвалу, јер он онако није казао што би хтео да се популарише, већ с тога, што је онакво његово убеђење.

Г. *Милан Драгојевић*, желео би да се при решавању не заборави на задруге, јер њему је познат један случај где се једна добра задруга распала само за то, што су њени чланови различно гласали на кметовским изборима.

Потпредседник г. *Јован Ристић*: Овим предлогом, како је у члану 84, ми не мислимо да смо одступили ни у чему од досадашњег устава. Ево, у чл. 46 садашњег Устава (чита) јасно се каже да има право да бира посланике и поверенике сваки Србин, који је пунолетан и плаћа *грађански* данак на имање, рад или приход. Сад, да се упитамо шта је «грађански данак»? И кад је овај устав постао, и пре и после тога, грађански данак био је три талира, а друга три талира сачињавала су *главницу*. Кад је монета талира преведена на динаре, узето је да 15 динара одговарају величини грађанског данка од три талира. Јест истина да су пре садашње пореске системе

по имућности гласали многи, који нису држави плаћали 15 динара, али то не мења ништа природу ствари. Они су, *пред законом*, сви били носиоци терета од три талира или од 15 динара, а што је општина за њих плаћала, то није било никакво уставно питање већ општинско, јер је општина дужна била да за сваку своју главу измири једно на друго по три талира. За доказ томе служи и члан 47 садашњег устава, којим се за посланика тражи шест талира данка. Дакле грађански је данак три талира, или 15 динара, и с овим предлогом мислимо да смо одржали садашње стање. Наш предлог ушао је у овај нацрт из садашњег устава, а у садашњи ушла је ова одредба из ранијих закона о народној скупштини. Традиција је дакле да бирач плаћа свој *грађански* данак, а кандидат шест талира или 30 динара. — Они који предлажу да гласа сваки који плаћа «ма колико» непосредне порезе, већ тим самим пристају на *цензус*; нико не предлаже да гласа и *онај који ништа не плаћа држави*. И они са крајњим захтевима тражили су да бирач плаћа «ма колико». Тиме смо стали на поље трансакције, погодбе, и она је нађена у овом предлогу. — Нема спора да имућнија класа људи има више гарантије за независност, која им и допушта да поузданије бране слободу. Предложених 15 динара порезе, као услов за бирачко право, најнижа је граница у овој поступности. Цео је овај уставни предлог дело погодбе, узајамних уступака, па тако је и с овим цензусом. Као што је г. Риста Поповић приметио, овде смо одржали 15 динара порезе, али цензус за изборе *у општину*, који сада износи 30 динара, спустили смо такође на 15. Чињени су узајамни уступци, и срели смо се на овој граници. — По мом уверењу, предлог овај може бити усвојен не само без икакве штете за слободу, него напротив, баш у интересу политичких слобода. — Што се тиче година које се иштy од бирача, т. ј. пунолетство, мислимо да ни ту не треба ништа мењати, но такође одржати предање. Мера порезе као и овај број година треба да

остану јер су народна традиција. — Предлог да се о задругама донесу какве одредбе, заслужује свуколику пажњу, и пре би их требало унети у устав но у закон, да после не буде о томе никакве сумње.

Г. *Др. Мих. Вујић* мисли да је *грађански* данак сваки данак који грађанин плаћа својој држави, па ма колики тај данак био. Да тих 15 динара нису никаква традиција доказује факт, да су право бирања посланика имали сви Срби па ма колико они плаћали и то све до пореског закона од 1884, који им је то одузео. Пошто се то право ни по науци не може везивати за имовно стање грађана, то он остаје противан томе цензусу.

Г. *Драгомир Рајовић.* Врло греше они који из саме војне обвезе изводе право гласања на скупштинским изборима. Кад букне рат, онда мора да пође све што може понети пушку, као год што при пожару гасе и деца која могу воде понети. Али никоме не пада на памет да оној деци, што су помогла гасити ватру, одмах повери и управу куће, за то треба зрелија памет. Државна је кућа једна рефена. Ко хоће да вуче користи из те рефене, ко хоће да решава како ће се трошити рефена, тај мора и да улаже у рефену, а који не улаже онолико колико је прописано, тај не може ни имати тога права.

Г. Милан Кујунџић, као члан ужег одбора брани редакцију предложенога члана истим разлозима којима и г. Ристић. —

Г. *Светозар Арсеновић* налази да богаство никоме не даје привилегију ни на памет, ни на патриотизам и за то је он противан предлогу, него да има право гласа сваки који плаћа ма колико порезе.

Г. *Данило Анђелковић* био би за то да сваки може гласати ма ништа не плаћао, али пошто ће се то још теже примити, нек остане бар тако, да гласа сваки ма колико плаћао.

Милан Драгојевић опет моли да се не заборави на задруге.

Г. *Аксентије Ковачевић.* Доста је било говора; да се реши! —

Њ. В. Краљ И ја, господо, високо ценим задругу, ту најстарију и најблагословенију институцију српскога живота, која је кроз векове тако благотворно утицала на све гране народнога живота, а нарочито на економну. С тога сам и ја мишљења да се у самом Уставу и на овоме месту даде једна привилегија задрузи. Па како је г. Светозар Милосављевић поднео једну редакцију, по којој би сви задругари имали право гласа, који су пунолетни, па ма колико плаћали данка, то се ужи одбор сагласио да се ова допуна унесе у чл. 84. само с тим да се у место «пунолетни» каже «који су навршили 21 годину».

Г. г. *Ст. Рибарац* и *Паја Вуковић* препиру се о томе шта је задруга.

Њ. В. Краљ: Главно је да се начело изрече у Уставу, а изборни ће закон већ одредити ко је задругар.

Прва алинеја овога члана усвојена је после овога *једногласно.*

Њ. В. Краљ. Са задовољством констатујем да су се и у овом питању све политичке партије сложиле.

Секретар чита по други пут другу алинеју овога члана, која говори о бирачким картама.

Г. д-р *Никола Крстић* налази да је нејасно, која је то «надлежна власт», што ће давати бирачке карте, па би требало да се та власт у Уставу ближе одреди, јер је незгодно у самом Уставу служити се неодређеним изразима.

Њ. В. Краљ: Ужи одбор замишљао је да ће то бити пореска власт, али како обично законодавство може ту власт да промени, то се претпоставило да се каже она власт, која буде надлежна.

Г. *К. С. Таушановић* помиње злоупотребе које се дешавају при узимању разних исправа од власти. Та бирачка карта може ласно да се не добије. Шта смета да

се направи списак бирача, а сваки да може пореском признаницом доказивати своје право да буде заведен у бирачки списак. Најзад карта се може и загубити, па зар с њоме да човек изгуби и своје бирачко право?

Њ. В. Краљ: Ово је питање детаља. Те детаље треба да регулише изборни закон. Верујем да је код појединих власти могло бити злоупотреба, али је несумњиво, да су оне у већини правилно вршиле своје дужности. У осталом, ако се нареди да порезџија, кад прими порезу, мора издати не само признаницу, него и бирачку карту, онда не може бити никаквих злоупотреба. Али као што рекох, то је ствар изборног закона. Са картом се хтело само то, да се биралишта обезбеде од навале оних, који немају право гласа, или хоће да га тек на биралишту доказују, па тиме спречавају оне, који несумњиво имају то право, да га врше. Да је општс гласање, онда би бирачке карте биле излишне, али овако треба да бирач има један доказ о своме праву. А сад, да ли ће му ту карту дати порезник, општински суд или кмет, то ће већ закон одредити. За ову новину има и финансијских разлога. Ко год хоће да узме доказ о своме праву, мораће похитати да благовремено плати порезу.

Г. *Сима Несторовић* говори нешто, али се не чује. (Ја чух само реч «благовремено».)

Њ. В. Краљ: Као што видим, у начелу сви се слажете. Жели ли г. Таушановић да предложи какву нову редакцију?

Г. *К С. Таушановић* написаће.

Усваја се једногласно друга алинеја члана 84.

Секретар прочита: «члан 85. Сваки бирач има право да бира само на једноме месту, и то у оном изборном округу, у коме је као бирач уписан».

Усваја се.

Секретар прочита: «Члан 86. Официри активни и у недејству и војници под заставом не могу гласати».

А јао! Ђенерал Лешјанин јавља се за реч. Знао сам ја да он ово неће пропустити.

Да се не би ни за једну запету огрешили о историју, ми ћемо ову преважну беседу верно преписати од речи до речи из званичног протокола седнице, у коме ју је г. ђенерал сопственоручно исправио и знатно допунио:

«Г. *Генерал* (ова реч исписана је на *израдираномъ* месту *хартије*) *Лешјанин* устаје, поводом овога 86. чл. да *као војник* говори. Напомиње како официри плаћају све што и грађани, а нису имали права да бирају посланике. Кад се, вели, сада даје један слободоумнији Устав, мишљења је, да се даде неко учешће у изборима и официрима. Он не тражи да сви официри у свему учествују са осталим грађанима, но да се највишим официрима војске, ђенералима и пуковницима то право да, и према томе предлаже да се чл. 86. пројекта овако формулише: «од официра активних и у недејству само генерали и пуковници имају право бирати и бити бирани». То су људи, који заузимљу одличне положаје, који преко 20, 30 а и по 40 година служе, који су *пуни* знања и искуства, па поред користи у законодавству, то би и врло леп одзив нашло у нашој војсци».

Нисам имао каде да бацим на хартију и најмање фељетонскога соса на ову чисто војничку деликатесу, тако «пуну знања и искуства», јер тек што ђенерал седе да се одмори на својим беседничким ловорикама, узе реч

Њ .В. Краљ: Жао би ми било да после новог Устава остане у редовима драге и верне Ми војске импресија, као да јој је човек, који је њу целога Свога живота волео и неговао, најзад учинио једну неправду. Љубав према војсци Србије, то је једно традиционално осећање Мојега дома, које сам Ја наследио од Мојих предака. Како сам за време Моје владавине водио три рата, имао сам прилике да се и Сам уверим, како сјајно схвата српска војска своје дужности према Отаџбини и према Престолу, и моја наслеђена љубав према њој, постала је много силнија, јер се

оснива на високом поштовању њених на бојишту доказаних врлина. Али зар би за толику проливену крв, за толико самопрегорења и узвишеног родољубља, могла бити награда то, што би се официрима дало право гласања? Не, господо, на против, то би значило скинути српску војску са оне висине, на којој се служи само Отаџбини и Престолу, па је свући на дно партизанскога вртлога. А како тај вртлог утиче на каријеру цивилних чиновника, то ви сви знате. Свака странка када дође на владу, обара све политичке противнике са свију иоле важнијих и угледнијих чиновничких места, а на њих поставља своје партизане, који често, и ако се не одликују никаквим чиновничким способностима, праве фабулозне каријере само за то, што су се за време опозиције одликовали својом страсном партизанском борбом. Зар може бити људи у овоме збору који би желели да се то пренесе и у официрски кор? Немојте заборавити да пуковници још нису довршили своју каријеру. И осем ђенералског чина има још лепих и часних положаја у државној служби, на којима би један официр могао да послужи, и које пуковници могу с правом амбиционирати. Па зар би ви, господо,. претпоставили да они заслужују ђенералске еполете и те друге високе положаје у држави својим политичким партизанством у место као до сада, својим корисним радом, својом ревносном и савесном службом? На први поглед изнесени предлог изгледа врло невин. Боже мој, шта се тражи? Да се даде бирачко право двојици-тројици ђенерала и једној десетини-дваестини пуковника. Та зар је то много, када би од 7—800 официра њих дваестак стекли право гласања? Та то је тек колико да се покаже добра воља законодавчева, да не сматра официрски кор као са свим бесправно морално тело, колико тек да му се укаже пажња? Ја нисам тога мишљења. Пре свега Ја никада не могу допустити да се у ма каквом праву такве природе прави разлика између највиших, виших и нижих официра. Официрски је ко̏р једна органска целина, из које се по-

једини органи не могу издвајати а да цео организам не страда. Или, да се послужим једном фигуром, официрски је кор једна нежна и фина тканина. Ако у њој само на неколико места прочепркате неколико рупица — осуће се цело ткиво. Најпре би гласали само ђенерали и пуковници, па онда би то право тражили сви виши официри, а када би се нижи официри уверили да се за политичке заслуге брже аванзује, но за мучну и савесну службу, онда би политика однела цео официрски кор. и онда би и у Србији настало у војсци стање, које је у Грчкој. Какво је то стање, нећу Ја да вам кажем. Нека вам каже г. ђенерал Сава Грујић, који је био у Грчкој. (Подпредседник С. Грујић окреће се Његовом Величанству и мимиком показује «да Бог сачува!»). Сматрао Сам за Своју дужност да кажем ово неколико речи. Нека драга и верна Ми војска зна, да се овде водио озбиљан рачун о њој, и да баш за то нисмо могли допустити да се она увуче у политички хаос, какав је у Шпанији, где се многобројне револуције и пронунцијамента, свагда војничка, зову по именима војника-политичара, који су их изазвали, деморалишући своје пукове. Што се Мене тиче, ја волим да се и даље бочим са либералним, радикалним и напредњачким политичким величинама него са «војничким парламентарним величинама».

— Знао сам ја — рече један до мене — шта ће бити са ђенералима политичарима, чим сам видео да извукоше мацке! —

Њ. Високопреосвештенство АЕ Митрополит г. Теодосије. Хвала Господару што не да политици у војску, нека бар нешто у овој земљи остане здраво и читаво од ње. Камо та лепа срећа кад би се и отачаствено свештенство могло сачувати од политичког слепог партизанства! Па при свем том, што знам да ме нико неће потпомоћи, ја морам изнети предлог: да ни свештеници не улазе у политичку борбу. Било је некада време, када су, истина, и протојереји, по самом своме положају, улазили у народну скуп-

штину, и онда је било дивно видети ове достојанствене представнике вере и цркве. На жалост доцније, када свештеници стадоше по световном избору долазити у скупштину, наше се архиве напунише тешких доказа, да то није за свештена лица. Свештеник треба да проповеда народу узвишену Христову науку, да проповеда слогу и братску љубаљ међу људима, а он је данас у Србији својим политичким партизанством дотерао дотле, да читаве парохије неће да пусте свога свештеника у своје домове, јер је њихов парох, њихов политички противник, то значи данас, њихов крвни непријатељ. Није ни чудо, јер ти парохијани нису никад видели свога свештеника у одеждама и с крстом у руци да им проповеда братску љубав, они су га свагда видели како на врат на нос свршава службу Божију, само да има више времена за политичку агитацију, а видели су га често, како се, онако у мантији, пење на прљави механски астал, да са тога свога новог амвона, баци проклетство на све друге политичке партије. Такви су свештеници само поруга Спаситељу, који је на крсту издахнуо за братску љубав међу људима. Ако се баш хоће да свештеници улазе у скупштину, нека их бира само свештенство, а не политичке партије. Ова политичка партизанска саблазан у нашем православном свештенству треба једном да престане. Рекох и спасох душу своју!

Г. *Данило Анђелковић:* О овоме предлогу да се говори другом приликом, где му буде место.

Њ. В. Краљ: Ја потпуно разумем бригу, која је оличена у предлогу Његовог Високопреосвештенства, и Ја високо ценим осећања, која су Глави наше свете православне цркве диктирала такав предлог, али ја молим Њ. Високопреосвештенство, да о његовом предлогу дискутирамо доцније, а сада да се вратимо на 84 члан, пошто је г. Таушановић поднео своју редакцију (чита исту).

Г. *Јован Маринковић.* Свему томе није место у земаљском Уставу, све то треба да уђе у изборни закон.

Њ. В. Краљ: Да се размислимо о овој редакцији до сутра. —

(Све ово од беседе г. Митрополита довде, нашао сам у мојим белешкама. У званичном оверовљеном протоколу седнице нема ни речи, већ само ово: «члан 86 усвојен је по предлогу»).

Секретар прочита члан 87. Право бирачко губе на свагда: 1. Који су осуђени за издајство отаџбине. 2. Који су осуђени што су злонамерним осакаћењем избегли војну службу. 3. Који су осуђени за хајдуковање и јатаковање хајдуцима. 4. Који су осуђени за бегство испод заставе. 5. Који су два пут осуђивани на робију. 6. Који су као присталице непризнатих вера осуђени за невршење грађанских дужности.

Г. д-р *Ник. Крстић:* Обраћа пажњу да се у чл. 87 одређују многи случајеви, у којима би српски грађани губили бирачко право, па треба да се размисли, да ли се то хтело у овај мах, када се хоће да усвоји Устав на слободоумнијем темељу од садашњега.

У тачци 1. чл. 87 наводи се, да ће на свагда изгубити бирачко право «осуђени за издајство отаџбине». У општем кривичном закону само се у три случаја кривац назива «издајник». Израз «издајство отаџбине» не налази се у закону, јер се у глави IX кривичног закона говори о злочинствима и преступима против отечества, владаоца и устава, те с тога треба да се одреди, у којим ће случајевима кривац изгубити бирачко право. Напомиње да се у војничком кривичном закону говори о издаји, али тамо се под издајом разуму други случајеви, а не они и онакви, какви су у општем крив. закону. И остале неке кривице нису такве, да би било умесно да за собом повуку губитак бирачког права. Такве су кривице: осакаћење да се избегне војна служба, и бегство из војске, јер за те кривице одређене су незнатне казне, па не могу имати за последицу губитак бирачког права, и то тим мање, што те кривице може неко да учини у малолетству,

па не треба да доцније осети последице. И осуђивање на робију, само по себи није довољно да се изгуби бирачко право, јер се у нас кривци врло, врло често осуђују на робију. Ни тачка 6. не треба да остане, јер онај који неће да врши грађанске дужности, биће приморан на то, па што да губи бирачко право? И за хајдуковање и јатаковање има разних прописа; не би било правично да се за све случајеве одсечно искаже, да осуђени губе бирачко право, једно од најпретежнијих права, што га држављани имају. Налази да цео чл. 87. треба укинути или са свим прерадити.

Г. *Данило Анђелковић* налази да је врло добро што је у Устав уведено ко губи бирачко право, само би желео да се остави могућност за повратак тога права, кад се човек поправи.

Г. *Ранко Таисић:* Сви ви, који сте овде, да се настаните по ужичком округу, ако не би постали хајдучки јатаци, ја крив. Ако не дате хајдуку да једе и да пије, он ће вас убити. И сад за то да вам се одузме бирачко право? —

Г. *Марко Стојановић* противан је цитирању појединих параграфа кривичног закона у Уставу, јер се ти параграфи мењају. Редакција предложенога члана са свим је добра.

Г. *Јеврем Андоновић* предлаже, да би се спречио улазак у скупштину онима, који су за крађу, превару и утају осуђивани, да се тачка друга из чл. 88 унесе у чл. 87, да губе бирачко право на свагда који су осуђени на злочине и преступе из користољубља, јер, ако овако остане, могли би дочекати да и тако прљави карактери седе на посланичким клупама у српском законодавном телу, а то би била брука.

Г. *Ђока Павловић*, услед г. Крстићевог говора, износи један предлог, по коме, пошто заиста постоје разне категорије преступа и казни, да се то простије обележи и

да се каже: Они, који су осуђени за именована дела казном, коју прописује кривични законик за злочине.

Г. *Милан Драгојевић* не види овде да су уврштени они, који су под полицијским надзором. Ама зар они да имају право гласа који су од општинских судова осуђени на полицијски надзор?

Г. *Љуба Молеровић*. У нас имају три сорте полицијског надзора. На један осуђује окружни суд, на други општ. суд, а на трећи општински одбор. Оно што хоће г. Драгојевић, предвиђено је чланом 88, и они, који су државним судом осуђени по себи су под надзором, али он није за то, да се и због осуде општ. суда и одбора изгуби бирачко право, јер они често ни за што ставе човека под надзор.

Милојко Лешјанин: О каквом се бегству испод заставе говори у овом члану? У мирно или у ратно доба? О каквом се самосакаћењу говори? За време регрутације или пред непријатељем? Јер, знате, то су онда врло различне кривице.

Г. *Стојан Бошковић* понавља разлог Марка Стојановића (не могу се цитирати §§. кривич. зак., јер се они мењају..

Г. *Свет. Арсеновић*: да се каже губи бирачко право само онај, који је осуђен на робију за ово, за оно итд.

Г. *Ђока С. Пешић* почиње патетичну беседу овако: «Они, који својим поступцима сами себе искључе из људскога друштва....» Настаје цакање око њега. «Слушали смо песме....» Нико га више не слуша.

Подпредседници и г. Ђока Павловић конферишу са Њ. В. Краљем. Прилази им и г. Светозар Милосављевић и предлаже нешто. Ја чух само «ко изгуби грађанску част». Краљ врти главом. Сви лордови разговарају у засебним групама Краљ се окрете нама, зовну министра правде и упита га: «зар може издајство отаџбине бити само преступ?» Пантелијћ да се згране од чуда. Председничком столу приступа и г. Ст. Бошковић. Неко рече

гласније: «по Шведском уставу ко год је осуђен на робију, губи за навек бирачко право». Краљ зове г. Јоцу Бели-Марковића. Ђока Павловић пише нову редакцију. Најзад се Краљу досади ова «мотљанција», па рекавши подпредседницима: «Ови правници свагда направе само забуну», стаде звонити.

Кад се лордови вратише на своја места, узе реч

Њ. В. Краљ: Нисам никада могао помислити да ће ова, иначе мало интересантна класа људи, о којима је реч у члану 87, дати повода оволикој дебати. У речима г. Данила Анђелковића као да се прикривало питање: ама да ли ће имати право гласа они, који су осуђивани за зајечарску буну? Ако он због тога зебе, може бити без бриге. Ти су људи помиловани, а амнестија брише све што је пре ње било, и чак ако би ко хтео да им само пребацује ту буну, могли би га тужити за клевету. Тако бар Ја схватам амнестију, а не знам шта ће рећи господа правници, које се кадшто врло мало слажу у извесним правним питањима, као што баш сада видесмо. Из целе дебате најинтересантнији је г. Ранка Тајсића прилог за историју јатака у Србији: могућно је да они у Драгачеву у подобним приликама постају хајдучки јатаци, али ми се чини да је г. Ранко претерао када је јамчио, да би сви чланови овог одбора то исто учинили. На против, Ја сам уверен, да би се сваки од ове господе, одупрьо хајдуку с оружјем у руци, али не би постао ни један јатак. Кад би то радили и Драгачевци, одавно у томе крају не би било више ни једног хајдука, а камо ли јатака. Некима изгледа зазорно да се у самом Уставу помињу хајдуци и јатаци, али то није никаква срамота тражити лека против једне болести. У осталом ње има по целом балканском полуострву, има је и у Грчкој и у Италији, па и тамо је не крију, него гледају да је истребе. — Из дебате се видело да се секташка заблуделост може поправити и да би јој само *привремено* ваљало одузети бирачко право. Ја пристајем да се тачка 6-та чл. 87 пре-

несе у члан 88. Тако исто и Сам увиђам, да је казна сувише строга за младе ожењене војне бегунце, јер они се одиста после 2—3 дана сами враћају у команду. Према свему овоме, г. Ђока Павловић саставио је нову редакцију, коју ћу вам прочитати (чита). Усваја ли се?

Усвојено са свима противу једнога глана (Ранка Таисића).

Секретар прочита «чл. 88. Привремено губе бирачко право: 1. Који су осуђени на робију, док се не поврате у права. 2. Који су осуђени за преступе на губитак грађанске части, за време док траје та казна. 3. Који су у затвору или у притвору за злочинства или преступе поменуте у тачкама 1-ој и 2-ој. 4. Који су судском пресудом осуђени, што су злоупотребом своје власти, претњом, поклоном или обећањем поклона радили за себе или за другога да буде изабран за посланика, а такође и они, који су осуђени за продају својега гласа. Губитак траје за време докле је судска пресуда одредила. 5. Који су под стециштем. 6. Који су под старатељствои. 7. Који су без дозволе српске владе ступили у службу стране државе».

Г. *Свет. Арсеновић:* Докле ће то све да траје?

Г. *Марко Стојановић:* Па казато је готово код сваке тачке «дотле, докле буде одредила судска пресуда».

Њ. В. Краљ: На крају овога члана има сад да дође као 8. тачка оно, што је било у шестој тачци 87. члана и што је тамо изостављено.

Усваја се.

Седница је завршена у три сахата по подне. Пет сахата у месту!

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ЛИРИЈА

—•—

(НАСТАВАК)

III.

Господин Морган.

— Колико аудијенција имамо данас?

— Петнаест пре подне а двадесет до вече, после скупштинске седнице.

— Сваки дан их има све више!

— Него, шта мислиш! Зна се да се газдина једе, и онда.... — Јеси ли читао у јучерањим службеним новинама указ о постављању новога државнога правозаступника, који је пре три године био само помоћник окружни? То је опет његово масло!

Овакав се разговор водио једнога јутра пре осам часова, између два млада писара у господина Моргана адвоката и посланика скупштинског. Разговарајући се, они одвајаху, ређајући их, гомилу писама забележених црвеним плајвазом, и разне хартије, разбацане по великом столу застртом зеленом чохом, за којим су седели. Соба у којој се налажаху, била је на доњем спрату једне куће у тихој и мирној улици Мон-Табор, где се Морган од скора настанио у апартману на првом спрату, који је стајао у вези посредством унутрашњих степеница са доњим спратом, на коме му је била канцеларија.

— Кад човек помисли да још није ни свануло, а треба морити очи на гасној светлости! рече један од њих зевајући. Само да ми није обећао место деловође у Савету. . . .

— А мени за пореског надзорника у унутрашњости...

— Одавно бих умакао са ове робије... Знаш ли да сам јуче написао више од осамдесет писама! Цела је истина, да нам плата не одговара послу....

— Тако је, строг према себи, строг према осталима.

— И тврдица!... А међу тим новац пада као киша!...

— Извесно!... Он игра и на берзи, је ли?

— Бога ми, на то се не могу заклети.... На то би ти умео одговорити једини Дирандо, негова продана душа, па ко зна да ли је и он сигуран! Зар мислиш да ко зна шта он чини, а шта не!

— Ах, овај наш газда лукав је човек: фин, мудар као змија, а препреденији од свих адвоката скупа.

Врата на врху унутрашњих степеница шкрипнуше, и наша два младића, прекинув разговор, дадоше се на посао са изгледом приљежности, који се опажа на ђацима кад им се приближи учитељ.

Један одсечан глас изговори ове речи:

— Туш у десет мање четврт... Доручак у десет: два јајета, два котлета и чај.... Хајде, брзо Дирандо, донесите пошту.

И праћен човеком који под пазухом ношаше кожну кесу пуну хартија, писама, новина — пошта од синоћ, коју он прегледаше свакога дана, још од 6 сах. у јутру, са својим личним секретаром — Морган уђе.

Беше то човек око четрдесет година. Црн капут који имађаше на себи и ако је било јутро, показиваше широка плећа и развијене груди. Његов ход и сваки покрет имађаше нешто витко и снажно што показује јак састав, одржаван редовним телесним вежбањем. Коса му беше кратка и спуштена на широко али ниско чело, са дубоком вертикалном браздом између обрва. Уста и подбрадак ишчезаваху у брковима и дугој плавој бради, лепо подсеченој, која се ширила као лепеза на његовим грудима. Плаве очи, са малим зеницама имађаху јасан и хладан поглед, у коме се огледаше само гвоздена воља, и чињаше се да никакво узбуђење не би било кадро да

им помути непромењиву и строгу бистрину. Необичност његовог англо-саксонског имена одговараше за чудо његовој коректној спољашности, његовом флегматичном и одлучном американском изгледу.

У пролазу он баци поглед на сто, учини својим заповедничким гласом примедбу, што остављаху гас да сувише дуго гори, извуче из свога џепа свежањ малих кључева и отворив једна врата са меком поставом, кроз која не могаше проћи никакав звук, уђе у свој кабинет са Дирандом. Овај кабинет наличаше на адвокатову канцеларију: на средини велики писаћи сто од парисандра, са фиjокама на обе стране; уз дувар, од патоса до тавана, рафови са безбројним фиjокама, на свакој од њих, изнад бакрене браве беше бела цедуља са писменом и нумером. Лепо углачан паркет светљаше се као огледало. Две наслоњаче и четири столице беху наређане у полукруг, спрам великог стола; на камину без ватре, који се грејао справом помоћу гаса, и коју секретар одмах упали, не бејаше никаквог украса — чак ни какве баналне бронзане израде каквог вештачког дела; само један сахат од зеленог мермора и два безукусна светњака; на свећама се видео траг воска за печаћење писама. Све то голо, чисто, симетрично и ледено, као олтар протестантске цркве, или као канцеларија истражног судије.

— Сад, рече Морган седајући, одмах на посао...

Секретар извуче из кесе свежањ отворених писама. На првој страни сваког писма беше прикачена цедуљица на којој је укратко била изведена његова садржина. Дирандо поче читати: «Г. Мајер банкар тражи да му се врати дупла такса, којом је кажњен због преваре и утаје у пријави за наследство....»

— Није могуће.... Министар ми рече неки дан да сам оштетио касу са преко седамдесет и пет хиљада дин. од почетка године до сад са опраштањима која сам израдио.

— Г. Мајер додаје, да је намеран уписати десет акција «Финансиског Аргуса».

— Ах!... Дајте.

Он узе писмо и спусти га у једну велику куверту од дебеле хартије — какве се виђају обично код судија — на којој стајаше, великим словима записана реч: Финансије.

«.... Г. Белен, члан управитељ одбора друштва Гуано-Перувијанског, моли за дозволу да може додати своме имену: де ла Даводери....

— Глупак!

— Морам вам напоменути да је то од великог уплива бирач у XVII срезу. Чувена фабрика кафанског једикг.... три стотине радника....

— Дајте.

Писмо Беленово ишчезе у куверту на којој стајаше *Правда*.

— Жена Гицвилер, Алзашанка, којој су мужа Пруси стрељали као уводу 1870, обраћа вам се да јој помогнете добити издржање од министра војног. Наводи, да јој је јединац син, добровољац зуавски, умр'о од грознице у Тунису.

— Не може се ништа учинити. Даље.

Писмо жене Гицвилер паде у корпу код ногу Дирандових.

— Г-ђа Годфроа препоручује г. Делонеја, који је изумео неке нове покриваче што не пропуштају воду. Г-ђа Годфроа мисли, да би било врло корисно — ово је подвучено у писму — усвојити ту непробојну ћебад за војску.

— Ах! Дајте.... Одговорите г-ђи Годфроа да ћу примити тога човека прекосутра у јутру у 9 сах.... Додаћете да је последња ствар о којој ми је говорила на добром путу, и да се надам, да ћу јој у скоро јавити повољно решење. Јесте разумели?.... Продужите.

Дирандо настави читање, и још за читав сахат писма се слагаху у разне «куверте» — по једна за свако министарство — или беху бачена у корпу, да праве дру-

штво писму Алзашанкином, којој су мужа Пруси стрељали и што јој је син издахнуо служећи отаџбину у Тунису.

Око девет сахати неко куцну на врата. Дирандо устаде, одврну кључем — јер бејаше закључао врата улазећи — и отшкрину врата.

— Молим вас, реците господару, да г. Костала жели да се види с њиме рече један писар.

Морган извуче једну фиоку од стола, сакри у њу «куверте» и одговори мирно:

— Нека дође.... Можете ићи Дирандо.

Врата се отворише широм, снажна појава Косталина указа се на вратима, и Михаило уђе говорећи весело:

— Добро јутро браца.... Како се налазиш данас?

Мати Косталина беше се по други пут удала за неког г. Моргана, пореклом Американца, поданика француског. Из овог брака родио се један син. Оба брата свршише заједно гимназију у унутрашњости. Пет година старији, Михаило је од ране младости осећао дубоку љубав спрам млађег брата, којој се временом надовеза милостива нежност оца спрам сина. У школи, другови су мрзили Едварда; Михаило га стави под заштиту својих песница и своје популарности: јер они обојица беху онда што су остали доцније, овај лојалан, топла срца, и отворен свима узвишеним осећајима, добар, услужан, омиљен свима; онај притворан, окорео, подмукао, одбијајући симпатије саможивошћу и суровошћу, која се скриваше у њему. Постав посланик за Белвиљ, Костала управљаше изборном борбом која, после пада царевине, учини да Едвард буде изабран за представника среза Монмартра: благодарећи своме брату, Едвард само имаде да се кандидира и би изабран с места.

Противност која беше на дну ових двају природа опажа се у владању обојице као политичара. Ватрен патриота, љубитељ правде, слободе и напретка, Костала представљаше Француској, са мало више обазривости и мање укочености, подмлађеи, модернизиран и отесан али

не покварен тип поштеног и убеђеног републиканца од 1848. И ако је волео да трпа у свој говор педантне позитивистичке изреке, којима се његов пријатељ Фаржас радо подсмевао, он ипак имађаше свој идеал, и тај идеал беше узвишен. Морган имађаше ту жалосну почаст да буде први представник нове школе, у толико скептичније. у колико је стара била одушевљенија, без савести и без убеђења, којој стари некадањи наивни идоли, братство, једнакост, демократија уливаху само презрење, и која, преставши сматрати републику као апостолство, смисли да од ње начини срество да се дође до циља. У скупштини није ни покушавао да стане у исти ред с братом, ма да је био добар и слаткоречив говорник. Могао се видети понекад у скупштини, како са неопредељеним осмехом и изразом ироније и досаде, слуша дугачке патриотске и републиканске тираде Косталине — и за тим пљеска као од беде, и под морање. Изашав без шума, цуњао би по одборима и ходницима, прилазио министрима, разбирао за новости, гледао да се опријатељи са посланицима сваке партије, чинио ситне услуге у награду за које би тражио велике сутра дан, у кратко протурао се са толико мудрости и умешности, да је, не имајући пријатеља ни десно ни лево, имао људи, који му беху обвезани у оба табора; да је био приман свуда, ма да га нигде нису звали, и да се инстиктивна антипатија коју уливаше нечим одвратним, умераваше извесним страхом који сваки имађаше од њега. Изван скупштине иста тактика. Беше се угурао међу велике индустријалце, богаташе и чивутску аристокрацију; у том свету јако уважаваху његов јасан, бистар и практичан ум, његову мржњу за сваку осетљивост, а нарочито његово презирање човечанства, по коме ови моћни господари упознаваху у њему супарника, гладну грабљиву тицу са оштрим канџама и шиљастим кљуном, која ће доћи једнога дана кад јој порасту крила, да лебди над њима, великим грабљивицама, и да затражи свој део од пљачке.

Духа методичног, он беше до ситница утврдио распоред свога времена, и поделио свој живот тачним правилима, од којих се ни за длаку није удаљавао. Знао му се сат легања и сат устајања. Он се не показиваше никад ни у позоришту ни на изложбама исповедаше јавно да презире забаве, параде, луксуз, вештине, добро јело, жене и свет; али ипак неговаше своје тело са брижљивошћу атлета или јахача циркуског, одржаваше еластичност и снагу мишића свакидањим вежбањем, бојаше се да се не угоји, што је сматрао као физичко опадање, узимаше само извесна јела — и то по врло мало — мераше се често, и тушираше хладном водом сваки дан. Кућа му беше проста као и одело. Сам вођаше, са највећом штедњом, кућевни трошак па чак и кухински, ма да је био ожењен. Жена, деца, слуге сво је то дрхтало пред њим. Навикао их је био на своје навике непромењивог реда и тачности; устајање, послуга кућевна, ручак, све се свршавало брзо и без ларме, тако тачно, као у касарни. Помисао да може изгубити који минут беше му страшна; беше издао заповест своме момку да главније јутрење листове испрекачује по зидовима собе за облачење, и тако их је читао облачећи се. Спољни изглед живота његовог беше, дакле, строг и пуритански. Осим тога што је обмањивао људе, овај начин му се допадаше, будући више него икоји други, беше кадар да му да времена да се прибере, прикупи и уједини своје силе, да истраје у мучном и скоро надчовечном послу који имађаше на леђима. Под крутим и одмереним изгледом поповским, овај човек, увек господар од себе, овај човек са непробојном маском, скриваше живу уобразиљу. Само у место да се ода на литературу или вештину, ова је уобразиља предала цифрама сву машту увећавања којом беше обдарена. Она измишљаше са неисцрпном плодношћу веште, замршене и препредене шпекулације и понекад тако смеле, да би било тешко разликовати, носе ли ове на себи печат особите ђенијалности, или неке

врсте лудила. Неукротљива ватра, са којом је Морган у младости трчао за задовољством, не беше ишчилела годинама, него се преобразила у болешљиво раздражење мозга, који не мишљаше ни на шта друго до на новац — као што други мисле само и једино на жене; — и он уносаше у ову жестоку трку за милионом тако необуздану лакомост, као да је обузет лудилом. Његово бескрајно непоштење имађаше нешто особито: оно беше у исти мах, ако се може рећи, наивно, — једина наивност, у осталом, која се опажа на њему. Он беше рођен на свет са неком врстом моралног слепила, које му крађаше да може разликовати добро од зла, поштено од непоштеног. Он бејаше сам себи склопио свој појам о животу, и њему је потчињавао сва своја дела — његова се теорија наслањаше на тврдо убеђење да је све на свету на продају — да, у савести која се опире, као и у еспапу који се трговац устеже да прода, има само питање мале или веће цене. Пошто га не уздржаваше никаква унутарња савест, нити морално правило, то би се ова његова манија показала без икаквог стида и јако га компромитирала, да над тим циничирством није одржао превагу онај подмукао и лукав нагон његове природе, и приморавао га да крије брижљиво своје сплетке, ма да су се њему најгоре од ових чиниле тако невине, да није имао ни најмању грижу савести. Већ десет година бавио се он са невероватном издржљивошћу под окриљем свога брата, послом непрекидним као кртица; беше продр'о и увукао се свуда: у скупштину, у сенат, у савет, у контролу, у судове, и штампу. Док је Костала, на видику, привлачио на себе пажњу гледалаца, нико и не помишљаше да се запита какав је то тих ход који се чујаше како цуња иза кулиса. Као прост скупштинар, Морган беше тако лепо попунио сва министарства својим креатурама, имађаше по свима надлештвима толико тајних извештача и сумњивих веза, да је у ствари био моћнији и од самих министара. Његова се присутност осећаше

свуда, ма да њега није било нигде. Његова адвокатска канцеларија беше се мало по мало преобразила у главни точак велике машине, која покреће целу Француску, али је овај точак вршио свој посао тихо тако, да га готово нико и не опажаше, Поред и осим разних јавних послова, Едвард беше установио тајно министарство препорука, које наличаше на оне сумњиве куће, о којима се не говори јавно, него им се адреса шапуће на уво. И с године у годину, посетиоци се оваквог места умножаваху — а о томе се опет једва што знало, јер се сваки крио долазећи, и нико се није хвалио да је тамо био То беше место састанка свих проналазача којима је требала протекција да «распростру» какав невероватан проналазак, свих људи са великим и неостварљивим плановима, свих агената чудноватих и нечистих послова, свих чиновника који жељаху неправедно унапређење, свих сујетних људи који жуђаху за незаслуженим одличјем, свих прљавих особа, којима је требала службена марка да их спасе од крајње пропасти и да им поврати спољни изглед поштовања, свих који живе на рачун државе и буџета, пропалих политичара, интриганата више и ниже врсте, који лутају кроз друштво, гледајући да што дочепају.... Ова чудна лица налажаху приступа код Моргана; он продаваше скупо свој мрачни уплив овим лоповима, и потпомагаше кришом њихова сваковрсна финансијска, индустријска и трговачка предузећа, пошто би најпре осигурао себи — без и једне паре капитала — велики део добити. Поред све обазривости, са којом је већ више година радио овај посао, уништавајући сваки материјални доказ свога користољубља, опет се почело зуцати да има негде једна тајанствена благајна, где је сваки за паре могао добити што жели. Ово потврђиваше већ јако раширено мишљење да правда, заслуге, похвална служба и способност нису ништа, и да само протекција и наклоност вреде нешто. Овај развратни појам добијаше сваким даном све више земљишта, ширaше се из Париза

у унутрашњост као гангрена тако, да практика Морганова имађаше последица за друштво друкчијих него дела обичних ниткова, и овај посланик, тргујући бесавесно својим кредитом, беше најактивнији, најшкодљивији проузроковач спорог и дубоког распадања народне савести. Не задовољивши се да очекује и привлачи каишаре сваке сорте, који прибегаваху њему као природном заштитнику свих зеленаша у Француској, он беше познат са прљавим светом «посредника» који су се провлачили кроз узан простор између казне и апсе, са пропалим старим и младим женскињем које му врбоваше људе, готове да добро плате његово посредовање, и које се посредством награде труђаху са пуно ортачке прилежности да му што боље напуне дућан.

Он зарађиваше на тај начин грдне суме, које прошав само кроз његове руке, обично ишчезаваху у безбројним спекулацијама у које он беше умешан: јер он имађаше више нарав карташа него тврдице, и жуђаше страсно за новцем, само да би могао себи дати задовољство да заложи оно што је добио, у нади да ће каквим смелим ударцем добити десет пута више. Образује ли се какво друштво ма за какву експлоатацију: угљени мајдан у Тонкину, златне руде у Калифорнији, конзерве меса у Ла Плати, — или синдикат за куповину бакра и цинка колико га има на пијаци, да би га после препродао са баснословним добитком, Морган је био у то умешан, и наравно у тајности. Он имађаше вазда потплаћених новина — нарочито новина финансијских — које, на једну његову реч, подизаху и спуштаху цену појединим папирима, ствараху вештачки страх, изазиваху непојмљиво тражење неких хартија, и вараху безобразно свет. Упропашћени јадни људи долажаху у очајање, викаху, не знајући кога да окриве, осећајући како им кроз прсте клизи с муком стечена уштеда, али њега не могаху опазити, како се шћућурио у хладу, у средини својих хартија, невидљив, непомичан као морски паук под каменом, пру-

жајући на све стране своје дуге лакоме пипке, који без ларме усисаваху ово злато.

И толико је био строг изглед смерности под којим он скриваше своју необуздану лакомост, своје нагоне и разбојничке поступке, да — осим његових саучесника и присталица, од којих, у осталом, ни један не познаваше његову потпуну недостојност а сваки, на против, беше заинтересован да прикрије оно што зна — нико није могао изрећи друго што на њега, до празно сумњичење, слично ономе кога су Тереза и Фаржас измењивали међу собом, два дана пре ове јутрење посете, коју му брат дође да учини изненада.

— Хвала богу, животарим, рече Морган, узимајући руку коју му је Костала пружио. Па, шта има ново од јуче? Јеси ли већ министар?

Михаило се осмехну и рече:

— О још не... Само, чини ми се, да сам већ на месту.... Тек је два дана како је криза почела: треба оставити времена председнику републике да се навикне на мисао да мене узме.... А ти, јеси ли се већ сместио у твоме новом стану?

— Скоро, као што видиш.

— Чини ми се врло лепо.... само мало суморно. Ја бих, да сам тобом, метнуо коју слику.... Шта ће ти, ђавола, толики ормани?

— То су моје хартије, драги мој.... човек мора имати хартија на овом свету.

— Зар толико!... А она тешка каса, шта у њу мећеш!... Твоје облигације?

— Моје облигације?... Оне.... Оне су у обрту. То је за моје ситне кутијице.... Имам читаву гомилу папирића.... То је корисно.

— Ах! чудно заиста!... Па колико плаћаш кирије за све то?

— Не плаћам ништа, купио сам.

— Лепо;.... зар целу кућу?

— Зашто не!

— Па то ти онда заслужујеш приличан новац!

— Не могу се тужити.

— Међу тим, колико ја знам, ти не браниш на суду никога....

— То не, али дајем савете у пословима, и наплаћујем их папрено. Моји савети доносе користи и људи долазе по ново, или ме препоручују другима.

— Као лекари.... И тако сви они људи које сам, долазећи, видео у предсобљу....

— То су клијенти, драги мој.

— До ђавола!.... Има један са таквом главом, да га не би волео срести у шуми! Али ти имаш и клијенткиња? Видео сам једну; мора да је препродавачица одела, са цвећем на шеширу.... Зар је то парничарка?... Да ниси човек уредан, вере ми, питао бих се са зебњом, шта ти та матора вештица може бити кадра да понуди!...

— Могуће је.. Не може човек бити одговоран за изглед људи...

— Не мари.... ти си ипак врло сретан, кад можеш зарађивати толики новац без парница. Ја сам их имао стотинама, док сам још био у quartier Latin: и то ми је доносило толико прихода, колико да исплатим пиво, на крају године.

— Ох, ти ниси ни мало практичан!

— А, што се тебе тиче, ти то заиста јеси.... Сећам се, како си једнога дана, у школи, хтео да покупујеш све кликере код трговаца и да их препродаш друговима по грош у место по десет пара туце.

— Па шта онда? То показује да сам имао инстикт трговачки, и то је све... Збиља, сазнао сам ко је написао чланак у *Одметнику*.

— Знам и ја.

— Ко ти је казао?

— Фаржас... Питао ме је чак, шта ти о томе мислиш.

— Е, збиља....

— Јест!.... Нисам му знао ништа рећи, пошто те дотле још нисам био видео.... Красно ми је кумче, а?!

— Да, дивно дете... Је ли то заиста твој син?

— Бога ми, знаш како је... не бих се смео заклети да јесте — а још мање да није.

— Како би било да га стрпаш у апс, кад постанеш министар?....

— О па то је онда као за време царства.

— Не говори којешта! Ја нч не верујем у твоја декламовања против царства, а тако и ти у осталом: и сувише си мудар за то.... Па ако нећеш да га ухапсиш, а ти га потплати.

— Да га потплатим? Само да ми је знати чиме... Ја нисам капиталиста, као ти.

— Лепо, а диспозициони фонд?..... На какав ти је циљ он?

— Диспозициони фонд!.... Хајде, молим те не булазни којешта.

— Ни то ти се не допада?.... Онда потпусти полицију да га умлати.... И онако седи у неком буџаку, пуном скитница.....

— Умукни..... да те ко чује, мислио би да говориш озбиљно.

Седећи за столом, Морган глађаше машиналним покретом браду, а у другој руци обрташе нож за сечење хартије. Он окрете своје металне очи и лице без израза на ону страну где сеђаше Михаило, промери га својим чудним погледом и рече са осмехом:

— Имаш право..... Хтео сам да те пробам само!

— А, учини Костала, то више волим. Знаш, мало ти је шала била неслана!.... Шта, зар си и за један тренутак могао поверовати, да сам киван на тога дечка за то што је покушао да ме огребе!.... Ба, ја сам и сувише филозоф за то!.....

— Да си се погледао у огледало док си ми предлагао да га дам умлатити, и сам би се уверио да сам се могао преварити.

— Зар сам изгледао тако рђав?

— Бога ми, прилично..... Дакле, ти такође мислиш да је чланак на тебе управљен?

— „Такође", велиш! Ко ти је већ рекао да је против мене?.... Фаржас без сумње?

— Јест, Фаржас. Није ми баш казао изриком, да ме не би увредио, али ваљда ме не држиш за будалу!....

— Боже сачувај!..... Ти си врло бистар, не може бити бистрији!....

— Лепо!.... Дакле ти си мишљења да су сва она прљава наговешћивања наперена на тебе лично?

— То је јасно као дан!.... Зар ти то ниси одмах приметио? Овај младић, — твој син или кумић, како ти је воља, — зна да ме ти волиш; и наравно чини му се да ја ту љубав њему одузимам..... Он ме дакле, мрзи..... А како не изгледа да и за тебе баш сувише мари, он онда дрља којекакве смешне приче о нама двојици.... то је бар просто.... И ја бих радио тако исто, да сам на његовом месту.

— Остави ме у нади да не би!....

— Бих те још како..... то је борба..... И ја се, веруј ми, не срдим на њега. Зашто бих се у осталом љутио?.... Приметио си без сумње са каквом је равнодушношћу штампа примила ово глупо блебетање....

— Да, то је истина.... То ме је чак и зачудило.... Бојао сам се, да ће произвести ђаволску ларму....

— Пих!.. .. Немој се узнемиравати.... Ја познајем новинаре боље но ти.... Него шта је са твојим преговорима? Јуче сам те једва за тренут видео..... Напредује ли министарство?

— Склопљено је, драги мој! .... склопљено, да, разумеш?

— Е збиља!.... А од кад?

— Од синоћ..... Сви су моји ту..... И ако у друштву са овим људима не будем извршио велике послове, онда треба очајавати о Француској и о Републици.

— Само се остави фраза, молим те!.... Сад бар ниси на трибини!.... Дакле сад си готов, са свим готов?

— Толико готов, да сам дошао да се код тебе одморим и да с тобом доручкујем.... Хоће ми се да видим твоју жену и пољубим децу. Јер „без све шале" ја их волим од свег срца, твоју дечицу..... Деца су у опште тако мила!....

— Лепо... лепо!.... А шта ћеш мени дати, а?

— Шта ћу ти дати? Како, за доручак?

— Није то, него у кабинету..... Не могу ти.... чинити увреду да помислим, е ми ниси резервисао какав портфељ.

— Какав портфељ!.....

— Јест..... И ако се не варам, за ова два дана дао сам ти јасно познати да би ми финансија најбоље пристала...

Костала се подиже.

— Слушај, Едварде, рече му озбиљно, да пресечемо једном то питање..... и нека се оно сврши један пут за свагда. Да имам љубави за тебе, да те волим и то одавно, више но што се воле браћа — нарочито која нису од једнога оца — ти то знаш боље него ико..... Има људи којима се чини да волим и сувише. Ја сам често питао самог себе, не да ли ти заслужујеш ту дубоку нежност — хоћу да верујем, сигуран сам да је заслужујеш.... него да ли она није у стању да умањи оштроумље, које нам ваља вазда сачувати, нарочито у погледу оних које волимо... Желео си да постанеш скупштинар; сећаш се да сам подизао небо и земљу, док ти нисам отворио врата Скупштинска. Данас ми велиш, да би желео ући у кабинет. На то ти одговарам: Не, никад!.....

— Ах, томе се нисам надао!,....

— Чуј, кажем ти..... Ти и не сањаш шта значи за мене ово министарство! Помисли само, да има више од десет година како га ишчекујем, како се спремам за њега, и како ми срце јаче удара при самој помисли на леп користан задатак, који ћу извршити кад дођем на владу. Рекао сам, да је једна година владавине плоднија од десет

година опозиције: на мени је, да то сад и докажем. Повратити Француској положај међу државама, повратити јој можда.... немам потребе да кажем шта — ти знаш, да ја о тој ствари никад не говорим..... довољно је да на њу непрестано мислим!..... Да омилим Републику, Републику поштену, часну, великодушну, онакву, какву је ја замишљам..... О какав леп сан, пријатељу мој!..... И ти би хтео да почнем са аванзовањем својих рођака, да при почетку учиним ону исту погрешку, за коју сам толико пута нападао моје претходнике?..... Не, то није могуће!.... Они, које сам изабрао за моје другове — исти чија сам ти имена рекао јуче — истина су моји пријатељи, али пријатељи одани, поуздани, поштени и патриотични републиканци, људи најзад, какви су ми потребни да приведем моје дело срећном свршетку! Ти си извесно интелигентнији, више од свакога од њих. Признајем да се финансија не би имала шта тужити на тебе..... Али ти имаш један грех који се не да избрисати: ти си ми брат. И ето зашто те нећу, мој јадни Едварде.... Реци да ми опрашташ!

Он пође к њему са пруженим рукама, својим доброћудним осмехом на устима, и узбуђеним изгледом.

Онај други устаде и рече суво: — Тако, за мене дакле нема ни мрвице од колача?..... Све је за тебе и твоје пријатеље!..... Нека буде!..... Не говоримо више о томе. Срећом, ја сам способан, да свршујем моје послове, без ичије помоћи, разумеш!..... Хајде да доручкујемо. Перикле!

(Наставиће се)

Превела М

— ——

ХЕМИЈСКИ ПРИСТУП ЈЕДНОЈ ИГРАНЦИ

(ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ ИЗ ХЕМИЈЕ СА ЗАБАВНИМ ЕКСПЕРИМЕНТИМА, ДРЖАНО У ГРАЂАНСКОЈ КАСИНИ 9. ФЕБРУАРА 1891. ГОД.)

Поштовани зборе,

Ми смо се овде искупили да се мало позабавимо и мени је пала у део та част, да предавањем из хемије, допринесем што год вечерашњој забави.

Хајд да покушам.

Хемија је прилично извикана, као чаробна или мистериозна наука. И заиста, хемијске појаве, кад нам се не објасне, изгледају чаробне. О томе се можемо одмах уверити.

Ево једнога белог прашка, који не изгледа ни најмање као какво запаљиво тело, при свем том једна кап ове течности, видите како је изазвала лепу појаву ватре.[1]) Исто тако и овај други прашак, само што он, као што видите, сагорева лепом црвеном ватром.[2]) Или н. пр. зна се, да се из једне флаше, у којој има какве течности, може сипати само она течност, која се у флаши налази, док ево из ове флаше сипам прво течност, као што је у флаши, у другу чашу сипам млеко, у трећу вино, у четврту црно а у пету плаво мастило, и то све из једне исте флаше и једне исте течности.[3])

[1]) Једнаке количине истуцанога калијумхлората и ситнога шећера измешао, и тој смеси, на плочи од азбеста, додао кап концентрисане сумпорне киселине.

[2]) Калијумхлората 5 грама, стронцијумнитрата 2.5 грама и шећера 7.5 грама, сваки за се ситно истуцао, затим помешао и запалио као 1.

[3]) Растворио нешто ферихлорида и галице у води и додао мало сумпорне киселине ради разбојадисавања и од тога раствора из једне флаше сипао у чаше, у којима беше у незнатним и неприметним количинама раствора: родамкалијума, антимонтрихлорида, фероцијанкалијума и танина; једна чаша и то она, у којој сам прво сипао раствор из флаше, та чаша беше чиста.

Да узмем још један такав пример. У овој великој чаши имам неку плаву течност. Чим је промешам једним likely стакленим прутем она поцрвени, а кад је опет промешам другим прутем, она поплави, и тако мешањем час једним, час другим прутем, могао би вазда да на тај начин мењам боју ове течности.[1])

С овога места имао сам неколико пути ту част, да говорим о хемији, и онда сам редовно поклањао већу пажњу ватреним појавама; вечерас, нека ми се дозволи, да се задржим мало код боја, које као и појава ватре, долазе без сумње у ред најинтереснијих природних појава.

Приликом фабрикације гаса за осветљење, добија се као споредан продукат, једна мрко обојена течност, која по спољашњости не заслужује баш ни најмање нашу пажњу и изгледа као обичан катран, па и није друго ништа но катран, само не из дрвета, већ из каменога угља.

Али у том катрану из каменога угља, теру, нађен је читав свет најразноврснијих материја, од којих за неке по њиховим значајним особинама не би се могло никад рећи, да су из катрана или из продуката, који се из камена добијају.

Примера ради да наведем само један такав занимљив продукт.

Пре неколико година обогаћена је хемијска индустрија једним производом, који је својим ванредно слатким укусом обратио на се општу пажњу.

Мислим на сахарин или правилније анхидро-ортосулфаминбензова киселина.

Како је примена тога продукта још доста ограничена, то ћу бити тако слободан, да вам га овде прикажем.

У овој флашици имамо једно десетину грама сахарина, који је као што се види, као снег бео прашак, а од других његових особина најважнија је ванредно сла-

[1]) У поменој чаши обојадисао воду лакмусом плаво и мешањем прутем који стајаше у епрувети с киселином, мењао боју у црвено а мешањем прутем, који је био у епрувети с алкалихидратом повраћао плаву боју и т. д.

дак укус. Као најслађи производ ми знамо шећер, обично се и каже сладак као шећер, међу тим је сахарин куд и камо слађи и од шећера. Ако узмемо и. пр. онолико шећера, колико нам је потребно сахарина, да извесну количину воде мало засладимо, нећемо моћи ни осетити сладак укус шећера.

Сахарин је близу триста (280) пути слађи од шећера.

Извесна количина воде, у којој је растворен само један грам сахарина слађа је но кад би у њој било 280 грама шећера и тек са 280 грама шећера може се произвести она интензивност слаткога укуса, коју нам даје један грам сахарина.

У једном литру воде раствориђу сад само по грама сахарина а исто толико воде заслдиђу са 125 грама шећера и ко се из поштованога збора интересује, може се после предавања уверити, да је вода заслађена сахарином знатно слађа од воде, у којој има 250 пути више шећера.

Слободно може се пробати ова сахарином заслађена вода. Није шкодљива. Истина сахарин није оно што и шећер. Сахарин пролази кроз наш организам не промењен, док шећер не само да храни, већ је и једно од најважнијих срестава, које варење помаже, а поред тога што сахарин нема тога значаја као шећер, сахарин дејствује још и антисептички, али при свем том у многим случајевима може шећер врло добро да замени. И тако с те стране прети прилична опасност индустрији шећера.

Сахарин је за сада скоро 200 пути скупљи од шећера, али како је 280 пути слађи, то онда у ствари може да конкурише шећеру.

Казали смо, да се сахарин добија из једнога продукта, који се налази у катрану каменога угља. Интересно би било да проговоримо коју о самоме добијању сахарина. Али како је сам начин добијања сахарина врло компликован, а и појаве приликом стварања сахарина нису тако фрапантне, да би нас то овом приликом могло за-

нимати, то ћу да пређем на друге продукте, и то на боје, о којима се може много лакше говорити и показати како постају из продуката, који се из катрана добијају.

Катран из каменог угља добија се на исти начин као и наш познати катран из древета. Том приликом из древета постаје ћумур, а из каменога угља кокс.

Та радња око добијања катрана зове се дестилација, као што је и ова, коју овде видите.[1]) У флаши загрејана течност кључа и пара спроводи се кроз једну цев, око које, а у једној широј цеви, циркулише ладна вода. Пара из оне флаше пролазећи кроз тако разлађену цев, претвара се опет у течност и цури на изласку из цеви. То је дестилација, а тако се, као што је познато и ракија пече.

За разлику од дестилације течности, дестилација чврстих материја н. п. древета, каменога угља и т. д зове се сува дестилација. —

О томе шта је дестилација сматрао сам за нужно да кажем неколико речи а и да покажем како се дестилација врши, и с тога, што сам имао прилике да чујем, како се место филтрисања или цеђења, употребљава назив дестилација, и за процеђену воду погрешно се каже да је дестилисана. —

Сува дестилација каменога угља није овако проста као што овде видимо дестилацију ове течности, јер поред катрана и извесне друге водене течности ствара се и гас и с тога приликом дестилације каменога угља, онај суд, у коме се хвата из разлађене паре добивена течност, тај суд везан је нарочитим цевима, кроз које се спроводе гасовити продукти у гасометар, пошто се још претходно ради пречишћавања спроводе преко извесних материја, да би се задржало све, што би лепом горењу произведенога гаса сметало.

Мало сам се удаљио од предмета. Говорећи о дестилацији, главна ми је намера била та, да покажем, како

[1]) Показује се комплетно удешени дестилациони апарат, како функционише.

се из једне мрке течности може дестилацијом да добије као кристал бистра и бозбојна течност.

Тако се и дестилацијом катрана добијају безбојне и бистре течности, као што је ова, коју смо овде, такође из једне мрке течности, добили.

И сад смем да вам покажем, а да не помислите и то је каква чаролија, један продукт из катрана, који служи као главни материјал за грађење анилинских боја. Тај продукт, кад није довољно чист, познат нам је под именом бензина, срество за вађење масних мрља, за шта се готово једино до 1856, год. и примењивао, а чист продукт зове се бензол.

Бензол, кога има у катрану нешто мало више од пола процента, одваја се из катрана тако званом фракционом дестилацијом, т. ј. онај продукт, који предестилише у почетку дестилације н. пр. до 100° засебно се ухвати, затим опет од 100—150° и т. д. тако одвојени дестилациони продукти зову се фракције; до 100° имали смо прву фракцију од 100 до 150° другу итд. Приликом дестилације катрана посматра се дакле температура у дестилационом апарату, те се тако од извесне до извесне температуре предестилисати продукти засебно хватају.

Тако н. пр. кад би смесу шпиритуса и воде дестилисали, прво би дестилисала течност богата шпиритусом, јер шпиритус лакше кључа но вода, затим би дестилисао слабији шпиритус и за сво то време била би температура испод 100°, на којој вода кључа, напослетку остала би чиста вода и онда би за сво време дестилисања температура била од 100°.

На исти начип и из катрана засебно се хватају продукти, који дестилишу до 105 или 110° и затим до 210° и у тим двема фракцијама налази се сав бензол. Истина бензол кључа на температури од 80°, али на тој температури, из смесе разних материја, не дестилује цела количина бензола, већ извесан део пролази на нижој а исто тако и на вишој температури, и зато има бензола

и у продуктима, који и преко 200° дестилују. Фракција до 105 или 110° богатија је бензолом но она од 110—210°. Из тих фракција поновним дестилисањем добијају се затим фракције све богатије бензолом, док се напослетку тако не издвоји фракција, која дестилише на 80—90° и то је онда доста чист бензол.

Овде у овом дестилационом апарату, уметуо сам овај термометар, да се види како се може посматрати температура, на којој се дестилација врши и да очигледно преставим, како се фракционим дестилисањем из смесе одвајају продукти, који се по степену испарљивости међу собом разликују.

О даљем пречишћавању бензола неће бити нужно да говорим. Главно је било да се види, како се из катрана, и отприлике на који начин, могу издвојити извесни продукти, који се у њему измешани налазе. —

Од колико га би само огромнога значаја било за човечанство, кад би се могла пронаћи каква слична метода, помоћу које би се из друштвене мешавине, могле издвојити идеално чисте фракције?

Као што сам мало час напоменуо, бензол служи као главни материјал за грађење аналинских боја.

Нарочитим хемијским процесима претвара се бензол у анилин, који је такође, кад је чист, исто тако безбојна и бистра течност као и бензол.

Анилин а и хемијским процесом из анилина добивени извесни продукти, врло су наклоњени да производе боје.

Ту наклоност, да анилин и извесни његови продукти прелазе у једињења, која се рачунају у боје, могу овде лако и експериментално да покажем.

За пример изабрао сам стварање једне лепе зелене боје, боје која је истина у природи у зеленилу лишћа и траве ванредно распрострањена, али је при свем том дуго времена требало, и тек у новије доба успело се, да се вештачки у оној интензовности и лепоти добије.

као што се данас у огромним количинама фабрично производи.

Пре но што приступим, да експериментално покажем како се ствара једна зелена анилинска боја, нужно је да напоменем, да у опште приликом хемијских сједињавања разних тела, постају продукти, који се тако разликују од оних тела, из којих су постала, да се карактери појединих састојака савршено губе.

То је основно правило за стварање хемијских једињења и такву ћемо појаву видети сад и овде.

Анилин је безбојна течност, исто тако материје, дејством којих из анилина постају извесне боје, такође су безбојна тела, а кад их измешамо и између њих настане хемијско сједињавање, онда постају продукти, боје, у којима се не може наћи ни трага анилина, нити других материја, помоћу којих је иста боја произведена.

Ево овде имамо материјал за грађење једне лепе анилинске боје. То су две безбојне течности. Једна је блиско сродна анилину а друга опет бензолу. Кад те две течности једно на друго дејствују, онда је продукт тога хемијскога дејства једна лепа зелена боја.

Интересно је, да те две течности, кад их само помешамо па и загрејемо, као што видите, не показују наклоност, да се међу собом једине[1]) бар невидимо никакву појаву, која би нам казала, да се овде извршио какав хемијски процес, не видимо ни да се смеса ма у колико по изгледу изменила, и тек кад додамо још и овога прашка, срeством дакле једнога трећег тела, које у овом случају игра улогу формалног проводаџије, видимо, да наступа јасна промена.[2]) Цела маса постала је интензовно зелена и згуснула се.

Дуго би се задржали кад би сад хтели из овога продукта, да издвојимо чисту зелену боју. То би нам

[1]) Диметиланилин помешао с бензотрихлоридом и загревао.

[2]) У белој порцеланској шољи помешао диметиланилин, хлоридцинка и бензотрихлорид.

овде сад било у толико теже, што сам узео произвољне, количине материјала, док приликом хемијских процеса, тела се увек једине само у извесним и сталним односима, а ми овде имамо у вишку једне или друге материје и тај вишак остао је несједињен. Поред тога што би имали боју да одвајамо од поменутога вишка у материјалу, који није ступио у хемијску реакцију, имали би произведену боју да одвојимо и од извесних споредних продуката, који су овом приликом постали.

У осталом то би било и излишно, кад од те исте боје, коју смо овде начинили, имам у овој флашици неколико грама сасвим чисте пробе и као што видите, то је чврсто тело и одликује се особеном сјајношћу, као што је код тако званих златних буба.

Отприлике на тај начин, мешањем анилина и анилину сродних продуката с извесним материјама, загревањем а негде и без загревања, наступају извесни хемијски процеси, при којима се анилинске боје стварају.

На тај начин отприлике постају аналинске боје, а кад се у великим количинама фабрично производе, онда разуме се, ове операције, које сам сад овде у једној порцеланској шољи извршио, извршавају се у великим гвозденим или бакарним казанима, а помоћу машинских справа удешено је мешање смесе, у опште помоћу нарочитих за ту цељ конструисаних, по кад кад врло компликованих фабричних справа.

Не би смео да злоупотребим ваше стрпљење и да вас овако описујући, проведем кроз једну такву фабрику анилинских боја, јер ово и није баш најзгоднија прилика упуштати се у каква опширна описивања.

Да вам још само покажем коју од анилинских боја.

Овде сам донео неколико и то само по једну од седам дугиних боја.

Број анилинских боја, које се данас фабрички производе огроман је, ту имамо све могуће боје и у свима могућим нијансама

Анилинске боје не само да се одликују својом лепотом, већ поред тога врло су издашне и отприлике као год што се сахарин одликује интензовно слатким укусом, тако се и анилинске боје одликују јаком снагом бојења.

Од продукта, који смо сад овде наградили, да узмемо врло мало, на врх овога стакленог прутића, и то је количина као што видите довољна, да пуну ову чашу шпиритуса интензовно зелено обојадише.

У ове чашице метуо сам само по коју мрвицу разних анилинских боја (црвене, неранџасте, жуте, зелене, плаве друкчије плаве и љубичасте) и кад их сад прелијем шпиритусом, видите, како добијамо интензовно и лепо обојене течности.

Све те боје растварају се и у води, али у шпиритусу лакше се растварају и зато сам узео шпиритус а не воду.

Код анилинских боја важно је још и то, што се могу врло лако и да примене. Свила и вуна без икаквих препарисања, примају боју.

У раствору ове црвене боје (фуксина), ако само неколико пути замочим овај свежањ свилене пређе, бојадише се, као што видите, лепо црвено. Тако исто ево обојадисаћу свилу зелено (малахит зелено); обе ове пробе опраћу водом а могу се прати и сапуном, боје се неће скинути.

Што се тиче постојаности не може се за анилинске боје у опште рећи да су довољно, нарочито према утицају светлости, постојане. Али, при свем том оне данас подмирују извесне потребе, и сама Немачка производи годишње близу за 100 милиона динара анилинских боја.

Индустрија анилинских боја дала је даље могућности и повода многим врло важним научним испитивањима. Том приликом пронађен је велики број разних нових врло интересних хемијских једињења, од којих су нека добила и извесне практичне примене. —

Причајући тако једном приликом о важним проналасцима на пољу хемије боја, био сам запитан, па кад су хемичари у стању да произведу све могуће боје, па и такве, које се у природи готове налазе као што је чивит или боја из броћа, кад су дакле у стању вештачким путем, из продуката, који се из катрана добијају, да произведу и боје, које се у природи налазе, зашто онда не начине и крв?

Питање ми је то више из шале стављено и зато сам одговорио овако:

Зна се да хемичари не могу крв да произведу, као и у опште какво друго организовано тело, али у стању су да изазову крваве појаве, и то још без проливања крви.

О сличној појави, но с којом хемичари истина нису имали посла, говорило се некад врло много, и из свију крајева врвела је светина тамо негде у Француску, да виде неку чудновату девојку, из које је липтила крв, чим би се неком водицом попрскала.

Да тако што видимо, неморамо данас ићи далеко и није баш потребна нека чудотвора водица (Лурдова); исту такву појаву, ако желите, могу сад одмах овде показати.

Имам сав материјал, који је за тај циљ потребан, имам и водице а и особу. Само не знам хоћу ли смети да покажем такву крваву појаву, а да међ поштованим слушатељкама и слушаоцима не изазовем негодовање. Али, кад у напред напоменем, да је то шала, а и кад се ограничим, да само на руци покажем ту чудновату појаву, онда мислим да се смем упуститити у извршење таквога експеримента.

Од те «чудотворне водице» имам ето овде у флаши, и мој лаборант, драговољно је пристао, да на њему опробам дејство те водице. Као што сам казао, да узмем само руку и да му прелијем том течношћу. Шта видимо? крв липти и колико сипам од те водице, толико се купи у подметутој белој порцеланској чинији, чисте црвене крви.

Заиста чудновата појава! Кад би се таквом једном експериментатору, као што сам се ја сад усудио да будем,

прохтело, да овде у Београду показује свету овакву једну чудновату појаву, и да на тај начин тргује, без сумње не би му се то тако лако допустило.

Пре свега, на сваки начин упутили би га физикусу а у исто доба послала би се она чудотворна водица државном хемичару да је хемијски испита. И хемијским испитивањем нашло би се, да та течност није баш проста и чиста вода, као што изгледа, већ да у њој има и неко хемијско једињење у раствору, за које се зна да кад дође у додир с извесном другом материјом, онда се с њоме у виду једнога као крв црвенога производа једини. И тако ствар би била брзо објашњена. С том водицом могу се на тај начин изазивати крваве појаве не само на телу човечијем, већ и у каквом суду, чаши, шољи и т. д.

Да овлажим ову белу порцуланску шољу, само мало, тако да се једва види, овом мрко жућкастом течношћу (1), па затим да сипам од ове наше «чудотворне водице». Видите, како такође сад и из шоље крв тече!

И сад нам ова ствар није више ни најмање чудновата. —

У неколико сличан случај овоме десио се пре две три године овде у Београду.

Нека Францускиња продавала је овде по кућама једну течност, којом кад се премаже и протрља паквонско или бакарно посуђе, оно постане «сребрно», бар изгледа као најлепше посребрени предмети.

Ево те течности овде у овој флаши. Да узмем те да њоме протрљам ову поквонску кашику. Шта видимо? Овај део кашике, који је овом чудноватом течношћу био премазан и протрљан, сасвим изгледа као да је од сребра или бар лепо посребрен.

Заиста не може се измислити лакши начин, да се од паквонскога посуђа дође до сребрнога, и онда није никакво чудо, што је поменута Францускиња налазила у Београду муштерија, да по врло високу цену продаје то

[1] Овлажио белу порцеланску шољу раствором ферпамонијум-сулфата и прелио раствором роданкалијума.

сребреће сресто. Нарочито по врачару развила је у већој мери трговање с тим својим артиклом, носећи га од куће до куће и продајући га. Тако је наскоро заинтересовала и власт врачарскога краја, и старешина кварта врачарскога пошље ми једну флашицу тога сребрећега средства, да хемијском анализом изнађем, шта је.

Ствар је била одмах објашњена. Од сребра не беше ни трага ни гласа. Под именом сребра продавала је та Францускиња прост раствор живе у ћезапу. И тако не само што овде беше једна од најпростијих превара, пошто флашица оне течности, коју је она продавала за 2, 3 и више динара, није имала ни пуни 5 пара вредности, већ што у тој течности беше и један од најжешћих отрова (нитрат живе). Отров сродан сирћику.

Власт је одмах учинила своје и врло је јасно показала Францускињи, да ово није́ баш онакав исток, какав је можда она замишљала. После ни пуних 24 сата, Францускиње не беше више у нашој земљи.

О томе да на предметима, који су поменутим сресвом били посребрени, не беше сребро већ жива, о томе се у осталом свако може лако уверити. Ако такве предмете само мало јаче загрејемо, нестаће живе, док да је сребро, оно би остало. Да живина пара није отровна, могао би одмах овде да експериментом то покажем. Истина она мала количина живе, која се на овој нашој паквонској кашици налази, не би нам могла шкодити, али ипак боље ће бити место тога експеримента, да узмем један други, којим смо такође у стању, на врло поуздан начин, живу и у раствору да докажемо.

Ево овде имам једну као вода бистру течност, у њој има мало јодкалијума у раствору. Тим раствором можемо да докажемо и најмање количине живе, кад је она у раствору. Кад се у каквом раствору нађу јодкалијум и жива, они онда хемијски једно на друго дејствују, јод се једини са живом, и то се једињење одваја из раствора као врло леп црвен прашак.

Да узмемо сад тако да испитамо оно «сребреће срество»; и оно је, као што се види, бистра као вода течност а такав је и раствор јодкалијума. Кад те две течности помешамо, шта видимо? Видимо једну врло лепу црвену појаву боје; тим смо доказали да у «сребрећем срество» има заиста живе. —

У оваквим лепим појавама боја и хемичари налазе извеснога уживања. Таквим појавама боја, приморавају се мртва тела да проговоре, да се кажу каква су, каквога су порекла.

А и у опште, ретко ко да у хармонично сложеним бојама не налази уживања. Од детињства већ налази човек уживања у бојама: прво у шаренилу играчака, па у лепим корицама, сликама, тоалети, ћилимовима и т. д.

Поједине боје упоређују се и с музичким тоновима.

Али, та посматрања не спадају већ у моју надлежност, и било би излишно упоређивати сад овде боје с музиком, код нас у предсобљу чека права музика*).

Пустимо је нека нам она даље говори!

Др. Марко Т. Леко

ВОЈВОДА ЈАКША

(ЗА ОПСАДЕ ЦАРИГРАДА)

I Опсада

Под Цариград султан Махмуд
С убојитом силом паде,
Пакленима топовима
Бедеме му туђи стаде.

Исток силни подиже се,
Да Европи сруши врата;
С Византијом Азија се
У јуначки коштац хвата. —

Záљуља се из темеља
Поносити Цариграде,
Црни облак дима густа
Злослутно на њега паде.

Не види се небо плаво,
Сунце сакри сјајно лице,
Ах на Визант ужас паде,
Да га сатре немилице. —

*) Као обично у грађанској касини, тако и после овога предавања, настала је забава с игранком.

Силна војска у султана
Не зна јој се већ ни броја,
А те паше од мегдана
Све су жељне љуга боја.

Па на бедем и на куле
Кано вуци ударају,
Па у вече пред султаном
О јунаштву рачун дају.

Али кулу, што се диже
Више белих царских двора.
Понајбољу међу свима
Освојити њему мора.

На то место најстрашније,
Где с' потоком крвца лије,
Наместио султан царе
Савезнике од Србије.

Најбоља су војска они, —
То и султан сам признаде; —
Оклопници челик љути,
Што му деспот Ђурђе даде.

А војвода, што их води
Лети у бој кано соко:
Смрт му носи силна рука
А јуначко муњу око.

Златан оклоп сја на њему,
Златан шлем му краси главу,
А челенка непобедну
Казује у боју славу.

А под њим је лабуд коњиц —
Од султана њега доби,
Кад му војску на Балкану
Са Угрима јунак поби.

Тад га султан упознаде
Па кад после Србе свлада,
Захте њега, да му служи
Савезником јунак сада.

Србина јер бољег нема
Него Јакше од Брезника,
С њим ће султан победити
Свога гордог противника.

Под ударцем српске руке
Цариград ће пасти горди
И поражен цели свет ће
Поклонит се турској ђорди.

II Посада

Четрдесет дугих дана
Цариград се славни тресе
Ал' се бране храбри Грци
Још од смрти не боје се.

На челу је свима царе,
Он их храбри, он их води,
Да жртвују живот с њиме
Отаџбини и слободи;

Узданица, дика свима,
Мудри владар Цариграда
Најстрашније место брани,
Где највише глава пада.

До њега је Ђустињани,
Млађан јунак рода славна,
Десна рука Константину,
Да му другог нема равна.

Бочијарди браћа храбра
Изгинуће сва тројица,
Ал' издати цара не ће,
Ниг' се назват' кукавица.

Кано славни Југовићи,
Један другог не издаје;
Њине сабље њине стреле
Добро султан већ познаје.

Мало даље јунак седи
Дели Турцима страхоте,
Јунак сед ал' млада срца
Јеронимо од Миноте.

Он је узор поуздања
И јуначке душе верне,
Та он брани царске дворе
Са бедема од Влахерне.

До њега је Јово Гранда
Што лагуме турске квари;
Он под земљом Турке вија,
Ту их коље, вуче стари.

И још многи савезници
Са широке морске стране:
Катанео, Мочениго,
И Корнеро града бране.

На капији златној стоји
Контарини Млечанино

А на Златном Рогу спреман
Кир Нотара да погине.

Још галије Млетачкиње
На турске се шајке стреме,
Да бугарској потурици
Балта-оглу пораз спреме.

Потурица он и Урбан
Што паклене лије справе,
Газе образ, веру свету
И турбаном ките главе.

И још сила разбојника
Скупило се са свих страна,
Да опљачка Визант горди,
Кад подлегне једног дана.

III Савезник

То је друштво оној чети
Што је храбри Јакша води,
То су сивци што их пак'о
На страхоте земље роди.

Гледа Јакша дружбу мучну
И премишља шта да ради;
Племенито срце њему
Већ одавна ломе јади.

Није њему овде место
Већ онамо међ јунаци,
Тамо у град, у хришћански
Он би с војском да се баци.

Где Константин врли влада,
Где знамење крста сија,
Тамо, тамо с јунацима
Да клетнике Турке вија.

За крст часни и слободу
Он би радо живот дао
И са оном браћом храбром,
Цариград би бранећ', пао.

На уздана он човека
Шаље свога ноћи свако

Под бедеме од Влахерне
Те отуда даје знаке.

И тако му Бог поможе:
Једне ноћи страже будне
Опазише са бедема
Издаване знаке чудне.

Мало после Јеронимо,
Дознао је важне гласе,
И још савет како да се
Опасности веље спасе:

Јер још исте ноћи тамне
У одсудном крајњем часу
Испод куле Калигаре
Турски лагум Гранда расу.

У облаке одлетеше
Стотинама Турци сами,
Те пророку шенлук чине
У поноћној црној тами,

А до цара глас достиже,
Да ће тако вазда бити:
Јунак Јакша свакада ће
Турске тајне све открити.

А кад згодан куцне часак
Послужиће тад и боље:
Ускочиће у град, да се
Са Турцима отуд коље.

Лакну цару у грудима,
Оживе му прва нада;
Па он пита шта му ради
Теодора ћерка млада.

У одаје пребогате
Њој се дивној сад упути,
Да је тужну развесели,
О злу више да не слути.

IV Теодора

Дивни двори, сјајне цркве
Поносити Визант красе.
Злато, бисер на Босфору
Вековима гомила се.

Са истока чаробнога
Сва богаства и лепоте
Ту се слежу, све то Визант,
Да окити себе, оте.

К'о царица дична мора
Заповеда над три света;
Ту се исток са западом
Са севером југ ту срета.

То је место изабрано
Да на земљи рајем буде,
Да над целим светом цари
Са престола отле суде.

Још је Визант од старина
Са лепоте кћери своји'
Дичан, славан и јединствен,
Недостижан над све стоји.

Њине чари покорише
Супостате силне многе
И без боја и без крви
Цариграду све под ноге.

И варвари, које строле
И мачеви не сломише;
Вољно, смерно горде главе
Пред лепотом поклонише.

Што војводе, нити војске,
Ни јунаштво, ни бој љути,
Ни лукавство, ни невоље
Не могаху постигнути:

Постигоше женске чари
И лепота бајних груди;
Ах, варвари, дивљи, ипак
И они су ипак људи!

Женско око и за њих је
Незадржна стрела љута,
Женска суза и њих враћа
С освајачког њиног пута.

Цариграда дивних кћери
То је слава од старина,
Од истока до запада
Прочула се дика њина.

Па и султан тако дочу,
Да цареви двори сјајни
Поред блага и богаства
Крију још и цветак бајни.

И он нема сана више
Остави га мир у души;
Поред свега и рад тога
Жуди сад да Визант сруши.

Теодора то је дивна,
Којој данас нема пара,
Мезимица, сунце мило
Константина славног цара.

И то она зна и стрепи
К'о грлица ах од стреле,
Лице бледо, очи лепе
Већ од плача потамнеле.

Црнином се она зави,
И на ужас само слути;
Пред икону свету пада
Чим се бој започне љути.

У Влахерни сјаја пуној
Све је тамно њој одавна.
Са ужасом гледа јаде
Константина цара славна.

Кад се бије бој на граду,
Она њега брижна чека,
Кад се враћа на сусрет му
Истрчава из далека.

И о врат се тад обисне
Милом оцу пуна среће,
И у нади срце шапће:
„Не, погинут' он ми неће.“

V Теодорин сан

Пред иконом светог Ђорђа
Расплакана она клечи,
Бледа, слаба, поражена,
За молитву нема речи.

У сну ноћас чудан јунак
Јави јој се као на јави:
Златан оклоп сја на њему
Златан шлем на русој глави.

Оружје му огњем сија,
Силан ђогат кано вила,
А на плећа пала коса,
Плава коса кано свила.

Лепа лика, блага ока,
Доброта и благост сама:
Тешио је, храбрио је
Са осмехом на уснама.

Храбрио је да не клоне,
Него да се спасу нада:
Он ће цара избавити
И хришћанство свију јада.

Он ће мачем пламенитим
Турску силу поразити,
Ал' животом својим она
Мора цара искупити.

За невесту светлу неба
Дошао је њу узети:
То је откуп; она мора
За свој народ вољно мрети.

За грехове праотаца
То је жртва, јунак рече,
А те речи кано страшна
Грмљавина иста јече.

У очима огањ плану
Посланику небескоме,
Страшан беше у том часу
У оклопу злаћаноме.

И она се из сна трже —
Небеснога неста створа —
Страх и трепет савлада је
Те не даде одговора.

Ал' се сада јада сети
И хришћанство како страда,
Па заплака горко, боно,
Пред икону свету пада.

И од ране бајне зоре
Све до подна плаче, моли,
Беле руке крши млада,
Много суза тужна проли.

Док најпосле не умуче,
Кад већ речи не имаде
Па сузама окупана
На лик свети лицем паде.

Заборави на страхоте
И на очи пуне плама,
Што сад види, то је благост
То је осмех на уснама.

И ватрено ста да љуби
Лепи лик и очи благе:
„О узми ме, узми, свети,
Да с' противим немам снаге.

„Узми мене жртвом својом,
Живот мој у груди гаси.
Само милог оца мога
И хришћански народ спаси".

VI Тумачење

У одају цare ступи
На раме јој руку стави;
Она скочи, па му мило
Око врата руке сави.

У весело ведро лице
Загледа се Константину,
Које, вазда забринуто,
Сад у срећи тако сину.

Па му прича привиђење,
Глас јој дрхти, стрепи душа,
Па се чуди, што је царе
Тако мирно брижну слуша.

Па још поче да је теши:
„Ништа зло јој сан не значи;"
И овако привиђење
Стаде њено да тумачи:

„Није оно светац с неба,
Свети Ђорђе није био,
Нит је тебе за невесту
Небесима запросио.

„Није небо тако грозно,
Над анђелом да се свети,
Рад грешника никад не ће
Праведан и невин мрети.

„Бог је благ и искушење
Његово је милост права,
Јер кроз њега срећу твоју
Он ти јасно наглашава.

„Онај јунак кога теби
Показа у сану твоме,
Плаве косе, лепа лика
У оклопу злаћаноме;

„Није празан сан, већ јава
И истина права, чедо.
О убриши сузне очи,
И разведри лице бледо.

„То је јунак, што ће скоро
Међу нама овде бити,
И са нама Турке клете
Под Византом победити.

„И коме ћеш у награду
По свршеном страшном боју,
Поклонити, чедо мило,
Твоју љубав, руку твоју.

„Пред олтар ћеш поћи с њиме,
Твој ће санак јава бити. —
Ето, кћери, тако ће се
Божјом вољом све свршити".

VII Откриће

„Оче, оче!" Теодора
Кроза сузе проговара,
Какво чудо изненада
Пред нама се тако ствара!

„Каква радост, ах за моју
Тугу, оче, ненамерну,
Каква милост, ах, за твоју
Душу праведну и верну!

„Је л' могуће да толико
Вредим ја, да могу тако
Искупити свет хришћански
Да не тоне сав у пак'о!

„О! срећа је тако силна,
Господњег се гњева бојим.
Да верујем. оче, у то
Да верујем речма твојим!“

„Веруј кћери“, цар јој збори,
И у чело пољуби је,
„Све је тако, истина је
Ничег тука грешног није

„А да видиш да је тако,
Пођи са мном до бедема
Да под градом видиш њега,
Коме данас равна нема.

„Пођи са мном, увери се,
Како ти је воран, дичан,
Да ти с' мор'о учинити
Светитељу самом сличан.

„Ајде кћери, да га видиш,
Твог од неба суђеника,
Најбољега, најславнијег,
Дичног Јакшу од Брезника“.

VIII Сусрет

На бедеме Цариграда
Теодора ишетала,
Па са царем гледа војску
Под Цариград што је пала.

Колико је равна поља
И брегова у даљини,
Све покрила турска сила
Све притисли борци њини.

Равно поље изривено
Копитама бојних коња
А с лахором разноси се
Од лешева кужна воња.

Са истока од Босфора
Грозна ждрела разјапљена
Што бацају ватром живом
Тешка зрна од камена.

Богаз Казен, град султанов
На плећи их својих носи:
(Ту га диже да Византу
Прети силан и пркоси).

Ту је Урбан потурица,
Ту и султан шатор попе,
Да сехири на тенани
Своју славу, своје топе.

Све то виде Теодора
Па окрете лице своје,
И тражити поче, где но
Савезници српски стоје.

На један пут отуд с лева,
Као да јарко сунце сину
На очи јој зрака паде
А кроз груди стрела мину.

Загледа се мало боље
И угледа војску чилу,
Савезнике од Србије
На десноме турском крилу.

Оклопи се бели сјају
Милина их погледати
А јунаци поносити,
Какве ретко рађа мати.

Коњ до коња, бојна копља
Кано гора подигла се,
А челенке позлаћене
Калпаке им свима красе.

На челу им војеводе —
О дивоте невиђене!
Кад га виде Гркињица
Зацукнуше груди њене

Нехотице дах јој заста
А устанца отворена
Као да хоће да искажу
Тајну срећу срца њена;

Као да хоће оно миље
Што јунака окружава,
Да у груди младе приме,
Да се срце наслађава.

Он је виде, — и лепоту
Необичну њену виде,
Па са главе шлем од злата
Да јој пошље поздрав скиде.

Плава коса на рамена
Витицама густим паде,
Плаве очи жудње пуне
Исказују слатке јаде.

И на срце руку стави
Да је њено, то јој значи,
Ах та знаће она све то
Дивно, тачно да тумачи. —

А шта чини Теодора
На те знаке дичног Јакше?! —
Златним рупцем у десници
На сусрет му ено маше.

Леву дигла према лицу,
Зар да скрије узбуђење,
Да заклони пламен стида
Што с' у лепо лице пење.

Око пламти чежњом живом,
Уста полуотворена,
А груди се надимају,
Да изгоре од пламена.

Срце куца, да искочи,
А та срећа није мала —
Један час још и на груди
Добром цару већ је пала.

Захвалности топле сузе
На грудима проли њему. —
Истина је дакле права
Сад верује срећна свему.

У том турски таламбаси
Затутњише у даљини,
И редови њини густи
Кретоше се у долини.

И загрме топ Урбанов, —
Виде царе шта се спрема,
Па испрати брзо брижну
Теодору са бедема.

IX Јуриш

Разгњеви се небо вишње
На честитог Константина,
Што за Ђурђа светитеља,
Земаљскога узе сина.

Што неверно Теодорин
Чудни санак растумачи,
За невесту витез Јакши
Што је даде и назначи;

Па окрете за тренутак
Од Византа лице своје:
Натушти се, сами црни
Облаци се њиме роје.

За тренутак ote царство
Од анђела при сатана
Па он ствара поноћ тамну
У сред јасног, ведрог дана.

Цар Махмуда неизбројне
Бесне чете халакнуше,
Да разоре стуб хришћанства,
Да Цариград горди сруше.

Затресе се земља црна,
Заљуља се сиње море,
А громови са муњама
Погнаше се небом горе.

Романова кула паде,
Ђустињани рањен клону,
А галије Млетачкиње
Разбите у море тону.

Храбри царе са Иваном
Верним слугом чини чуда,
Где највише глава пада
Са Србом је верним свуда.

Док му небо припоможе,
Те он сузби турску силу
И с Каристом и Нотаром
Престоницу спасе милу.

Јер на зиду од Влахерне,
Где Минота верно стоја,
Где удара Јакша врли,
Овог пута не бе боја.

Виде царе шта то значи,
Па одатле војску диже,
Још Кариста Тодор њему
С чилом четом тамо стиже,

И потоком крв се проли,
И Турака на хиљаде,
Док победи крст и правда,
Од хришћанског мача паде.

X Чежња

Када сутра дан освану,
Подиже се Јакша млади,
Е да дозна, шта с' граду
После срећног боја ради.

Е да чује, да л' се знаде
За заслугу коју стече,
И да л' когод и њој дивној
Добру реч о њему рече.

Да ли слатке и њу жуди
Као њега млада море,
Да л' и она светим огњем
Тако пламти да изгоре.

Је л' истина, да ће тако
За хришћанско срце верно
Њеним страсним загрљајем
Бит' награђен неизмерно.

Је л' истина да га љуби,
Да ли му се сада нада,
Да л' ће дати каког знака
Са бедема главна града?

Јер и њено ако срце
Исти јади ломе тако:
Онда ће с' и њине стазе
Сусретнути лако, лако.

И к'о њу што сад он тражи,
Тако с' она њему нада,
И чека га да му с' јави
Са бедема Цариграда.

XI Писмо на стрели

Таман он у мисли такој
Док се нешто отуд с града
Као голуб тица вину
И пред ноге њему пада.

Ал' то није голуб тица,
Него свитак пергамена,
На стрели му долетео
Управ отуд са бедема.

Ситна књига то бејаше,
Што из града њему стиже,
Заигра му срце, када
Царев печат са ње диже:

„Дознали смо ко си, шта си",
Каже књига цара славна,
„Знамо да си узданица
Отаџбине твоје главна,

„Знамо да си слуга турска
Од невоље и по јаду,
Знамо да си два пут спас'о
Од зла веља нас у граду.

«Јасно нам је куд те срце
Племенито твоје вуче:
Сабља твоја скована је
Да Турчина само туче.

«Видесмо те лицем јуче,
С Теодором чедом својим,
Дивисмо се теби дичном
И Србима славним твојим.

«Дивисмо се сјају твоме
И видесмо пуни среће,
Где се поглед наше кћери
Са поздравом твојим среће.

«И видесмо како срца
Једно друго упознаше,
Кад на груди са признањем
Паде нама чедо наше,

«Поздравље ти за то данас:
За подвиге скупе твоје,
На поклон ти Теодора
Поносито чедо мој е.

«Мили сине, узданице
Хришћанскога целог света,
Тога дара вредан бити
Нек ти од сад буде мета.

«Цариград се клања теби
И отвара врата своја
Дођи сине, цар те чека,
Теодора чека моја.

«Дођи сине, да те срећан
Загрлим на своје груди,
Дођи мени, дођи оној,
Што за тобом тако жуди.

«Дођи нама, да победом
Увенчамо труде наше,
Да султана одбијемо
И његове силне наше.

«На венцима од победе
Сладак одмор тад ће бити, —
Ти ћеш нама још вечерас
О доласку поручити.

»На Софији цркви светој
Кад Плејаде крст позлате,
У тишини ноћи тамне
Чекаћемо, знади, на те.

«На прозоре десне куле
Што се диже прам Влахерне
Пошљи нама књигу твоју
И поруке твоје верне.

«На крилима лаке стреле
Испрати је Теодори,
Кад ћеш доћи, њој поручи,
Њој на ово одговори ...»

XII За крст часни!....

Час за часом, сунце зађе
Па и нојца тамна паде,
А Србима храбрим Јакша
Беседити 'вако стаде:

»Ове ноћи јуриш главни
И последњи султан спрема,
Ил' да сруши Визант горди
Ил' да и њега самог нема.

»Ове ноћи светом крсту
Суђен часак откуцаће,
Ил' ће пасти у прах свањен,
Ил' још лепше засијаће.

«Преко воље некрсту смо
Послужили све до сада,
Браћи нашој задали смо
Доста зла и доста јада.

«Кушано је небо доста
И господња правда вечна,
Сад се мора за крст гинут',
То је моја непоречна.

„А пак тешко не ће бити
Да пређемо нашој браћи,
Јер у првим редовима
Морамо се ноћас наћи.

„Султан хоће да јунаштвом
Ми Турцима пример дамо,
Да на бедем од Влахерне
Ми пре свију јуришамо.

„Султан хоће да Хришћани
Спреме браћи погибију,
Сами себе да сатиру
И да братску крвцу лију;

„Султан хоће, *ал' ја не ћу!*
То је моја непоречна.
Кушано је небо доста
И господња правда вечна.

„Све је спремно; цар нас чека
Кано браћу, савезнике,
Кано храбре крста борце,
И Косова осветнике.

„Ја сам спреман. Ко ће са мном
Чуваћу га к'о и досле;
Славан, дичан вратиће се
Отацбини својој после.

„Спаситеље светог крста
Прославиће сви народи.
Ко ће са мном нек полази,
Нек остане коме годи.»

„„За крст часни и слободу
С тобом ћемо и ми пасти!
Ти нас води! с тобом ћемо
Ићи путем славе, части!""

Тако грмну једногласно
Из хиљада српских грла,
Небеса се заорише,
Зањуља се земља прла.

И Јакша се крете с њима
Под бедеме од Влахерне,
Где га чека Теодора
И његове Србе верне.

XIII Чекање

На прозору танке куле
Теодора веће чека
И изгледа, да се јави
С јунацима из далека.

Слатка нада душу храни,
А' млађане страсне груди
Обувело миље тихо
Неизмерно слатке жуди.

Да л' ће доћи, ах од страха
Ни питати не сме за то. —
На што онда свет и живот
Кад не грли своје злато!

Ал' то не ће, то не може,
То и не сме никад бити —
Сан се њезин, воља неба
Ипак мора испунити.

Господња је воља хтела,
Да га овде чека сада,
Он ће доћи, нема сумње,.
Теодора шапће млада.

И на перваз од прозора
Нагиње се, и гле срећe:
У даљини, у тамнини
Челична се гора креће.

То су они. Сјај с панцира
Кроза таму одблескује,
Сад и топот, звек оружја
Па и жагор јасно чује.

То су они, нема сумње —
И не гледа никуд више,
Нити виде, како с' турске
Редом ватре погасише.

Како поче равно поље
Да се гиба и улеже,
И како се војска турска
Са свих страна граду сљеже.

А ни за шта сад не хаје
Нити пита она млада
Само њега она тражи,
Само с' њему дичном нада.

И угледа Јакшу храброг
И слатко је миље мину. —

Ено сад се право амо
На витезу коњу вину.

Поздрави је, па на стрелу
Ситну књигу за њу меће,
Па тетиву златну запе
И на прозор к њој окреће.

Да се склони знак јој даде
И она га вољно слуша,
И чуди се, што сва дрхти,
Што јој тако стрепи душа.

XIV **Свети Ђорђе**

Где је срећа, ту се свагда
И несреће худе нађе,
И у часу жељног спаса
Све на пропаст нам изађе —

Запе Јакша стрелу лаку
Ал' несрећа хтеде тако:
Халакнуше бесни Турци.
И на земљу груну пак'о.

Загрмеше топи страшни
Зањуља се Визант славни
Угаснуше звезде јасно,
Натуштено небо тамни.

Вичан боју силно с' пропе
И за'рза лабуд чили
И полете с војеводом
Кано вихар лакокрили.

И на кули преплашена
Задрхтала Теодора,
Па погледа у тамнину,
У тај пак'о, са прозора:

Е да види шта се зби то
У једноме часу клетом,
Да сатанску силу види,
Што задрма целим светом.

И угледа људске вале
Кано гора да се мичу,
Халакање грозно зачу
И топове како ричу.

Ту у мраку Србе тражи —
Мили боже, шта ће бити,
Хоће л' Јакша с витезима
Међ Хришћане ускочити?

Њега тражи, за њим срце
Тако бурно бије. преза.
Где је он? Ах, што је тако
Обузима страх и језа?!

Док у мраку спази њега —
Чудни сјај са њега сину:
Златан оклоп кано сунце
Кроза црну засја тмину.

Златан шлем на чело пао,
А те очи, авај јада!
Натуштене, муњевите
Право у њу гледе сада.

Од благости оне миле,
Од погледа оног блага,
Од осмеха науснама
Нема више ту ни трага.

Тако страшно лице оно,
Она виде једном само,
Мили боже, он то није!
Свети Ђорђе то је тамо.

И рука се снажна диже
На тетиву стрелу стави
И пут срца њена гађа
Да са душом њу растави.

Сва задрхта Теодора
Побегнути брзо шћаше
Ал' се с места страхотнога
Ни помаћи не могаше.

Још и шапат тихи зачу:
Невидљива уста нека
О небесној жизни зборе
О блаженству што је чека.

И у часу испод града
Смртоносна стрела звизну.
И у срце погођена
Теодора тужно врисну.

За невесту светлу неба
Чиста душа њена лети;
Тако хтеде вечна правда,
Да пре свију мора мрети;

Да не гледа веље јаде,
Погибију цара свога
И свршетак Цариграда
Поноснога, жалоснога.

XV Последњи бој

Јекну врисак с танке куле
Кроза топот и ломљаву
Кроз потмуло роморење
И топовску кроз грмљаву.

Згледаше с' и сами Турци
И њихова тврда срца
Задрхташе, а у груди
Заледи с' од језе крвца.

Као да анђел вишњег Бога
С демоном у борби паде,
Као да живот за опстанак
Уздрманог света даде:

Тако тужан и поразан
Захори се јаук бони,
Страх и трепет он у душу
Самртнику грешну гони.

Страх и трепет и на Јакшу
Громовитом силом паде:
Блед, укочен, камен сињи,
Слуша, гледа, шта се стаде.

Па кад позна шта учини
С очајања не зна за се —
Зар баш онда да погине,
Кад требаше да се спасе.

И зар он баш руком клетом
Да је згоди, дивну младу,
Своје злато, живот мили,
Своју срећу, своју наду.

Као цветак премалећа,
Тако беше она бајна,
Ко анђелак тако мила.
Као најлепша звезда сјајна.

И анђелка тога неста
И то дивно свену цвеће.
И та звезда тужно гасне,
Сијати му више неће.

Мраз и језа. мрак и ужас
Обузе му дух и тело.
Гњев и срџба спусти му се
На јуначко ведро чело.

Киван на се трже палош,
Да и себи главе дође:
Залете с' на турске хорде
И на клете њине вође.

Пљусну крв по равну пољу,
Паде један, други паша,
И војника безброј веће
Мухамеду посла Јакша

Силни лабуд кано вихар
Лети пољем, гази, тлачи.
Кано муње заблисташе
У тамнпни српски мачи.

На хордије бесне груну
Дружиница храбра чила
Заљуља се под ударцем
Српске снаге турска сила.

Достигоше већ до града,
Ускликнуше дични веће,
Али Јакша, љути Јакша
Тога спаса више не ће.

Већ понова у хордије
Силовита коња враћа,
И не хаје да л' ће с њиме
Храбри Срби, дична браћа.

Кано змаји они лете
За војводом громовником
С мачевима смртоносним
И убојним са ускликом.

Дивни беху витезови
У метежу бесконачну!
К'о ватрени метеори
Лете кроза поноћ мрачну.

Сви за вођу изгинуће,
Само њега да заклоне.
На буљуке испред себе
Препаднуте Турке гоне.

Вођа им је стуб светлости
Што им стазу осветљава,
Којом но се тамо иде
Где је част и вечна слава.

Али ах — за мало тако
Мило сунце њима сјаше.
Тешко рањен лабуд силни
Паде испод витез Јакше.

И четири копља вита
Сломише с' у истом часу
У јуначка Јакши прса
И облак га стрела засу.

Клону он и бојни палош
Из јуначке руке паде;
Замрачи се свест и кивна
Облетати смрт га стаде.

Поражени, разјадани,
Верни Срби бој мануше
Па га журно онесвесла
Из убојне вреве тмуше.

Оставише клете Турке,
Само њега сад да спасу;
Његов живот дражи им је
Него све у овом часу.

Кано гора од челика
Друг уз друга нераздвојно
Продиру кроз турске хорде
Кроз крваво поље бојно.

А када се затекоше
На чистини, на пољани,
Тужно, горко заплакаше
За војводом разјадани.

Малочашњи љути лави
Сад к'о деца за бабајком,
Као сирочад тужна плачу
З' изгубљеном милом мајком.

XVI На рушевинама

И сврши се покољ страшни
И Константин славни паде
За слободу и крст часни
Свој јуначки живот даде.

И царица горда мора
Црни вео на се узе
Да робује и да лије
Над прошлошћу славном сузе.

Часни крст са светог храма
Са Софије славне паде;
Место њега полумесец
Поносито сјати стаде.

Прође сјај и мину слава
Прах и пепео пусти све је:
Кроз дворове опустеле
Сад суморно ветар веје.

„Паук преде мрежу своју
Где се престо подизаше,
А јејина хуче отуд
Свети амвон где стајаше".

Тако кликну силни султан
Свемоћник над Цариградом,
Срећан својим освојењем
И његовим тужним падом.

И док тако више свију
Осећа се он у слави,
Смерни чауш преда њ стаде
Да за Јакшин јад му јави.

„Машала ђаур!" прекиде га
Срећан султан: „То сам знао,
Да је јунак над јунаци
Сам га алах мени дао.

„Арслан љути оно ти је:
Иди, поздрав мој му кажи:
Од Халила мог везира
Данас ми је пост'о дражи.

„И још додај: овог часа
Слободан од моје службе
Може ићи дому своме
И без инле и без тужбе.

„Нек похита, да поручи
Бранковићу вољу моју:
Да ми спреми за предају
Престоницу славну своју.

„На Дунаву појићемо
Витезове хате наше;
Још су жељни бојне славе
Везир мој и моје паше.

„Шта је вид'о, нек исприча
Старом Ђурђу, те да знаде,
Шта га чека од менека,
Да је ред на њега саде."

„Алах керим!" чауш муцну
Па султана да не буни
Дрхтајући оде налог
Непоречни да испуни.

Н. В. Ђорић

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

5

После доручка Љэвин није на косидби добио своје старо место, него је косио између чиче-шаљивчине, који га је звао да с њиме коси, и једнога младога сељакȁ, који

се тек лане у јесен оженио, и који је ове године први пут косио.

Старац се држао право, корачао је широко и подједнако и косио је тако лако, као да млатара празним рукама у ходу. Као да не коси он, већ као да оштра коса сама фијуче кроза сочну траву.

Иза Љовина ишао је Мишка. Његово љупко младо лице показиваше крајње напрезање; али чим би га ко погледао, он би се насмешио. Пре би погинуо, но што би признао да му је тешко.

Између њих ишао је Љовин. Што је врућина била већа, све му се мање чинила косидба тешка. Зној који га беше облио рахлађиваше га, а сунце које му је пекло леђа, главу и до лактова засукане руке, придаваше му снаге и издржљивоси у раду; и све чешће и чешће наступаху минуте безсвеснога стања, у којима се могло не мислити о ономе што се ради. Коса је сама собом косила. То беху сретни тренутци. Још радоснији беху тренутци када би косећи дошли до реке, где се свршавах врсте, где је чича брисао косу густом травом и квасио њен челик у свежој води реке, и где би Љовина понудио својим квасом.

— Де-де, Господару, сркни мало мога кваса. А, је л' чему? — питао би га за тим намигујући.

И одиста, Љовин није никада ништа слађе попио од те вруће мутне бозе. Па онда настајаше лагана, блажена шетња, са затуреним на раме косама, до онога места одакле је ваљало почети нове откосе, шетња, на којој је човек могао љуцки да убрише зној, да слободно дахне пуним грудма, и да гледа око себе поља и лугове.

Што је дуже косио, то је Љовин све чешће осећао минуте потпуног заборава, у којима као да нису руке махале косом, него као да је она за собом вукла цело тело пуно живота, и као каквом чаролијом, рад се вршио правилно и разговетно сам од себе, без икакве мисли о њему. То беху најсрећнији тренутци.

Љовин није ни опазио колико је времена прошло. Да га је ко упитао, колико има од како коси, он би одговорио да има по часа — а беше већ подне. Обилазећи врсту, чича показа Љовину сијасет дечака и девојчица које са свију страна иђаху косцима, а једва се виде како вире из високе траве, носећи радницима ручак.

— А гле већ и пузаваца! — рече он показујући децу, па онда испод шаке погледа у сунце.

Прођоше још две врсте па онда чича стаде.

— Е Господару, време је да се руча! — рече он одлучно. И дошавши до реке, косачи се упутише преко откоса својим гуњевима, где су их чекала деца која су им донела ручак. Сељаци се искупише, неки испод кола, а неки у малу хладовину врбака.

И Љовин седе с овима. Није му се ишло кући.

Сваког «устручавања» пред газдом беше давно нестало. Сељаци се спремаху да ручају. Једни се умивају, деца се купају у реци, други спремају себи где ће лећи да одспавају који откос, трећи дреше завежљаје с хлебом и ваде своје судове с квасом. Старац надроби хлеба у једну зделу, разгњечи га кашиком, насу воде из бруснице, насече још хлеба, посоли све то добро, па се онда окрете истоку те се помоли Богу. За тим клече пред зделу, седе на своје листове, па рече.

— Деде, Господару, моје тјурке! —

Тјурка је била тако укусна, да је Љовин са свим напустио мисао да иде кући на ручак. Он је ручао са старцем и разговарао се с њиме о његовим домаћим пословима, интересујући се за њих врло живо, па му је онда причао о својим пословима и о свима околностима, које су могле чичу занимати. Љовин је осећао да му је овај сељак ближи од брата, и нехотице се смешио од наклоности, коју је према старцу осећао. Када је чича опет устао, и свршио молитву, он се пружи на истоме месту метнувши под главу навиљак траве. Љовин уради тако исто, и у пркос досадних на сунцу мува, које су га шти-

пале по знојавом лицу и телу, заспа као заклан и спавао је дотле, док сунце није обишло врбак па га почело хватати. Чича се беше много раније пробудио. Седи и оштри младим косачима косе.

Љовин погледа око себе. Не може да позна место. Тако се све изменило. Огромна пространа ливада беше покошена, мирисала је, и бљештала је новим сјајем на косим зрацима сунца. И сама река, која се пре једва назирала кроз велику траву, а која се сада видела са свима својим вијугама, и тај народ што поче устајати, и они још непокошени ћошкови ливаде, и они јастребови који шестаре над покошеном ливадом, све то беше за њ са свим ново. Пробудивши се, он стаде срачуњавати колико је урађено и колико би се још могло свршити.

Урађено беше необично много за четрдесет и два косача. Цела велика ливада, која је за време спахилука, кошена два дана са по тридесет косача, беше већ покошена. Беху остали само још углови од ливаде са кратким врстама да се покосе. Љовин би хтео да се тога дана што више уради, па му беше криво на сунце што се тако брзо спушта. Он није осећао никаквог умора, напротив хтео би што скорије и што више још да уради.

— А, шта велиш, да покосимо данас још и Машкин врх? — упита он старца.

— Ако Бог да. Тек, сунце није више високо. А хоће ли бити деци на ракију?... —

За време ужине, када су опет поседали, и када они што пуше, запалише по једну, чича објави деци «Још Машкин врх да покосимо. Биће на ракију».

— Како да га не покосимо? Хајде, Тите, да га збришемо. Та најешћеш се ноћас, хајде! — Зачуше се гласови и косачи доврнивши на двоје на троје ужину, кренуше.

— А, бре, децо, држите се! — викну Тит и готово касом пође напред.

— Хајде, хајде! — рече старац па јурну за њим. — Чувај се, исећиħу те! И младо и старо стаде се утркивати косећи. Али ма колико да су хитали, нису кварили траве, него су радили чисто. За пет минута беху и углови од ливаде покошени. Још последњи косачи довршиваху своје врсте, а први већ пребацили гуњеве преко рамена, па се беху већ упутили Машкином врху.

Сунце се већ спуштало к шуми, кад они уђоше у живу ограду Машкинога врха. Трава је била до појаса, нежна и мека. Овде онде по њој који цветак. После кратког договора да ли ће косити на ниже или попреко, Прохор Ермилин, такође косач на гласу пође напред. Сви се поравнаше с њим. Сунце зађе за шуму. Роса паде. Косаче обасја сунце само кад избију на врх, а по странама су косили у свежој, росној хладовини. Радило се на сав мах.

Посечена трава падала је у високим редовима и одмах је мирисала. Косачи су се гурали по кратким врстама, њихове бруснице звекећу, брусеви цакћу, кикот и весели усклици разлежу се на све стране.

Љовин коси непрестано између чиче и оног младића. Старац беше обукао свој кожни грудњак, али је у њему био онако исто окретан,

Ма како да је било лако косити мокру и слабу траву, опет беше тешко пентрати се по оним стрминама. Али чичи ни то није сметало, он је и овде косио као и на равници и не прекидаше своје шале с Љовином и сељацима. Љовин је ишао за њим и мислио је да ће сад пасти, пентрајући се с косом ондо, где би му иначе било мучно попети се без ичега, али он је ипак урадио све како је ваљало. Осећао је да га креће некаква спољашна сила.

6.

Покосише Машкин врх, навукоше гуњеве и пођоше весело дома. Љовину беше чисто жао што се морао опростити са сељацима и појахати свога коња да иде кући.

Са горе се још једном осврте, али их не могаше више видети, јер се из доље пењала магла; само се чуо весели кикот и звецкање коса.

Сергије Ивановић беше давно вечерао и пио је ледену лимунаду у својој соби, разгледајући новине и часописе, које тек што беху донели с поште, када је улетео у његову собу Љовин, са разбарушеном и од зноја на челу улепљеном косом, поцрнелим и мокрим грудима и леђима.

— А ми покосисмо целу велику ливаду! Ах, ала је било лепо, дивота! А ти како се провео дан? — говораше Љовин који беше са свим заборавио јучерашњи непријатни разговор.

— Господе,, какав ти изгледаш! — рече Сергије Ивановић погледавши у први мах незадовољно брата. Та затварај врата, затвори, сигурно си их пустио десетак у собу! —

Сергије Ивановић није никако могао да трпи муве, и у својој соби отвараше прозоре само ноћу, а врата је увек затварао.

— Нисам, Бога ми, ни једне. А баш ако буде која и улетела, ухватићу је. Ти не можеш веровати каква је то сласт радити ваздан. Како си ти провео? —

— Ја добро. Ама зар си и ти косио ваздан? Па ти мора бити да си гладан као курјак. Кузман ти је све спремио! —

— Аја, нисам гладан. Ја сам тамо јео. Него идем да се мало умијем.

— Е, хајде, хајде. Сад ћу и ја доћи теби, — рече Сергије Ивановић и стаде одмахивати главом гледајући брата. Ама иди — рече за тим смешећи се, и покупивши своје књиге и новине, спремаше се да и сам пође. Наједан пут се и он развесели и није му се хтело да се растаје с братом. — А за време кише где си се склонио?

— Каква киша? Једва мало пропрска. Сад ћу ја. Еле ти си добро провео дан? Прекрасно! — И Љовин оде да се умије и пресвуче.

После пет минута била су браћа у трпезарији. Љовину се чинило да није гладан, и сео је за сто колико да не увреди Кузмана, али када је почео јести, учини му се да су јела необично укусна. Сергије Ивановић само га гледа како макља, па се смеши.

— А гле, има и једно писмо за те — рече он — Кузмане, иди донеси оно писмо, али пази да не оставиш врата отворена! —

Писмо беше од Облонскога. Љовин га прочита на глас. Облонски писаше из Петрбурга «Доли ми пише. Она је у Ергушову, и не иде јој све како ваља. Молим те отиди до ње и помози јој твојим саветима, ти све знаш. Она ће се радовати када те види. Она је, сирота, са свим сама. Моја је пуница са својима још у бањама у иностранству».

— Прекрасно. Отићићу за цело до њих — рече Љовин — и то отићићемо обојица. Она је добра жена, је ли? —

— А је ли далеко? —

— Једно тридесет врста. Можда има и четрдесет. Али је пут добар. Лако ћемо се одвести! —

— Пристајем — рече Сергије Ивановић смешећи се.

Изглед млађега брата све га је више веселио.

— Но је с' чуо, што је у тебе апетит! — рече он гледајући његово набубрело, црвено и прегорело лице и врат.

— Прекрасан. Нећеш веровати како је то славна дијета противу сваке набурености. Хоћу да обогатим медицину једним новим лечењем, које би се могло звати Arbeitscur.

— Но, изгледа да теби не треба ни такво лечење.

— Мени не, али противу разних нервних болести! —

— Да, то би ваљало опробати. Ја сам хтео и сам доћи на косидбу да видим како ти радиш, али је вру-

ћина била тако несносна, да нисам даље доспео од шуме. Ту сам поседео, за тим сам се одшетао до села, и ту срео твоју дојкињу. Пробао сам да од ње сазнам како сељаци мисле о томе, што и ти сам радиш тежачке послове. Колико сам могао разабрати, они не одобравају. Она рече «Није то за господу». У опште мени изгледа да су у народном појму са свим одређени захтеви за оно што народ зове «господска посла». И сељацима не иде у главу да «господа» излазе из тога њиховог оквира! —

— Може бити, али је то такво зададољство, каквога ја никад у животу нисам осетио. А ваљда у томе нема ничега ружног? Је ли? — одговори Љовин. — А већ што се њима то не допада, ја мислим то ништа не мари, а? —

— У опште — настави Сергије Ивановић — ти си, како видим задовољан што си ваздан радио? —

— Море, још како! Покосили смо целу ону грдосију од ливаде. Па с каквим сам се чичом тамо спријатељио! Ама не можеш замислити, дивота! —

— Вала и ја сам задовољан данашњим даном. Прво решио сам два шаховска задатка, од којих је један врло леп, почиње са пешаком. Показаћу ти. А после размишљао сам о нашем јучерашњем разговору.

— Шта? О јучерашњем разговору? — рече Љовин, блажено одишући после обилате вечере, и никако да се сети, какав је то био јучерашњи разговор.

— Ја сам нашао да ти имаш у неколико право. Цела је разлика међу нама та, што ти држиш да је лични интерес главни покретач, а ја полазим са претпоставке, да се сваки образован човек мора интересовати за опште добро. У опште ти си природа primesautière, као што Французи кажу. Ти хоћеш страсног, енергичног рада, или никаквог! —

Љовин је слушао брата и отњуд ништа не разумеваше, нити је хтео да појми. Он се само бојао да га брат не упита штогод, где би по одговору познао да он није ни слушао.

— Тако је то пријане мој! — рече Сергије Ивановић пљеснувши га по плећима.

— Да богме, разуме се. Зар ти мислиш да ћу ја тврдоглаво бранити своје. Таман посла! — одговори Љовин са осмехом детета које зна да је нешто скривило. «Боже мој, о чему ли сам се то ја с њиме препирао? — размишљаше — Разуме се, и он има право и ја, красота у Бога. Само мени ваља сад у канцеларију да наредим шта треба за сутра.» И он уста протежући се и смешећи се.

Сергије Ивановић такође се насмеши.

— Ако хоћеш у шетњу, хајдемо заједно — рече он не желећи да се растане с братом. из кога је сипала свежина и снага. — Ако ти треба свратићемо и у канцеларију! —

— Господе! — викну Љовин и удари се по челу тако, да се Сергије Ивановић уплаши.

— Шта ти је? —

— А рука Агафије Михаиловне? Ја сам са свим заборавио на њу! —

— Много јој је боље! —

— Ако ће, морам стрчати часком до ње. Док ти нађеш капу ето мене! —

И он одјури преко степеница као каква олуја.

7.

Степан Аркадијевић отишао је у Петрбург да испуни најприроднију дужност свакога чиновника, коју не појимаху само они, који нису у државној служби, отишао је да у Министарству подсети своје предпостављене на своју личност, и како је пошавши на тај службени, пут понео од куће што је год било новаца, то се он у Петрбургу врло лепо проводио на тркама, по летњиковцима итд. Да би он тамо могао трошити, ваљало је код куће смањити трошкове. За то се његова жена с децом преселила у Ергушово, село, које му је она у мираз донела, и из кога је прошле јесени продата шума, и које се

налазило од прилике на педесет врста од Љовиновог села Покровског.

Велика стара кућа господска у Ергушову била је давно срушена, јер је још кнез направио за становање једно ново крило. Пре двадесет година, када је Дарија Александровна била дете, то је крило било врло удобно за становање и ако је, као и сва крила, стојало накриво према алеји којом се улазило. Али сада и то крило беше старо и рабатно. Кад је прошле јесени Степан Аркадијевић ишао да прода шуму, жена га је молила да прегледа кућу и да нареди да се оправи. Степан Аркадијевић, као и сви мужеви који су грешни пред својим женама, много се старао за удобност женину, и разгледавши кућу, наредио је све што је по његовом мишљењу било потребно. По његовом мишљењу ваљало је цео намештај превући кретоном, на прозоре ваљало је ударити завесе, почистити башту, направити мост преко једнога потока, и посадити свуда цвећа; али је заборавио многе ствари које беху далеко нужније и рад којих се после Дарија Александровна доста намучила.

Ма колико да се Степан Аркадијевић старао да буде брижљив муж и отац, он никако није могао да запамти да има жену и децу. У њега беху главно његови бећарски укуси и навике, и он се само с њима бактао. Кад се вратио у Москву, он је поносито изјавио жени, да ће кућа бити лепа као каква играчка, и много је наговарао да се што скорије пресели у село. Степану Аркадијевићу беше то пресељење пријатно са многих обзира: за децу ће бити здравије, трошкова ће бити мање, а он ће бити слободнији. И Дарија Александровна налажаше да јој неминовно ваља отићи у село да тамо проведе цело лето због деце, нарочито због девојчице, која се тако тешко опорављаше после прележане скарлатине, а најзад и за то, да побегне од дневних понижавања због ситних подужица лебару, бакалину, обућару итд. Поврх свега она се овој сеоби радовала и с тога, што се надала да ће

јој дођи сестра Катица, која се имала вратити из бања у половини лета, и којој беше препписано купање. Ката јој је и писала из немачке бање, како се ни чему толико не радује, као изгледу, да ће с њом провести лето у Ергушову, које је тако пуно детињских успомена за њих обе.

Прво време Долиног становања на селу, беше за њу врло тешко. Она је истина у своме детињству живела на селу, и у њој беше остала жива успомена, да је село спас од свију варошких незгода и невоља, да живот на селу истина није леп (с тим се Дарија Александровна лако мирила), али да је удобан и јевтин, да има свега, да се све може јевтино добити, да је деци добро. Али сада када је дошла на село као домаћица, увидела је да са свим није онако, како је она мислила.

Сутра дан по њиховом доласку, удари јака киша, стаде да цури вода кроз таван, не само у ходнику, него и у дечијој соби тако, да су дечије кревете морали пренети у салу. Куварице нема; од девет крава изађе по речима говедарице да су неке стеоне, друге тек се први пут отелиле, треће сувише маторе, а четврте са болесним вименима; ни скорупа ни млека не беше ни за децу. Јаја не беше. Ни једно пиле није се могло добити. Морали су кувати маторе жилаве петлове. Није се могло наћи ни жена да оперу патосе. Возити се нису могли јер један коњ беше сипљив. Ни купати се нису имали где. Цела обала беше изгажена од стоке која је слободно тумарала по башти, у коју је улазила кроз проваљен плот, и што је најнезгодније било, у тој стоци беше и један бик, који се залетао са својим роговима да прободе. У кући нигде читавог ормана да се оставе хаљине. Они, које нађоше, или се не могаху затворити, или се сами отвараху, кад човек само прође поред њих. Није било крчага и тестија за воду, није било казана у перионици, па чак није било ни даске за пеглање.

У први мах, дошавши у место на одмор, на те страшне муке, Дарија Александровна беше у очајању. Радила је свима силама, и видећи да нема излаза из тог несретног положаја, морала је сваки час да гута своје сузе. «Управитељ» овога сеоског «добра,» некакав бив. коњички наредник, кога је Степан Аркадијевић заволео због његовог лепог изгледа, те га од вратара аванзовао за управитеља, није имао никаквог сажаљења према страдањима Дарије Александровне, није јој ни у чему хтео помоћи, само јој је учтиво говорио како се «с овим гадним народом не може ништа учинити».

Изгледаше као да и не може бити никакве помоћи. Али у Облонсковој кући, као и у свима породицама, беше једно неприметно, али врло важно и врло корисно створење — Марија Филимоновна. Она је тешила госпођу, уверавала је да ће се све «образовати» (то беше њена реч, од ње је после примио и Матија) а сама је, без икаквог батргања, радила.

Она се одмах познала и опријатељила са женом прикашчиковом, и већ први дан пила је с њом чаја под багренима. Брзо је Марија Филимоновна под тим багрењем саставила свој клуб, у коме је била не само њена нова пријатељица, него и кмет сеоски и писар из канцеларије. Преко тога свога клуба почела је Марија да уклања све сметње, и за цело, за недељу дана све се «образовало.» Кров препокрише, куварицу нађоше (некакву кметову куму), живине накуповаше, краве почеше давати млека, башту заградише, на орманима оправише браве тако, да се више нису сами отварали кад је њима воља, и даска за глачање рубина, умотана у солдачко сукно, леже на наслон једне наслоњаче и на орман с фијокама, те тако замириса слушкињина соба од пеглања.

— Ево видите, а ви сте очајавали! — рече Марија Филимоновна показујући даску за глачање.

Чак направише од асура заклон за купатило. Лила поче купати се, и тако се испунише очекивања Дарије

Александровне, настаде истина не миран, али удобан живот на селу. А већ са шесторо деце Дарија Александровна и није могла бити мирна. Једно се разболи, друго се могло разболети, трећем фали ово, четврто почиње показивати знаке рђавог карактера итд. итд. Ретки, врло ретки беху кратки пропланци мира. Али тај немир и брига, то беше управо и једина срећа Дарије Александровне, јер да тога не беше, она би само мислила о своме мужу, који је није волео. Али ма како да за мајку беше тежак страх од болести, само боловање, и брига због рђавих наклоности које опажаше на деци, — опет је сама деца награђиваху ситним радостима за све њене бриге и муке. Те радости беху тако ситне, да се једва могаху опазити, као оно злато у речном песку златоносних река, и често је она, у тешким тренутцима, видела само песак, али беше и лепих тренутака, када је имала чисте радости, само злато.

8.

При крају Маја, када се већ све како-тако средило, она је добила од мужа одговор на писмо, у коме му је јавила своје муке на селу. Он је моли за опроштење што се није умео о свему побринути, и обећава доћи сам, чим му то буде могућно. Али та се могућност не указа, и до почетка Јуна живела је Дарија Александровна сама на селу.

О Петровом посту, у једну недељу, отишла је Дарија Александровна у цркву на службу, да причести децу. Дарија Александровна у својим интимним философским разговорима с мајком, са сестром и пријатељима, често их је изненађивала својим слободњаштвом у религиозним питањима. Она је за свој рачун имала необичну религију метампсихозе, у коју је тврдо веровала, не водећи никаква рачуна о црквеним догматима. Али у породици, и то не само с тога, да би претходила добрим примером, већ из све душе, строго је вршила све што црква тражи,

и то, што јој се деца не беху причестила скоро годину дана, јако ју је узнемиравало, те се са пристанком и пуним саучешћем Марије Филимоновне одлучила, да деца летос изврше тај обред.

На неколико дана раније, Дарија Александровна размислила је како да обуче децу за причест. Хаљине су биле сашивене, прекројене, опране, карнери испопуштани, нова дугмета пришивена, машне спремљене. Само једна хаљиница за Тању, коју је узела инглескиња гувернанта да сашије, изела је крст Дарији Александровној. Инглескиња је наопако сашила рукаве па је искварила целу хаљиницу. Кад је Тања обукла, страх Божији погледати! Срећом Марија Филимоновна дочепа хаљиницу те је преправи. Али умал' с Инглескињом не изађе права свађа. Кад освану дан за причешћивање, све је било готово, и око девет сати — рок до кога су замолили г. попу да причека са службом — обучена и радосна деца стајаху пред кућом поред каруца, чекајући мајку да изађе.

У каруца беху у место сипљивога вранца упрегли, по протекцији Марије Филимоновне, прикашчиковог Буру, и Дарија Александровна, која се беше задржала око своје тоалете, изађе да седне у кола.

Дарија Александровна свагда се чешљала и облачила у великом узбуђењу. Некада се она китила ради себе, да буде лепа и да се допадне; доцније, што је старија постајала, све јој је несносније бивало облачити се; видела је да је погрубила. Али сад се опет облачила са задовољством и у узбуђењу. Сада се није одевала за себе, нити за своју лепоту, него због деце, да као мајка толике лепоте, не уквари општи утисак. И погледавши се последњи пут у огледалу, беше собом задовољна. Била је лепа. Није била тако лепа, као некада, на баловима, али је била лепа за онај циљ, који је сада имала.

У цркви не беше никог другог до сељака и њихових жена. Али је Дарија Александровна видела, или јој се бар тако учинило, да је она са својом децом просто

цео свет занела. Деца не само што лепо изгледаху у својим хаљиницама, него беху мила и са тога, што се свако умело држати како ваља. Истина, Алекса није баш стајао са свим како ваља, непрестано се обзирао да види како му одостраг стоји његов капутић, али при свем том био је врло сладак. Тања, као најстарија, пазила је на млађе. Али малу Лилу просто да поједе човек, била је као лутка од шећера. Како да се не насмеши човек кад она, пошто је примила причест, рече попу по инглески «Please some more» т. ј. Молим, још мало!

Враћајући се кући деца су осећала да се нешто свечано свршило, и беху врло мирна. Испрва је код куће све ишло добро; али на доручку Гриша стаде да звижди, и што је било још горе, не послуша инглескињу — те оста без слатких колача. Дарија Александровна не би одобрила да се ту десила, никакво кажњавање на благ дан; овако морала је да одржи ауторитет гувернанте и потврди њену пресуду, да Гриша не добије слатких колача. То је у неколико покварило општу радост.

Гриша удари у плач, говорећи да је и Никица звиждао, а само њега казне, да он не плаче због колача — стало је њему до колача — него плаче са неправде. Ово је било већ и сувише жалостиво, и Дарија Александровна одлучи да води преговоре с Инглескињом, не би ли она Гриши опростила, и пође к њој. Али пролазећи кроз салу, она је угледала сцену, која јој је напунила срце толиком радошћу, да јој се очи напунише суза, и она сама опрости кривцу.

Кажњени је седео у једном буџаку сале. Поред њега стајаше Тања са тањиром «дотичних» колача. Под изговором да ваља и луткама дати да ручају, она је добила од Инглескиње допуштење да своју порцију колача однесе у дечију собу, али у место тога, она ју је донела брату. Настављајући свој плач због неправедне казне, он је јео колача и кроз јецање говораше «заједно да једемо... ја нећу сам... него заједно.»

Испрва Тања није могла да једе, због жалости за Гришином судбом, и очи јој беху пуне суза, али после свест о учињеном добром делу поврати јој апетит, па је и она јела с њим.

Када су угледали мајку, њих двоје се преплаши, али кад јој боље загледаше у лице, видеше да се она не љути, насмејаше се онако с устима пуним колача, и стадоше рукама брисати усне те том приликом размазаше по лицу и сузе и пекмез из колача.

— Господе! Нове беле хаљинице, Гришо! Тањо! — говораше мајка старајући се да спасе хаљинице, али се са сузама у очима блажено смешила.

Скидоше деци нове хаљине, девојчицама натукоше старе блузе, а мушкарчићима старе капуте, па онда наредише да се опет упрегне, да се одвезу у шетњу и на купање. Радосни усклици у дечјој соби не престајаху докле год не одоше у купатило.

Кад су после шетње довезли се до реке и сви одоше у купатило, кочијаш Терентије испреже коње, који се одмахиваху од обадова, и веза их за једно дрво, а сам леже у његову хладовину на траву па запали своју лулу; пуши и слуша како деца вриште и смеју се у купатилу.

И ако није било лако пазити на толику немирну децу у купатилу, и ако је било тешко запамтити и не променити шта је чије, код толиког силества чарапа, подвезица, ципелица, панталоница, нити је лако било дрешити, везати, раскопчавати и закопчавати — опет је Дарија Александровна, која је и ради саме себе волела купање, сматрала да је то за децу врло корисно, и ништа није тако волела, као да се са свом децом купа. Та то је за њу била сласт свлачити и облачити она пуначка дечија тела, слушати радосне усклике и раскалашно врискање у води, гледати она весела лица са зачуђеним и веселим очима, гледати како се њени херувимчићи прскају водом и зацењују од смеха.

Када је половина деце већ била обучена приђоше купатилу неке сељанке у свечаном руху. Марија Филимоновна викну једну да исцеди и осуши један чаршав и једну кошуљу, што беху случајно пали у воду, и Дарија Александровна стаде да се разговара са сељанкама. Сељанке испрва само се кикоћу, покривајући уста шаком, али се брзо ослободише и расторокаше, подмитивши Дарију Александровну искреним дивљењем, које оне показиваху за њену децу.

— Виш кака си ти лепотица, бела као шећер — рече једна гледајући са задовољством Тању, и машући главом — само си мало мршава! —

— Јесте, била је болесна! —

— Ене, рече друга сељанка гледајући бебицу на рукама — зар се и оно купало? —

— Бог с тобом, зар у реци? Њему је тек три месеца — рече поносито Дарија Александровна.

— Ене! —

— А имаш ли ти деце? —

— Имала сам их четворо. Сад ми је остало само једно мушкарче и једна девојчица. Прошлих месојеђа сам је одбила. —

— А колико је њој? —

— Па тек две године. —

— А што си је тако дуго дојила? —

— Такав је обичај у нас: Три поста.

И разговор постаде врло занимљив за Дарију Александровну. Како, је ли лако рађала? Од чега су јој деца боловала? Где јој је муж? Долазили често кући?

Дарија Александровна чисто није могла да се сита наразговара са сељанкама, тако су подједнаки били њихови интереси. Али најпријатније јој је било то, што је видела да се сељанкама највише допадало то, што она има тако много деце, и што су јој деца тако лепа. Оне и насмејаше Дарију Александровну и увредише Инглескињу прснувши због ове у смех, а мис не зна што се

смеју. Једна од млађих сељанака беше се загледала у Инглескињу, која се после свију облачила, па кад виде како она натаче трећу уштиркану сукњу, није могла да се уздржи а да не рекне «Крути, крути, ама не укрути!» Све прснуше у смех.

9.

Окружена још по мало влажним главицама све своје деце, Дарија Александровна са марамом на глави, возила се кући, док тек кочијаш рече.

— Не'аки господин иде. Чини ми се да је Покровски! —

Дарија Александровна погледа и обрадова се кад познаде Љовина у његовом сурон капуту. Она га је увек радо гледала, а сада му се особито обрадовала што ће да је види у њеној пуној слави. Нико не би могао тако као Љовин појмити њену величину.

Угледавши је, он се на један пут нађе пред једном од оних слика, које је његова машта сликала из његовог будућег породичног живота.

— Дарија Александровна — рече он — ви просто изгледате као кока с пилићима! —

— Ах, како сте ме обрадовали! — рече она пружајући му руку.

— Бајаги, а нисте хтели ни да ми јавите да сте овде. Ја то не би ни знао да ми Стева није писао! —

— Стева? — зачуди се Дарија Александровна.

— Да, писао ми је да сте се преселили и да ћете ми ви допустити да вам помогнем, ако вам што затреба — рече Љовин, и чим је изрекао, он се збуни па, прекинувши разговор, ишао је ћутећки поред кола, кидајући успут липово лишће и грицкајући га. Он се збунио што је Дарији Александровној понудио своје услуге у пословима, за које би требало да се њен муж брине. И одиста Дарији Александровној није била пријатна та намера Степана Аркадијевића да своје породичне бриге

натовари на врат туђину. И она је одмах схватила да је то Љовин појмио. Баш за ту његову финоћу и деликатност његову и волела је Дарија Љовина.

— Ја сам, наравно, — рече Љовин — одмах разумео да то не значи ништа друго, него да ви желите да ме видите, и јако сам се томе обрадовао. Оно могућно је да за вас, варошку госпођу, на селу много што-шта изгледа дивље, и ако вам ма што затреба, ја вам се сав стављам на расположење! —

— О не — рече Доли — У први мах било ми је мало тешко, али сада је све у реду. Благодарећи мојој старој дадиљи — додаде показујући Марију Филимоновну, која се весело и другарски осмехну на Љовина. Она је њега знала, знала је да је то лепи младожења госпођичин и желела је да се то једном сврши.

— Одите да седнете — рече му она — ми ћемо вам већ направити места! —

— Не, ја волим да идем. Децо, ко ће самном, да се утркујемо с коњма? —

Деца су се врло мало сећала Љовина, не би могла рећи кад су га последњи пут видела, па ипак се према њему не устезаху и не штимаваху пред њим, него на његов позив, двојица најстаријих одмах скочише с кола и потрчаше с њим, као што би трчали са дадиљом, са мис Гул и са мајком. Лили стаде да се моли да и она трчи с њима. Мати је предаде њему, он је посади себи на леђа па потрча с њом.

— Не бојте се, Дарија Александровна, ништа се не бојте. Ја за цело нећу ни пасти ни спотаћи се! — говораше он весело смешећи се на мајку.

И она, гледајући како се он пажљиво креће и коликом снагом располаже, умири се и одобравајући весело га је гледала.

Овде, на селу, међ' децом, и са симпатичном Даријом Александровном — Љовин осети ону детињску веселост, која га је тако често обузимала, и рад које га

је Дарија Александровна нарочито волела. Трчећи с децом, он је у исти мах њих учио гимнастици, мис Гул забављао својим смешним изговарањем инглеског језика, а Дарији Александровној причао је своје сеоске послове.

После ручка, Дарија Александровна, седећи с њиме па само на балкону, на један пут поче да говори о Кати.

— Знате ли да ће Катица доћи амо да проведе цело лето?

— Е да? — рече он поцрвенивши, па одмах окрете разговор на друго — Дакле да вам пошљем две краве? Ако баш никако нећете да примите од мене ни најмању услугу, ја ћу вам их дати под кирију. Платићете ми за сваку по пет рубаља месечно! —

— Не, хвала. У нас је сад све у реду.

— Е па добро, онда ћу ја да прегледам ваше краве, и ако допустите, наредићу како их ваља хранити. Знате све зависи од хране! —

И само да би одвукао разговор на другу страну, Љовин стаде излагати Дарији Александровној целу теорију млекарства, по којој крава није ништа друго но машина за претварање сточне хране у млеко итд.

Он то говори, а црче да сазна новости о Катици, и ако их се бојао. Беше му страх да не оде оно спокојство духа, које је са толиким напрезањем себи повратио.

— Да, али у томе треба непрекидног надзора, а куд би ја... — и нехотице одговори Дарија Александровна.

Њен домазук беше сада тако добро уређен, благодарећи заузимљивости Марије Филимоновне, да јој се није хтело да ишта мења; у осталом она је слабо веровала у Љовиново знање привреде. Такве теорије, као што беше она, по којој је крава машина за производњу млека, беху јој врло подозриве. Њој изгледаше да од таких теорија може да буде само штете за домазук, да је ствар много простија; треба само — ко што каже Марија Филимоновна — да кувар не извлачи помије из куће за праљину краву. То је јасно. А она мудричења о храњењу

брашном или травом, то су све ћорава посла. У осталом њој је било важније да сад с њим разговара о Кати.

10

— Катица ми пише да ни за чим тако не жуди као за самоћом и миром — рече Доли после ћутања које беше настало.

— А како је са здрављем, је ли боље? — упита Љовин узбуђено.

— Хвала Богу, са свим је добро. У осталом ја нисам никад ни веровала у њену грудну болест! —

— Ах, то ми је баш мило! рече Љовин, и Дарија Александрвна виде на његовом лицу, кад је то рекао, нешто бескрајње немоћно и тронуто.

— Чујте Константине Дмитрићу — рече она са својим добрим и у неколико подругљивим осмехом — за што се ви срдите на Катицу? —

— Ја? Ја се не срдим — рече Љовин.

— Немојте ви мени, знам ја, ви се срдите. За што не дођосте ни к њима ни к нама кад бесмо у Москви?

— Дарија Александровна — рече он поцрвеневши до испод косе — како можете ви, тако добра, да то не осећате? Како вас није жао да ме..... кад знате..... —

— Шта знам? —

— Да сам је просио и да ме је одбила — рече Љовин и сва отоичашња нежност према Катици прометну се у његовој души у злобу, због нанесене му увреде.

— А од куда ви то мислите да ја то знам? —

— Па то сви знају. —

— Е већ ту ћете опростити. Чак ни ја нисам ништа знала, него сам само нагађала. —

— Е, па ето сад знате! —

— Ја сам знала само толико, да се нешто догодило, са чега је она много страдала, и да ме је молила да је о томе никад ништа не питам. А кад мени, својој сестри није то поверила, онда за цело није са живом душом о

томе проговорила. Па шта је то било међу вама? Испричајте ми? —

— Казао сам вам шта је било! —

— Када? —

— Када сам био последњи пут код вас! —

— А знате ли шта ћу ја вама рећи? Мени је ње и вас страшно жао. Ви страдате обоје једино од сувишне гордости?

— Може бити — рече Љовин — али..... Она га прекиде.

— Али ње ми је, сиротице. већма жао. Сада ја тек све разумем! —

— Но, Дарија Александровна извинићете — рече он па устаде. — Збогом, у здрављу да се видимо! —

— Јок, чекајте — рече она и узе га за руку — чекајте, седите! —

— Преклињем вас да о томе не говоримо више — рече он па седе, а осећа да се у њему почела да креће нада, за коју је он мислио да је сарањена.

— Да ја вас не волем — рече Дарија Александровна и очи јој се напунише суза — да вас не знам као што вас знам..... —

Осећање, за које је Љовин мислио да је давно мртво, оживљавало је сви више и више и завлађиваше срцем његовим.

— Да, сада све разумем — настави Дарија Александровна — Ви то никада ни појмити не можете. Вама мушкарцима, којима је слободно да бирате коју хоћете, ви свагда знате коју волете. Али девојка, која мора да чека да ли ће је ко запросити, девојка с оном нашом лудом срамежљивошћу, која вас мушкарце само из далека зна, која мора да верује све што јој се каже — она може да се нађе у таквоме чуду, да не зна шта ће да одговори.

— Наравно, ако јој срце ништа не каже..... —

— Та срце може говорити колико хоће, али помислите само молим вас: ви мушкарци загледате се у неку девојку. Ви одмах нађете начина да улазите у кућу, по-

сматрате је са сваке стране, чекате да видите да ли је одиста у њој оно што ви волете, и када се уверите да сте у њу заљубљени, ви је просите.....

— Није то баш тако.... —

— Све једно, ви просите девојку, када је ваша љубав према њој сазрела, када сте се, бирајући између две или више њих, одлучили за једну. А девојку нико и не пита. Санћим желе да она сама изабере, али у ствари од ње траже просто да каже «хоћу» или «нећу».

— Да — помисли Љовин — тако се бирало између мене и «Вронскога» и онај оживели мртвац у његовој души издахну понова и онако мртав само притискиваше његово срце.

— Дарија Александровна — рече он — тако бирају хаљине, или друго нешто што се купује, али не љубав. Избор је свршен, у толико боље..... О томе нема више ни речи! —

— Ах гордости, гордости! — рече Дарија Александровна као да га презире за нискост таквог осећања, сравњујући га с оним осећањем, за које само женскиње знаде. — Онда када сте ви просили Катицу, она се баш налазила у стању, у коме девојка не зна шта да одговори. Она се онда колебала: да ли сте јој ви онај суђени или Вронски. Њега је виђала сваки дан. Вас не беше одавно видела. Да је била старија — да сам ја н. пр. била на њеном месту, не би се колебала ни једнога тренутка. Ја га никад нисам могла трпети, и најзад је испало онако како сам ја о њему мислила.

Љовин се сети Катиног одговора: *Не, то не може бити.*

— Дарија Александровна — реча он суво — ја ценим вашу поверљивост према мени, али ја мислим да се ви варате. Али имао ја право или не, та гордост, коју ви толико презирете, чини, да је за ме свака помисао на Катарину Александровну немогућна — разумете ли — просто немогућна.

— Само ћу вам једно рећи: ви ћете појмити да ја говорим о својој сестри, коју волем као своју децу. Ја не велим да је она заљубљена у вас, ја то не знам, ја само тврдим да њен отказ у оном тринутку не доказује ама баш ништа! —

— Ја не знам — рече Љовин па скочи са свога места. — Али да ви знате како ме боли све то, што говорите, ви не би тако говорили. Знате ли да је то тако исто, као да је вама — не дај Боже — умрло једно дете, па вам окупе људи говорити: да је живо, сад би оно било тако и тако, и ви би се њиме поносили, а оно мртво.... мртво..... мртво!..... —

— Ала сте смешни — рече Дарија Александровна гледајући са жалостивим осмехом Љовиново узбуђење — Сад ја тек све више и више разумем — настави она замишљено. И тако ви нам нећете доћи када Катица буде овде? —

— Нећу. Разуме се, ја нећу избегавати Катарину Александровну — али где год могнем, гледаћу да је избавим од моје њој непријатне присутности! —

— Е баш сте врло смешни! — понови Дарија Александровна па се са пуно љубави загледа у његово лице. — Лепо, лепо! Нека буде као да овог разговора никако није ни било. Шта је, Тања, што си дошла? —

— Нано, где је моја лопатица? —

— Ја говорим француски, па и ти треба да ме питаш француски! —

Девојчица је хтела, али беше заборавила како се лопата каже француски; мајка јој рече како се каже, па јој онда каза где ће наћи своју лопатицу. И то се не допаде Љовину.

Ништа му сад не изгледаше лепо у кући Дарије Александровне као јутрос, па чак ни деца.

„И што да она говори француски с децом?” помисли он — „то је тако неприродно, фалично! То морају и сама деца осећати. Научиће француски, али ће заборавити ис-

креност" размишљаше он даље у себи не знајући. да је Дарија Александровна барем двадесет пута и сама тако размишљала, па ипак је нашла да мора, макар и на штету искрености, на тај начин учити децу француском језику.

— Та куда ћете? Седите! —

Љовин остаде до чаја, али његове веселости беше нестало. Њему беше тешко.

После чаја, он изађе у предсобље да нареди да му се упрегну кола, и кад се вратио, нађе Дарију Александровну с ужасом на лицу и са сузама у очима. За време док је Љовин излазио да нареди што треба за његов полазак, догодило се нешто, што је на један пут срушило сву њену срећу тога дана, сав њен понос због деце. Гриша и Тања беху се потукли ни за што. Чувши врисак из дечије собе, она је улетела у њу и видела је страшну сцену. Тања ухватила Гришу за косе, а он са чудовишним лицем од злобе бије њу песницама где стигне. Кад је Дарија Александровна то видела, у њеном срцу као да нешто пуче. Као да се некакав мрак навуче на њен живот: она беше појмила да су та деца, којима се она толико поносила, не само обична деца, него да су ружна, рђаво васпитана, задивљала, зла деца.

Она сад није била у стању ништа друго да мисли ни да осећа, није могла да исприча Љовину своју несрећу.

Љовин виде колико је она са тога несретна, па је стаде тешити, говорећи, да то ништа ружно не доказује, да се сва деца између себе туку; али говорећи то, у својој души, Љовин је овако размишљао. «Не, ја се нећу ачити да са својом децом говорим француски, али моја деца неће бити оваква. Децу само не треба кварити, па ће сама собом бити добра. Да, моја ће деца бити другачија».

Он се опрости па оде; она га сад није заустављала

11

Око половине Јула дође Љовину кмет из села његове сестре, које је било на двадесет врста од Покровског, да поднесе рачун о пословима и о косидби. Главни приход сестрин био је са ливада. Прошлих година узимали су сељаци сено за двадесет рубаља на десетину. Кад је Љовин узео да управља имањем, он је нашао да је то и сувише јефтино, па је подигао цену на 25 рубаља. Сељаци не хтедоше платити толико, и као што се Љовин сумњао, одбише и све купце са стране. Онда Љовин оде сам тамо и стаде скупљати сено са најамницима и наполичарима. И ако су тамошњи сељаци чинили сваку сметњу, опет се̂ посао сврши, и његова сестра доба те године два пут толико колико је дотле добијала. Друге и треће године било је такво исто опирање сељака, али је посао истим начином урађен. Ове године беху сами сељаци узели све ливаде да сраде за трећину сена, и кмет је дошао да јави како су се бојали кише, те су похитали са косидбом, и како су пред управником канцеларије поделили сено, и оно што је господско (газдино) зденули у једанаест пластова. По неодређеним одговорима кметовим на његово питање, колико је управо било свега сена, по његовом хитању, да подели сено без питања, по целом сељаковом причању, виде Љовин да са том деобом нису чиста посла и одлучи да сам оде тамо те да види шта је у ствари.

Дошавши у село око подне и оставивши коња код једнога старца пријатеља, који је био муж братњеве дојкиње, Љовин уђе у старчев кованлук, не би ли од њега што ближе сазнао о збирању сена. Разговорни и учтиви чича Парменов показа му цео свој домазлук, исприча му све појединости о својим кошницама и о овогодишњим ројевима чела, али је на питања Љовинова о косидби, одговарао нерадо и неодређено. То је још више утврдило Љовина у његовој сумњи. Он оде на саме ливаде и разгледа стогове. Очевидно ни у једноме не беше по неде-

сет кола сена. Да би сељацима очигледно доказао да лажу, нареди да се одмах доведе педесет кола, те да се један цео стог пренесе на имање и смести у отлукане (таване од штала). Изађе да у стогу нема више од 32 кола. Не слушајући кметова уверавања, да се сено слегло те мање изгледа него што га одиста има, не слушајући његово заклињање да је деоба по души извршена, Љовин остајаше при своме, да су они деобу извршили без његова знања и да он ни један од тих стогова не прима у педесет кола сена. После дуге препирке ствар се сврши на томе, да сељаци приме на се те стогове, рачунајући их по педесет кола, а за газдин део да се здену нови стогови. Ти преговори и дељење пластића трајало је врло дуго. Када је све сено подељено, и када је остали надзор поверио управнику канцеларије, Љовин оде те седе на једном брежуљку, да се нагледа вреднога народа у ливадама.

Пред њим кретао се дугачак низ сељанака са вилама и из растресене траве ницаше толико исто дугачак талас сена. За женама иђаше тако исто дугачак низ сељака с вилама, и из оних таласа сена ницаху широки и високи пластови сена. С леве стране по ливади, где већ беше покупљено све сено, грме кола једна за другима, и пластова нестајаше једног за другим, јер их возари бацаху огромним навиљцима на кола која за час беху до самих коњских сапи препуна мирисављавог сена.

— Ала је славно време — рече старац Парменов па седе поред Љовина.

— Та није да је сено, него је прави чај! Од ручка одвезоше добру половину.

— Је су л' последња? — викну он једноме младићу који стојећи на сандучићу својих кола и шибајући коње уздама тераше поред њих.

— Последња бâбо! — викну младић задржавајући коње и погледа смешећи се румену женицу која сеђаше

поред њега на сандучићу, и која се такође на њ' осмејкивала, па онда потера даље.

— Је ли ти то син? — упита Љовин.

— Јес, најмлађи! — с пријатним осмехом рече старац.

— Славан младић! —

— Па.... није лош! —

— А већ си га оженио? —

— Трећа година од св. Филипа настала! —

— Имају л' већ деце? —

— Каква деца! Прву годину био је прави сом, ништа није знао! — застиди се старац. — Ех, какво је сено, прави чај! понови чича колико само да промени разговор.

Љовин се мало боље загледа у Вању Парменова и његову жену. Они су близу њих товарили још један пластић сена на своја кола. Иван Парменов попео се на врх сена у колима па прима, разастире и гаца огромне навиљке сена које му је додавала његова лепа мла̂да. Она је радила лако, хитро и весело. Крупно слегнуто сено није се лако натицало на виле. Она га најпре мало разтресе, па онда подвуче виле, легне на њих свом тежином свога тела, па се онда брзо исправљала, повијајући у назад своја леђа, покривена црвеном марамом, и испрсивши своје пуне груди, које беху покривене белим јаглуком — за тим брзо подваташе виле и силним покретом избациваше огромни навиљак на врх натоварених кола. Иван се очевидно трудио да јој уштеди сваки излишан труд, и раширивши јако руке, брзо је хватао сваки навиљак те га одмах разастирао по товару. Пошто је бацила и последњу грабуљу сена, младица стресе прашину која јој беше нападала за врат, удеси црвену мараму, која јој беше пала на бело још не преплануто чело, па се онда подвуче испод кола да веже уже, које беху пребацили преко товара. Иван јој стаде показивати како и где ваља завезати, и због нечега обоје се на глас на-

смејаше. На изразу њихових лица видела се силна, млада љубав, која се тек беше пробудила.

12.

Терет беше увезан. Иван скочи с кола и поведе сите коње. Његова жена баци виле на сено па оде крупним корацима и млатарајући рукама, да се придружи женама, које се беху прикупиле у гомилу. Иван изађе са својим колима на друм и уђе у ред возова. Жене су ишле за целим возом, бљештећи живим бојама своје опреме, и цакајући својим звучним гласовима. Један груб дивљи женски глас поче да пева некакву песму и кад је свршен први стих, педесет женских гласова упаде и сложно отпева тај исти стих с почетка.

Жене се тако певајући примакоше месту где је био Љовин и њему се учини као да иде на њега облак са громом весеља. И наиђе тај облак весеља, па ухвати и њега и возове и цело поље, све се то претвори у ону громку песму испреплетену клицањем и јујукањем. Љовин поче да им завиди на томе широком весељу, желео би да и он у њему лично учествује. Али он није могао ништа урадити, морао је да остане лежећки, да гледа и да слуша. Када нестаде целог тог народа, када се у даљини изгуби и његова песма, Љовину паде на срце тешка жалост, за што је он тако сам, за што његов живот нема никакве садржине, за што мора он сам да осећа непријатељство према целом свету?

Неколицина оних истих сељака, који су се највише с њиме свађали због сена, оних што их је он највише увредио, и који су хтели онако безобразно да га преваре, ти исти сељаци, сада га радосно поздрављаху клањајући му се. Очевидно они беху већ сву ону свађу заборавили, у њих не само што не беше ни трага каквога кајања, што су хтели да преваре газду, него беху са свим и заборавили да су га хтели варати. Све је то потонуло у море заједничкога веселога рада. Бог је дао леп

дан, Бог је дао снаге. И дан и снага намењена је раду, а у самом раду и награда је за њ. За кога се ради? Какви ће бити плодови тога рада? То су ситна питања према радости, коју даје сам рад.

Љовин се често наслађавао гледајући тај тежачки живот, често је осећао завист према људма који живе тим животом, али данас је први пут, нарочито од када је гледао Ивана Парменова и његову млађу, синула у њему мисао о томе, да управо од њега једнога зависи, па да он свој тешки, празни и извештачени живот, претвори у тај радни, чисти, заједнички, прекрасни живот.

Старац који је поред њега седео беше давно отишао. Народ се сав разишао. Они који беху из близа одоше кућама, а они који беху издалека, скупише се на ливади да ту вечерају и преноће. Како нико од њих није опазио Љовина, то он оста лежећи на своме месту да и даље гледа, слуша и размишља. Народ који беше заноћио на ливади није скоро ни спавао ту кратку летњу ноћ. Испрва се чуо жив и весео разговор и смејање за време вечере, а после опет песма и смех.

Цео дугачки дан испуњен тешким радом, није оставио у њима ништа друго до весеље. Пред зору све се утиша. Чуо је само како жабе у бари крекећу и како коњи по ливади фрчу због јутрење магле, која се поче дизати. Пробудивши се, Љовин устаде и по звездама познаде да је прошла ноћ.

«Еле, шта ћу и како ћу? Како да урадим ја што сам намислио?» упита сад Љовин самога себе, хотећи да изведе на чисто све што је ту ноћ премишљао и осећао. Он у свему томе разазнаде три различите главне мисли. Прва беше, да се одрече свога досадашњег живота, да се одрече свега свог образовања, које му ето ич не треба. Та му мисао беше слатка, то беше тако лако и просто. Друга мисао тицала се новога живота којим би он хтео да живи. Он је осећао његову простоту, чистоту, законитост, и он је био уверен да ће у њему наћи оно за-

довољство, тишину и достојанство, које сада неимађаше. Трећа врста мисли тицала се питања како да се изврши прелаз из досадашњег живота у нови? Ту му још ништа не беше јасно. «Имати жену, имати посао без кога се не може бити. Оставити Покровско? Купити земље? Уписати се у сељаке? Оженити се сељанком? Како ћу ја све то да урадим?» Опет се то питао и опет не налажаше одговора на то питање. «У осталом ја нисам сву ноћ спавао, за то ми сада и не може бити све јасно» — рече он сам себи. — То ће се већ све објаснити. Једно је само на чисто, а то је, да је ова ноћ решила моју судбину. Сви моји ранији снови о породичном животу, све је то којешта. Све је то много простије и боље....»

«Ала је лепо!» рече он погледавши у небо, на коме се, баш изнад његове главе беше направила чудна фигура од сребрастих облачића. «Како је све лепо ове дивне ноћи! И кад се пре састави та красна фигура на небу. Отоич сам га гледао и на њему не беше ништа. Да, тако исто неприметно изменише се и моји погледи на живот!» —

Он пође с ливаде и изишавши на друм упути се селу. Диже се некакав ветрић и као да се смрачи. То беше онај тренутак, који претходи свитању, пуној победи светлости над мраком.

Јежећи се од зиме Љовин је ишао брзо, гледајући у земљу. «Шта је то? Ко то иде?» помисли за тим чувши од некуда прапорце. На четрдесет корачаји испред њега, а по истоме друму, угледа каруца са четири коња, која му иђаху на сусрет.

Љовин и не мислећи ништа погледа расејано у каруца.

У њима дремаше у једном углу једна старица, а код прозора од кола сеђаше млада девојка, која се очевидно тек беше пробудила. Светла и замишљена, сва пуна онога вишег компликованога живота, који Љовину беше тако туђ, она гледаше зору на истоку.

У самоме оном тренутку када кола хтедоше већ да прођу поред Љовина, она га погледа својим искреним очима и познаде га. Изненађење и радост обасјаше јој лице.

Није се могао варати. Такве очи беху само једне на овоме свету. То беше она. То беше Катица. Он је одмах разумео, да она иде са железничке станице у Ергушово. И свега онога што је растрзало Љовина читаву ту пробденисану ноћ, свију оних одлука до којих је дошао после толиког размишљања, свега тога нестаде. Сада се згрозио када се сетио да се био решио на женидбу са каквом сељанком. Само онде, у оним каруцама, што сада брзо пређоше на другу страну друма, само у њима има могућности да се разреши загонетка његовога живота, која га је у последње време толико мучила.

Она се није огледнула. Зврјање каруца није се више чуло, само још прапорци. Лајање паса показа да су каруца прошла и кроз село — и свуд унаоколо осташе пуста поља, испред њега село, а он сам усамљен и туђин свему, иде полако по напуштеноме друму....

Он погледа у небо да још једном види ону фигуру од облачака у којој беху представљене све његове мисли и осећања целе те ноћи. Али на небу не беше више никакве фигуре. Тамо горе, у недостижној висини, беше већ извршена она тајанствена промена. Небо одговараше на његов поглед, својим чистим плаветнилом, својом такође недостижном нежношћу.

«Аја — рече он сам себи — ма како да је леп тај прост и тежак живот, ја се не могу вратити њему. Ја волим *њу*.»

(Наставиће се)

ФИНАНСИЈЕ БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА

(Неколико разговора уредника «Отаџбине» са г. М. трговцем)

— —

II[1])

Бугарски буџет

— Ви сте ми, г. докторе, послали последње буџете Румуније, Грчке и Бугарске, са рапортима о увозу и извозу тих држава? —

— Да, и молио сам вас за једну упоредну студију о финансијама и о народној привреди тих држава, како би после могли упоредити наше финансије и нашу привреду са резултатима, до којих би том студијом дошли у осталим балканским државама.

— Ви сувише тражите од једнога обичног житарског трговца. Ја сам вам толико пута казао, да од мене не можете добити никакву *студију*, јер ја немам потребне спреме за то. Све што ја могу учинити то је, да вам обратим пажњу на поједине цифре, које ми се учине занимљиве, а ви после градите од тих цифара ако хоћете и комад за позориште. Ваше белешке о нашим досадашњим разговорима и онако би се могле комотно изигравати на бини! —

— Добро, добро. Ту вашу стару песму о нестручности и неспремности знам ја напамет. Него покажите шта сте донели.

— Ја сам из оних шест дебелих књига, у којима су буџети румунски, грчки и бугарски исписао неколико листића цифара. Са којима хоћете да почнемо? —

— Ја бих вас молио да почнемо са Бугарском. И ако се буџети те младе државе непрестано вотирају са

[1]) Први чланак ове серије изашао је у св. 106. и 107. „Отаџбине“ под насловом „Цифре, саме цифре...“

дефицитима, нико на свету није чуо, да су бугарске финансије икада биле у каквој неприлици. На против кад оно Русија потражи од Бугарске све неисплаћене рате својих окупационских трошкова, Бугарска је против сваког очекивања одмах исплатила све до паре! —

— Ако ви од мене очекујете да вам ту загонетку одгонетнем, онда се варате, јер ви сте ми истина послали три бугарска буџета, али ни један завршни рачун, а без овога се на то питање не може одговорити. —

— Ја сам тражио и бугарске завршне рачуне, али сам сазнао *да они не постоје*, бар не од 1885 год. на овамо.... —

— Да се бугарски буџети обично вотирају са дефицитима, то стоји, и то можете видети из овог листића:

ГОДИНЕ:	ПРИХОД:	РАСХОД:	ДЕФИЦИТ:
1880/81	23.114.150	27,306.267	4,191.767
1881/82 [1]	28,154.280	29,143.814	989.534
1882 [2]	26,054.280	29,000.517	2.946.237
1883	30,568.280	31.502.427	934.147
1884	33,191.300	34,722.423	1,531.135

После сједињења Бугарске са Источном Румелијом налазимо овакве буџете:

ГОДИНЕ:	ПРИХОД:	РАСХОД:	ДЕФИЦИТ:
1887	47,218.266	46,927.046	— [3]
1889	63,484.952	78,496.418	15,011.465
1890	72.549.030	81.093.175	8,544.145

— Сад — настави г. М. — за поређење последњег буџета за 1891-ву годину, најзгоднији би био онај од 1887., али како тај нисмо могли добити, ја сам поједине позиције сравнио са буџетом за год. 1888. Његове сам цифре нашао у буџету за 1889-ту годину, јер сваки бугарски буџет доноси поред цифара за нову буџетску го-

[1]) Ова је буџетска година имала 14 месеци.

[2]) Ова буџ. год. имала је 10 месеци.

[3]) У место дефицита вишак од 291.220.

дину и оне из прошле године. Ево тог поређења, и то најпре *државних прихода:*

ГОДИНЕ:	1888.	1891.
Од непосредних данака . .	31,320.000	39,952.000
« посредних « . .	8,758.000	15.893.500
« разних такса	2,021.166	3,052.500
« наплаћених казни . .	169.100	231.500
« железница	650.000	3,950.000
« поштâ и телеграфа . .	1,325.000	1,507.000
« државне привреде . .	4,712.800	5,087.100
« разних прихода . . .	1,719.980	2,805.100
	50,676.046	72,478.500
Од ванредних прихода . .	3,000.000	—
« ковања сребрне монете.	—	8,000.000
	53,676.046	80.478.500

а сада *државних расхода* за исте године:

	1888.	1891.
На државне дугове . . .	5,783.646	12,035.530
« врховну управу . . .	1,513.700	1,609.540
« главну контролу . . .	196.123	243.463
« пензије	273.598	1,052.010
« спољне и црквене послове	1,484.804	2,763.443
« поште и телеграфе . .	2,683.823	2,576.022
« унутрашње послове и санитет	7,940.443	8.335.430
« просвету.	4,110.698	5,140.985
« правду	3,946.817	4.391.322
« војску	23,225.424	20,617.435
« финансије	5,437.384	8,020.732
« грађевине	5,144.484	7,722.246
« ковање сребрне монете.	—	5,700.000
	61,707.944	80,208.233

— Ама шта ће им толика сума и у приходу и у расходу на ковање сребрне монете? —

— Та се сума налази и у бугарским буџетима за 1889. и 1890. Изгледа као да је Бугарска намеравала да скује за 8 милиона свога сребрног новца, али кад то није урадила 1889., ја сумњам да ће сада, пошто је Румунија продала 25 милиона свога сребрног новца, икада то учинити! —

Г. М. ућута. Ја сам донекле разгледао цифре које ми је изнео, па онда рекох:

— Одиста, ове су цифре врло речите. Сад ми је јасно за што Бугарска, у пркос дефицита скоро у сваком своме, буџету не само није никада дошла у финансијску невољу, него је могла још о свом трошку и у својој режији да сагради железницу Вакарел-Цариброд. И ако толике године Бугарска није плаћала ни Турској данак, ни Русији отплату за њене окупационе трошкове, она је опет сваке године у свој буџет расхода стављала те ануитете, и онда наравно да до 1888 нема никаквих ануитета за државне зајмове. Бугарски су буџети дакле само једна тачна финансијска тактика, да се бугарска држава што дуже извуче испод финансијских терета, које је Берлински уговор и Бугарској натоварио. Међутим сада изгледа да ни њихова финансијска ситуација није врло глатка. —

— Драги докторе — упаде ми г. М. у реч — без завршних рачуна не може се о томе са довољном сигурношћу говорити. Ако је тако, као што ви велите, да Бугарска тек од 1889. године на овамо плаћа ануитете, онда на сваки начин бугарској финансијској управи, од сада неће бити тако лако, као што јој је дотле било. Али да пређемо на специјалне податке из бугарског буџета за 1891. упоређујући их с онима за 1888-му год. Да видимо најпре *непосредне* данке.

Сам *десетак* даје	22,250.000
Данак на винограде[1] даје	2,500.000

[1] По 3 динара на дулум.

Данак на имање (земљишта, зграде) или емљак	4,500.000
Проценат од кирије (ицар) . .	220,000
Беглук[1]) данак на овце и козе . .	5,950.000
Серчим (данак на свиње[2]) . . .	270.000
	36,692.000
Данак у место кулука	1.300.000
Патенат на трговачке и занатлијске радње	1,410.000
Патенат на право продаје дувана .	500.000
Патенат за продају алкохол. пића .	1,000.000
Војница (откуп неспособ. за војску) .	50.000
	39.952.000

Ваља ми приметити да је у овим приходима највећа разлика између 1891 и 1888 у *десетку*, јер је овај приход за год. 1888 предвиђен само са 15,800.000. Овај десетак наплаћиван је од 1882 до 1888 у место у натури у новцу, па се видело да је много боље узимати га у натури, и од 1889 године тако се опет ради. Сваки који има да плати десетак у натури, мора да га однесе и преда на извесним тачкама, махом дуж Дунава и железница (за подвоз им се нешто плати). Организација тога скупљања хране од десетка и њена продаја врло је практично удешена. Финансијски резултат био је 1889 сјајан. У место предвиђених 15,800.000 узето је за продати десетак у натури пуних 20 милиона.

— Просто је за дивно чудо колики фискалитет показује та млада држава у првом деценијуму свога државног живота! —

— Није чудо. Бугарска је у целости задржала турску пореску систему. Томе су после, под руском управом придошле патентарине.

[1]) На сваку овцу по 0.60 а на сваку козу не 1. динар.

[2]) На сваку по 0·60.

— Да, да — рекох ја — Бугари нису мислили да ослобођење од Турака значи, да не треба више ником ништа плаћати, него су са свим рационално помислили: кад смо турској држави толико плаћали, онда својој, бугарској држави, треба да плаћамо не само толико исто, него ако могнемо и више. Живо се сећам једнога нашег сељака из Горњих Матијеваца код Ниша, са којим сам се познавао док је наша војска стајала код Грачанице на Косову. Њега су Нишлије рачунали да стоји на осам хиљада дуката. Упитах га како је то било могућно, да се он под Турцима толико обогатио, кад смо ми овамо слушали, да су их Турци разним дацијама пљачкали до голе душе? Знате шта ми је тај Матијевчанин одговорио? «Господине, вели, под Турцима нам је ваљало толико плаћати, да смо морали сто пута више радити него сада, кад плаћамо по шест талира на годину. А кад се ради сто пута више, онда се и сто пута више има, и за то је било доста и да се плати све што је ваљало плаћати Турцима, а опет да нама много остане. —

Док сам ја ово говорио г. М. се нестрпљиво врпољио. Он не воли ове моје, како их он зове «новинарске» примедбе. За то чим ја стадох, он упаде:

— Да прегледамо сада њихове *посредне данке*. Да почнемо са царинама.

Године	*1888*	*1891*
Од увозне царине . .	4,600.000	8,600.000
« извозне « . . .	530.000	800.000
« магазарине, пломбе .	130.000	100.000
	5,260.000	9,500.000

— Зар се бугарски увоз последње године дуплирао када у буџету за 1891-ву годину фигурише два пут толика сума од увозне царине колика је била 1888-ме? — упитах ја.

— Спољна трговина Бугарске са свим правилно расте, али не у таквој размери, да би се ово дуплирање увозне

царине могло разумети. Биће по свој прилици овако: Они су лане закључили привремене трговачке уговоре, по којима имају право наплаћивати 8°|₀ од вредности увежене робе (ad valorem). Они ту вредност не рачунају по ценама у трговачким фактурама, већ сигурно по ценама, по којима се дотична роба у Бугарској продаје. И онда би се могло разумети од куда је увозна царина од 4,600.000 на један пут порасла на 8,600.000.

— Али да пређемо на *акцизе*. Они дају

Године	*1888*	*1891*
Од прбизводње домаћих дувана .	500.000	900.000
Од производње страних дувана .	80.000	20.000
Од фабрикације дувана (бандероле)	2,518.000	5,108.500
Од произвођења морске соли[1]. .	—	15.000
Од акциза на вино. пиво и друга алкохол. пића	400.000	350.000
	3,498.000	6,393.500

Приход од дуванских бандерола дуплиран је решењем последње бугарске скупштине. Прелазећи на *приход од такса* наилазимо прво на једну таксу, која се зове «мита од имоти придобивани по безвъзмезденъ начинъ» што ће по свој прилици значити

Такса на наслеђена имања . . .	300.000
Таксене марке дају	1,500.000
Таксе судске	180.000
« канцеларијске	100.000
« за службене потврде . . .	250.000
« од акта	180.000
Десетак од општинских и приватних шума	126.000
Таксе за пасоше у стране земље . .	170.000
Друге разне таксе.	266.500
	3,052.500

[1]) То производе приватни трговци који плаћају држави по 6 динара за 100 кила.

Такса на наслеђа први пут је уведена 1891 год. У години 1888-ој налазимо од таксених марака 800.000, од свију осталих такса 1,221.166, свега 2,021.166.

— Пети извор прихода састављају *новчане казне (глобе)*. Тај извор даје

Од глобе досуђене судовима	76.000
« « кажњених чиновника . .	20.000
« « за повреду патентарине . .	35.000
« « « « акциза на пиће .	10.000
« « « « « шумског .	80.000
« « « « закона о ношењу оружја.	500
	221.000
Од других глоба [1].	10.000
	231.000

Шести је извор прихода *у поштама и телеграфу*. Ове институције дају:

Од депеша.	600.000
« поштанских марака и доп. карата .	580.000
« поштанског транзита	100.000
« пакета и аманета	195.000
« разних прихода	32.000
(а за год 1888: 1.328.000)	1,507.000

Даље имају нарочиту рубрику *прихода од државне производње морске соли* у Анхијагу и Балчику, где се производи по 250.000 метарских цената соли, што држави даје приход од 1,500.000. Не знам за што, али ова је позиција за 1888-му годину била предвиђена са 1,900.000

— Молим вас г. М. Је ли то 2,500.000 метарских цената морске соли довољно за бугарску местну потрошњу? —

— Није. Бугарска увози још морске соле из других држава, а камену со из Румуније и Угарске. — Сада до-

[1]) За год. 1888 беше од њих предвиђено 169,100

лазимо *на државну привреду*, на приходе од државног имања и капитала. Ту имамо:

Од	државних шума	1,000.000
«	кирије на државним зградама .	308.000
«	каменог угља	125.000
«	риболова	200.000
«	интереса на основни капитал државне банке (10 милиона) . .	700.000
«	државне штампарије	760.000
«	претплате на Службене Новине («Државни вестник»)	65.000
«	огласа у службеним новинама .	75.000
«	продаје државних имања . . .	50.000
«	« лекова и од болесника који плаћају лечење у болницама	50.000
«	продаје семена за свилене бубе	50.000
«	продаје лоза из државних расадника у Сандрову	12.000
«	права за наводњавање њива за културу пиринча	25.000
«	школарине у двема земљорадничким и једној занатлијској школи	97.000
«	таксе за издржавање имућних ђака у специјалним школама . .	52.000
		3,569.100
«	других ситних прихода . . .	18.000
		3,587.100

Ова позиција била је за 1888-му годину предвиђена са 2,812.800.

— Да ли би ми могли што ближе казати о томе, како функционише ова бугарска државна банка?

— Набавите ми билансе бугарске, румунске и грчке банке за последње две-три године, па ћемо изнети у «Отаџбини» неколико фицара, за које сам сигуран да ће веома интересовати оне ваше читаоце, који се разумеју

у цифарском волапику. — Али хајдемо даље. Девета је позиција *«разни приходи»*. И Бугари имају замашне «случајне непредвиђене приходе», јер они фигуришу са 1,300.000

Откуп Мусломана од војске . . .	850.000
Беглук на овце и козе које се у Бугарску дотерују на пашу	70.000
Од продаје школских књига . . .	20.000
« других разних прихода. . . .	115.100
	2,355.100[1])
Од разног прихода мин. војног . .	120.000
« продаје децималних мера . . .	130.000
« од наплате новаца датих у зајам пограничним и царинским стражарима да купе коње	200.000
	2,805.100

Ваља ми приметити да последњих трију позиција нема у буџету за 1888. год. — Последњу позицију државних прихода чине *државне железнице*. Као што вам је познато, Бугарска има три железнинке пруге: 1. Рушчук-Варна. 2. Јамболи-Бургас. 3. Цариброд-Софија-Белова. Приход за свэ три линије укупно износи према буџету:

Од подвоза путничког	910.000
« « робе (брзог) . : . .	140.000
« « « (спорог)	2,120.000
« разних прихода	65.000
	3,235.000
Примање од страних железница за транзит на бугарским линијама . .	715.000
	3,950.000

Зарад боље прегледности, да метнемо одмах овде и *расходе државних железница*. Ту налазимо:

I. Линија Рушчук-Варна

на персона і	529.080
« надничаре	124.000

[1]) Ова је позиција предвиђена за 1888-му годину са 1,719.980.

« обртне трошкове . .	519.760	
« ванредне трошкове .	157.000	1,329.840
II. Линија Јамболи-Бургас		
на персонал	252.000	
« надничаре	100.000	
« обртне трошкове . .	157.300	509.300
III. Линија Цариброд-Софија-Белова:		
на персонал	544.380	
« наднице	180.000	
« обртне трошкове . .	364.500	
« ванредне трошкове	233.600	1,322.480
Накнада страним железницама за транзит		625.000
	Свега	3,876.640

— Па то онда за интерес на уложени капитал не остаје више него 135.000 франака?

— Кад се тачно разгледају «обртни» и «ванредни трошкови», могу се наћи позиције, које износе на ¼ милиона, и које нису перманентне природе. Па онда ваља узети у обзир и то, да нова линија Јамболи-Бургас мора имати саобраћајног дефицита.

Сада да прегледамо *државне расходе редом*. Да почнемо са врховном управом.

I. Цивилиста Књазу . .	600.000	
Додатак цив. листи .	90.800	690.800
II. На Књажеву канцеларију, његова путовања, депеше, командировке, осветљење и огрев двора и на оправку дворскога намештаја		300.000
III. Народна скупштина .	580.000	
Додатак председнику	3.000	
« двојици подпредседника . . .	3.000	586.000

IV. На канцеларију министарскога савета, персонал, кирију, намештај и канцеларијске трошкове		32.740
Свега		1,609.540

Главна Контрола

на персонал	213.840	
« трошкове	24.850	
$2^{0}/_{0}$ на «запазенъ фондъ»	4.773	243.463

— Шта им је то «запазенъ фондъ», за што се додају та $2^{0}/_{0}$ од опште суме?

— Могу вам само толико одговорити, да се код сваког министарства, и то свима бугарским буџетима додаје тај «запазенъ фондъ», само што је он до 1890-те године износио $4^{0}/_{0}$ целокупне опште суме, а од 1891-ве године износи $2^{0}/_{0}$. — Сада да пређемо на *ануитете државних дугова.*

1.	Ануитет Порти за Источну Румелију .		2,951.000
2.	« « « железницу Вакарел-Белова		69.432
3.	« Русији за окупацију Бугарске		2,520.000
4.	« « « « Румелије		500.000
5.	Интерес на зајам од 1888 г.	2,740.065	
	амортисање истог зајма .	534.000	3,274.565
6.	Интерес на зајам од 1889 г.	1,777·200	
	амортисање његово . . .	325.000	2,102.200
7.	За котирање облигација тих зајмова на страним берзама		175.000
8.	Трошкови око исплате интереса . .		210.687
9.	Ануитет Отоманској Банци за зајам Источној Румелији		232.646
			12,035.530

— Да ли вам је позната целокупна сума зајмова, што их је до сада Бугарска контрахисала?

— Први зајам направљен је у Инглеској, и ако се не варам у суми од 45 милиона номиналне вредности. Други је зајам од 30 милиона номиналних, закључен са конзорцијом Лендербанчином. Оба су зајма направљена са 6% интереса. Први је зајам употребљен на откуп железничке линије Рушчук-Варна. Бугарској влади више је ишло у рачун да ту линију купи, макар и по скупе новце, него да одговори тешким обвезама наспрам инглеског железничког друштва, које јој Берлински конгрес беше наметнуо и које је бугарска влада умела избећи за седам година. — Следећа позиција државних расхода, то су *пензије и издржања.*

— Кад пре? Ја сам мислио да Бугарска те рубрике још никако не може ни имати?

— Па ипак у рубрици државних дугова фигуришу ове позиције:

1. На пензије инвалидима	100.396
2. на пензије «*поборника*»[1]) . . .	108.370
3. на пензије престарелим учитељима	65.114
4. на пензије разних духовника . .	8.208
	282.088
5. Пензије министрима у оставци . .	20.000
6. За образовање фонда за вој. пензије	750.000
	1.052.088

Последње две позиције јављају се први пут у буџету за 1891-ву годину.

Прелазећи на поједина министарства, имамо прво *министарство спољних и црквених послова, пошта и телеграфа.* У њему налазимо:

за годину	1888	1891
на централну управу	219.526	232.330
« непредвиђене трошкове . . .	5.000	5.000
« ванредне трошкове	470,141	682.319

[1]) Има их и мушких и женских, свештеника, учитеља, њихових удовица, Македонаца....

Додатак на општу суму	(4%)57.087	(2%)54.185
«Безусловенъ фондъ»	70.000	70.000
За издржавање заступништва, која би се доцније отворила	100.000	130.000
Заступништво у Цариграду . . .	80.678	88.153
« « Букурешту. . .	40.356	43.356
« « Београду . . .	38.576	39.796
	1,081.364	1,345.144
Црквени послови:		
Помоћ Егзархату у Цариграду .	142.000	207.327
Више духовенство	76.000	95.000
Пензије митрополитима, помоћ старим свештеницима, њиховим удовицама, помоћ црквама	55.200	162.000
Издржање бугарске цркве у Цариграду	50.000	75.000
Мусломанска богословија у Шумли	9.000	9.000
Вакуфска комисија	11.000	11.000
Издржање «иноверн.» свештенства	60.240	58.240
Бугарско свештенство	—	800.000
	503.440	1,418.399

Ова последња рубрика уведена је у буџет тек за 1891-ву год.

Поште и телеграфи (112 пошťанских и телеграфских станица):

	1888	1891
Плата персоналу	1.374.640	1,532.800
Штипендије и полуштипендије питомцима	22.320	36.000
Стручни трошкови	1,183.639	956.712
Додатак на општу суму (4%) . .	103.224	(2%)50.000
	2,683.823	2,576.022

Кад саберемо суме ових трију струка, које су под овим министарством спољних послова, онда излази да његови расходи износе 5,339.465.

— Шта ли им је онај «безусловни» фонд? —

— Не знам, има га и у министарству унутрашњих послова!

— Биће то диспозициони фонд?

— Може бити.

У *министарству унутрашњих послова* налазимо за 1891-ву годину:

На централну управу и њене трошкове . .	186.612
« 22 окружне управе	410.772
« управу Софије	20.440
« « Пловдива и Рушчука	27.180
« полицију [1])	2.964.060
« пограничну стражу [2])	451.200
« трошкове целе струке	817.000
	5,654.764
Помоћ окружним саветима	200.000
Пограничним стражарима на отплату да купе коње	300.000
Буџет санитетски	1,982.580
Непредвиђени трошкови	5.000
«Безусловни фонд»	30.000
2% додатка на општу суму	163.086
	8,335.430

У години 1888-ој било је одређено:

на првих осам позиција	4,852.223
« апсане, које су онда биле под министарством унутрашњих послова.	345.000
« помоћ окружним саветима	475.160
« « софијској вар. управи	220.000
« « пловдивској « «	50.000
« санитетску струку	1,658.072

[1]) 5 пристава и 5 помоћника за Софију, 40 пристава по варошима, 18 пристава за потеру разбојника, 3300 жандара (300 старешина, 1500 коњаника, 1500 пешака).

[2]) 60 старешина, 150 коњаника и 400 пешака.

« непредвиђене и «безусловни»	35.000
4% на општу суму	304.988
	7,940.443

— Знајући да ће вас нарочито интересовати да детаљније разгледате бугарски *санигегски буџег*, ја сам вам о њему донео подробније податке. Ево:

Централна управа санитета		48.788
Државна хемијска лабораторија		10.909
Ветеринарско одељење[1]		114.576
Трошкови на болнице:		
Једна главна болница у Софији	75.764	
Девет болница I класе .	212.024	
Петнаест « II « .	218.760	
32 болнице III « .	278.400	
Дакле само на персонал на 57 болница . .		784.948
Окружни и срески лекари[2]		250.000
Два завода за каламљење, један у Софији, други у Рушчуку, плате		10.200
На карантине, плате		6.960
Свега плате санитет. персоналу		1,226.580
На трошкове целе санитетске струке . . .		756.000
Санитетски буџет		1.982.580

— Какве су плате санитетском персоналу? —

— Ево: Директор санитета има 7200 дин. Државни хемичар 6000. окружни лекари и лекари у болницама прве и друге класе имају по 5400, срески лекари и лекари у болницама треће класе имају по 4800, марвени лекари, ординаријуси по болницама и помоћник држав. хемичара имају по 4008. фелдшери имају по 1440, један апотекар 2400, шест других апотекара по 2.200, марвенолекарски и апотекарски помоћници по 1.200.

— Врло интересантно. Кад се упореди....

[1]) 22 марвена лекара и 22 марвено-лекарска помоћника.

[2]) 38 лекара, 53 помоћника или „фелдшера".

— Молим вас, г. докторе, поређења ћемо правити доцније, док овако пређемо и грчки и румунски буџет. А сада да пређемо на бугарски буџет расхода *министарства просвете*. Његова централна управа са трошковима 163.514. *На средње школе*, т. ј. на две класично-реалне гимназије, шест реалних гимназија, пет девојачких гимназија, четири педагошке школе, једну трговачку школу, две трокласне средње школе, једну семинарију, дакле на

плате наставничког особља у 21 сред. школи		1,590.384
На куповину учила		120.000
« разне трошкове		90.000
« пензионате у девојачким гимназијама . .		68.760
На специјалне (стручне) школе, и то: на две земљорадничке школе са угледним добрима, и на једну занатлијску школу, плате	184.360	
пензионат за 290 ђака у тим школама	229.604	413.964
Благодејања сиромашним ђацима у бугарским школама	185.000	
Штипендије и полуштипендије за питомце на страни		202.000
Помоћ сиротним ђацима		6.000
Самих штипендија		390.000
Помоћ општинским школама основ. и средњим		490.000
Разне субвенције за просвету		90.000
Пензије учитељима		60.000
Помоћ за зидање општинских школа . . .		200.000
За инспекције школа		225.000
За набавку књига		90.000
За народну библиотеку и музеј		69.000
За статистику		114.000
Помоћ сиромашним учитељима		10.000
Штипендије за питомце у страним занатлијским и уметничким школама		50.000

Помоћ бугарском позоришту у Софији . . .	20.000
За зидање трокласних школа у Силистри и девојачке школе у Варни	100.000
	4,378.722
На државну штампарију и службене новине.	656.460
На непредвиђене трошкове	5.000
2% од опште суме.	100.803
Буџет просвете	5,140.985
За годину 1888 износио је	4,110.698

— Интересантно би било видети какве су наставничке плате?

— Ево: Директор софијске гимназије има 5.580, осталих 7 гимназијских директора имају по 5.400, директори учитељских школа, трговачке, семинарије, имају по 5040, директори трокласних школа по 4.200. У 21 средњој школи има 108 наставника I-ве класе са по 4560 год. плате, 107 наставника II-ге класе са по 3.600 год. плате и 89 наставника III-ће класе са по 3.000 дин. год. плате. Свака школа има нарочитог писара за админ. послове (са 1.500, 1.200 и 900 дин. год. плате). Директори стручних школа имају по 4.800 год. плате. Њихових 36 наставника и мајстора имају плате од 1.500 до 3.600 годишње.

Да пређемо на *Министарство Правде.*

Његова централна управа кошта .	102.600
Један касациони суд	140.880
Три апелациона суда[1])	251.068
Шест окружних судова I кл. . . .	649.728
Шеснаест окружних судова II кл. .	997.509
13 «примирителних» судова I класе	120.160
38 « « II «	275.820
44 « « III «	274.080
За четрдесет нових «примирителних» судова где се потреба укаже . .	225.600

[1]) Софија, Пловдив, Рушчук.

За накнадни број писара ако се потреба укаже		65.000
Дневница и попутнина за судије .		60.000
Дневница, попутнина за кривична и грађанска дела као и награда свештеницима за заклињање . . .		135.000
Канцел. трошкови централне управе и судова		627.282
		3,924.728
За хапсане (затворе)		375.500
непредвиђени трошкови		5.000
2°/₀ на општу цифру		86.104
		4,391.322

Ваља ми приметити, да су затвори тек сада прешли под министарство правде, а пре су били под министарством унутрашњих дела. За годину 1888 буџет министарства правде износио је (сем трошка на затворе) 3,943.817

Са *Министарством војним* бићемо брзо готови. Персоналне плате износе	7,121.085	
плата војницима	2,200.000	9,321.085
Храна, огрев, осветљење износе		6,950.000
Разни трошкови на војску . .		3.942.087
2°/₀ од опште суме		404.263
Буџет министарства војног . .		20,617.435

Сад има *Министарство финансија, привреде и грађевина*.

Централна управа кошта по платама персонала.	460.920	
по својим трошковима	451.400	912.320
22 казначејства по окружним варошима и 55 среских казначејстава, са канцел. трошковима		785.194

22 финансиске управе	772.680
Царинска служба[1]) са персоналом, трошковима, дијурнама	1,009.412
Контрола над фабрикама дувана (6 у Софији, 118 по унутрашњ.)	247.280
Награде за потказивање дуванских и царинских кријумчара	30.000
Производња и пренос 250.000 мет. цената морске соли	461.110
	4,217.996
Трошкови на скупљање и продавање десетка	1,500.000
За куповање децимала итд.	180.000
Трошкови на привредну струку . . .	1,678.387
Разни други трошкови	133.700
За ковање сребрне монете	5,700.000
Исплата издатака из прошлих година .	36.615
Непредвиђени расходи	5.000
2°/₀ од опште суме	269.034
	13,720.732
Кад се томе дода буџет грађевина и железница	7,722.243
онда цело ово министарство троши . .	21,442.975

— Ја бих вас и овде молио за мало детаља. Како је распоређена она сума од 1,678.387, што је одређена на *привреду?*

— Ево. Бугари имају за сваки округ нарочиту шумску управу. И на њих, на 22 шумска инспектора, 52 писара, на 60 старешина, 300 коњичких и 400 пешачких чувара шума троше годишње 872,560.

Тој суми од 872.560 ваља додати суму
која се враћа бугарској банци што је

[1]) 26 царинара, 18 пограничних царинских тачака, 160 стража са 220 коњичких, 125 пешачких чувара.

откупила спахијске и чифлучке земље, па их они, за које их је откупила, нису хтели да их приме, као и интерес за Банчине новце	400.000[1])
На експлоатацију руда	27.172
Помоћ десеторици младића који су свршили земљоделске школе (на практичне радове)	6.000
За један винарски курс у Видину . .	10.000
На путујуће учитеље за земљорадњу .	45.750
Трошкови противу филоксере . .	30.000
На расаднике лоза[2])	33.155
За набавку семена и дрва	22.000
За набавку семена за свилене бубе .	40.000
За мале земљорадничке и индустријске изложбе	40.000
За антрпоте у Софији и Рушчуку . .	44.750
Награда за планове по којима би се уредиле бање	20.000
За чување државних сувата	7.000
За осигурање државних зграда противу пожара	80.000
	1,678.387

— Само још два три детаља. Како је распоређен кредит на *грађевине?* —

— Ево. Централна управа грађевинске струке кошта	435.010
За одржање друмова и мостова раде 22 енжењера, 6 поденжењера, 30 кондуктера и 610 радника, што кошта . .	637.000
За грађење нових друмова и мостова као и оправке	960.000

[1]) Ове позиције није било у год. 1888.

[2]) У селу Сандрову, у Русама, пепинијера у Пловдиву.

За поправку и одржавање старих као и за подизање нових државних грађевина	1,638.200
Разни трошкови грађевинске струке .	113.000
Свега на грађевинсну струку .	3,782.210
На железнице	3,786.620
	7,570.830
2°/₀ од опште суме	151.413
	7,772.243
Године 1888 било је предвиђено свега 5,114.484, и то на грађевинску струку	4,034.498
На железнице	915.968
4°/₀ од опште суме	164.018
Свега . .	5,114.484

Тако. Сад вам бучи глава од оволиких цифара. Одморите се од њих месец дана, па ћемо за идућу свеску разгледати финансије друге које «Балканске» државе.

ДВА ПРАВНИЧКА ПИТАЊА

I

Да ли би било право, човечно и савремено, да се оптужени и осуђени више не окивају.*)

«Ваша испитивања јесу доказ о вашој озбиљној тежњи, да заштитите људско друштво, имајући на уму невољу пропалог човека, кога ви неуморно изводите на стазу права и дужности. Вратимо се ма и нехотично у једно прошло столеће, у оно време, када је славни Бекарија предузео борбу противу свирепе казне, коју су тадањи правници научари по давнашњем обичају сматрали за потребан стуб друштвенога живота. Глас овог реформатора нашао је буран одзив у оном времену, када

*) Ово ће питање бити предмет усмене расправе на првом правничком збору, који ће се држати о Ускрсу ов. год. у Крагујевцу.

су све величанствене идеје као плодно семе падале на добро спремљено земљиште. Варварске казне тога времена, тамнице и томруке, којих се човек само са срамом сећа, заменуше од сада благе казне, казне нашега столећа, а друштвени ред није претрпео никакав удар. Али дело још није довршено, оно неће никад ни бити. Као онда, тако се и данас морамо запитати, да ли је о данашњим казнама и њиној примени наука казала своју последњу реч? У једном столећу, где све треба да одговара свом циљу, кривично право не сме почивати на незаслуженој слави. Нека је неокрњена светиња закона, а кривично право нека мудром применом и разложним избором разних начина кажњавања, постане све снажније оруђе у борби са великим непријатељем реда, у борби са злочинством.»

Ово је један одељак из говора, којим је др. Рипоне председник швајцарског савеза, отворио летос други правнички збор међународног удружења за кривично право. Истините његове речи доказ су о томе, како наука крив. права излази као победилац у борби противу зла. Успеси ове науке опет доказују, да се зло из друштва не може искорењавати свирепим и страховитим казнама, но само разумним проналажењем начина, којима ће се онај човек, кога је стицај незгодних прилика сурвао са пута доброг, задржати да не падне у бездан зала. Наука још није никада учинила корак у назад, но светлошћу својом продире све дубље у тајне човечијег бића. Науци о крив. праву нити сме, нити може да буде циљ, да убијањем и мучењем васпостави и одржава ред у друштву, но је њен задатак, да што блажијим казнама несретном залуталом човеку покаже, колико је милостиво и великодушно оно друштво, које је он својим делима напао.

Све до овог столећа постојеће страховите казне и мучења, набијање на колац, разапињања, превлачења преко точкова и остале грозне и понижавајуће казне, нису у друштву показале никакав успех, али су пони-

зиле углед човечији. Па и оне кратке пресуде ванредних судова, здружене са брзим извршењем напред поменутих казна, само су убијале и сатирале људски род, а не учинише ништа за поправку онога зла, које подгриза језгро човечијег друштва. Са убијањем хиљаду зликоваца изникло је хиљадама нових и горих. Зло се није умаљавало, но се множило. То би тако ишло можда још и сада, да се не нађе човек, који је свој снажни глас подигао противу оваког свирепог поступања са човеком. Држава није за то, да убија своје поданике, и ако су ови зликовци, но је за то, да разумним средствима поправи оно, што у њој не ваља. Наука о крив. праву прихватила је ту светлу мисао, и данас о тим казнама знамо само још по предању.

Радни синови Србије, којима је у део пао задатак, да на основу данашње науке прокрче пута свему што служи на понос и добро човека, уклонише из списка све ове свирепе казне, порушише оне страховите куле и тамнице, и данас само старији људи памте мучења и разапињања. После тога укинута је и она недостојна казна: шибе и батине, и слободни грађанин српски дануо је душом. Још само по неки заступник старих начела и преживелог правца уздахне по који пут за «пустим батинама», али не само српство, но и све човечанство благосиља онај дан, када је и ова понижавајућа казна збрисана и предана историји.

Али од оних држава, у којима кривична законодавства с правом тврде да иду узастопце или упоредо са науком крив. права, само је још Србија једина, у којој ковачи кују ланце и окове за људе. За то ми налазимо да је наступило време, да се код стручних људи поведе говор и реши питање, да ли би било право, човечно и савремено, да и Србија ступи у ред оних држава, у којима се више не кују окови за људе.

Питање ово према досадањем успеху науке није тешко решити. Управо оно је већ и решено и у већини

држава изведено. Окови су осуђени као недостојан терет на људском роду. За то у нас ваља правилно решити само питање, за што ли се у нас тако дуго задржавају окови, кад их сви осуђујемо? Можда је томе узрок страх. да онај државник, који би предложио закон о укидању окова, не наиђе на отпор необавештена народа? Ако је то, ми ћемо које заједничким, а које посебним радом припремити земљиште овој идеји и обавестити необавештени народ. Но пре ће бити узрок томе неумесна плашња, да ће тада осуђеници лакше бегати, и да ће за спречавање бегства требати двоструки број чувара, а то држава према својим финансијама није у стању да намири. Да је ова замисао погрешна ево доказа!

Осуђеник који хоће да бежи, може и сада поред оних тешких окова да побегне, а побегло их је до сада доста. Окови дакле не чувају робијаша, но га чувају дисциплиновани стражари и добра апсанска уређења. Доказ су овоме досадања бегства окованих осуђеника, од којих ћемо као карактеристично напоменути онај свима нама познат случај, када су њих 11 криваца, окованих у тешке окове, једнога дана побегли дању из модерно сграђеног притвора пожаревачког суда и оставили пола метра високу гомилу окова.

Окови се дакле не могу правдати ни са гледишта безбедности, јер толики случајеви бегства тешко окованих притвореника доказују противно; а не могу се оправдати ни са гледишта финансијске штедње у држави, јер окивање и откивање притвореника и набавка окова стаје државу толико, да би се за тај новац код сваког суда и казненог завода могао држати 1—2 служитеља више за чување апсеника.

Ми налазимо да не треба понижавати човека само за то, што је он учинио у друштву неко зло. Њега ваља поправити, а окови ни у колико не утичу на поправку

злочинаца. Њих окови вечито подсећају како им друштво чини више неправде, но што су их они друштву учинили, јер и друштво носи на себи један део одговорности, за што сў они постали злочинци. Многи би од њих с правом могли потражити рачуна у друштву, за што оно не предузима онаке мере, које ће видљиво преставлати свакоме члану зло, и које ће залутала човека, у место да га остави да у злу пропадне, извести на прави пут рада и поштовања свачијег права.

Данашњи правници Србије полазе још један корак у напред. Пружајући један другом руку на збору своме, порадиће заједнички на томе да изнађу и друштву покажу оне мере, које оно треба да предузима, те да се у земљи нашој умали број злочинстава, да што већи број људи буде користан члан људскога друштва, а да их што мање згреши противу општега ре́да. За то је правништво српско на дневни ред свог првог збора ставило расправу питања о скидању окова, а за идући свој збор ставља на дневни ред расправу питања, шта треба државна управа да предузима, па да се у земљи смањи број злочинаца. Питања ова, претресана претходно писмено путем штампе, а после усмено на збору, биће без сумње правилно решена, јер ће се та решења оснивати на знању и искуству свију земаљских правника.

Изнев овде у најкраћим потезима своје разлоге ми са пуним самопоуздањем можемо рећи: доле са оковима, јер је тако право, тако је човечно, а тако је и савремено.

II

На којој би се основици у нас могло завести правилно и равномерно одмеравање казнe по кривичним делима у овој земљи.[1]

До сада правништво ни у једном народу није покренуло питање, да ли се код првостепених судова може по-

[1]) Ово ће питање бити предмет усмене расправе на првом правничком збору, који ће се држати други дан Ускрса ове године у Крагујевцу.

стићи једнакост у суђењу по крив. делима. За то ће многи у први мах рећи, да је са свим излишно покретати у нас ово питање, када је и наше судство уређено онако, као што је оно уређено у западним државама, где је правна наука до сада претресла многа важна питања и где правници не покрећу овакво питање. Један мој друг, за кога сам уверен да је пажљиво проучавао све што се дешава на пољу права у нас и на страни, казао ми је да је у нас одиста излишно покретати ово питање, јер ми имамо касациони суд, који по дужности мотри на једнако суђење. Површно узев, његова је реч истинита, али ипак у самој ствари није тако, нити ми овде покрећемо питање о суђењу и решавању у вишим судовима. но наша је циљ, да постигнемо равномерно суђење код првостепених судова. Ми налазимо да није довољно посматрати спољни облик уређења нашега судства. но га ваља сравнити најпре са постигнутим успесима а за тим са назорима нашега народа о тим успесима, и напослетку са последицама целокупног судства у Србији.

Признајемо да се у западним државама не мора још покретати ово питање, јер оно и не жуљи тамошње народе. Тамо су судови тако уређени, да судија има довољно времена да свако кривично дело свестрано испита и оцени, па да на основу таког испитивања оцењује потанко све па и најнезнатније околности, које ће имати утицаја на пресуђење. Напоменућемо само један новији случај о суђењу на западу, који је свима нама познат, јер је цео претрес штампан ту скоро у свима нашим листовима. То је кривица Јаше Томића. Тамо суд једно убиство испитује осам дана, а по учињеним примедбама врши дослеђење за пуних 5 дана. Судија у овом времену може да испита најмању ситницу; он има доста времена за критичко размишљање у сваком правцу; он има маха да сваку нејасност објасни и да своје моментано неразумевање допуни прочитавањем научних дела. А знате ли за које

се време код наших судова *мора* и опет велим *мора* да сврши претрес о убиству, у коме има 30 сведока? За равних 5—6, не дана, већ сахата. Па и тада не могу сва три судије да поклоне сву своју пажњу ислеђењу дела, но један мора у исто време да решава о стављању под суд или о притвору неког другог кривца, или решава о интабулацијама, прибелешкама, забранама или о административним или о рачунским пословима. Дали смо једном суду пет судија, па смо их преоптеретили са хиљаду разноврсних послова. Где год која власт у земљи изгуби поверење народно, одма се њен посао предаје суду на рад. Ово је таква истина, коју ни један судски чиновник, ни адвокат не може оспорити. Изузетак од овог само су два три наша омања суда.

Ово је један од оних узрока, са којих се у нас суђење не може сравнити са суђењем на западу, ма да имамо једно и исто устројство. Нашем се судији не може пребацити да је нерадан, неспреман, непажљив; на против њему се мора признати и спрема и велика истрајност у раду, али му преоптерећеност у раду не даје маха да о неком делу размишља онолико и онако, као што то може да учини судија у западним државама. За то се тамо и непокреће ово питање. У нас међутим прека је потреба да се у овом питању постигне споразум између свију судија првостепених судова, јер оно што првостепени суд пресуди, оно наш народ сматра за пресуђено, а оно што се ова пресуда мења код виших судова, то народ сматра за крпеж. У самој ствари оно и није ништа друго, јер првостепени суд пресуђује по начелу усмености, а виши судови само читају оно, што је на претресу у кратко забележено и из тих кратких забележака изводе свој закључак, који је по кад-кад неправилан само за то, што је ток речи у судској белешци изазвао код вишег суда другче тумачење.

Но осим овог потребан је споразум правника још и за то, што један суд при одмеравању казне полази са

једног, а други са другог становишта. Ми ћемо овде навести примере у доказ својих навода, без казивања лица и судова, те да избегнемо и саму замисао о вређању ма ког суда. Тако је зимус у једном месецу у три разна краја наше отаџбине изречена различита казна за увреду путем штампе. Дела су иста, кажњива по истом законском пропису, олакшавне околности исте, увреда једна, иста, па је тужени у једном суду осуђен на 20 дана, тужени у другом суду на 4 месеца, а тужени у трећем суду на шест месеци затвора. Схватање свију тих судова правилно је, а разлика у кажњавању не може се приписати пристрасности судија (као што је то казао један посланик у народној скупштини) нити се може казати да судије не пазе на свој рад, но је та разлика постала отуда, што је сваки суд при одмеравању казне пошао са другог становишта. Један суд налази, да је увреда путем штампе за човека већи вред од лаке повреде тела, јер она рана од ударца или убода зарастиће и заборавиће се, али оно што је наштампано не даје се више избрисати. Други суд опет узима ствар обратно, а трећи руковођен крајњим милосрђем налази, да је штета човека кажњавати за така дела. Ето и ту несугласицу ваља исправити, а то се може учинити само на збору заједничким објашњавањем.

И опет ће нам се пребацити: на што да се ово расправи на збору, кад је ту апелациони и касациони суд, који ће све то дотерати у ред. Све је тако, и ми добро знамо да апелациони суд за увреду не одмерава већу казну од 15 дана затвора, па опет за то немамо равномерног суђења у земљи. Пре свега ваља имати на уму, да са неједнаког суђења у земљи, народ губи веру у правичност судова, а тој опасности не сме се изложити ни један суд, ни један судија. Страшно је то када народ замишља да му се неправедно суди. Срећом у нас још ни близу није дошло до тога, и народ још и данас са поштовањем помиње: «тако је суд пресудио». Али за то, што

народ одаје својим судовима ту пошту, још није искључена потреба, да се народно веровање у правичност судова све више утврђује. Судије су позване да пазе да се та вера не поколеба тиме, што ће се једно исто крив. дело са истим околностима, код једног суда кажњавати благо, а код другог строго. Узалуд је после онај крпеж код вишег суда, јер ако је виши суд повисио казну, тужени налази, да му је од вишег суда учињена неправда, и ако му је умањена, онда је убеђен, да га је нижи суд неправедно строго осудио. Како се год узме, тек се тада помиње нека неправда.

ОПАСНА

кажњива по т. I. §. 223. крив. зак. до 10 год. робије. Са олак.

ОЛАКШАВАЈНЕ ОКОЛНОСТИ:	КАЗНУ УМАЊУЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ	ОТЕЖАВНЕ ОКОЛНОСТИ	ПОВРАТ	СУД А
добро владање и признање	—	—	—	6 мес. затвора
исто	—	—	—	2 год. робије
исто	—	–	—	3 год. робије
исто	—	—	–	2 год. затвора
исто	—	—	—	9 мес. затвора
исто	–	—	—	5 год. робије
—	—	био осуђен	—	3 год. робије
—	—	исто	—	5 год. робије
—	—	—	у повратку	2 год. робије
—	—	—	исто	6 год. робије
—	—	—	исто	4 год. робије
—	—	—	исто	10 год. робије
—	—	—	исто	5 год. робије

КРАЂА

кажњива по § 223. б. крив. за

ОЛАКШАВАЈНЕ ОКОЛНОСТИ	МАЛОЛЕТСТВО	ОТЕЖАВНЕ ОКОЛНОСТИ	ПОВРАТ	ВРЕДНОСТ ПОКРАЂЕ	СУД А.
добро владање	малолет.	—	—	80—90 дин.	6 мес. затвора
добро вл. и приз.	малолет.	—	—	60—70 „	1 год. затвора
добро владање	—	—	—	80—90 „	1 год. затвора
исто	—	—	—	исто	2 год. робије
—	—	био осуђ.	—	исто	2 и по год. роб.
—	—	исто	—	исто	4 год. робије
—	—	исто	—	исто	3 год. робије
—	—	—	у поврату	исто	3 год. робије
—	—	—	исто	исто	5 год. робије

Но нигде не избија на видик неједнако одмеравање казне као код поротног суђења. Преко својих пријатеља добавили смо 584. пресуде по делима, које суди порота. Пресуде су ове добављене из пет разних судова. Од тих износимо ових 165, из којих ће се видети неравномерност при одмеравању казне. Све ове пресуде не можемо овде изложити, јер би то отежало преглед. Судови су у овим таблицама побележени словима: А. Б, В, Г, Д. Ни у једној кривици не стоји стицај.

КРАЂА
околностима може се казна спустити на 6 мес. затвора

суд Б.	суд В.	суд Г.	суд Д.	ПРИМЕДБА
3 године затвора	2 године робије	8 година робије	1 год. затвора	Вредност штете по зак. не узима се у вид при одређивању казне. Вредност штете по зак. за одређивање казне не узима се у вид.
1 година затвора	5 година робије	$2^1/_2$ год. робије	6 мес. затвора	
4 године робије	6 мес. затвора	1 год. затвора	3 године робије	
2 године робије	3 године затвора	6 мес. затвора	$2^1/_2$ год. робије	
6 мес. затвора	3 године робије	5 година робије	5 година робије	
$1^1/_2$ год. робије	4 године робије	2 године робије	2 године робије	
2 године робије	6 година робије	8 година робије	$2^1/_2$ год. робије	
2 године затвора	5 година робије	4 године робије	3 године робије	
4 године робије	3 године робије	5 година робије	6 година робије	
2 године робије	2 године робије	4 године робије	2 године робије	
3 године робије	$3^1/_2$ год. робије	2 године робије	$2^1/_2$ год. робије	
$3^1/_2$ год. робије	4 године робије	$2^1/_2$ год. робије	8 година робије	
4 године робије	8 година робије	6 година робије	3 године робије	

СТОКЕ
кона робијом од 2—5 година

суд Б.	суд В.	суд Г.	суд Д	ПРИМЕДБА
9 мес. затвора	2 год. робије	1 год. затвора	2 год. затвора	
2 год. затвора	6 мес. затвора	1 и по год. затв.	9 мес. затвора	
3 год. затвора	2 год. робије	9 мес. затвора	2 год. робије	
2 год. затвора	3 год. робије	2 год. робије	2 год. затвора	
4 год. робије	3 год. робије	2 год. робије	2 год. затвора	
2 год. робије	2 год. робије	4 год. робије	4 год. робије	
3 год. робије	5 год. робије	5 год. робије	3 год. робије	
2 и по год. роб.	3 год. робије	5 год. робије	2 год. робије	
3 год. робије	2 год. робије	4 год. робије	3 год. робије	

РАЗБОЈНИШТВО БЕЗ

кажњиво по т. 6 §

ОЛАКШАВАЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ	КАЗНУ УМАЉУЈУЋ. ОКОЛН.	ОТЕЖАВНЕ ОКОЛНОСТИ	ПОВРАТ		СУД А.
добро владање и признање	—	—	—	—	20 год. робије
добро владање	мал. 20 г.	—	—	—	10 год. робије
исто	исто	—	—	—	12 год. робије

П А Љ Е

кажњива по четвртом одељку §

ОЛАКШАВНЕ ОКОЛНОСТИ	КАЗНУ УМАЉЕНЕ ОКОЛН.	ОТЕЖАВНЕ ОКОЛНОСТИ	ПОВРАТ	ВРЕДНОСТ УПАЉЕНОГ ПРЕДМЕТА	СУД А.
добро владање	малолет.	—	—	сено: 80—100 дин.	2 год. затвора
добро владање и признање	исто	—	—		2 год. затвора
исто	—	—	—	исто	3 год. робије
исто	—	—	—	исто	2 год. затвора
добро владање	—	—	—	исто	2 год. робије
исто	—	—	—	исто	6 год. робије
исто	—	—	—	исто	3 год. робије
—	—	—	поврат	исто	6 год. робије
—	—	—	исто	исто	8 год. робије

Све су ове пресуде изречене у једној години.

Када се сравне овде означене казне видећемо, да су не само казне изречене од разних судова за исте кривице са истим околностима различите, но да се код једног истог суда у разна времена за исто дело под истим околностима изриче различита казна. Томе је узрок не само то, што разни судови оцењују дело са разног становишта, но је узрок још и у томе, што ми још нисмо утврдили једну заједничку полазну тачку за одређивање казне. Од ових 165. кривица само 31. дело није слато касационом суду, а остала су шиљана и пресуде оснажене. Управо ми и не памтимо да је касациони суд поништио коју поротну пресуду, што је изречена несразмерно мала или велика казна.

УБИСТВА И ПОВР. ТЕЛА

241 крив. закона смрћу

суд Б.	суд В.	суд Г.	суд Д.	
смрт	20 год. робије	20 год. робије	15 год. робије	
12 год. робије	15 год. робије	18 год. робије	8 год. робије	
10 год. робије	10 год. робије	15 год. робије	12 год. робије	

В И Н А

296 крив. зак. робијом од 20 год.

суд Б.	суд В.	суд Г.	суд Д.	
1 год. затвора	2 год. робије	3 год. робије	1 и по год. зат.	
6 мес. затвора	2 и по год. роб.	5 год. робије	6 год. робије	
6 год. робија	4 год. робије	3 год. затвора	5 год. робије	
3 год. робије	2 год. робије	2 год. робије	2 год. робије	
5 год. робије	10 год. робије	15 год. робије	8 год. робије	
3 год. робије	12 год. робије	8 год. робије	10 год. робије	
2 год. робије	2 год. робије	3 год. робије	4 год. робије	
4 год. робије	8 год. робије	12 год. робије	15 год. робије	
10 год. робије	6 год. робије	8 год. робије	6 год. робије	

На први мах ово изгледа као маленкост. Година више или мање није велика ствар у очима људи, којима није стало до тога да теразије правде увек стоје на равно. Лопов је, разбојник је, па нека лежи, казаће на то лајик. Али тако нити сме да мисли и говори правник, нити може да мисли и говори судија. Њихов је задатак да буду вредни крчиоци пута свему што је праведно. Ако је право да неко по законима земаљским буде кажњен за неко дело, са 6 месеци, онда је право да тако буде кажњен, па ма који му суд у земљи судио, а неправо је ако таког кривца други суд осуди строжије.

Ова се правда може у суђењу постићи само тако, ако заједничким споразумом одредимо полазну тачку при одмеравању казне. Та се тачка даје одредити на два начина:

1) Или се има узети за полазну тачку средина законом одређене казне,па се онда према олакшавним или отежавним околностима иста спушта или повишава.

2) Или се за полазну тачку узима најмања мера казне, па се у тој мери апсорбују олакшавне околности, а казна се повишава према отежавним околностима, а према великом броју олакшавних околности, казна се спушта испод минимума.

На збору је да усвоји један или други начин, или да изнађе и трећи какав начин за одмеравање казне. За то се ми овде и не упуштамо у оцењивање, који је начин бољи. Но свакојако осим оне опште полазне тачке, мора се одредити, колики део казне треба да скине која олакшавна околност, и са колико да се она повиси услед које отежавне околности. Ми ћемо на овом месту изнети наше гледиште.

Ваља имати на уму да ни један човек не постаје злочинац за то, што он хоће то да буде, но на против, он би хтео да буде добар, али стицај разних прилика начинио га је злочинцем. Ни онај убица, који са предумишљајем изврши убиство, ни разбојник који пљачка и мучи људе, не налази у свом раду никакве врлине. Он зна да оно не ваља што ради, да је грешно што предузима, па ипак не може друкче, јер је у његовој природи надвладало чувство за злим. Али и у најгорих крволока по кад кад се јављају моменти кајања и тежња, да се измире са оним друштвеним редом, који су пореметили. За то ваља као најјачу олакшавну околност, узети то, што је тужени почетник у вршењу зла. Дакле добро владање треба да скида највећи део казне. Али при томе ваља разликовати ово: добро владање, као овака олакшавна околност има се узети само онда, када је кривац први пут пред судом, а тужен је само за једно дело. Тада постоји најјача претпоставка, да се тај човек не сме сматрати за рђава и да га је лако извести на правилан пут. А онде где је ко извршио пре осуде, више кажњ. дела,

ово владање није тако као у првом случају, и за то ово не треба да има оног утицаја на скидање казне, као у првом случају. По нашем мишљењу прво добро владање треба да скине $^1/_2$ казне пошав од полазне тачке (по нашем мишљењу од средине), а оно друго само $^1/_4$ казне.

Друга је важна олашкавна околност признање. Кривац признањем не само што даје наде да је склон поправци, већ он тиме у много случајева пружа друштву могућности да га и осуди, докле млоги кривци непризнавањем избегну казну. Ово признање не треба да има онолику силу за скидање као оно прво добро владање, али треба да је јаче од оног другог (сумњивог) доброг владања. Оно треба дакле да скида $^1/_3$ од казне. Но и ово признање је двојако. Онде где се кривац сам јавља власти, тамо је највећа гарантија за поправку, и то је чисто признање, и оно треба да скида $^1/_3$ казне. Међу тим онде где кривац притешњен разним другим доказима призна дело, тамо је мања гарантија за поправку, и овако признање треба да скида само $^1/_4$ казне.

Остале су олакшавне околности мањег значаја и за њих се може поставити правило, да свака од њих скида $^1/_4$. казне.

Малолество (по §. 58 кр. з.) као казну умаљујућа околност има свој максимум ($^2/_8$.) и тада се за полазну тачку има узети средина између максимума и минимума.

Обратно опет од овог, поврат је у неколико доказ да кривцу чињење недозвољених дела прелази у навику и за то он треба најјаче да утиче на повишење казне. Ми постављамо као мерило $^1/_2$. казне која стоји између минимума и полазне тачке. Иста ова сразмера треба да постоји и онда, када је осуђеник у бегству извршио кажњиво дело. Али то што је ко раније осуђиван, не треба у овој сразмери да повишује казну, но много мање. По нашем мнењу само за $^1/_4$. Остале отежавне околности требале би да повишавају казну само за $^1/_8$. изузев оне

околности, које се у закону помињу као особито отежавајуће.

Код идеалног стицаја морало би се за одмеравање казне узети за полазну тачку највећа мера казне, јер наш законодавац у овом случају наређује: «да се казни највећом за то дело прописаном казном» и тада би се у тој највећој мери изгубиле отежавне околности, а према олакшавним околностима имала би се казна смањивати по напред изложеној сразмери. Код стварног стицаја пак, имала би се казна одмеравати по казнама за она дела, која састављају тај стицај, узев у обзир при сваком делу све олакшавне и отежавне околности, па збир тих казна био би правилно и праведно одмерена казна за кривца.

При израчуњавању казне свакада се узима на првом месту најача олакшавна или отежавна околност у вид. Ми ћемо овде изложити начин тога рачунања. Узмимо да стоји крађа стоке. Казна је од 2—5. год. робије. Полазна је тачка дакле 30. месеци робије. Тужени има добро владање, а то скида половину казне; остаје 15. месеци; но како у нас нема 15. мес. робије, то би се тужени имао осудити на 15. мес. затвора. Ако тужени има на олакшицу још и чисто признање, онда ће му оно скинути $^1/_3$. од ове садање казне, а то је 5. месеци. Тада би се тужени имао осудити на 10. месеци затвора, сад ако би кривац имао још једну олакшавну околност, онда би она скидала по $^1/_4$. од садање казне и тако би свака олакшавна околност скидала један део казне, док се год не би дошло до законом одређеног минимума, који се не сме прекорачити.

Овако би се исто само обратно имала одмеравати казна при отежавајућим околностима, при поврату итд.

Ако би се десило да има и отежавних и олакшавних околности, онда би требало најпре казну израчунати по отежавним околностима, а за тим казну скидати према олакшавним околностима па онда овој казни додати онолико, колико смо изнашли да треба казну повисити према

отежавним околностима. Нпр. кривац има на олакшицу добро владање и признање, а отежавну околност, што је више дужности погазио, а тужен је за убиство без предумишљаја, кажњиво по првом одељку §. 156. крив. зак. (20 год. робије). Полазна је тачка 10 година. Отежавна околност повишава казну за 1/8, дакле за 15 месеци то имамо свега 135 месеци. Добро владање скида половину пошто смо се вратили на полазну тачку, дакле нам остаје 5 година. Признање скида трећину а то су 20 месеци, Остају нам 40 месеци. Овом броју треба додати оних 15 месеци за отежање и онда добијамо правилно одмерену казну у 55 месеци или 4 године и 7 месеци робије.

Можда ће по неки брзоплета казати: а куд ће судија да рачуна вазда казну на драм. Јесте на драм, господо, јер теразије правде не смеју криве стајати. Сваки онај месец, да неречемо година, коју кривац преко оваког рачуна лежи у затвору, лишен слободе и породице, лишен могућности да постане раден члан друштва, неправда је не само за кривца, но и за само друштво, јер с једне стране пати кривац, а с друге опет друштво, јер мора да троши па чување, негу и рану једног човека.

Још ће нас ко упитати, а како ли би се могла по овом рачуну одмеравати казна, када је за неко дело прописана смрт, а постоје олакшавне околности? Одговор је врло прост. Ако при оваким делима нема услова из §. 243. крив. пост. по којима би се тужени могао осудити на смрт, онда је за њега највећа мера казне 20 година робије; па ако тужени има што на олакшање кривице, онда није право, да те олакшавне околности пропадну и да се кривац осуди на највећу меру казне, а није ни право да се он изједначи при рачунању казне са оним, који је тужен за дело, које се не казни смрћу но само робијом од 20 год. За то у оваком случају ваља узети за полазну тачку 20 г. па према олакшавним околно-

стима скидати, а за тим према отежавним околностима повишавати казну. Но ако у ком случају постоје услови да се тужени може осудити на смрт, онда ваља имати на уму ово:

а) Ако тужени на олакшање кривице има само добро владање или само признање, или у опште само једну олакшавну околност, онда се ово по нашем закону не може узети у вид, јер се у §. 60. крив. зак. траже више, дакле најмање две олакш. околности, па да се кривац у место на смрт осуди на робију, и у оваком случају кривца треба осудити на смрт.

б) Ако су отежавне околности таке и толике на броју, да оне, пошто се вишак казне, који је за њих израчунат, дода казни која је израчуната са олакшавним околностима, повишавају казну преко 20 година робије, онда такође кривца треба осудити на смрт, јер је његов грех велики.

в) Ако тужени на олакшање има добро владање и признање, онда га не треба осудити на смрт, но применути пропис §. 60. кр. зак. и по истом израчунати казну. У оваком случају закон одређује нарочити минимум од 10 година и за то се за средину има узети 15 година. Но како су овде већ узете у вид ове две олакшавне околности, то оне не смеју још један пут утицати на олакшање кривице, већ ако има још каквих олакшавних околности, онда оне треба да скидају свој део казне све до минимума (10 година) а ако би било отежавних околности, оне треба да повишавају казну све до максимума.

Сад ће нам многи забринуто казати: Па кад се стане казна овако рачунати, онда ће ретко кога суд осудити на 20 година, а ми смо већ народ навикли да слуша како се кривци за већа дела осуђују на оволику казну. На то ћемо казати, да и јесте и није тако. Неће бити на 20 година осуђен онај кривац, који има олакшавне околности и који је извршио први пут у свом веку само

једно дело, али ће бити толико или приближно толико осуђен онај, који је извршио два или више дела, или који је извршио једно дело, али има отежавних околности. А тако је и право. Није право да кривац, који је извршио једно убиство буде осуђен на 20 година, а на толико исто да буде осуђен и онај, који је извршио два или три убиства или разбојништва.

Па онда нам се ваља обазрети и на наше прилике. Наши судови данас осуђују многе кривце за већа дела на 20 гедина, али је питање, колики број издржи фактички оволику осуду? Ми сумњамо да 1 од стотине одлежи сву ову казну, а већини се половина прашта. У народу се рачуна ово овако: Ако ти узму сина у војску на 2 године, он се отуда неће пре вратити, али ако ти сина отерају да издржи 10 година робије, он ће се за 2 године отуда вратити. И то је потврђен факт. Државна наша управа није налазила до сада за потребно да испитује узроке, за што се у народу појављују злочинства, нити да изналази разумна начина да те узроке сузбија, те да од тога не пате и кривац и друштво. За то су постале узане просторије казнених завода, а број криваца непрестано се множи, а са њима и трошкови око издржавања и чувања истих. Па да тај трошак буде што мањи, владалац у много прилика, хтео не хтео, мора да помилује и онога, кога по својим назорима у бољим приликама не би помиловао. Истина нисмо имали прилике да видимо статистику помиловања у разним државама, али свакојако наше је мишљење да ће Србија бити једина културна земља, у којој владаочево помиловање мора да забашурује не само могућу неправду при одмеравању казне, но и све остале недостатке друштвеног старања, па чак и да покрива недостатак у буџету, одређеном на издржање апсеника.

Свакојако би се оваким одмеравањем казне умалио број оних који су осуђени на највећу меру, а тиме би

се у опште умалио и број апсеника, но како би се овако праведно одмеравала казна, то и владаочева милост не би имала да заглагађује оне диференције, које данас мора да изравнава. Па како правнички збор између осталог ставља себи у задатак, да расправи и питање о разумним сревствима, којима ће се успети да се у народу умали број злочинаца, то ће једном и у нас настати време, да се казна коју судови изрекну, сматра за праведно одмерену, и да је право да кривац ову казну треба и да издржи, а владалац неће имати непријатних разлога да честим помиловањем реметн оно, што је у земљи опште мњење нашло за праведно.

Могуће је да ће нам ко пребацити да ово значи ограничавање слободе оцењивања, које је признато право судије. Законодавац прописује крајње границе казне, а оставља судији да цени колико ће кривца да казни. Јесте то је све тако. Али са овим ми не нападамо на слободу судијског оцењивања, јер законодавац сам ограничава судију, да при сваком делу узима у вид олакшавне и отежавне околности. А да сам законодавац тежи да се у земљи равномерно суди, доказује устројство судова, по коме се касационом суду, ставља у дужност да мотри на једнообразно суђење. Ми дакле са нашом тежњом хоћемо да утврдимо заједничким споразумом начин одмеравања казне, и да тако постигнемо једнообразност у одмеравању казне по крив. делима. Само је судија у овом случају дужан да пажљиво испита олакшавне и отежавне околности, па да према њима удешава величину казне, а то је један од основних захтева правде. Није ово враћање у назад, но један корак у напред у борби за право, правду, и бољитак човечанства.

Ми не тврдимо да је наш рачун сасвим добар, но на против ми га износимо пред збор правника, да они према своме искуству и науци кажу своју реч. Али ипак можемо смело и отворено тврдити, да ће наше судство ако по овом или сличном принципу буде одмеравало

казне, избећи оне кобне разлике, које се до сада јављаху у нашем судству, а које смо напред у оним таблицама изложили. Ово питање изнето пред збор правника мораће постати предмет озбиљног проучавања, и ми признајемо, да се оно за дуго неће моћи коначно решити. Али ћемо одма у почетку опазити корисне плодове нашега рада, јер ће се у земљи постићи равномерно кажњавање криваца за једна иста дела са једнаким околностима.

Милосрђе, сузе и сажаљење, јарост и мржњу правда не види, не познаје, па их не сме ни судија да познаје. Он ладно казује кривцу: скривио си ово у друштву нашем, закон ти прописује толику казну, а судија на основу своје науке налази да је право да будеш оволико кажњен. Па зар ни милосрђе да не руководи судију? Не. Милосрђе и правда не могу ићи једно уз друго, али милосрђе иде одма узастопце за правдом. Милосрђе руководи правника када у својој науци поставља правила; милосрђе треба да руководи рад нашег правничког збора, али у суду — тамо му нема места.

Ми смо казали своје, а збор нека каже своју реч и нека буде уверен, да ће народ умети да цени и поштује оне своје посленике правнике, који не жале труда и трошка да заједничким споразумом усаврше мисао о праведном и равномерном суђењу у целој земљи.

Алекса Радуловић

НОРА.

ПОЗОРИШНА ИГРА У ТРИ ЧИНА. Написао Хенрик Ибзен. С пишчевим допуштењем превео Милан Шевић.

ОСОБЕ:

Роберт Хелмер
Нора, жена му
Ервин, Боб, Ема — њихова деца
Доктор Ранк
Госпођа Линден
Гинтер
Марјана, Јелена — у служби код Хелмера
Послужитељ.

Догађа се у Хелмеровом стану.

ПРВИ ЧИН.

Соба намештена пријатно и укусно, али не богато. Врата у дну, једна воде у трем, друга лево у Хелмерову радионицу. Између тих врата мали гласовир. — Посред зида лево врата, а мало даље напред прозор. Крај прозора округо сто са наслоњачом и са малим диваном. — У зиду десно више к' дну, врата. У истом зиду напред пећ од камена; поред пећи неколико наслоњача и столица за љуљање. Између пећи и врата мали сто. — По зидовима бакрорез. Долап са порцеланом и малим вештачким стварима. Мали орман са књигама у дивот повезу. Сат. У пећи гори ватра. Зима је.

Прва појава.

Нора. Послужитељ. Јелена. Затим *Хелмер.* У трему се чује звоно. Мало за тим врата се отварају. Нора улази у собу весело певушећи. На њојзи је зимње одело, а у рукама јој вазда**н** дењака што их на сто ставља. Врата од трема оставила је отворена за собом, види се послужитељ са јелком и котарицом; предаје ствари служавци што им је отворила врата.

Нора. Јелку ваља брижљиво да сакријете Јелена, да је деца не угледају пре вечера, док се све не намести. (Послужитељу вадећи кесицу с новцем.) Колико — ?

Послужитељ. Педесет фенига.

Нора. Ево марке. . . Не, задржите све. (Послужитељ се захвали и оде. Нора затвори врата за њим. На лицу јој се огледа задовољство, смеши се и скида горње хаљине. — За тим извади из џпага рожак с шећером и једе. Ступа опрезно вратима свога мужа и ослушкује.) Јесте, код куће је. (Певушећи одлази столу десно).

Хелмер. (У својој соби). Је-л' то моја шева што на пољу цвркуће?

Нора (отвара дењке). Дабогме.

Хелмер. Је-л' веверица то, што је надала буку?

Нора. Јесте!

Хелмер. Кад си ти стигла дома?

Нора. Сад баш. (Стрпа рожак са шећером у џпаг и брише уста). Ходи амо, Роберте, да видиш шта сам накуповала.

Хелмер. Не узнемируј ме! (Касније отвара врата и са пером у руци гледа у собу). Накуповала велиш? Читаву ту гомилу? Зар је мој чижак опет траћио новаца?

Нора. Али, Роберте, ове године ваља ипак и себи да говемо. Та ово је први божић, да није више потребе штедети.

Хелмер. Али не смемо ни расипати.

Нора. Ипак, Роберте, мало смемо и расипати. Зар не? Али само мало малчице. Та ти сад имаш велику плату и заслужујеш много, много новаца.

Хелмер. Тако је, од нове године. Али ће протећи читава четврт пре но што добијем први део.

Нора. Ако! Дотле можемо узајмити.

Хелмер. Нора! (Приступи јој и ухвати је од шале за ухо). Зар опет облађује тобом лакомисленост? Добро дакле, узмимо да сам позајмио хиљаду марака, божитње недеље ти си их проћердала, у очи нове године пада ми цигља с крова на главу и ја лежим. —

Нора. (Затвара му уста). Иди, како можеш тако ружно говорити!

Хелмер. Да, ако се случајно тако шта деси — шта тада?

Нора. Деси-ли се така несрећа, то ми је онда свеједно, а дужна била, а не била.

Хелмер. А људи од којих сам узео новац?

Нора. Они? А ко би за њих бринуо! Та то би били туђини.

Хелмер. Нора, Нора! Али у истини, драго дете: ти знаш како ја мислим о томе. Само не дугова! Никад не узајимати! У кући, што је на дуговимм и позајмицама основана, све је нешто затегнуто, нешто непријатно. Ми смо се обоје до сад храбро одржали, а држаћемо се још и за ово кратко време до идуће четврти.

Нора (Одлази к пећи). Добро, добро, како год ти хоћеш Роберте.

Хелмер. (Иде за њом). Но, но, за то не мора моја шева одмах опустити крила. . . Што развлачиш уснице? (Узима кесу с новцима). Нора, шта мислиш, шта ми је овде?

Нора. (Окрене се брзо). Новац!

Хелмер. Ево ти! (Пружа јој неколико хартија). Та знам ја и сам, да за божић треба много што-шта.

Нора. (У ходу). Десет — двадесет — тридесет — четрдесет. О хвала ти Роберте, хвала! Тим ми је много поможено.

Хелмер. Надам се, Нора.

Нора. Да да, скоро нећу заискати. Али сад ходи да видиш, шта сам све купила. Па како јефтино! Гледај, ово су нове хаљине за Ервина — ево и сабље. Ово је коњичак и труба за Боба. А ово је лутка и постељица за Ему. Сасвим је проста; али и тако се неће у ње скрасити. Ово су пак мараме и хаљине за Јелену и Маријану.

Хелмер. А шта је у овом дењку?

Нора. (Викне). Не, Роберте, то не смеш видети пре вечера.

Хелмер. А, тако. А сад ми реци, мала распикућо, да ли си се и себе сетила?

Нора. И себе? А, шта, ја не желим себи ништа.

Хелмер. Ипак, ипак! Де, реци ми што паметно, што би желела имати.

Нора. Заиста, ја не знам шта... Да, слушај, Роберте ..

Хелмер. Но?

Нора. (Хвата га за дугмад од капута а не гледа у њега). Ако хоћеш да ми даш штогод, то би могао, могао би —

Хелмер. Дакле шта? Да чујемо.

Нора. (Брзо). Могао би ми дати новаца. Само толико колико мислиш да смеш издати, ја ћу пак касније купити што себи.

Хелмер. Али Нора. —

Нора. Да учини то, Роберте; молим те учини. Ја ћу пак новац увити у златну хартију и обесити о јелку. Зар то неће бити занимљиво?

Хелмер. Како се зову оне тице, што увек свѐ протраће?

Нора. Знам, знам, то су разуздани чишци. Али молим те Роберте, учини ми то; а ја ћу тако имати и времена да смислим шта ми је најпрече, Но, зар то није врло паметно? Шта?

Хелмер. (Смешећи се). Зацело; то јест, кад би ти заиста умела сачувати тај новац што ти га дам и кад би касније што за се купила. Али све ће то да отиде за домазлук и разне непотребне ствари, а ја ћу морати и опет да турам руку у шпаг.

Нора. Али Роберте. —

Хелмер. Смеш-ли порицати, драга Нора? (Стави руку на њу). Моја шева је врло мило створење; али јој треба велика, велика гомила новаца. Чисто је невероватно како скупо стаје оваква једна тичица.

Нора. Иди, како можеш тако зборити? Та ја штедим колико год могу.

Хелмер. (Смешећи се). Истина је. Колико год можеш. Али ти не можеш ни мало.

Нора. (Певуши и смеши се задовољно). Хм, кад би ти знао само колико издатака имамо ми тице и веверице.

Хелмер. Ти си чудновато створење. Са свим си на свог оца. Увек се жудно стараш, да задобијеш новаца, а имаш ли га већ. док длан о длан, ни трага од њега ; и не знаш где си га оставила. Но, сад каква си таква си, то ти је у крви. Да, да, Нора, те ствари су наследне.

Нора. О, ја бих желела, да сам још многу особину од оца наследила.

Хелмер. А ја те никако друкче не бих желео, но баш к'о што си сада мила моја мала тичице. Ах' чуј: паде ми нешто на ум. Ти ми се чиниш данас тако — тако — како да назовем ? — тако подозрива.

Нора. Заиста ?

Хелмер. Гледај ми право у очи.

Нора. (Гледа га). Дакле ?

Хелмер. (Претећи прстом). Моја мала шева није ваљда ловила данас у граду црвиће од шећерлема ?

Нора. Боже сачувај ! Како можеш и помислити тако што о мени.

Хелмер. Дакле лакома тица није сврнула у посластичарницу ?

Нора. Није, уверавам те, Роберте. —

Хелмер. Није окусила мало укуваног воћа. —

Нора. Не, одлучно не.

Хелмер. Па не куснула ни осталих посластица ?

Нора. Али Роберте, уверавам те заиста —

Хелмер. Но, но, но, све је то наравно шала. . .

Нора. (Прилази столу десно). Како би ми могло пасти на памет, да те тако растужујем.

Хелмер. То знам : а задала си ми тврду веру — (приступи јој.) Задржи своје божитње тајне само за се, драга Нора. Светлост у осветљене јелке дићи ће са њих тајну копрену.

Нора. Да ли си помишљао, да ваља да позовемо др. Ранка ?

Хелмер. Нисам. Али није ни потребно, та то се по себи разуме. У осталом и рећи ћу му, кад сврне данас

к' нама, да дође на вечеру. За добро вино сам се већ постарао. Нора, ти не можеш ни замислити, како се ја радујем данашњем вечеру.

Нора. А тек ја! Па како ће наша деца пливати у радости, Роберте!

Хелмер. О, заиста је то красно осећање кад човек има своје стално место, обилно издржање. Зар није само то уверење велико уживање?

Нора. О, зацело!

Хелмер. Сећаш ли-се лањског божића? Читаве три недеље затварала си се сваког вечера све до поноћи, радећи цветиће за јелку и остале тварчице којима си хтела да нас изненадиш. То ми је било најмрскије време што сам га и кад доживео!

Нора. Мени време није никад мрско.

Хелмер. (Смешећи се.) Али се цела ствар рђаво свршила.

Нора. Опет хоћеш да ме *тим* задиркујеш! Шта сам ја ту крива што је мачка ушла у собу и све моје припреме покидала?

Хелмер. Заиста, ти ту ниси ништа крива, сирота моја мала Нора. Најбоље си мислила чинити, хтела си нас све обрадовати, и то је главно. . . Али добро те су прошла та оскудна времена.

Нора. То је главно, Роберте.

Хелмер. Сад није нужде да сам седим код куће, неће ми бити више дуго време; а ти више не мораш напрезати своје очи и мале нежне ручице. . .

Нора. (Тапше рукама.) Је-ли, Роберте, све то није више нужно? О, ала је то красота! (Узима га под руку.) А сад хоћу да ти причам, како ја мислим да ваља да се удесимо. . . Чим прође божић — (у трему се чује звоно.) Ах, неко звони! (Спрема мало по соби.) Сигурно долази неко амо. То је несносно.

Хелмер. Ако је посета, не заборави, да ја нисам дома.

Друга појава.

Пређашњи. Јелена.

Јелена. (На улазним вратима.) Овде је једна страна госпођа.

Нора. Молим да уђе.

Јелена. (Хелмеру.) Дошао је и г. доктор.

Хелмер. Је-л' отишао одмах у моју собу?

Јелена. Јесте. (Хелмер отиде у своју собу. Јелена уводи госпођу Линден, која је у путничком оделу и затвори врата за њом

Трећа појава.

Нора. Госпођа Линден

Госпођа Линден. (Плашљиво и мало отежући.) Добар дан, Нора!

Нора. (Несигурно.) Добар дан —

Линден. Не можеш да ме познаш. . .

Нора. Не, заиста, ја не знам — ипак . . . чини ми се — (нагло.) Шта! Христина! Је си-ли ти то заиста?

Линден. Јесте, ја сам.

Нора. Христина! Па тебе зар ја да не познам! Али како сам и могла. — (Тише.) Како си се променула, Христина!

Линден. То је истина. У девет . . десет дугих година. —

Нора. Зар је већ толико од кад се не видесмо? Јест богме! О, последњих осам година беху заиста сретно доба, веруј ми. . . Па сад си се вратила у престолницу? У сред зиме тако далек пут? То је храбро.

Линден. Сад сам баш стигла железницом.

Нора. Да се за време божића позабавиш, наравно. О, ала је то лепо! Да, ваља да се забављамо, ваља да се веселимо..... Али скини се. Тек ти није хладно? (Помаже јој да скине горње хаљине). Тако! А сад седимо лепо крај пећи. Не, боље тамо у наслоњачу! А у љуљку ћу ја да седнем. (Ухвати је за руке.) Показујеш ми опет своје одавна мило лице..... било је то само у првом тренутку....

Нешто си побледила ипак, Христина..... па, не варам ли се, и ослабила нешто.

Линден. И постала много, много старија, Норо.

Нора. Да, можда и нешто старија; али са свим мало малчице; много не! (Одједном застане; озбиљно). Ала сам ја безумно створење. Седим овде и ћеретам — Мила, добра Христина, можеш-ли ми опростити?

Линден. Шта ти то мислиш, Нора?

Нора. (лагано). Јадна Христина, та ти си постала удовица.

Линден. Да, пре три године.

Нора. Знала сам то са свим добро; читала сам у новинама. Али веруј ми Христина, хтела сам да ти пишем; но увек сам одлагала, увек ме је спречило нешто.

Линден. Драга Нора, схватам те потпуно.

Нора. Не, Христина, то је било гадно од мене. Сиротице, шта си све морала претрпети!..... И он ти није ништа оставио, од чега би могла живети?

Линден. Није.

Нора. Па ни деце?

Линден Ни то.

Нора. Баш ништа дакле?

Линден. Ни клете бриге.

Нора, (Гледа је зачуђено). Али драга Христина, како је то могућно?

Линден. (Сетно се смеши и глади јој косу). О, то се већ догађа Нора.

Нора. Тако са свим сама..... Како — ли тешко мора бити то сносити! Ја имам три мила детенцета. Сад ти их не могу показати — на пољу су, но ти ми мораш све причати. —

Линден. Не, не, боље причај ти.

Нора. Не, ти мораш отпочети. Данас нећу да сам себична. Данас хоћу да мислим само на тебе. Али *једно* ти ипак морам рећи. Знаш-ли каква нас је срећа постигла ових дана?

Линден. Не. Каква?

Нора. Помисли, мој муж је постао управитељ удеоничке банке!

Линден. Твој муж? То је заиста велика —

Нора. врло велика срећа. Заступником бити, то ти је тако несигурна ствар, а особито ако човек хоће да се бави само таким стварима, које су..... часне и пристојне. А Роберт се само таких ствари лаћао, и ја сам се слагала с њим потпуно. О, како се сада сви радујемо! Од нове године ступиће у своје ново звање, а тада ће добити велику плату и многе проценте. Од сад можемо са свим друкче живети но до селе — са свим како нам буде по вољи. О, Христина, како ли се осећам сретном!... Лепо је заиста имати много новаца и живети са свим без бриге. Зар не?

Линден. Да, свакако то мора лепо бити, кад имамо што нам је потребно.

Нора. Не, не само што нам је потребно, него и много, много новаца!

Линден. (Смешећи се). Нора, Нора, зар се ниси још опаметила? У твоје младо доба била си велика трошачица.

Нора. (тихо се осмејкује.) Да, Роберт тврди то и саде, (Прети прстом.) Али, «Нора, Нора» није тако будаласта, као што ви мислите. — Нама није ишло тако добро, да сам расипати могла. Морадосмо обоје радити.

Линден. Зар и ти?

Нора Дабогме, лакше радове ручне: везла сам, плела сам итд. (Олако.) па и друго шта. Ти знаш да је Роберт, кад смо се узели, захвалио на државној служби. Није имао изгледа на повишицу, а тада је морао већ више заслуживати но донде. Али прве године напрезао се и пренапрезао. Као што мислити можеш, морао је да тражи споредних заслуга и да осване и омркне радећи. Али то он није могао издржати и разболи се на смрт. Тада рекоше лекари да је нужно, да отиде на југ.

Линден. Па ви сте и били читаву годину дана у Италији?

Нора. Тако је. Није било лако отићи, веруј ми. Ервин се баш тада родио. Ах, то је било прекрасно путовање. Роберту је живот спасло. Али је стало много новаца, Христина.

Линден. То ти верујем.

Нора. Осамнаест стотина талира. Пет хиљада четири стотине марака. — Бо'ме је то силан новац.

Линден. У таким случајевима је велика срећа кад га имамо.

Нора. Добили смо га од оца.

Линден. А тако. Он је баш умр'о некако у то доба.

Нора. Да, Христина, баш тада. Помисли нисам могла отићи к њему, да га негујем. Сваког сам дана очекивала да мали Ервин угледа света. Па сам морала неговати и свог преболног Роберта. Добри мој драги отац! Већ га више нисам могла видети. То је најтежи удар што сам га претрпела после своје удадбе.

Линден. Знам, волела си га јако. И тада си путовала у Италију?

Нора. Четир недеље после тога! Тада смо имали новаца: а лекари су нас тако гонили.

Линден. И Твој се муж вратио сасвим здрав кући?

Нора. Здрав к'о челик.

Линден. Али — лекар!

Нора. Како?

Линден. Чини ми се да је девојка рекла да је онај човек што је самном ушао лекар.,...

Нора. Да, то је доктор Ранк. Али он не посећује овде болнике. То је наш најбољи пријатељ и сврће нам сваког дана бар једаред у кућу. Не, Роберт од то доба није био болестан ни по часа. И деца су здрава и весела па и ја (скочи и тапше рукама). О, боже, боже, доиста је дивно, Христина, живети и сретан бити! — — Али заиста је ружно од мене! — Ја говорим само о себи и

својима! (Седне на скамијицу уз г-ђу Линден и наслони јој руке на колена). Не љути се с' тога на ме! — Реци ми, да-ли је то доиста истина, да ти ниси могла трпети свога мужа? Па што си пошла за-њ?

Линден. Моја је мати тада још живела; била је болна, без помоћи; тада сам се морала старати и за оба млађа брата. Сматрала сам за своју дужност, да примим понуду.

Нора. А да, то онда можеш имати право. Он је био тада дакле богат?

Линден. Да, доста имућан, чини ми се. Али то беху несигурни послови, Нора. Када је умр'о, расу се све и не остаде нам ништа.

Нора. А тад?

Линден. Тад сам се морала пробијати кроз свет, прво малом радњом, после малом школом и што се још нашло. Последње три године беху за ме једини дуг радни дан без одмора. Сад је томе крај, Нора. Моја јадна мати не треба ме више, одмара се у гробу. И дечаци такођер не, они су смештени и брину се већ сами за себе.

Нора. Теби сад мора да је много лакше —

Линден. Не, Нора: само неисказано празно. Немам ти никога, коме би посветити могла свој живот —! (Немирно устане). С тога нисам могла ни остати у малом удаљеном месту. Овде је без сумње лакше наћи занимања, што нас обузму и мисли нам забаве. Кад бих само била толико сретна да задобијем стална места..... можда у писарници каквој.....

Нора. Али, Христина, такав рад напреже толико, а ти већ и тако изгледаш нешто слаба. Било би много боље кад би могла отићи у купатило какво.

Линден. (Прилазећи прозору). Ја немам оца, који би ми спремио путна трошка, Нора.

Нора. (Устаје). Не прими ми за зло!

Г-ђа Линден. (Окрене јој се). Не, ја морам *тебе* молити, да ми гледаш кроз прсте. Најгоре је, што положај, као

овај мој, чини људе огорченима. Немамо никога, коме би за љубав радили; па ипак смо принуђени да будемо у вечитом раду. Живети морамо, и тако постајемо себични. Кад си ми испричала сретан обрт у вашему животу, обрадовала сам се — можеш ли ми веровати? — више себе ради но вас ради.

Нора. Како? А, разумем. Мислиш ваља, Роберт ће моћи што учинити за те.

Линден. Јест, то мишљах.

Нора. Па и треба, драга Христина. Ослони се само на ме. О, ја ћу то тако лепо удесити, тако му ствар умилити, да ће се морати приволети Та ја бих ти и тако радо учинила услугу.

Линден. Како је то лепо од тебе Нора, да се ти тако заузимаш за ме, — у толико још лепше *од тебе*, јер тек мало познајеш муке и тегобе животне.

Нора. Ја — ? Ја познајем тек мало — ?

Линден. (смешећи се). О боже мој, то мало ручна рада и остало..... Ти си још дете Нора.

Нора. (Корача озбиљно по соби). То ти не би требало тако да речеш.

Линден. Зар?

Нора. Ти си као и сви остали. Ви сви мислите, да ја нисам способна ништа озбиљно да урадим —

Линден. Но, но —

Нора. — да ја немам још искуства у овом рђавом свету.

Линден. Драга Нора, та ти си ми сад баш испричала све своје неприлике.

Нора. А шта — тек мале! (Тихо.) Али за велике своје незгоде ти нисам још ништа казала.

Линден. Које велике? Шта мислиш ти тим?

Нора. Ти ме погледаш тек тако преко рамена, Христина, али ти не би требало да чиниш то. Ти си поносна што си морала толико и тако мучно да радиш за матер своју.

Линден. Ја заиста не погледам ни на кога преко рамена. Али *то* је истина: ја се поносим што ми је било дано да учиним, да мати моја безбрижно проведе вече свога живота.

Нора. Па и на то си поносна, што си урадила за браћу своју.

Линден. Мислим да имам права и на то.

Нора. И мени се тако чини. Али сад би хтела нешто да ти речем, Христина: и ја смем бити радосна и поносна за нешто.

Линден. У то ја не сумњам. Али како мислиш ти то!

Нора. Не тако јасно. Помисли, кад би Роберт то чуо? Ни под коју цену не сме он то — нико не сме дознати, Христина; нико осим тебе.

Линден. Али шта то?

Нора. Ходи амо. (Вуче је за собом на диван.) Да..... и ја могу бити радосна и поносна..!.. Ја сам та, која сам спасла живот Роберту.

Линден. Живот спасла? Како то?

Нора. Причала сам ти о нашем путу у Италију. Без тога Роберт би пропао био.....

Линден. Но: твој отац вам је дао потребан новац....

Нора. (Смешећи се.) Да, у то верује не само Роберт но и сви остали; али —

Линден. Али — ?

Нора. Отац нам није дао ни фенига. Ја сам сâма створила новац.

Линден Ти? Целу ту грдну своту?

Нора. Осамнаест стотина талира. Пет хиљада четир стотине марака. Шта велиш ти на то?

Линден. Али, драга Нора, како је било то могућно? Јеси-ли добила на лутрији?

Нора. (С омаловажењем.) На лутрији? Па каква би *ту* вештина била?

Линден. Па откуда ти?

Нора. (Певуши и осмејкује се тајанствено.) Хм; тралалала!

Линден. Узајмити тек ниси могла.

Нора. Тако? А што не?

Линден. Не, јер како би могла једна жена узајмити толику суму без дозволе свог мужа.

Нора. (Забаци главу.) Али ако је то жена, која се разуме у пословним стварима, — жена, која уме да се понаша мудро, то —

Линден. Али, Нора, ја не разумем —

Нора. И не треба. Тим није ни речено, да сам ја новац *позајмила*. Могла сам га набавити и на други начин. (Баци се на диван.) Могла сам га добити и од овог или оног обожаваоца. Та кад смо прилично лепи —

Линден. Ти си луда.

Нора. Но, ти си ужасно радознала, Христина.....

Линден. Почуј де, Нора, — ниси ли учинила можда какву несмотреност?

Нора. (Седне управо). Зар је несмотрено спасти живот своме мужу?

Линден. Мислим да је несмотрено било, што си без знања —

Нора. Али он није смео ништа знати! О боже, зар не можеш то да схватиш? Није смео дознати шта више ни да је у таквој опасности. Само су мени рекли то лекари, да га ништа не може спасти, до бoрављење на југу. Мислиш-ли зар, да ја нисам покушала на други начин? Рекла сам му како би то добро било по мене кад би могла, као и друге жене, путовати мало у иностранство; плакала сам, преклињала сам; додала сам, да помисли у каквим сам околностима — да би му била дужност да ми испуни жељу; па сам му и наговестила, да би могао узајмити. Али ту се, Христина, Роберт у мало не ражљути. Рече ми, да сам лакомислена и да је његова дужност мужевља, да не попусти мојим ћудима и јогунствима — да чини ми се да је баш тако рекао. Али, мишљах ја, спашен мора бити; и гле, створих начина —

Линден. А зар твој муж није дознао од оца твог, да новац није од њега.

Нора. Никада. Отац је баш умр'о у то доба. Беше ми намера, да и оцу саопћим своју тајну и замолим га да ме не изда. Али он је већ био тако болестан..... на жалост, већ није било ни потребно.

Линден И никад ниси поверила ту ствар своме мужу?

Нора. За бога, Христина, како можеш и помислити —! Он, који је у том погледу тако строг! Та за Роберта, са његовом мушком самосвешћу била би то мука и понижење кад би знао да ваља да ми је захвалан за тако што! Та то би сасвим пореметило наше одношаје: наш лепи и сретни домаћи живот већ не би био то, што је саде.

Линден. А нећеш-ли му зар никад ни рећи?

Нора. (Премишља и насмеши се.) За — касније, можда — после много година, кад већ не будем тако лепа као сада. Ти се не мораш томе смејати! Ја мислим наравно: кад ме Роберт већ не буде тако радо имао као саде; кад већ не буде уживао у томе, кад ја играм пред њиме, преоблачим се, декламујем. Тада ће добро доћи, ако будемо имали што — (Прекида.) Ах, детињарије! То време неће никад доћи. — Но шта велиш сад за моју велику тајну Христина? Зар ни сам и ја кадра понешто учинити? У осталом, веруј ми, цела ствар ме је стала много муке. Не беше ми баш врло лако да на време испуњујем све обвезе. Ти сигурно знаш, Христина, у пословном свету има нечега што се назива отплата и камата; а тако је тешко све то припремити! Морала сам то овде то онде, где год сам могла, уштеђивати по мало. Од кућанства нисам могла ништа оставити на страну, јер Роберт је морао добро живети. Ни децу нисам могла пустити да буду одевена којекако; што год сам *за то* добила морала сам све потрошити. Слатка мала дечица!

Линден. То си ти морала од себе откидати, јадна Нора.

Нора. Дабогме. Та мене се највише и тицало. Кад год ми је дао Роберт новаца за нове хаљине и остало,

употребила сам само половину; куповала сам увек што је најпростије и најјефтиније. Срећа, те ми све тако добро стоји — те Роберт ништа не примети. Али каткад беше ми ипак тешко; та то је тако лепо бити одевен честито. Зар не?

Линден. О, да.

Нора. Па имала сам прихода и с других страна. Прошле зиме нпр. била сам тако сретна, те сам могла превести за неке новине један роман — наравно безимено. Сваког вечера сам се закључавала и писала до касне ноћи. Ах, била сам понекад тако уморна, тако уморна. Али забавно беше ипак радити тако, да заслужимо новаца. Беше ми чисто, баш као да сам муж.

Линден. Па колико си дуга могла отплатити.

Нора. То ти баш не могу рећи тако тачно. При таким пословима, видиш, тешко је држати реда. Ја само знам, да сам све дала што год сам могла заштедити. Покаткад нисам знала шта да чиним (смешка се). Тада сам седела овде и представљала себи, како се богат стари господин заљубио у ме —

Линден. Шта!... какав господин?

Нора. Ах, бесмислице! — Да је умр'о — — и, кад су отворили последњу му вољу а тамо беше с крупним словима: «Сав мој новац ваља дати у готовини милој госпођи Нори Хелмеровој»...

Линден. Али драга Нора — какав је то господин?

Нора. Боже мој, зар не можеш то да схватиш? Старога господина и не беше никако; то сам ја замишљала и сневала кад нисам знала како да дођем до новаца. Али махни га, — нека досаднога старкеље тамо где је; бриге ме за њега и за његову последњу вољу; сад ме већ на мори брига. (скакуће.) Ала слатко пада та помисао. Христина! Без бриге! Без бриге бити, сасвим без бриге; играти се са децом и певати моћи; код куће имати све удесно и погодно, баш као што то Роберт захтева! Па за мало ево и пролећа са јасним плавим ваздухом. Мо-

жда ћемо се дати и на мален пут, можда ћу опет угледати море. О да, ипак је дивно живети — срећан бити! (напољу се чује звоно).

Линден. (устаје.) Звони; најбоље ће бити ако отидем.

Нора. Не, остани ту; амо и тако неће нико; посета ће сигурно Роберту.

Четврта појава.

Пређашњи. Јелена за њом *Гинтер.*

Јелена. (с врата). Извините. — ту је један господин, желео би говорити са господином Хелмером. —

Нора. Мислите господина управитеља банке?

Јелена. Да, господина управитеља банке, али ја нисам знала — како је доктор код њега —

Нора. Ко је тај господин?

Гинтер. (на вратима.) Ја сам милостива госпођо. (Јелена оде).

Линден. (Тргне се и окрене прозору).

Нора. (Приђе му зачуђено и полугласно). Ви? Шта значи то? Чега ради хоћете да говорите с мојим мужем?

Гинтер. Рад банчиних ствари. Ја имам малено место у удеоничкој банци, а како ће ваш муж постати наш управитељ као што чујем —

Нора. Дакле тиче се —?

Гинтер. Само досадних послова, милостива госпођо, и ничега више.

Нора. То вас молим онда, да се потрудите до писарнице... (*Гинтер* одлази, она му се јави равнодушно и затвара улазна врата; за тим приђе пећи и надгледа ватру.

Пета појава.

Нора. Линден

Линден. Нора — ко је био тај човек?

Нора. Неки г. Гинтер, пређе заступник.

Линден. Дакле он је заиста.

Нора. Познајеш тога човека?

Линден. Познавала сам га пре више година. Он беше дуже времена у нас заменик адвоката

Нора. Да, збиља.

Линден. Како се променио!

Нора. Беше врло несретно ожењен.

Линден. А сад је удовац?

Нора. Са читавом гомилом деце. Тако, сад гори. (Затвори врата од пећи и одгура љуљку мало на страну).

Линден. Он се занима *сваковрсним* стварима; као што веле.

Нора. Тако? Може бити, то не знам... Али не говоримо више о тим пословима, то је тако досадно...

Шеста појава.

Пређашњи. Др. Ранк из Хелмерове собе.

Ранк. (Још на вратима, говори натраг) Не, не, нећу да ти досађујем, идем радије твојој жени. (Затвори врата и примети госпођу *Линден*). Молим да ме извините, овде сметам такођер?

Нора. Не, никако не. (Приказује) г. др. Ранк — г-ђа Линден.

Ранк. А, тако. Име што се у овој кући често чује. Чини ми се као да сам на степеницама прошао поред вас.

Линден. Да; ишла сам врло лагано; ја не могу да поднесем пењање на степеницама.

Ранк. А, сигурно што унутри није у реду.

Линден. Долази управо од напрезања.

Ранк. И ништа више? То сте сигурно дошли у престоницу да се разонодите за време празника.

Линден. Дошла сам амо да тражим себи рада.

Ранк. Да ли то треба да буде опробан лек против напрезања?

Линден. Морамо живети, г. докторе.

Ранк. Да, мнење је свију, да је то потребно.

Нора. И ви сте, г. докторе, ради још да живите.

Ранк. Зацело да сам рад. И колико сам бедан, ипак бих се радо још мучио што дуже могу. И моји болесници имају сви исту жељу. Морални болесници опет су истог мњења. Баш у овом тренутку је такав члан моралне болнице код Хелмера тамо унутри...

Линден. (Загушљиво.) Ах!

Нора. Кога то мислите?

Ранк. То је неки Гинтер заступник изван службе, човек са свим непознат. Труо је до најскривеније жилице свога карактера. Па и тај поче да брбља као о нечем сасвим важноме, како и он мора да *живи*.

Нора. Тако? О чему је хтео да говори с Робертом?

Ранк. Не знам доиста; чуо сам само да је због удеоничке банке.

Нора. Нисам ни знала да Гинт — да тај г. Гинтер има посла са удеоничком банком.

Ранк. Има тамо неко место, (г-ђи Линден.) Ја не знам да ли и у вас има те врсте људи, који се свуда врзу где би нањушили моралну трулост, те да би поставили дотичне кандидате у овај или онај подесни положај. Здрави имају право да гледе.

Линден. Но зацело је пре свега болесницима потребна помоћ и нега.

Ранк. (слеже раменима.) Ту смо дакле. Баш тако размишљање чини од друштва болницу.

Нора. (Која се међутим дала у мисли удари у полугласан смех и затапше рукама.)

Ранк. Што се смејете ви на то? Знате ли ви шта је друштво?

Нора. Шта ме бриге за ваше досадно друштво? Ја сам се смејала другог чега ради — нечег врло смешног... Реците ми, докторе, да ли сви ти, који су смештени у удеоничкој банци, зависе сад од Роберта?

Ранк. Па *то* је вама тако необично смешно?

Нора, (Смеши се и певуши). Махните ме! Махните ме се! (Шеће по соби.) Да, помисао да ми — да Роборт сада

таку моћ има над толико људи заиста ме врло весели. (Вади рожак из џепа.) Докторе, хоћете ли шећерлема?

Ранк. Еј, еј! зар шећерлема! Мени се чини да је то овде кријумчарска роба.

Нора. Да... али поклонила ми их је Христина.

Линден. Како? Ја —?

Нора. Но, но, не мораш се ти због тог плашити. Та ти ниси могла знати да је то Роберт забранио. Он се боји, да могу добити рђаве зубе. Али... шта... једаред —! Зар не, докторе? Будите тако добри. (Тури му шећерлему у уста.) Па и ти, Христина. Па и ја ћу једну; само једну малу или највише две. (Шеће опет.) Да, сад сам сасвим срећна. Сад има само још нешто на свету што бих желела нарочито.

Ранк. Но? А то је?

Нора. Нешто што бих ја врло радо рекла — али тако да и Роберт чује.

Ранк. Па што не речете?

Нора. За то што не смем; Звони тако ружно.

Линден. Ружно?

Ранк. Но, онда није пробитачно. Али нама можете ипак... Дакле шта је што би пред Хелмером радо —?

Нора. Ја бих тако радо викнула из свег срца: Гром и пак'о!

Ранк. Шта је вама!

Линден. Али, Нора, за бога —!

Ранк. Реците, ево га.

Нора. (Сакрива шећерлеме). Пст, пст! (*Хелмер* долази из своје собе са огртачем преко руке и са шеширом.)

Седма појава.

Пређашњи, Хелмер

Нора. (Изађе пред-а-њ.) Но, драги Роберте, јеси ли га се опростио?

Хелмер. Јесам, сад је отишао.

Нора. Смем ли те приказати, — ово је Христина, што. —

Хелмер. Христина — ? Извините, али ја не знам.

Нора. Г-ђа Линден, драги Роберте; г-ђа Христина Линден.

Хелмер. (г-ђи Линден.) А тако. Бесумње пријатељица моје жене из младости?

Линден. Да, ми смо се познавале отпре.

Нора. Помисли, сад је прешла велик пут, да би могла разговарати с тобом.

Хелмер. Са мном?

Линден. Управо, не баш —

Нора. Христина је тако вешта писарничком послу а уз то има још вољу, да ступи под управу ваљана човека те да научи још више но што зна —

Хелмер. (г-ђи Линден.) Врло паметно.

Нора. Па како је дознала да си ти постао управитељ банке — чак је и брзојав разнео тај глас — то је допутовала амо, што је брже могла и — зар не. Роберте, ти ћеш моћи што учинити за Христину? не?

Хелмер. То није немогуће. Ви сте по свој прилици удовица?

Линден. Јесам.

Хелмер. И вешти сте писарничком послу?

Линден. Прилично.

Хелмер. То ћу вам, по свој прилици, моћи набавити место . . . .

Нора. (Тапше рукама.) Видиш; видиш!

Хелмер. Дошли сте у згодан час, г-ђо Линден..

Линден. О, како да вам захвалим — !

Хелмер. (Смешећи се.) Није нужно никако. (Навлачи огртач.) Данас молим да ме извините.

Ранк. Чекај; идем с тобом. (Доноси своју бунду из предсобља и греје је код пећи.)

Нора. Немој да се задржиш дуго, Роберте.

Хелмер. Само један час; дуже не.

Нора. Идеш ли и ти, Христина?

Линден. (Облачећи горње одело.) Да, морам наћи себи стана....

Хелмер. То можемо онда заједно поћи.

Нора. (Помаже јој.) Баш ми је криво што немамо пространија стана; овако заиста нам није могуће да —

Линден. Шта ти пада на ум! Збогом, драга Норо, хвала ти на свему.

Нора. Збогом; али довече мораш доћи опет. Па и ви, докторе... Како? Ако вам здравље допусти? Допустиће вам, допустиће, само се умотајте добро. (У разговору пођу сви у трем. На степеницама се чују дечији гласови.)

Нора. Ево их! Ево их! (Потрчи вратима и отвори их. Укаже се Маријана с децом).

Осма појава.

Пређашњи. Маријана. Деца.

Нора. Ходите ходите само! (Пригне се и љуби децу. Ах моји слатки, медени — ! Види их, Христина! Зар нису то мила деца?

Ранк. Немојте стојати на промаји.

Хелмер. Хајд'мо, г-ђо Линден; настаје појава, која је несносна за људе, који нису матере. (Ранк, Хелмер и г ђа Линден одлазе. — Маријана улази с децом у собу; Нора такођер затвори врата за собом.)

Девета појава

Нора. Маријана. Деца.

Нора. Ала сте ми чили и весели. Па какве румене обрашчиће имате! Ко руже и јабуке. (Деца разговарају шњом.) Добро сте се забављали? То је дивно. А тако, ти си се Ема сањкала са Бобом? Обоје заједно! Да, јунак си ти Ервине. Додајте ми је мало, Маријана, моја слатка медена лучица! (Узима најмање дете и игра шњим.) Да, да, поиграће мама и с Бобом. Шта, па сте се грудали снегом? Ах, то сам ја требала видети. Не, оставите Маријана, свући ћу

је сама. Не, не оставите ме саму, та ја то тако волим. Идете боље међу тим унутра, мора да вам је зима. Приправљена је већ и топла кава за вас. (Дадиља отиде лево у собу. Нора скида са деце горње одело и разбаца га по соби, међу тим деца се разговарају и причају). Тако? Дакле велико псето је трчало за вама? Али ујело вас није? Не, добру децу не ујелају пси. Не завируј у девькове, Ервине! Шта је унутри? Да, то би тек требали да знате. Ах, не, не, то није лепо. Тако? Да се играмо? Чега да се играмо? Сакривања? Добро, играјмо се сакривања. Боб нек се сакрије први. Зар ја? Добро дакле, сакрићу се ја прва. (Игра се са децом кличући и смејући се по соби и соби до те десно. Најзад се сакрије Нора под сто; деца јурну унутра, траже, не могу да је нађу, чују њезино загушљиво смејање нагну столу дигну покривач и угледају је. Деца кличу. Међу тим Нора се испужа испод стола као да би их уплашила. Ново клицање. На улазним вратима чује се куцање; не примећује нико. Врата се у пола отворе и укаже се Гинтер. Чека мало; игра се наставља).

Десета појава

Нора, деца, Гинтер.

Гинтер. Извините, г-ђо Хелмер —

Нора. (Загушљивим вриском, окрене се и дигне у пола). Ах! Шта хоћете *ви*!

Гинтер. Извините; врата од трема су била само прислоњена, сигурно је неко заборавио да их затвори.

Нора. (Устаје.) Мој муж није дома г. Гинтеру.

Гинтер. То знам.

Нора. Па — шта хоћете овде?

Гинтер. Да прозборим с вама две — три.

Нора. Сад —? (Деци лагано.) Идите к Маријани. Шта? страни господин неће ништа учинити мами. Кад отиде, играћемо се опет. (Води децу у собу лево и затвори врата за њима).

Нора. (Узбуђено.) Самном хоћете да говорите?

Гинтер. Да.

Нора. Данас —? Али још није први.

Гинтер. Не, данас је бадње вече. Зависи од вас саме какву ћете спремити себи божитњу радост.

Нора. Шта хоћете ви управо? Ја данас не могу —

Гинтер. Није сад реч о томе. Друго је нешто у ствари. Ви имате времена на тренутак?

Нора. О, да; за цело; и ако —

Гинтер. Добро. Седео сам преко у гостионици и видео сам прећи преко сокака вашег мужа —

Нора. Но, па?

Гинтер. — са једном госпом.

Нора. Па шта онда?

Гинтер. Смем ли вас запитати да-ли је та госпа била г-ђа Линден?

Нора. Јесте.

Гинтер. Сад је тек амо стигла?

Нора Овога јутра.

Гинтер. Она је сигурно ваша добра пријатељица?

Нора. Јесте. Али ја не разумем —

Гинтер. И сâм сам је некад познавао.

Нора. То знам.

Гинтер. Тако? Вами је познато? То сам и предвиђао. Па да-ли смем питати да-ли ће г-ђа Линден добити место код удеонике банке?

Нора. Како можете *ви* тако далеко ићи, да *мене* испитујете, г. Гинтеру, Ви, чиновник мога мужа? Али кад сте већ запитали ваља и да дознате: да, г-ђа Линден биће постављена. И ја сам та, која се заузела за њу, г. Гинтеру. Сад знате.

Гинтер. Дакле сам добро погађао.

Нора. (Шетајући горе-доле.) Ах, та имамо и ми мало утицаја, бар ја тако мислим. За то, што смо само жене, тим још није речено да ..... Кад смо у зависном положају, то ваља заиста да се чувамо, г. Гинтеру, да повредимо кога, који — хм — —

Гинтер. — има утицаја?

Нора. Са свим сте добро схватили моју мисао.

Гинтер. (Другим тоном.) Г-ђо Хелмер, не бисте-ли имали доброту да употребите свој утицај у моју корист?

Нора. Како? — Шта мислите тим?

Гинтер. Не бисте-ли били добри да се заузмете да ја одржим свој зависан положај код банке!.....

Нора. Шта значи то? Ко жели да вам одузме ваше место?

Гинтер. Пред-а-мном се не морате претварати. Ја знам врло добро, да вашој пријатељици не би баш тако пријатно било, да се сусретне самном; схваћам такођер и то коме ваља да сам захвалан ако ме одјуре.

Нора. Али ја вас уверавам......

Гинтер. Да, да у кратко: још има времена и ја вам саветујем да употребите утицај да то препречите.

Нора. Али г. Гинтеру, ја немам никаква утицаја.

Гинтер. Не? мени се чини, да рекосте мало час. —

Нора. То нисте требали тако разумети. Ја! Како сте могли и помислити да ја имадем толики утицај над својим мужем?

Гинтер. О, вашега мужа познајем ја још од нашег ђаковања. Ја мислим, да г. управитељ банке није сталнији од осталих мужева.

Нора. Ако ћете с омаловажењем говорити о моме мужу, избацићу вас напоље.

Гинтер. Ви сте врло срчани, милостива госпођо.

Нора. Не бојим вас се више. После нове године избавићу се целе неприлике.

Гинтер. (Савлађујући се.) Па чујте, г-ђо Хелмер. Ако мора бити, борићу се до крајности да задржим своје мало место што га имам код банке.

Нора. Заиста то тако и изгледа.

Гинтер. Није то само ради плате; до ње ми је још најмање стало. Али ту је нешто друго... па да, на среду с тим! Ево видите, ово је у ствари: ви знате исто тако добро као и сви остали, да сам се ја пре више година увалио у грдну несмотреност.

Нора. Мислим да сам начула нешто налик.

Гинтер. Ствар није дошла до суда; али сви пути беху затворени за ме од тог тренутка. Тада се латих послова које ви познајете. Нечега сам се морао прихватити: и ја смем рећи да нисам био међу најгорима. Али сад се морам искобељати из свега тога. Моја деца прираштују, њих ради морам стећи грађанско поштовање. Ово место код банке беше први корак. И сад хоће ваш муж да ме опет одгура у блато.

Нора. Али за бога, г. Гинтеру, не стоји до мене, да вам се помогне.

Гинтер. За то, што нећете; али ја имам средства да вас присилим на то.

Нора. Тек нећете рећи моме мужу да сам вам дужна?

Гинтер. Хм; а ако бих му казао?

Нора. То би било срамно од вас. (Задржавајући сузе.) Ту тајну, што беше моја радост и мој понос, да дозна на тако низак начин — па још од вас! Ви би ме увели у најгрђе неприлике. —

Гинтер. Само неприлике?

Нора. (Жестоко.) Али учините само; последице ће за вас сама бити најгоре; мој муж ће увидети како сте ви рђав човек и ви онда тек не задржасте свога места.

Гингер. Питах вас, да ли су то само домаће неприлике којих се побојавате?

Нора. Дозна ли мој муж за то, нарављо да ће остатак одмах сам исплатити, и тада нећемо имати с вама никаква посла више.

Гинтер. (Ступи корак ближе.) Чујте, г-ђо Хелмер, — или вам је памћење слабо, или се врло мало разумевате у пословима, с тога вас морам упознати подробније са самом ствари.

Нора. Како?

Гинтер. Кад оно беше ваш муж болестан, дођосте к мени, да узајмите од мене осамнаест стотина талира.

Нора. Нисам никог другог знала.

Гинтер. Обећах вам набавити ту суму. —

Нора. Па ви сте је и набавили....

Гинтер. Обећах вам набавити ту суму под неким условима. Ви бесте тада тако узбуђени због болести вашега мужа, тако заузети да набавите путни трошак, да по својој прилици нисте ни размишљали много о тешкоћама што су с тим спојене. С тога неће бити излишно ако вас подсетим на то. Ја сам вам дакле обећао новац а на облигацију коју сам сâм саставио.

Нора. И коју сам ја потписала.

Гинтер, Да. Али сам ја тада додао још неколико редака, у којима је назначено да ваш отац стоји добар за вас. Те редове требао је ваш отац и да потпише.

Нора. Требао? — Он их је и потписао.

Гинтер. Ја сам датум in blanco оставио, тј. ваш отац је требао сâм да означи дан, кога је потписао тај документ. Сећате ли се још тога, г-ђо Хелмер?

Нора. Да, ја мислим. —

Гинтер. И тад сам вам ја предао облигацију, да је пошаљете оцу рад потписа. Није ли тако?

Нора. Јесте.

Гинтер. Па наравно, ви сте то одмах и учинили, јер већ после пет-шест дана донесосте ми облигацију натраг са потписом вашега оца. Тада вам ја изборојах новац.

Нора. Тако је, али зар вам ја нисам редовно отплаћивала?

Гинтер. Да, прилично. Али — да се вратимо на оно о чему смо говорили — то беше тешко доба за вас, г-ђо Хелмер?

Нора. Бо'ме тешко.

Гинтер. Ваш је отац, чини ми се, био и опасно болестан.

Нора. Био је на самрти.

Гинтер. И умр'о је наскоро за тим?

Нора. Јесте.

Гинтер Реците ми, г-ђо Хелмер, да ли се сећате случајно смртнога му дана? Који дан беше у месецу тада?

Нора. Отац је умр'о 29. септембра.

Гинтер. Сасвим тако; ја сам се известио био о томе. Па баш с тога не могу да одгонем себи (вади хартију из џпага) чудан случај. —

Нора. Какав чудан случај? Ја не знам. —

Гинтер. — тај чудан случај, милостива г-ђо, да је ваш отац потписао облигацију три дана после своје смрти.

Нора. Како? Ја не схваћам.

Гинтер. Ваш отац је умр'о 29. септ. Али погледајте амо. Ваш отац се потписао 2. октобра. Зар то није чудновато г-ђо Хелмер?

Нора (ћути)

Гинтер. Можете ли ми то одгоненути?

Нора (ћути непрестано)

Гинтер. Упада у очи и то, што речи «2 октобра» као и године не одају руку вашега оца но рукопис, који ми је чини ми се познат. Но то се даје разјаснити, ваш отац је можда заборавио да назначи дан па је то уметнуо неко, пре но што се још дознало за смрт његову. Ту нема ничег непристојног. Нас се највише тиче потпис *имена*. А тај потпис да ли је прави, г-ђо Хелмер? Да ли је заиста ваш отац својеручно ставио овде своје име?

Нора. (По кратком ћутању забаци главу и пркосећи.) Није, — ја сам потписала име његово.

Гинтер. Слушајте, г-ђо Хелмер — знате ли ви, да је то опасно признање?

Нора. Зашто? Ви ћете скоро добити свој новац.

Гинтер. Смем ли вас запитати зашто нисте послали облигацију вашему оцу?

Нора. Било је немогуће. Отац је лежао тешко болестан. Да сам га замолила за потпис морала бих му рећи, да је живот мога мужа у опасности. То је било немогуће.

Гинтер. То би онда боље било по вас да сте напустили пут у иностранство.

Нора. То је било такођер немогуће. Од тога пута је зависио *живот* мога мужа. То нисам могла напустити.

Гинтер. А зар нисте помишљали да је то била превара против мене?

Нора. На то се нисам могла обзирити. За вас се нисам ни најмање старала. Нисам вас могла трпети због ваших немилосрдних тешкоћа које сте ми справљали, и ако сте знали како зло стојаше с мојим мужем.

Гинтер. Г-ђо Хелмер, чини ми се, као да немате ни појма о кривици у коју сте упали. Уверавам вас, да ни моја кривица није била ни друкчија, ни гора, а стала ме је мог грађанског положаја.

Нора. Ви? Да ли хоћете да ми наметете, као да сте и ви учинили храбро дело хотећи да спасете живот својој жени?

Гинтер. Закони слабо разбирају о побудама.

Нора. То мора онда да имамо врло рђаве законе.

Гинтер. Рђаве али не, — предам ли ову облигацију државном тужиоцу ви ћете бити осуђени.

Нора. То не верујем. Зар кћи не може имати права да поштеди свога оца на самрти од брига и невоља? Зар жена не може имати права да спасе живот своме мужу? Ја не познајем тачно законе, али ма где мора стајати у њима да је то слободно. И ви то не знате, ви, правозаступник? Ви мора да сте лош правник г. Гинтеру.

Гинтер. Може бити. Али у пословима, — у пословима, као што су ови наши, — да се у њима разумем вероваћете ми ипак? Добро. Чините што вам драго. Али ово вам велим: будем ли и по други пут истиснут, бићу у вашем друштву. (Јави се и одлази кроз трем.)

Једанаеста појава.

Нора, затим *деца*.

Нора. (Гледа за њим премишљајући; затим забаци главу.) А, шта! Хтео ме је само поплашити! Тако луда богме нисам. (Скупља хаљине дечије; за мало па застане.) Али? — не, та то је немогуће. Ја сам то учинила из љубави.

Деца. (На вратима лево.) Мама, сад је отишао страни господин.

Нора. Јесте, јесте, знам већ. Али не приповедајте ником о страном човеку. Чујете ли? Ни тати?

Деца. Нећемо мама; а зар нећеш да се опет играмо?

Нора. Не, не, сад не.

Деца, Али мораш, мама, ти си нам обећала.

Нора. Јесам, али не могу сад. Идите унутра, имам много посла. Идите унутра, идите унутра, драга моја мила децо. (Нежно их враћа у собу и затвара врата за њима.)

Дванаеста појава.

Нора. Затим *Јелена.*

Нора. (Седне на диван, узме вез и почне радити, за мало застане.) Не! (Баци вез, устане, отиде до врата од трема и виче.) Јелена! Унесите дрво. (Ступи столу лево и отвори претинак, застане у мислима.) Не — та то је немогуће.

Јелена. (С јелком.) Где да га метнем, милостива госпођо?

Нора. Тамо; на сред собе.

Јелена. Да ли треба још што да донесем?

Нора. Не, хвала; ту је све што ми треба.

Јелена. (Намести дрво и отиде.)

Нора. (Украшавајући дрво.) Овде светиљка — а овде цвеће. — Зао човек! Којешта, глупост! Нема ту ничег злог.... Јелка мора бити лепа. Сва ћу се одати радости. Роберте, певаћу, играћу.

Тринаеста појава.

Нора. Хелмер долази с поља с дењком хартија под пазухом.

Нора. Ах. — зар си опет ту?

Хелмер. Да. Је л' био когод овде?

Нора. Овде? Није.

Хелмер. Чудновато. Видео сам Гинтера, да је изашао из куће.

Нора. Тако? А да, истина је. Гинтер је био овде на тренутак.

Хелмер. Нора, видим на теби да је овде био и да те је замолио да се заузмеш за њега.

Нора. Јесте.

Хелмер. И товаља да чиниш из сопствене побуде? Ваља да прећутиш, да је он овде био. Јел' те и за то замолио?

Нора. Јесте, Роберте, али —

Хелмер. Нора, Нора, како си се могла упустити о таким човеком у разговор па и обећавати му? А мени после казивати неистину.

Нора. Неистину?

Хелмер. Зар ниси рекла да није било никога овде? (Прети прстом.) То више не сме учинити моја шева. Тица певачица не сме пустити ни једног лажног гласа. (Загрли је.) Зар не, тако мора бити?.... Да, знао сам ја то добро. (Пусти је.) А сад ни речи више о том. (Седне крај пећи.) Ах, ала је овде угодно и пријатно. (Листа мало по својим хартијама.)

Нора. (Радећи око јелке; по кратком ћутању.) Роберте!

Хелмер. Чујем.

Нора. Ја се тако радујем прексутрашњој игранци.

Хелмер. А ја сам опет за чудо радознао чим хоћеш да ме изненадиш.

Нора. Махни те лудости.

Хелмер. Како?

Нора. Не могу да нађем ничег згодног. Све је тако лудо, тако ништаво.

Хелмер. А зар се мала Нора толико *освестила.*

Нора. (За његовом столицом; наслоњена на наслон.) Јеси ли у великом послу Роберте?

Хелмер. Ах —

Нора. Шта је то?

Хелмер. Хартије из банке

Нора. Већ?

Хелмер. Изнудио сам од старе управе право, да могу мењати особље и поредак пословни. То ћу урадити божитње недеље. До нове године мора бити све у реду.

Нора. Дакле с тога је тај јадни Гинтер —

Хелмер. Хм —

Нора. (Наслони се јаче, чеше га по потиљку.) Кад не би био у великом послу, то би те замолила нешто врло важно Роберте.

Хелмер. Да чујемо. Шта то може бити?

Нора. Нема нико тако доброг укуса, као ти, Роберте. Ја бих рада била да лепо изгледам на игранци под образинама. Роберте, не би ли се хтео заузети за ме, да изабереш шта треба да будем, и одело?

Хелмер. Аха, мали тврдоглавац тражи спаса?

Нора. Да, Роберте, без тебе сам сасвим без помоћи.

Хелмер. Добро, добро, нећу заборавити, помоћи ћемо се већ.

Нора. О, ала је то лепо од тебе. (Иде опет дрвету.) Како красно изгледају ови цветићи. — Али реци ми, да ли је — та ствар, рад које је Гинтер страдао, заиста тако рђава?

Хелмер. Због лажног потписа. Имаш ли ти појма о том шта то значи?

Нора. Да ли је то учинио из нужде?

Хелмер. Да, или, као многи други из лакомислености. Ја нисам тако тврда срца да осудим човека на пречац због таке појединости.

Нора. Зар не, Роберте?

Хелмер. По гдекоји се може опет морално дићи, ако призна преступ и отрпи казну.

Нора. Казну? —

Хелмер. Ал' тим путем не удари Гинтер; хтео је да се извуче мајсторијом, а то га је баш морално и упропастило.

Нора. Мислиш зар, да је —?

Хелмер. Помисли само како такав човек, који је свестан своје кривице, мора лагати, улагивати се, претварати се и како мора да меће образину пред ближњим својим, шта више и пред женом и пред децом. Па и пред децом својом, — то је најгрозније, Нора.

Нора. Зашто?

Хелмер. За то што тај димовити круг лажи наноси болест целој породици. Сваки удисај, што га деца чине, крије у себи клицу каквог зла.

Нора. (Приближи му се, за њим.) Да ли си ти уверен о томе?

Хелмер. Као заступник драго дете, често сам то посматрао. Скоро сви покварени људи имали су лажљиве матере.

Нора. Зашто баш — матере?

Хелмер. Најчешће долази од матере, на сваки начин и отац је крив, то зна сваки судија. Па ипак је тај Гинтер годинама тровао своју децу претварањем и лажи: с тога га ја и називам моралном пропалицом. (Пружа јој руке.) С тога ми мора моја мала мила Нора обећати, да се неће заузимати за њ'. Дај руку, но, но, шта је то? Дај ми твоју руку. Тако. Свршено је дакле. Уверавам те, да би ми било немогуће да радим заједно с њиме, у близини таких људи ја се не осећам угодно.

Нора. (Тргне руку назад и стане на другу страну крај јелке.) Ала је топло овде. А ја имам још толико посла.

Хелмер. (Устане и скупи хартије.) А и ја морам гледати да посвршујем још штогод до ручка; па и на одело за игранку ћу помишљати. А и маленкост једну, што би се

могла обесити о јелку у златној хартији, имам већ можда у приправности. (Стави руку на њену главу.) Моја мала мила тичица! (Отиде у своју собу и затвори за собом врата.)

Четрнаеста појава.

Нора. За тим *Маријана.*

Нора. (Лагано, после починке.) А, шта! Тако није.... То је немогуће...

Маријана. (Са левих врата.) Деца лепо моле, да их пустим матери.

Нора. Не, не; не пуштајте их мени! Останите код њих, Маријана.

Маријана. Добро! (Затвори врата.)

Нора. (Пребледи од ужаса.) Ја да покварим своју децу —! свој дом да разорим? (Мала почивка. Главу дигне гордо горе.) То није истина. То није, не, не, то није никако истина.

Завеса пада.

АУСТРИЈА И СРПСКО ПИТАЊЕ

(1807--1810)

(НАСТАВАК)

7. Маја 1809 извршио је Симбшен налог царев, који беше пре недељу дана добио. Он сматра за своју дужност да своме Монарху искрено и отворено разложи право стање ствари у граници. Испало му је за руком не само да утиша немире, који су још 1807 поникли у Срему, Банату и провинцијалу Славоније. него, благодарећи пријатељским одношајима са Карађорђем и Пашом Босанским, да осујети свако даље подбуњивање. И ако три резервна и пет ландверских батаљона једва стизаху за посаду од пет градова: Варадина, Осека, Брода, Градишке и Раче, опет је он од 29.000 за оружје способних гра

ничара, њих 13.000 наоружао кремењачама. које су најпре биле намењене за Србијанце. па су после узапћене[1] па их је употребио на службу дуж Босанске границе. Али Симбшен мора своме Монарху признати да *народно расположење* (Volksstimmung) у граници није најбоље, и да дезертирање (пребегавање) у Србију узима све више маха, чак и из варадинског среза. Томе је узрок рђав избор магистрата, досељавање свакојаког олоша из бела света, а поглавито рђави судови у граничарским варошима. Од како је Колоредов општински регулатив укинут, нема управо никаквог устројства у граничарским војничким општинама. Становништво границе нарочито је огорчено што се по новом регулативу дезертирање не казни више одузимањем војничке земље, него онако како се казне бегунци из стајаће војске.

У половини Јуна 1809 добије Симбшен од пуковника Перса из Земуна рапорт, да се српски неуспех на Нишу приписује Милоју Петровићу, и да Карађорђе хоће за то да га казни смрћу.

«Ми ћемо се — вели Д-р. Кронес — вратити доцније на даље судбине ове личности, која игра важну улогу и у Симбшеновом процесу. За сада је довољно да само поменемо овај важни догађај из српско-турског рата, јер је он дао новог и снажног импулса Карађорђу, да се опет приближи Аустрији.»

Сјајно напредовање Срба тога пролећа на Дрини, на Лиму, око Сенице и Новог Пазара, на један пут се изненадно заустави у почетку Јуна, поразом оног одељења српске војске које беше пошло на Ниш. Вођење те војске беше Карађорђе по савету Младеновом, поверио властољубивом хвалисавцу *Милоју Петровићу*, тиме је јако увредио дотадашњег заповедника и браниоца на Алексинцу, *Петра Добрњца*. Милоје не само да није оправдао толико поверење и одликовање, него је учинио да су Турци, охрабрени победом на Нишу, врло брзо загрозили и левој обали Мораве.

«С тога се почетком Јула, Карађорђе понова обраћа своме «пријатељу и благодјетељу» Симбшену, тражећи благовољење и заштиту Аустрије, али на жалост баш у

[1]) Због ове конфискације жалио се српски сенат 8 Маја 1808 управнику границе, Ерцерцегу Лудвигу.

тренутку када се несрећа монархије довршавала на бојишту код *Ваграма*. Извештај Симбшенов од 12 Јула 1809 тадашњем шефу дворског ратног савета, фелдмаршалу Колоредy. о овом кораку Карађорђевом доказује, да сеВарадински командант сада добро чувао да Србима ишта обећа. Укор од 1808 беше га научио памети. У осталом цео положај Аустрије беше такав, да се ништа стварно није ни могло обећавати.»

Одговор Колоредов од 29. Јула из Пеште — Беч беше у рукама непријатељевим — одобрава Симбшеново понашање према Карађорђу. Обична је, вели му, тактика Срба да се у невољи сећају Аустрије, да јој нуде своју потчињеност (Unterwerfungsanträge), али им то никако није збиља, напротив они то увек злоупотребе, да само посеју раздор између Аустрије с једне, и Русије и Турске с друге стране. За то је Симбшен добро урадио што се није ближе упустио, док се Карађорђе не изјасни боље, и то лично. Ваља дакле чекати. Само једно нека Симбшен никада не губи из вида, а то је, *да Аустрији не може бити равнодушно да ли је Србија под Турском или под Русијом*, и да је ширење руске силе дуж аустријске границе, у сваком погледу врло штетно за интересе монархије. Нека дакле Симбшен и даље подржава своје односе са Србима, нека их не тражи, али нека их и не избегава, у даном случају нека тражи формалних, писмених обвеза «како Карађорђе доцније не би могао порицати своје обвезе и извртати ствар на штету Аустрије». Истина, руска је војска ушла у Галицију, те ваља избегавати све што би могло изазивати петрбуршки кабинет, али опет не треба губити из вида државни интерес. У исти мах одговара председник дворског ратног савета и на једно питање Симбшеново од 15 Априла (!) «да се и даље пропушта за Србију брашно, со, пшеница и кукуруз, у колико то није на уштрб сопствене потребе, и у колико то државну управу не компромитује, као и у колико се на ту услугу одговара са српске стране реципроцитетом.»

16|28Августа писао је Карађорђе Симбшену једно писмо, са којим је настала нова фаза у преговорима српско-аустријским.

«Баш у оно доба — вели Д-р Кронес — када су руске војске победоносно прешле Дунаво, и укочиле сваку акцију турске војске против Србије, дакле када је Србија

могла дахнути душом — баш у том тренутку нашао се врховни вођ српског устанка побуђен, да потражи више него икада спајање (Anschluss) с Аустријом.

«Било би без смисла претпостављати да је овога јунака (gewaltigen Kämpen) нагонила на ово само његова љубав спрам Аустрије. Карађорђе је био скроз Србин, толико исто буран и храбар, колико лукав, као и сваки прост човек (Naturmensch). Његов је циљ био: слобода Србије и његова владавина над српским народом, јер га је он ослободио. Истина аустријска политика у след својих силних обзира и затезања, није до сад за Србију ништа одлучно учинила, докле ју је Русија у томе претекла, али Аустрија беше ипак први сусед, врло користан због хране и муниције, те с тога с њиме није ваљало ништа укварити. За Карађорђеве владарске планове беше у Аустрији сигурнијег наслона, јер га Русофили у Србији не само нису могли трпети, него су се непрекидно старали да његов углед поткопају, и да његову власт окрње.

«Од пораза на Нишу, овај је расцеп био постао већи, и представник Русије Родофиникин потпомагаше Карађорђеве непријатеље, само да оснажи своју партију а да Карађорђа притисне уз дувар. Врховни вођ није веровао Русима, и ако му њихово савезништво беше добродошло у тешкој ситуацији, а међутим наслон на Аустрију изгледаше му користан за његове планове у будућности. Тако ми тумачимо садржину Карађорђевог писма Симбшену од 16 (28) Августа 1809».

Ево тога писма у верном преводу с Немачког[1]).

«Премилостиви Господине ђенерале Фелдцајгмајсторе и ђенерале земаљске команде! Част ми је јавити В. Пр. да сам г. пуковника и земунског војног команданта од Перса писмено молио да са брат Милошем[2]) овамо к мени пређе, ради једног важног разговора. Ја сам се онда с њима разговорио и објаснио им наше ондашње околности. Сад вам укратко јављам да је господин генерал Родофиникин ноћас из Београда побегао и нас неверно оставио и издао, а ми не можемо себи да објаснимо узрок. Бог нека му суди.

[1]) Ми смо га у нашем чланку „Карађорђе и Аустрија“ (Отаџбина књ. XV, стр. 246) само поменули, јер у Беровој књизи не могосмо наћи његовог текста. Сада га налазимо у целости као осми прилог Д-р Кронесове књиге (стр. 111—113) одакле га и преводимо.

[2]) Урошевићем.

«Ми признајемо В. Пр. да ми од почетка нашега рата, нисмо имали вернијег ни милостивијег од вашег пресветлог аустријског двора, јер ко нам је иначе помогао и до данас усрећавао? Ми дакле понова молимо ваш царски двор, да нас у своју милостиву заштиту прими, да нам помогне и да нам са потребама буде на руци. Осим Бога не признајемо више никога, до ваш премилостиви двор, њега зовемо у помоћ, њега узимамо за свог спаситеља, што је наша жеља од вајкада била, која би се давно испунила, као што сам се ја лане, на Мртвој Стражи са В. Пр. био договорио, где сам по пристанку мога целог народа и моју реч заложио, коју би за цело и одржао, да нас није тај исти господин ђенерал Родофиникин одвраћао и тиме заплашио, да ће нас аустријски двор после опет предати Турцима.

«Преко тога казао нам је још: да је између Руса и Француза насигурно решено и закључено да они поделе аустријске земље, те да ће једни узети до Моравске а други од Моравске, и да по томе ми нећемо од Немаца моћи добити никакве заштите. На тај начин испало је за руком овоме ђенералу да нас превари, и да нас од наше намере одврати. Ми сада молимо ваш пресветли царски двор и Ваше Превасходство најпокорније, да нам опростите што је било, и да нас опет примите под своју милост и заштиту, да нам помогнете, и да нас са свима потребама снабдете. Ми молимо најпре Бога, па ваш царски двор, да нам помогнете и да нас у овој невољи не оставите. Ми хоћемо или с Вама да изгинемо или с вама да останемо и да будемо срећни. Ја сам баш хтео сам да дођем В. Пр.-у те да вам све ово и још много више усмено кажем, али ја морам одмах на Мораву, да поставим моју војску, да изберем позиције, да наместим добре заседе, да обиђем страже дуж Мораве, и да издам најстрожије заповести. Чим војску наместим и чврсте позиције заузмем, доћићу В. Превасходству и готов сам да се и самоме Цару представим. За сада шаљем мога верног секретара, господина Стевана Јевтића, коме сам издао све моје наредбе и безгранично пуномоћство, да изврши све што треба у моје име. Он има да преда В. Пр.-у ово писмо и да вам усмено одговори о свему. Сигурно вам је и господин пуковник Перс већ јавио, шта сам с њиме усмено говорио, и шта смо на тајно расправљали.

«Најзад молим В. Пр. да господина Милоша Урошевића остави у Земуну и да га не пошље на коју другу страну, јер је он овде нуждан за преношање наших писама и наших преговора, како са пресветлим царским двором, тако и са Вашим Превасходством. У осталом препоручујем се највишој милости превисокога царскога двора и В. Пр.-а, и остајем очекујући што скорији одговор, са неограниченим високопоштовањем и јесам В. Превасходства најпокорнији и најзахвалнији слуга,

Кара-Ђорђе Петровић
врховни вођ српски.

(свршиће се)

ФЕНИКС

ПРИЧА

АВГУСТА СТРИНДБЕРГА

Било је време јагодама, кад ју је први пут видео у Пфархофу. Он је већ био видео по коју девојку, али кад је ову спазио, осети одмах, да је она њему намењена. Истина, није смео да јој изјави љубав, јер је био тек гимназиста. Али на скоро се врати као студент и тада је грлио и љубио. Како му је било сад у души! Пред очима му је севало као гомила ракетла, чуо је звуке звона и ловачке рогове, а земља му је дрхтала под ногама.

Карини је било тек четрнаест година, али су јој груди биле тако бујне, као да су на њих чекала усташца и жељне руке; ход јој беше еластичан, изгледала је да би што пре то радије носила чедо под појасом. Златна коса сливала јој се преко чела као водопад. Очи јој беху ватрене, кожа свежа и мека као кожа за рукавице. Као вереници, љубили су се као тице под липама, у башти, пољу и шуми. Пред њима је лежао живот раскошан као некошена ливада. Али — он је морао најпре да положи испит и тако је морало протећи десет година, узевши у то и студије у иностранству; да, десет година!

Он је учио у Упсали, но лето је опет проводио у Пфархофу. Прве три године остала је Каринина љупкост непромењена, али кад се вратио четвртог лета, нашао је Карину бледу. У носним угловима имала је мале црвене прстенове, а лепе њене груди беху утонуле. Шестог лета по веридби узимала је гвожђе, а седмога морала је у купатило. Осмога је страдала од зубобоље и нервозности. Коса беше изгубила свој природни сјај, глас јој не беше више звучан, по носу је било црних пега, у ходу није било пређашње еластичности. Преко зиме доби врућицу, те јој морадоше осећи косу. Кад је опет нарасла била је седа. Он се беше заљубио у плаву четрнаестогодишњу девојку, црномањасте није волео, а сад се оженио седом. од двадесет и четири године, која као млада није хтела да иде чак ни головрата. Па ипак, он је љубио Карину. Његова љубав истина није била онако бујна као некад, јер беше постао озбиљан и миран, а у малој планинској варошп, није било ничега, што би могло, помутити срећу. Она роди близанце мушкарце, али је њен муж желео и девојчицу, и тако дође још један мали плавокоси створ. То је била мезимица очева. Она је напредовала прекрасно, сушта слика материна. Било јој је седам, осам година, и све је више и више личила на матер, каква је она некад била. Цело своје слободно време проводио је отац око своје кћери. Мати се бринула за кућу, руке јој поцрвенеше и орапавише, леђа јој се мало погнуше, јамачно због непрестаног савијања над огњиштем. Ретко су се муж и жена налазили у које друго време, осим у подне и ноћу. Никад се нису свађали, али ипак није више било као некад.

Кћи је цветала на велику радост очеву. Чисто би рекао, да се отац заљубио у њу. Као да је у њој гледао да ускрсава мати, чије је лепоте тако брзо нестало, па је у кћери понова цветала. Он се готово стидео ње, и никад јој није улазио у собу, кад се облачила. Она му је била идол.

Једно јутро остаде она у постељи и не могаше устати. Мати је мислила, да је то школска грозница, али отац посла одмах по лекара. Анђео смрти дође у походе; она је имала гушобољу. Једно од родитеља морало се с другом децом уклонити. Отац се није могао на то решити, с тога мати оде на село с осталом децом, док је отац остао код болеснице. И тако је она лежала. Кадило се сумпором, тако да је све злато по кући поцрнело; сребрне ствари на столу за тоалету прошле су тако исто. Отац беше ван себе, кад је пролазио кроз празне собе: кад је ноћу легао сам у своју велику постељу, чинило му се да је удовац. Јадној болесници купио је свакојаке играчке и она се смешила, кад је он седео на крај постеље и играо се луткама; и она је жељно питала за матер и браћу.

Али једнога дана не хтеде дете да види више свога пријатеља лутка; осмејка јој беше нестало и она изгуби говор. Смрт дође са својим коштуњавим рукама и угуши је; то беше јака борба.

У то се врати и мати. Њу је гризла савест, што је оставила своје дете; било је много јадиковања и велике беде.

Лекар је хтео да пара малу, али отац не даде. Није дао да је муче, јер за њега она не беше мртва. Али је ипак морало бити, и он хтеде да туче и уједе лекара.

Кад су је предали земљи, он јој подиже споменик и ишао је на гробље сваки боговетни дан. Друге године већ ишао је ређе, имао је много посла, и време му је било кратко. Што је више старио, све јаче га је притискивао терет. Ход му није више био онако лак, бриге навалише на њ. По кашто се стидео, што више не жали, али је на то опет заборављао. Доби још две кћери, али ове не беху као она, која је ненакнадно отишла.

Какав живот! Подмлађивања младе жене беше неприметно нестало, жене, која је некад била тако дивна, као ни једна друга на земљи. Позлаћивање некад тако сјај-

ног и блиставог покућанства беше се избрисало. Сребрне ствари, које жена беше добила као свадбене поклоне, беху деца покварила, постеље се закрчиле, а ноге на столицама поломиле. Из поцепане софе вирила је вуна, а клавир је стајао већ неколико година неотворен. Песма је уступила дечијој дреци, гласови су постали оштри, тепања је нестало, као старих дечијих хаљина. Старило се и слабило. Отац није више клечао пред матером, него је седео у угодној наслоњачи, а мама је пружала палидрвца, да припали лулу. Да, остарило се.

Кад је оцу било педесет година, смрт му уграби жену. И тада се пробудише у њему све старе успомене. Кад је тело женино, које је смрт још више нагрдила, предато земљи, поврати се и кћи у његовој памети. Жалио је за ћерком, која је за њега већ тако давно била изгубљена; за губитком дође кајање. Према својој жени био је он увек добар, и пред њом — четрнаестогодишњом девојком у Пфархову, коју није никад добио, јер је добио само бледу девојку од двадесет и четири године, пред њом је клечао, њој је био веран и обожавао је. И, ако је хтео да буде искрен, она је била та, која му је недостајала. И добра нега и стараље женино имало је свога удела у губитку, који је он оплакивао, али то је било што са свим друго.

Односаји ка његовој деци били су сад интимнији. Нека беху већ изашла у свет, друга пак још остала код куће. Пошто је читаву годину дана досађивао својим пријатељима биографијом покојнице, деси се нешто чудновато. Он угледа младу девојку, плаву и од осамнаест година, која је са свим личила на његову жену, кад јој је било четрнаест година. Овај сусрет учини му се као миг доброга неба, које му је најзад хтело дати девојку, коју је први пут видео. Он се заљуби у ту девојку, јер је личила на његову прву љубав. И тако се по нова ожени. Али деца, нарочито девојке, показивала су се непријатељски према својој маћеси, мислила су да има нечега

нечистога у томе, што отац није остао веран њиховој правој матери. Он је био срећан и поносио се, што је једна млада девојка хтела да пође за њ.

— Сламна ватра! — тако су то звали његови стари пријатељи.

После године дана жена му се породи. Тата не беше више навикао на дечију дреку и хтео је да спава. Он пренесе своју постељу у другу собу; жена је с тога плакала. Кад је испросио, он је био тако глуп те рекао, да она врло личи на његову прву жену. Она је за тим смела читати и њезина љубавна писма. Сад, пошто је била више самој себи остављена, она се сети тога. Она уврте себи у главу, да су сва миловања прешла њој у наслеђе и да је она, управо, само заступница. То је њу дражило, те је градила све могуће будалаштине, да га лично придобије за се. То је њему било досадно. И кад је стао из ближе поредити обе своје жене, испала су ова поређења врло неповољно по младу жену. Она није била тако блага као прва и сувише му је дражила живце. Уз то и чежња за децом, која су његовим другим браком била истерана из куће. Тако су дошли пусти снови, мислио је, да је изневерио своју покојну жену. Код куће није било срдачности. Учини му се да је глупо урадио и радо би, да се то није ни догодило.

Стаде ићи у кафану. Но она се разгоропади. Рече, да ју је преварио. Да је матори лелек, али нека се узме у памет. Тако стар муж не треба да оставља младу жену саму, то би могло бити опасно!

Стар? Је ли заиста био тако стар? То је хтео да јој покаже!

И тако су опет заједно спавали. Али то није дуго трајало, јер јој он није хтео помагати ноћу да љуља дете; рече, да би малиша требао да има засебну собу. Тако му заиста није било код прве жене.

Он са свим опаде. Два пута му се учинило да је из пепела четрнаестогодишње девојке излетео феникс, прво

у његовој ћери, за тим у другој жени; али сад је у његовој успомени живела само прва жена из Пфархова, коју је он љубио, кад је било време јагодама, под липама у шуми; жена коју никад није добио. Али сад, кад је све то било па прошло, и његови дани беху избројани, кад у својим сетним часовима није видео ништа друго до слику своје старе, прве жене, која беше увек добра према њему и његовој деци, која се никад није свађала, која је истина била ружна, али је била увек у кујни и кувала и крпила хаљинице синчићу и девојкама; и кад је прошао други медени занос, а поглед му се опет разбистрио, помисли он, да ли није ипак његова «баба» била прави феникс, који се тако лепо и тако мирно понео из пепела четрнаестогодишње златне тице, пошто је снео јаја, из својих груди очупао паперје за младенце, па их онда својом крвљу хранио, док није угинуо.

Дуго је о томе премишљао и кад је најзад спустио своју уморну главу, да се никад више не дигне, био је с тим на чисто.

Душан Л. Ђокић

НАШ ПРИВРЕДНИ ПРОГРАМ

ПРОЈЕКАТ ЗАКОНА [1]

О

ПОТПОМАГАЊУ ЗАНАТА

Члан 1. Да би се занати у нашој земљи унапредили;

Да би се и сиромашнијим занатлијама дала могућност, да могу потребни им капитал по јефтини интерес на зајам добити, те радњу своју корисно развијати;

Да би се напослетку занатлијски радници, кад за рад онеспособе, сачували од крајног убожанства;

[1] Прилог 19.

има се по одредбама овога закона установити :

1. Главни занатлијски одбор при Министарству Нар. Привреде у Београду са занатлијским пододборима по свима знатнијим местима ван Београда;

2. Занатлијски фонд;

3. Занатлиска банка.

А. Главни занатлијски одбор и пододбори

Члан 2. Главни занатлијски одбор има 12 чланова и толико заменика.

Пет чланова и пет заменика бира збор старешина свију еснафа или преставника занатских дружина у Београду.

Пет чланова и пет заменика бира Министар Нар. Привреде,

Два члана и два заменика бира збор помоћника занатлијских у Београду.

Избор бива сваке три године и служба чланова и заменика траје три године.

Члан и заменик, који је одслужио три године може поново изабран бити.

Члан 3. Председника и подпреседника бира сам Одбор из своје средине.

Секретара одбора даје Министар Нар. Привреде.

Члан 4 Дужности су Гланог затлиског одбора:

1. Да води бригу о напредку заната и да чини потребне представке Министру Нар. Привреде у цељи тога напретка;

2. Да на позив Мин. Нар. Привреде даје мишљење своје о предметима и о питањима, која му се од стране Министра положе;

3. Да дјествује као управни одбор занатлијског фонда;

4. Да дјествује као управни одбор занатлијске банке.

Члан 5 Одбор свагда доноси своје одлуке простом вишином гласова.

У случају једнаке поделе гласова, већина је на оној страни, на којој је глас председников.

Члан 6. Месни занатлијски одбори могу се установити у сваком месту, где се занатлије сложе да га имају.

Месни одбори треба да имају најмање три, а највише девет одборника и толико заменика.

Њих бира збор месних занатлија на три године.

И код њих једно исто лице може више пута узастопце за члана или заменика изабрано бити.

Члан 7. Делокруг је месних занатлијских одбора:

1. Да размишљају о унапређењу месних заната на посе и земаљскога занатлијства у опште, да у тој цељи чини представке или главном занатлијском одбору или Мин. Нар. Привреде непосредно:

2. Да дају своје мњење о свима питањама, која би им Министар Привреде или Главни занатлијски одбор предложио;

3. Да о молбама занатлија и занатлијсих раденика било за зајам од занатлијске банке, било за издржање и помоћ, дају своје мњење, да ли и у колико заслужују призрења.

Члан 8. Кореспонденцију главнога одбора с месним као и ових с главним одбором и Министром Привреде, државна пошта носи бесплатно.

Б. Занатлијски фонд

Члан 9. Занатлијски фонд састављају капитали свију до сада постојећих еснафа занатлијских, а уз то ће се од сада он образовати још и од ових прихода:

а, од улога за фонд занатлијски;

б, од сувишка годишњег прихода над расходима;

в, од суме, коју држава годишњим буџетом на ту цељ одређивала буде;

г, од такса, које се по еснафској уредби полажу при упису у радњу;

д, од добровољних поклона и завешта̀ја.

Члан 10. Улоге за занатлијски фонд плаћају само занатлије и то: на сваког помоћника, с којим раде по 1 дин. на сваког ученика (шегрта) по $1/2$ дин. годишње.

Ко нема ни помоћника ни ученика плаћа по 1 динар.

Прирез овај купиће она власт, која и грађански данак купи.

Члан 11. С капиталом и приходима занатлијскога фонда руковаће занатлијска банка (вид. В).

Члан 12. Приход занатлијског фонда има служити на ове цељи:

а, на издржавање занатлијских питомаца ван земље;

б. на издржавање занатлијских школа у земљи;

в, на издржавање или припомагање издржавању занатлија и занатлијских радника, који су било услед старости или болести било услед несрећног каквог случаја онеспособили за рад, а немају никаквог имања или капитал, да се сами, без помоћи издржавати могу.

Члан 13. Све, у претходном члану изложене цељи, имају се намиривати свагда у границама прихода занатлијског фонда, и тако да се капитал фонда не крњи, У тој цељи ће се за сваку годину

направити буџет прихода и расхода фонда, и поднети Министру Привреде на одобрење.

Члан 14. За сваки еснафски капитал, који се унесе у касу занатлијског фонда, отвориће се и држати особита рачунска партија, и из прихода његовог у првој линији потпомагати занатлије и занатлијски радници тога еснафа.

Тек, кад таквих занатлија или занатлијских радника нема, употребиће се годишњи приход од тог капитала на потпомагање занатлија и занатлијских редника из других радња.

Члан 15. Главни занатлијски одбор управља, под надзором Министра Привреде, фондом занатлијским.

Он саставља буџет тога фонда и Министру га на одобрење подноси.

Он решава, коме ће се од оних, који су се за помоћ јавили, помоћи, као и у којој мери и докле ће се та помоћ чинити.

Чл. 16. Министар Привреде има право да на све састанке главног занатлијског одбора пошље свога комесара.

Комесар нема право гласања при решавању, али има право да захтева, да се обустави извршење одлуке, док се ствар не поднесе Министру Привреде на одобрење.

Чл. 17. Главни занатлијски одбор прописаће услове које треба да испуни онај занатлија или занатлијски помоћник, који тражи привремену или сталну помоћ од фонда.

Ова ће правила важити тек кад их министар одобри. Ововреди и за измене и допуне тих правила.

Чл. 18 Сваке године главни занатлијски одбор подношаће Министру Привреде извештај о стању фонда занатлијског и предаваће га јавности.

Чл. 19 Рачуне занатлијског фонда прегледаће и разрешавати Главна рачунска контрола.

В. Занатлиска Банка.

Чл. 20 Капиталом занатлијског фонда, као и приходима његовим руковаће „занатлијска банка".

Седиште занатлијске банке је у Београду.

Чл. 21 Занатлијска банка стоји под надзором Министра Привреде, који тај надзор врши преко нарочитог комисара, који је стално при банци.

Чл. 22 Као основни капитал банке занатлиске државна каса, уступа јој *сто хиљада динара* у злату на зајам, без интереса за десет год.

Чл. 23 Делокруг је занатлиске банке:

1. Да занатлијама даје новац на зајам за набавку алата и потребне сировине.

2, Да им даје новац на зајам на залогу готових производа, које су израдили.

3. Да у опште издаје новац на зајам на залоге и сигурне менице и другим грађанима, кад се не би јавило занатлија, којима би се по закону и статуту дати могло а новаца би у каси било за давање.

Зајам на исплату набављених алата може се дати на постепену отплату но најдуже на време од три године.

Банка може давати у место готовога новца одговарајућу вредност у алатима и сировини кад на то зајмотражилац пристане.

Зајам за набавку занатлији потребне сировине за прераду може се дати само на рокове од три на три месеца.

Зајам на залогу израђенога производа најдуже на рок од шест месеци.

Чл. 24. Једном истом лицу у једно исто време, не може се дати на зајам више од хиљаду динара на залоге алата, производа или на лично јемство два, за плаћање способна јемца.

Чл. 25 а, Банка има право наплате од алата, сировина или готових производа, на које је или код којих је зајам дала. Ово и онда, кад се те ствари налазе у радионици или иначе згради самога занатлије, а није у згради банчиној као залога.

б. Занатлијска банка ослобођава се од непосредног данка држави за свој капитал и приходе своје.

в. Осим капитала занатлијског фонда и прихода његових, занатлијска банка може примати на руковање и капитал и приходе појединих занатлијских удружења у цељи узајамног потпомагања у случајевима болести, немоћи итд,

Чл. 26 Занатлијска банка дејствоваће и као штедионица, примајући улоге по штедионичким књижицама. Но суме, које штедионичкој каси банчиној долазе, могу се употребити само на издавање на непокретно имање на рок најдужи од 5 година, и на залоге у државним обвезницама или у драгоценостима опет на рок не дужи од шест месеци.

Чл. 27 Непосредну управу занатлијском банком врши: управник и управни одбор.

Управни одбор чини главни занатлијски одбор.

Управника бира главни занатлијски одбор а Министар Привреде потврђује га.

И њему као и осталим званичницима банке плату одређује

управни одбор по одобрењу Министра Привреде, а исплаћује из прихода банке.

Чл. 28 Главни занатлијски одбор. као Управни одбор банке, решава молбе за зајмове из банке, При томе решавању учествује и управник с правом гласања, а владин комисар без тога права али с правом обуставе извршења, ако би нека одлука управе била у противности било с овим законом, било с правилима радње управине.

Чл. 29. Члановима главног занатлијског одбора, кад дејствују као управни одбор занатлијске банке, плаћа се за сваку седницу по послу банке по три динара свакоме.

Чл. 30. Министар Привреде у споразуму с главним занатлијским одбором, прописаће ближа правила за управљање занатлијском банком и издавање новаца на зајам у границама и одредбама овога закона,

Чл. 31. Годишњи рачун занатлијске банке управа ће подносити Министру Нар. Привреде а предавати јавности преко Српских Новина.

Чл. 32. Тачност рачуна банчиних прегледаће и о њима разрешнице издавати Гл. Контрола.

Чл. 33. Министар Привреде прописаће ближа правила за извршење целог овог закона.

ПРОЈЕКТ[1]

ЗАКОНА О УСТРОЈСТВУ ЕКОНОМНОГ САВЕТА

Члан 1. У министарству народне привреде установљава се Економни савет, који ће својим саветом бити на руци Министру народне привреде у народно-привредним питањима.

Чл. 2. Економни савет даваће Министру народне привреде своје мњење:

а, о свима законским пројектима који се односе на народну привреду, пре него што се исти поднесу законодавном телу, па потицали они од стране Министра народне привреде или другог кога министра;

б, о правилима и упуствима која се односе на извршење народно-привредних закона, и

в, о свима установама (заводима) које се тичу унапређења трговине, индустрије, заната, земљорадње, шумарства и саобраћаја у опште;

[1] Прилог 20.

г, о извештајима и предлозима трговачко-занатлијских одбора, привредних дружина или појединаца које се подносе Министру народне привреде, а односе се на народну привреду

Но економни савет може и сам Министру народне привреде чинити предлоге односеће се како на горе наведена питања, тако и на питања тичућа се унапређења народне привреде у опште или посебице.

Чл. 3. У економном савету председава Министар народне привреде а у осуству његовом подпредседник кога савет бира.

Чл. 4. Економни савет састоји се из 38 чланова од којих су:

а, пет које поставља Краљ на три године из реда виших чиновника, стручних научњака и практичних привредника;

б, седамнаест виших чиновника који су по свом званичном положају стални чланови економног савета и то из:

1, из министарства народне привреде:

Начелник одељења за трговину и саобраћај, земљоделског, шумарског, рударског, статистичног, поштанско-телеграфског.

2, из министарства финансије:

Начелник административног одељења, начелник царинског одељења;

3, из министарства војног:

Начелник ђенерал-штаба.

4. из министарства грађевина:

Начелник инжињерског одељења.

Директор железница.

5. из министарства спољних послова:

Начелник политичког одељења, и

6. из министарства правде:

Начелник тога министарства.

Осим ових:

7. Професор политичке економије на великој школи.

8. Директор народне банке.

в, два народна посланика које Народна скупштина из своје средине за време трајања скупштинске периоде изабере;

г, пет одличних трговаца и пет одличних занатлија и индустријалаца;

д, пет одличних земљорадника које поставља министар народне привреде на предлог Српског пољопривредног друштва;

е, један секретар са саветујућим гласом кога поставља Краљ указом на предлог Министра народне привреде и који тако постављен, има ранг секретара министарства, прима плату из државне благајне и ужива сва права чиновничка.

Чл. 5. Министар народне привреде сваке године на три месеца пред састанак Народне Скупштине сазваће савет у редовне седнице и овај ће тада у првој седници изабрати себи подпредседника.

По потреби Министар народне привреде може сазвати савет и у ванредне седнице.

Чл. 6. У редовним седницама савет ради послове изложене у чл. 2. овог закона, а ванредне седнице посвећује пословима за које изрично сазван буде.

Чл. 7. Савет се дели на три одељења: за земљорадњу, индустрију и трговину.

Чл. 8. За примање и припрему предмета у чл. 2. наведених ради решавања у савету, за поделу реферата и за извршење саветских одлука и наређења у опште, Економни савет бира из своје средине сталан одбор од 6 чланова којима се придружује секретар савета.

Чл. 9. Чланство у економном савету почасно је звање и не даје права ни на какву плату.

Но члановима који нису из Београда накнађиваће се путни трошак онако исто као што се накнађује и посланицима на Народној Скупштини.

Чл. 10. Трошкови савета подмириваће се из државне благајне.

Чл. 11. Протоколи седница Економног савета, његови извештаји и предлози предаваће се јавности преко званичних новина по одобрењу министра народне привреде.

ПРОЈЕКТ[1]

ЗА

ЗАКОН О ОСИГУРАВАЈУЋИМ ДРУШТВИМА

Чл. 1. Друштва за осигуравања у опште, као и њихова заступништва (агентуре) стоје под надзором министра народне привреде.

У цели надзора министар народне привреде:

1; одобрава штатуте, по којима се ова друштва оснивају, као и њихове измене и допуне;

2; прегледа и одобрава правила и таблице за примање и давање осигуравања, као и њихове измене и допуне;

[1] Прилог 21.

3; обавештава се о стању и раду друштава то преко нарочитих својих изасланика, то извештајима друштва и њихових заступништва.

Чл. 2. Министар народне привреде овлашћује се: да одобрава оснивање ових друштава и њихових заступништва (агентура), пошто предходно испуне услове прописане овим законом и да укида основана друштва и заступништва, ако се не придржавају одредаба овог закона, одобрених штатута и правила за примање и давање осигурања.

I. Акционарска друштва за осигуравање на премије.

Чл. 3. За акционарска друштва за осигуравања на премије важе одредбе закона о акционарским друштвима од . . . . 1888. године.

Осим услова прописаних законом о акционарским друштвима, акционарска друштва за осигурања на премије имају да испуне и испуњавају и услове прописане сљедећим одредбама овог закона.

Чл. 4. Уз подношај штатута на одобрење, ова су друштва дужна поднети министру народне привреде на преглед и одобрење и правила са таблицама, по којима ће примати и давати осигурања.

Одобрени штатути и прегледана правила за осигурања не могу се мењати без знања и одобрења министра народне привреде.

Штатути и правила обзнањују се преко новина. Но сваки их може код министарства народне привреде видети и у препису узети.

Чл. 5. У штатутима ових друштава за осигурања, поред осталих одредаба, које по закону о акционарским друштвима морају имати, мора бити још и ових:

1; да се акције на име не могу мењати у акције на доносиоца, све док резервни фонд не порасте најмање онолико колико је основног капитала остало неуплаћено:

2; да је друштво дужно сваке године најмање 25% од чисте годишње добити да одваја и улаже у резервни фонд најдаље дотле, док овај фонд не достигне четвртину основног капитала.

Чл. 6. Ова друштва не могу своју фирму протоколисати код суда, нити отпочети радњу док не докажу уверењем министра народне привреде, да су за сваку грану осигурања, која намеравају да предузимају, најмање са по 50.000 динара стварно уплаћеног фонда осигурала, без погледа на величину основног друштвеног капитала.

Чл. 7. Ова друштва обвезана су при пријави фирме код суда да пријаве и правила, како ће и шта улагати основни капитал и друге фондове.

Свака доцнија измена и допуна ових правила има се пријавити код суда, иначе не вреди.

Ова правила и њихове измене и допуне обнањује суд преко новина.

Чл. 8. Фондови друштва могу се улагати само у ово:

1; у куповину непокретног имања;

2; на давање зајмова на непокретну залогу до половине неоптерећене вредности;

3; у куповину државних артија од вредности, као: рената, бонова и других државних обвезница, које носе интерес;

4; у куповину акција, „повлашћене српске народне банке;"

5; у куповину обвезница округа, срезова и општина, управе фондова и српских државних железница, које носе интерес за који држава јамчи; и

6; на давање зајмова на залог друштвених полица за осигурање живота, а на артије од вредности које су споменуте под бројем 3. 4. и 5.

Чл. 9. Друштва су обвезана да сваке године подносе министру народне привреде састављен рачун о приходима и издацима, као и биланс, које ће се обзнањивати преко новина.

Осим тога она су обавезна давати министру народне привреде извешћа о стању и раду, кад их год он захте.

Чл. 10. Сваки осигурани има право у свако време, било у месту где је седиште друштва или код појединих његових заступништва да тражи обавештења о последњем друштвеном билансу и да узме оверен препис тога, а да за то плати највише до 1 динар у име таксе.

Чл. 11. Страна друштва за осигурање могу оснивати своја заступништва у Србији ако испуне услове чланова • • • • • • • закона о акционарским друштвима, и даду министру народне привреде писмену изјаву, да ће се придржавати како одредаба закона о акционарским друштвима тако и одредаба овог закона.

Без ове изјаве и док не испуне претходне услове по овом закону, а нарочито онај услов у чл. 5., страна друштва не могу ни фирму код судова пријавити, нити радњу у Србији одпочети.

Чл. 12. Управе страних друштава, односно њихова заступништва у Србији подлеже казни прописаној члановима • • • • • • • закона о акционарским друштвима, ако противно одредбама тога и овога закона ураде.

Осим тога оне одговарају и за штете, које би заступништва чинила коме својом противзаконом радњом.

II. Друштва за узајамна осигурања.

Чл. 13. Друштва за узајамна осигурања оснивају се по штатутима, које одобри министар народне привреде.

Краљевим указом, а на предлог министра народне привреде, одредиће се ближи услови под којима ће се одобравати оснивање ових друштава.

Указ о овоме саставни је део овог закона.

Чл. 14. Друштва овака, која већ постоје, дужна су своје штатуте заменити и допунити према одредбама указом прописаним, и то најдаље у року од једне године дана, рачунећи то од дана кад се указ обнародује.

Она друштва, која у овом року не дотерају своје штатуте према одредбама указа, престају важити.

Чл. 15. Страна друштва за узајамна осигурања могу оснивати своја заступништва (агентуре) у Србији само по одобрењу министра народне привреде.

Оснивање заступништва страних друштава одобраваће се, ако се претходно испуне услови прописани у члановима · · · · · · закона о акционарским друштвима, и ако даду министру народне привреде писмену изјаву да ће се држати одредаба тога и овога закона.

Без оваке изјаве и док не испуне претходне услове по овом закону, а нарочито онај услов у чл. 6., страна друштва за узајамно осигуравање не могу ни фирму пријавити код суда нити радњу одпочети у Србији.

Чл. 16. Управе страних друштава, односно њихова заступништва у Србији подлеже казни одређеној члановима · · · · · · закона о акционарским друштвима, ако противно одредбама тога и овога закона ураде.

Осим тога оне одговарају и за штете, које би заступништва противзаконом радњом коме учинила.

III. Опште одредбе.

Чл. 17. Друштва или њихова заступништва (агентуре), што сада у Србији постоје, ако у року од 3 месеца, кад овај закон ступи у живот, не испуне услове овог закона, а нарочито онај у чл. 6. престају важити.

Овако престала друштва или њихова заступништва дужна су вратити све премије, што су их наплатили од осигураних у Србији.

Ове премије имају се вратити у року од 3 месеца, рачунећи од дана кад су друштва или заступништва престала важити.

Чл. 18. Закон овај ступа у живот од дана кад га Краљ подпише.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Српска и хрватска књижевност у 1890. години

(Кратак преглед)

(СВРШЕТАК)

Главнији радови из историје и језика, па и правних и математичких наука штампају се обично у „Гласу“, „Radu“, „Гласнику“, „Летопису“ и Јагићеву „Архиву“. Њих тамо треба тражити и наћи ћете их заиста и у прошлој години обилато. Врло се ретко такви радови засебно штампају; а и оно што се засебно штампа, то је готово прештампано или из поменутих зборника, или из књижевних и научних часописа. Тако је у прошлој години из „Rada“ одштампана лепа студија *Stari grb bosanski* од д-р Фр. Рачког, а из „Ратника“ *Косовска битка* од пуковника Јована Мишковића; али је овоме делу научни ореол скинуо проф. Љуб. Јовановић својом оценом, која се штампа у „Одјеку“, одакле ће се одштампати. Додајмо овој књизи: трећу свеску *Spomenika hrvatske krajine*, од Радослава Лопушића, *О постанку српског патријархата*, од С. М. Веселиновића; и Блинову *Историју бугаризма*, па ћемо имати цео преглед историјског рада у прошлој години. Могли бисмо овим делима прибројити: *Hrvatsko primorje, slike i opisi*, од Драгутина Хирца *Новију географску књижевност балканског полуострова* од Миливоја Николајевића; *Статистику балканскога полуострова* од Стеве Грујића. и треће издање *Српског света* од Петра Никетића. — Ово је последње дело у толико срећно, што је престало излазити „Коло“, те није стигло да штампа оцену Ђорђа С. Ђорђевића, из које би писац врло добро видео, да слабо познаје српски свет.

Од превода вреди напоменути *Историју турске царевине* у врсном преводу Чеде Мијатовића, који обећава читав низ оваких превода. Да нам је била потребна историја оне царевине, чији смо робови били вековима, и од које се још нисмо сви ослободили, о томе не може бити говора, те нам је и овај превод добро дошао, када немамо оригинала. Лен Пул истина велики је туркофил, али за то опет праведан и објективан писац, те допушта читаоцу да дође до праве истине. Књига је писана популарно те је читаоцу, поред поуке и забавна. Подељена је на седамнаест одељака, уз које иду и два додатка. — Док нас ова књига води на Босфор и тамо

нам прича о вековном непријатељу нашем, дотле нам друга једна приказује велику северну царевину. Овој је другој натпис „*Povijest Rusije* од Alfreda Ramboud-a, коју је превео Јулије Адамовић. Пишчево име познато је као име најбољега писца историје руске царевине, а хрватски превод добар је и украшен са много лепих слика и двема картама Хрватски превод може се сматрати као најпотпунији (потпунији и од самога оригинала), јер је писац послао преводиоцу знатан број исправака и додатака, а преводилац је, уз „библиографске белешке", по којима је писац писао ову историју, додао још и српске и хрватске књиге о истом предмету.

Треће преведено дело, тиче се опет специјално нас Срба. То је Касумовићев превод *Старе Србије и Македоније* од Спиридона Гопчевића. И ако би се и оригиналу и преводу могле учинити по неке напомене, добро је што је ово дело преведено. Књига је богата лепим сликама, које нам показују пределе, ношње и типове из Старе Србије и Маћедоније. — Исти преводилац превео је и Гопчевићеву брошуру *Истина о Македонији*.

Филологија, у свом ужем значењу, није се бог зна како обогатила у 1890. години. Професор Јован Живановић наставља је и у прошлој години свој *Бранич српскога језика*, коме се придружише Пера Ђорђевић у „Наставнику" („Књижевни језик") и Др. Тома Марстић у „Колу" („Филологичко иверје"). — У минулој години наставила се и она жестока полемика између Јована Живановића и Љуб. Стојановића, те је услед ње поникла и књига *Још једна о Живановићеву „Браничу"*, од Рад. Врховца. — Свакојако много је важнија расправа Др. Милана Решетара „*Чакавштина" у Дубровнику* (Цетиње 1890.), у којој доказује да су Дубровчани увек били чисти штокавци. Ова расправа саставља у неколико целину са расправом истога писца, која је започета у првој свесци XIII. књиге Јагићева „Архива" под натписом „О чакавштини и њеној некадашњој граници." — Да поменемо још и расправу Милојка В. Веселиновића: *Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима*, а не смемо заборавити, да су у прошлој години штампани у Сарајеву I и II, део *Gramatike* **bosanskoga** *jezika* . . . Ово су дарови аустријске окупације!

Литерарна историја приновила се у прошлој години завршетком Вуловићеве студије *Бранко Радичевић*. У овој студији писац је као марљива пчелица прибрао све што је могао дознати и прикупити о Бранку Радичевићу, те је свестрано проучио и приказао омладинског песника. С те стране писцу нема замерке; али је по нашем мишљењу у овој студији сама основа погрешна. Доказивати то овде, значило би промашити задатак овоме прегледу. За то остаје

друга прилика, а сада пређимо на другу литерарну студију: *Поглед на драмску литературу о Косову*, написао Др. Милан Јовановић. — Пре неколико година проф. Јагић признао је у „Radu" Др. Милану Јовановићу компетентност у критици, те га је огласио првим српским критичаром, а мишљење Јагићево најбоље се потврђује овом студијом, којој се мора признати првенство у српској књижевности. У овој својој студији писац анатомским ножем секцира косовске драме Симе Милутиновића, Јована С. Поповића, Исидора Николића (Џавера), Матије Бана, Јована Суботића и Милоша Цветића. Прво је разгледао главне јунаке у свакој од ових драма, по наособ, па их упоређује међу собом, а доцније је прегледао скоро и сва остала лица. Др. Милан Јовановић доказује, да Милош Обилић треба да буде главни јунак драме, јер је он носилац и узрочник целога рада; али Милоша, каквог нам историја приказује и како га у драми мора представити писац, налази само код Милутиновића. Милутиновићевој драми он одаје велику пошту и признање, а ево како у опште карактерише поједине драме: „у драмској косовској литератури има само једна трагедија правилнога, драмскога стила, а то је Банов „Цар Лазар", али и ово дело као што смо видели, има своје недостатке, који су вероватно и побудили млађе писце, да се лаћају истога предмета. Остала су дела по драмској вредности својој далеко испод ове трагедије. У свима је драмска радња слабија, ситуације блеђе, а мотивације недовољне, некоректне и погрешне. — По стилу је Милутиновићево дело драмски спев; Стеријино романтисана и макбетисана драма модарног стила, Николићева конволут драмских епизода, Суботићево је дело прерађено Стеријино с изоставком Шекспирове Хекате; Цветићево је из старијих дела основана историјско-романтична драма, којој је супстрат косовска битка." — С овим делом Др. Милан Јовановић забележио је двадесет-петогодишњицу свога књижевнога рада, јер је први свој рад штампао у „Летопису" 1865. године под натписом „Наша критика", те због њега полемисао са Др. Јованом Туроманом.

После дугог чекања добисмо историју српске књижевности. Ова историја истина носи скроман натпис: *Лекције из историје српске књижевности*, и она је истина „писана за своје *ученике*;" али опет она је историја српске књижевности, па и ако је „за своје ученике", дужност нам је, да и њу прикажемо. Да не заборавимо само напоменути, да је написао Живојин П. Симић. — Ова историја, или ове „лекције из историје српске књижевности", поред својих осталих добрих страна, пружа нам и неке нове новости!-.. А зашто би и била нова, када нам не би казала нешто, што до

сада писмо знали. За то су и школе, за то ђаци и уче, да науче више но што су старији учили и научили. Да би и читаоци нешто научили, ми ћемо им овде изнети само две новости у верном препису: „Прави свој књижевни рад отпочео је (реч је о Обрадовићу) у Липисци 1783. издавши у две књиге *Живот и прикљученија Димитрија Обрадовића нареченога у калуђерству Доситеа: њим истим списат и издат*, што је касније наставио под именом *Домаћа писма*" (стр. 67). А ми смо до сада о Доситеју из Новаковићеве „Историје српске књижевности" учили, да је само једна књига „Живота и прикљученија", а друга „Домаћа писма!" . . . Али јест и тај Новаковић чудан човек, он доцније говорећи о „том првом делу" Доситијевом, вели: „са чега и јесу те две књиге од највеће важности", па смо ми мислили да су те две књиге једна „Живот и прикључекија". а друга „Домаћа писма", те хвала г. Симићу, што нам је лепо казао, да су, „те две књиге" „Живот и прикљученија". По некада се човек може збунити, а г. Симић сигурно је имао у рукама две књиге *Живота и прикљученија*, јер ми остали смртни имамо само једну! . . . Ћутите, па слушајте даље: „Петар Прерадовић родио се у Грабовници 1818. а умр'о у Загребу 1872. год." (стр. 130). — Ама бадава ми велимо, да је од велике несреће ово што се ми клонимо Хрвата, а они се опет дуре́ на нас Србе. Ово ће нас међусобно непознавање довести до несреће. Ето, да Хрвати читају српске књиге, Др. Шрепел био би прочитао ову Симићеву књигу, па не би био учинио онако крупну погрешку у најновијем издању Прерадовићевих песама, написавши да је Прерадовић умр'о у Бечу! . . . Па онда овај *блажени* Шрепл пише, да су Прерадовићеве кости препете из Беча у Загреб 1879. године!... О, буди бог с нама, шта још људи не ће писати у књиге! . . . Да, али за то су школе, за то су и профессори, који држе предавања из историје српске књижевности! . . . Још бисмо вам изнели оваких поучних ствари; али за данас је доста и ово, а другом приликом више!

Споменућемо још: први део *Српских књижевника* од Мите Калића и *Лукијана Мушицког* од Платона Кулаковског у преводу Ђорђа С. Ђорђевића. У првој књизи популарно су изложени животописи: Јована Рајића, Доситија Обрадовића, Герасима Зелића, Манојла Јанковића, Филипа Вишњића, Павла Кенђелца, Лукијана Мушицког, Платона Атанацковића и Вука Караџића. — О сваком књижевнику казато је где се родио, шта је учио, и шта је написао, какве су му заслуге, и т. д. Писац вели, да се трудио, да овом својом књигом „научи народ поштовати своје заслужне људе", и „да у неколико подмири потребу српским вишим девојачким шко-

лама.» Ми држимо, да је ово и постигао, и ако у овој књизи не налазимо ништа ново. И сам писац вели, да је животописе ове покупио «из разних књига.» Последњу књигу, преводилац није само превео, него је знатно допунио и што шта исправио, те је тиме много добила, а читалац из ње добија потпуну слику књижевна рада владике-песника.

Овај се наш приказ некако и сувише отегао, па се бојимо, да не злоупотребимо стрпљење чаталаца, јер се данас нерадо читају и дуги романи, камо ли овако сухопарне белешке о књижевности. Молећи читаоце, да нам опросте, молимо их и да нам поклоне само још неколико тренутака, па ћемо завршити. Ми смо и тако већ при крају, само нам остају неколика дела, међу којима ћемо одмах поменути *Sbirku zagonetaka*, што је приредио Марijан Вуковић. — Од свију народних умотворина загонетака је најмање скупљено, па нам је с тога и мила ова збирка. У њој има 1647 загонетака са одгонетками. Скупљач је своју збирку допунио са већ штампаним загонеткама, а додао је и неколико питалица, досетака и рачуна. — Ово је прва збирка загонетака штампана латиницом.

Када већ паде реч о народним умотворинама, не смемо заборавити и друго издање *Narodnih pripoviesti u Varaždinu i okolici*, што их је скупио Матија Крчманов Ваљавец. — Уз ове две књиге може пристати и трећа *Opančar i opančaria* од Ферда Хевела. — Чудан натпис; али су у њој покупљени називи, који се употребљавају у опанчарском занату, па је због тога она и важна.

Од других дела књижевне и научне вредности достојна места заузимљу: ***Кривична одговорност у светлости данашње науке***, написао Др. Мил. Р. Веснић. — О овоме делу написао је Др. М. В. Васић, да је од „такве важности, да заслужује да га сви мислени људи проуче, а за нашу је књижевност једна велика добит.“ („Отаџбина“ св. 105.). Даље: трећа свеска *Судске медицине*, од Д-ра Герасимовића и друго прегледано и допуњено издање *Хигијене или науке о здрављу*, од Д-ра Милана Јовановића. — Уз ове две последње књиге придружује се и трећа *Од чега умире наш ђак*, коју је написао Др. Ђока Јовановић.

Не поричемо да има још неколика дела; али та су, што је једном рекао г. Ст. Новаковић, од пет страних — шеста српска књига.

Школских књига штампало се обилато. Штампали су их звани и не звани; али од свију њих највише се школска књижевност користила првом свеском *Српске историје*, коју написаше Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић. Уз школске књиге можемо придружити и књиге писане за децу, од којих је у прошлој години штампано

по више, па је природно да их има и добрих и слабих; али опет више првих но других.

Говорећи о Матици хрватској, казали смо да је она у прошлој години штампала *Izabrane govore* Демостенове у преводу Стјепана Сенка. Ово је већ осма књига превода грчких и римских класика, што их издаје Матица и што нам сведочи, колико у Загребу поклањају пажње старој класичној литератури. Ну да би проучавање ове литературе било успешније штампана је у лепом издању (са 83 слике) *Mythologija Grka i Rimljana*, написао Др. Ото Семан (превод с немачкога), а Др. Миливој Шрепел превео је и протумачио Apulejevu priču *Amor i Psiche*. — Не би ли и код нас боље било овако радити и овим путем развијати укус за стару класичну литературу, а батални оно узалудно писање по „Дневницима“ о „Нашим гимназијама“ и пабирчити речи овога или онога професора о класичној настави?! . . .

Прошла година с поносом може погледати на неколика издања старијих наших писаца, чија су дела штампана у лепим и критичним издањима. Та су дела: Гундулићев *Осман*, у добром издању Јована Бошковића; Палмотићев *Pavlimir* у издању Ивана Милчетића, са белешкама о самоме делу, са студијама о талијанској драми до конца XVII. века, о драми у Далмацији и у Дубровнику до Јулија Палмотића, о животу и делима Ђона Ђорђа Палмотића и о „Павлимиру;“ Његушев *Горски Вијенац* у издању Др. Милана Решетара и *Jzabrane Pjesme* Петра Прерадовића са студијом Др. Миливоја Шрепела. — Захвални смо свима на њиховом труду око издавања побројаних дела; али смо опет најзахвалнији Др. Милану Решетару за „Горски Вијенац“, јер смо она прва дела већ до сада имали у добрим издањима; али нисмо имали „Горски Вијенац“ овакав, какав нам је пружио Др. Решетар. Пред самим делом налазимо опширну студију (80 страница) о посвети „Горскога Вијенца“, о његовој подели и садржини, о композицији, о главном делу и особама, о језику и метруму, а на послетку су прегледана разна издања, тумачења, преводи и расправе. — О посвети „Горскога Вијенца“, Др. Решетар прима са свим тврђење М. Ђ. Милићевића, да је био прво посвећен Кнезу Милошу, а о оним изостављеним стиховима, Др. Решетар мисли, да се у њима кудио Кнез Милош; али „премда је дакле владика у души својој био љут на Милоша — — — опет није му се дало да га још за живота пред народом ружи и куди“, с тога је и изоставио оне стихове. Важна је у опште цела Решетарова студија и то је једина студија коју имамо о „Горскоме Вијенцу“, те Решетар право има, када вели: „Писало се о животу пјесникову а само се мимогред „*Горски Вијенац*“ оба

сипао похвалнијем ријечима, које мало доприносе разумијевању или разјашњењу какве пјесме, с тога баш мало и заслужује да се зове *расаравом о Горском Вијенцу* и да се овде спомене.“ — После студије долази текст „Горског Вијенца“ са богатим коментарима, који много помажу разумевању самога текста, а мило нам је, што је Др. Решетар у историјским белешкама прихватио резултате најновијих истраживања наших историчара. — При крају долази повећи речник, у коме се налазе све речи, којих нема у Вукову „Речнику“, а и по неке из Вука које су „мање познате у приморју, гдје језично благо није тако богато као у унутрашњим крајевима.“ Такве речи обележене су звездицом, а из Вукова и из академијског речника пренео је писац „дословце тумачење многијем ријечима“. — Овако издање „Горскога Вијенца“ најсрдачније поздрављамо, а надамо се, да ће се Др. Решетару одазвати српски читаоци, како би га охрабрили да и даље пружа овака дела, која су најбољи украс књижевности. — Издање ово одликује се и својом спољашношћу.

Лепа је Шреплова студија о Прерадовићевим песмама, а занимљива су и писма песникова, која су уткана у студију. У овом најновијем издању, имају и неколике до сада нештампане песме, али наше је мишљење, да је погрешно штампати „Изабране пјесме,“ када је много боље штампати цела дела.

Од других оваких дела забележићемо: трећу свеску *Целокупних дела Светозара Марковића*, и дела рано преминулих даровитих хрватских писаца, којима су натписи: *Sabrane pjesme* Рикарда Јорговanића; *Sabrani spisi* Младена пл. Туцића и *Odabrane crtice i pripoviesti* Николе Тординца.

Од старијих наших писаца, чија су дела са свим ретка, штампала је у прошлој години највише књижара браће Јовановића у Панчеву у својој „Народној библиотеци“. Истина та су дела штампана без икакве критике, али се с њима можемо добро послужити, те овој књижари у опште припада захвалност, што нам је пружила неколика врло ретка издања. Али која корист, када је одзив читалачке публике био такав, да је књижара морала обуставити даље штампање те библиотеке, која је излазила пуних једанаест година! . . . Заиста грехота, што изгубисмо „Народну библиотеку.“

А наша журналистика? — Политичка изгледа да цвета у најбољем јеку, дај буди код нас у Србији, судећи по великом броју политичких листова. Њих има обилато, а да ли имају обилато претплатника, то знају они сами. Мена у журналистици било је вазда. Листови и листићи у Београду и у унутрашњости Србије појављивали су се и гинули без икаква реда, а било их је, хвала

милостивоме Богу и нашем политичком укусу, врло обилато! Ван граница Србије, српска и хрватска журналистика много се боље кристализовала. Замерати што год нашим политичким листовима, не ћемо, јер је то врло тугаљива ствар, само ћемо им препоручити, да мало више пажње поклањају књижевности. Колико и колико дела код нас изађе, а политички листови о њима никада ни речи не проговоре, а они би могли много користити књижевности.

Књижевна и научна журналистика и у прошлој години кубурила је као обично. Њој се врло слабо одзива публика. Овај немар публике по њу је убитачан, јер не само да се не може развијати, него борећи се за свој опстанак, нема више пута ни право избора, када сарадници раде бесплатно Ипак, и поред тако слабог одзива, књижевни наши листови трудили су се, да својом садржином одговоре своме задатку. „Отаџбина“, „Јавор“, „Vienac“, „Босанска вила“ и „Нова зета“ донели су у минулој години, мање више, лепих одабраних прилога.

У прошлој години престало је излазити „Коло“, а покренути су *Наставник*, лист професорског удружења и *Српски технички лист*, орган удружења српских инжењера. — Оба ова листа врло су марљиво уређивана, сваки у својој струци. — У прошлој години штампана је и друга књига Геолошких *Анала балканског полуострова*, који излазе под уредништвом Јована Жујовића, и у којима има богате научне грађе за познавање наше отаџбине.

Напоменом, да је у прошлој години штампано још много српских и хрватских књига и брошура, да не речемо од дневне, већ врло прелазне вредности, завршили смо и овај наш преглед. У њему смо изложили све важније што је штампано у минулој години код Срба и Хрвата. И ако је овај преглед доста бледа слика правога стања, читалац ће ипак моћи сам створити суд: о књижевном напретку у 1890. години [1].

Али, ако 1890. година и није пружила српској и хрватској књижевности никакво велико и монументално дело, она је знала да нам измами многу и многу сузу за врсним синовима нашег двоименог народа. Њена је грозна коса немилостиво косила српске и хрватске књижевнике. — Уграбила нам је Фрању пл. Жигровића

[1] Први део овог прегледа изазвао је врло страшну буру. Нападнут сам био са много и много страна, а главна је замерка била: да сам само говорио, а ничим своје речи доказао. Овакав прекор примам, а што то писам учинио, једини је узрок краткоћа времена, с тога и молим читаоце да први део овога прегледа сматрају као постављене теме, које ћу обрадити у засебном чланку. „Наша најновија лепа књижевност.“ Овај чланак имаће три дела: I. Песма, II. Приповетка, III. Драма.

(12. јануара); Ђуру Галца (21. фебруара); Јована Димитријевића (4. марта); Миту Ракића (5. марта); Драгутина Феркића (16. марта); Владимира Красића (21. марта); Давида Поповића (24. марта); Стевана Владислава Каћанског (4. маја); Огњеслава Утјешеновића (27 маја); Новака Радоњића (29. маја); Ивана Мажуранића (23. јула); Јосипа Мишкатовића (20. септомбра) и Др. Лазу К. Лазаревића (29. децембра). И за много веће народе оваки би губитци били врло осетни, а за нас?! . . . Ах, лака им црна земља, а светао спомен међу нама!

Дан. А. Живаљевић

За туђ рачун приповетка *Светозара Љ. Гавриловића* (прештампано из „Слободе"). Ниш, штампарија Ж. Радовановића, 1890. Мала 8°, страна 142. Повез мек. (Стране су тако испретуране, да 17. до 32. долази иза 33. до 48.) Цена 1 динар.

Ова подугачка приповетка почиње сензационим причањем о мучком убиству једног путника . трговца. Тај криминални догађај десио се у Кривељу, селу у црноречком округу, пред што ће бити присаједињен Србији (1830. год.). А на то се надовезује причање о романтичним догађајима сина убијенога трговца, па се на послетку прича, како је прошао главни кривац тога злочина, а ко се користио новцем, којега је ради и извршено то мучко убиство. У тој, тако развученој, приповеци истицао је г. писац на многим местима, а често на дугачко и на широко разлагао своју мудрост, наученост и начитаност: без потребе и природне везе са догађајима и личностима, о којима прича. Тако се ова сензациона, криминално-романтична приповетка прометала на многим местима у излагање философских, педагошких и социјалних мисли, које је г. писац, по свој прилици, напабирчио из разних списа и местимице проткао својим субјективним мислима. А да би збрка била јоште већа, у све то уплетена је и национално-политична борба, која се тицала округа доцније Србији присаједињених.

Већ по том, што је г. писац на ову, као што ћемо одмах видети, тако ординарну, криминално-романтичну, подлогу натрпао све, што је знао и имао у души својој — јасно је: да је ова приповетка дилетантски посао. А колико у свем том има ваљане приповетке, и не само какав је г. Гавриловић приповедач, судећи по овој приповеци, него и шта се од њега може очекивати као од књижевника у опште — сада ћемо видети.

У кривељску механу дође да преноћи путник, трговац Сутра зором крене се на пут даље. За спроводнике дао му је механџија свога сина, Јанка Поћеша, и побратима синова, Петра Трујића (обојица „влашке народности") : «јер пут од Кривеља до Жагубице, кршан и непроходан — — — био је увек несигуран од арамија и лопова [1] и никад и поред свега усиљавања власти, ни онда па ни сада после читавих четрдесет-педесет година, није се могла осигурати прометна веза овим несигурним друмом. . . .« (стр. 19.). Али ето јада! И сами спроводници били су „арамије" и окорели зликовци, који су и пре тога починили неколика крвна дела, те јоште, кад је дошао тај трговац у механу, при скидању бисага, Јанко осети, да „оне беху преко мере тешке" и да је у њима „чисто сребро". То је било доста овом несрећнику, да се у његовој памети зачне црна мисао, да убије тога трговца. И доиста то изврши сутра дан заједно са својим побратимом, при спроводу: „у думачи — испод „Крста."" Али не би суђено, да се новцем, којега ради и убише тог јадног трговца, користе ови гадни злочинци; јер су су ноћу, око Божића [1], закопали у Јанкову дворишту [2] тај новац, а то опазио Јанков механ. слуга, «луцкасти» Видоје Мијуца, и казавши своме, исто тако «луцкастом«, брату Драгоју, дигне се с њим ноћу, те заједно ископају и однесу тај новац. За тим Драгоја нестаде тако, да „у селу нико живи не знаде, гди је кад је и куда је шмурнуо" (стр. 28.). А кад за тако изненадни одлазак Драгојев дознаде и Видоје: „Није могао те вечери дуго заспати, мислећи једнако на брата; долажаше (!) му на ум свакојаке ружне мисли, што му је брата тако ненадно нестало, јер да ништа добро није што га тако нестаде, морао је мислити и по томе, *што се Драгоје није хтео чак ни њему, његовом рођеном јединoм брату јавити* [4]. За то је посигурно закључио, да или му је брата ко год убио, или су га у планини зверови растргли. Беше готов да брата оплаче" (стр. 28—29.) [5]. А из даљег причања види се: да је Драгоје прешао преко

[1] У свима наводима из ове књиге задржавамо интерпункцију, каква је у њој. —

[2] Значајно је, да тек онда закопавају тај новац! Питање је: где им је био до тога времена, јер су оног трговца убили 6. септембра, и за што су га оданде узели и овде закопали? —

[3] Да су га тамо закопали јасно се види из причања на стр. 26. Од куд после, на стр. 33. — 34. да изађе да су га закопали:„ у потоку„ Стубоцу" више Кривеља, испод једне липе не пуних четири стотине корака, од друма и ћуприје, преко потока""? —

[4] Све што је словима истакнуто ја истичем.

[5] Из овог се цитата у једно види и колико је г. писц водио рачуна о природности, кад је толико сентименталности придао карактеру „луцкастога" Видоја, грубога механџиског слуге, Влаха из онога краја и у оно време.

границе у ослобођену Србију; да се ту неко време потуцао, па затим постао говедар у манастиру Горњаку и потровао сву рибу у манастирском рибњаку и т. д. Све то потанко причање о Драгојеву потуцању, а нарочито о оној његовој лудости, како је затр'о манастирски рибњак, — могло је са свим изостати, као нешто што не стоји ни у каквој вези са главним догађајем у приповеци. Овако пак изгледа, да је г. писап навалице хтео само да продужи приповетку причањем о којекаквим лудостима, каквих је вазда могао починити „луцкаст" човек, као што је његов Драгоје. Ну та грешка као да се одмах осветила на г. писцу, јер је у даљем причању заборавио оно, што је напред казао, како је Драгоје отишао из свога села, и да то није знао његов „рођени једини брат", па доције, на стр. 36., овако прича: „„Једина му (Драгоју) брига беше брат, кога је он тако ненадно и без збогом остај оставио. Но прекоре савести утишавао је мишљу, да је он све употребио, е да би брата свога приволео, да с њим заједно тумарне у свет. За то је могао посве умирен да „пере руке" над братовљевом судбином...„" Сад: или се г. писац није сетио онога, што је напред казао о Драгојеву одласку, или је Видоје јоште луђи и од свога „луцкастога" брата, кад се није могао ни толико досетити, да му је брат, и без њега, „тумарнуо у свет", када њега није могао приволети, да учини то исто. Да прво не иде у прилог „списатељске" способности г. Гавриловићеве, са свим је очигледно; а да се ни другим, што нам прича о таком лудаку, који се баш ничему не досећа, — не може г. писац подичити, јасно је и по том: *што о лудацима много причати, без нарочите потребе и смера, не треба много ума.* Изоставивши, дакле, на широко причање о тим лудацима, да је г. писац у кратко испричао: ко се на послетку користио новцем убијенога трговца, а како је, ма на који начин, кажњен зликовац Јанко и његов побратим Петар, имали бисмо у жанру „Црних листова" једну више сензационалну, криминално-романтичну приповетку.

Ну г. Гавриловићу учинило се то мало и недостојно приповедачкога дара његова, па је ту приповетку *силом* развукао, истакавши, на место убијенога трговца, као главног јунака даљега причања, његова сина Ненада, дечка „од својих петнајест година." А како су врло слаба плећа младога Ненада, да понесу све, што је г. Гавриловић наумио да јоште исприча, узима му у помоћ одраслијега и зрелијега човека, Милоша Војновића, кривељскога дућанџију. Тако сад истакнути главни јунак, Ненад, добија као неког тутора, као сваки малолетник. Па шта јадни малолетници могу под туторством, то је и сиромах Ненад у овој приповеци. За њега је

Милош Војновић мудровао и истакао се у устанку, који ће бити одмах за тим повод, да кнез Милош присаједини Србији источне округе. Ненаду пак одредио је г. писац улогу механџијскога момка баш код очиног убилца, Јанка, а доцније, пошто су ти крајеви присаједињени Србији, улогу надзорника над имањем Милоша Војновића. А ево од куда и како се нађе млади Ненад у том положају. —

Као што се одмах у почетку приповетке могло видети, како ће проћи онај трговац [1], исто тако олако и брзо син убијенога трговца, Ненад, наилази на убилца очиног, и добија великога пријатеља у Милошу Војновићу.

Ненад је јединац у оца. Нема матере. Отац му је живео у крају, који је јоште био под Турцима, па је њега склонио у ослобођену Србију код једног учитеља. После узалудног чекања да му се отац врати с пута, он, по савету свога учитеља, пође да тражи оца. И гле чуда! Куда ће и камо ће уморан од дугог пешачења, гладан, а без пребијене паре, доћи да потражи комад хлеба? — Никуд и ни камо, него баш у кривељску механу — у крвника свога оца. У њега се погоди, да служи као механски момак. Служио га је верно. И Јанко, коме нико није могао угодити; који је свакога нападао и злостављао, нешто је зазирао од Ненада, и као да га је поштовао. А то с тога, што га је Ненад поражавао својом карактерношћу, и нарочито сличношћу с оцем. За то ће Ненад тако овладати Јанком, да ће се једном истаћи, да одбрани јадну, лепу Калину од удараца њенога суровога оца. А оно мало знања (читање, писање и нешто рачунања), што је добио од својега учитеља, некадашњега манастирскога слуге, радо је предавао и својој штићеници, Калини.

И то би све тако ишло, а зна се од прилике на чем би се свршило, да Ненад једном *случајно* не ослушну [2], шта је једне

[1] Чисто нам је криво, што и он није предвидео то, него је запао међу разбојнике са толиким грдним новцем (бисаге су биле пуне све самих талира орлаша), па им се још предао, да га они прате, као да је и сам ишао на то да га убију.

[2] Значајно је, да јунаци у овој приповеци имају добре уши, и некако случајно чују баш оно, што ће доцније јако утицати на ток догађаја, о којима се прича. Тако, оне кобне ноћи, кад је овај трговац дошао у Кривељску механу, Јанко је при скидању бисага с коња: „и поред онолике ветра“, поверовао својим ушима — „чуо — и звецкање новаца“. стр. 20. А Видоје је случајно невиђен опазио, како његов газда и Петар Трујић „нешто затрпавају мотиком“, а да је то „нешто“ новац, и он једозвао што је чуо, ма да је морао бити у прилачној даљини од њих, иначе би га опазили: „кад је нешто звецнуло о мотику“. стр. 27.

ноћи говорио његов газда са субашом кривељским. А они су се договарали, како да упропасте Милоша Војновића, и тим да помоту устанак, који је Милош Војновић, у споразуму са изаслаником кнез-Милошевим, дизао у овом крају. Кад то чу Ненад, полети ноћу на коњу тамо, где је дознао да је његов заштитник са побуњеницима, да им јави, какво им зло спрема Јанко са субашом кривељским. Непосредни циљ био му је, да претече својега газду [1]. Али цела та епизода могла је изостати, јер рад Ненадов није имао никаквога стварнога утицаја на развој устанка и његов срећни свршетак. Осим Ненадових симпатија према Милошу Војновићу и народном устанку — ништа се више не може извести из целе ове подугачке и неумесне епизоде. Ту је Милош Војновић више био на својем месту, ма да и за њега, осим једнога састанка са кнез-Милошевим изаслаником, ништа се више не каже шта је и како је радио за народну ствар.

Ну у колико је Ненад недорастао и недозрео, да стварно утиче на нар. устанак — то се бар из саме приповетке може извести — у толико је више развио своју радљивост у другом правцу; у правцу, у којем, са свим природно, неће требати нико други да се пред њим истиче, или да за њега ради. То је његова љубав према Калини. Јер, после оне епизоде, у којој се прича, како је Ненад хтео да помете издајничке смерове свога газде, Јанка, а на скоро за тим и источни се окрузи присаједипили Србији, — он је са свим прешао својему заштитнику и добротвору Милошу Војновићу, и постао надзорник над имањем Милошевим. Особито пак радо је обилазио Милошеву воденицу, која је била у врло лепом, романтичном пределу, и ту се састајао са својем драгом, лепом Калином. А Калина је баш овде изјављивала стадо, и Ненад је учио буквару [2]. Па као што смо према свему и могли очекивати, ево

[1] Уосталом, кад је стража пред зборним побуњеничким местом задржала прво њега (Ненада), па онда одмах за њим и његова газду (Јанка) — зло, које је побуњеницима спремао Јанко, било би спречено и без доласка Ненадова; јер би, и да је сам Јанко дошао, стража га ставила бар „под присмотру“, као што је то и са Ненадом учинила. Тим би издајнички смерови Јанкови били пометени; а Ненад је, према томе, само залуд јурио ноћу на коњу, привиђале му се саблазни и т. д. Тек да се Ненад истрчи на коњу, а прича да буде што дужа.

[2] У осталом, из свега се види, да је Ненад био врло лош учитељ, у правом смислу те речи, јер је Калину учио „буквару“, док је још служио у њенога оца, па, види се, кад је то и доцније морао продужити, да од оног првог учења (ма да није било кратког времена) није било никаквог успеха.

какав је управо био тај *буквар*: „Ненад и Калина су као и дотле крадом — проучавали *буквар љубави* [1], кад њој овце пландоваху и кад он обилажаше имање газдино“ (стр. 123.).

Ну тој њиној идиличној љубави исплче се као сметња, што Калину запроси саучесник у убиству Ненадова оца, Петар Трујић, а Јанко му је, после неког премишљања и устезања, у пијаном стању — и обећа. Она се томе успротиви; а да се то не изврши требало је да поквари Милош Војиновић, а у право покварила је болест и смрт Јанкова. Јанко је умр'о од гриже савести, коју му је нарочито узнемиравала јака сличност Ненадова са оцем: више пута привиђало му се, да се повампирио убијени трговац. А пред смрт је тек поуздано дознао, да је Ненад син тога убијенога трговца. Чудновато је само, како то раније није дознао, кад му је, пре тога, толико времена Ненад био у кући, па Јанко никад да га запита: чији је, ко му је отац, од куд се обрете у Кривељу ит.д.? На самртвом часу Јанко је казао Милошу, да је он (Јанко) убио Ненадова оца. У последњим тренуцима живота Јанко преклиње Милоша, да ту тајну не открије Ненаду и Калини, како се не би покварила њихна веридба. Милош му то као обећа, Јанко одмах за тим умре, и тим се завршује ова приповетка.

Али г. писац на завршетку те приповетке сетио се и наслова њена: „За туђ рачун“. Пошто су се ти окрузи срећно присаједипили Србији, враћа се, после многог тумарања и потуцања по свету, у Кривељ и Драгоје Мијуца. Сад он ту постаје најбогатији и највиђенији човек — кмет [2], ма да су он и његов брат, док су били сироти смтрани као „луцкасти“.

Кад се погледа на састав ове приповетке, прво је што упада у очи, да то није једноставна у једно органско цело сливена приповетка, него без довољно унутарње везе продужено причање о

[1] Е, сад у једно знамо за што је онако споро ишло са учењем правог буквара!

[2] Овде је г. писац и нехотице похвалио турску владавину за време које се није могао скрасити у своме селу Драгоје, знајући: „њихов (турски) начин вршења друштвене правде, кажњења“; а ништа лепо није казао за српску владавину, која је настала по ослобођењу тога краја, кад вели: да се тада тај судуди лупеж не само смео вратити у село, где је пре неколико година покрао толики новац, него само за то, што је богат, и ако је „луцкаст“ — могао је постати и кмет. Каква логика и појимање ослобођења српскога народа, и слободе у опште!

о више догађаја, од којих би се сваки за се могао испричати у засебној приповеци Тако је један догађај трагична судбина Ненадова оца и с њим у тесној вези: ко се на послетку користио његовим новцем, а како је пропао његов убилац. Према наслову, то би и требало да је заокругљена приповетка. Други је догађај: шта се све десило Ненаду као слузи Јанкову [1], као младићу, који је симпатисао српском устанку и хтео помоћи своједму заштитнику и добротвору Милошу Војновићу, а врх свега — као љубавнику, и помало учитељу, Калинину. Једина пак личност, коју видимо истакнуту у свим тим догађајима јесте — неваљали Јанко. Али ради таквога грубога злочинца не вреди састављати приповетке; јер је он према свему, што нам је г. Гавриловић о њему напричао, само достојан, да се о њем говори у кривичним актима, а не и у приповеци, за коју се хоће да је и уметнички умотвор. Грозе и неваљаста, што је починио овај окорел зликовац, требало је само да послуже, и то у много мањој мери, као контраст светлим карактерима, а никако није требало да Јанко буде једина личност, чији ће рад бити доследно изведен кроз целу приповетку. Међу тим добри карактери у овој приповеци: или одмах у почетку гину (отац Ненадов), или су недорасли, па им је и рад незрео, младићски, изузимајући љубави (Ненад), или се појављује више као споредне личности, ма и у пословима, друштвеним и народним, добрим (Милош Војновић). На то, ваља да, ни г. писац није мислио да ће изаћи његова приповетка; али хотеће да је по што по то продужи, он је то и нехотице урадио. У овој приповеци, дакле, нема потребнога, за сваки уметнички производ, јединства. А оно што се у њој истиче као јединство (грозе и неваљалства Јанкова), са естетичкога гледишта, не може се одобрити; *јер грозно не може од почетка до краја послужити као главни предмет уметничкога литерарнога облика, а јоште мање — ниско.* А Јанко, механџија кривељски, грозан је, неваљао и са свим покварен човек: он на друму предусреће и убије људе [2]; убија својега госта, који му се поверава да га спроведе кроз она опасна места; вара сељаке и отима од њих — кајишарчина је, убојица и насртало првога реда; турска је ули-

[1] Да случајно Ненад, кад је пошао у свет да тражи оца, није одмах, наишао на механу убилаца очина, приповетка би се свршила и заокруглила онако као што треба.

[2] Ево како се помиње убиство, које је Јанко са својим побратимом извршио пред што ће убити Ненадова оца:

„Нека буде!... (да убију Ненадова оца вели Јанков побратим) Али немој заборавити, да је сад на тебе ред?.... Хухуху! — И сад се згрозим како ме је оно попрскао мозак....“ стр. 21. —

вица и додостављач; подводи кривељском субаши невине девојке није никакав ни муж ни отац — жена му је због његова злостављања пре времена легла у гроб; а пред смрт се одлучио, да уда своје јединче, лепу и нежну Калину, за зликовца, као што је и сâм, за својега побратима [1], Петра Трујића, човека, који и сâм каже, да „би јој могао бити отац, ал — боме и муж“ (стр. 20.). А што Јанко на самртном часу признаје своје зликовачко дело, да је убио Ненадова оца, и каје се за све то — није имао ни куд. Болест му је навукло замишљање, да се у лицу Ненада повампирио Ненадов отац. Његово кајање и размишљање пред смрт изгледа нам неверно и неистинито приказано; јер онакав опроштајни говор не приличи његовој прошлости, а јоште мање његову образовању. Све саме неумесности и неприродности! А колико има логике у овој приповеци, то смо довољно показали, приказујући њену садржину.

Ну осим мане, што у овој приповеци нема јединства у оном у чем би требало, има јоште једна — која није ни мало мања: *у њој нема за приповетку преко потребне објективности и с њом скопчане мирноће у причању.* Не могући пустити своје јунаке, да рефлектују и философују, како би г. писац хтео, он присваја то право себи, па се на многим местима расплинио у излагање својих, субјективних, или у других писаца напабирчених, погледа на свет, друштво и човека. Ту је изложио теорију о породичном наслеђивању „злих удеса судбе своје патње, несреће и беде.“ Том приликом спомиње „симболистику“ и „мистицизам“, „философа“ Дарвина и његову теорију; прелази на „здрав морал“; говори о Христову моралу; наводи Сарајлијине стихове; за тим пада у екстазу, алегоријски представљајући будућност; и на послетку говори о знатности *незнатних*, за које вели: „сваки појединци од вас вредно је човечанству више но сви Наполеони, Бурбони, Фридриси, Вилхелми, — и остали завојевачи светски“ (стр. 64.). Таких пишчевих испада на читаочево стрпљење има јоште, и осим овога на више места; нарочито г. писац није хтео пропустити, да не истакне своју ученост, педагошке назоре и т. д. А колико све то иде уз причање о онако ординарним догађајима и личностима, које су главни предмет ове приповетке — ласно је увидети.

Из свега, што смо до сад рекли, излази: да је г. Гавриловићев приповедачки таленат слаб. А та слабост види се јоште и у овом: у причању нема уметничкога преплетања епизода, између којих би се ипак истакао главни догађај; читалац се не занима

[1] Може ли по правом нар. обичају побратим побратиму узети кћер? —

стално, јер брзо дозна, или одмах лако предвиди, шта ће бити. А да би све те недостатке прикрио, г. писац удари у надмено учено размишљање.

Па ипак бисмо учинили неправду г. Гавриловићу, кад не бисмо указали и на нека лепа места у овој приповеци. Тако, наивност детињска и чисто родитељско осећање према туђем детету лепо се описује одмах у почетку ове приповетке, кад је Ненадов отац даровао Калину и не слутећи, да ће она бити дра̂га̂, а може бити и љуба (јер се из завршетка ове приповетке не види јасно, да се Ненад њоме оженио) његову сину. Тако исто лепо је, идилично-романтично, оно место, на којем се прича: где је и како је Ненад исказао први пут своју љубав Калини, како се она понашала према томе итд.

Та места уједно су и зрачак наде за г. Гавриловића, ако би и даље хтео радити на приповеци; она му указују и врсту приповетке (идилично-романтичну), на којој би, може бити, могао радити с успехом. Само у напредак би се морао оканити свега онога, што не приличи приповеци, и што премаша његов врло скромни приповедачки дар. А врх свега морао би се потрудити, да поправи језик. Каквим је пак језиком писана ова приповетка, сад ћемо видети.

Језик је у овој приповеци до зла бога рђав.

Чим се почне читати, већ из првих редова, по *стилу* и *интерпункцији* (особито неумесној, а г. Гавриловићу омиљеној, употреби знака навођења) може се видети с ким се има посла. Али читалац, добру рад, ипак се нечему нада и добро очекује. Ну већ на стр. 8. налази се место, које читаоца, са иоле критике, наводи да очајава за г. писца: „„Да, путник се „наслађавао“ гледањем огња, јер овим читавим пањевима и трупцима, што су просто с кола, без икакве церемоније, дошли ту на „огањ“, у брзо је морао одати сваки „репшпект“ и измаћи се што даље од његове усијане „благонаклоности“, кад му се сукнене чакшире и гуњ задимише и после својим усијаним пољупцима, почеше му по целом телу приповедати *љубав огња к њему, љубав, којом је тежио да изједначи тело путниково у температури са собом — или простије да га загреје*[1].““

[1] Ово место подсети ме на једну епизоду из ђачког живота. Пок. Ђ. Милетићу, као директору гимназије, дође један од наших другова, такође већ покојни, и поднесе на потпис неко уверење. Малетић, чим узе у руку то уверење, врати му га и рече да обреже крајеве те хартије. Ђак замоли директора речима: „Молим Вас, господине, дајте ми *оруђе*, којим се обрезује артија“. А Малетић тек осу на њега: „Враг ти ......, кажи — *маказе*“.

Тако исто грдан је и рогобатан период на стр. 58—59., коjему ћемо само завршетак навести: — „када се свега овога сетимо мораћемо допустити да су оправдана и горња питања, која се и нехотице намећу нашем једином потпуно *неокованом парчету тела — нашем уму*, када се удуби у дубље посматрање своје околине, друштва и њихових прилика.“ А мало даље, на ст. 65., има овако место: „Један писац ако се не варам — *благодарећи* гаљаном предавању историје: — коме ни имена незнам — Енглез, казао је да је од 1 и по до 3 године најмоћнији уплив домаћег васпитања — или матере, на дете и његово подржавање свим добрим ил рђавим странама његове непосредне околине . . . .“ Па онда на стр. 96: „*Ваздухом краинских становника* од читаве године дана носило се потмуло мрморење устанка итд.“ На то је налик и ово: „Та садржина (новци у бисагама) мамила га је притворним лукавим смехом *похотљивости* итд.“ (стр. 18.). А од тога није боље ни ово, на стр. 111.: „То је закон *електрицитета* — положни и негативни пол — привлачност! . . . . *Ја како* то се има отуд: — и влага и ватра: И гаси и опет запаљује! — То је — пољубац!“

Одабраност у исказу мисли види се из ових места: „И у часу је девојка, лака као какво перце лежала на његовим снажним мишицама, а он јој је сваку *сузу* са трепавица њених, *уснама попио*“, стр. 113. „Све се *ударио петама у тур*, трчећи у манастир“, стр. 39. „*Марш асино*“, стр. 29.

А колико је г. писац водио рачуна *о природности у исказивању мисли* оних личности, о којима прича, најбоље сведочи исповест Јанкова на смртном часу: „Немој ме прекидати добри човече, ја и ако је доцкан, *знам сад колико је искрености у твојој скромности: веруј у овом часу, у оваком стању и најокорелији грешник говори савесно и искрено, не ласка* . . . А ја сам окорели грешник, ја сам много згрешио. И ви сви — осветисте ми се грозно: у највећој нужди мојој *у мом кр̄јњем безпомоћном стању, у мом очајању блиском до лудила*, — ви, које сматрах за непријатеље, за крвнике, ти и твој посинак, ви ми спасавате душу . . . Да сузе нису давно усануле — сад би заридао као на гробу најмилијег свог . . .“, стр. 134. — Тако да говори човек, какав је по свем причању морао бити Јанко, одговара истини, као и у романима М. Видаковића (на пр, „Љубомир у Елисиуму), што говоре и понашају се Срби у XIV. веку, за време Душана, од прилике онако, како говоре и понашају се образованији људи (на име Срби варошани у Угарској) у нашем веку. — Томе је слично и оне место, на ком г. писац каже, како се Јанку, пошто је опипао бисаге, вртело по памети: „Мора бити да је штогод „подозриво““, стр. 5. Баш Јанко

онакав какав је, помислимо: „подозриво“! У том је *правцу* написана цела приповетка, с тога нећемо више наводити примера ове врсте.

Варваризмима, страним речима, кипти ова приповатка: оријентирати, стр. 5. — оба та села рачунају се уз Кривељ, у *карактеру* салаша, 7. — *штудирати* разне нијансе осенчања (!), 10. — газдин син при том спремању или готовљењу вечере био је са свим *неутралан*, 11. — он беше у првој *штадији* незадовољнога посматрања, 76. — У ту врсту грешака спада и употреба глаголских придева, којих српски језик нема: последње виђење двају *љубећих* се срдаца, 52. — са *заоставшом* очевином, 53. — нејачи, *умирајуће* на јатаганима, 8. — очараваше *блештећом*, *заслепљујућом* светлошћу, 10. — *приличећу* му говедарску тољагу, 36. — *седећих* сељана, 43. *седећег* Јанка, 45. — заклони *дркћућу* Калину, 71. — своју *љубиму* ћер, 67.

А да се види, колико *граматике* зна г. писац, доста би било навести само овај пример: „ма колико да се Јанко паштио . . . да се *у својој набуситошћу* и јарости уздржи, стр. 55.; али ћемо ипак навести јоште и ове: „домородцу, 4. — тресну га (бакрач) *са дном* о земљу, 11. — посаше, 17. — носаше на себи јасне трагове мотике с којом је новац ископат, 24. — само се могло носити *с* колима, 39. — заогрнут *са* својим горњим хаљинама, 20. — Она је изјављивала овце *са* зором, 113. — *дал* из глупости, 31. — разњежен, 52. — њежно, њежан, 66. — није *водио* никаквог *обзира од неуздржљивости* и плаховитости своје, 65. — *безпомоћни* живот, 57. — ко тебе пита неваљицо, 71. полетише, 71. — полетити, 90. — да *л* га нога много *боле*, 73. — Милош *заволе*, 75. — *воле* (3. л. једн. вр. сад.), 137. — *желио*, 137. — *предпоследњи*, 77. — Ненад беше *погасио* свећу, 86. — *сво* тело, 87. — *свесан*, 91. — вуки гониоца (место гонилаца), 93. — узј*ашити*, (место узјахати), 99. — *пашо*, 104. —

*

Лепо је волети књижевност, похвално је из љубави радити њој; али то чинити са толико пажње, колико је г. Гаврииловић поклонио овој приповеци, — доиста је велика смелост.

Да је г. писац био поле критичнији према себи, он не би са оваким послом ни излазио пред читаоце; а кад се већ усудио да то учини, не би била никаква штета, да је ову приповетку „Листак“ оних новина, у којима је први пут угледала света, однео у море заборава. Прештампавање могло је са свим изостати.

18. Децембра 1890. г.

Београд, **Момчило Иванић.**

ЈЕДНО ВЕЛИКО ПИТАЊЕ[1])

Има једно питање од великог интереса за цео образовани свет, а још од највећег и непосредног интереса за народе балканске, питање, на које треба да одговори наука историјска, али на које она, колико ја знам, до данас још није дала свој последњи и потпуни одговор.

Питање је то у овоме:

Како је могло бити да Турци, једно бројем малено туркоманско племе, са вером, за коју се у опште мисли да је моралном својом садржином далеко испод хришћанске, племе једно, којега је природна даровитост са свим одсудно и дубоко испод природне бистрине, окретности и умне способности народа балканских, племе једно, са образованошћу, која је не само са свим стрáна образованости хришћанској, него је по себи, и у опште, *ниже* врсте, — како је могло бити да ти и такви Турци онако брзо, и онако потпуно, и онако на векове, покоре даровите и јуначне народе балканске?!

Управо за нас нема већег и важнијег питања. Оно је *главно* питање балканске историје. Оно ће праведно да занима и историке нараштаја који иза нас дођу, јер ја сумњам да ће историци нашега доба бити у стању, да га га исцрпно реше, већ просто и с тога не, што сав историјски материјал још није прибран. Све што за сад мо-

[1]) Овим чланком почиње наш пријатељ, многопоштовани Академик Чед. Мијатовић, нову серију историјских студија, које ће све изаћи у „Отаџбини."

жемо, то је да проучавањем оног правог историјског феномена допринесено колико толико, да се истина очисти од наноса, којим су је разне предрасуде претрпале, те да једном узможе изаћи да сама својим ауторитетом гласно проповеда мудрост и морал, који и у њој, као и у свакој истини леже. Може бити да ће резултати таквих истраживања тешко да падну нашем народном поносу. Али ће горчина та сигурно моћи да нас окрене мудрошћу поуке, ако само усхтемо њоме да се користимо. У осталом треба да имамо моралне храбрости да фактима погледамо слободно у очи, па ма се *наше* очи морале пунити сузама, и ма нам оскорушна опорост горких истина грло горчином гушила.

1. Онај феномен историјски доводио је у чудо и наше претке, савременике великом политичком и културном преврату на Балкану. И народно јавно мњење и учени људи покушавали су да га сваки својим начином објасни. Ученост онога доба могла је оно чудо да објасни само на један начин: «Бог нас је хтео да казни због наших грехова!»

Изреку је такву наравно написала рука калуђерска. То ће многима данас бити довољан разлог да целу мисао баце као недостојну критичког погледа. Има нас који мислимо да се научна жеђ не може заситити ни за тренут на извору, који испод олтара извире. Међу тим, са свим ентузијазмом за чисту науку и строгу критику, ја из средине научних истраживања почињем да назирем, да ћемо се ми на крај краја вратити на онај калуђерски аксиом и само га можда у толико изменити, што ћемо по гдекоју реч заменити другом. У самој ствари и онај је аксиом тек само особени проглас, да у политичком животу народа владају морални закони.

2. Наравно, један велики факат треба имати на уму: српски историци средњега века, — онакви какви су — налазили су да је «*напаст агарјанска*» дошла услед грехова, које смо као народ пре тога починили били. До

тога открића они нису дошли заходном и пипавом научном анализом, него преким и брзим путем, пошав ка хоризонту који се из Светог Писма види. Али ако научна историјска истраживања модерном својом методом и заходним путевима изађу у главноме на онај исти резултат, онда нам ваља признати да и религиозна инспирација може да изнесе на видик по неку велику истину.

Онај калуђерски аксиом посредно али сигурно казује још једну другу мисао: *Напаст агарјанска није била нека слепа случајност*. Бог нас је хтео да казни за наше грехове. Ово је готово то исто што и кад би казали: *нужно* је било, или и *неизбежно* је било да страдамо, јер смо грешили. И то је једна велика и научна истина. Феномени историјски нису израз слепе случајности, већ израз закона историјских.

Наравно, назоре наших историка средњега века ми можемо да доведемо у неку извесну сагласност с назорима новога доба тек кад оној калуђерској аксиоми дадемо широко и либерално тумачење: кад божје законе узмемо да су то исто што и закони историјски, или кад замислимо да су историјски закони једна група закона божјих. Кад би сишли да загледамо у све ситне појединости, кад би анализовали сав онај умни процес, којим су калуђери наши дошли до оног свог општег и великог резултата, нашли би по свој прилици да њихов хоризонат не иде далеко ван зидина манастирских, и да је сав задахнут мирисом од тамјана, босиока и светих моштију.

3. Народ је са свим друкчије објашњавао онај феномен. Од њега се није могао очекивати философски аксиом са широким обимом, који би са неколико речи везао читав сноп узрока и побуда. Народна логика не зна да прави испреплетане силогизме. Један или два факта њему су довољна, да по њима објасни себи оно чудо историјско. Он лако верује да свеци могу чуда да чине, али не верује да историјска промисао може тако што да чини. И у овоме последњем са свим има право. Изгледа ми да

је наш народ свагда имао високу мисао о самом себи и да је обично прецењивао снагу своју, што у осталом није специјална слабост само српског народа. Два пут нас је морало заболети кад смо видели како је турска сила по себи малена, и како нам је царство преузео не један велики, многобројан и силан народ, него, тако рећи, једна шака људи, једна војска од неколико хиљада коњаника и стрелаца пешака.

Наш је народ крајем четрнаестога и у првој половини петнаестога века знао за два факта: прво, да турска сила није тако велика, или бар да није несавладљива, и друго, да нас је та сила, која није ни несавладљива ни велика, победила, покорила и земљу нам заузела. Како је то могло да буде?!

4. Пре него што уђем у анализу одговора, који је народ сам себи дао, рад сам да се зауставим мало на оном првом несумњивом факту.

Од времена Мурата I, косовског спомена, па до Мохамеда II, цариградског освојника, Јаничара никад није било више од 12.000. О томе се сви суврemeни писци слажу. Анадолија је у средини XV-ог века давала свега око 15.000 коњаника; она тешко да је могла дати више у време битке косовске. Румелија је у средини XV-ог века давала 25.000 коњаника, али се тада под Румелијом разумевао већи део балканскога полуострва, на сваки начин сва Тракија, Бугарска, Македонија и Тесалија. Кад су Турци заузели Адријанопољ, сва њихова убојна сила није могла бити већа од 40.000 до 50.000 људи.

Краљ Вукашин једва да је имао половину српских земаља под својом управом, па је опет веровао да ће му поћи за руком да Турке са свим из Европе прогони. Он је у самој ствари и разбио турску силу. Његова пропаст на Марици дошла је просто услед тога, што је војска српска веровала да јој од турске војске, коју је она у отвореној битци и на белом дану разбила, већ никаква опасност више доћи не може. Да није било тога преко-

мерног самопоуздања, другим речима, да се Вукашинови Срби нису с потцењивањем опасности предали несељу и пићу, не би било српске пропасти на Марици.

Онај извештај који је по народној песми Иван Косанчић, по савету свога побратима Милоша, поднео кнезу Лазару о турској војци, само је израз мњења, које је народ наш о војсци турској имао. Да је турска војска, — нарочито онај њен део који је следовао Зијамет и Тимар-беговима, — била врло непотпуно наоружана, то нам је потврдио онако оштар посматрач и стручан војник, какав је витез Дела-Брокијер.[1]) То што је он путујући по хришћанским земљама, које су Турци освојили, видео, морали су видети и знати Срби, који су се с Турцима скоро пуни сто година борили.

«Повјест о Ђурђу Црнојевићу, нареченом Скандербегу» ставља у уста Скандербегова речи, које само потврђују ово на што обраћам пажњу, то јест на факат, да турска сила није била велика, и да је народ наш с почетка гледао с неким презрењем на Турке. У својој првој беседи на сабору господе српске и арбанашке, Скандербег је по оној «повјести» између осталога рекао: «И то надобно вам знати, от какова су рода и племена произишли Отмановићи, *на коих наши дједи и прадједи њесу хотјели ни гледати*, *нити за најемники их држати*.... и није нам срамота бити се с онаковими разбојниками, о свободје и вољности нашеј христијанстјеј, *кои су своим лукавством а не јуначством* чуждују земљу и господство пријеваром излудили и узели».[2])

Изгледа дакле да ни број, ни оружје турско нису правили велики утисак на Србе крајем XIV-ог и почетком XV-ог века. На против, изгледа да је турска сила с почетка таква била, да су наши претци о њој с пре-

[1]) Bertrandon de la Brocquière, Voyage d'outre mer et retour de Jerusalem en France par la voie de terre, pendant le cours des années 1432 et 1433, publié par Legrand D' Aussy, Paris 1805.

[2]) Повјест, лист 33—34.

зрењем говорили. Ово тврде и турски извори. По Саад-уд-дину Срби су у очи косовске битке с великим поуздањем говорили о својој извесној победи над Турцима. Између другога он прича како се «синовац Лазарев Вук» хвалио, да би он сам са својим војницима и присталицама, смео да прими битку с целом војском турском.[1]) По њему и сам повод за рат између Мурата и Лазареве Србије био је у неку руку у презирању, којим су српски оклопници на Турке гледали, и коме су дали израза вративши се дома са неке војне у Малој Азији.

5. Ни број, ни оружје, ни лично јунаштво Турака нису правили велики утисак на народ. И опет су Турци задобивали победе над српском војском и освајали српске земље! Народ је такав нелогичан свршетак објашњавао само *неслогом и издајством*.

«Издајство» је обичан узвик готово сваке војске која битку изгуби. Оно је узвик увређеног народног поноса, који је од бо̑ла слеп и не види да изгубити битку није срамота, али је срамота за цео народ кад се у његовој средини издајника може да нађе. Они људи којима народно предање приписује издајство, имају пра̑во да пред судом историје буду заступљени најбољим адвокатима, јер њихово оправдање је у неку руку одбрана имена народног. На сваки начин историја не треба да жигоше именом издајника никога, за кога нема све и потпуне доказе да је заиста то.

Али ако се овда и онда и налазило издајника, издајство није било сталан систем, и њиме се не може објаснити пропаст самосталности грчког, бугарског и српског народа. Кад би оно баш и било сталан систем, кад би се заиста доказало да су Грци, Бугари и Срби губили битке готово махом због издаје, онда би ипак те редовне издаје биле тек само симптом једне дубоке кро-

[1]) Саад-уд-дин, превод Братутија, Chronica dell' Origine e progressi della Casa Ottomane, 135.

ничне болести, којом је државни организам и народна отаџбина доведена у аномалију да издајнике рађа.

С друге стране народно мишљење има у *извесној* мери право, кад неслози и раздору приписује пропаст нашу. Раздор је био просто морална зараза, која је беснила у хришћанским земљама у четрнаестом и петнаестом веку. Раздор је владао не само међу расама и црквама, него и у народима и у црквама. Раздор је владао не само међу племенима једног истог народа, него и у сваком појединоме племену. Патологију те болести још нико написао није. То је једна тема пуна научне занимљивости, можда и пуна изненађења. Да су грчки, бугарски и српски народи могли да живе у миру и пријатељству један с другим, турска нога не би никада могла ступити на балканско земљиште; да је у српском народу било слоге, да су се сви властели како треба одазвали позиву Лазаревом да на време на Косово дођу, катастрофе косовске по свој прилици не би било; да је између грчке и римске цркве било мање мржње; да је међу Грцима и Латинима било више узајамног поверења, и да је на католичком западу било мање раздора, Турци не само не би Цариград освојити могли, него би по свој прилици још пре свршетка петнаестога века из Европе прогнани били. Не само да европски исток и запад нису били у стању да комбинишу своју снагу, па да је на један исти циљ управе, и не само да дуготрајне борбе између Грка, Бугара и Срба нису давале балканским народима могућност да своје силе противу Турака уједине, него ни један од тих народа није био у стању, ни у једном моменту свога живота од средине четрнаестога (XIV) века, да бар своју сопствену снагу сконцентрише за одбрану своје самосталности.

На површини политичких догађаја народ види само тај раздор; он даље јасно види да је услед тога раздора наступило растројство снаге његове, и да је услед тога растројства дошла пропаст његове самосталности.

Народу за објашњење оног феномена историјског више ништа и не треба.

Али је ипак и то објашњење у најбољем случају тек једнострано. Философија историје не може да се заустави на површини Раздор, и ако јесте непосредни узрок растројства снаге народне, сам по себи није први узрок, него тек дејство извесних неких узрока који дубље леже. Слога и јединство могу да успевају само кад за то има нужних услова; раздор *мора* да се развија кад згодно земљиште за то нађе. Није случајан факат него је историјски закон, да што се ниже спуштамо на лествици културе, све се с јачим таласима раздора сусрећемо, а што се више на тој лествици пењемо, таласи се супротних интереса сталожавају, и братство и јединство постају остварљиве могућности. Историја српског раздора обогатиће науку о психологији народа.

6. Има још једна верзија народног назора. Управо изгледа да је се један део народа, ваља да незадовољан другим објашњењима, зауставио код једнога које управо није никакво, али, почем је мистично, има нешто у себи чиме извесне духове може да задовољи. Морал је тога објашњења — резигнација. Наше народне песме често помињу «књиге староставне», у којима је још од искони света записано шта је суђено да буде. Милошево казивање у народној песми «Зидање Раванице», како ће српско царство да пропадне! Лепа једна илустрација истог схватања има у народној песми о покушају Краљевића Марка да буздованом море пребаци, при коме му најпосле посестрима вила довикује да је узаман што се мучи, јер и ако он може и ако му шарац може, «све узалуд кад му Бог не даје!»

И међу оновременим Грцима било их је много који су само «неумитном судбином» могли да протумаче непојмљиве догађаје, којих су сведоци били. Пророчанство цара Лава Философа, и пророчанство исписано на саркофагу цара Константина, које је учени Григорије Ско-

ларије (после патриарах Генедије) протумачио, ишла су у преписима од руке до руке и спремила пасивност једнога дела цариградског грађанства у дане последње турске опсаде.

Није тешко разумети како је један део грчког и српског народа дошао до таквог назора. Кад се српски и грчки јунаци с једне, а турски с друге стране индивидуално упореде, нема ни чега што би оправдало да се изрече, да турски јунак надмашава српског или грчког. И оружна опрема српског и грчког јунака није била гора од оне турског јунака, на против, изгледа као да је била боља. И грчки и српски народ бројно су надмашавали народ турски. По једногласном сведочанству путника и зналаца из XV-ог века, балканско је полуострво после свих напасти, зараза и ратова, који су по њему од 1360 до 1460 беснили, било је у то време гушће насељено но Анадолија (Francesco Philelpho, Brocquière!). Грци и Срби били су на својој земљи, код својих кућа, у својим градовима са својим богаством нагомилаваним од неколико векова; Турци су дошли као упадачи, као једна не баш врло велика војска; ваљало им је да освајају стотине градова и да ове храбре и односно богате народе на њиховој рођеној земљи подјарме. Како је могло бити да у томе тако брзи и тако потпуни успех постигну? Калуђери кажу «попуштењем божјим за наше грехове.» Али каква би то божја правда била, која због грешности неколиких људи на врху народа, пушта нечувене муке на цео народ, и допушта да се хришћанске цркве претварају у турске џамије! И ако се грешило, зар се није и покајнички кајало, зар није народ преко својих царева и преко своје господе, подигао хиљаде цркава и манастира и задужбина, и зар се народ преко десетине хиљада својих калуђера не моли једнако и непрестано, постећи и метанишући? Изгледало је као да Бог што му се више и топлије моле православни Хришћани, све то више Турцима помаже. Како да се објасне те противности које

хоће да поткопају сам темељ вере хришћанске? Никако друкчије него да је: *неиспитана промисао божја то тако од почетка света наредила и у неизмењиву књигу суђености записала.*

Морам да признам да ми се чини да је цела историја балканског полуострва за оно сто година о којима говорим (1360—1460) један велики аргуменат да има фаталности. Та фаталност и чини те је тај део наше исто-историје тако трагичан. Она се јавља на целој линији сва три народа православна. Народи би ти могли да парафразују извесну реч деспота Ђурђа па да кажу: «Имали смо јунака, имали смо и мудрих државника, готови смо били на сваке жртве, патили смо и гинули смо — али среће не имадосмо и изгубисмо отаџбину!»

Са свим ми је појмљиво да је нелогичност пропасти и опет неизбежност и стварност те пропасти, морала учинити дубок утисак на народе балканске, и многог родољуба одвела да се поклони хладноме сфинксу судбине, који ништа не објашњава него све прима с немом и бесузном резигнацијом.

7. Видели смо како одговарају наши калуђери на питање које смо положили. Чули смо и одговоре које је народно јавно мњење давало и још и данас даје. Не ће бити сувишно да о истоме питању чујемо и неколике претставнике оновремене латинске учености.

Марин Барлетије, католички духовник у Скадру у другој половини петнаестога века, био је човек класички образован. Живећи у Скадру и пишући историју арбанашког покрета под Ђурђем Кастриотићем Скандербегом, имао је и повода и прилике да се обавести о узроцима који су довели онако брзи пад хришћанских држава на балканском полуострву. Есенцију његових истраживања и његових резултата имамо у томе, што мало час по нашој «Повјести о Ђурђу Црнојевићу» наведосмо. По њему Турци нису народе балканске савладали *јунаштвом* него само *лукавством и преваром.*

Још је много ученији и далеко славнији Франческо Филелфо, италијански песник, витез и државник петнаестога века, који је некаквих седам година провео у служби цара Јована Палеолога и као царев поклисар ишао на двор султана Мурата II и угарског краља Жигмунда, па последњом приликом пролазио кроз Србију, бавио се у Смедереву и познавао се лично с деспотом Ђурђем. Збирка његових литерарних и политичких писама из времена од 1427—1473 штампана је први пут Млецима г. 1496. Нарочито су његови мемоари, управљени краљу францускоме Карлу VII-ом и дужду млетачком Кристофору Мауру, пуни интереса за нас. Он се труди да их побуди на крсташки поход за ослобођење балканских народа од Турака. Његова је главна поставка да је не само могућно, него да је сразмерно и лако прогнати Турке из Европе. Друга је његова поставка да народи балкански нису изгубили своју самосталност услед силе и јунаштва турског, него поглавито услед *лакомислености* своје. У томе је правцу особито интересно његово писмо Лудовику Фускарину, писано из Милана Августа 1463 (vol. II, fol. XXXI) у коме између осталога каже, да је краљевство босанско пало управо и без и једне битке и само малодушношћу и лаковерношћу самога краља Стефана, који је тако лудо поверовао обећањима турским, заборавивши да «*у неверника не може бити вере*». «И тако», вели он мало даље у истом писму, «иста Босна би без борбе освојена и у ропство бачена, а краљ, поврх све друге своје несреће, би заједно са стрицем својим Радивојем удављен, што нама и другима треба да служи за пример, да никакве сигурности у Турака бити не може, који све то више плету и шкоде што се љубазнијим показују».[1])

По њему не би Хришћани ни код Варне битку изгубили, само да је млади краљ Владислав хтео да слуша савет «војводе Јанка». А што су Турци Цариград осво-

[1]) Francisci Philelphi, Epistolae, Parisiis, 1503, vol. II. lib. V, стр. 52.

јили, то је опет само са «немарности и лењости» хришћанских кнежева («negligentia et ignavia principum Christianorum»). Он је још једнако и после пада Цариграда убеђен, да је могућно истерати Турке из Европе, само кад би се две или три европске силе, нарочито Француска и Млетачка, сложиле да пошљу војску. Предлагао је да француска војска дође у Италију, одатле с војском коју би папа и краљ Напуљски саставили, пређе у Арбанију, па сједињена с војском Ђурђа Скандербега иде право на Цариград.

Енеј Силвије Пиколомини, који је на папску столицу сео као Пије II, био је човек свестрано и дубоко образован, изванредно даровит и без поговора један од најсјајнијих политичара, богослова и књижевника свога времена. Нико од његових савременика на западу није се живље интересовао за источно питање. Последње године свога живота био је посветио великој мисли да покрене сву Европу на крсташки поход противу Турака. Фаталност је донела да овај ревносни и просвећени политичар умре у часу, у коме је ваљало да се војска навезе за превоз у Арбанију.

Из његових политичких беседа јасно провејава шта Силвије мисли о узроцима успеха турског. На прво место он ставља општу «индоленцију» међу Хришћанима, па онда јачину религиозног ентузијазма у Турака с једне, а слабост и малаксалост тога осећања у Хришћана с друге стране.[1])

8. И сами су се Турци чудили својим изванредним успесима. Као жарки Мусломани они су успех свој тумачили само на један начин: тако је морало да буде, јер је тако воља божја била, а да је то воља божја, стоји записано у корану! Оно што непознати писац «Повјести о Ђурђу Црнојевићу» меће у уста султану Мохамеду — како Турци разбијају Хришћане за то што је Бог на

[1]) Види нарочито беседу коју је пред папом и кардиналима говорио у Јуну 1452. год., а која је штампана у Raynaldi, Annales Ecclesiastici, vol. XVIII, 590.

страни Турака — само је израз општег мњења у Турака онога доба. Саад-уд-дин, Солак-заде, Нешрија, у опште сви турски историци без разлике стоје на том гледишту. Сви Турци, од султана па до последњег амалина били су се проникли убеђењем, да је турска војска само тек оруђе у руци једне више промисли. Опис разговора у шатору Муратову у очи битке на Косову, даје нам тип и карактер гледишта, на коме су Турци одсудно и непомично стајали у времену о коме говоримо.

9. Не треба да нас изненађује да су сваколика тумачења оног великог факта једнострана. И данас, кад историјска наука има далеко богатији материјал, савршенија оруђа и у опште више светлости, она још није у стању да даде пуно објашњење, коме се не би имало шта више додавати. Што смо ми данас у стању да видимо јасно, то је само једно: да пропаст самосталности балканских народа на измаку средњега века не може бити резултат једнострантих узрока, *него је резултат компликације узрока многоструčних*. Ми ћемо бити у стању да уочимо гдекоје од тих узрока, али не верујем да ико од нас већ данас може да каже да их *све* зна. Ми на прилику не ћемо никада бити у стању да измеримо колико су у резултату косовске битке учествовали: престанак оног ветра што је до пред саму зору Видов-дана по Косову дувао, и она кишица што је у свитању тога дана продаждила по пољу којим су, само после неколико часова, потоци крви потекли.

Колико ја видим, имају две групе са три категорије чињеница, које, радећи једна другој у руке, доведоше пропаст самосталних држава на Балкану. Оне су истоветне у сва три народа балканска. Група негативних узрока — а њих има од две категорије — износи у висину свој резултат — растрој државни. Група позитивних узрока кулминише у надмоћности турске војне организације. Узроци негативне природе донели су растројство и хаос у политичном и социјалном погледу, а тиме по-

равнали путеве турској инвазији и олакшали јој победу. Али је турска војска ипак сабљом земље балканске освојила. Да Турци нису имали боље организоване војске но што је била војска српских и бугарских краљева и грчких царева, не би они могли ни заузети, а камо ли кроз векове одржати балканско полуострво.

10. Пада у очи да су потурчењаци четрнаестога и петнаестога века махом људи врло даровити, од великих војничких и државничких способности. Плитке побуде по правилу не могу навести разборите људе да остављају отаџбину и завичај свој па да се прихваћају не само друге ношње и других обичаја, него чак и друге вере и друге народности. Наравно, по нека са свим велика несрећа, лична или породична, по неки изванредан догађај, који страшном силином својом може да преврне моралну равнотежу у човеку, могу да објасне што је овај или онај «зажмурио» па отишао «да се турчи». Али такве несреће и такви догађаји, баш за то што су изванредни и индивидуални, не могу постати као нека епидемија. Узроци појаву, што се баш даровити људи турче, мора да су неке општије природе. Ја бих рекао да оне леже поглавито у стању, у коме су се социјално питање и религиозна мисао онда налазиле.

11. Стање религиозне мисли на балканском полуострву крајем средњега века и сувише је велика, и сувише је деликатна и још ни мало не обрађена област. Осећам да је потреба да се на њу ступа с највећом обазривошћу већ и с тога, што је она пуна дубоко укорењених и свима нама врло драгих предрасуда. Али је јасно да се црква није ограничавала да само прекађује гробове умрлих, него је она била велика и моћна политичка чињеница у држави, често последњи суд у великим животним питањима царевине, и свагда искључиви и велики учитељ и царева и властеле и народа целога. Црква је помогла да се створи држава и да јој се даде облик, садржина и карактер. Ако ђак није изашао из

школе какав треба, није ли право ставити бар један део одговорности на рачун учитеља, а не све на рачун ђака?!

Црква има да носи један део одговорности и с тога, што је њен уплив на масу народа био далеко већи од уплива државе. Много пре него што је могао да види да има једна сила, која се зове држава, народ је знао да има једна сила, која се зове црква, гледао ју је својим очима и осећао њен уплив у срцу своме. Властела није ни из далека онако чврсто и онако крепко организована, као што је то црква била. Властела као односно слаба организација, није могла вршити велики уплив, нити је могла што велико извршити. Нити је она имала оних великих и неоспорних претензија на уплив, које је црква имала. Солидарност међу властелом јавља се само у одбрани сталешких интереса. Она није могла сматрати за свој задатак да васпита народ, да морално крепак узмогне одбранити услове своје политичке самосталности. Властела је и сама ишла у школу у духовништва да се учи јавним дужностима. Ја сам слободан да кажем да је народ српски, онакав какав се јавља у критичној периоди од 1360—1464, са свима својим врлинама и са свима својим махнама, резултат комбинована два уплива: једног физиолошког, који му је долазио од крви или расе његове, и једног моралног, који му је дошао од цркве његове.

12. Да се не би рђаво разумео на овом клизавом земљишту, желим да кажем, да ја овде под црквом не разумевам веру хришћанску у њеним основним истинама, него видљиво и живо оруђе, којим се она народу приопштавала, дружину од грешних људи који су имали да буду тумачи тих истина код других грешника. Ја мислим овде црквену јерархију, духовништво и свештенство као такво. Њихов је уплив с почетка морао бити врло велик. Они су ударили печат клерикализма на чело византијске царевине, и српска држава поглавито и носи тип

византијски за то, што је црква рано успела да и нашу државу задахне духом клерикалним.

Али није неприродно нити је чудно што је ова дружина грешних људи, покривена светињом чина свога, знајући за велику силу своју, потпала искушењу да ту силу злоупотреби. Изгледа да је закон фаталности да свака сила носи у себи искушење, које ће да је разори. Велика се власт обично претвара у превласт, а превласт изазивље суревњивост у јаких и отпор у слабих. Већ у Душановом Законику налазимо знакова, како државна власт почиње да сузбија превласт и злоупотребе свештенства. Да је црквени престиж посрнуо, види се из напора кнеза Лазара, да учини крај скандалној борби у хијерархији, и да онај изгубљени престиж цркви поврати. Отимање калуђера око власти и земаљских блага, могло је да одбије од цркве и онакве људе, који би смерно и мирно подносили што се вера хришћанска свела на целивање и обдаривање моштију некадашњих људи, и на метанисање пред другим материјалним светињама. Сам појав Патарена и њихова упорна борба са црквом, која је у својој руци витлала мач државни, казују не само да је црква губила престиж, који је некада имала, него да у опште религиозни живот није био здрав. Не бивши здрав, он је лако могао да се изопачи; изопачивши се он је морао да изазове борбу. Ја бих рекао да је борба између православних и католика, борба између њих с једне и Патарена с друге стране, борба верозаконска у опште, морала физички и материјално да изнури народне организме балканске, и да народе најпосле испуни духовним умором и равнодушношћу. Овај се облак надвио био над целим полуострвом балканским а не само над Србијом. Значајно је да један философ и државник, какав је био Гемистос Плетон, пријатељ и повереник цара Јована Палеолога, налази за потребно да у првој четвртини петнаестога века предлаже: да се хришћанска вера замени новом једном, коју он у појединостима развија.

И још је значајније да је та његова нова вера, која је у осталом са свим апсурдна, могла да нађе присталица међу православним Грцима онога доба.[1])

13. Још нисам довољно спреман да улазим дубље у расправу ове велике теме. Да се у њу уђе, треба много озбиљних и свестраних студија, а требаће нешто више и моралне храбрости. Није тешко набедити једнога Вука Бранковића да је издао цара на Косову. Али је тешко, и треба да је теже но ишта на свету, казати да је црква наша донекле одговорна за стање, у коме се народ наш налазио, кад су добро организовани и савршено дисциплиновани легиони турски на границе српске дошли. За сада желим само да историчарима нашим обратим пажњу да ће се, по мом дубоком уверењу, у историји религиозног живота балканских народа наћи по неки — можда баш и главни — кључ, којим ће се отворити двери на великој тајни наше пропасти, и да партија та заслужује да се узме у озбиљно, беспристрасно и свестрано проучавање.

14. Што се тиче социјалног стања, о њему једва да може бити какве сумње. Велика маса народа није била њиме задовољна. Клерикално-властелинска организација, позајмљена већином од Византије, а нешто и са запада — тешко је притиштала демократски дух српског народа. Скоро сва земља била је или царева, или црквена, или властелинска, и сељак, који је на њој живео, дужан је био да своме баштинику даје један део од плодова, и да му врши личну службу. Законик је Душанов покушај једног великог и видовитог цара, да самовољствима на пут стане, и да дужности сељакове и права баштиникова законом одреди. Не могу назвати Душана социјалним реформатором, али је јасно да је он видео социјалну опасност од неодређених односа сељака према баштинику

[1]) Fritz Schultze, Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen, Jena, 1874. C. Alexandre, Pléthon, traité des lois, traduction par A. Pelissier, Paris, 1858.

(цркви или властелину) и нашао да сељаку треба дати заштите, а баштинику обележити докле његова права иду. Ми данас још не знамо какви су социјални покрети томе претходили. Али их је морало бити, и без сумње да ћемо временом наићи на јасне трагове њихове. А очевидно је да се борба Патарена могла онако упорно да води само за то, што је она потицала не само из побуда религиозних, него и из побуда просто аграрних. Патарени се јављају не само као први протестанти, него у неку руку и као прве комунисте.

Како после Душана нигде није било јаке централне власти, и како је сваки претенденат имао потребу да ласка и властели и цркви, сељак је поред закона царева, остајао без заштите цареве. Династичке су борбе без сумње погоршале стање сељаково. Борбе су те трошиле мождину народа, властелину је требало више новаца но обично, јер је било време велике борбе и велике несигурности; цркви је требало, ако не више, а оно бар онолико, колико и пре. Тај се вишак могао узети само од трговца и од сељака, а међу тим је политички хаос спречавао трговину и није давао сељаку да заради ма само онолико, колико пре. Од сељака средњега века није се могло очекивати да се загрева великим политичким идеалима, па да за љубав њихову подноси муке и невоље. Његова је природна жудња у оним бурним и насилничким временима била: дајте ми правду, дајте ми мир! А у целој оној периоди која је претходила нашој пропасти, сељак је ретко кад долазио до правде, до мира још ређе.

15. За овај су факат знали први турски цареви. Од првога дана њиховог на земљишту балканском, они се систематички држе политике: «дај сељаку правду и заштиту, а народну властелу, носиоце и претставнике политичке мисли, истребљуј!» Она прича како је султан Мурат I дао распорити једнога Јаничара на Косову, само за то, што му се стара једна сељанка пожалила, како јој је тај царски војник једну ведрицу млека попио, ка-

рактерише каквим су драстичним начинима први султани хтели да народу покажу, да сељак у њих може правде и заштите да нађе.

Да је било незадовољства са социјалним стањем, и да су то незадовољство турски султани у своју корист експлоатисали, о томе имамо два врло значајна сведочанства из времена, пред сами коначни пад српске и босанске државе

Краљ напуљски, Алфонзо, много се интересовао за одржање Скандербегово у Арбанији. Помагао је Ђурђа новцем, а по некад му је слао и нешто војника (нарочито артиљериста) у помоћ. Једнога дана, у Декембру 1455, код краља је био на аудијенцији посланик дуке од Милана, Алберик Малета. Овај нађе да се краљ много забринуо за стање ствари у Арбанији, бојећи се, да се народ не окрене од Скандербега и да се не преда Турцима. На сумњу послаников о томе, краљ му сам објасни за што зебе, рекав: li homeni di quello paese sono molto affeti al Turcho, el qualle gli fa una bona e humana signoria" — *«људи те земље много су наклоњени Турчину, налазе да им је он добар и човечан господар!»*[1])

У мемоарима папе Пија II-ог има штампано једно писмо, које је томе папи дошло од последњег краља босанског Стефана. Краљ моли папу да му пошље круну и да га преко свога легата крунише, и објашњава тај свој захтев овом потребом: *«Турци се спремају да ме нападну, па објављују да ће сваки онај у будуће бити слободан, који к њима пређе; проста памет сељака не зна за вештину и лукавство турско, него верује да ће та слобода вечно да траје («rusticorum rude ingenium non inteligit artes et libertatem perpetuo duraturam existimat).* **Може лако да буде да ће неписмени прости свет да се од мене окрене**, *осим ако види да уживам твоју потпору, а тада већ ни властела не би у својим кастелима*

[1]) Albericus Maletta, писмо датирано 8 Decembri 1455 ex Neap.« У Макушева, Итальянскіе Архивы, II, Неаполь и Палермо, 97.

била од сељака напуштена».[1]) Ни у којем се другом савременом споменику аутентичније, јасније и страшније не црта равнодушност народа према краљу и према властели, нити се прецизније казује, како су се Турци користили извором и поводом те равнодушности.

16. Тако се грозно осветила клерикално-властелинска система државне управе! У томе су систему два сталежа експлоатисала масу простог народа, и природно је да их народ волео није. Али су та два сталежа били донекле носиоци државне мисли, па није чудо што се маса народа није могла спријатељити с мишљу, које су они носиоци били. Баш да је он и могао да разуме ту мисао, и да је могао да се за њу загреје, опет систем византијски угушио је сваку могућност иницијативе у тој маси. А баш да је и могло бити неке иницијативе, каква би практична резултата од ње могло доћи, кад народ није имао оружја? Земљу и државу бранила је властелинска војска. Ваљало је само ову војску у одсудној једној битци разбити, па су и земља и народ остављени били на милости и немилости победиоца.

17. С војничког гледишта брзу пропаст народних држава на Балкану, није тешко објаснити. Ни једна балканска војска није имала стајаћу војску, ни у средини петнаестога века; Турци су је имали већ у другој половини четрнаестога!

Владаоци су балкански имали на својим дворовима и око себе нарочиту гарду, коју су састављали већином од војника, најмљених са стране. Византијски су цареви узимали у своју службу Варјаге, наш Душан Немце. Пре њега краљ је Милутин неко време држао Селџуке под својом платом. У служби последњега грчког цара Константина Драгаша, помињу се «Немци оружници».

Ове дворске гарде биле су једина трупа, која је, колико толико, одговарала стајаћој војсци. Али се верност

[1]) Pii II. Commentarii Rerum memorabilium quae temporibus suis contingerunt, Romae, 1584, стр. 548.

ових најамника могла одржавати поглавито добром платом, а опет велике плате нису дозвољавале да гарда буде бројем велика. Ја сумњам да је и сам Душан редовно држао више од хиљаду гардиста.

Кад је требало војевати, владалац је разаслао позиве својој властели, да му дође с војском својом. Властелин је опет са своје стране позвао своје властеличиће и на сваки начин постарао се да искупи под своју заставу известан број оружаних људи, па да их води на зборно место. По свој прилици био је утврђен известан минимум броја тих људи, према пространству и приходу баштина властелинових, онако, како то налазимо мало позније код установе турских тимара и зијамета О једноме можемо бити сигурни; да што је број људи био већи, то је њихова опрема војна била разноврснија и непотпунија. Много јунаштва у такве војске могло је бити и бивало је много, али тек то није била војска једнообразно опремљена, обучена, дисциплинована. Састављена од људи који су се обично бавили сточарством и пољском привредом, или који су «служили» на двору властелиновом у разним положајима, она није могла да буде слободна од навика, које су ти људи у приватном животу за време мира имали. Главни луксуз средњега века у свих народа састојао је се у — маси вина. Срби четрнаестога и петнаестога века уживали су тај луксуз у обилатој мери. Слике из онога доба, које су нам се сачувале у народним песмама, просто су од вина румене. Турски кроничари забележили су, да се војска Вукашинова на Марици предала пијћу и весељу, и да се у очи Видов-дана у српској војсци на Косову много вина попило. Бојим се јако да ће се и даљим истраживањима потврдити, да је вино у главноме прави виновник наше пропасти на Марици. На Косову то није био случај, али је са свим вероватно, да се ни тамо није правио узузетак од обичног понашања једне храбре али недисциплиноване војске.

У критичним упоређењима хришћанске и турске војске, које налазимо у Барлетијевом животу Скандербега и у српској «Повјести о Ђурђу Црнојевићу Скандербегу», пијће се са свим оштро истиче као *један* од узрока инфериоритету војске хришћанске. Турци говоре с презрењем о «пијаним каурима», а Скандербегу се мећe у уста реч: «лењост, неученије, *многопитије* и несогласије — от того свако зло нам приходит!»

Али је у приликама средњега века по целој Европи, а не само у нашим крајевима, било немогућно спречити пијанчење у војсци, коју је властела са својих баштина дизала и на бојно поље изводила. Махне оваквој војсци биле су очевидве. Није чудно што, на прилику, налазимо забележено, како је војвода Дмитар (Крајковић?), који се као искусни и јуначни војвода, у време кнеза Лазара, прославио, често казивао, да он више воли малену, али одабрану, него ли велику а не пробрану војску. И за Скандербега његови животописи тврде, да је у многим приликама говорио, да је малена а дисциплинована војска боља од велике а недисциплиноване.

18. Турска војска није могла превасходити српску војску духом индивидуалног јунаштва, просто већ и са ова два узрока: прво, што су Срби имали да бране своја огњишта, и друго, што су Срби били образованији народ од Турака. С образованошћу и осећање дужности иде у напред, и у висину и у дубину. У самих оновремених Срба изгледа да је свест о превасходности њиховог личног јунаштва била врло жива, можда и сувише жива, почем их је водила к опасном потцењивању непријатеља.

Али је турска војска неизмерно надмашивала српску војску својом организацијом. Турски су владаоци још од Оркана имали не само стајаћу војску, него је још тада у њих примљено и проглашено: да је војништво занат, коме човек треба да посвети цео свој живот, за који треба да се спрема још од раног детињства, и са оруђима којега, треба у гроб да силази. Да би постигли да се

војник искључиво посвети само својој војној служби, да би га одвојили од сваких других покрета љубави и привржености, они су готово са сатанском генијалношћу смислили свој чувени систем «Девчирме», то јест да војнике рекрутују од заробљене или иначе преко нарочитих комесара од хришћанске раје пробране деце. Истурчена деца ова у нарочитим су се школама и нарочитим системом образовала у младе војнике без рода, без веза и без завичаја, који, ступајући у Јаничаре, поклањаху сву своју оданост цару, који их је одхранио и васпитао, и све своје одушевљење оружју, које их је једино к слави и богаству одвести могло. Кад човек чита правилник, који је Мурат I за Јаничаре прописао, чисто не може да верује, да је све то прописано још пре Косова.[1]) Али ће се по тим правилима моћи да позна каквим је духом дисала она јаничарска војска, која је и на Косову, као и у свима другим бојевима кроза петнаести и шеснаести век чинила центар турски, и која је својим сложним и неустрашившим наступањем, освајала победе за султана.

19. Ево по Ахмед-Џевад-бегу неколике тачке из Муратовог правилника:

1. Прва је дужност сваког Јаничара да се безусловно покорава заповестима свога непосредног старешине и онда, кад зна да је тај његов старешина некада роб био;

2. Међу војницима јаничарског оџака треба да влада савршена слога и јединство; с тогаваља свагда сви заједно да станују;

3. Као прави јунаци, треба да се клоне свачега, што једном јунаку не приличи; не треба им никакав сјај ни раскош, нека су свагда и у свачему прости и смерни;

4. Никада не треба да забораве оно, чему их је свети Хаџи-Бекташ поучавао како да се Богу моле. Сваки од

[1]) Etat militaire Ottoman, depuis la fondation de l' Empire jusqu'à nos jours, par Ahmed Djevad Bey, traduit du Turc par George Macridès. Paris, 1882. Уз књигу иде и атлас са 311 слика оружја, застава, ношива итд.

њих нека у свима приликама најтачније испуњава све дужности правоверног Муслуманина;

5. Старешине треба најбрижљивије да пазе да се у Оџак не прими ниĸо, ко се није одабрао и отхранио по закону «Девчирме»;

6. Напредовање и аванзовање у Оџаку свагда да иде по реду;

7. Јаничара не може ни казнити ни укорети нико други до његов непосредни старешина;

8. Јаничар, који, било од старости, било од болести, не може више да служи, примаће плату и храну из Оџака, све до смрти своје;

9. Јаничар да не носи браду нити да се жени; и нека никад не одлази далеко од своје касарне;

10. Ни једном Јаничару да се не дозволи да учи какву другу радњу или да ради какав занат; његово искључиво занимање треба да је вежбање с оружјем.

Ово је већ довољно да покаже како су први оснивачи јаничарског кора имали истините и дубоке погледе у услове дисциплине. И не само да су правила та била мудро смишљена, него су се све до седамнаестога века највећом строгошћу вршила.

20. Већ смо напред споменули да Јаничарски кор у четрнаестоме и петнаестоме веку, није никада имао више од 12.000 људи. Били су сви пешаци и у периоди, о којој говоримо, борили су се бацајући стреле из далека и јуришући сабљом. Један известан број наоружан је био дугим копљима, како тврди Франческо Филелфо.

Изгледа да су се турски султани од самог почетка своје освајачке каријере држали аксиоме: да је Бог на страни великих батаљона. Витез де ла Брокијер вели, да је у турских војсковођа правило, да се свагда старају, да на дан битке имају много већу војску, но што је хришћанска. Имајући тај задатак у виду, они су ретком вештином са својим системом стајаће војске скомбиновали и хришћански систем «властелинске војске», и још

један чисто турски систем необузданих доброво.ьаца, или управо дивљих пљачкаша, тако званих «Акинџија».

У мемоарима Франческа Филелфа, које сам напред помињао, има најтачнија слика турске војне силе. Он каже, — а његово казивање у главноме потврђује и мемоар Брокијеров Херцегу од Бургундије — да султанову војску у време рата, осим 12.000 Јаничара, који су свагда и за време мира на окупу, чине још 25.000 људи тимариотске и зијаметске (властелинске) војске из балканских крајева, 15.000 људи такве исте војске из Анадолије, 8.000 до 10.000 Асаба, доброво.ьаца под платом султановом, свега дакле око 60.000 до 62.000 људи.

Али осим ове војске, која ступа у свези и под једном и истом главном командом, имају хиљаде и хиљаде добровољаца, који у већим или мањим четама јуре на све стране испред главне цареве војске, пале, руше, пљачкају, кољу и свакојаке грозне покоре чине. Били су свакојако наоружани, а носили су собом подоста ланаца и конопаца за везивање робља. То су беокућници сваке вере и народности, већином, како Филелфо вели, «пастири и чобани из Тракије, Тесалије и Мидије». Било је међу њима и Грка, и Срба, и Бугара, и Арбанаса, и Влаха, и Бедуина, и Турака и Татара, и Араба, и црних Арапа, људи који су били више крвожедна зверад, него људи. У тим страшним гомилама, које пустошаху земље «ка' скакавац кад земљу опусти», налажаху свога места они елементи народа хришћанских, којима је византијски систем држава балканских затварао небо вишим покретима и остављао да се и жедни и гладни понижавају до дубина, на којој животиње непомично стоје. Дах азијског освајача оживео је ове елементе револуције у овакво једно чудовиште, и онако хаотичне, организовао их је у једну страшну напаст за балканске државе.

Број Акинџија, наравно, није био одређен, те с тога хришћански савременици неједнако цене целокупан број турске војске на 100, 200 па и 300 хиљада људи.

21. Са свим је јасна турска тактика онога доба. Оним облаком од Акинџија, који се на широко и на дугачко ваљао испред праве војске, постизавало се, да се направи што већа забуна и што већа паника у земљи, на коју се наступало, и да се покрети војске колико толико заклоне од посматрања непријатељева. Кад се већ дошло до одсудне битке, турска је команда редовно у прву бојну линију изводила најслабије своје трупе. обично Асабе. плаћене драговољце, међу којима је увек било доста Хришћана. У другој линији наступале су трупе тимариотске и зијаметске, састављене поглавито од Хришћана, кметића турског бега баштиника. Тек у трећој линији ступали су Јаничари, жарки Муслумани, развивши се из некадашње деце хришћанске. Каква страшна и жалосна судбина хришћанских народа на балканском полуострву! У самој ствари организаторски дух првих турских државника и војвода, умео је да од революционарних и пасивних елемената хришћанских народа на Балкану, састави себи оружје, којим је порушио балканске градове, освојио земље, збрисао сталеже и поравнао све у један исти ниво сиротиње раје! Турска најезда има повише црта које јој дају карактер велике једне политичне и социјалне револуције.

22. Да резимујем! Имају три главне категорије чињеница, које су суделовале на оној онако феноменалној пропасти балканских држава средњега века: стање нашег религиозног живота, стање наших социјалних установа, превасходност турске војне организације. Политичко растројство мени изгледа да је тек од потчињеног значаја, јер је оно у самој ствари природан производ оне две прве шире и моћније чињенице У сенци наше цркве и наше средњовечне државе, никло је и развијало се семе политичко-социјалне револуције. Оно још није било са свим зрело, али је сазревало. Једна туђинска најезда, с војском, која је дивно била организована и дисциплинована, употребила је те елементе латентне револуције вештином и начином, који су јединствени у историји света. Дах фаталности,

којој, први пут можда у историји, морамо да признамо да има логичности, и да се даје бар до некле разумети.

P. S. Нека ми се допусти да овоме прилогу додам један Post-Scriptum. Он нема везе с главном темом овога чланка, али има неке везе с оним што помињах о турској војсци, а може побудити наше учене војнике на ближа истраживања у правцу историје војске и оружја нашег.

Наше народне песме о битци косовској дају неколико оригиналних типова, који су верно снимљени из турске војске. Пре свега, Влах-Алија је прави тип једног бесног Акинџије, који се сав дао на отимање, рушење и уживање материјалних сласти овога света. Он је пореклом некакав Влах. Он је као прави Акинџија, независно од цареве војске и за свој рачун ишао напред, ударио на Малену Бањску, те је поробио и попалио. И кад га Страхиња налази, он је ван везе с турском војском, не тиче га се њена главна команда, и може да јој се смеје и да је презире. Оваквих «гусара на сувој земљи», мора да је било по доста у оном хаотичном времену, кад су се старе балканске државе рушиле, а ново се муслуманско царство из тих рушевина тек извијало.

Стари Дервиш тип је једног од оних драговољаца, који су примали плату из цареве благајне. Он је Турчин, Турчин већ и по дубоком осећању захвалности према човеку, који се према њему племенито понашао, али у исто време један од оних Турака, који су, дружећи се с многобројним каурима, драговољцима у царевој војсци, подлегли општој епидемији балканској, за коју су у осталом најбољи персијски песници знали и с усхићеним срцем песме јој певали.

У ономе опису турске војске на Косову, који Иван Косанчић, по наговору свога побратима Милоша даје, имају опет неколике црте, које као да су права фотографија. Његове речи изгледају чисто као да су превод проза-

ичног описа, који Флорентинац Тетарди даје о турској војсци пред Цариградом г. 1453: «et le surplus des dits quarante mille estoient robeurs, gasteurs, marchands, artisans et autres, suivants le siège pour gagner et butiner»[1]) (а оно што је било преко оних четрдесет хиљада, били су абаџије или терзије, кувари, трговци, занатлије и други, који су пратили опсаду да што добију или упљачкају».)

У најновијем делу, о турском оружју, од Ахмед-Џевад-Беја, као и у старијем класичном делу од Марсиљија (Luigi F. Marsigli, Stato militare del Imperio Ottomano, Haye, 1732) имају неколика тврђења, која заслужују нашу пажњу. Они веле, да је у турској војци, у првој њеној периоди на балканском полуострву, било људи наоружаних оружјем које се зове «Меч», и још једним, које се зове «Палош», и још трећим, које се зове «Шеспер».

Они дају и цртеже од примерака тога оружја, који се чувају у цариградском арсеналу. Из тих цртежа види се, да «меч» није ништа друго него мач са узаном сечивицом, која се истањује у неку сорту рапира; «палош» је широк мач, који и на своме врху једва да је што ужи но што је при самој основици. И Барден, у своме речнику оружја каже, да се «праве сабље» (sabres droites) у турске војске зову «Palas».

За «шеспер» Ахмед-Џевад каже да је као нека буџа од гвожђа, тешка на ваги «девет ока», обично облика овалног, — «garni tout autour de grandes tranches de fer; on la designait sous le nom persan «Chesper», ou masse d' armes à six faces». Са свим је јасно, да је то српски «шестопер».

У Ахмеда се помиње, а у Марсиљија и описује једно «турско» копље, за које оба кажу да се зове «Костаница» (Kostanitza). То оружје помиње и турски историк Солак-Заде.

[1]) Imformacion envoyée par Jehan Blanchin et Jacques Tetardi de l' entreprise de Constantinople faicte par l' empereur Turc, à laquelle ledit Jacques estoit personellement. У „Croniques de Charles VII, par Jean Chartier, III, 20.

За катапулт, справу којом се камење на далеко бацало, Ахмед-Џевад каже, да се у турској војсци XIV-ог и XV-ог века звао „Mantzenik" „Манченик", што само може бити исквареноо неко српско име, можда „Бaченик".

Све то оружје биће да су Турци примили од Срба, па му и српска имена оставили. Турци су, заузимајући балканске земље, задржали старо баштинско уређење. После сваке победе, султан је најбоље своје јунаке обдаривао баштинама у новим крајевима. Нови баштиник имао је дужност, да иде на војну кад год га цар позове, и да поведе собом онолико оружаних људи, колико је према приносу баштина прописано било. Ова властелинска војска била је са свим онаква иста, као и она, која је следовала српском властелину за трајање српске државе; задржала је копље „коштаницу" мач или палош и шестопер, те нам се тако та имена јављају као имена оружја турске војске.

Може бити да и нацрти неких оклопника, које Ахмед-Џевад има, претстављају баш српске оклопнике, о којима турски критичари с пуно поштовања помињу. Вредно би било да се типови старог српског оружја, који се у цариградском арсеналу чувају, прекопирају за наш народни музеј.

У Лондону, новембра 1890.

Нед. Мијатовић

...ЉУТИЋЕ СЕ МАЈКА

ПАЛАНАЧКА ПРИЧА

I

Тек што није почео да се хвата сумрак. Пред Јоксимовом каваном, у Купинову, скупљају се редовни гости, који ту сваки дан играју домина. Једни су већ за-

узети игром, па вичу, као да никог на свету нема осим њих, а за другим столом седе двојица, очевидно чекајући трећег да дође, те да и они почну. Онај мањи, црвен и трбушат дебељко, то је окружни лекар. а други је срески начелник у пензији, изузетак од свију својих другова, мршав и дугачак старац од шесдесет година.

— Ама где је тај наш Мита већ једном? поче доктор, чије се стрпљење брзо могло исцрпсти. Нећемо, бојим се, моћи свршити све три партије.

— Можда се нешто послом задржао, одврати начелник, достојанствено вртећи масне обојене бркове.

— Каква посла? Море, не да̂ њему мати да тако рано излази из куће: боји се, да јој се синак не поквари у кавани, подсмехну се доктор, а већ да изађе из коже.

— Али....

— Нема ту ништа «али», него је тако. Хеј, кад сам ја био млад, нису бабе заповедале синчићима од тридесет година....

Начелник заусти нешто да каже. али доктора није било лако зауставити, кад већ једном почне.

— Кажем ти, не да̂ му мати да излази, па то ти је. А ја сам то још поодавно опазио. Прођем по некад случајно поред ње, а она увек окрене главу од мене. Мора бити да јој је неко казао, да он с нама игра у марјаш партију, па већ мисли прохарчиће све бабино благо. Ба, и то су ми људи, младеж!

Доктор одану, а начелник је мудро ћутао, знајући, да ће га само још већма распалити, ако покуша да нешто пориче.

— Место да као и други људи изиђе негде у друштво, он по вас дуги дан седи код куће. Од куће у канцеларију, из канцеларије кући, и то је све. Не зна се ни међу људима окренути, а камо ли међу женама. Гледам га пре неки дан иде улицом, а укрутио се као светац. Оно, не велим да треба да буде као онај дугачки учи-

тељ Сима, што поломи ноге, трчећи за сваком сукњом, али мајковићу!... Бадава, ми, па ми....

— Са свим, једва стиже да убаци начелник у пензији, али то говорљивом доктору само још више отвараше вољу да говори, те настави, ударајући штапом о ножицу од стола.

— И он ће још и да се жени. Да красна мужа, што ће то бити! Готово ни речи још није био са њом проговорио, а мати му је већ испросила. Па ми још онда реци, да је то неки човек.... Кад сам ја у Бечу просио моју Марију, друкчије се то радило. Бадава, мења се свет, мења, долазе други људи, а ми стари остајемо само као трагови некадашњег, лепшег живота....

Он задуван застаде. Пролећно благо сунце убаци један мален зрачак кроз прозорско окно, па га онда нестаде иза шума oближњих села. Да ли се исто тако и у докторовој души не појави за часак нека стара успомена, сећање на младе дане, па онда опет ишчезе? Канда је тако било, јер он се на једаред смири, престаде да лупа, па замишљено гледаше у прљавог, рашчерупаног коса, који је дремао у свом кавезу. Начелник га је гледао зачуђено, па му је сад било непријатније, што је ућутао, него ли мало пре, док је беснео против садашњих људи. С тога скочи радосно, кад виде да долази онај, због кога се и почео разговор о старом, бољем добу.

— Ено га, рече он.

Доктор га извесно није разумео, јер га погледа као човек, који хоће да му се нешто поново каже.

— Ено Мите, рече опет начелник, показујући руком неког човека, што се приближавао кавани.

— А, заиста, одговори му доктор.

Преко прљаве, блатне улице, претрпане шљамом, који је очекивао пролећну воду да га снесе, прелазио је тај господин. Био је то још млад човек, око тридесет година, омален, стаса крупнијег, него што је обично у тим годинама, црномањаста лика, ни ружна, ни лепа, на коме се

увек огледала нека збуњеност, неприсебност, баш као да је у мислима Бог зна како далеко. Није се носио као сва друга господа из Купинова, већ некако особито, што му је прибављало угледа међу старијим људима, с којима се по највише и дружио. Увек једнак исти црни капут, дуг до колена, увек црни округли шешир, увек једно исто, али никад прљаво или старо. О, на против! Он је по читаве часове проводио чистећи хаљине, мараму је око врата по неколико пута везивао, док би је наместио како му се допада, а колико се пута на дан чешљао, не да се ни замислити. Млађи му се свет с тога смеје. али он се ни најмање на то не обзире. Писар је у окружном суду и има наде, да ће брзо напредовати, пошто га сви старији воле.

— Е, хвала Богу. кад и ви већ једном дођосте господине Мито; доктор нам се већ и наљутио....

Г. Мита погледа доктора, па кад га виде да се смешка — што је обично бивало кад је добре воље — скиде шешир, обриса чело марамом, и ако није било знојавно, па се онда сви посадише за сто и игра на скоро отпоче.

Доктор, који обично губи, праска и виче и сваки час прети. да ће да прекине игру. У то уђе његов кућни момак, дугачак клипан, блесаста изгледа, коме је кроз малену прљаву капу вирио чуперак косе. Он се приближи столу, за којим се играло, па ћутећи стојаше поред свог господара. Доктор га запита. кад га виде:

— Шта је, Стеване?

Момак поћута, као да се мисли, како би најлепше казао оно, ради чега је дошао, па најпосле рече:

— Дошао Јова.

— Какав Јова?

— Па онај Јова, црни....

Та који? Говори већ једном!

Али се момак није дао збунити. већ настави:

— Онај црни Јова, па каже, да одмах идете његовом господару, боли га, вели нога....

— Али ко му је господар? упита начелник, да би се ствар рашчистила.

Међу тим духовити дугајлија није сматрао за потребно да одговара на то питање, већ је забезекнуто бленуо у буцмасту, чупаву девојку, која је дошла да узме чашу пива за госпођу протиницу.

Доктору се најпосле досади испитивати

— Вуци се кући и реци, да трља све што га боли, па ће проћи

И задовољан, што уме чак из каване да лечи болесничке ноге, хтеде да настави игру, али сетивши се нечег новог, довикну момку, а усне му се развукоше за смеј:

— Реци му још и то, да бих ја драге воље дошао, али имам овде важна посла. Јоксимова је госпођа на порођају....

Није могао да продужи; трбух му се тресао, а очи пуниле сузама од силнога смеја. Стеван зачуђено погледа кавеџику, мршаву, кошчату жену, која је седела у једном углу, плетући чарапе, и за коју се знало, да никад није имала деце. Осећала је, да сви гледају у њу, те поцрвене до ушију, као млада шипарица, кад јој ко први пут каже да је лепа.

— Шта чекаш још? Иди кући, па реци што сам ти казао....

Мрак се полагано хватао. Жагор и узвици у кавани постајаху све тиши и тиши; за оним другим столом беху већ свршили игру.

На једаред се с улице зачу нека вика, редак догађај за мирно Купиново; сви кавански гости јурнуше да виде шта је, неко стаде на врата, неко на прозор. Г. Мита се беше први прогурао, те је добро видео око чега се ствар врзе. На углу улице појави се прво велика гомила беспослене дечурлије, која се, потрчкујући у напред, непрестано освртала и дерала. Мало прође, па се указа

и то, око чега се беше све и слегло. Била је то гомила јахача обучених у одело, које носе чланови различитих циркуса. Приближише се. Г. Мита је већ могао лепо да распозна кроз пролећни сумрак поједина лица из те гомиле. Није их било много: свега пет-шест; а ни опрема им није била сјајна. Највиђеније место заузимала је једна јахачица, лепше обучена но остали, која је радознало погледала на каванске прозоре, кроз које су вириле саме мушке главе. Г. Мита, као човек, који се никада није бавио женскињем, гледао је пола збуњено, пола стидљиво у њену руку, што је махала бичем лево-десно. Међу осталим јахачима налазио се неки остарији човек, који је шупљим гласом, а рђавим нагласком објављивао, да ће његова чувена дружина давати сутра у вече сјајну преставу, те се с тога позивају да дођу све госпођице, госпође и сва господа.

Господину Мити учини се то врло чудновато. Он је, истина, виђао у Београду често тако нешто, али за Купиново то је било и сувише ново. Виђао је често да девојке јаше, али појава те јахачице узбуњавала га је. Навикнут да гледа ту око себе само стидљива лица паланачких девојака, он је узбезекнуто посматрао то њено дрско, одлучно лице, које је са свим слободно и радознало гледало свуд око себе. Та разлика између њене појаве и појаве њему познатих девојака дирала га је, чисто му је сметала. Али у исто доба баш та противност привлачила га је силно к њој, та новина освајала га је, не дајући му ништа да мисли. Пред очима му се појавише неке дугачке зраке, као отегнута кончана влакна, обухватише све то, и њу, и остале јахаче и дечурлију, која се око њих гурала, па се најпосле све расплину у неку магловиту слику, која му се постепено измаче испред очију. Једино виде још за неко време оног белца, на коме је јахачица седела и њена плећа, која су се кроз сумрак видела како се гибају....

Наста жагор..

— Гле ти молим те, рече доктор, имамо већ и циркус. Хм, хм!

— Па нека, и треба. И онако смо већ иза Божјих леђа! рече неко други.

— Е није баш тако, опет ће неко трећи.

И жагор се претвори у праву галаму, у којој је сваки говорио, а нико није слушао.

— Хоћемо ли даље да играмо? запита Миту начелник, који је страсно играо домина.

— Готово да оставимо за сутра, одговори му он. И онако је већ скоро време вечери.

Излазили су из каване један по један. Поздрављаху се, па је онда ударао сваки на своју страну. Доктор и г. Мита иђаху неко време заједно.

— Дакле циркус, рече доктор, па опсова нешто, јер се заплете у полутами за неки камен, који је мало више вирио на поље, него ли остали његови другови.

— Како? запита писар.

— Па то су ти, што мало час пројахаше мимо нас.

— А, да, учини г. Мита, па опет ућута.

— Збогом, рече доктор, јер стигоше до његова стана.

— Добру ноћ, г. докторе....

На небу су се скупљали облаци; овде-онде сине по која звезда, па на скоро и њу заклони сенка. Исто тако нејасно беше и у Митиној души. Као да је пао у неки занос или тешку болест, па ништа не разуме; једно му је само било јасно — да га нешто ново чека. Из неке удаљене улице чула се граја дечурлије, а г. Мита је замишљао оног старца како виче: ....сутра у вече.... госпођице, госпође.... молим...., па је онда све ишчезавало.

— Циркус.... престава, говорио је у себи. Па да̂, престава, разуме се. Шта би друго било, ако не престава?

Опет му се створи она пред очима како јаши на белцу, како посматра прозоре и врата на кавани.

23*

— Да ли је у мене гледала? Чини ми се.... можда, извесно! Јест, лепо сам видео, баш је у мене гледала и осмејкивала се.

И безброј нових мисли и осећаја обузе његову душу, његов мозак, који се до сад бавио само судским „актима и решењима". Осећао се пред нечим новим, примамљивим и дражесним; указивало му се нешто слатко и мило, као нов предео радозналом путнику. А кроз све гушћу пролећну помрчину чињаше му се да види неку малену руку што шиба бичем коња по сапима, и нека покретљива плећа како се гибају испод лаке хаљине....

II

Их како је то велики празник за наше паланке, кад дође какво путничко позориште или циркус, особито циркус! Па још ако тако нешто није већ поодавно било, онда се свако на врат на нос жури, да стигне на преставу. Разуме се, да је исто тако и у Купинову било, кад се чуло, да је дошао некакав циркус. Јер, заиста, ретка се прилика указала да варошка господа изађу са својим породицама некуда после вечере; истина, знало се са свим поуздано, да код апотекара сваког понедељника у вече долази директор са целом породицом и да играју слепог миша, а да опет апотекар и директор иду у очи недеље к проти, те проводе вече играјући фоте — али ипак, то је била забава само њих неколицине, а да се сви састану, и прота и апотекар, и директор и сви други, за то је требало овако нешто, као што је циркус.

И све се живо спремало. Дечурлија је целог дана јурила око непокривене дашчаре, у којој ће довече бити престава, радознало је гледала у коње, који се баш ни за длаку нису разликовали од осталих ђогата и дората, што их има у Купинову, и растурала је по вароши гласове, како има „страшно много" коња, све самих хала, које не смеш ни погледати, а камо ли узјахати. Девојке су расправљале важна питања, да ли да обуку ону ха-

љину, на пример, што су правили за Ускрс, или ону другу, с белим чипкама, до мрака су се колебале, и најпосле обукле неку са свим трећу. И мушкарци су се спремали и били исто тако нестрпљиви, као и сви други. Обладала нека журба по целој вароши, па то ти је.

Г. Мита беше цео дан као у некој трзавици. Решавао се, да ли да иде на преставу, или не. Час се одлучи да иде, а мало после тога силно га нешто повуче натраг, у његов миран, једнолик живот, и он се опет окани. —

— Шта је теби то данас, Мито? упита га пред вече мајка, остарија крупна жена, одлучног изгледа, која је зачуђено гледала свог, иначе, мирног сина, како се врпољи.

Он поћута, поћута, па ће онда рећи:

— Ама, не знам, да ли да идем на преставу....

— Какву преставу?

— У циркус на преставу.

Мати га зачуђено погледа. Тако што још није од њега чула.

— Ја мислим, да ће боље бити, да не идеш; није то за тебе, а можеш лако и назепсти, па коме после мука и невоља него мени....

Г. Мита седе. Овакве материне речи обично су свршавале сваку његову борбу. Он није био навикнут да јој се противи, већ је слушао што год би му рекла. Његова мека, неодлучна природа морала је имати некога, по коме ће се управљати, а госпођа Ружа баш је имала све те особине, које су њему недостајале. Била је то једна од оних окретних, енергичних жена, које су кадре чинити све што је потребно, које умеју свуда да се нађу, које канда имају сто очију, а хиљаду руку. Кад јој је муж умр'о, она је све послове узела у своје руке; била је и домаћин и домаћица у кући, и отац и мати своме детету. Мита се никад није мучио ни око чега — све је то она предвиђала и спремала.

Па и овога пута, кад му мати рече, да не би требало да иде, он седе на столицу, уверен, да нема смисла да иде.

— Није то за мене, понављао је у себи материне речи, а могу лако и назепсти.

Али тамо, у једном скривеном куту његовог мозга, поче га нешто копкати и кљуцати, најпре ситно и тихо, а после све јаче и јаче. Мучило га је то копкање, па се после некако ишчаурило у једну мисао:

— А зашто да то није за мене? По чему то ја баш морам назепсти?

Хтеде да устане, али кад га мати погледа, оста седећи. Али оно копкање опет се појави, не дајући му никако мира, а нешто силно и неодољиво повуче га тамо, куда се све спремало. Желео је да изађе, све једно, ма куда, само да није више ту.

Он устаде, приђе матери, па одлучно — а чисто се и сам чудио како сме — рече, да ће ићи на преставу.

Госпођа Ружа први пут у животу осети, да јој се измиче власт из руку, али је ипак више волела да нешто попусти, него ли све да изгуби. За то му рече:

— Па лепо, Мито. Иди, кад баш хоћеш.

И он се поче спремати да иде.

Кад сунце у пролеће зађе, мрак се одмах хвата, и док погледаш око себе, а оно се већ спустила ноћ. Вече је било свеже и похладније, онако када старци облаче горње хаљине, а младеж се размеће летњим оделом. Још има доста времена до заказаног почетка, али се већ по свима улицама види, како се читаве гомиле крећу ка црнобарској мали, у којој се на једној повеликој празној ледини налазио циркус.

Већ из далека види се светлост и чује свирка. На уласку је стојао један човечуљак и објављивао крештавим гласом, да има само још неколико празних места, а иначе је све пуно.412Ркати пандур Марко старао се, да шегрти и друга дечурлија не звире кроз коју рупицу међу

даскама. Баш кад их је већ по десети пут, ваљда, растерао, и кад је — стојећи пред вратима — намеравао да напуни лушу, указа се г. Мита пред циркусом. Пандур га зачуђено погледа, дотаче се руком капе, па јурну да отера једног маленог љубопитљивца, који се беше узпузао уз даску; г. Мита, пак, плати за прво место, па уђе.

Веле да је прота, улазећи унутра, узвикнуо: Та овде се више света слегло него ли пред владику. И заиста, осим неколико места у првом реду, све је било пуно. Што је ко већи господин и заузимао већи положај, тим је био на бољем месту. Начелник тадашњи и онај у пензији, прота, судије, доктор, главнији трговци, једном речи, сва господа из Купинова беху ту на окупу. Сваки је повео и породицу, те се може рећи, да је цела варош била сада ту, у тој једној дашчари, нестрпљиво очекујући почетак преставе.

Г. Мита седе у први ред, на крај једне клупе. До њега је био доктор са својом дугачком, коштуњавом Маријом, даље неки трговци, па онда начелник у пензији, онај, с којим смо се упознали у Јоксимовој кавани, а између њега и учитеља Симе седела је заручница г. Мите, малена, округла удовица, која се непрестано смејала ономе, што јој је говорио услужни учитељ. А како и не би, кад је он познат у целој вароши као ватрен песник? Па ипак на њему није било ничег особитог, и да није имао жуту јарећу брадицу и дугачке козје ноге, изгледао би као и сваки други учитељ на овоме свету. Али те ретке особине и песнички дар његов, начинише га знаменитим човеком и веома потребним, управо драгоценим по Купиново. Ако, на пример, долази нека велика личност, ко ће начинити стихове за почасну капију, ако не песник учитељ Сима? Или, ако треба држати неко слово, учитељ Сима је одмах готов; треба ли да се напише нека честитка овоме или ономе, опет је као наручен за то песник Сима, а највише је уздизало његову славу то, што је умео да се нађе око жена. Тако сад

у ово време непрестано трчи за Митином заручницом, долази јој у кућу, говори пред вече са њом кроз прозор, а свет, као свет, изводи из тога Бог те пита шта. А извесно није ништа у ствари — него да се вратимо престави.

Кад се већ све испунило, те нигде више није било празног места, некакво разлупано звонце зазвони негде, оглашујући почетак. Посетиоци се малко промешкаше, намештаху се, да боље седе и виде, па се онда све утиша.

И престава поче. С почетка су долазиле лаке ствари и гледаоци су се мирно држали. Али кад мало по мало дођоше занимљивији комади на ред, онда се осети најпре неко брујање и шапутање, за тим поједини гласни узвици, помешани с гласовима јахача, који гоњаху коње да брже трче, па се најпосле све претвори у прави урнебес. Један дебели бакалин викао је колико га грло носи: «Бре, бре, бре!!» док не натера тиме онога, што је иза њега седео, да га муне коленом у ребра. Госпођа протиница, која није могла да замисли, да човек може стојећи јурити на коњу, погнула се мало у напред, раширила руке, па се целим горњим делом тела климата, као да она јаше, па се боји да не падне. Неко виче: «Ух!», а неко разрогачио очи, па само блене. Било их је међу њима, којима је ово било први пут да виде циркус, али су се правили, као да су и сами одрасли по њима.... Г. Мита, на пример, седео је са свим озбиљно, а на лицу му се чисто могло читати: «Та извесно не ће пасти, јер да није сигуран, не би се ни пео.» Песник Сима се смешкао и погледао сваки час на своју сусетку, тумачећи јој, како је он видео још и чудноватијих ствари, особито неку јахачицу Матилду, што је имала гргураву косу. Али и ти, што су се правили да су видели још чудноватијих ствари, и они су били задовољни, и њима се све допадало. Неки су се чудили овоме, неки ономе,

једни су више гледали коње, други људе — али тек сви су били задовољни.

Кад је настао одмор, диже се такав урнебес, као да је вашар. Смејало се, викало; мушки су расправљали да ли ће се скоро појавити она, како ли јој је име, одакле је, иваздан друго којешта. Једном речи, свако је гледао да на буди који начин задовољи своје чуђење и љубопитство. И у тој општој галами никоме, на пример, није пало у очи, да се доктор и Мицко шпекулант са свим поверљиво разговарају а извесно нису то ни они сами опазили, и ако се већ двадесет година свађају и тужакају око неке кобиле и ждребета.

Пст! Пст! Престава се наставља. Најпре се све умири, али мало по мало радило се исто онако, као и мало пре. Онај дебели бакалин опет је викао: «Бре, бре, бре!....» протиница се дрмусала, један чудио, други бленуо — кад се на једаред осети неки жагор кроз сву ову хуку и буку. То је била она.

На коњу, који се одликовао од осталих лепшом опремом, седела је у лаком оделу млада женска, ни лепа ни ружна, али примамљива и поносита — као и све друге јахачице по циркусима. Кад је улетела унутра међу гледаоце, г. Мита осети оно исто, што и јуче, кад је цела дружина јахала кроз варош. Он одмах виде ону исту малену руку, како шиба бичем по парипу, виде она покретна плећа, која сада нису била ничим покривена — па га поново обузе оно јучерашње расположење, осећање нечег новог, непознатог. То му се чинило као заношљиви мирис неког непознатог, дотле невиђеног цвета, и тај мирис испуни му сву душу милином, која се осећа мајског јутра, кад још није на истоку огрануло сунце.

Прелетајући лево-десно по гледаоцима, њен се поглед срете с његовим, па онда оде даље, али он је мислио, да је само њему био намењен, да за њу овде постоји само он, он један. Даље није више ни видео ни чуо, шта се око њега дешава. Као човек, који уђе из

таме у светлост, тако је и он зверао око себе, али ништа није распознавао; чинило му се, да се све око њега окреће као на некој чаробној вртешци, на којој се и он такође налази и која се врти све брже и брже. Он није чуо одушевљене узвике иза себе, није знао, ваљда, ни где је; сав тај урнебес изгледао му је као неки удаљени жагор, налик на вашарску хуку, кад се слуша из далека, и он се није ни освртао на њ....

Свршено је. Онај исти чича у дугом црном капуту објављивао је, да је престава свршена, и да ће сутра бити још лепша. Али његове се речи нису чуле; одушевљење је било и сувише велико, да би се могао разумети његов шупљи глас. Сви су посетиоци устали, сви су нешто причали; штета само што нико никога не слуша, нити разуме. За тим навалише к изласку, грабећи се, ко ће пре изаћи. Г. Мита и сам западе у ту гомилу, гурали су га са свију страна и ударали тако, да је био сав испрљан и угужван; његов црни шешир на свашта је пре личио но на оно, што је требао да буде.

Али како је који излазио на поље, осећао се мирнији и хладнији, вика постепено преста, само су се још чули поједини узвици.

— Шта мислите, а? запита срески начелник доктора, ставши му на жуљ.

— Јао, дрекну овај; што не пазите мало, мајковићу, и онако сам већ сав изгњечен.

Начелник се стаде извињавати, а доктор је продужавао разговор с протом

— Оно, све, све, али ова женска баш није била потребна, рече пречасни отац, а у себи, ко зна, шта је мислио?

— Неће бити баш тако, опирао се доктор, није ни она мачка, да нам очи ископа....

— Чујете ли га, госпођо докторко, шта говори?....

А две младе калфе, идући један поред поред другог, друкчије се разговараху:

— Виде ли, Бога ти, ону? рече један намигнувши.

— Видех, али која ми вајда од тога, одврати му други.

III

Кад је г. Мита изашао из дашчаре онако изгњечен и угруван, стајао је неко време неодлучно пред вратима. Али кад се мало по мало гомила разреди, он виде да треба и он да иде кући, па и оде...

Мирна, паланачка ноћ; месец још није био изашао те се при звезданој слабој светлости не могаху видети они, што су се враћали кућама; само су се кораци чули и по која реч. Осим њих није било ни живе душе по улицама, до које псето, које је ћутећи и погнуте главе тумарало, бојећи се и оно, ваљда, да не наруши мир, што свуда око њега царује.

Доцније се г. Мита никако није могао сетити, којим је путем дошао кући; знао је само то, да се на једаред обрео пред вратима. Полагано је откључао капију, прошао кроз кратак ходник, па обилазећи собу своје матере, ушао у своју, и онако обућен бацио се на постељу.

Ко не зна за онај особити, пријатни мирис, који испуњава старинске куће са старим намештајем и окреченим зидовима? То је онај мирис, налик на босиоков, због којега вам се чини, да сте ушли у цркву, а не у обичну кућу; то је мирис, који ћете познати и после читавог низа година. Али г. Мити се учини, да је загушљиво, те отвори прозор, кроз који покуља унутра свеж и оштар ноћни ваздух. Госпођа Ружа, мати Митина, трже се из зна и запита:

— Јеси ли ти то, Мито?

— Јесте, мајка, ја сам, одговори он, а чисто му би криво, што га пита.

Онда се опет све ућута. Хиљадама разних мисли врзло се у г. Митиној глави; али све је то било заплетено, нејасно, да му се није знало ни краја ни почетка; ништа није било стално, већ се све комешало као вода,

кад је мућкате у стаклету. Али кад се из те смесе одвоји најпре једна мисао, кад та мисао доби одређен облик, онда се полагано све поче бистрити и низати једно за другим....

А та прва мисао, из које потече све остало, била је тако проста, тако обична. «Ала је лепа!» сену на једаред кроз његов мозак и он први пут у своме животу осети, да има и изван њега нечег на свету, што га може занимати. Он, који никада није ни помишљао на женске, зажеле од један пут да има једно такво створење, које би било његово, само његово.

— За што да цео свет има тога, а ја не? Зар су остали људи бољи од мене?

И цео минули живот створи му се пред очима. Сећао се дана, када је ишао у школу, учећи гимназију, и за све то време живот му је био испуњен учењем задатака и ничим више. Сећао се, како су му се другови смејали што поцрвени, кад поздрави коју познату женску, па се кајао што није био онакав, као што су они. Никакве слатке успомене није било у његовој прошлости, никакве радости. Цео му се живот састојао из испуњавања туђих жеља и заповести — никада он није имао своје воље. На једаред у томе мртвилу појављује се једна нова слика, сјајна и светла као ни једна дотле.

«Ала је лепа!» шапутало је нешто непрастано у њему, не дајући му мира. Али та прва мисао, дивљење њеној лепоти, била је само извор силесији других, које су биле све смелије и необичније.

«Ах, да је моја!» говорио је у себи, «да је моја!» Најпре му се то чинила само као пуста жеља, али у колико је више мислио, постајао је све смелији у мислима.

— А што ни би била баш и моја? Зар је то једаред до сад било на свету, да неко узме јахачицу за жену, а за што и не? Ко каже, да морам узети баш Стану? Шта ме се тиче цео свет, ја ћу радити како је мени воља.

И сад му падоше на памет све такви догађаји из романа, које је некад читао. Мучио се, да се опомене, шта је некакав Леонард учинио у не знам којем роману, а шта, не знам који Чарлс, у некаквој новели. У његовој сиротој глави, која се тако ретко бавила размишљањем, начинила се читава збрка од различних садржина из романа, у којима је он свуда себе замишљао као јунака, а њу као јунакињу. Али свима тим догађајима он је видео само један крај — да утекне са њом. Па кад је већ једном тако решио целу ствар, он се баци свом својом маштом на извођење те намере. Одлучио је, да сутра преко дан кришом оде к њој, да јој све исповеди, да је занесе својим говором, а очара својом лепотом, да је приволе да са њим бежи. И он је већ видео себе и њу како седе на некаквим колима, па загрљени јуре напред, у непознати бели свет. У себи је осећао снаге и воље да брани и себе и њу од свакојаких нападаја, који их на путу очекују. Час их нападају некакви разбојници и он пуца непрестано и бори се као лав и — што је најчудније — то му ништа није изгледало необично, ма да у целом свом веку није пушке испалио; мало пак после падају сви ђутуре — и она и он, и кола и коњи — у некакву воду, те би се извесно сви подавили, да их он опет не избавља пливајући, он, који је једаред пао у несвест, видевши како дечурлија скаче с моста у реку.

— Ух, ала сам далеко отишао, трже се малко после, најпре треба да је приволим да пође са мном, па ћемо после лако!

Па опет из нова поче да је у мислима одводи, да бежи са њом. Чинило му се да има стотинама такмаца, који хоће да учине оно исто, што и он. Доктор, апотекар, учитељ Сима, па чак и прота — све су то били његови противници, сви они хоће да му је преотму. Особито учитељ Сима! Сад се више није љутио на њега с тога, што се врти око његове заручнице, већ за то, што се бојао да га не претекне код јахачице.

— А што да ме претекне? Зар ја нисам примамљивији за женске, него ли он? Зар се нису у мене и удате жене већ толико пута загледале, на пример у Београду госпођа Јулка, што ме је једно вече звала у своју собу, да ми нешто важно каже, а ја нисам хтео да идем? Па зар ме није и Јелена — тако је у мислима звао јахачицу — некако друкчије погледала, него ли остале око мене? Мора да сам јој се допао.

Сад му нешто ново паде на памет. Питао се, зашто није одмах, после свршетка преставе, отишао к њој, да се упозна са њом, да јој из далека почне наговешћивати, шта је наумио. Читао је негде, да је такав ред, па му би криво, што није тако учинио....

Сан га је обузимао, али полагано, чисто прикрадајући му се, а он се у толико више предавао пустим жељама. Замишљао је себе као неког чувеног јахача уметника, коме се цео свет диви; чинило му се, да је у једној истој дружини са њом и да осим њих никога нема, кога би толико обасипали цвећем и похвалама....

Кад би се тргнуо иза сна, једва се опомињао, да је све то само празна жеља, да су све то пусти снови....

Па ипак, он се старао за сваку ситницу, која ће му сутра затребати; мислио је, како ће да почне кад оде к њој, шта ће све да јој каже, кога ће кочијаша да погоди, којим ће путем да удари, да ли на Београд или на скелу.... И у тим мислима сан га полако обузимаше, докле га са свим не савлада. Морило га је оно осећање, које и сваког другог човека, кад је намеран да рано устане; осећао је кроза сан да га сутра нешто важно очекује, да има да изврши неку велику ствар, али се већ није могао сетити шта је то. Стаде онда сневати чудновато и необично. Створи се од некуда поред њега његов покојни отац, кога је једва запамтио. Био је то личан човек, великих бркова и јуначког изгледа, један од оних наших старих трговаца, који кад се врате из Пеште донесу пун ћемер дуката, а не празне шаке, као

данашњи. Он му је нешто дуго говорио, али г. Мита разумеде само ове последње речи: Буди мушко!

После му дођоше још луђи снови, још необичнији. Видео је, како је прота узјашио оног ђогата у циркусу, па тера као да је помаинтао, а поред њега члови на глави учитељ Сима и пева неку црквену песму....

На пољу и у соби владала је потпуна тишина; чуло се само како г. Мита дише, спавајући обучен на постељи, а иза велике старинске пећи цврчао је један једити попац. Месец беше растерао беличасте пролећне облаке, па је свом својом силом сјао доле на земљу. Смотривши кроз прозор г. Миту како спава, чисто је намигивао и тресао се од смеја, баш канда је хтео да каже:

— Ох ви људи доле на тој земљи, ала сте луди!

Кад се г. Мита сутра дан пробудио, смејао се сам себи, што је обучен заспао, а сетивши се синоћне одлуке да бежи с јахачицом, рекао је, слежући раменима:

— Не могу; љутиће се мајка.

А зар се може за часак ишчупати оно стабло, које је годинама расло? На скоро се оженио удовицом Станом, и цела варош вели, да је најсрећнији муж на свету. У кућу му долазе многи пријатељи, особито је песник Сима ревностан. Г. Мита је, тако рећи, заљубљен у њега, нарочито у његов песнички дар.

— Прави песник и срцем и душом, говорио је он обично; а и име му је песничко, јелте? Сима! Како то лепо звучи!

Истина, говорило се по негде, да га и домаћица кад и кад у мраку уверава о своме пријатељству и да се диви његовом песничком дару, али томе не треба веровати.

Знате, паланка је паланка, па хоће свет да изврће и најпростије ствари....

Владислав Рибникар

АУСТРИЈА И СРПСКО ПИТАЊЕ

(1807--1810)

(НАСТАВАК)

Симбшен је одговорио истога дана када је ово писмо примио 18 (30) Августа, и то овако[1]):

«Ваше писмо од 16 (28) ов. м. предао ми је данас ваш секретар Стеван Јевтић. Примио сам јуче и од пуковника фон Перса оно писмо, у коме ми јавља о вашем усменом разговору. Можете бити уверени о моме најживљем саучешћу у овој вашој ствари, и ја шаљем одмах по нарочитом куриру Његовом Величанству, моме премилостивом Цару и Краљу, како ваше писмо, тако и оно што ми је Јевтић усмено поверио. Ви знате и онако да ја сам не смем ништа предузимати, док не добијем заповести мога пресветлога двора, и тако ми остаје за сада само да желим најбољи успех ономе, што ви желите».

Истога дана (18/30 Августа) поднео је Симбшен опширан извештај своме предпостављеном, фелдмаршалу Колореду у Пешти, са Карађорђевим писмом.

Тај рапорт гласи[2])

« — — — — — — — — — — — — — — — — —

О догађају да је руски ђенерани консул, статски саветник Родофиникин оставио Београд, и да је српски врховни вођ Карађорђија Петровић замолио за заштиту аустријскога дома, добио сам јуче од земунског војнога команданта, пуковника Перса пријаву, коју у оригиналу шаљем.

«Данас је стигао овде, у пратњи земунског ландверског капетана Милоша Урошевића, секретар Стеван Јевтић, који ми је од поменутога К. Ђ. Петровића предао

[1]) Девети прилог у Д-р Кронесовој књизи стр. 113.

[2]) Прилог десети Д-р Кронесове књиге стр. 113—115.

писмо, које такође шаљем у оригиналу и у немачком преводу. и који ми је, у име српског врховног вођа *усмено изјавио, да је вођ готов уступити градове Београд, Смедерево и Шабац да се поседну са ц. аустријском војском*, као-залогу својих искрених и истинских расположења, ако би тиме народ могао добити заштиту нашег пресветлог двора и помоћ у муницији и храни. Даље ми је Јевтић саопштио молбу свога команданта (Befehlshabers) — у случају ако садашње околности не би допуштале поседање и заузимање поменутих градова, и ако би за сада што сметало одлучном обећању Највише заштите — да би Његово Величанство благоволело, преко нарочитих курира, командантима турских трупа и ц. аустр. интернунцијусу као и инглеском посланику у Цариграду, код отоманске порте, подјејствовати да се закључи примирје, чиме би се добило времена, и како се азијске трупе и онако обично повлаче у току Септембра, то би се Срби могли држати и под тајном аустријском заштитом. Како се ја управљам само по упуствима Ваше Екселенције од 29 Маја и 29 Јула о. г. а такве сам инструкције и мојим потчињенима издао, то сам се морао ограничити, да К. Ђ. Петровићу јавим да сам, пошто нисам овлашћен да сам улазим у преговоре. његове понуде прописаним путем доставио на знање Њ. В. Цара и Краља, и да сам замолио за Његове заповести».

«Не познавајући садашње одношаје кабинета. износим ову ствар на високу и Највишу одлуку, при чему узгред напомињем. да је с једне стране Славонија без икаквих стајаћих и регулисаних граничарских трупа. али да опет. по одбитку оне војске, што смо је одовуд послали на ратиште. по одбитку оних 9364 пешака и 1112 коњаника. што је послато у Хрватску, и осем трупа у градовима и народне војске (Bürgermilice). у случају потребе имамо још 30.000 за оружје способних граничара из овдашња три пука и шајкашкога среза под командом ђенерала фелдмаршала Финка и бригадних ђенерала ба-

рона Ричана, маркиза Васкеза и пуковника Обућине, које граничарске трупе нису униформисане, а 13.000 није наоружано; с друге стране, да ја по највишој заповести имам да одем за оним кором трупа, који је послат у Хрватску, за то ће Ваша Екселенција извршење ове државне мисије, по свом високом нахођењу поверити ономе, који ме буде заменио у овој ђенералној команди, и који ми је још непознат».

— — — — — — — — — —

Дуго је чекао Симбшен док је добио цареве наредбе, јер овај рапорт Симбшенов пада у доба највеће борбе између партије за мир и партије за продужење рата, које су се бориле у царевом главном стану у Коморану, и која борба беше настала после битке на Ваграму и примирија од 14 јула у Цнајму; тај рапорт стиже у доба новог оружања, премештања трупа, колебања и скањерања.

Тек четврти дан по закључку шенбрунског мира (14 октобра 1809) пише цар Симбшену одговор на његово писмо од 30. августа. Тај одговор писан је у Тотису (18. октобра) и гласи [1]) овако:

«На питања, која Ми је министар војни спровео, односно понуде глав. срп. команданта Кара Ђ. Петровића, налазим за ваше равнање саопштити вам, да ви треба поменутоме команданту да изјавите, како, и ако Ми пријатељски односи, који постоје између Мене и Порте, не допуштају да се активно заузмем за српски народ, ипак ћу Ја са задовољством користити се тим одношајима, да израдим зближење обеју страна на каквој правичној основи, и Мој интернунцијус у Цариграду већ је добио упутства у томе смислу.

«Ви ћете овом приликом нарочито обратити пажњу на некористољубивост и искреност, коју Ја овим кораком, а у корист српскога народа, доказујем, што је толико различно од руског понашања према њему. У исто

[1]) Прилог XI д-р Кронесове књиге, стр. 115.

време потрудите се свима силама, да сазнате права расположења српскога вођа, и да Нам сваки његов компромис према Нама службеним путем пошљете, јер ће то бити корисно за ближе познавање фактичног стања ствари и за ширење Нашег утицаја у српским пословима. О даљем току овога посла слаћете од времена на време незадржане извештаје».

Чекајући тако дуго на овај царев одговор, Симбшен се међу тим трудио да одржи међу Србима добра расположења за Аустрију, омаловажавајући Наполеонове успехе, представљајући, да је Француска прва тражила мир, када је видела колика је још отпорна снага и ратоборност царскога двора. Али када је мир углављен, и онако штетан за Аустрију, и кад је овакво решење царево стигло, Србима беше јасно, да Аустрија за сада не може ништа друго за њих учинити, осем да покуша код Порте «дипломатску акцију» у њихову корист.

Варадински командант није жалио труда да изврши цареву заповест. Њему пође за руком да му Срби издаду све аустријске војне бегунце, а поред тога је оштро мотрио на оне *агитације* међ угарским Србима, које су почеле још 1808. и којима беше мета *стварање нове великосрпске државе*.

Симбшен је сматрао не само као своју задаћу, него и као питање части да један пут дефинитивно углави односај између Аустрије и Србије, «да један пут одвали тај камен низ брдо». и с тога се одлучи на *лични* споразум са Карађорђем и српским сенатом. Он се састао с њима 28. децембра 1809. Резултат тога састанка био је следећи документ од 17 (29) децембра, који смо ми у изводу саопштили по Беру,[1]) а који овде износимо у целости :[2])

«Ваша Екселенција, премилостиви господине! Јуче смо имали високу част да се из разговора са В. Е. и из

[1]) Карађорђе и Аустрија („Отаџбина", књ. XV., стр. 217.)
[2]) Дванаести прилог д-р Кронесове књиге, стр. 116.

показаних писама, поново уверимо о урођеној благости и очинској највишој милости Његовог цар. и краљев. Величанства.

«Ми хитамо да овим најсвечаније изјавимо, да је наша љубав и оданост према пресветлом аустријском царском двору, која је само привремено, услед непријатних околности, помућена и угрожена, била увек непоколебљива и да ће таква увек остати, јер ми смо увек желели, па и данас желимо, да нашу срећу и благостање нађемо, као и други народи, под благотворним скиптром Аустрије, јер смо уверени, да би се и ми, који смо тако многа очинска доброчинства уживали, обрадовали правди. Али ако би околности и политички одношаји били са свим противни овој нашој жељи, ми ћемо се до бољих и поденсиjих времена задовољити и тиме, да отоманској порти данак плаћамо.

«И ако смо ми уверени о правдољубљу и благовољењу турске владе према подчињеним јој народима, опет има пуноважних доказа, да у турским државама има много изгредника (Excedenten), који су према самој влади непослушни, који самовољно граде многе неправде другима, као што је очевидно да су такви насилници изазвали наш општи устанак, јер ми нисмо имали против нашег законитога цара никакву злу намеру.

«За љубав, дакле, наше сигурности и трајнога мира, нашли смо се побуђени да у синовљем поверењу најпокорније замолимо Његово цар. и краљ. Величанство за његову највишу милост, да посредује и да се заузме за нас код отоманске Порте, за које имамо милост[1]) приложити према нашем споразуму следеће тачке:

1. Да Њ. ц. Величанство цар буде наш заштитник (Schutzherr).

[1]) То место у немачком преводу овога писма гласи овако: «zu welchem Ende wir nachstehende Punkte unserem gepflogenen Uebereinkommen gemäss beizusetzen die Gnade haben (sic).«

2. Општа амнестија за све што се за време целога рата догодило.

3. Да постанемо контрибуенти, односно васали. отоманске Порте, тако, да нисмо обвезани ни на какву другу службу, него само да плаћамо уговорени данак у готову.

4. Да се граница између нас и Турака одреди планинама и рекама, да се призна и утврди као наше оно, што ми данашњег дана нашом војском држимо, дакле да граница буде од Саве дуж Дрине до слива њеног са Лимом, од Лима на Шарган и Јавор, па онда дуж Голије на реку Студеницу, одатле до Копаоника, тако, да Копаоник и Самоков нама остану, одатле на реку Топлицу и дуж ове реке, преко Бугар-Мораве право на извор Топонице па на велики Тимок и најзад дуж Тимока до Дунава.

5. Да преко ове овде обележене границе не смеју ни Срби ни Турци прелазити, осим по трговачкоме послу.

6. Да у Београду увек седи један ц. кр. конзул, и да тај дође пре будућег конгреса.

7. Свака важна ствар која би дошла од светле владе народу, има се поднети Њег. ц. кр. Величанству преко нарочитог нашег изасланика. С тога

8. Да буде један представник народа у Бечу, преко кога ће се писма слати и који ће примати одговоре и одлуке (Resolutionen).

9. Да оно, што у опште будемо имали плаћати нашем цару, иде истим путем, те да се преко ц. кр. посланика исплаћује Порти. У осталом.

10. Да сваки правоверни Хришћанин, који се овде затече, може и даље овде остати, да се не мора враћати онамо, одакле је дошао.

11. Да се Турци, који су у нашем ропству, пусте у замену за наше људе.

«Односно овог преговарања о миру и његовог утврђења, молимо најпокорније, да Њ. ц. кр. Величанство одреди једно место у својим државама, где ће се тај кон-

грес држати и где ће се све закључити. За овај конгрес желели би да на њему буде, осем наших и турских повереника, и по који изасланик других потентата. Али да би се до утврђења мира, могло са сигурношћу на њему радити, молимо најпокорније да закључите примирје између нас и високе Порте, које да се не може ни прекинути ни продужити без претходног знања Њ. ц. кр. Величанства, јер је на обе стране с огорчењем доста крви проливено.

«Ово је, најмилостивији господине, наше истинито и тврдо уверење искрено изложено, које ми полажемо пред ноге В. Екс., о чијем смо се племенитом срцу и великодушности уверили, и при том најпокорније молимо да ову ствар целога народа, коју сте имали милост на се узети Њ. ц. кр. Величанству представите, да је својом најбољом снагом потпомогнете и да нам што скорије радосно решење измолите.

«Препоручујући се даљој милости, част нам је остати у потпуном високопоштовању и оданости Вашега Превасходства, премилостиви господине, најпокорније слуге

У Београду,
17. (29.) децембра 1809.

(М. П.) **Кара-Ђорђија Петровић с. р.**
врховни вођ српски

(М. П.) **Правитељствујући савет срп. народа**

Пре него што је ова важна изјава из Београда, потписана од Карађорђа и Сената, прошла кроз руке Симбшенове, и пре него што је послата у Беч, цар је, услед Метерниховог реферата, од 23. децембра 1809, написао 30. децембра 1809. Симбшену, као допуну своје наредбе од 18. октобра, ово писмо,[1] које се на путу укрстило са депешом Симбшеновом од 4-ог јануара 1810., којом је он спровео београдске «пунктације», и које је гласило:

[1]) XIII прилог д-р Кромесове књиге, стр. 118.

«Моје је мишљење да, пре свега, не треба оставити ништа непокушано, само да се дође до искреног измирења између Порте и Србије, под условима, који би Србе осигурали од сваког насиља. Мој интернунције у Цариграду добио је прецизна упутства, која се за сада морају држати у тајности, да се не би пре времена направила узбуна. Резултат ће се у своје време саопштити српским старешинама. Међу тим ви треба да се старате, да их приправите на мисао и могућност измирења, али пажљиво, не помињући ни најмање шта се у Цариграду покушава, и да, у разговору с њима, од прилике сазнате њихове услове и жеље, које су за Србе најважније, и које би доцније послужиле као основа за преговоре.

«При томе ће бити врло корисно и много ће олакшати цео посао, ако будете у стању, преко вештих емисара, задобити утицаја на трговачки сталеж и доње слојеве народа, који највише жуде за миром, те да их уверите о Моме благовољењу и о Мојој жељи, да што скорије видим у Србији повраћен мир и поредак, а у потврду тога, Ја сам готов, на изричну жељу српских старешина, скоро послати им у Београд свог агента или консула, коме ће се они моћи обраћати да Ми доставе жеље народне, и коме ће главна задаћа бити да народу помогне и саветом и делом, да један пут, после толиких невоља, дође до мира, који Србима толико треба.

«Разуме се по себи, да о овоме шиљању агента треба превходно известити Ђорђа Петровића и да поверење Срба треба задобијати љубазним понашањем и поглавито пропуштањем хране (оних артикала, без којих се може бити у земљи).

«Према руском агенту Родофиникину, као и према француским официрима, који би се бавили у Београду, понашајте се пријатељски, али пазите на једног и на друге, и што год сазнате о њиховом раду, о осталим догађајима и о важним променама у јавном расположењу, јављаћете ми одмах».

Кад је изјава српског савета и Карађорђева стигла у Беч, па кад упоредише њене услове са понудом портином, која је у исто време стигла, показала се немогућност да се то двоје сложи. Јер Порта пристајаше само да даде Србима амнестију и да омрзнутога «Гушанца Алију одазове», даље да наплаћивање данка не врше турски финансијски чиновници, већ београдски паша, најзад да се не наплаћена пореза опрости. Па и за то је Порта тражила да се Карађорђе и остале старешине уклоне, а она ће им осигурати безбрижан живот, давајући им издржање. Као главни услов за измирење захтеваше Порта да се искључи сваки страни протекторат, свака страна мешавина и «да се Срби за свагда одреку и саме помисли на своју независност». Порта дакле беше са свим на гледишту владара према побуњеним поданицима.

Метерних је истина предлагао да се Порти разложи како она својим захтевом да се народне старешине уклоне, чини да свако измирење постане немогућно, да би требало да се Султан задовољи с оним што је главно, са плаћањем данка, а да Србима остави уређење унутрашњих односаја. Карађорђеву готовост на примирије могла би Порта употребити да завади Србе и Русе. С друге стране ваљало би Карађорђу објаснити да задржавање сената и искључивање свију турских чиновника чини свако измирење немогућним. У осталом требало би код Порте порадити да изда најширу амнестију, да пристане на полагање данка у Београду, и да сама уклони остале своје чиновнике из Србије.

Али цар, у чијим очима Срби још непрестано беху «бунтовници противу законите владе» није хтео да чује за те Метернихове предлоге, па нареди да се у упуствима Симбшену не обећа ни словца више, него што има у изјави Портиној.

«Ова јалова политика — вели д-р Кронес — која је хтела да са целим светом буде у пријатељству, да буде неутрална, али је опет била тако пуна прохтева колико

и уздржљивости и половних мера, та политика оснивала се истина на конзерватизму и правдољубљу царевом, на појамном страховању од нових заплета и опасности, и одговарала је смањеној снази државе и плашљивости крунних саветника — али она није могла учинити добар утисак на Србе, јер их је једном руком себи привлачила а другом одбијала. Појамно је да је таква политика морала опет навести воду на воденицу Русије».

«Нећемо се према томе зачудити што изгледа да Симбшен као војник није умео да игра ту дипломатску игру како су му упуства свирала, што је покушавао да «предвари» намере кабинетске политике».

Нова, 1810 година, донесе Србима нове свађе и раздор. Карађорђево старешинство доби све више непријатеља, олигарлија војвода (der Gospodaren) подиже се противу врх. вођа, а његово намигивање с Аустријом ражљути Русофиле, који се знатно беху умножили. Олуја се најпре диже противу његових љубимаца Младена и Милоја, тако, да их је морао напустити. Јаков Ненадовић «вођ опозиције» стаде на чело «совјета» и поче по њему да «чисти».

И тако Руси задобијаху све више терена. Каменски, нови командант руске војске, која 1810 настави рат с Турском, издаде проглас Србима, у коме их зове једнокрвном и једноверном браћом и савезницима, и у коме се мудро помиње и Карађорђе с поштовањем.

Карађорђе оста на врху. Њега самог нису смели још да дирају. Задовољише се за сада горњим успехом и победом симпатија за Русију.

Врховни вођ беше се отарасио Младена и Милоја. Овога последњег и онако није могао да гледа од пораза на Нишу. У Јуну 1809 беше се чуло да ће га погубити. Доцније изгледа да су се бар споља у неколико измирили, али Милоје није више веровао Карађорђу, и кад је опет све на њ гракнуло — он пребеже у Фебруару 1810 на аустријско земљиште.

28 Фебр. јавља пуковник Перс из Земуна, да је српски војвода Милоје Петровић прешао на ову страну и да је изјавио жељу да постане аустријски поданик. Ово бегство беше у очима Карађорђевим издајство српства; Милоје сада беше за њ војнички бегунац, дезертер. Позивајући се на уговор са Симбшеном по коме је Карађорђе хватао и аустријским властима предавао њихове војничке бегунце и зликовце [1]) тражио је сада од њих, да му издаду Милоја, и ове га одиста, чим је издржао контумац, затворише (рапорт Персов од 2. Марта).

Али одмах за тим (7 Марта 1810) јавља земунска команда да ухапшени Милоје Петровић жели да саопшти важне тајне Његовом Величанству самом или командујућем ђенералу. Милоје је у след тога 13 Марта 1810 спроведен под стражом у Варадин, ту је саслушаван и суочен са својим негдашњим друговима са којима је хајдуковао и пљачкао [2]) па је онда предат српској влади (13-ог Априла). Наредба бечког дворског ратног савета да Милоја, ако није већ издат, пошљу у Темишвар, а Карађорђу да се одговори «дилаторно», експедована је из Беча 11 Априла, и стигла је доцкан. Карађорђе је погубио Милоја 15-ог Априла у Шапцу.

Осем ове услуге коју је Симбшен учинио Карађорђу издавањем Милоја, понудио му је преко његовог секретара и рођака *Јанићија Димитријевића*, свој савет и своје даље добре услуге за преговоре с Бечом.

[1]) Ево списка оних лица која је Карађорђе 6. дец. 1809. издао: Кузман Угодић из Федвара, Адам Марковић из Јелачићевог пеш. пука, Панта Пантелић, Јаков Тодоровић, Сава Ковић, Јован Петровић из варадинског пука, Јован Митровић alias Николић, Недељко Јовановић, земунци; Максим Миловановић из банатског гранич. пука.

30-ог децембра предале су српске власти у земунски контумац ове бегунце из варадинског граничарског пука: Јована Малетића из Купинова, Јована Шгетића из Огара, Јакова Добриловића из Перва, Тодора Петровића из Огара, Андрију Сениччевића из Кленка, Радивоја Клаића из Кленка.

[2]) Ти његови саучесници исказали су на суду да је Милоје Петровић од заједничке пљачке однео себи 106.000 форината. (Рапорт Симбшенов од 2. авг. 1810. аудитору Пилграму при апелацији. Последњи прилог д-р Кронесове књиге, стр. 134).

На то одговара Карађорђе овим писмом од 4|16 Марта 1810.[1])

«Писмо В. Пр. у коме ми по други пут обећавате да ћете ми издати овдашњег великог зликовца (Hauptmissethäter) Милоја Петровића примио сам, као и усмену поруку, коју ми је мој секретар Јанићије Димитријевић по Вашој заповести опширно објаснио. Ја најтоплије благодарим В. Пр. и ево поступам по Вашем савету. Ја шаљем мога верног Ивана Савића Југовића, секретара у Народном Совјету, као депутирца са пуномоћством и једним писмом оданости (Devotionszuschrift) за Њ. ц. кр. Величанство. Ја остајем чврсто на ономе што сам се заверио (gelobt) В. Пр-у, и молим да и Ви, по вашем обећању, пошљете с Југовићем г. мајора, Вашега сина, у Беч, да нашег реченог изасланика најснажније препоручи код Њ. ц. кр. Величанства, како би се ствар што брже и боље свршила.

«Пролеће је већ ту, и да Бог сачува шта се још може догодити. Сва наша срећа зависи од Њ. ц. кр. Величанства; заузмите се В. Пр. код Њ. ц. кр. Величанства и будите уверени да ће вас сваки Србин са захвалним срцем помињати као свога највећег добротвора.

Остајем са високим поштовањем и оданошћу.

Београд

4|16 Марта 1810.

В. ПР-А НАПОКОРНИЈИ СЛУГА
К. Ђ. Петровић
врховни вођ српскога народа

Дакле мисао о честитци Карађорђевој цару због удаје његове кћери за Наполеона, потекла је од Симбшена.

Писмо у коме је та честитка, донели смо у верном преводу у своје време.[2])

Пре него што је ово српско посланство стигло у Беч, отпустио је кнез Ђорђе Метерних, у име царево, један

[1]) XIV прилог д-р Кронесове књиге, стр. 119.

[2]) В. наш чланак „Карађорђе и Аустрија“ (Отаџбина, XV, стр. 248).

налог Симбшену, као одговор на његов акт од 4 Јануара 1810. и у том налогу саопштава Симбшену начела по којима цар жели да се с аустријске стране поступа у српским стварима.

Ево тог акта Метерниховог од 21 Марта 1810.[1])

«Његово Величанство наредило је у след рапорта Симбшеновог од 4 Јануара 1810. да му се саопште начела по којима Њ. В. жели да се с аустријске стране поступа у српским пословима. Та су начела:

а.) Добро схваћени политички, војнички и трговачки интереси Аустрије захтевају да се потпомаже повратак мира у Србији.

б.) Најбоље срество да се до тога мира дође у томе је, да се Срби врате под Отоманску владавину под условима који ће осигурати будући мир у тој провинцији.

в.) И ако садашња конјунктура не допушта Аустрији, да се за ту ствар јавно заузме, опет не треба пропустити ни једну прилику, која би могла помоћи да се до тако жељеног циља дође, али само под условом, да се Аустрија не компромитује.

г.) Симбшен према томе не треба да ради јавно већ тајно, на томе, да се Срби склоне на мир, да се са својим умереним условима мира обрате команданту града Оршаве Рецеп-Аги, који је добио пуномоћства од Порте да са Србима закључи мир. У осталом цела се радња поверава Симбшеновом нахођењу, према његовом ближем познавању тамошњег народног расположења, само му се понавља да је тајност у овоме послу од највеће важности.»

Наравно да оваква упутства нису могла одушевити ни Србе ни Симбшена. Па ипак у овој ноти беше још један капицик, којим се остављало Симбшеновом нахођењу итд.

Ову заповест примио је Симбшен 30 Марта, дакле две недеље доцније него последњу поруку из Београда и две недеље пошто Југовић беше са Ситбшеновим нај-

[1]) XVI д-р Кронесове књиге.

старијим сином отпутао у Беч, где су толике недеље морали чекати на решење.

О овој ствари има у Симбшеновој апологији овакав коментар:

Још у почетку Марта 1810 јавио је Карађорђе поверљиво Симбшену, да је од својих једноверних повереника у Бечу сазнао, како су цару донели лажна и измишљена извешћа, да је статски саветник Родофиникин са руском војском дошао у Србију да заузме ову краљевину (um von diesem Königreiche Besitz zu nehmem), како је цар у след тога одлучио да треба српски народ његовој судбини оставити, да се одрече сваког аустриског посредовања код Порте, и да Србе за преговоре о миру упути на Гушанац-Алију (Guschantzy Halil-Aga) и Рецеп-агу. Услед ових гласова из Беча, српска влада послала је овима своје изасланике да покушају израдити примирије за време док не стигне царски одговор о посредовању. Гушанац-Алија бацио је изасланике српске владе у апс, као «бунтовнике», а Рецеп-ага их је пустио да пред градом чекају, па им је онда поручио: «да он са српским домузима, који су се лизали са руским домузима, нема ништа да преговара». Према томе Карађорђе пита фелдцајгмајстора за савет шта да се ради, те да се задобије царева заштита, нарочито сада, када се удајом ерцхерцегиње Мариіе Лујизе за Наполеона склопило пријатељство и савез, од кога зависи мир европских држава?

На ова поверљива питања, Симбшен је одговорио, да ће за сада најбоље бити причекати решење на његов акт од 4. јануара 1810., јер како је време још врло хладно, тешко да ће Турци ишта предузети против Србије. Извештај Карађорђевих повереника у Бечу, изгледа Симбшену врло невероватан. Међу тим, могућно је, да утицај Русије и сумњиво држање Србије, која само у невољи тражи аустријску помоћ, а непрестано сања о својој самосталности, учине, да Аустрија одбије своје посредовање.

Срби, застрашени новим оружањем портиним и тако дугим изостанком решења из Беча, послаше секретара Стевана *Јефтића* и члана совјета Јанићија *Димитријевића* са једном депутацијом у Варадин *да закључе капитулацију Београда*, па да после тај уговор поднесу совјету. Симбшен им изјави да ће одмах изјавити бечком двору њихову понуду, да Београд предаду цару, али се морају заверити (geloben) на безусловно потчињавање под скиптар Аустрије, и своју поданичку заклетву (Homogialurkunde) преко нарочитог посланства цару послати.

Али да се не би сам двор компромитовао, Симбшен е издао «Канцелару Народног Совјета» Савићу-Југовићу пасош, као да је некакав трговац, а дао му је за пратиоца свога сина, мајора Симбшена.

Што се тиче *варадинског уговора* то је одиста дошло до састављања и потписа «хомогијалне исправе» и на изричну жељу српског народног совјета, Симбшен је у присуству митрополита Стратимировића Кулпинског, свог адлатуса ђенерала Фелдмаршаллајтнанта барона Финке, и јземунског команданта Перса, а у *Карловцима*, у очи поласка Југовићевог са мајором Симбшеном у Беч, изјавио, обећао и заверио се (nahm nicht Anstand zu geloben) српским главарима, да ће од тренутка, када цар прими хомогијалну исправу, а сходно царским намерама, Србе у свему помагати, као што је то изрично речено у уговореним тачкама за капитулацију Београда, које су потписали обострани пуномоћници (с аустријске стране пуковник Перс и сенатор Станисављевић).

Симбшен је навалице за ову погодбу изабрао не Варадин, већ Карловце, и осем поменутих лица није никога другог пустио да сазна о чему се ради. Он се надао да ће на тај начин боље тајну очувати. У тој га је нади утврдио глас који се почео проносити, да су Срби послали у Беч да моле да им се Симбшен да за врховног вођа. Овај «лажан глас» само га је утврђивао у вери да су фактички учесници преговора умели да ћуте. Савић-

Југовић и Симбшенов син имали су да у Бечу опширно објасне ситуацију, и они одпутоваше пре него што је писмо кнеза Метерниха од 21 Марта 1810 стигло у Варадин. —

У кратко после одласка оне двојице, при крају Марта 1810 посла Карађорђе свога повереника Стевана Јевтића у Варадин да јави, да су Турци и босанске Османлије прешли Дрину, да су почели непријатељства спаливши неколико села, и да је врховни вођ одјурио на Дрину да спречи продирање непријатеља. Старци, жене и деца попаљених села, склонили су се у Мачву и око Шапца; за ове невољнике моли Карађорђе, да се с аустријске стране допусти довоз хране, а трговци нека се обрате српском заповеднику у Шапцу. Ово је цар одобрио и издао потребне налоге варадинском команданту.

Савић-*Југовић* и мајор *Симбшен* проведоше седам недеља у Бечу без икаквог успеха. Прави министар спољних послова *гроф* Метерних беше отишао у Париз да искуша шта свесилни Наполеон мисли с Аустријом; његов престарели отац, који никад није ни био велика памет, *кнез* Метерних отправљао је послове министарства са државним саветником *Худелистом*.

Јевтић је добио, још док се бавио код Симбшена, по једноме Србину новосађанину, који се вратио из Беча, поруку Савићеву, да је овај после пет дана путовања стигао у Беч, да га је мајор Симбшен одвео код директора царскога кабинета, који му је израдио те је примљен у тајној аудијенцији код цара. Цар Франц не само да је врло милостиво примио понуду Срба, да му се потчине, него је уверавао да ће наредити све што треба за поседање Београда и заузимања Србије. За тим је наредио да га одведу кнезу Ђорђу Метерниху и дворском саветнику Худелисту. Последњи је врло лепо примио изасланика Србије, и казао му је, да се дефинитивно решење мора причекати док дође курир из Париза. Дотле нека се Савић претрпи, и нека се прикрије у Бечу, како

би на први миг могао са мајором Симбшеном отпутовати. Међу тим ће се већ наредити све потребне војничке мере.

Такав исти извештај добио је и Симбшен од свога сина из Беча. Трупе су већ назначене, о чему ће му опширније писати фелдмаршаллајтнант и ђенерал-квартирмајстор *Радецки*, који има налог да изјави и највише задовољство са Симбшеновим радом.

Симбшен је, према извешћу Југовића и свога сина, као и према њиховом дугом бављењу у Бечу, очекивао важне наредбе двора за окупацију Србије, али и осем тога сматрао је за своју дужност, да према најновијим појавама у Србији, чува интересе аустријске. Јер ево шта се међу тим догађало.

Врховни вођ посла у Варадин, под изговором преговора о међусобном издавању обостраних зликоваца, свога рођеног сина *Александра Карађорђевића* и свога секретара и сродника *Јанићија Димитријевића*. Они су пред *Симбшеном*, фелдмаршаллајтнантом фон *Финке*, и дворским секретаром *Кисићем* захтевали *да Симбшен поседне ц. кр. војском београдски град, који је већ и формално уступљен аустријском цару*, како би српски народ, према обећањима, која му се ето дају преко две године, могао у тај град склонити своју нејач и покретност. Срби се и онако, после хомогијалне исправе, која је потписана пре месец дана, сматрају као прави ц. кр. поданици. Оба блиска сродника врховног вођа, имају заповест да остану у Варадину као *таоци*, док се год не врати Југовић из Беча и док се у Варадину не изврши „Huldigung" и општа заклетва на поданичку верност.

Као непосредни узрок овога значајног корака, означише Карађорђеви посланици најновије догађаје на српском ратишту. Војводе Миленко Стоић и Хајдук-Вељко, као и многи други вођи народа, отпали су од врховног вођа и подигли су буну (Aufruhr angezettelt) против њега и сената, чиме су се Турци одмах користили и почели продирати, пустошећи преко Мораве и преко Дрине. Бо-

јати се дакле да Турци, пре него што се Југовић из Беча врати, не продру до Београда, и да не заузму град, који је без икакве одбране.

Симбшен одговори, да то, што они траже, не зависи од њега, да се мора чекати на повратак Југовићев из Беча. На то му Карађорђеви посланици изјавише, да неће бити кривица Срба, ако се Турци опет дочепају Београда. Нека им барем даде муниције. Варадински командант позва се на своје инструкције и рече да ће им набавити 20 до 30 цената барута.

У исто време сазнао је Симбшен, преко својих шпијуна, да су присталице Миленкове и Хајдук-Вељкове у сенату навалиле да се пошље једна депутација у главни руски стан ђенералу Каменском, како не би српски народ био још један пут издан Турцима, као што се до сада осам пута десило.[1]

Не знајући докле ће се ствар развлачити у Бечу — Симбшен отпусти оба српска посланика, Димитријевића и Александра Карађорђевића, поклонивши последњем златан сахат и два пиштоља, посла опширан извештај двору, молећи да се што скорије постави један дипломата за аустријског конзула у Београду, и за што скорије решење, односно мисије Савић-Југовићеве у Бечу.

(СВРШИЋЕ СЕ)

СЕВДАЛИЈА ЈОВО И МАТЕРИНО ЗЛАТО

Мили боже, чуда големога!
Севди Јово ухвати бусију,
Куд пролази јато девојака,
Међу њима материно злато.
Севди Јово, за невољу љуту,
Лов ловио по гори зеленој,
Зла га срећа младог послужила,
Те од лова ништа не улови,

[1]) Код речи „осам пута“ меће д-р Кропес удивку ( ).

Па сад паде под бусију деран,
Да он лови материно злато.
Ту га добра срећа задесила,
Бог му даде и срећа јуначка,
Туда прође јато девојака
Певајући, шалу замећући.
Заостало материно злато;
Оно бере по ливади цвеће,
А не слути на те јаде љуте,
Што ће њега снаћи из ненада.
Пред цуру је Јово искочио,
Колико се силан задесио,
Хитро збори, хитрије набраја:
Чу ли мене материно злато,
Доста си ми ти задало јада
Од поноса и лепоте твоје
Давно ме је срце заболело.
Кад недељом у коло изађем,
Све девојке стасом ти надвисиш,
Све лепоте лепотом зачиниш.
Кад пошетам у луг и у поље
Свуда твоја разлеже се песма.
Кад на прело с цурама изађем
Само тебе другарице дворе.
Још ти ђаво мировати неда:
Ти се хвалиш међу девојкама,
Колико си мене опчинила.
Много јада ти си ми задала,
Али ћу се сад наплатит' дивно.
Хиљаду ћу пољубити пута
Чарне очи моје звезде јасне,
Слатка уста кутију шећера,
Два образа, два румена цвета.
А то бело грло заклаћу ти
Како вуче зубима јуначким.
Освета је страховита моја,
Сад ил' никад помози ми Боже.

Тако рече момче насртљиво,
И заиста пољубиг' је ниђаше,
Препаде се материно злато,
Цикну млада од голема јада,

Па му сасу цвеће и ковиље
Насумице у јуначко лице,
Па побеже пољем зеленијем.
Докле Јово мало себи дође,
Одмаче му покрај поља равна.
Па говори материно злато:
Јест истина, севдалија Јово,
Да сам коло висом надвисила
И лепотом цело зачинила.
Јест истина, и да знадеш Јово
Задичићу њега и од јако,
На големе јаде теби, Јово!
Јест истина да ме цуре дворе
Јест истина да певати знадем,
Јест истина да се хвалим млада,
Колико сам тебе опчинила,
Јест истина а да како није,
Зар не видиш, јада не видео
Где испусти препелицу сиву,
Коју беше таман уловио.
Утече ти материно злато
И пред пушком и пред јатаганом!
Утекоше чарне очи, Јово,
Побегоше слатка уста, Јово,
Образ, цвеће, ти не помириса,
Грло бело ти не закла зубом,
Утекоше сви пољупци твоји,
Још не беше ни бројат' их поч'о.
Јест истина, да се хвалим Јово,
А сад и ти међ јунаке пођи,
Па се хвали ћаром и шићаром,
Што с' од мене данас задобио.
Када си ме овде пресретнуо:
Хвал' се, Јово, југром и вечером:
Није шала, моје севдисање,
Уловити материно злато
С дугом пушком с оштрим јатаганом,
Уловити, па га испустити,
Нељубљено и немиловано.
Хвал' се, Јово, међу јунацима,
Од мене ти богом просто било.

Н. В. Ђорић

КОЈИМ ПРАВЦЕМ ИДЕ БУГАРСКА КЊИЖЕВНОСТ?

Бугари су и пре ослобођења радили на својој књижевности колико су кад и где могли, а од ослобођења су још више и јаче продужили. Најновија бугарска књижевност огледа се поглавито у брањењу своје националности, у школским уџбеницима и у скупљању народних умотворина. Тако је рекао пре 10 година достојни заступник Миклошићев на бечком университету г. Јагић, додавши да се код Бугара још не појављује права књижевност, но се изјављују националне жеље и патриотски осећаји, а за део народних умотворина рекао је да се највише приближује правој књижевности, али на жалост да је баш тај посао нетачан.[1])

Тако су осудили најновију бугарску књижевност хладни посматраоци и научници пре десет година, па би свакојако корисно било да се види, је ли се она почела, сада за ово десетину година у повољнијим народним приликама, пети на висину, са које би је научници могли посматрати.

Да видимо.

По ослобођењу Бугари су живље и јаче почели радити на својој књижевности; ну ми, не рачунајући у ову разноврсне потребе младе кнежевине које се књигом врше, ни белетристику с новинарством, бацамо поглед на онај део литературе, за који рече г. Јагић да се највише приближује правој књижевности, погледамо дакле на народне умотворине. По количини, Бугари су највише купили народне умотворине из западнога дела Балканскога полу-

[1]) Archiv für Slavische Philologie, III, 471—472. Berlin, 1880. Dem Begriffe der eigentlichen Literatur kommen noch am nächsten die Leistungen auf dem Gebiete der Volkspoesie, leider hat sich gerade dieses Gebietes ein merkwürdiger Schwindel bemächtigt, der mit dem unschätzbaren Volksgute phantastische Speculationen treibt....

острва: из крајева Маћедоније, јужне Старе Србије, Шоплука, Торлака, Загорја, из крајева источне краљевине Србије (Нишаве). Из крајева, дакле, у којима народни говор стоји у опреци с бугарском граматиком и са оним правцем који је у њих од пробуђења народне књижевности дат књижевноме бугарском језику, јер се овај развијао са основе источних (правих бугарских) говора.

Сем многих већ познатих зборника у којима су штампане народне умотворине под натписом бугарским, сада се у највећем јеку још скупљају из поменутих крајева, управо *на врат на нос*; и тај материјал штампа министарство просвете у својем зборнику нарочито за тај посао одређеном. Тај форсирани рад бугарскога министарства ради смо да прикажемо.

Пред нама је **«Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина»**, *издава министерството на народного просвѣщение*, *книга I, II и III. София, държавна печатница, 1889 и 1890. год.* У овим су књигама већином чланци у којима се брани бугарска националност и народне умотворине из већ поменутих крајева. Тај је рад главни у овим књигама, а оно је друго споредно. У сваком готово чланку где се говори о историји, језику и народним песмама не изоставља се а да се не рекне што противу Срба. И све што би историјски припадало Србима вешто се умотава и забашурује, а у народним умотворинама све се оне особине у језику прерушавају, које би личиле српскима, те језик у њима изгледа ничиј или изгледа као издрпано и неочешљано Циганче на улици! По што у нашој књижевности нико неје говорио о тим зборницима, да прегледамо и да прикажемо српској књижевној публици шта има у њима.

I КЊИГА

У овој је књизи први чланак од стране 1 до 64 под натписом *«Значението и задачата на нашата етнография»*, од г. д-р. Ив. Д. Шишманова.

Заиста је овај чланак г. Шишманова и по важности и по разради најбоља расправа у овим књигама. Између осталога он наводи како Бугари до сада несу умели да скупљају народне умотворине како ваља, те за то и несу обратиле на се пажњу ученога света, као некада српске народне песме. Он се доста томе и чуди, па најзад наводи како је сав посао око скупљања народних умотворина у Бугара, почевши од Раковскога, Верковића и браће Миладиноваца био патриотске природе, те с тога несу ни могле бугарске народне умотворине обратити на се пажњу учених људи. Ну при том, ма да такав рад осуђује, опет га некако брани тиме, што је у свакоме народу тако било у почетку, (?) т. ј. по његову мишљењу, такав патриотски рад користан је по политички народни напредак ма да за науку није. Али искрено исповеда да и у том патриотском периоду (како га он називље) има светлих радова, помињући једино нашега Вука, који је умео да изнесе народно благо непомућено и чисто.

Даље он разлаже како и шта ваља да раде Бугари, те да се и бугарске народне песме признају и чују: па за тим некако, после онакога лепога разлагања улази у противречност. Најпре је осудио цео досадашњи рад на прибирању народних бугарских умотворина, од прилике поновио оно што је изрекао г. Јагић, само што га није поменуо, па за тим одмах некако предлаже да се из зборника већ осуђених: Браће Миладиноваца, Верковића и свих осталих изберу најбоље песме и штампају с новима у засебне књиге и тако прикажу ученоме свету! Ово је мишљење г. Шишманова некако незгодно, као што је и она његова примедба незгодна, у којој вели како бугарски филолози траже чисте прибране народне умотворине у којима не треба ни ѣ (јат) да изостане, [2]) па

[2]) Колико ми познајемо радове данашњих првих зналаца бугарскога језика г. г. Тодорова, Милетича и осталих њихових другова, не видимо да они истражују ону тачност у језику, од које их г. Шишманов разрешава. И они, којима најмање доликује, пишу и позивају се на осуђени и патриотски рад као

их г. Шишманов од тога разрешава, говорећи им да не истражују у језику толике танкоће и тачности! Кад овако говори г. Шишманов, не знамо којим правом тражи да наука призна такве народне умотворине, у којима, по његову мишљењу, не треба да су све танкоће у језику опажене и примећене јасно!

Ето како желе Бугари да изнесу своје народне песме поново прерађене, дакле опет оне исте радове прерушене и проткане бугаризмом, које већ познајемо као патриотски рад, и у којима не можемо тачно разликовати шта је бугарско, шта ли осталих суседних племена!

*
* *

У истим зборнику од стране 97 до 132 читамо «*Погледъ върху българската нумизматика*», од А. Т. Илијева.

Никав посао не могу Бугари да ураде а да не дарну у Србина. Тако и у овом г. Илијев умешао и нашега Краљевића Марка, а да је краљ Марко био бугарски краљ, сав су му доказ народне песме, које међу тим не пева прави бугарски народ, већ онај део што је ближи Србима. Страшно је то заиста кад људи хоће да изврћу на очиглед праву истину. Историја зна да се на српски царски престо попео некако, јамачно партијским путем, први властелин Душанов Вукашин отац Марков, а после смрти Вукашинове изродила се још већа распра међу осталом српском властелом, те је једна странка помоћу пећскога патријарха изабрала за владаоца Лазара, а друга странка остала је на већ заведени нови ред, да оца наследи син, те је признавала за својега краља Марка, сина краља Вукашина. Међу тим и поремећена династичка права у српској држави и најезда Турака причинише, те је у томе времену

на најтачнији. Њима су радови Миладиноваца и Верковића извор за бугарски језик! Све им је једно или се ѣ (јат) изговарало *е*, или *и*, или *ја*, све је то бугарско! Тако, или се изговарало *ћ*, или *ч*, или *шт* све једно је, треба да се пише са *к*', или *кь*, или *к* ако је из Шоплука, Маћедоније и Нишаве: а ако је из Тракије и Бугарске, ваља да се пише *шт*!! О свему овоме могу се наћи потврде у овоме зборнику и у *Периодическим списанијама*.

било више српских владаочића: и кнез Лазар у Крушевцу, и краљ Марко у Прилепу, и Константин Дејановић у Ћостендилу, и Синиша брат Душанов у Тесалији, и Балшићи у Зети и друге омање независне властеле. Према овакој јасној историјској истини чудимо се г. Илијеву што је новце краља Марка, једнога од српских владалаца, помешао с бугарским старим новцима. Бар је требао да спази навод г. Шишманова у овој истој књизи на страни 39 где из Хопфа наводи, да се у гркороманским хроникама називље «Lazaro dispoto de Servia e Marco Re de Bulgaria (инъкъ оште[3]) inferior Servia)» — Hopf Chroniques greco-romanes, стр. 273. Дакле у истини је краљ Марко и био краљ Доње Србије, јер је цео тај простор садашње јужне Старе Србије с Маћедонијом и био под оцем Марковим краљем Вукашином, а пређе под Душаном и Урошем. Што су после династичке ствари побркале и раздвојиле Србију на неколико државица, то је са свим друга ствар и споредна. Главно је да се Краљ Марко није називао краљем бугарским већ краљем *српске земље* као и отац му, јер је претендовао на целу Србију по праву својега оца, а није могао ни помишљати из Прилепа чак и на Бугарску, кад је ова имала својега владаоца цара Шишмана, који се је морао лично са својом породицом предати султану Мурату I, и тим чином већ одавно није

[3]) Поред приличне либералности г. Шишманова, ипак није могао да одоли својем патриотизму, те је уметнуо „*инъкъ оште*“, токорсе главно је de Bulgaria а споредно inferior Servia!!

Нигде и ни у којој прилици нису изјављивали ни краљ Марко, ни његов отац краљ Вукашин да су били и бугарски владаоци, јер су тада други владали у Бугарској. Међу тим краљ Вукашин, који је ступио на српски престо после цара Уроша, вели о себи у својем писму од 5 априла 1370 године, писаном у Поречу, којим потврђује трговачке повластице Дубровчанима, овако: *И постави ме* (Христос) *господина земљи српској и Грком и западним странама*. (Ф. Миклошић, Monumenta Serbica, 180. — „*Законадавство и владаоци српски XIV века и народности у Македонији*“, XIX књ. „Отаџбине“). А син Вукашинов, краљ Марко, није ни могао владати другом земљом но је по наследству столовао у Прилепу и владао српском земљом. За разлику од северне Србије Лазареве и бележили су доцније писци да је владао *Доњом Србијом* (inferior Servia).

било бугарске државе но пашалук турски, а Марко вазал Муратов, и као такав преживео је и Лазара и Косово, и све био краљ Марко *српске земље* (Доње Србије).

А онај много доцније, ваља да после 100 и више година својевољно и из непознавања придани надимак «de Bulgaria», просто су додавали људи по Италији не познавајући пређашњу ситуацију Балканскога полуострва, које је онда било поплављено Турцима, те су тако и спомињали по општем говору Грка и гркоромана, којима су сви Словени до њих (и Срби и Бугари) били «*Вулгари*«!

Најзад кад г. Илијев неће да зна за историјске истине, што није бар помислио за што се краљ Марко није звао царем, кад се зна, а и сâм то наводи, да су се сви бугарски владаоци звали царевима, и по томе да и не постоји реч *краљ* у бугарскоме језику; а да се је Марко звао само краљ, тврди и сâм г. Илијев, који је навео натпис с новца овако: **Вь ха Ба блгоκѣрни краль Марко**, а такав натпис стоји и у цркви Св. Михаила у Прилепу.

Овде је г. Илијев само помешао нашега Краљевића Марка, (историјскога краља Марка *доњосрпског*) из превелике жеље за јужном Старом Србијом и Маћедонијом, да наивни свет око Прилепа поверује, да је Краљевић Марко био заиста бугарски краљ, па је природно да по томе поверује, да је и народ сада у томе крају бугарски!

* * *

У другом одсеку исте књиге од стране 1 до 158 све су народне песме и приче из софијскога, прилепскога и орнидскога краја, има их и из рупаланскога и осталих обдижњих места. Ну језик је у тим народним умотворинама прошаран бугаризмом, те изгледа готово као кад Цигани говоре српски или бугарски; међу тим и шарена ортографија којом су песме и приче бележене не казује праву народну фонетику, а без ове се не зна ништа тачно.

Те су песме сакате и с тога што их купе ђаци, који се уче по бугарским школама у Маћедонији и у јужној

Старој Србији, те чак и облике кваре дотерујући их на бугарски, да би се јадници тиме удворили и већу стипендију извукли. Бугарски професори и учитељи не зазиру од тога, шта више гоне их да тако раде! Поодавно је бугарска екзархија послала распис свима бугарским учитељима у Маћедонији и у јужној Старој Србији да купе народне песме, загонетке, пословице и приче — али тешко оном учитељу који би се усудио да пошље праве и истините песме, одмах би му одузели *насушни хлеб*, јер у њему већ опажају противника бугарштине, што није умео или хтео вешто да умота и прерушти особине народнога говора бугарским особинама! Из тих истих разлога сада Бугари јако мрзе г. П. Драганова бив. професора солунске бугарске гимназије, што је као бугарски професор и у опште говорио и писао да народни говор у Маћедонији има доста србизама и више дијалеката,[4]) те сада на њ дижу Бугари дрвље и камење!

Далеко би нас одвело да износимо како Бугари кваре народне умотворине, то је управо немогућно, јер би ваљало заћи и тражити сва она лица па наново бележити песме. Ну у главноме они су већ попустили у облицима, те само неке прерушавају а неке остављају, али и њих нејасном ортографијом забашурују. Само још никако не попуштају гласовима *ђ, ћ и џ*. Место *ђ* пишу *гь* или *г*, место *ћ* пишу *к* или *к'* или *кь*, а место *џ* пишу редовно *дж*.

Ево само неколико примера из Прилепа, скупио Марко К. Цепенков, страна 41:

«Како ке те забораам,
И како ке те прежалам».

А народ изговара:

Како ће те забораам,
И како ће те прежалам.

«Ела, сваке, ти да видиш,

[4]) „Извѣстія Спб. славян. благотвор. общества", Бр. 11—12. 1887 и Бр. 1, 1888.

Плачи сваке да плачиме,
И керка ти ја поцрне».

А народ изговара овако:

Ела, сваће, ти да видиш,
Плачи сваће да плачиме,
И ћерка ти ја поцрнее.

На страни 43:

«И си исплука джигеро,
Гьоа да се куртулисаш».

А народ изговара:

И си исплука џигеро,
Ђоа да се куртулисаш.

На страни 45:

«Леле Боно мила керко,
Немој керко, да се даваш,
Ти невеста да не одиш».

А народ изговара овако:

Леле Боно мила ћерко
Немој ћерко, да се даваш,
Ти невеста да не одиш.

На страни 50:

«Даруіте ни бракьа мили.
Немоі, бракьа, заминуіте».

А народ изговара:

Даруjте ни браћа мили,
Немоj, браћа, заминуjте.

Све су песме овако бележене у погледу гласова *ђ*, *ћ* и *џ*. За што овако Бугари раде није тешко погодити. Иста невоља која мучи Бугаре за ове сугласнике, прати их и при свима другима, а ево из којега узрока. Правопис је њихов чудна смеса историјскога и фонетичкога писања. Они несу још никога стекли који би прегао да их поведе у једно или друго царство као што је било у свима другим

књижевностима, и да им правопис уреди по каквим год сталним основима. Неколики добри предлози, међу којима је и један од пок. Ф. Миклошића, остали су без икаква одзива. Због политике њима је стало да се што више разликују од Срба! Кад томе додамо што народним умотворинама западних крајева хоће силом да дају тип ближи источним њиховим дијалектима, јединима чисто бугарским, онда се може појмити забуна и невоља у којој се они налазе. И послужити истини и послужити својим интересима задатак је који често одведе да се људи и народи огреше о истину и да своје интересе оштете! На то води садашњи правац развијања бугарскога језика. Ми само не знамо јесу ли то Бугари ради.

II КЊИГА

У овој књизи налази се чланак од стране 61 до 114 «**Политически движения и възстания въ западна България,** *Видинско, Ломско Бѣлоградчишко и Берковско — приносъ за българска история*», од Д. Маринова.

У овоме чанку г. Маринов далеко заилази. Главно му је било да доказује где је и докле је западна Бугарска, па између осталога вели да је Обреновић I политиком заузео ту «*западну Бугарску*», и да је «*бугарски народ*», по његову мишљењу, из те његове западне Бугарске тек онако пристајао уз српске војводе у првоме и другоме српском устанку (1804 и 1815)! Да изведемо г. Маринова, који је као београдски ђак о овоме своjем раду црпео изворе од дѣдо Цеко Войводата (страна 74!), да нам сâм каже, он вели: «Обично се зову западна Бугарска данашњи административни окрузи: видински, ломски, орсховски, врачански, софијски, ћостендилски и трнски. Ну та граница западне Бугарске није тачна. Треба да се додаду нашој држави (Бугарској) још и сви они окрузи и места што леже у крајевима међу рекама: Нишавом, «бугарском» Моравом и Млавом, и то ови окрузи: неготински (сем влашких села), зајчарски, књажевачки,

ксиначки, део нишког, пиротског, лесковачког, врањ-
мали део параћинског, ћупријског, и јагодинског
сада у краљевини Србији....!!» Даље г. Маринов
без икакога зазора наводи какав је народ сада
садашње краљевине Србије, т. ј. на источној
ани њеној, што би, по г. Маринову, требали
ступе, те да се назове западна Бугарска!
оже како су ти крајеви неиспитани у по-
бичаја, па ваља да се испитају, и по
чће у корист Бугара!
г. Маринова не вреди нам више ни
постави бугарску границу до Мо-
м местима да је и пређе; али
ја граница на Дунаву код Ку-
не куле да посматра смедеревске
о г. Маринов обучава бугарску омладину!
исања треба да читају Срби, те да се доцније
изненађују. Овако пишу сви Бугари по својим садашњим
најозбиљнијим часописима као што им је *Периодическо списаније* и овај *зборник* министарства просвете.

При растанку с г. Мариновом, упитали бисмо тек г. Шишманова, како се слаже оно његово учење о народним умотворинама с оваким захтевима г. Маринова?

* * *

Одмах до овога чланка налази се други чланак: «*Единъ документъ за българската история*», од А. Шопова.

У овоме чланку г. А. Шопов (познати Офејков, секретар бугарске екзархије) износи нам чудне белешке о служби Светога Јована Владимира елбасанскога, као важне за бугарску историју! Сиромах српски краљ Владимир шта је дочекао. Онда га отпадници и бунтовници бугарски по Маћедонији и осталим српским земљама у почетку XI века убише на превари у преспанској цркви, а сада је тај исти мученик важан за бугарску цркву!! Чудо је заиста страшно, како Бугари раде без зазора,

а при том су итри да сваку ствар забашуре и окрену на своју страну! Историја зна, а тако и сви они који се баве српском историјом, да је Свети Јован елбасански српски краљ Владимир, син Петрислављев; да се његово тело и данас чува у манастиру Св. Јована, у Елбанасу (Светом Граду),[5]) само то Бугарима не иде у рачун, бојећи се да им он не побрка шовинистичке жеље у ономе крају, кад народ буде јасно разабрао, да је светац српски краљ. Према оваком изопачавању јасне ствари, не ће нас ни најмање изненадити можда ускоро каква расправа г. Шопова, или којега другога пријатеља Бугарина, с доказима, како је *Свети Краљ* (српски краљ Милутин, деда Душанов) важан за бугарску историју и бугарски народ, само за то, што сада почива у Софији, садашњој бугарској престоници!

Наишао је дакле г. Шопов на *службу* и неке иконе нашега Светога Јована Владимира елбасанског, где је написано: «**Сей пр҃но памѧтный цр҃ъ ст҃ый Іωаннъ Владимиръ ѿ земли Болгарскїѧ и лѻзи царскїѧ, синъ бе неемана, ст҃го Сvмешна перваго православнагѡ и равноап҃лъ царѧ Болгарскагѻ. Воспитанъ ѿ матере Анни и измлады всѣми добродетелми ѹкрашенъ,. ..**» Ово сваки паметан и разборит човек увиђа, да је збрка оних, који су доцније правили иконе свеца Владимира и причали о његовим чудесима. А кад се овоме дода још да су калуђери, у она старија времена, а и сада за време Турака, на свој начин растурали разне приче и стварали читаве легенде у народу о свецима, разуме се, главно им је било и у рачун ишло, да им се светац поштује као чудотворан и исцелителан, и да тиме одржавају народ у постојећој вери, а слабо су и могли знати јасну генеалогију таквих светаца, и у колико су је памтили, то је ипак умотано маглом, испреплетано и збркано. С тога су многи доцније и записивали да је Свети Јован Владимир елбасански из Бугарске и од царске лозе, а међу тим исповедају, да је био син Немањин

[5]) П. С. Срећковић, „*Историја српскога народа*“, I, стр. 245—264.

(у монаштву Симеонов), па их ово монашко име Немањино бркало, те су сиромаха Владимира записивали да је баш син бугарскога цара Симеона! Овоме бркању неје ишло на руку само незнање и заборав, већ су и калуђери можда хтели да своjем свецу даду јачи и већи значај, да је од царске породице и чувених владалаца, као што су бугарски Симеон и српски Немања, јер Владимиров отац Петрислав неје оставио после себе какво велико дело да се по њему памти, те је за калуђере било све једно, или му био отац бугарски цар Симеон, који је живео пре Владимира на 100 година, или српски Немања, после Владимира на 200 година!

И ово све наводи г. Шопов да вреди за бугарску историју! Жалосна ће бити бугарска историја, ако се по оваким подацима буде радила.

Српски краљ Владимир, који је мученички у преспанској цркви на превари испустио душу, у народу онога краја посветио се и има пуно прича о његовим чудесима. Њему су месне владике и калуђери написали *службу*,[6]) кад је то било, ми бар, за сада то не знамо, али пред нама је таква једна служба грчким текстом: *«Ακολουθία τοῦ αγίου ενδοξου βασιλέως και μεγαλομάρτυρος Ιωάννου τοῦ Βλαδίμηρου και θαυματουργόυ, τηποδεισα μεν πρῶτον θαπάνη τοῦ τιμιωτάτου, Κυρίου Ιωάννου Παπα τοῦ ἐν τῆς πόλεως Νεοκάστρου; νῦν δε άνατυπωθεῖσα ματὰ ἔνδοσν τοῦ Γλυκου τοῦ* 1774.» *Σν Βενετια* 1858.[7]) Из овога грчкога натписа службе Владимирове види се да је најпре *служба* штампана трошком некога папа Јована из Неокастра,[8]) а 1858 године прештампана је у

[6]) Можда ће та *служба* бити прва, која је писана српском свецу. (?)

[7]) Ову књигу набавили смо овде у Цариграду случајно код једнога пријатеља из Орида, и предали смо је г. Ст. Новаковићу. Држимо насигурно, да ће он овај предмет проучити и рећи коју више о значају који он има за српску црквену просвету и образованост.

[8]) Ми за сада не знамо тачно које се место зове Неокастро, али нам један зналац рече, да је Неокастро што и Елбасан, који се такође зна и за Свети град. Међу тим редактор овдашњег „Неологоса“, који ради на великом

Венецији по издању Гликовом од 1774 године. У тим издањима, Јовановом и Гликовом, могло би се можда дознати за какво старије издање или и оригинал, који може бити да је писан словенским текстом, па преведен доцније на грчки, или обратно; међу тим то не мења важност ове службе. Тај Јован папа и Глики, или и други који, могли су свакојако штампати и писати у прошлом веку, од којега је рода наш краљ Владимир, и рећи да је из Бугарске, јер су Грцима, као што наведосмо, сви Словени *«Вулгари»*. Помињући да је син Немањин, јасно се огледа да је писац нагињао да означи чије је крви Владимир, само је заборавио на старије доба, а присетио се на Немању, јер му је овај по времену и значају познатији; међу тим Немањино монашко име Симеон одвукло је писца или преводиоца *службе* Владимирове на бугарскога цара Симеона!

Ето откуда је сва та збрка, а г. Шопов из ње поставља некакве његове *вопросе*, и желео би некако да му је наш краљ Владимир Бугарин!

*
* *

После неколико страна (од 226—268) у истој књизи налази се расправа под натписом: *«Старото склонение въ днешнитѣ български нарѣчия»*, од Dr Л. Милетича.

У почетку расправе г. Милетич се одмах срди на г. г. Драганова, Јастребова, Срећковића и друге, а овамо пише о старим деклинацијама у данашњим бугарским дијалектима! Њему је крив г. Драганов, који у својем чланку *«Етнографическій очеркъ славянской Македоній»* (Извѣстія Спб. слав. благ. общ. 1888, № 2) није рекао начисто да је језик у Маћедонији бугарски; крив му је г. Јастребов, што је у својем зборнику огласио народне песме дебарскога краја за српске, и није му довољно као филологу што су тачно прибележене, за шта му тврди и г. Ши-

и пространом речнику места, рече усмено да не познаје такво место на Балканском полуострву, већ у Калабрији, у Италији. (?)

шманов у бугарској књижевности, већ му је стало највише до тога, што их је г. Јастребов назвао српским песмама! Види се где је тежиште, кад г. Милетич толико полаже на голи натпис, а не гледа на бистрину и конструкцију језика, те брже боље тражи да се призна политика, па је с њоме и језик решен, јер ако политика не помогне, деклинације ће му пропасти. Њих нема у бугарскоме елементу, већ у ономе, који чини са српским једну целину.

Говорећи о деклинацијама, окомио се на *ќ*, оно му смета у расправи о бугарским деклинацијама! Никако му се не свиди да се разбира о гласовима *ђ*, *ќ* и *џ* у Шоплуку, Маћедонији и у јужној Старој Србији; он само вели, **да** има некаквога *к'* место бугарскога *шт!* а не тврди **ничим.** —

Хвала Богу сада је приступнији народни говор у поменутим крајевима и све се јаче потврђује екзистенција ових гласова, и о њој не може бити више сумње,*) сем што би ваљало изнети још материјала из више крајева, а г. Милетич ипак устаје и без икаквих позитивних примера само онако просто изриче да не постоје сугласници *ђ* и *ќ*, и то све иде у прилог бугарским деклинацијама!

За тим наставља своју студију, узимљући примере из радова Браће Миладиноваца, Верковића, Качановског, Чолакова и т. д., дакле за њ су, као филолога, тачни ови радови, који не само што несу из Бугарске, већ су,

*) Овим сугласницима служили су се домороци у својим списима: Пејчиновић из Тетова, у списима „Огледалу“ и у „Књизи утјешеније грешним“; Пуљевски из Галичника, у својим дијалошким речпицима; г. Бацовић из Крушева, у битољскоме крају, у својој расправи „Којој грани словенској припадају Маћедонци“; г. Алексијевић из Росока, у дебарском крају, у својој расправи „Старо-Срби“. За тим егзистенцију истих сугласника потврђују: г. Јастребов у својем зборнику: па и г. Верковић нам их показује у I књизи песама: г. М. С. Милојевић у својим зборницима. То исто тврде у расправама г. г. П. Драганов и Ст. Протић; и најзад тврди екзистенцију гласова *ђ* и *ќ* и г. Ст. Новаковић, у „Гласу“ XII, који не би то чинио, сигурни смо, да се није сам лично уверио.

као што видесмо, и од самих Бугара обележени као патриотски, и по томе неупотребљиви за науку.

О персоналним прономенима на страни 237 вели г. Милетич као бугарски филолог: «да се у бугарскоме језику говори и *аз* и *я* (ја)»! Шта мисле филолози осталих Словена о оваквоме раду једнога дрскога Бугарина?

У осталом ваља прочитати расправу г. Милетича као монструм, у којој се огледа сва голотиња филолошкога знања међу Бугарима.

* * *

Од стране 317 до 325 налази се чланак: «*Бѣлѣжки за нѣкои стари войводи*», од П. Р. Славејкова.

По натпису изгледало је да ће г. Славејков причати што о старим бугарским војводама, међу тим он одмах отпочео да нам износи нашега баја Цеку, баја Иљу и друге, који до 1876 године живљаху у Београду о српскоме зноју. Београђани већ знају како су изгледале те војводе, али може бити да не знају одакле су, коме племену припадају и у чему се састоји њихово војводство.

Ови људи несу били из бугарских крајева, већ из крајева Вардара и Струмице; били су прости људи без виших идеала, тумарали око својих села, и по Овчем Пољу и Знепољу, како причају људи, сретали мирне људе по путовима и друмовима, не правећи много разлике између Турака и Хришћана, пљачкали и једне и друге; па кад су их турске власти озбиљно појуриле, добегли су у кнежевину Србију, где су се приказивали као народни поборници и пађеници, а влада кнеза Михаила за време његове друге владавине) и не слутећи да несу прави народни поборници, братски их је примила и чувала до првога српско-турскога рата 1876 године, када су се које где раштркали, и тек су се некако нашли у ослобођеној Бугарској, крвљу руском и српском, живи и здрави, можда по старој навици, пљачке ради.

Да би г. Славејков уздигао ове поменуте своје војводе, а највише да би у опште код бугарске омладине подигао дух старијега јунаштва и војводства,[10]) почео је доказивати да је бугарски војвода и познати Павле Бакић, који је са својом четом Срба био у Бечу, кад су овај Турци 1529 године нападали. Он нам казује са свим лаконски, по Рајићу, да је Бакић негде из Тракије, па кад је то дознао, овако прича: кад је Павле Бакић из Тракије, мора да је из села *Павелско* код моста Павле-Ћупрусу код Ергена иза Текирдаа, од којега је села и име добио, а презиме му, вели. долази од *бак* (турски гледај)!! Дакле Павле Бакић, који је предводио чету Срба у Бечу и овај бранио од Турака, био бугарски војвода! Он сиромах није имао крштенога имена већ ово добио, по веома незгодном мишљењу г. Славејкова, од села из Тракије, а презиме му је од турскога глагола *бак!*

Да ли су од ове турске речи и остала презимена Бакићи у Срба?! И има ли примера да људи своја крштена имена замењују именима својих села, и ако има примера за презимена?!

Најзад баш и да попустимо патриотизму г. Славејкова, нека је Павле Бакић из Тракије, и нека је баш

[10]) Не само да Бугари несу имали никаквих устанака и бораба од предаје Шишманове султану Мурату 1388 године, када је и бугарска држава са свим пропала (г. Јов. Мишковић, *„Косовска Битка“*, стр. 47, 48 и 92), те по томе несу се могли ни запамтити какви бугарски јунаци ни војводе, већ праве бугарске народне песме и не познају такве јунаке и војводе, шта више слабо се сећају и царева. То нам најбоље тврди сâм г. Славејков, наводећи једну народну песму „Гъркиня кралица“, из Горње Бање, у софијском округу, у којој се помиње Шишман; ево шта вели: „Настоящтата едва ли не единственна историческа българска пѣсень е записана отъ Цвѣтана Вучковъ въ Юкаръ-Баня на 1881 г.; отъ него е записана и пѣсеньта Никола татарче и други още двѣ три дребни пѣсни. Когато ми каза тия пѣсни, Цвѣтанъ едва имаше 18—19 години, бѣше едно механджийско чираче и едва знаеше да записва и много ме очудваше, защото до тогава и отъ тогава до сега менѣ не ми се е случвало да чуѭ така близка до историческитѣ прѣдания Българска пѣсня“. (Књ. I, одсек трећи, стр. 51 овога зборника). Према оваквој исповести не треба никаква коментара. Ну јако нам пада у очи ова „бугарска историјска песма“ и ако је казивало „безазлено“ мејанџиче од 18—19 година, јер се у песми каже час „Шишманине Јане“, а час „сам цар Иван Шишман“, па и она примедба г. Славејкова о Михаилу Василичу помрчава право народно знање.

бугарскога порекла, ипак он неје био никакав бугарски војвода, јер се то бар зна, да је предводио Србе а не Бугаре.[11])

Ето то су вам бугарске старе војводе: Павле Бакић, баја Цека, баја Иља и други такви!

* * *

Од стране 326 до 352 налази се чланак «*Нѣколко думи върху статиитѣ на г. П. Драганова въ извѣстията на Спб. Слав. Благотв. обштество*», од К. А. Шапкарева.

У овоме се чланку окомио г. Шапкарев на г. П. Драганова, што је овај као бугарски професор оспоравао бугарски језик у Маћедонији, па му овако јетко пребацује: «Јадна Бугаријо! Сама твоја деца хоће да ти очи изводу, место да ти веђе насликају!» Дакле, ни више, ни мање, хтео би г. Шапкарев да му сваки молује бугарски језик по Маћедонији и јужној Ст. Србији! Разуме се, то захтева патриотизам! Кори га, дакле, највише што је одрицао егзистенцију бугарскога артикла у Овчем Пољу и око Куманона, па да би доказао да заиста постоји бугарски члан у тим крајевима, наводи неке сумњиве песме г. Е. Каранова, у којима је проткан бугарски члан у злој намери и својевољно.

Познато је већ да у овчепољско-пчинском и кумановском крају нема ни трага од артикала. Тај је говор са својим другим особинама најближи моравском и ко-

[11]) Можда је сумњиво и причање Рајићево о Бакићу, јер су се људи у она времена, који су ту срећу имали да лутају и траже прибежишта по Јевропи, изгубивши своју државну самосталност на Балканском полуострву, често пута приказивали да су из старијих историјских крајева, као из Маћедоније, Тракије и т. д. хтејући тиме,ваља да, да прибаве себи већу важност у странаца. Међу тим овоме је могло ићи на руку и друго мишљење о идентичности Србије и Маћедоније, које се врло тачно расправља у чланку „*Законодавство и владаоци српски XIV века и народности у Македонији*“, XIX књига „Отаџбине“.

Ну онај доказ г. Славејкова веома је оригиналан: *Павле* долази од некаквога села *Павелско* у Тракији, а *Бакић* од *бак* (турски гледај), па је за то и бугарски војвода!!!

совском говору. Али г. Шапкарев од тога не зазире, њему је стало, као и г. Милетичу, да се та главна особина бугарскога језика што више шири, те најпре кваре народне умотворине, проткавајући их бугарским особинама, па после такве прерушене наводе и њима доказују бугарштину!

Да би потврдили мишљење г. Драганова, а доказали г. Шапкареву и осталим Бугарима, да није лепо ни разумно оно што они раде, навешћемо три народне песмице из Куманова:

Терало Стојне говеда,
Терало јем је плакало.
Дочу гу Стојан низ лојзе:
Што ти је, Стојне, та плачеш?
Дојдоа Турци у село,
Заклаше чичево јагње,
Испише попово вино,
Врљише пушке на крушке,
Врљише гуње на дуње!

—

Лено ле, лено галено, леле,
Ваше је село големо, леле
Има ли моме јубаве, леле?
Стојане млади беќаре, леле,
Скоро је чума тепала, леле,
Одбрала моме јубаве, леле.
Јубава мома род нема, леле.
Јалова коза лој нема, леле,
Широко поље крај нема, леле.
Длибоко море дно нема, леле,
Ситьн ми песьк број нема, леле!

—

Русо моме русен брало,
Куде брало, туј заспало;
Попаднале тьмне мьгле,
Руса мома друм не знаје,

Откуд дошла да си иде;
Нагазила два овчара,
Два овчара, мили браћа:
Кажете ми друм куде је.
Овчари гу замолиле:
Седи моме, да ручамо,
Да печемо вакле јагње,
Да пе́чемо да једемо,
Да пијемо љут' ракију.
Моме њима одговара:
А ја не ћу да ручамо,
Ја не пију љут' ракију,
А ја немам ми́лу мајку,
Тики имам маћевину,
Кажете ми пут да иду.
Не сме моме туј да седи,
Кажеле ву пут да иде,
И оно је дом' отишло.[12])

Могли би ређати из наше збирке, још у рукопису, стотинама песама и прича из крајева Пчиње, и ни у каквој реченици не би се могао десити бугарски члан. Откуда у збирци г. Каранова, то ће он и г. Шапкарев, који га наводи, најбоље знати! Ми само ово наведосмо да потврдимо мишљење г. П. Драганова, који заиста у овом послу заслужује свако поштовање, јер и ако је међу Бугарима живео и био њихов професор, ипак је једини међу њима који брани истину.

Цео чланак г. Шапкарева саме су голе фразе, и што је више наводио фалзификоване народне песме, тиме је све више осветљавао и доказивао истинитост рада г. Драганова. У осталом г. Шапкарев чудно пише у опште, његов патриотизам прелива у свакој реченици!

[12]) Ове три песмице чуо сам од Д. Поповића и Димитрија Кумановца, из Куманова.

*
* *

У трећем одсеку ове књиге од стране 1 до 160 штампане су народне песме, а неколико и с аријама. Највише их је из Маћедоније и Шоплука. Језик је у њима проткан бугарским особинама као и у I књизи, те би у залудно трошили време наводећи примере Ко познаје народни говор поменутих крајева и бугарски језик, лако ће уочити фализификована места.

III КЊИГА

У овој књизи налази се од стране 247 до 282 недовршен чланак: *«Българскитѣ юнашки пѣсни»*, од Г. Попова.

Чуда ради приказујемо и овај чланак нашега брата Бугарина, нека чује бар још који брат Словенин, а у првом реду да чујемо ми (Срби), јер се нас највише тиче, како Бугари муте у својој књижевности. Попов је навео у својој расправи само ове јунаке: *Секулу детенце*, *Дете Дукађинче*, *Дете Голомеше*, *Грујицу детенце*, *Дете Малечково*, *Марка Краљевића*, *Болан Дојчина*, *Милоша јунака и Момчила јунака*. Које ће даље ређати видећемо кад изађе IV књига.

Излишно би било говорити чији су ово јунаци, кад већ и остали свет зна да су то главни јунаци српских јуначких песама, па су и оно све српске земље докле се о њима пева, и све српска племена која о њима причају. Ако хоће Бугари да покажу да су то и њихови јунаци, треба да их покажу из правих својих земаља, а не из крајева који су јужно и источно од садашње краљевине Србије, и који са српским племеном чине једну целину и имају једну јуначку причу.

Сви национални знаци који тињају у народном сећању и осећању јако падају у очи Бугарима, те и чине све што могу, само да то народно лично осећање још више утру и окрену на своју страну, доказујући токорсе и књижевношћу, да се у њој увере и утврде, прво бар

ђаци из Маћедоније и јужне Старе Србије, који се сада уче по бугарским пансионима, па да ови то причају својој родбини и народу, и увере га у томе, да су: и Марко, и Милош, и Степан (Душан), и Вукашин и т. д. Бугари, за то их народ памти и пева, и по томе је народ бугарски који их пева и памти! То је сва политика ове расправе г. Попова.

Међу тим двоје може бити. Или те јунаке пева и цело то племе бугарско (а не само мешовита племена на западним му границама и свој Маћедонији), и онда, због једне јуначке приче, не би могло бити два народа; или су и она племена која о српским јунацима певају тим самим део српскога народа и племена која су по својим историјским и политичким осећањима пошла за Србима.

О Краљевићу Марку рекли смо напред у овоме прегледу колико је нужно било да се спомене, а о Милошу би овде било и излишно говорити, кад и сам г. Попов тврди да је то онај Милош који је убио Мурата на Косову; ну што је јако карактеристично, никако не може да прегори и изусти да је тај Милош Србин. Хтело би му се да се са свим утре траг и о народном сећању на Косово! [18])

*
* *

У овој књизи има народних песама од стране 3 до 133 у трећем одсеку, из Шоплука, Прилепа, Дебра и из Бугарске.

Као што смо већ навели, Бугари су у неколико попустили у облицима речи, те их свуда не прерушавају; тако исто попустили су само у бележењу народних песама, те умекшане гласове *љ* и *њ* бележе *ль* и *нь*; почели су употребљавати *ј* у форми *i*, те не пишу више *й*, нити *И* место *Ј*, као што су пре бележили *Иованъ* место *Јован;*

[18]) Кад овако говори један бугарски професор, није никакво чудо што Бугари у својим *песнопојкима*, за школску потребу, прибрајају у старе своје јунаке нашега Ајдук-Вељка и његовога побратима Милоша! („Народна песнопойка“, стр. 116. Софиа. 1882 г.).

најзад изоставили су ъ на крају речи. Ну има још доста неразговетних елемената у бугарској ортографији, који прикривају праву народну фонетику. Од таквих је елемената ѫ (јус) најнезгоднији, ставља се и где треба и где не треба. Тако, на страни 11: *сѫс* и *сас*, у две врсте једна до друге! Из којих разлога?! Зна се да је ово удвојени предлог *са*, па се у народном говору, у *зони ц и ч*, каже *сас*, а бугарски скупљач народних песама из тога краја бележи:

«Сѫс папуци потропува,
Сас прѫстенье подрѫнкува».

«Расѫрди се лудо младо,
И расѫрди добра коньа».

Овде ѫ (јусу) није место, нити се ма какви други елементи гласова чују око *р*, оно је самогласник; али се Бугарима хоће да истакну неку особину другу, само да *р* није чист самогласник! На страни 13 пишу и «сѫнце» и «сѫлнце» у једној истој песми, а ваљало је по народном говору забележити *слунце*. По својој природи јус нема места ни у овој речи.

Међу тим, као што смо већ навели, никако не попуштају гласовима *ђ* и *ћ* у маћедонскоме говору, нити гласовима *ц* и *ч* у Шоплуку, који долазе на истим местима у речима на којима су *ђ* и *ћ*.

Да посмотримо само нека места:

На страни 9, из софијскога краја:

«Голем че ви дар дарити,
Не сештат се арамлии.»

Да стоје оба елемента и *ч* и *шт* у две врсте једна до друге и у једној песми не могуће је: та је особина већ позната (види «зону *ц* и *ч*»), о којој, држимо, не може бити више сумње. Кад је дакле у првој врсти забележено *че* место бугарскога *ште*, откуда одмах до вр-

сте да се некако испољи *сештат* место *сечат* !, да и не говоримо о облику *арамлии*, он је прерушен.

На страни 12:

«Елен бега обраща се», а требало је забележити *Јелен бега обрче се.* Шта се је хтело са прерушавањем од *обрче* на *обраща*, сваки већ разуме.

На страни 84 (књ. II, одсек 3) из села Суодола, у софијском округу:

«Добра срешта, Момчилово либе»,

а на страни 86, у песми из истога краја:

«Ја менека што че да помислиш.»

Дакле, све једно је, час *шт*, час *ч!* Лакше је било написати уреднику зборника *срешта* но мучити се по народном изговору *сречa!*

На страни 57, (књ. III, одсек 3), у једној свадбарској песмици, само од 20 врста, из дебарскога краја, има пуних 16 погрешака. Тако у 9 врсти стоји: «туґьа тугинке», а треба да је *туђа туђинке*, хтело се да се прикрије траг гласу *ђ*; у 10 врсти стоји: «ке» и «мое», а треба да је *ќа* и *моје*, и ако је *ќе* енклитички облик од глагола *хтети* у другим извесним крајевима у обичају, али је у дебарскоме *ќа*, па је требало тако и прибележити: у 12 врсти забележено је: «зашто», а требало је забележити за *шчо*; у 13 врсти стоји: «зборвавте синокьа», а требало је забележити *зборвефте синојка*; у 14 врсти стоји: «одевме», а треба да је *одефме*, и ако је у другим крајевима *в*, у дебарском је *ф*; у 16, 18 и 20 врсти стоји: «овольку ет от керка», а треба да је *оволку јет от ќерка*, и ако је у крушевскоме крају и источно од овога треће лице садашњега времена једнине *јет* од глагола *јесам* а не «ет», ипак је у дебарскоме крају *је*. А што је у речи «овольку» уметнуто ь, то је не познавање фонетике у народноме говору тога краја, јер има и *л* и љ, а у неким речима чује се и средина између ових, која

се више стреми ка л, за то је и правилније било да се прибележи само л без ъ, или да има какви знак око л који би ту категорију гласа означавао, као н. пр. седил (ļ), који смо ми већ употребили и објаснили у нашем рукопису народних умотворина. Глас је ъ незгодан да означи оваку особину, јер је његова историјска функција друга. —

Оваким посматрањем отишли би далеко; који хоће да чита такве радове, нека узме ове зборнике. Сем овакога фалсификовања често пута утурају Бугари свој артикал где год им дође на згоду, те по таквим радовима и натуреном артиклу, они после тврде да таква главна бугарска особина у језику постоји и тамо где је никако нема у народноме говору, као што су крајеви: Овче Поље, Пчиња, и Скопље, у којима г. Милетич, по натуреном артиклу, тврди да баш таква бугарска особина, постоји у народноме говору! (Lj. Miletić «O članu u bugarskom jeziku», стр. 43.).

Ове су песме и по томе већ сумњиве, што се ретко код које каже место одакле је, већ само цео крај, а још ређе се каже од којега су слушане, само је назначен скупљач, који је послао песме редакцији овога часописа.

* * *

Ми изнесмо у овом кратком прегледу само главније радове из зборника бугарскога министарства просвете, који се тичу изучавања и показивања народности и њених особина, јер је то део који има највише вредности за научни свет, а о нашој се штети врши тенденциозна страна његова да збрка српско и бугарско, да узбије српско и да тиме спрема земљиште будућим и садашњим политичким прохтевима. Бугарска, дакле, наука не може без политике.

Из овога што до сада наведосмо јасно се види, да је онај део бугарске литературе на истом ступњу и на истом земљишту као и пре десетину година.

По нашем мишљењу овакав правац књижевности незгодан је у Бугара, ма с које га тачке посматрали. Ми се тврдо надамо, поред данашњега живог и општег напретка у Бугара, да ће се ускоро појавити хладни и смотренији радници на бугарској књижевности, и да ће је свести у праве своје границе, у којима ће је моћи лакше и с успехом посматрати, изучавати и облагорођавати. Иначе ако се ово наше очекивање не обистини, онда ће бугарска књижевност дочекати злу судбину, јер жељом да се расплине у туђе елементе она је у опасности да са свим пропадне. Да би својем народу осигурали западне му крајеве који су у очевидној вези са Србима, они хоће да наслоне сав бугаризам на те крајеве. Тиме беже од оне праве тврде основе на истоку, на којој је њихова литература и заснована. А кад један пут народ на западу прене и пође за Србима, с којима га осем језика, нарави и обичаја толике друге материјалне, историјске и политичке везе везују, ми предсказујемо Бугарима, да с неприродним својим развитком између две столице, на које су ради да седну, лако могу остати на земљи.

28. марта 1891 год.
у Цариграду.

М. Ђ. Веселиновић.

ХЕРЦЕГОВАЦ НА МОЛИТВИ

Последњи зраци ено великог сунца тону
За даљне мрачне горе и данак оставља нас,
Под крилом благог мира у вечерњему звону
Молитве бруји глас.

Уморне тешким радом и моје ове груди
У чистом оном звуку покоја налазе свог,
И у мени се сада тиха молитва буди
У пламу срца мог.

Oj, чуј је, вјечна сило, и прими жеље ове,
Скромна је молба ова што у твој леђе сјај;
У борби пакла црног о дај ми силе нове
За нови окршај...

Окр'јепи душу моју небеском твојом надом,
У мору навале адске да не клоне ми груд,
Оживи твоје громе нек цикне змија јадом
И страшни види суд....

У Мостару 8. Априла 1891.

Алекса Шантић

ДА́ША ЂО́НИЋ

ИЗ ЖИВОТА ЈЕДНОГА СПАДАЛА

од

Милана Савића

(наставак)

XIV

Даша није коракнуо ни пет пута, кад му неки дечко изађе на сусрет и писмо преда. Дечко се уклони брзо, а Даша поче зачуђено гледати у писмо и превртати га.

— Прво љубавно писмо, примети Пера и погледа свог друга.

— Биће од Станића из Сентомаша или чак од мајстор-Ћире, одговори Даша.

— Да боме, сентомашки birtaши и новосадски чизмари имају тако фини рукопис и пишу писма на мирисавој ружичастој архији — што се правиш луд?

— Па од кога би онда било?

— Отвори па ћеш видети.

Даша није послушао свог друга, ћутке метне писмо у џеп и пође даље.

— Право имаш, рече Пера; те ствари не мора знати нико, па ни ја. У таквим приликама је ћутање што и поштење. Ко се хвали, или тек наговештава, тај је просто

свиња. Ти ниси читао Книге-а, па опет знаш, шта треба радити. Сад те волим још већма. Али с Богом! Ја идем у читаоницу, да видим, шта веле новине.

Кад је Пера отишао, упути се Даша у шетњу истим путем, којим је ишао и јуче.

Чудновато се осећао, и ако још није имао ни појма, шта стоји у писму. Знао је одмах, да није од Станића а ни од оца, но хтеде некако инстинктивно да замете траг. Код Пере му то, да како, није пошло за руком, али је опет био уверен, да му друг не ће одати ни то, да је примио писмо. Кад је био већ на пољани, а около себе никог није видео, извади писмо из џепа и поче га лагано отварати. Руке су му дрхтале том приликом и он једва развије писмо и поче га читати. Писмо беше кратко: „Поштовани господине! Немојте криво да ме разумете. Ја вас љубим, али моја личност и моје име морају остати за сад тајна и за вас. Кад буде прилике, казаћу вам се. Ја вас видим сваки дан на улици, а гледала сам вас и у позоришту. Више вам не могу писати". Потписа није било никаквог.

Даша подиже главу и поче премишљати.

— Да сам бар запамтио дерана, који ми предаде писмо! рече у себи. Али ја нисам ни пазио у онај мах. Ко то може бити? Хо мај! Та ја сам Мешем и у животу! Треба само почети па никад краја. Шта ми се није све десило од јуче! Стаза — хајд за њом сам тежио; али Јела! Чисто ме мрзи да идем кући; не знам честито ни како изгледа. Па тек ова! Неће да се каже; гле ти ње. Љуби ме. Па добро, а кога да љубим ја? Не могу ја свакој гледати у очи и значајно се смешкати, бајаги, „познајем те лепа маско!" Па како мирише ово писмо, чисто ме боли глава. Да је од мајстор-Ћире, друкчи би задај избијао из њега. Знао сам одмах да није од оца; а и како да ми га деран преда. Каже, „кад буде прилике" — којешта! На послетку шта знам радити; при-

чекаћу. Да одем сад кући? Она налепа ће ме склептати а до вече морам код Стазе. Идем и ја у читаоницу.

И Даша се врати у варош и упути се у читаоницу.

Те ноћи поновили се сви јучерашњи призори с Дашом. Он је и уживао а и смејао се. Узео је све некако олако, био му је неки «хец» да проводи «практичну» љубав, а уз то да се бави и с «теоријом» те страсти. Тако је то трајало неколико дана и само Дашина робустна нарав могла је издржати толику навалу. Међу тим је одиграо и «Мурата» и још већма залудио Јелу, тако, да му је ова изјавила, да би и она ступила у Курјаково друштво, па би онда Даша и њу носио. Но Даша јој рече, да не мисли остати глумац, а кад му Јела на то искаже готовост, да ће с њима ма куда, он јој одговори да иде опет у солдате, а тамо не могу бити заједно.

То Јелу снужди, и она поче тражити друге узроке Дашином «охлађењу».

Док је Даша своје срце поштено делио између Стазе и Јеле, а уз то непрестано чекао да «буде прилике» да упозна своју анонимну обожатељку, десило се с Пером, што му је Даша пророковао. Отац му до душе није дошао, али је добио писмо с новцима. Пера одмах похита свом другу, загрли га и поче плакати као мало дете. Даша, уморан и дремован, није таки схватио шта му Пера говори, и тек кад се разбудио са свим, скочи из кревета и поче се вртити по соби.

— Нисам ли ти казао! стаде викати. Није твој отац неотац. Знаш, тако се радујем, да би' чисто и ја.

— Па хајде и ти! Даћу ти новаца.

— Тог зеља имам и ја, а Станић би једва чекао да му дођем. Али, остаћу још које време овде. Ти и не знаш — у осталом и не треба да знаш.

— И не ћу да знам. Да ме није непрестано копкала мисао, шта ће ми отац писати, ушао бих ја у траг твојој тајанствености, којом се од неког доба умотаваш. Мислиш ли ти да мени није пало у очи — али све једно.

То је твоја ствар. Само ти опет велим, чувај се, ниси глуп. И Стаза и ова твоја газдарица — треба се чувати. А оно писмо! То ће бити каква швигарица, која се вежба у љубавном стилу. Научила цура писати, па хајд да употреби своје знање. Али хајдмо на поље; овде ми је тесно.

Даша се за тили часак обуче, и обојица пођу својим старим путем.

— Па кад мислиш ићи? поче Даша, кад су били ван вароши.

— Што пре. Пртљага немам баш много, па ми је лако. Немам ни с ким ни да се опростим, осим с тобом. Курјаку не ћу казати ни с Богом. Да се кренем сутра зором, могу бити пред подне у Кикинди, а оданде железницом. Тако сам онда сутра на вече код куће. Брате! Једва чекам! Мој отац, па тек моја мати! Та знам да не говоре ни о чем другом, већ о доласку мом.

— Идем и ја с тобом до Кикинде, па ћу се тог дана и вратити. Сутра и тако нема представе, па могу како оћу.

— Баш ти хвала! То сам и мислио да ћеш учинити. Али, наравно, нећеш казати ником.

— Наравно.

— Ја ћу кола већ наћи, а ти кад се вратиш, платићеш мојој газдарици за стан и исплати ми дуг у механи. Не ћу ја, упало би у очи. Писмоноши сам дао добар бакшиш, да ћути, да сам добио новаца. Курјак би ме одмах склептао, да му узајмим. Збиља....

— Знам шта ћеш. Да му се осветим. То ћу већ и на свој рачун. Безобразник један! Он мени да каже да сам Станића покрао!

— Немој узети ствар тако трагично, особито од Курјака.

— Право кажеш. Манимо га до врага. Али, Перо, ти ми мораш писати шта мислиш даље.

— Писаћу ти на сваки начин, а могу ти већ сад казати, шта мислиш. Уписаћу се у медицински факултет. Мени је медицина била свагда идеал, што се у тој науци

даје концентрисати свеколико знање на свету а уз то, што је, поред технике, права светска наука. Хируршке операције изводе се у Аустралији тако исто као и у Аустрији, а и интерне болести су исте с малом разликом. Пре свога глумовања мислио сам до душе, да будем правник, али сад знам, да би ту струку за цело био напустио и пресалдумио у медицину Идем у Беч.

— Боже мој, ала говориш лепо. Кад те овако слушам, осећам тек, како сам глуп, како не знам ништа. Хо мај, ал' сам био мазгов, што нисам 'тео учити!

— Утеши се, брате; мора бити људи и од твоје багре. Знај, да поред адвоката мора бити процежција, поред доктора и болесника, поред теоретичара и практичних људи. Не могу бити сви научењаци, а буди уверен, да у животу твоја нарав више вреди од њиховог конверзационог лексикона. Шта хасни наука, ако се у животу спотиче сваки час о најситнији практичан захтев. Веруј ми, Дашо, да наочари, кроз које ти гледиш свет, много више вреде и од најуглађених са златним оквиром, ако јаше на носу каквог сувопарног мргоде. Да је у теби било правог нагона за науку, ти не би школу напустио; унутрашње осећање за позивом одлучује свагда. У осталом, ти си бистра ума, по ако баш и не ћеш тражити четврту димензију, ти ћеш се у овим трима осећати као риба у води, јер ћеш бити с њима задовољан. А то је главно: задовољство и здравље.

— Ја мислим, да сам те разумео, а опет сумњам. Толико схватам, да оћеш да ми докажеш, да ја могу и морам бити задовољан својим положајем и својим знањем. Е, па имаш право. Ја се баш и не отимам, да будем сјајна звезда, тим мање, што би мор'о много учити, а то ми није годило никад. па ми не годи ни сад Знаш, Перо, кад само помислим на учење, већ ти не завидим.

— Ето видиш, да имам право.

— Боже мој! Кад ти будеш доктор, шта ли ћу бити ја онда!? Твоје речи ми отворише очи, да бар мислим

у напред, даље, а не само од данас на сутра. Бога ми! баш ћу се постарати за себе. Станић ми не гине, па док ти будеш докторски шегрт и калфа, ја могу бирташки. Тако можемо у једно доба постати мајстори. Ти доктор а ја birташ.

— А глумовање? насмеја се Пера.

— Ех! То ми је девета брига. Кад ти одеш, ко ме се даље тиче!

— Стаза.

— Па добро, Стаза; она, знаш.... та не ћу бити ваљда непрестано заљубљен! још је волем; али — и Даша поче звиждати.

Пера није приметио на то ништа, он се само смешкао и гледао Дашу крадом. Тек после подужег ћутања рече као узгред:

— Ма збиља, ти си нешто омршавио.

— Ја, ушепртљи Даша; то је од учења. Од тог се још нико није угојио.

— То је истина. Црну штампарску маст још нико није мазао на лебац; али, брате, ни од зејтина, на ком плове Стазине очи, није нико стекао подвољак.

— То и сам знаш.

— Знаћеш и ти, ако већ — не знаш.

Дашу је нешто давило и сваки час беше на скоку, да се Пери исповеди. На послетку већ није могао одолети.

— Па и знам, рече загушљивим гласом,

— Честитам ти, Дашо, одговори Пера; ти си момак и по. А шта вели удовица Јела?

— Па оно исто, што и Стаза.

Пера се ухвати за трбух од тешког смеја. И Даша удари у смеј, и обојица су се на пољани савијали и кривили, док већ Пери не беше доста.

— Е, дилберу мој, две муве у исти мах а трећа ти лети у мрежу; Дашо, ти си велики човек!

— Па, ради се, како се може.

— О, скромни мој спадало! Шта ће теби унитерзитет! Шта ће ти наука! Шта да се мучиш десет семестара по школи, кад си животну школу проучио за пô семестра! Да те загрлим!

— Али немој ником казати....

— Немај бриге. Сутра идем и тако, а у Бечу ко зна Стазу, Јелу и Дашу Ђонића! Само ћути ти.

— Знаш, не би' ни теби казао ништа; али ти си ми поверио своју тајну, па је онда право, да ти кажем и ја своју, особито, кад је управо једна иста тајна.

— Па како се то збило?

Даша исприча Пери све, од аз до ижице, и Пера је на послетку морао лећи на траву, да се лакше смеје. Људи, који су пролазили онуд, пешке или на колима, зачудили су се овој двојици, махали главама и на послетку се и сами смејали, као да су знали, чему се они смеју.

Кад их је прешао смеј, врате се у Бечеј, непрестано говорећи о тим догађајима и смејући се и даље.

— Оно, управо, није у реду, што сам ти казао.....

— Та у неку руку имаш право; али да није Стаза, па и та витвица, која је за цело такође прошла кроз сито и решето, био би безобразлук и заслужио би батина. Али жене њихове багре не узимају ни саме то тако сентиментално. У осталом, ја не ћу казати ником, а и ти ћеш ћутати. Сад остаје још она швигарица....

— А ко би је знао ко је! рече Даша. Мислиш ли ти, да сам је баш тако жељан? Ако је матора, онда смо већ сад свршили; ако је млада и лепа онда....

— Онда ће ти се попети и Стаза и Јела на врат.

— А ја ћу стругнути ма куд. Е, да боме! Као да сам се најмио!

— Женска освета је страшна. Међу тим, Стазе се не бој. Она ће се утешити, као што се утешила и после мене. Али она Јела! Знаш, та ми не говори много, а те су тек опасне

— Хо мај!

— Него, не бринем се ја за тебе. Ти ћеш већ измислити ма шта. Па стругнути, ако не помаже ништа друго. —

— Јес, та Јела! Помисли, 'оће и она у глумице, да буде бајаги са мном.

— Шта, наопако!

— Да, тако је. Па онда 'оће и даље са мном, ја јој кажем, да ћу опет у солдате, а она ваљда не ће у касарну? На то ми није казала ништа више.

— Добро ће бити, да је се мало чуваш. Знаш боље ћеш радити, ако и на даље лепо око ње; не мораш јој ти казати, да ћеш ићи, то ће она већ видети, кад тебе не види више. Али док си ту, само лепо с њом. Такве потајне аспиде могу да нашкоде.

— Та нисам ја њу тражио!

— Све једно;. сад је већ учињено.

— Она вели, да је кућа њена и да има и новаца.

— Аха! А зна ли шта за Стазу?

— Наопако! Не зна ништа.

— Тим боље. Чувај ту тајну, јер ако дозна, тешко и Стази и теби.

— Хо мај! Баш си ме уплашио.

— Немој бити дете. Ти, па да се уплашиш! Добро те не пијеш, па се не ћеш изланути. Ти само с њоме лепо, па ће и она лепо. Уверавај је, да је љубиш, а то је довољно. Оно друго ићи ће по себи, то јест, да у своје време загребеш.

(Наставиће се)

УТОПЉЕНИЦА

Кад се вече спусти над уморним светом,
Кад затрепте звезде на небесном своду, —
Таласићи мали, убрзаним летом,
На сањивој реци зажуборе воду.

И из њених груди извије се ти'о,
Девојана дивна, заносна и мила.
На лицу јој лебди сетни осмех мио,
А дуга јој коса рамена је свила.
Њезин сетни поглед у даљину блуди;
А на тамном оку чиста суза сија:
И из њених болом потресених груди
Призивна се песма заносно извија,
И ори се песма пуна силне наде,
Пуна слатке чежње и љубави свете,
Те драгану милом, ког јој срце знаде,
Заносно се стреме, хитају и лете.
И њена се песма дуго кроз ноћ вије,
Очекујућ жељно да јој драган дође...
Ал мир пусти влада, а драгана није,
Да с драганом својом њеном крају пођe.
Већ се и ноћ губи испред сјајне зоре;
Трну звезде ситне, већ их нигде није;
А последњи звуци жељкања се оре,
Што их мила чежња за драганом вије,
Ал залуд је жеља њене душе младе!
Јецање је гуши и сузе се роне...
Па и овог пута, не дочекав наде.
У дубоку реку она с тугом тоне

Р. Ј. Одавић

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

29-ог Новембра 1888.

Данас у десет часова пре подне отвори Њ. В. Краљ седми састанак великог уставотворног одбора напоменом: да чланови 89—94 пројекта, који су на реду, стоје међу собом у тако тесној вези, да се о њима као о једној целини мора дебатовати, те за то их све уједно износи на дискусију.

Секретар прочита:

«*Члан 89.* Сви бирачи једне жупаније састављају једно изборно тело, и гласају не за поједине кандидате, већ за целу кандидатску листу. Истим начином бирају и оне вароши у којима се бира више од једног посланика.

«*Члан 90.* У жупанијама ће се гласање вршити на више места. према одредбама изборног закона. Вароши ће се такође моћи према потреби законом поделити на више одељака за гласање.

«*Члан 91.* На свакоме месту где се врши гласање биће образован гласачки одбор, састављен од једног општинског одборника, којега је општински одбор изабрао, од по једног преставника сваке бирачке листе и једног судије, судског чиновника или правника.

«*Члан 92.* У сваком главном месту жупанијском као и у варошима што бирају више од једног посланика, образоваће се главни бирачки одбор, који прикупља све гласове, пребројава их, проглашава резултат избора и даје посланичка пуномоћства. У том ће одбору председавати један од чланова државног савета, одређен коцком; а његови су чланови: један члан сталног жупанијског одбора, председник местног општинског одбора, један члан виших судова или председник првостепенога суда и по два представника сваке бирачке листе.

«*Члан 93.* У свакој жупанији сто бирача, а у свакој вароши што бира више од једнога посланика педесет бирача, имаће права, да саставе своју бирачку листу. На свакој листи мораће да буде записано толико имена, колико посланика бира дотична жупанија или варош. Листа ће носити име онога кандидата, који је на њој први записан. Таква ће листа имати своју кутију на свакоме месту где се врши гласање.

Целокупан број бирача који су гласали, подељен бројем посланика, који има да изабере дотично изборно тело, даће *количник* гласова, према коме се свакој листи

досуђује сразмеран број посланичких места, колико се пута количник садржи у гласовима које је она добила.

У свакој листи количник ће се најпре придавати кандидату на челу листе, па за тим осталим кандидатима у реду у којем су назначени, док се не исцрпе број њезиних гласова.

Посланичка места за која ни једна листа не добије број гласова раван количнику, придаће се оној листи, која има број количнику најближи. У случају да је тај број једнак на више листа, решиће коцка којој се листи има дати посланичко место.

«*Члан 94.* У варошима где се бира један посланик, као и у општинама којима члан 81 овог устава даје изборно право, изабран је онај кандидат, који је добио апсолутну већину гласова.

Ако нико није добио апсолутну већину гласова, извршиће се нови избор. На новоме је избору довољна релативна већина гласова, а у случају равне поделе, решиће коцка.

Бирачки одбор који издаје пуномоћства посланичка биће у њима састављен: од једног судије местног или најближег првостепеног суда, одређеног коцком, председника општинског суда и по једног представника сваког кандидата»

Г. *Стеван Д. Поповић* налази да у чл. 93-ем има једна празнина или барем нејасност. Може се десити случај да један исти кандидат буде изабрат на два или више места. Он ће се примити избора на једноме месту. Остала ће места остати незаступљена. Или, може се догодити да изабрани кандидат умре, или другим којим узроком напусти посланичко место. Није казато шта ће бити у таквом случају. Изгледа као да би на таким местима требало да буде накнадни избор. Ја налазим да би у таквим случајевима ваљало осигурати право листе дотичнога посланика. На место посланика који ма из ког узрока напусти свој мандат, треба да дође онај кандидат који је први на реду иза њега на истој листи, јер

гласови који су пали на првога кандидата у листи пали су уједно и на све остале кандидате те исте листе. И пошто је пресудом количника та листа добила право да буде у скупштини заступљена извесним бројем посланика, то јој се право не сме крњити ни због какве случајности, јер се тим правом уједначава пропорцијалност у заступању већине и мањине, које вреди за целу ону скупштинску периоду, за коју су избори извршени. (Подноси редакцију свога предлога Њ. В. Краљу).

Г. *К. С. Таушановић.* Ја ћу, господо, бити врло кратак. О самој изборној системи нећу да говорим, јер знам да ће о томе опширније говорити мој пријатељ г. Гершић. Ја хоћу само да напоменем како ми се чини да ће се врло тешко моћи обављати избори у тако великим изборним телима као што су читаве жупаније. До сада је тешко било са изборима повереника и у великим општинама, те су се морали бирати по појединим селима, ја шта ли ће сад бити у великим жупанијама, у којима се људи не познају, ако још у свакој искрсне по 50. 100 листа? Четири петине свију гласача искључиће се из бирања због саме физичке немогућности да дођу на биралиште. С тога ја предлажем да изборно тело буде срез.

Г. *Гига Гершић.* Кад ме је г. Таушановић изазвао, морам да кажем и ја своје мишљење. Овде се уводи једна новина, која се и у другом свету сматра као новина, а то је бирање по листама и са количником. Пошто је изборни систем језгро Устава, то треба о њему добро да промислимо, како не би доцније, при примени тога система, наилазили на тешкоће. Новост је и то да се такви детаљи изборног система уносе у сам Устав. То се у осталом може и бранити разлозима да се уставноме животу да један одређен и сталан тип, и да Устав због честих промена изборнога система не би губио од своје ваљаности. Али може се десити да је то и непрактично. Овим системом хоће се пропорционално представништво народно, хоће се да се и мањини обезбеди право да

буде у скупштини заступљена. Нисам против саме идеје, јер је то начело одиста напредно. Проучавајући шта бива у свету нашао сам да је настао велики покрет у корист ове идеје, и она је потпуно добра. Но ваља, разликовати принцип од *извршења*, треба се чувати да рђаво извођење не оштети једно добро начело. У покрету за ову идеју, који сам поменуо, јавља се много разних начина за извршење овога принципа. Најглавнији су облици обележени са Vote cumulatif, Vote limité Овај последњи, ограничено право бирања, био је примењен у Данској, Португалској и Бразилији, па је напуштен. У Данској и у Инглеској измислише два човека, *Андре* и *Хер*, у исто време, и независно један од другога, систем тако званог количника. По Херовом систему цела је држава једно изборно тело — unité du collège éléctoral. — Број свију гласача подели се са бројем свију посланика и цифра, која се тим дељењем добије, саставља количник. То би био систем најбоље пропорционалности. Таким начином могу да уђу у скупштину и поједини славни научници, који на локалним изборима не би никада били изабрани. Али тај систем има и својих тешкоћа. Кад се почео примењивати, видело се да ваља почети са мањим изборним окрузима. Цело се питање налази још у стадији контроверзе. Овде се за нас предлаже да се бира по жупанијама. У жупанији да се одреди количник. То значи да ће у разним жупанијама бити разни количници. И онда се може десити да мањина у једној жупанији стече право на једног посланика а толико иста мањина у другој жупанији остане без свога представника у скупштини. Осем тога може се десити да жупанија која има право на 10 посланика изабере само 8 а два не може да изабере. (Настаје жагор у целом збору. Чују се гласови «Није тако». «То је ствар рачуна»). Молим, ја на овоме не ензистирам. Али се може и ово десити да се гласови сувише растуре, јер може бити сувише много листа. Не заборављајте на наш партикуларизам, о коме је Њ. В. Краљ говорио. Немојте

да, од силне бриге за осигуравање *мањини* права, да и она буде праведно заступљена у скупштини, заборавимо на главни услов за правилну уставност, а то је *солидна већина* у скупштини, без које ће се владе сваки час мењати. У осталом мени је главно било да се покрене дискусија, да се што боље објаснимо те да сачувамо наш Устав од погрешака и непотпуности. Противан сам да се толики детаљи уносе у Устав. Довољно је да се унесе само начело.

Подпредседник г. Јов. Ристић. Ја сам већ имао прилике да молим овај поштовани одбор, да у оцени појединости овога предлога за Устав, има на уму целину његову, и да појединости доводи у везу са целином. Ову молбу и сад понављам. Све су ове појединости у вези са склопом законодавног тела. Ми смо скинули са дневног реда питање о дводомној системи, и стали смо на земљиште једнога дома. То смо чинили и у ужем одбору. Кад је овде била дебата о једном или о два дома, ја нисам узимао реч. Али сад, у вези са овим питањем, морам да додирнем у неколико и питање: за што је за наше прилике бољи један дом него два дома. Два дома препоручује наука; већина се писаца изразила за дводомну систему. А и у практици се зна, да од целокупног броја људи, у разним државама, које имају парламентарну владавину, 173 милиона стоје под владавином два дома, а само 9 милиона под владавином једнога дома. Ови други припадају већином нашем крају света, поглавито Балканском полуострву. Ту смо ми Срби, Грци и Бугари. Румунија, истина, није, али из других узрока: владавина туђа није јој уништила услове, који дају основу за дводомну систему. Што се у другим балканским државама није могла да одомаћи дводомна система, било је из познатих историјских узрока, што је конац сваког културног развића био у овим земљама пресечен кроз читавих пет векова. Са ускрснућем ових младих држава почела је и свака политичка радња испочетка. Ну, ако

се наука и изразила за два дома, она каже и то, да дводомна система не може бити корисна онде, где се намеће. И ми кад би смо се решили за два дома, ми би смо их земљи наметали. Није пресудно питање хоће ли бити два дома или један, но је важно питање: како ће се *организовати* законодавно тело, па састојало се оно из једног или два дома. Неко је рекао како су сви преврати у Србији везани за једнодомну систему. Поштовани старина г. Моја Гавриловић, члан овога одбора, рекао је том приликом «То су друге ствари". И ја понављам за њим: «То су друге ствари.» По своме службеном положају, ја сам дуго живео на истоку и проучавао прилике балканских држава, знам шта је било у земљама са два дома. Грчка је у почетку имала и сенат, али чим је дошло до промене Устава, сенат је укинут. Што је било и сувише бујно у Грчкој, то не беше скупштина, него то беше сенат. Краља Огона оборио је сенат а не скупштина. — Ми смо усвојили један дом, али под извесним резервама, потребним за добру израду закона и добру контролу државних послова. Да би се осигурало добро доношење закона предложено је, као *прва гаранција*, да сваки законски предлог прође прво кроз државни савет, потицао он од владе или од скупштине, која сада добија право формалне иницијативе, што до сада није имала. Предлози морају да прођу кроз државни савет, но његово мњење о тим предлозима, неће бити обавезно, али се оно мора саопштити народној скупштини. То ће ипак имати свога дејства, јер ће у савету седети људи од оваквих квалификација какве се овим нацртом предлажу. *Друга је гаранција*, што ће у самој Народној Скупштини бити посланика са квалификацијама по овоме предлогу, но неће их постављати влада, него ће их народ слободно бирати. Г. Гершић навео је речи инглеског научника Стјуарта Миља да треба интелигенцију помешати са народом. То су и наше побуде биле у ужем одбору. Али овде има и једна наша специјална

потреба. Прошло би више година док би народ по својој иницијативи приступио бирању интелигенције. Народ ће и даље за дуго бирати своје блиске суседе ма колико да има одабране интелигенције на расположењу. С тога није довољно да се интелигенцији само отворе скупштинска врата, него ваља интелигенцију *узести* у скупштину. Број посланика који са квалификацијом улазе у Народну Скупштину ми смо означили као једну четвртину целокупног броја посланика. *Трећа је гаранција* за успешан рад Народне Скупштине, да се она дели на секције, а ове на одборе, и да се сваки предлог чита по два пут у извесном размаку времена. — Ну *главна је гаранција* за усавршивање једнодомне системе, коју смо усвојили, а да би се попуниле празнине услед неусвајања дводомне системе — она, која *лежи у овој предложеној изборној системи*. Г. Гершић је рекао да је изборни ред душа сваке уставности. Делим потпуно то мишљење г. професора и потписујем га. Какав је данас изборни ред у Европи? Данас влада систем апсолутне већине, т. ј. да при изборима решава половина и један једини глас преко половине. Н. пр. гласало је свега 10.000 бирача. По досадашњем 5001 глас односи победу, а свих оних 4999 остају у «мањини» која нема свога представника. Ако је то право, онда не знам шта би било неправо! — Ово је могло опстати овако докле математичари нису пронашли други, правичнији начин. И у корист тога новога правичнијег начина, по коме би и мањина била сразмерно заступљена, осећа се јак покрет у целој у Европи као и у Америци; то се виђа сваки пут кад год је реч о изборним системима. Не велим да је ова нова система свуда већ и уведена, али је у корист њену покрет велики, јер је њена правичност очигледна. Не пропушта се ни једна прилика, а да се то питање не претресе. Кад можемо дакле и ми да се користимо искуством и науком, за што онда да и то не уведемо, кад устав земаљски из основа преображавамо. — Свака држава има своје потребе.

Ми имамо довољно узрока да се постарамо да умеримо наглост и бујност наших скупштина. Било је случајева да је свака влада имала скоро целу скупштину за себе, без опозиције. Таква већина после повлачи све за собом. Опозиција или је била са свим немоћна или сасвим угушена. Даље бива да, ако је влада јака, она вуче за собом своју већину скупштинску; а ако је мање јака, а већина бујна, ова потискује владу пред собом. Оба ова процеса воде на онај нагиб, одакле кола почињу ићи низ брдо, где нема ни чега да ову аномалију уставља. Устава је у два дома, али ми их нећемо. Остаје да владалац уздржава. Он у тим приликама распушта скупштину. Али тиме уводимо владаоца у уставну борбу. То не треба да буде. Треба дакле осигурати положај мањине; довести је у стање да може да задржава точак, и да његово јурење умерава. Господо! У Француској је у извесно време пет људи стајало на спрам неколико стотина људи у владиној већини, па је ипак то пет људи повукло за собом целу Француску. И ова нова изборна система, коју ми препоручујемо поштованоме одбору, састоји се у томе да и мањина има у Уставу гарантије, да може послати у Народну Скупштину своје прве политичке снаге. Нека и представници мањине сиђу у арену, нека јавно мњење буде у стању да чује и види шта и мањина хоће. — Г. Гершић вели да је за владу потребно да има своју већину. Ово начело народног преставништва по зразмери (пропорционално(не предрасуђује ништа на штету већине. Већина остаје увек већина, али и мањина долази до свога права. Нећемо да пет хиљада и *један* глас угуши 4999 гласова, који су по садашњем нула! Такву већину не познаје ова нова изборна система. Већина нека има власт, мањина нека буде контрола. — Да разгледамо још један пример из дојакошње системе. Да узмемо да једна жупанија има 20.000 гласача. Ну на дан избора њих 5000 није ни дошло на гласање. Гласало 8000 спрам 7000, и први су однели већину, однели све. Ово је *привидна* већина.

Окретни агитатори на овај начин долазе до овакве већине. — Сад још нешто о самој системи. Не бих улазио даље у ову ствар да је није Г. Гершић на познати начин изложио. Може ми поћи за руком да, овом приликом, понешто, у корист ствари исправим. До сада су позната три изборна начина којима се осигурава народно представништво по размери снаге разних у земљи познатих праваца. Или се даје мањини део који *од прилике* одговара њеној снази; или јој се даје део по сразмери њене *праве*, реалне, *снаге* У првом случају постоји ограничено гласање (vote limité) које допушта да мањина може изабрати одређени *(ограничени)* број посланика, и *гласање нагомилано* (vote cumulatif) по коме сваки бирач има право да све своје гласове да̂ *једном* кандидату; н. пр. ако се бира 10 посланика, он, у место да гласа за 10 кандидата, даје свих својих 10 гласова једном јединим кандидату. Често се ове две системе и комбинују. — Трећа је система ова наша; њу су назвали Херова. Г. Гершић је казао да су двојица (Хер и Андре) пронашли ову систему у једно исто време не знајући један за другога. Тачније је да је Хер изнео ову систему 1858 у Инглеској, а раније 1855 изнео је Андре у Данској. Г. Гершић казао је да ова система по количнику *није уведена у Данској*. Молим за допуштење да приметим, да она функционише у Данској већ 30 година на велику срећу и спокојство ове земље. А како и да не буде на срећу, кад је основана на очевидној правди, особито кад је саобразна и другим потребама земље. Остајући при своме примеру, рецимо да је пало 10.000 гласова на три разне политичке листе: на прву 5000 гласова, на другу 3000, на трећу 2000 гласова. Десет хиљада датих гласова подељених са бројем посланика (10) дају количник: 1000. Пренесемо ли овај количник на бројеве дате за поједине листе, имамо овакав резултат избора: Листа која је добила 5000 гласова, добија 5 посланика, друга листа са 3000 гласова добија 3 посланика, а трећа ли-

ста са 2000 гласова добија 2 посланика. По томе ће-ћина остаје већина али и мањина, по сразмери гласова који су на њу пали, добија свој део. Ја сам узео ове округле бројеве ради лакшег примера и разумевања. Нек сваки упореди ову правичну систему са досадашњом, по којој, као што сам рекао, 5001 глас односе цео број посланика, остављајући без икаквог заступника 4999 гласача. Казао сам да је на западу јак покрет у корист ове системе. Може ми когод с правом положити питање: па лепо, кад је та система тако добра, за што је тамо и не уведу? Узрок је прост и то овај: партије су ухватиле јаке позиције једна на спрам друге, па бране своје већине као иза бедема, а на штету евентуалних мањина. Партија клерикална, монархијска, републиканска, радикална и каквих већ има у разним државама, свака тежи да има апсолутне користи за себе, и с тога неће ову систему. Она би и могла бити опасна у држави, у којој има разних народности. Али у земљи једне народности, где нема засебних интереса ни црквених, ни народносних, ни других којих, она није и не може бити опасна. — Па како је она уведена у Данској? Ево како: Године 1855 буде Краљ овлашћен да сâм даде земљи устав. Краљ је имао у своме министарству једног вештог математичара, и овај изради ту изборну систему, која, по свој праведној основи задобије за се све чиниоце и Краља, и тако та система буде усвојена. У Данској су од онда мењали устав 2—3 пута, због губитка извесних провинција и због других узрока, али је ова система остала и показала се практична. И немамо узрока да мислимо да она неће са временом завладати и у осталим државама у Европи. Сваки пут, сваком приликом, сваке године то хвата све више корена на пољу науке, на пољу практичне политике. — Ја сам морао мало дуже да се задржим на овој земљи — Данској — која је мирна, срећна, без бурних сцена у свом парламентарном животу. И ако смо о каквим слушали, оне нису долазиле

од ове изборне системе. Ово је једина изборна система за гарантовање једнога дома. Ми овом системом желимо да у скупштини отворимо врата талентима и интелигентнијим члановима мањине сваке, која год буде. Мањина је, господо, контрола за заустављање државних кола на низбрдици. До сад је бивало, како је поменуо чини ми се г. Шапчанин да се «најбоље главе одмарају». Није непознат ни израз једнога бившег радикалног министра, који се недавно пожалио на радикалну скупштину рекавши: «Са оваквом се скупштином не може радити. Мора човек или да је слуша или да бежи.» Ова система то обоје не допушта. Крајности су искључене — Господо! Цела ова зграда уставна чини једну целину. Ишчупате ли јој један стуб, она на три стуба не може стајати. Г. Гершић избегао је да да̂ негативну оцену о овој системи. Он је *није напао с фронта*, али у толико ју је јаче *напао с бока*. Противу његовог тврђења да је ова система у стадијуму недовршености, ја сам вам казао да је она *већ уведена у практику*, а казао сам и узроке са којих још није могла бити уведена и у другим државама. Г. Гершић признаје *начело* ове системе као *напредно*, која се тим самим препоручује, али није, вели, за то, да се детаљи уносе у устав. Детаља у овоме предлогу, господо, нема, и све што је наведено, то је само начело, али начело у целини. Оставимо ли ми што неопредељено у уставу, онда ће бити међу нас бачена јабука раздора, и никад се више нећемо сагласити. Странке које би долазиле на владу, удешавале би принцип мањине према свом нахођењу. То би производило раздраженост, и ако се цело начело не унесе у устав, рађаће се све нова и нова питања, а то не може нико желети. Ово су, господо, резерве, под којима смо ми пристали на састав законодавног тела онакав, какав се налази у нацрту ужег одбора. Ово је један ланац установа, које су све једна за другу везане. Оне су усвојене путем компромиса свију странака у одбору заступљених. Ако би се ма која

странка сада предомислила, да одустане од усвојене изборне системе, она би напустила компромис и одрешила би руке и другим странкама, да и оне са своје стране одустану од уступака, које су принеле на олтар споразума у великом дёлу уставне ревизије којом се бавимо.

Г. *Коста Алковић:* Законодавно тело треба да садржи у себи елементе из свију партија, те да би сви «редови грађанства» били у њему заступљени. Налазим да је то довољно ујемчено овим члановима што су прочитани. Народно представништво је форум, пред који се износе све жеље и потребе народне. Једна партија, ма како моћна била, не може сама радити државне послове, па да буду најбоље урађени. Систем досадашњи нити је био здрав ни правичан. Овим се системом потпуно гарантује да свака странка сразмерно буде заступљена, а на надмоћност ни једна не губи право и могућност. Када се опозицији не допушта да она у народном представништву каже своје мисли, она онда тражи друге путеве и начине да их искаже. А много је корисније да их каже у народном представништву. И опозиција треба да је у скупштини, како би вазда могла, према потреби, примити управу земље у своје руке. (При свем том што налази да је предлог тако добар, подноси некакав предлог за исправку редакције).

Г. *Алимпије Васиљевић*: Да сам знао да ће г. Ристић говорити, не бих се јављао за реч. Сматрам да је после г. Ристићевог говора свака даља дискусија излишна. И ја сам за то да се у устав не уносе детаљи, него само начело, које мора ући у устав. Народ свакад најјаче осећа неправду. И у интересу правде, целисходности и политике, треба да се усвоје ове уставне одредбе односно изборнога начина, јер се њима ујемчава да и мањине имају своје представнике, сразмерно њиховој бројној снази. А њима се ујемчава и већина. Како би изгледала скупштина у којој не би било опозиције? Ја никад не бих желео, кад бих био министар, да ми

је скупштина састављена од самих либерала. Гласам за редакцију како је од ужег одбора поднесена.

Г. д-р *Михаило В. Вујић:* Овај систем, како је од ужег одбора предложен. није нигде примењен ни у теорији ни у практици. Има више разлога због којих нисам за њ. Прво, сувише је компликован, и та компликованост баш и повукла је за собом толике детаље, па и опет није ствар исцрпена, нити су предвиђени сви случајеви, који се могу десити. Оваки систем предпоставља врло јако развијену свест у народу. Друго, сваки од вас може се рачуном уверити да је у већини случајева могућност да се због осигуравања мањинама да уђу у скупштину, од две мањине направи скупштинска већина. Због тога би често морале долазити фузионе владе, а ово би доводило до трзавица у земљи. Ја бих пристао на тајно гласање куглицама, али да срезови буду изборна тела.

Г. *Стеван Д. Поповић* налази, да ствар није ни из далека тако компликована као што наводи г Вујић, и доказује то рачунским примерима, а међу тим је правичност на страни предложеног система. Не стоји то, да се у једној жупанији неће наћи 10 људи које свако познаје, те да ће с тога многи уздржати се од гласања. Неће бити ни оне раштрканости на многобројне листе, што је поменуо г. Таушановић, јер кад је потребно сто људи да саставе једну листу, онда ће се свака партија, која жели учествовати у изборима, постарати да јој се гласачи не растурују без нужде. У устав треба да уђу што тачније и што потпуније одредбе о изборном систему.

Г. *Данило Анђелковић:* Да сви бирачи једне жупаније састављају једно изборно тело, то је просто неостварљиво. С тога је за то, да се гласа по срезовима. Као год што би два дома било наметање народу једне установе, коју он неће, тако је исто и овај систем, а нарочито она одредба о квалификованим посланицима. Чини ми се као да је нека странка у Србији изгубила положај који би хтела овим системом да поврати, јер се ето то

хоће да две мањине могу својим савезом увек оборити већину. Ја примам компромис, о коме говори г. Ристић, али само у случајевима где партије морају да попуштају од свога програма, али никако у случајевима где може бити штете по државу. А међутим овај би систем био са свим штетан и убитачан за нашу земљу. Заштићавати овим системом пропале странке, сматрам да је наметање народу онога што он неће.

Г. *Гл. Гершић:* Г. Ристић није обратио довољно пажње на оно што сам ја рекао о овоме систему, који ја добро знам. Г. Ристић тврди да је овај систем уведен у Данској и да тамо срећно функционише 30 година. То не стоји. Истина је да је тај систем заведен 1855, али већ се 1863 почео крњити, а 1885 изнесен је Бајеров предлог, о коме још није решено. За то сам ја рекао да је ствар још у пројекту. У члану 40. Данског устава стоји само ово «Избори ће се вршити по пропорционалном систему. Детаљи ће се одредити изборним законом» За то сам ја предлагао да тако и ми урадимо. Стоји дакле у истини оно што је г. Вујић казао да овај систем, *у овој форми* није још нигде примењен. Кад се једна новина уводи, онда треба пазити да се њеним извођењем не нанесе штета самоме принципу.

Г. *Љубомир Молеровић:* Ужи уставотворни одбор испитао је све изборне системе, и нашао је да је овај набољи и најправичнији. О томе нас уверава и г. Гершић, који није био у ужем одбору, јер га хвали као систем потпуно напредан, тако, да би га чак он бранио, као што мало час рече. Према томе за мене је јасна ствар, да је систем по себи добар и правичан. Што господа, која говоре противу њега, веле да је жупанија сувише велика за једно бирачко тело, то отпада, јер се избори за целу жупанију неће вршити на једноме месту, него на више места у жупанији, те ће избори бити много лакши него што су данас, када се најпре морају бирати повереници, па тек после они иду на једно место да би-

рају пslаника. Не стоји ни то да токорсе цела жупанија не може познавати оних десет људи који се кандидују. Сетите се како је до сад Пчиња бирала Карапешића, и ако он није из тога краја. И зар кандидацију неће вршити саме политичке странке којима се новим уставом гарантује онаква слобода зборова? А народ ће за цело више веровати својим политичким вођима него појединим именима на кандидатским листама. И поред свију осталих добрих страна овога система, понајвише ми се допада што ће по овоме систему бити заступљене и свагдашње мањине и то својим најбољим снагама.

Г. ђенерал *Бели-Марковић:* Оној господи, која су говорила за овај изборни систем, немам шта да кажем, јер сам и сам за њ. Ну они што су говорили противу њега, нека кажу отворено, јесу ли они за то да народно представништво буде израз правих жеља, идеја, тежња, мишљења и осећања народних? (Сви ћуте). Ја понављам питање, нека одговоре господа, јер треба да смо у томе на чисто. (Неко рече: јесмо). Е, кад јесте, онда нека народ пошље у скупштину представнике свију праваца, којих има у народу. Нека и мањина буде заступљена сразмерно својој бројној снази. У противном случају жеље, тежње и осећаји једног знатног дела народа, не би се у скупштини никада чуле. И ја хоћу да већина влада, али права а не измајсторисана већина. За мој рачун од 10.000 већина је 6000, без питања да ли је та већина из једне партије или из више партија које су се могле сложити. По досадашњем систему оних 4000 били су већина, а то је неправда. Ја смело тврдим да радикали нису у већини докле год има тако много људи који не мисле као они. Нека они стеку *праву* већину ваљаношћу својих идеја и дела, па ћемо им се поклонити.

Г. д-р *Михаило В. Вујић* брани своје гледиште рачунским примерима из којих излази, да две партије сасвим неједнаке по својој јачини, могу по овоме систему добити једнаки број посланика.

Г. *Димитрије Стојановић* побија то његовим рачунским примерима, доказује да би избори по срезовима а по овоме систему били неправедни, по жупанијама били би правични, а у целој земљи била би потпуна правда. Ко је имао прилике да овај нацрт устава упореди с уставима осталих држава, могао је одмах опазити да је овај нацрт у свему опширнији. Па кад је већ тако да су многе одредбе овог устава излагане опширније, и то баш по захтеву оне странке, која је сада противу детаља, онда нема разлога да одредбе о изборном систему сужавамо; њих баш треба што потпуније изложити.

Г. *Тодор Туцаковић:* Бивао сам и у већини и у мањини скупштинској. Знам како већина мањину из свега искључује. И мањина је народ, и она има права да буде заступљена онде где се решава о срећи и судбини целога народа, а не само већина његова, за коју се често не зна, да ли је баш истинска већина. Ако би се доцније показало штогод непрактично у овом изборном систему, ја волим да се народ претрпи до Велике нар. скупштине која ће то поправити, него да се по досадашњем остави да једни имају све, а други ништа, и да има изгледа као да нису у својој отаџбини, него као да су у некаквој туђинској земљи.

Г. *Стојан Рибарац:* г. Таушановић изјаснио се против овог изборног система наводећи као разлог то, што ће то бити врло велики простор када се два округа споје у једну жупу, те да ће физички немогућно бити извршити изборе. Када ми остали, који то слушамо, не би живели у народу, и не би познавали прилике у којима се народ налази, могли би и поверовати г. Таушановићу. Али баш за то што и ми живимо и радимо у сред народа, тврдимо, да то не стоји како је он представио. Да цела једна жупанија неће познавати десет својих одличних људи за које може гласати, то не само да не стоји, него би то била жалосна сведоџба о свести и бистрини нашега народа, које ми иначе сваком приликом

хвалимо. Данас се зна и на много већем простору, него што га може захватити једна жупанија, сваки важнији човек, који припада којој странци. А када је несумњиво да ће се странке од сада још више груписати и пречистити, да ће вође партија имати начина да своје присталице увере како раде на добру народа, онда ће им партије све више веровати, па ће и гласати за људе, које им шефови партијски буду кандидовали. Не буду ли вођи достојни тога поверења, партије ће их напустити, и треба да их напусте, али одмах ће на њихова места стати други људи, који буду стекли поверење своје партије. У осталом врло чудно изгледа да два противника овога система, а оба чланови једне исте странке, господа Таушановић и Гершић тако противурече један другоме. Г. Таушановић доказује да се овај систем не може применити ни остварити у жупанији као изборном телу, а г. Гершић доказује да би овај систем тек онда био савршен када би цела земља била једно изборно тело. То само доказује да у њих нема утврђеног погледа на изборни систем, и да није никакав резон за нас да не усвојимо овај систем само за то, што се они у суђењу о овом систему не могу да сложе. (Даље побија рачунске примере г. Вујића тврдећи да је г. Вујић произвољно узео погрешне примере и на њима извео произвољно погрешне закључке о израчунавању већине и мањине).

Потпредседник г. *Милутин Гарашанин*. О овом важном питању дебата се поодавно води, и ствар је исцрпена. Све што се имало казати о њему, казато је. Чули смо убедљиве разлоге и за овај систем, и противу њега. Коме је што било тамно, постало му је јасно. Из самих разлога противу овога система, поцрпао сам уверење да је он потпуно правичан. То је потврдио и сам противник његов г. Гершић. Он је признао да тај систем значи велики један напредак, и само је за то против његове примене, што вели, да у овој форми још нигде није заведен. То је тврдио и г. Вујић. Међутим г. Ристић тврди

да тај систем функционише већ 30 година у Данској и да је Данска њиме врло задовољна и срећна. Г. Гершић рече да овај систем ни у Данској није сталан, и да већ има један пројекат којим се хоће та ствар другчије да удеси и боље усаврши. То све може бити. Али то је судба свију људских дела, да се дотерују и усавршавају. И за то још нигде у свету није одбачена једна установа, која се већ признаје као добра и таква каква је, само за то, што ће се она у својој апликацији дотеривати и усавршавати. Главно је да је тамо принцип уведен у живот, и што људи хоће да га усавршавају, а не да га одбаце, знак је да је у основи добар и користан. Г. Гершић задржава се на одредби Данског устава о изборном систему, и вели, да је тамо унесена само идеја, па тражи да и ми унесемо само начело, а појединости да оставимо редовном законодавству. Али у томе г. Гершић не узима у рачун прилике у којима је, и начин на који је, израђен устав Дански. Тамо је Краљ био опуномоћен да дâ земљи устав. И кад је тај посао радила једна памет, један човек, који је у напред знао судбину тога дела, т. ј. да ће се оно примити и извести онако, како га је његов творац сам замишљао, њему је лако било ставити у устав само начело а примену оставити да је унесе у закон онако, како је замишља. (У мојим белешкама стоји да је г. Гарашанин на овоме месту казао овако: «У Данском уставу јест само начело али за то што је тамо Краљ дао и устав и изборни закон"). Али у нас није тај случај. У нас, пошто су се све политичке партије, на врло еклатантан начин изразиле за промену устава, а ни једна није била у стању да га на своју руку измени, Његово Величанство Краљ предузео је, да то дело изведе. Али при запетости са каквом свака од наших политичких партија приступа да ради на овоме заједничкоме делу, у жељи да свака за се осигура што више користи, и где се устав израђује путем компромиса, ту није равнодушно да ли ће у устав ући само начело или поред њега

и његова примена. И ако поред самог начела не утврдимо и оно што је главно у примени, онда ми не налазимо да смо бог зна шта урадили, што смо изнашли једно добро начело које хвалимо. Кад смо већ нашли да овај изборни систем не само одговара потребама наше отаџбине, него као правичан, одговара тежњама свију, па и оних најмање распрострањених политичких партија у народу нашем, онда је наша дужност да га уведемо у устав онако, како га ми замишљамо, не само у начелу него и у примени; наша је дужност да му дамо одређен и утврђен облик, а не да оставимо могућност да се он касније изветопери, и да тиме буде сломљен најјачи стуб устава. — Што су нека господа рекла да је овај систем врло компликован, то не стоји. Он није ни мало више компликован, него данашњи начин избора у нас. Од свију досадашњих наших избора, узмите који хоћете и наћићете у њему неправилности. Врло ће их мало бити који су тачно по закону извршени. (Ово место гласи у мојим белешкама овако: Ја сам био и кмет и министар унутрашњих дела, па као такав тврдим, да ни десети део избора по досадашњем изборном закону није био правилан, толико је он компликован). Истина је да за овај систем изборни треба доста свести у народу. Али кажите ми, који је то изборни систем који је добар и цељисходан а да за њ не треба свести народне? Ако некакав народ врши изборе несвесно, онда за њега и није представнички систем владавине. Ја држим да наш народ има довољно свести за овакав начин избора, јер овај систем није ни мало замршен. Јест истина да за ову изборну систему треба јача партијска дисциплина, али нема сумње да ће она убрзати што је било споро и учврстити што је било лабаво. — Г. Вујић је наглашавао како ће две мањине често надјачавати већину, и како ће се с тога често прибегавати фузионим владама. То са свим може бити, и нека буде, зар је то неко зло? Има озбиљних политичких ситуација у којима су фузије једино добро

решење. На тај се баш начин и ограничавају поједине странке да не терају у крајности, свака у своме правцу, него да се погађају и сложе тако да правац њихова делања буде управоресултанта двеју снага. Ако од овога може бити штете за поједине странке, за отаџбину неће бити штете. — Односно састава законодавног тела ми смо у ужем одбору били подељенога мишљења; једни су били за два дома, други су били за један дом. И једни и други имали су важних разлога за свој захтев. Што се мене тиче, и ја сам био за један дом, и држим да су разлози са којих сам за један дом, потпуно основани. И ма колико да су тако исто уважавали своје разлоге оне који су били за два дома, они су пристали на законодавно тело у једном дому. Али тај пристанак био је резултат компромиса. Они су жртвовали своје убеђење, само да би се срећно свршило заједничко дело на које нас је Краљ позвао, али под условом да тај један дом буде састављен овако, како је предложено овим нацртом. И ми смо за овај систем не само за то, што је он по себи добар, него и за то, што је он резултат компромиса. Ваља знати, господо, да, ако би се одредбе ових чланова, који су данас на дневном реду, одбациле, онда би био срушен сав овај рад, онда би га ваљало са свим изнова почети — Да ове одредбе, овако потпуно изведене, треба да уђу у наш устав, најјаче ме је уверио баш сам г. Гершић. Он вели да је изборни систем душа целе уставности. И одиста је тако. Али кад је тако, онда где је место одредбама о изборном систему, него баш у самоме уставу, те да га поједине скупштине не могу по вољи мењати и изопачавати. Одбити овај начин избора можемо само са једнога разлога, ако се боримо да не изгубимо већину коју смо некако добили. — Овај изборни систем дело је правде и истинског напретка. Он је и прави барометар политичких праваца у земљи. Ја вас молим да га примите те да и народ зна, те да и

Краљ зна, те да и владе знају *право стање* политичких струја у земљи, њихово свагдашње растење и опадање.

Њ. В. Краљ: Са оном озбиљношћу, са оном мирноћом, која приличи старом државнику, говорио је г. Ристић, а *са својом познатом речитошћу* говорио је г. Гарашанин, шефови либералне и напредне странке. Они су поставили ово питање на његово право и природно гледиште. После њихових беседа Ја не бих имао скоро ништа ново да кажем у корист овога предлога. Ако Ја ипак узимам реч, то је с тога, што хоћу да цео народ зна узроке и разлоге са којих је Краљ пристао на овај изборни систем, што хоћу да народ у своје време сазна, да Краљ није примио једно парче хартије, за то што су му га три политичке партије поднеле, него да га је примио што је корисно за земљу и из дужности према својој династији, јер жели да овај нови устав живи дуже од досадашњег. — Ово је најважније питање целог устава. Г. Гершић је право казао да изборни систем чини језгро уставности. Ово је душа целога устава. Већ с тога морао бих и Ја узети реч. Али има још један разлог за то. У дебати је споменуто и моје име. Г. Гершић је напоменуо како сам Ја казао да у овој земљи има много партикуларизма, и како је с тога потребно да Краљ има у скупштини већину, која може вршити законодавну задаћу без прекида и без трзавица. Пратећи развијање ове дебате могао сам констатовати три разна мишљења. Једни налазе да је овај систем са свим добар, други да није добар, а трећи су у опште противу тога да и мањина буде представљена. Господа Таушановић и Данило Анђелковић неће заступништво мањине, неће бирање по листама; они хоће бирање по срезовима. Г. Гершић је напротив бранио принцип да и мањина буде заступљена, али држи да није добро овако како је систем изведен. Он жели да се одредбе о представништву мањине оставе изборном закону. Овако сам бар Ја схватио дух дебате — Г. Гарашанин је јасно разложио за што је ужи одбор

нашао да треба да те одредбе уђу у сам устав. Г. Ристић је поставио питање на његово право земљиште, казавши да је то дело компромиса. Г. Данило Анђелковић узео је на се неблагодарну улогу да побија г. Ристића изјављујући сам, да му оскудева знање државних теорија, па је упитао вођа либералне странке од куда је то он саде за два дома, кад у програму либералне странке стоји један дом? Одиста од куда је то да г. Алимпије Васиљевић овде, а г. Стојан Бошковић у ужем одбору говоре за два дома? Ја мислим да је то отуда што се политички програми морају да мењају према приликама у земљи, и Ја мислим да је година 1887 узрок што су данас либерали за два дома. Г. Анђелковић рече да му изгледа као да је нека партија изгубила своје бедеме, па хоће, осигуравањем представништва мањине, да задржи бар једну бусију и да би странка која је у већини, изгубила од своје важности, ако пристане на преставништво мањине. То не стоји. Напротив она тиме добија у моралном погледу, у свом родољубљу, ако пристаје на дело правде, да и друге странке буду заступљене. Г. Анђелковић сигурно мисли да оне политичке странке, која један пут изгуби већину, треба са свим да нестане с лица земље. Он не увиђа да би то било врло опасно за земљу, у којој би се то могло догодити. Од тога морала па до линчовања — врло је близу. Позната је ствар да је главна махна парламентарнога система у Европи у опште у томе, што већине свуда терориту мањину, и што прикупљају у себе медиокритете а одбијају најодличније и највиђеније људе. Има врло даровитих и врло учених људи који баш за то не могу никада продрети у скупштине. А дешава се и то да је оно што је већина у скупштини — мањина у народу. За доказ нећу се послужити примером г. Белимарковића, нећу да вређам ни једну странку, него ћу се послужити једним примером из Француске. Године 1873—74. под Маршалом Мак-Махоном, поред свега тога што је републиканска странка била у народу у већини,

она је у парламенту била у мањини. — Г. Ристић узео је за пример Данску. Налазим, што се мене тиче, да је г. Ристић изабрао земљу, која може да се поноси и својим институцијама и својим Краљевским домом. Данска је године 1861 претрпила једну страшну несрећу, она је била тако рећи сатрвена. И она се брзо не само као држава опоравила, него је њен Краљевски дом дао Русији Царицу, Грчкој Краља, Инглеској будућу Краљицу. Између посла који се сада у нас ради и онога, што се у Данској догодило, има много сличности. 1660 године установљена је у Данској апсолутна монархија, која је имала једино да очува нераздвојност државну. Године 1836 настане слободоумни покрет и год. 1834 дата је Данској нека сорта устава, по коме су заведене провинцијалне саветодавне скупштине, какве су биле и Србији до 1869. Године 1848 јави се покрет да се те саветодавне и провинцијалне скупштине претворе у законодавну скупштину, и год. 1849 вотиран је устав који и данас важи. Тај устав, је претрпео неке промене 1855. Тада су политичке партије осетиле да оне нису у стању да граде устав па су онда умолиле Краља, да он сâм да устав земљи, што је он и учинио. Па каква је данас ситуација у нашој земљи, и има ли какве сличности између онога што се онда дешавало у Данској и што се догађа сада у Србији? Питање о промени устава повлачи се у нас још од 1873 год. Први је г. Гарашанин као народни посланик 1874 поднео предлог за промену устава. Од тада сте имали разне владе из разних партија, прошло је 14 година како сви траже промену устава, и ни једна влада, ни једна партија није била у стању да изради нов устав и да га протури. И шта је најзад било? Морао је сам Краљ да узме иницијативу, да сазове највиђеније људе из свију партија, и заједно с њима да израђује нов устав, који ће се после изнети пред велику народну скупшину. Разлика је само у томе што ја не октројишем земљи устав, као што је радио Краљ Дан-

ски, него сазивам све политичке партије да се сложе на томе послу и да усвоје устав на који могу сви пристати. Па зар ће капацитети свију политичких странака у Србији дати доказа да се нису могли сложити ни на таквоме послу? Није овде место да политичке партије остварују свака свој програм, свака свој политички идеал. Да је се то хтело, Краљ би позвао једну партију и примио би њен устав. Али Ја то нисам хтео. Десет година се виче да Краљ неће устав. Јест, Ја га нисам хтео, јер нисам хтео да наметнем Србији устав једне партије јер сам био уверен да би то било злочинство наспрам земље и народа. Г. Белимарковић причао нам је неки дан из свога политичког живота, како се брзо изгуби и највећа популарност у овој земљи. Факт је да се сваки, који је на управи земаљској мора трошити, а камо ли у Србији где државна мисао још није могла уватити дубокога корена. Ја сам у такој земљи морао да чекам време када могу да дадем земљи устав, на који ће све политичке партије пристати и на који и Ја могу пристати. Не треба се варати. Што је данас већина, то може сутра бити мањина. Што је данас популарно не може до века остати популарно, по самим законима трошења. За то сам сматрао да би било злочинство, целој земљи наметнути устав *једне* партије. Хоћете ли и после овога упитати: ама за што Краљ наваљује да и мањина буде заступљена у законодавном телу? Чули сте за што, хоћу да један пут престане закулисна, а да настане отворена и поштена политичка борба. Круна је до сад имала посла са скупштинама састављеним од све самих среских величина, од све самих среских политичара. Капацитети и први људи у овој земљи нису могли ни ући у скупштину. Хоћете ли да Краљ у овој земљи до века води рачуна само о мишљењу попа Данила, Љубе Молеровића и Аксентија Ковачевића, и ако они, кад њихово мишљење у скупштини победи, нису у стању примити управу државну у своје руке? Ја налазим да је боље осигурати да у скуп-

штину уђу људи као што су Ристић, Гарашанин и Сава Грујић, јер ће сваки од њих, кад победи у скупштини, бити одмах у стању да као министар остварује оно, што је као посланик у скупштини тражио. — Г. Вујић је рекао да предложени изборни систем неваља за то, што наш народ нема још довољно развијене свести да по њему бира. Ако је тако, ако народ одиста нема толико политичке свести, онда за што тражите да он буде законодавац? Подајте му нека решава о својим мостовима, друмовима итд, а у законодавно тело пошљите људе који су за тај посао. Од 1869 године пратим Јарад наших скупштина и уверио сам се, као што се сваки може и сад уверити, ако само проучи све скупштинске протоколе, да изузимајући чисто политичка питања 99 °/₀ свега што су скупштине радиле, не тиче се државних, него среских и општинских послова. Таква скупштина не може да врши законодавну улогу онако као што треба да је врши. И то су Мени признала два радикална министра, речима «да се с оваквом скупштивом не може радити;» у опште, има ли игде земље у којој једна странка, која је годинама владала, кад сиђе с владе не може да пошље ни 3—4 своја човека у скупштину? А то се у Србији до сада непрестано понављало. За што? За то што не ваља изборна система, што ни десети посланик нема правилан избор. Да би колико толико избегао изборне марифетлуке и каишарлуке, који су по досадашњем изборном закону могућни, послали смо. као што знате, комесаре у сва изборна места, и то комесаре из све три партије, само да велика скупштина буде прави израз воље народне. У место да руководе изборе непартајично, већина комесара агитује за своје партије. Може им се, таква је досадашња изборна система.

Мислим да није потребно о томе даље говорити да је предложени систем далеко бољи. Остаје још примедба г. Гершића да би ваљало само начело узети у устав а детаље оставити за изборни закон, јер вели да и у тим

детаљима има разних система. Када би се тако урадило, онда би *страст одређивала меру правде*, а у питањима математике нема спора. У осталом занимљиво је, да овде неће детаље у уставу баш они, који код штампе и зборова нису могли да натрпају довољно детаља у устав, који су тражили да устав чак на сахате одређује, када што треба да се учини. Да, појавила се и зебња да се две мањине могу фузионисати и постати опасне за већину. Па то може да буде и по сваком другом изборном систему. Ми смо већ имали либерално-радикалну фузију и ако нисмо имали уставне одредбе да и мањине морају бити заступљене у скупштини. Па и данас по целој земљи имамо пуно локалних фузија за изборе. У осталом где стоји то, да се мањине морају фузионисати? Зар тако исто не може једна мањина приступити већини па с њоме направити такозвану *солидну* већину? У осталом неће бити никакве штете, ако од сада наше већине буду мало *мање* него што су до сада биле. У најуставнијој земљи на свету, у Белгији, скупштинска већина никад не износи више од 10—15 гласова. Сада је први пут за 30 гласова јача. Треба ли вама да причам како грдне већине терориш у мањину? Треба ли вас да потсећам на оне силне законске одлуке, које су преко колена саломљене, које су на врат на нос доношене за то, што гомила већине дрекне «да се реши, да се реши!» јер неће противно мишљење ни да *чује*. Има још једна страна овога питања коју нико није узимао на ум. Ако овај, овако састављен збор, у коме су први људи из народа, први чиновници, први државници, цвет српске интелигенције, и сума државног искуства, ако би такав збор одлучио да се у устав запише само «начело» а не сам систем изборни, о коме је реч, ја се бојим да тиме овај збор не би издао сведочанство о својој неспособности за овакав посао, или о његовом зазирању да не учини нешто «непопопуларно». Међутим ми ово не радимо за то да нам пљеска оно 628 људи који ће састављати

велику народну скупштину, већ радимо за то, да новим уставом станемо на пут свима политичким злоупотребама, већ радимо да овој земљи осигурамо шире слободе и јачи ред. Не пишемо ми овај нови устав само за оних 628 људи, него за цео народ, не градимо ми овде закон само за нас, који сада живимо, него и за многа поколења, која ће иза нас настати. Ако велика народна скупштина одбије ову изборну систему, неће бити наша срамота, цела Европа признаће да је наш устав био добар, али да народна свест још није била довољно развијена да га разуме и прими, и *онда ће остати стари устав*. Јер, не треба да се варате господо! *Ја не ћу ни једну запету попустити од онога што се овде утврди.* — Хоћете ли још да говорите?

Г. *Др. Мих. Вујић* износи малу личну исправку због Рибарчевог говора.

Њ. В. Краљ. Нико се није више јавио за реч. Дебата је свршена. Ко је за предложену редакцију прочитаних чланова нека седи, ко је против нек устане. (Огромна већина седи. Устаје десет радикала). Оглашујем да је предложена редакција свију прочитаних чланова примљена.

Г. *Таушановић.* Молим за реч о самом гласању.

Њ. В. Краљ: Доцкан г. Таушановићу. Гласање је свршено. Ја сам нарочито питао жели ли још ко да говори . . . Следећи састанак заказујем за сутра у 9 часова пре подне.

Овај је састанак завршен у 3 сах. по подне.

(НАСТАВИЋЕ СЕ).

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ДИРИЈА

(НАСТАВАК)

IV.

Мати и Син.

На углу булевара Менилмонтанског и улице, поред зида гробљанског (Père-Lachaise) која носи жалосно име улице Мира, уздиже се кућа, у којој се пре неколико година беше настанио један механџија. Окречена црвено, ова крчма не би привлачила већу пажњу него остале овакве зараде, исте боје, којих је било на сваком кораку дуж тога ружног булевара и јадних улица које се гранаху десно и лево од њега — да није носила чудно име: «Код великог дана».

Намештај се састојао из простих столица и неколико мраморних столова, умашћених и умрљаних вином. У дну се налазио контоар са плеханим полићима, литрама и чашама; изнад њега, на стубу покривеном црвеном чохом, стајаше гипсана биста Републике са фригијском капицом на глави. Више бисте стајаше обешен велики венац од смиља, обавијен крепом; на празном простору, у средини венца падао је у очи црним словима на белој хартији, датум: 22—29 Мај 1871. Мало ниже пружала се слика, у бојама, пожар у Паризу: Контрола, Министарство финансије, Тилерије, Општинска кућа у пламену; мале црвене тачке обележаваху омање пожаре; батерије Версаљске и савезне батерије Butte-Cchaumont и Père Lachaise бомбардују бесно једни друге и проламају ваздух ђулетима, која се укрштају изнад вароши у пламену, као ракетле . . . Овде онде, прикуцане на зид слике извађене из илустрованих новина: Теофил Фере, Росел, Делклиз,

Раул Ригол. Милијер и т. д. Испод сваке фотографије беше прикачен струк црвенога смиља.

Кад пођу јутром на рад, са алатом на рамену и лулом у зубима, радници застану код врата ове крчме, и ако није отворена, лупају у прозоре вичући: „Еј, крчмарице, зар данас не мислиш устајати?" На то би се чуло, како под тешким корацима шкрипе басамаци који везују доњу собу са малим станом изнад ње у првом спрату, гас би био упаљен у соби пуној разноврсних мијазама — смрада од уквареног пића и синоћњег дима дуванског, врата би се отворила и крупан би глас одговорио: Ево, децо одмах! Ушав, и стојећи пред келнерајем као животиње на појишту, они пружају своје чаше да их напуни до врха она, коју су назвали крчмарицом.

То је била жена велика и крупна, којој форме имађаху онај масивни облик који вајари дају статуама што представљају вароши и каријатиде. Њено лице, покривено жућкастом дебљином, на којој се видела дуга бразда једног ожиљка, сачувало је трагове правилне и строге лепоте. Чело је красна облика; над њим густа проседа коса оштра као чекиње, зачешљана натраг без раздељка, као у човека. Нос имађаше лепу праву линију, уста, са дебелим црвеним уснама, изгледају начињена да певају ратне песме. Широка брада, глас промукао и дубок, допуњиваху мушкобањски карактер ове главе.

Двадесет и пет година раније, Аурелија Видал, вредила је као најлепша девојка у Quartier Latin. Сликари, вајари — од којих беше читава колонија настањена у тим крајевима — узимаху је за „модел" у њиховим радионицама. Она је тако учествовала у великом броју слика и статуа које представљаху Клитемнестру, Јокасту, Сафо, Фредегонду и Лукрецију Борџију, јер нешто силно и трагично, што се опажало у њеној лепоти, досудило је овој жени да представља нарочито трагичне јунакиње.

За то време, Аурелија имађаше више љубавних веза, међу осталима и са Михаилом Косталом, тада слушаоцем

права. Управо у то доба роди се дете, коме се Костала примио да буде, истина не отац, али бар кум. При крају царства, она беше члан трупе једног позоришта у предграђу и играла је са извесним успехом улогу Тероањ де Мерикур, у неком историјском комаду из времена револуције. Плескање које је добијала у тој улози, а можда и сећање на декламаторске тираде које је избацивала, није била без уплива на њен доцнији живот. Кад се прогласила париска Комуна, она се баци у побуњенички вртлог, пола из убеђења, пола из глумачког нагона — као да је Комуна била нека врста «поновног представљања» комада, у коме је она нашла толико пријатног задовољења за своје частољубље, и из кога је у исто време поцрпла збуњене појмове о историји, и ситницама револуционарним, од којих је себи направила капитал уских, погрешних и за њу непобитних идеја, природне последице фанатизма, који се тим идејама подржава.

У почетку, она се задовољавала да у црвеној народној туници парадира на даскама кафанских позоришта певајући на сав глас, пред публиком одушевљених комунара, песму Ça ira и Кармањолу. Остали певаху ове дивљачне химне грађанског рата у кору за њом, лупајући у чаше. Плескаху јој, и ношаху је у тријумфу, и ово плескање и узвици, ово брутално миловање гомиле, опијаше је, и удесетоространчаваше њену занесеност. На скоро јој се досади да само избацује стихове, ма како ови били жестоки, против «Шуана» Версаљских, и придружи се побуњеним батаљонима, у оделу маркетанке са пушком на рамену. Кад војска уђе у Париз, видели су је како пуца на улици као какав човек, како вуче топове и пали куће .... Да је могла, она би попалила цео Париз. Нађена као мртва код једне барикаде, са куршумом у плећима и убодом бајонета на лицу, она би скривена код својих пријатеља докле трајаху страшни дани угушивања, који дођоше после пропасти Комуне, избеже чудом неким протеривање и стрељање; и пошто се крила неколико

месеци, појави се опет, и измоли од вештака, списатеља и политичара, које је некада познавала, извесну помоћ, која јој допусти да може дати своје дете у школу а себи купити механско право у Белвиљу. Радња јој иђаше добро, јер имађаше многобројних посетилаца међу радницима из тога кварта. Нека врста легенде беше се испрела око улоге коју је Аурелија играла за време Комуне. Придаваху јој почаст да је она избацила последњи метак угушене побуне; причало се, да се на последњој барикади она усправила увијена у црвени барјак, и да је усред кише од танади, излажући своје тело на нишан војсци, певала колико је грло доноси припев једне песме од Вермеша:

Vive la Commune qui soûle
Les braves b...... de vin bleu.

Стари радници седе браде, они који су преживели крваву недељу, показиваху млађима са поштовањем ожиљак на њеном образу. Колико храброст толико и њена доброта учинили су је веома популарном. Знало се да је милостива срца за сиротињу, увек готова да подели са њом свој комад леба. Није било ни једног од ових суровпх радника међу којима она живљаше, који јој се није дивио као јунакињи, а волео је као сестру. Неутолива мржња против свега што спада у ћивтински ред, мешала се у срцу ове необичне жене са човечним осећањима које она изражаваше на неки мистичан начин, и са живим милосрђем спрам малих и поништених, «парија» друштвених, пролетаријата, који она свим срцем називаше браћом својом. Од како власт беше прешла из руку консервативаца у руке републиканаца, од како је амнестија вотирана, њена крчма је постала нека врста сталног клуба, у коме се у бесконачност говорило о Комуни прошлој и будућој, о «Великом дану» јунака и мајских мученика — у коме се политичке мржње потпириваху непрекидним сећањем на кланицу коју су извршили «Версаљци». Непомична иза своје тезге, Аурелија

би слушала пажљиво. Понекад би се позвали на њено сведочанство, замолили би је да реши какву сумњиву тачку ове страшне историје, да исприча како је управо било, да каже кога је дана, где, и у каквим околностима погинуо тај и тај вођа савезнички, кога је она познавала.... Крчмарица би тада затворила очи, прибрала се мало и отпочела да прича полагано, угушеним гласом: и сви би људи ћутали, а језа би их подузимала слушајући је. Причала је шта је све она урадила тих проклетих дана, којих је спомен не остављаше никад, шта је видела од ове неопростиве трагедије. Мало по мало глас би се загрејао, очи би се засветлиле као да виде пред собом страшне слике, јасне испрва само за њу, но које је она живо цртала својим слушаоцима, тачно их описујући. Она устаје, маше рукама, прича последњи отпор — у Père-Lachaise-у, међу гробовима — Комуну на последњем часу, опкољену у Белвиљу како пуца из топова на Париз, експлозије, пожаре и оно што се догађало иза зидова од „кланица" у Мазасу, Рокети, Лобо-у.... На то би се у суморних пијаница очи засијале, и одсев грађанскога рата засветлио би у њиховим глупим зеницама.... Учинило би им се да пред собом виде гомиле камења умрљаног крвљу, лешеве поређане као снопље жита поред зида, код кога се стрељање вршило, страшног зида, изрешетаног танетима а попрсканог парчетима мозга.... И кад изађу из крчме, опијени пићем и беснилом, кад пењући се уз брдо пут Белвиља, погледају на велику варош испод брда, многи од њих помишља, идући кући, како би лепо било видети Париз да пламти као ватра у ковачници.

Сваке године, за време крваве мајске недеље, Аурелија иђаше у Père-Lachaise, чим би почело свитати. Обично би села на клупу, у пустом делу гробља, далеко од ћивтинских гробова — који не смеју да се приближе овој врсти предграђа мртвачке вароши — близу оног несрећног угла у коме је извршено стрељање, и где узвишење земљишта опомиње на ужасно ђубре које је грађански рат ту за-

копао. Равнодушна спрам тишине, мира, пролетњег дана природиног, она остајаше код својих мртвих догод се не би затворила врата, прелазећи у памети сат по сат ужасне дане, сањајући снове пуне мржње и крвавих привиђења. Тих дана, чувари би је с муком натерали да оде с гробља. Они је, у осталом, одавно познаваху. Неки се сећаху да су је виђали пре више година са једним дететом. Водила га је правце углу који гробље прави са стране Шаронске, код «зида» где је извршено стрељање, и који покривен црвеним венцима изгледаше из далека да је умазан свежом крвљу. Показивала му је фригијске капице, троуглове, социјалистичке знаке нацртане у средини црвенога цвећа, революционарне посвете које иђаху уз венце, безбројна имена урезана ножем у камену, окружена девизама пуним претње. Пролазећи близу ње чули су испрекидане реченице у којима се говорило о боју, барикадама и сечи .... Дете слушаше, суморно и пажљиво, са намрштеним обрвама. За тим би се враћали не говорећи ни речи, и мирни посетиоци, рођаци који долажаху да метну венац на гроб каквог милог покојника, окретаху се да са чуђењем погледају ову жену са трагичним лицем како корача алејама, вукући са собом ово бледо дете, дивљачног погледа.

Аурелија се могаше видети и на јавним зборовима. Она долажаше на њих обучена у стару горњу хаљину, кроз коју се опажаху њене крупне форме; излизано ткиво хаљине бељаше на шавовима. Руке би држала у џеповима, главу би носила увек покривену црвеном капом, ишла би час сама, час опет са сином — дететом, које је некад водила на гробље, и које сад постав човек, беше сарадник *Одметника*. Прављаху јој места, посађиваху је у први ред, понекад збор чак захтеваше да јој се да̂ место на трибини. Она слушаше озбиљно, одобравајући климањем главе предлоге најбунтовније и најбесмисленије. По каткад би затражила реч, и забацив капу натраг, устала би полако као у сну. Све би одмах

ућутало. Прве речи излажаху с муком из њених уста, потом, наједанпут, она би планула у страсне нападе против издајица, проданих душа, «угњилелих дебелих» ћивта, који експлоатишу народ; изјављиваше да је анархиста, и тражаше као једино средство за спасавање и ослобођење пролетаријата: «пропаганду делом.» Она управљаше на погинуле од 1871 говоре пуне ватре:

«О ви који сте положили живот за свету ствар Револуције друштвене, јуначки мртви...! На то плескаху бурно са свих страна и лупаху ногама: цела би се сала подигла, песнице се уздизаху и промукли гласови урлаху: «Живела Комуна! — докле она као каква чудесна пророчица, продужаваше да избацује у сред вике, бесне клетве против друштва....

Еле, истога дана кога су званичне новине јавиле да је шеф Државни поверио Костали задатак да састави министарство, један човек и жена, којој одело издаваше другачији сталеж од већег дела становника овога кварта, стадоше око десет сати у вече спрам црвеног прозора крчме «Код великог дана.» У тај пар врата се отворише да пропусте једнога госта који излажаше, и силуете људи, који сеђаху или стајаху, указаше се за тренутак, у сред густога дима, докле се гласови промукли од вина простираху по улици заједно са светлошћу која удари на другу страну улице, у зид гробљански, на који беху наслоњена ова два лица, посматрајући шта се збива. Врата се затим затворише, угушујући ларму разговора, ублажујући својим стаклима покривеним паром јаку светлост гасну која светљаше унутра.

— Видите какав је то ћумез, рече човек. Остајете ли ипак при вашој намери, Тереза?

— Ех, пријатељу, где могу видети иначе ту жену и њенога сина и говорити с њима ако не овде?... У осталом, ви знате добро да ја нисам девојчица.... Зар ћете се ви бојати више него ја да уђете у механу у којој радници пуше и пију?

— Бога ми, слушајте: ја нисам демократа као ви. одговори Фаржас. То ми се чини исто тако, као кад бисте захтевали да уђем у јарак међу медведе у зоолошкој башти.... И још нисам сигуран да ли овде не смрди више но тамо.... Али кад баш хоћете, нека буде!.. Само вам и опет велим да не верујем да ће вам корак што помоћи.

— Не можемо ипак пустити да сваки дан вуку нашега Михаила у блато, а да не покушамо штогод... Читали сте, јуче, онај нов напад у *Одметнику!*.. А после, ви знате добро да ја не долазим само за то овде: ја умирем од жеље да познам ту жену и тога младића.... Хајде, Петре, да уђемо! – Фаржас отвори врата и обоје уђоше у механу. Људи, у радничком оделу, стајаху пред контоаром и млатаху рукама доказујући. Други сеђаху за малим мермерним столовима, скљуњени, са очима угашеним, обузети суморном укоченошћу која претходи опијању. Било је ту столара, са широким сомотским панталонама на пруге; машиниста, са рукама поцрнелим од зејтина и угљȁ; зидара са лицем белим од малтера као да су млинари; позлатара и металних радника којима се у коси светљаше прашина метална из њихове радионице; старих брадатих социјалиста, са изгледом завереничким, који пијаху ракију у једном ћошку читајући новине; талијанских каменорезаца, мајстора надгробних споменика, који играху карте, са шареном, лабаво везаном марамом око врата, с цигаром у зубима, с финим црним брковима који лепо пристајаху њиховом бледом лицу, с косом наковрченом и умазаном помадом, с кадифли-очима, с лажљивим осмехом, и с изгледом као да су вештаци...

— Гђа Видален? упита Фаржас једнога келнера, који пролажаше носећи полиће и чаше.

— Крчмарица? Ено је!... одговори човек. И он показа Аурелију, где седи за столићем близу контоара, и пришива дугме на неком прслуку. Тереза јој приђе и са нешто устезања у гласу

— Госпођо? рече јој.

Аурелија подиже главу коју беше сагла на шав, и одговори оштро:

— Овде нема никакве госпође... Зовите ме грађанком, ако вам се свиди!...

— Па лепо, грађанко, отпоче Тереза мирно, ми бисмо желели, Господин — опростите!.. овај грађанин и ја — да се с вама мало разговамо.

— Ах, лепо! почните... говорите.

— Само, рече Фаржас, то што имамо да вам кажемо мало је интимне природе; и кад би било могућно да се уклонимо из средине ових около, који би нас лако могли чути....

— Другови који су ту, све су моји пријатељи, одговори она живо. Ја немам ништа скривено за њих. Али ако баш хоћете, хајдемо горе.

Она пође напред на уврнуте степенице и уведе их у своју собу, која беше сиромашног изгледа. Намештај се састојао из гвозденог кревета, стола који уједно служаше као умиваоник и неколико столица. Једна за'рђала пушка са бајонетом вишаше о зиду, испод неке црвене заставе у које се и на материји и на држаљу виђаху трагови од куршума. На спрам ње, слика Тијерова окружена цртежима који представљаху сцене стрељања из 1871. Тереза, изненађена, застаде за један час пред овом сликом.

— Зачуђава вас што видите ту главу овде, рече Аурелија, је л' те?.... То је један од оне двојице људи, које мрзим најгоре на свету.... Годи човеку кад гледа слику људи које мрзи — као и оних које воли — и ето зашто хоћу да имам увек пред очима тога крвника!... Што се тиче другога... не треба га ни спомињати... Чекам да и он цркне, па да га прилепим до његовог заштитника, а можете ми веровати да би ми био милији други зид за њих!.. Дакле, пошто смо сами, чиме вас могу служити?

— Бога ми — рече Петар, то је врло просто, па ипак није лако објаснити . . . . ако сам добро разумео то што сте сад изговорили . . . Ми смо, ова госпођа Готије и ја, Петар Фаржас, пријатељи Косталини . . .

На ово име, она уздрхта, и лице јој доби израз страшног гњева.

— Ах, рече им, баш сте погодили! . . Он је тај други о коме вам говорах мало час, моја друга мржња, то је он!

— То су ми казали, госпођо, одговори Тереза благо. али ја не могах веровати . . . Надах се, да сте сачували колику толику успомену из времена кад — ако се не варам — не бејасте његова непријатељица . . . .

— И кад му бејах љубазница, је л' те? Довршите што мислите и не обилазите толико око речи! . . . Мислите ли да ме је стид рећи пред вама да је Костала био мој љубазник? . . Није него! . . . Ја нисам лицемерна ћивтиница, и не бојим се данас речи више, но што сам се бојала дела, кад сам била млада и лепа! . . . Мој љубазник? Јест, ваш Михаило је био то, заиста . . . па чак . . .

— Да, знам . . . . знам! . . . Можда и нешто више, је л' те? . . . Казали су ми то, посвећена сам у све . . . Али, онда, ако сте и за један дан, за један час, за један минут само поверовали то, за што поступате, за што — нарочито — пуштате вашег сина да тако поступа с тим човеком? То је ужасно, уверавам вас, то је страховито . . . . Чак хтедох рећи да је . . . неприродно! . .

— Само полако, Тереза, прекиде је Фаржас, ви идете и сувише брзо! . . . Госпођа вам није казала а није ни могла рећи да је сигурна: она претпоставља, мислим, да је то могло бити . . Али то је све! . . И управо за то, — допустите ми да вас на то подсетим, госпођо, — наш пријатељ није могао да се прими бриге око вашег сина колико сте ви то, без сумње, желели. Ако ћемо по правди, ви нисте имали права да се на њега љутите . .

Аурелија се беше подигла; и успрсив се, са прекрштеним рукама, она отпоче:

— А, зар ви, адвокате, мислите, да ја мрзим вашег пријатеља само за то што ми он није хтео помоћи да одгајим мога сина!... Изиђите из те заблуде, молим вас!... Девојка из народа, као ја, зна шта има очекивати од ћивте с киме је имала дете: кал за матер, а чак ни корице хлеба за дете!.. То је страховито, али је тако, и тако ће остати до дана док не будемо срушили ваше прљаво друштво.... А тај ће дан доћи, стрпите се, стрпите!... Оно што никад нећу Косталу опростити... никад, разумете ли....

У тај мах подиже се велика галама у доњој соби. Један мушки глас, јасан, звонак, надвлађујући све остале, рече:

— Добро вече другови, добро вече!..

— Ах Боже, узвикну Тереза, ослушнув, то је Михаило доле!

— Није, госпођо, рече Аурелија. То се мој син вратио из редакције.... Сличност оба гласа, врло је чудна, зар не!.. Шта велите?...

Глас продужаваше:

— Да, Председник министарства! Подлац који је под поморанџама у Сан-Рему чекао да судбина пресуди између Версаља и Париза, између реакције и социјалне револуције, док су вама, на барикадама, разбијане главе у одбрани Републике против Вандејаца! Председник министарства!.. трбушати Орлеанац, ренегат демократије, који нас сматра као пијано робље и прети нам својим најамницима, у оном Белвиљу, који је некад сам, кад су му требали његови гласачи, називао *Градом слободе*. Председник Министарства, пријатељ великодушних убица народних...

Тереза и Фаржас слушаху запрепашћени ову огорчену грдњу, у којој, чудна ствар, налажаху не само звук

гласа Косталиног него и његову жестину, његов начин оптуживања, дах трибунски који загреваше његов говор.

— Хтедох вам рећи шта нећу никада опростити Костали настави Аурелија. Ви то сад знате: мој син је узео на се, да вам каже. . .

Приближив се, затим, отвореним вратима, она се наже на ограду од степеница и викну:

— Марије, оди овамо горе!

— Ево мајка одмах. . . . Донео сам ти коректуру од мога сутрашњег чланка . . . видећеш какав сам доручак спремио за сутра Председнику министарства.

Он говораше то пењући се уз басамаке, својим јаким и звучним гласом, у коме се опажаше врскање мангупа Париских. Како је довршивао последње речи, он застаде, зачуђен кад спази онога човека и жену које не познаваше. Поглед жељног љубопитства који Тереза управи на њ, прометну се у поглед запрепашћења кад виде, како мало одговараше спољни изглед појму који она беше себи створила о њему по гласу, и по жестини његових речи:

То беше младић кржљавог изгледа; са кратком коврчастом косом спуштеном ниско на чело, сужавајући веома простор коже између косе и обрва. Црне очи беху дубоко упале а над њиха се беху јако испупчиле обрве. Његово чело широко и ниско, прав нос, четвртаста брада, даваху му профил римске медаље. Доња вилица беше јако искочила напред, као вилица у паса лисичара који не пуштају што су шчепали: и овај детаљ додаваше још једну црту изразу неукротивог упорства које беше карактеристика овог строгог лица. Обучен беше у дугу црну блузу са рукавима какве носе штампарски раденици, а на глави имађаше црн мекан шешир без пантљике, какви се купује за неколико гроша у свима дућанима. Дуги и мршави прсти беху му умрљани мастилом. У руци је држао коректуру свога чланка, извађену на дугачком листу хартије, коју пружи матери, говорећи: — пази;

можда се још није сасвим осушило. Аурелија узе хартију и спустив другу руку младићу на раме рече:

— Мој син Марије, грађанко! . . . Ако сте ради видети човека који сам штампа чланке које пише, погледајте на њ!

Овај излив материнског поноса као да доведе сина у нестрпљење.

— Добро, добро! рече он сухим гласом понашајући се као сељак кад говори са женом. Доста о томе. . . Седи. . .

По том окренув се Терези и Фаржасу

— Ви имате да говорите са мном? упита их, стојећи, једном руком наслоњен на столицу на коју Аурелија беше послушно села.

— Јесте господине, одговори Фаржас. Кад смо мало час свратили у штампарију рекоше да сте мало пре отишли кући: и ето за што смо дошли.

— Па лепо. ево ме. . . Шта хоћете од мене?

— Господине, рече Тереза, ја сам једна од ваших ревносних читалица . . . то сте ви, што се потписујете «Vindex“ у *Одметнику*, је л' те?

— Да госпођо, ја сам тај, одговори он хладно.

— Ваши су чланци веома красноречиви.

Он се не помаче.

— Веома красноречиви, али врло строги . . . за једнога нашег заједничког пријатеља, господиновог и мога . . разумећете . . да сам желела да се споразумем са вама и вашом матером . . . не би ли било могуће убедити вас колико су претерани и сасвим неправедни ваши...

Она говораше са усиљавањем, збуњена упртим погледом ова два светла ока, налик на два црна дијаманта, укоченошћу положаја и непомичношћу овог бронзаног лица. Она додаде осмејкујући се на силу да би сакрила забуну која је беше обузела и обраћајући се Петру, као да призива у помоћ:

— Јел' те пријатељу да имам право?

Марије, окренув главу ка Фаржасу, упре му до дна душе онај исти оштри поглед, којим је хтео да скроз проникне Терезу — као што би учинио човек који извуче мач из груди првог противника и почиње да се брани од другога.

— Савршено, одговори Фаржас. Није вам довољно што нападате политику Косталину — на то имате права — него нападате и његову личност са жестином. . .

— Од које је он сам дао пример спрам својих противника. . .

— Али његови су противници били и против Републике, а ви, рапубликанац. . .

— Пре но што сам републиканац, ја сам социјалиста: а овај се човек усудио рећи да нема социјалног питања!

— Зар је то тако страшно?

— Јесте, господине, веома страшно!

— На тај начин, господине, рече Тереза, никакав обзир: ни његове заслуге, ни његово поштење, ни његов патриотизам нити доброта. . . .

— Заслуге о којима говорите, стечене су у служби ћивтинске Републике, а ту Републику ја мрзим колико је и он мрзио царство. У његове чисте руке не верујем; јер и ако он не краде, ипак допушта да краду они око њега, и на сву прилику вуче користи из тога. На патриотизму му нисам благодаран: јер се буним против апсурдног и штетног појма о отаџбини, који даје оружје и баца два народа један на другога, на велику славу неколико сабљаша, а на несрећу стотинама хиљада људских створења. Што се његове доброте тиче признаћете да је он био нешто обвезан спрам моје матере ако не и спрам мене. У данима чемера и патње које смо препатили, кад сам био толико подао да се обратим њему, да заиштем од њега не милостињу него мало помоћи, протекције, ја сам нашао његово срце тврдо као овај

древени сто. . . Ах он је правог соја ћивтинског, . . . Не говоримо више о томе човеку, госпођо, ја га мрзим! . : .

Он изговори последње речи са тако ужасним изразом да Тереза разумеде да је узалудно више наваљивати. Она устаде:

— Опростите ми госпођо, а и ви, господине, што сам вас узнемирила.

И, заједно са Фаржасом она сиђе низа степенице, пређе брзо доњу салу и изађе на поље.

Пођоше мало, не говорећи, пут Виљете. Дуга линија фењера губљаше се у мраку, осветљујући бледом и нејасном светлошћу ниске куће са мрачним прозорима, јадног изгледа, нешто сабијено и жалосно што задаваше страх — или куће са собама за издавање под кирију, у којима се скриваше злочин и неваљалство. Булевар беше скоро пуст, Овде онде светљаху се у мраку механице, бацајући црвену светлост на калдрму; и видео би се у сенци како се посрћући упутио овим светиљкама какав несрећни полу-пијани радник, који иђаше да се тамо са свим опије. С друге стране булевара зид од гробља, висок и прав као зид од тамнице, са нејасним силуетама надгробних споменика: разврат, пијанство, смрт.

— Ох, рече Тереза, узимајући под руку свога пратиоца, ужасне улице! —

— Да . . . . сад видите да није вредило долазити.... Нисам ли вам говорио да не ћете успети ништа?

— Ништа . . . имали сте право. . . . Ваља их пустити да продуже своје дело мржње. . . . Какав окорео и узан партизански ум! Каква мајка и какав син, пријатељу!

— Занимљиви, зар не? . . . Нарочито син који је другчије памети од ње. Док је говорио, посматрао сам оно ниско чело, оне мало растављене очи, састављене обрве и непријатно модро и мршаво лице. . . Каква лепа глава малога Брута, шта мислите, драга моја? . . . или

каквог завереничког свештеника Жака Клемана? . . . А, шта велите?

Тереза се устави за час на рече:

— Ах, Боже мој, ви ме пријатељу ужасавате! —

— Ба, одговори овај смешећи се, не бојте се! Михаило није ни диктатор, ни краљ Француске. . . Да су Брут или Жак Клеман имали могућности као Марије Видален, да излију свој жуч у новине, не би им пало ни памет да учине оно што су учинили. . . . Не лупајте главу о том угурсузу, молим вас: чините му и сувише части кад га се бојите.

— Ко зна? . . . Опомените се оног заповедничког покрета, оног охолог гласа а нарочито оног погледа! . . . Кажем вам, да има нечега страшног у очима тога човека. . . Па какав необичан глас! Још ми непрестано зуји у ушима, гони ме. . . . Можете ли веровати, пријатељу, да сам љубоморна! . . . Кад помислим да она жентурина има сина, и да је можда, човек кога сам љубила . . . ах Петре, то мало чудовиште је од мене украдено!

— Тако се изразила, пре неколико стотина година, једна красна жена, Валентина Висконти, говорећи о копилету свога мужа. . . И не слутећи, Терезо, ви сте украли једну историјску реч, којој има пет векова!

— О пријатељу, понеке речи изгледају старе јер су давно први пут изговорене; али осећање које оне исказују, тако је скроз људско, да те речи остају вазда нове.

(наставиће се)

Превела **М.**

ВИ....

Ви, те вам слаба душа у мору сујете тоне,
У кругу што се чује ваш родољубља глас,
Ви, те вам у *малом* срцу пусте се жеље гоне,
Снивајућ славу, час' —
Покажте вашим радом, прегнућем вашим, дјелом
Дому, народу своме ваш родољубља мар,
Стан'те на браник права узгоренијем челом
За општу свету ствар.
Бацајте маску с' лица, отворте ваше груди
Чистој истини неба. Манитe „празан глас"
И разметање ваше; будите дјелом људи
И народ славиће вас.

У Мостару 25. Марта 1891.

Алекса Шантић

ФИНАНСИЈЕ БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА

(РАЗГОВОР УРЕДНИКА „ОТАЏБИНЕ" СА Г. М. ТРГОВЦЕМ)

III

Румунски буџет.

Поред вотираног буџета за рачунску 1890|91-ву годину, послали сте ми извештај, који је румунски министар финансија поднео законодавном телу о мотивацији за сваку појединy позицију у буџету предложеном за рач. 1891|92-гу годину. Овај је извештај врло интересантан, јер у њему имају, поред цифара предвиђених прихода, и цифре фактички наплаћене у последње три године. Ја сам из тог извешћа саставио реферат о главном румунском буџету за 1890|91-ву год., т. ј. за време од 1-ог Априла 1890 до 30-ог Марта 1891-ве. Он је вотиран с оваквим главним цифрама:

Приходи . . . . , . .	164,869.000
Расходи	164,127.831
Вишак	741.469

Од *државних прихода* узећемо најпре приходе од непосредних данака, и ту имамо:

Од порезе на непокр. имање (земља, зграде)	10,800.000
« « за друмове и мостове (замена кулука)	5,000.000
« патента на радње	2,600.000
« порезе на плате (5%)	2,400.000
« крчмарине (право на продају алкох. пића)	4,600.000
« приреза 10% на ових 5 врста непосред. данака, којим се подмирују држ. трошкови око наплате непосредних данака . . .	2,290.000
« кажњавања преступника против крчмар.	30.000
« таксе на наслеђа	80.000
Свега предвиђено држ. прихода од непосредних данака за 1890/91	27,800.000

А фактички је од тих позиција наплаћено у години 1887/8: 27,040.847, у години 1889/90: 27,988.913. За годину 1888/9-ту било је буџетом предвиђено 27,500.000, разрезано је 28,210.545, а наплаћено је 27,359.277. Остало је на дугу 1,124.566.

Од *посредних* данака најважнији је извор у *царини*. Из извешћа о спољној трговини Румуније, која сте ми послали, изнећу упоредо три године.

	1884	1886	1888
Од увозне царине .	14,958.240	16,676.139	20,320.592
« извозне царине	1,617.383	497.456	432

— Шта? — упитах ја — зар је у Румунији укинута извозна царина?

— Укинута је 1886 године. Оних 432 динара што их видите у 1888-ој години, то је од тескера и од малих споредних такса. Па при свем том што се народном

извозу учинила тако велика олакшица, да је увозна царина са свим укинута, опет државни приходи од царине расту из године у годину и то рапидно: Они су у години 1889|90 дотерали на 22,925.530, а за год. 1891-ву предвиђени су са 23,500.000. Не тако наглу, али ипак повољну прогресивност показују и државни приходи од таксених марака, судских и административних такса

	НАПЛАЋЕНО		ПРЕДВИЂЕНО
	1887|88	1889|90	1890|91
Таксене марке . . .	5,051.435	5.554.257	5,750.000
Судске и админ. таксе	2,095.129	2,498.048	2.350.000
Глоба за преступе закона о таксама . .	96.164	96.258	100.000

Друга врста посредних данака, то су *таксе на винограде и шљиваке* и таксе на *производњу* шпиритуозних пића. Ове су таксе за годину 1888|89 фактички донеле 8,317.121, али с обзиром на неке измене у дотичном закону и правилима за његово извршење, за 1890|91 предвиђено је из тог извора само 7,000.000. Искуство је показало да је у пркос учињених измена, приход ипак већи но што се предвиђало, и тако је у предлогу за буџет 1891|92 стављено

Од таксе на винограде и шљиваке .	950.000
« « « производњу алкох. пића.	6.700.000
	7,650.000

то значи 9% више за последњу годину.

— Молим вас, г. М. Да саберемо часком колико ћари румунска држава од самих алкохолних пића?

— Можемо. Да узмемо фактичке приходе из тог извора за две године.

	1887|88	1889|90
Од крчмарине (непосредно) . .	4,464.098	4,708.065
Додатак од 10% на тај непосредни данак	446.409	470.806

Казна од преступника овога зак.	23.589	11.418(!)
Од таксе на винограде и шљив.		872.506
« « « производњу пића	8,274.187	6,573.874
« казне за преступе ове таксе	29.169	1.019(!!!)
	13,217.452	12,646.688

— Ове су цифре одиста врло речите. Приход од крчмаринског права порастао је за две године за 6%, и ово је доказ да се крчме множе; приход од такса смањио се за 10% због поменутих измена у закону, али *производња* алкохолних пића се није смањила, јер у првом полгођу последње рачунске године, сама такса на производњу пића (без таксе на винограде и шљиваке) дала је фактички 3,923.803.[1])

— Јесте чули, то су колосалне цифре. Просечно 13 милиона државних прихода од самог алкохола. А Бог ће их знати колико се на ту суму удара општинских приреза! —

— Мени те цифре не изгледају тако колосалне. Ја држим да су данци на алкохолна пића у Инглеској, Русији, а можда и у другим државама, још много већи, него што су у Румунији. По моме скромноме мишљењу *главно је ни чим не сметати производњи алкохолних пића за извоз*, а Румунија не само да не наплаћује ништа за *извоз* алк. пића, него га *потпомаже* нарочитим *наградама*. Што је мени чудновато, управо загонетно, то је оно, да се казне за преступе противу дажбина на алкохолна пића *смањују* из године у годину.

Да пређемо сада на државне приходе из оног извора који је знатно допринео консолидовању румунских државних финансија, а то су *монополи*. Фактички бруто-приход од монопола *соли* (земаљска потрошња и извоз) дао је године *1861/62*: 3,116.058, а после 19 година

[1]) То је 20% више него за исто време у 1890 рач. год. и према томе је вероватно да неће подбацити ни друго полгође последње рач. год.

1889|90 дао је 6,875.337. Монопол *дувана* који је године 1879|80 донео 20,957.053, дао је после 10 година (1889|90) 31,031.361. Монопол *кресавица* (жигица, који је установљен 1886) дао је за прву годину 1,034.632, а после две године 2,276.270. Монопол *карата за играње*, који је такође 1886 установљен, дао је прве године 136.196, а после две године 290.215. Ванредни приходи и казне за преступе противу свију ових монопола изнеле су 1887|88: 45.573, а после две године 71.713. Ево сад да видите како су предвиђени приходи од ових монопола за годину *1890|91*-ву.

Од продаје дувана . . .	32,500.000
« соли у земљи . .	5,800.000
« извоза соли	1,200.000
« кресавица	2,400.000
« карата за играње . .	250.000
« ванр. прихода и кажњ.	100.000
	42,500.000

Сада су на реду приходи од *државне привреде*. О приходима државних железница нисам у стању да вам изнесем никаквих детаља, јер ми нисте могли набавити специјални буџет румунских железница. У главном буџету нашао сам само суму *чистих* (нето) *прихода од државних железница*, а она износи 12,750.000. Сада ћемо редом поменути и остале приходе од државне привреде. Пошто у Румунији свако надлештво плаћа за све што му ради пошта, телеграф, железница, државна штампарија или апсански заводи (и ако по јевтинијој такси него што раде приватнима), то само *министарство унутрашњих дела даје државне привреде*

од пошта	3,118.000
« телеграфа	2,182.000
« држ. штампарије и зван. новина	846.000
« држ. процента на заради осуђен.	100.000
Свега .	6,246.000

Министарство *финансија* има *следеће приходе:*

Од камате коју плаћају држ. дужници . .	400.000
« пресуда главне контроле	10.000
« продаје непотребних ствари	20.000
« отплате оних 400.000 позајмљених фонду за цивилне пензије	40.000
« отплате на 1,369.000 позајмљених хипотекарном заводу у Јашу	100.000
« дивиденде на државни капитал уложен у земљораднички кредитни завод (cassa de credit Agricol)	550.000
« учешћа државе у чистом добитку народне банке	900.000
Свега .	2,020.000

Па и министарство *војно* има своју *привреду*. Оно добија

Од појединих општина накнаду, што војни помпијери врше пожарничку службу у тим општинама	733.000 [1]
« продаје барута	550.000
« школарине у изв. војним школама . .	76.000
« кажњавања за преступе противу правила у пристаништу Костанци	10.000
Свега .	1,369.000

Министарство *спољних послова* зарађује на пасошима и визама 50.000, код својих посланстава и конзулата (сигурно опет на визама) 65.000, и од таксе за ступање у румунско поданство 6.000 — свега 121.000.

[1]) Ево које општине плаћају:

Букурешт	186.000
Јаш	93.000
Галац и Крајова	84.000
Плојешт, Фокшан, Брајила по 38.000 . . .	114.000
Ђурђево, Турн-Северин и других шест вароши по 32.000	256.000.

Министарство *просвете* добија од такса за сведоџбе школске о свршеним средњим школама и универзитетским студијама 125.000. од уписне таксе на универзитетима 6.000, и од среске субвенције средњим школама 105.000 — свега 236.000.

Чак и министарство правде зарађује на службеноме листу касационог суда — 1.500.

Разуме се да су највећи приходи *министарства које управља државним имањем*, *земљорадњом*, *индустријом и трговином*. Оно прима годишње:

Од аренде на држав. мошије у Румунији. .		14,709.000
« државних шума у Румунији		3,400.000
« додатка на аренде за плату државних чувара и шумара		340.000
« продаје држ. имања у Добруџи	1,000.000	
« аренде « « « «	300.000	
« « риболова « «	500.000	
« таксе на пашу « «	700.000	
« наплате децимала « «	45.000	2,545.000
« држ. винограда у Румунији и Добруџи .		152.300
« разних прихода на државним имањима у Румунији и Добруџи		1.752.000
« државних мостова	95.700	
« « камен. мајдана . .	35.000	
« « Бања	70.000	
« « баште у Букурешту .	1.500	
« школарине овог министарства .	160.000	
« прихода прив. фонда Зоцима за издржавање једне школе . . .	15.000	
« административних пресуда овог министарства	15.000	392.200
Свега .		23,301.000

Али не само да су цифре државне привреде по себи већ доста крупне, оне још расту из године у годину, као

што се може видети ако их упоредимо само за четири последње рачунске године

ФАКТИЧКИ НАПЛАЋЕНО	ЧИСТОГ ПРИХОДА ОД ЖЕЛЕЗНИЦА	ОСТАЛИХ ПРИХОДА ДРЖАВ. ПРИВРЕДЕ
1887—1888	10,209.530	29,344.111
1889—1890	11,764.427	32,757.101
Предвиђено:		
За 1890—1891	12,750.000	33,294.500
„ 1891—1892	13,500.000	34,183.000

Па и ту морам приметити да је експлоатација железничке линије *Сучава—Јаш* прешла у државне руке тек 30 октобра 1888. Међу тим ми још нисмо готови са рубрикама државних прихода. Има још једна која се зове «разни приходи», у којој налазимо читавих 10 милиона, ево од чега:

Добитак од државне депозитне касе (која је налик на нашу управу фондова) . . .		1,000.000
Од продаје државних имања у Румунији која носе мање од 10.000 годишње . . .		1,200.000
« редовних непред. прихода .	500.000	
« ванредних « « .	1,200.000	1,700.000
« наплаћене вересије прошлих година[1]) .		3,000.000
« наплате кукуруза позајмљеног сељацима[2])		500.000
Готовина државне благајне 30 септембра 1889		500.000
		10,069.000

[1]) Ова вересија није толико од ненаплаћене порезе, већ је више од ненаплаћених прихода државних имања, и то скоро искључиво у Добруџи. Та „наплата старе вересије" донела је фактички 1887—1888 године 1,760.785, а 1889—1890 године 3,083.377.

[2]) Скоро сваке године држава позајмљује сељацима кукуруза на изхрану у оним крајевима, где кукуруз није добро родио, па га после наплаћује следећих година у кратким ратама. Од ове позајмице фактички је наплаћено:

1887—1888 године	. . . . .	81.614
1888—1889 „	. . . . .	245.063
1889—1890 „	. . . . .	651.853

Тако. А сада да пређемо на *државне расходе*. Прва је рубрика «државне обвезе», и разуме се, она је највећа. *Румунија плаћа интереса и отплате на своје државне дугове скоро 57 милиона годишње.* У буџету за рачунску 1890—1891-ву годину предвиђен је ануитет државних дугова овако:

за камате	47,710.815
за амортисање	9,216.135
	56,926.950

— Pardon г. М. што вас прекидам. Да ли би ми могли казати, колико су номинално износили државни дугови Румуније у почетку ове рачунске године?

— Ево вам података за четири године:

1-ог	Априла	1888	било	је	држ.	дугова	.	789,353.923
1-ог	«	1889	«	«	«	«	.	873,048.804
1-ог	«	1890	«	«	«	«	.	900,585.096
1-ог	«	1891	«	«	«	«	.	979,783.971

— Страшне цифре. Било би занимљиво када би човек могао сазнати мало њихове историје. Како је Румунија дошла до таквог терета државних дугова? —

— Ја имам једну табелу свију румунских зајмова. Када би се тим цифрама додало мало текста, могли би имати кратак извод из историје румунских државних дугова, али ја се бојим да не злоупотребим стрпљење ваших читалаца, ако тиме напунимо неколико страна више у «Отаџбини»?

— Изволте слободно, ми ћемо вам сви бити само захвални. Ви знате да ми мислимо да смо ми најпрезадуженији народ на свету. Неће бити штете да видимо како је ишло задуживање најближега комшије.

— Добро. Моја табела има дванаест позиција.

I. Зајам закључен са банкарском кућом Опенхајм, године 1866, у номиналној вредности од 31,600.000 са

8% интереса, да се исплати за 23 године. Последња рата овога дуга исплаћена је 1889 године.

II. Зајам за железницу Сучава—Јаш, закључен 1868 у номиналној вредности од 51.535.640, са интересом од 7½%, да се исплати за 99 година.

III. Године 1872 морала је држава да плати друштву за грађење својих железница суму од 9,985.321 динара, и она ју је позајмила од своје сопствене депозитне касе, под условом, да ту суму постепено исплати до 1912-те године.

IV. Кад је наступила Струсбергова катастрофа, морало се прекинути и грађење румунских железница. У след тога, а у свом интересу, тако звано француско друштво аустријских државних железница, да би добило везу са румунским железницама код Верчерове, посредовало је, те је Румунија могла у Паризу закључити зајам за довршење својих железница у номиналној вредности од 44.600.000 са интересом од 5%.

V. За подмирење ратних трошкова Румунија је 1877 и 1878 издала државних новчаница (банкнота без интереса) од 20 динара за суму од 26,600.000. Златна киша коју руска војска пусти на Румунију за време свога пролаза и бављења у тој земљи, не само што подиже народно благостање у опште, него оснажи и државни кредит румунски. Овај се у толико јаче подигао што су румунски капитали живо учествовали у куповању румунских железничких обвезница, које одмах после Струсбергове катастрофе беху пале на 52, а које су до краја 1887 године нотиране између 65 и 75, па онда пређоше и курс од 80.

VI. Железница Јаш—Букурешт—Верчерова беше већ у државној експлоатацији, и тако су 1880. повучене све старе железничке обвезнице, а место њих издате су нове у суми од 237 милиона са 6% интереса и амортизацијом за 44 године.

VII. Те исте 1880. године повукоше из саобраћаја и све оне државне обвезнице, које су издате још под

кнезом Кузом за исплату земље спахијама, када су ослобођени сељаци, па и њих заменише новим у суми од 31,600.000 са 6°/₀ интереса за 44 године амортизације.

VIII. Јачање домаћих капитала омогућило је да држава за ширење своје железничке мреже направи 1881 зајам у својој сопственој земљи, и то зајам од 47,948.000 са 5°/₀ интереса. По свој прилици за то, да би се лакше цео зајам у сопственој земљи уписао одређена је брза амортизација овога дуга, т. ј. он се отплаћује за 19 год. Овде морам још један пут да поменем привредно развиће. Године 1880, 81, 82 беху добро родиле, цена храни беше добра (а познато је да храна чини главни извоз Румуније). Тих година установљена је народна Банка, хипотекарни заводи и они за осигуравање. Године 1883 и 1884 беху лошије; осетио се штетан утицај европске аграрне царине. Ажија, која је 1882 варирала између и 1 и 2 °/₀. попе се на 6—7°/₀. Године 1885 и 1886 беху са свим рђаве. Жетва слаба, цене ниске, насташе трговачке кризе са многим банкротствима. Ажија за злато попе се на 19°/₀. Државни буџет за 1885—1886 показа 4,493.248 фактичког дефицита. 1887-ме, у след добре жетве, поправи се ситуација. Година 1888 беше средња, 1889 добра, 1890 одлична. Ажија на злато поче још 1887 падати, а 1889 је услед мудрих мера са свим нестаде. Међу тим и за време привредних тешкоћа у земљи, државни кредит Румуније у туђини није слабио. Године 1882 створена је Румунска рента са 5°/₀ интереса и амортизацијом за 44 године. Сви накнадни и ванредни кредити које су законодавна тела вотирала, покривени су продајом те ренте.

IX. Од 1882 до 1888, дакле за 7 година продато је за 436,525.000 Румунске ренте. За последњих 100 милиона у години 1888 био је курс 90°/₀. Од новаца који је добивен овом продајом ренте, подмирен је војни кредит од 230 милиона на утврђења (фортификације), и 160 милиона што је утрошено на друмове, железнице итд.

X. Од год. 1882 до 1889 направила је румунска финансијска управа више операција са својом депозитном касом. Остатак дуга био је 13,313.894, од тога је 1888 исплаћено 2,659.261; остало ће се заједно с интересом од $3\frac{1}{2}\%$ исплатити у ратама до 1899-те год.

XI. Као прву меру за регулисање валуте. вотирало је законодавство, да се повуку натраг државне новчанице од 20 динара, које беху издате за време рата и за ратне потребе. Министарство Финансија апелирало је за тај циљ на домаће капитале, и отвори упис на 32,500.000 румунске ренте са 4% интереса. 80% курса, и 44 године амортисања. Публика је толико жудела за регулисањем валуте да је првога дана (3. Фебруара 1889) уписала $284\frac{1}{2}$ мил.

XII. У Мају и Јуну 1889 вотирала су законодавна тела ове издатке:

На нов војни кредит за утврђења . . .	15,000.000
За исплату друштва које је раније експлоатисало железницу Сучава—Јаш . . .	735.000
« грађење локалних железница	6,030.000
« куповину нових вагона	7,848.000
« покриће дефицита по закључном рачуну за 1887—1888	1,386.926
За губитак на продаји сребра и куповини злата да би се регулисала валута	12,000.000

Да би покрио ове кредите, Румунски министар фининсија закључио је са Немачком банком у Берлину 50 милиона ренте, са 4% интереса, по курсу од 84% и амортизацијом за 44 године.

Сада да сумирамо све државне дугове Румуније, које смо побројали у ових дванаест позиција. Они износе	1,013,378.356
Од тога амортизовано: Зајам Опенхајм .	31,600.000
Повучено из циркулације државних новчаница	26,260·000

Од осталих 10 позиција амортизовано до Априла 1890	54,933.258
Остало 1-ог Априла 1890 државних дугова	900,585.098

Законодавна тела овластила су још крајем 1889 год. Министра Финансија да изврши конверзију свију државних дугова са 6 и 5% на румунску ренту са 4%. Конверзија железничких обвезница извршена је још у марту 1890. и врло је вероватно да би г. Герман успео да конвертира још лане бар још и оне зајмове који су са 6%, да није настала аргентинска криза, која је покварила целу финансијску ситуацију. —

Даље је законодавство лане вотирало још 40 милиона на железнице и друге грађевине. —

Сада да прегледамо румунске финансијске операције у последњој рачунској години 1890—1891-вој, која се ономад завршила.

1-ог Априла 1890 било је државног дуга .	900,585.098
Да одбијемо амортизацију за 1890/91 . .	9.216.135
Остаје	891.368.961
Железничке обвезнице са 6% (од 1881) повучене натраг	230,960.000
Остаје	660,408.961
За замену повучених обвезница са 6% издато ренте са 4%	274,375.000
За покриће ванредних кредита 1890-те издато ренте са 4%	45.000.000
Стање рум. држ. дугова 1. Априла 1891	979,783.961

Ма да је сума дугова фактички знатно порасла, опет ће ануитет за 1891—92-гу бити 56,976.512 дакле само за 49,562 динара више него за годину 1890—91-ву. —

— Са свим ми је то јасно, 230 милиона железничког зајма са 6% замењено је са 274 милиона ренте са 4%. Тиме је дуг порасто, али је ануитет остао скоро исти

а међу тим је та операција омогућила да се око 40 милиона ефективно уложи у продуктивне циљеве, у нове железнице итд. Иначе, без тога, ануитет би био мањи, и ако је дуг већи. Управо ова конверзија могла би се популарно овако представити: Марко узајмио из управе фондова 120.000 динара по 6% интереса, а Јанко узајмио од приватног само 100.000 динара али по 8% интереса Ако се оба дуга отплаћују у ратама за 44 године, Јанко ће много више платити него Марко, и ако се за мању суму задужио. Али сада да вас још нешто упитам: Да ли је у след замене сребрне монете златном исцрпљен цео кредит који је законодавство вотирало у 12 милиона за регулисање валуте?

— Није. Колико је мени познато Румунија је до сада продала 5 милиона комада сребрног новца по 5 динара, а набавила је за 25 милиона злата, и на тој операцији изгубила је 7 милиона.

— Хоће ли морати Румунија још да продаје сребрне монете да постигне потпун паритет између сребрне и златне монете? —

— То зависи од разних фактора. Најглавнији је: колика је минимална вредност једне новчанице Народне Банке. Ако је њена најмања новчаница 50 динара, онда може остати више сребрне монете у циркулацији, него кад би најмања новчаница Нар. Банке била 5 динара. По моме, наравно са свим немеродавном мишљењу, за Румунију је боље да прода још 10 милиона сребра па да допусти Народној Банци да издаје новчанице од 5 динара у злату. —

— Је ли регулисање валуте у Румунији штогод сметало радњи њене Нар. Банке, је ли јој смањило добитак? Ви знате да наша чаршија држи да је за сваку Народну Банку корисније и комотније кад је циркулација сребрна него кад је златна? —

— Колико је мени познато Румунска Народна Банка дала је бољу дивиденду 1889 год. под златном валутом

него 1887 када је сребро било општа валута, и када се злато као еспап куповало и продавало са 6—9%. Међутим када добијете билансе румунске Народне Банке, видећемо и то опширније. А што сте у чаршији чули да је за Народну Банку *комотније* кад је општа валута у сребру, и ја велим да је то за њу — комотније...

— Али да се вратимо државним расходима Румуније. Ома иза ануитета долазе трошкови око исплате тих ануитета, који износе на 700.000. За тим долази рубрика.

Дотације и Субвенције.

Разне дотације и ренте	50.037
Помоћ, награде итд. без икаквих детаља	428.490
Субвенција фонду за цивилне пензије	1,572.329
« « « војне пензије	800.000
Инвалидска потпора официрима, подофицирима и војницима	850.000
	3,700.856

Сада долази у буџету расхода. *Врховна управа.*

Цивилиста [1])	1,185.185	
Сенат:		
Дијурна сенаторима	350.000	
Плата чиновницима (биро)	132.000	
Трошкови	9.800	492.520
Нар. Скупштина		
Дијурне посланицима	450.000	
Плате чиновницима	211.000	
Разни трошкови	26.000	687.290
Врховна управа кошта	2,364.995	
Главна контрола		
Председник	13.000	
6 чланова и 1 прокурор по 11.160	78.120	

[1]) Краљевски Дом Румуније има осем ове цивилисте приходе од две највеће државне домене, који приходи износе годишње толико колико и цивилиста.

1. вице прокурор и 9 референата I. кл. по 6.000		54.000	
9 референата II. кл. по 3.600 . .		32.400	
1 секретар		4.800	
6 чиновника		15.240	
12 писара		16.560	
1 интендант, 8 слугу		8.040	222.540
Министарство Финансија			
Плата министру	18.000		
Додатак «	12.000	30.000	
Плата персоналу [1]) Мин. ф. . . .		312.000	
Трошкови центр. управе ф. . . .		26.000	368.000
На дијурну по фин. струци . . .		44.000	
« депеше, штамп. формуларе . .		99.000	
« потказиваче кријумчара . .		35.000	
« повраћај неумесно наплаћених сума, процесе, штете . . .		125.000	303.000
« држ. инспектора код агриколне касе у Букурешту		12.000	
« два држ. инспектора код хипотекарних завода у Букурешту и Јашу		14.000	
			697.700
Финансијска надлештва:			
4 инспектора и 4 подинспектора		57.000	
Плате персоналу казначејском [2]) .		749.640	
110 чиновника финан. контроле .		438.000	
Плате персоналу за контролу фабрикације шпиритуозних пића.		135.000	
Огрев, осветљење, кирија ових надл.		115.000	
Формулари, справа за мерење алкох		100.000	
Плата порезницима [3])		2,700.000	

[1]) Без царинског одељења.

[2]) 32 казначеја, 34 књиговође, 130 чиновника, 107 писара, 34 одаџије.

[3]) Без икаквих детаља; ова је сума за 410.000 већа него што износи онај прирез од 10% који се наплаћује за трошкове око скупљања порезе.

Дијурне за редовну службу и за општи попис у 1890 год.[1] . .	195.000	
		4,490.240

Царинско одељење:

Код централне управе	41.220	
Плата персоналу у царинарама и антрпотима[2].	804.480	
Трошкови царинара и антрпота .	80.000	
Оправке и зидање царин. локала	100.000	
		1,025.300

Ваља ми приметити да царинско одељење стоји у румунском буџету под рубриком централне управе. Ја сам га издвоио да би могао израчунати сразмеру између трошка на царинску службу и прихода које оне дају.

Фабрика таксених и поштан. марака; персонал фабрике[3]	28.200
Персонал хемијске лабораторије[4]	13.516
Машине, матрице итд.	14.000
Хартија и остали прибор	89.000
Радници у фабрици и лабораторијуму . . .	25.000
Разни трошкови	5.000
Провизион за продају марака	200.000
	374.760
Режија државних монопола[5]	12,510.780

Кад саберемо све трошкове *Министарства финансија*, онда имамо:

[1]) Сваке пете године гради се главни попис за разрезивање непосредне порезе.

[2]) 7 шефова царинских дирекција, 7 цариника I кл., 30 цариника II кл., 33 контролора, 27 ревизора, 130 чиновника, 211 чувара.

[3]) 1 шеф, 6 чиновника, 1 интендант.

[4]) 1 хемичар, 2 чиновника, 1 старешина радника.

[5]) Опширна извештаја о приходима и расходима свију држав. монопола у Румунији издаје њихова дирекција сваке године, али ми нисмо могли добити ни за једну. С тога овде нема детаља.

На врховну управу	2.364.995
« главну контролу	249.140
« државне монополе	12,510.000
« финансијска надлештва	6.589.060
Предвиђен је издатак за 1890-1891 рачун. годину	21,713.975
а за 1891-1892 рач. год.	22,035.715

Пре него што пређемо на расходе других министарстава, овде ће бити најзгодније да видимо буџет *Министарског савета* и коморе за молбе

Плата министру председнику који је у Румунији често без портфеља	18.000
Додатак Министру Председнику	18.000
Секретар Мин. савета	8.400
Шеф коморе за молбе	4.200
1 архивар и 1 калиграф	6.600
2 писара	3.600
1 момак	960
Канц. трошкови	1.800
На справљање декрета о поданству . . .	2.000
	63.560

У Министарству *просвете и црквених послова* налазимо замашне цифре. У централној управи износи плата Министру 30.000, главном секретару 10.800, осталом персоналу 170.040, свега 210.840. Стални просветни савет (5 чланова) кошта 18.000, школски савет 6.000, 29 школских ревизора коштају 138.000 годишње самих плата, а поред тога имају 12.638 попутнине. *Основна настава* дели се на две секције на *сеоску* [1]) која кошта 3.059.446 и на *варошку* [2]) која кошта 3,696.365.

[1]) 2232 учитеља и учитељице у Румунији по 1080 динара годишње; 112 учитеља и учитељица у Добруџи по 1200 дин. год. На повишице по годинама службе 463.987. На отварање још које школе, ако затреба, 50.000 — чини свега 3,059.446.

[2]) 920 учитеља и учитељица по 2.700 дин. у Румунији, а 280 учитеља и учитељица по 3.000 дин. год. у Добруџи, 2 учитеља турског језика у Добруџи

Две *велике школе* (универзитети) у Букурешту и Јашу коштају државу само 1,458.046. Али су за то велике суме које се троше на *средње школе:* 4 педагошке школе са пансионатом за 432 ученика, и 3 педагошке школе са

пансионатом за 240 ученица	674.445
25 класичних гимназија и 9 реалака . . .	2,220.265
7 женских гимназија и четири женске занатл. школе	401.791
9 богословских семинарија	486.547
2 школе лепих уметности	64.948
2 школе за декламације и музику	152.360
	4,001.356

Две племените институције:

Орфанаторијум са пансионатом за 60 питомаца	43.093
Азил Домне Јелене са пансионатом за 300 девојака	319.310

Трошкови на огрев, осветљење, намештај итд. у централној управи просвете, и за разне школе износе		294.100
Кирије за школе које држава плаћа у Букурешту	230.357	
У другим варошима	40 445	270.812

На учила у средњим школама сада се мало троши, само 52.000, и осем тога имају још за нарочите научне циљеве 37.000. Стипендије су им такође малене, на благодејења у Румунији само 21.710, а на стипендије за питомце на страни само 27.600, дакле на стипендије свега 49.310. —

Да пређемо сад на *културне заводе*: библиотеку у Јашу и Букурешту	36.800
Музеј старина	15.860

по 1.200 дин. год. Један учитељ и једна учитељка за талијански и грчки језик у Сулини по 1.400. На периодске повишице варошких учитеља 771.643. За отварање паралелних разреда на учитеље 53.5?0; на канцеларијске трошкове и књиге за поклањање 33.972, чини свега за основну наставу по варошима 3,696.365.

Музеј јестаственички	12.580
Ботанички институт	21.080
Пинакотека у Јашу и Букурешту	5.160
Главни Архив у Букурешту	46.294
Архив у Јашу	5.904
На управу народног позоришта [1])	49.399
Субвенције:	
Румунској академији наука	66.000
Разним општинским школама	26.000
Румунским школама у иностранству (Маћедонији ?)	180.000
Позориштима у Јашу, Букурешту и Крајови	75.000
Разних субвенција	10.555
	357.555

Црквени послови

На две митрополије и шест епископија . .		428.624
« 35 протојереја по 3.120 и 35 вицепрота по 450		124.600
« персонал и трошкове у 56 манастира .		726.651
« персонал и трошкове у 179 цркава . .		580.702
« оправке цркава и манастира		100.000
« огрев « « «		100.000
« дијурне чланова св. синода		15.000
« разне друге цркв. трошкове		49.434
« двојицу Муфтија и једанаест Мошеја у Добруџи		40.806
Субвенција:		
Милосрдним сестрама.	15.000	
Румун. капели у Паризу	16.260	
Разних субвенција	23.030	54.290

[1]) Управник 4.800, секретар уједно благајник 3.600, гардеробар, молер и машиниста по 3.600 — 10.800. Архивар, инспектор, други машиниста по 2.400 — 7.200. Нижи персонал 2.520. Оправке и осигурање позоришта од пожара 10.749. Награда за израду плана за народно позориште у Јашу, које ће имати да кошта 800.000 — 3.000, свега 49.399.

Свега на црквене послове		2,220.107
« « просветне «		14,217.499
Разне помоћи обема струкама		141.896
Свега за цркву и просвету		16,579.502
а за 1891-92 пројектирано је		16,990.277

Министарство правде

Централна управа. Министар		30.000
Ђенерални секретар		10.800
Остали персонал		78.960
Свега на персонал		119.760
Канцеларијски трошкови		10.800
Дијурне за стручне комисије за израду законских пројеката		6.000
		135.760

Општи трошкови целе струке:

Дијурне судијама и поротницима		34.000
Селидбени трошкови, трошкови за кривичне истраге, на вештаке и т. д.		80.000
За штампање зборника		12.000
За депеше		50.000
За огрев, намештај минист., касације и 4 апелациона суда		22.000
Ситних трошкова		7.800
		205.560

Касациони суд

Плате судијама	379.044	
Кирија за локал	20.000	
На књиге и новине	4.200	
За «билетен» тога суда	2.800	406.044

Апелације

У Букурешту, Јашу, Крајови, Галцу

Плата персоналу	854.940	
Трошкови	24.660	879.600

Првостепени судови у Румунији

Има их 30. У сваком округу по један.

Плата персоналу	2,047.680	
Канцеларијски трошкови . . .	38.980	2,086.660

„Примирителни" судови

Има их у самој Румунији 117. и то

20 I класе; плате	175.200	
97 II класе; плате	646.000	
Канцеларијски трошкови . . .	40.410	861 630

У *Добруџи* имају

2 окружна суда, плате	75.120	
2 мухамеданска суда, плате . .	7.020	
9 примирителних судова, плате .	84.240	
Кирије, огрев, канцел. трошкови	12.100	
За криминалне истраге. . . .	4.000	183.380
Свега за окружне и примир. судове		3,131.670

Ванредни расходи:

Дијурне судијама одређеним за председнике бирачких одбора	6.000
Целокупни расход мин. правде .	4,764.574
а за год. 1891-92 предложено је .	5,100.344

Министарство спољних послова

Централна управа. плате . . .	197.440	
Трошкови	26.633	224.073

За депеше, књиге, новине у мин. и легацијама	47.000
Диспозициони фонд	150.000
Десет посланстава и 1 диплом. агенција[1]) три ђенерална конзулата и 2 конзулата . .	999.549
Заступник у дунавској комисији.	16.400

[1]) *Посланства:* Цариград, Лондон, Париз, Петрбург, Рим, Беч, Берлин, Брисел, Атина, Београд. Ђенерални конзулати: Цариград, Одеса, Будим-Пешта. Конзулати: Варна, Солун.

Пензија нижим чиновима војске који су одликовани румунском звездом	29.000
За фабрикацију тог ордена	8.000
« дипломе и канцелар. трошкове његове .	1.300
Комисија за мере и тегове у Паризу . . .	1.532
Трошкови за репатрирање сиромашних румунских поданика у иностранству . . .	4.000
	1,480.854

Министарство грађевина

Централна управа:

Плате	105.000	
Трошкови	16.000	121.000
Плата инжињерског персонала .	345.960	
Ако буде још за послед. затребало	10.000	
Канцеларијски трошкови . . .	10.600	416.560

Школа друмова и мостова са пансионатом за 40 питомаца	219.990
Стипендије за питомце на страни	45.000
За специјалне студије мостова, друмова и железничких грађевина	54.494
За депеше	10.000
Непредвиђених трошкова	8.150
Парнички трошкови и губици	30.000
	896.194

Трошкови за мостове и друмове:

За исплату друмова и мостова почетих раније а колаудираних 1890-91-ве године .	309.040
Надничарима за грађење друмова . . .	705.980
За шљунак и остали материјал за нове друмове и одржавање старих	3,674.082
Прилог за одржавање државног друма који пролази кроз Букурешт	145.000
То исто за државне друмове кроз Јаш . .	44.938

На персонал за чување државних мостова .	20.760
За нове државне мостове и оправку старих	200.000
	5,099.800

Дакле расход на друмове и мостове износи за 100.000 више него приход од приреза, којим је замењен кулук.

Целокупни издаци мин. грађевина износе .	5,995.994
а за 1891—92 тражи се	6,004.874

— Чујем да су плате енжењера у Румунији врло добре? —

— Ево: Инспектор I кл. има 13.200, II кл. 10.800. Шеф-енжењер I класе има 8.880, II класе 7.980. Енжењер I класе 6.600, II класе 5.520, III класе 4.440. Под-енжењер 3.480. Кондуктер I класе 3.480, II класе 2.640, III класе 2.220. Писари по 1.200.

Министарство државних добара, земљорадње, индустрије и трговине.

Централна управа

Министар 30.000, главни секретар 12.800 .	42.800
Персонал у одељењу државних добара . .	121.080
« « « земљорад., инд. тргов.	67.200
Рачуноводство и регистратура	70.488
1 интендант, 1 литограф, 22 момка . . .	24.120
	323.088

Спољна служба:

5 инспектора државних добара	45.000
Енжењерски персонал[1])	140.800
Шумарски персонал[2])	638.400
Правнички персонал[3])	277.080
Чувари[4]) државних добара (мушија и шума)	500.000
	1.601.280

[1]) 19 енжењера, 1 архитект, 1 цртач.

[2]) 32 инспектора шума, 94 шумара, 11 шумарских помоћника и 11 бригадијера.

[3]) 24 адвоката у Румунији, 10 адвоката у Добруџи, 5 секретара, 4 писара.

[4]) У државним приходима видели смо да арендатори државних мушија и шума плаћају 340.000 за чуваре.

Стручне школе:

Земљеделска и шумарска школа у Херестастару са пансионатом за 60 ђака . . .	199.664
Практичка земљорадничка школа у Роману са пансионатом за 30 питомаца. . . .	41.388
Таква иста школа са 54 питомца у пансионату у Стихарету	53.552
Земљеделско-индустријска школа у Армашчеси, пансионат 120 ђака.	51.888
Виша ветеринарска школа у Букурешту са пансионатом за 60 ђака	148.427
Занатлијска школа у Букурешту са пансионом за 120 ђака.	155.453
Занатлијска школа за израду пољопривредних алата у Јашу	97.035
На 4 мајстора ткача у манастирима плате 5.400, грађе за ткиво 5.000	10.400
На четири трговачке школе у Јашу, Букурешту, Крајови, Галцу са благодјејањем за 48 питомаца (по 30 динара месечно).	304.142
Ванредних трошкова за школе у Херестару и Букурешту	20.000
	1,081.019
Пунцовање злата, контрола мера	46.380
На две државне бање	88.905
На баште у Букурешту.	59.213
На комисије за студије о земљорадњи, индустрији, трговини	63.000
Стипендије за иностранство	18.000
За осветљење краљевских дворова у Букурешту и Котрочени	40.000
Помоћ вароши Букурешту за банту чисмеџију	6.000
Помоћ шећерној фабрици у Саскуту . . .	100.000
« општ. тргов. школи у Питешту . .	10.000
Разне друге субвенције.	48.000
	480.290

Разни расходи централне управе	62.000
За депеше	8.000
Осигурање против пожара	15.000
Разни други трошкови [1])	342.000
Свега на трошкове овог министарства .	3,914.177
а за 1891-92 тражи се .	4,039.980

Министарство војно

Централна управа	564.430
Главни ђенералштаб	511.885
Војни судови и официрске апсане	205.510
Војне школе.	994.300
4 корпусна и 9 дивизијских штабова . . .	1,306.828
Стални кадар	17.186.210
Арсенал, барутане, пиротехника.	586.300
Админ. заводи, занатлијске трупе, војничке апсане	265.700
Војне болнице и санитетске трупе	855.686
Флотила и команда пристаништа у Констанци	1,465.785
За одело и обућу војске	3,770.000
Артиљеријски, енжењерски и помпијерски материјал	1,790.000
Огрев и осветљење	730.000
Ремонти и фураж	3.150.000
Селидбени трошкови, војне мисије у земљи и на страни	395.000
На издржавање официра под судом и осуђених који немају од чега да живе . . .	50.000
За војна вежбања сталнога кадра и резерве	1,400.000
Парнични трошкови и губици	30.000
Исплата старих рачуна.	60.000
Војни транспорти железницом	600.000
Свега на министарство војно .	36.417.134
а за 1891—92 тражи се .	38,432.132

[1]) За државна имања.

— Јесте чули г. М. то су лепе цифре!

— Таман толико износе колико држава прима прихода од алкохолних пића и нето монопола дувана. Ево вам доказ фактичних цифара из године 1888—89: Од алкохола добивено 13,371.000. нето од дувана 22,346.000 чини свега 35,717.000 динара, а министарство војно потрошило је фактички за исту рачунску год. 35,654.823.

— Међер није само «ђаво Шваба». Ето и Румуни измислише да им један алкохол и дуван издржавају онако сразмерно велику и онако добро опремљену војску! Паметном је човеку и комарац музика, или како Латини кажу: sapienti sat. Али, молим вас, да ли би ми могли дати мало детаља о војноме санитету и о војним школама? —

— Надао сам се томе питању, и донео сам вам неколико цифара. Ево најпре *војног санитета:*

У главном ђенералштабу

3 лекара инспектора у рангу бригадних ђенерала, по 13.800	41.400
1 шеф-апотекар, 1 шеф-ветеринар по 8.160	16.320
У корпусним и дивизијским штабовима виших санитет. официра:	
13 лекара, 11 апотекара, 13 ветеринара. .	221.760
У сталном кадру:	
98 лекара, 37 апотекара, 37 ветеринара. .	545.120
У војним надлештвима:	
13 лекара, 5 апотекара, 1 ветеринар . .	76.000
127 лекара, 54 апотекара, 52 ветеринара .	901.406

Од *војних болница* имају једну главну у Букурешту, 4 болнице I и 6 болница II класе и 2 амбулаторије у другим гарнизонима За њих је овај буџет:

2 лекара-пуковника по 10.800	21.600
1 « потпуковник	8.160

4 лекара капетана I класе по 3.960 . . .	15.840
8 « поручика по 3.480	27.840
20 лекарских помоћника по 1.440	28.800
16 апотекара разних рангова	55.560
1 електричар и 1 помоћник у гл. болници .	4.440
1 механичар и 2 помоћника « « « .	7.200
1 « у болници у Галцу.	2.400
За војне болнице, лекарски персонал ,	172.840
10 гарнизонских свештеника, 2 ђакона . .	23.760
15 администратора разних чинова	55.080
17 админ. подофицира	19.080
Слуге и канцеларијски трошкови . . .	15.926
За храну, лекове и т. д. у болницама . .	300·000
За болнички прибор, хирур. инструменте .	105.000
За болничаре[1])	164.000
Свега за болнице .	855.686
Кад се овој суми дода она од	901.460
на виши санитетски персонал, онда излази да цео војни санитет у мирно доба кошта	
годишње	1,757.146

То значи, на чување војничког здравља троши се 5% целокупнога војног буџета, и то у мирно доба!

А ево и неколико детаља о *војним школама* у Румунији:

Подофицирска школа (60 ђака)	99.000
Школа официрских синова (390 ђака) . .	370.000
Војна академија (200 питомаца)	220.000
Артиљеријска и енжењерска официрска школа (40 ђака[2])	206.591

[1]) 10 старешина разних чинова, 6 наредника, 40 поднаредника, 76 каплара, 532 редова болничара.

[2]) Потпоручика.

Јахачка школа		52.209
Ратна школа		46.500
На војне школе .		994.300

Министарство унутрашњих дела

Персонал централне управе		166.140
Трошкови јавне сигурности		150.000
Трошкови централне управе		64.641
Депеше за целу струку		180.000
		560.781

Администрација, плате и трошкови

30 окружних начелстава у Румунији . .		849.000
2 « « « Добруџи . .		
110 среских « « Румунији . .		1.114.900
10 « « « Добруџи . . .		
		1,963.900

Полиција, плате и трошкови:

Префектура у Букурешту		1,035.970
Полиција у Јашу	97.360	
Помоћ варошкој полицији у Јашу за стражу	66.400	163.760
Полиција за 33 вароши у Румунији	153.820	
« и полицијска стража за 9 вароши у Добруџи	195.680	1,549.230
Разни трошкови админ.-полиц. струке . .		64.600
		4,138.511

Државна штампарија и званичне новине.

Персонал	324.680	
Материјала	251.500	576.180
Поште и телеграфи		4,170.760
Хапсане		1,133.380
Цивилни санитет		1,604.750
Цело минист. унутрашњих дела		11,623.581
а за год. 1891—92 предложено је: . . .		12,130.061

— Пре него што пређемо на детаље последње рубрике, молим вас за мало објашњења о префектури Букурешта. Изгледа да Румунија не жали новаца да од своје престонице направи „источни Париз"?

— Ево. Префект, управитељ румун. престонице има

12.000 плате 12.000 додатка	24.000
Шест. главних полиц. комесара имају . . .	43.200
Остали персонал за унутрашњу службу . .	87.000
63 комесара, 168 подкомесара и 10 апсанџија за спољну службу имају плате . . .	246.720
За нарочиту полицијску телеграф. службу .	39.600
На оправку полицијских држ. зграда . . .	112.000
Кирија за полиц. надл. у прив. зградама . .	36.000
Огрев и осветљење полиц. надлештава . .	25.800
Годишњина за одело и наоружање полиц. страже	48.000
Разни трошкови:	13.650
Субвенција вароши Букурешту за општинску полицијску стражу	360.000

А сада мало детаља о расходима *на поште и телеграфе*

Централна управа	140.300
Радионице у Букурешту и Јашу	44.000
Плата персоналу [1]) чиновничком	1,783.500
160 кондуктера	278.620
16 конструктора телеграфа	28.800
70 надзорника тел. линија	87.600
Потребан број чувара телеграфа.	103.800
Плата разношачима писама и депеша по варошима и *селима*	491.920
	2,774.140
На професоре телеграфске школе	10.200
Дијурне и додаци за целу струку	94.800

[1]) 4 инспектора, 10 чиновника I кл., 40 чиновника II кл., 65 чиновника III кл., 80 нижих чиновника I кл., 100 нижих чиновника II кл., 120 нижих чиновника III кл., 10 женских чиновника III кл., 90 питомаца I кл., 100 питомаца II кл. и 100 аспираната.

Свега за *персонал* поште и тел.		3,063.460
Огрев, осветљење, намештај оправке . . .		175.100
Селидбени трошкови, мисије по стручним пословима, пренос материјала		246.000
За материјал, за конструкције		213.200
Исплата такса наплаћених за стране државе, накнаде за изгубљена па чак и за задоцњена писма и депеше		375.000
За штампање формулара и књига		64.000
За сталне карте на железницама и транспорт железницом		34.000
Остали трошкови ове струке:		1,107.300
На поштанско-телеграфску службу		4,170.760

А сада да разгледамо мало *кажњеничке заводе*. Централна управа кошта 48.420

18 кажњеничких завода

18 управника завода, плате . . .	58.820	
Хонорар заводским лекарима [1]) . .	40.320	
« за 18 свештеника, 2 учитеља, два телеграфиста . . .	12.480	
Плата админ. особљу	30.300	141.920
Са 3 апсанске амбуланције [2])		12.000
6 мајстора и 1 рачуновођа		16.200
110 чувара за осуђенике		94.800
Свега за персонал .		313.340
За издржавање осуђеника, њихов огрев, осветљење, лекове, учење итд.		550.000
За вожење осуђеника железницом и за дијурне амбуланцијама		50.000
За радионице осуђеничке		60.000

[1]) 18 лекара, 1 помоћник.

[2]) За осуђенике који раде на солским окнима.

Оправке и доправке осуђ. зграда	110.000
Канц. трошкови, осигурање	50.000
Свега на осуђеничке заводе: .	820.000

— Најзад ево и детаља *о цивилном санитету*. Ви сте видели да је сума која стоји на расположењу ове струке, према целокупној цифри државног буџета, доста ограничена. Да видимо како је распоређена

Централна управа:

Директор цивилног санитета		15.000
Одељења: лекарско, ветеринарско административно, статистичко и регистратура, плата особљу		53.750
Одељење за руралне болнице:		
Лекар инспектор	9.600	
4 чиновника у одељењу	12.240	21.840
Санитетски савет	15.000	
Комисија за фармацију и епизооције .	7.880	22.880
4 ветеринарска инспектора плате и дијурне		33.600
Канц. трошкови центр. управе		28.800
Управа цивилног санитета		175.870

Институт за патологију и бактериологију

Директор	18.000	
Персонал	33.600	
Трошкови	50.600	101.200
Лабораторија у Јашу		17.520
Служба опсервационих тачака		14.190
Годишња рата за грађење *завода за анималну вакцинацију*		72.000
За санит. институте		204.910

Окрузи и срезови у Румунији издржавају о свом трошку цео свој санитетски персонал. У овоме држава

троши само на карантинске чуваре у Ђурђеву и Турну Магурели 3.600

Али за то санитетска администрација у Добруџи кошта:

2 окружна лекара, плате и дијурне .	19.200	
2 марвена лекара, « « « .	12.000	
9 среских лекара	49.800	
Опсервационе тачке у Добруџи . .	18.000	99.000

Државних болница по варошима нема. Њих све издржавају или саме вароши или нарочити добротворни фондови и завештања. Само појединим варошким болницама даје држава год. помоћ и та субвенција износи 369.000. Али за то $47^{1}/_{2}\%$ од целокупног буџета цивилног санитета иде на зидање и издржавање руралних болница (по унутрашњости). Сада их има 13. У њима:

13 лекара, 13 помоћника и остали персонал .	143.650
Храна за 537 болесника и 135 болничара . .	90.000
Лекови	38.000
Огрев, осветљење итд.	67.000
Оправке на болницама	30.000
Осталих трошкова	33.720
За 13 болница руралних	402 670

Последња рубрика у буџету цивилног санитета даје последњу отплату за шест болничких зграда које су већ

отворене, и која износи	150.000
Остатак за намештај тих шест болница . .	120.000
Годишњина за пет нових болница које се сада зидају	80.000
На зидање и намештај болница	350.000

— Ви сте стручњак и за то сте надлежнији за оцену ових цифара. Што ја у њима видим, то је ово: Управа цивилног санитета стара се поглавито за санитетске потребе онога дела становништва, у коме се не може рачунати на иницијативу општина и приватних корпорација.

— О томе ћемо говорити кад будемо поредили све буџете Балканских држава, када будемо израчунавали колико која од њих. сразмерно и сведено на једну базу, према броју становништва, троши на коју државну односно културну потребу. Тада ћемо видети колико која од тих држава троши за администрацију, правду, здравље, просвету, веру итд. —

— Ви сте ми још послали румунски специјални буџет филоксере, држав. обора у Констанци и Турну-Северину, цивилног и војног пензионог фонда. О њима ћемо се разговарати док још добијете *специјалне* буџете држ. железница, монопола и државне депозитне касе.

НОРА

ПОЗОРИШНА ИГРА У ТРИ ЧИНА. НАПИСАО ХЕНРИК ИБЗЕН. С ПИШЧЕВИМ ДОПУШТЕЊЕМ ПРЕВЕО МИЛАН ШЕВИЋ.

ДРУГИ ЧИН

Иста соба

У ћошку, близу гласовира је накићена јелка, раширена и са запаљеним свећицама. На дивану Норин огртач.

Прва појава.

Нора. (Сама. Шеће немирно горе-доле по соби. Најзад стане пред диваном и узима огртач. После кратког премишљања баца га опет на диван.) Долази неко! (Иде к вратима и ослушкује.) Не, — нико. Наравно — данас, првога дана божића неће нико доћи.... па ни сутра. Али ипак. — (Отвори врата и гледа на поље.) Не, у кутији за писма нема ништа; сасвим је празна. (Ступа напред.) Ах, којешта! Начинио се силом озбиљан! Тако шта *не може се догодити.* То је немогућно. Ја имам три детета.

Друга појава.

Нора. Маријана долази са великом кутијом из собе с лева.

Маријана. Једва сам нашла кутију с оделом за прерушење.

Нора. Хвала, метните је овде на сто.

Маријана. (Учини.) Али одело је у великом нереду.

Нора. Најрадије бих га покидала у сто хиљада комада.

Маријана. Та то се да лако у ред довести, само мало стрпљења.

Нора. Да, отићи ћу г-ђи Линден да ми мало помогне.

Маријана. Хоћете опет да одлазите? По таком времену? Озепшћете — разболећете се....

Нора. То још не би било најгрђе. Шта раде деца?

Маријана. Мали несташци играју се са својим божитњим даровима, али —

Нора. Питају ли често за мене?

Маријана. Они су тако свикли да им је мати увек уз њих. —

Нора. Тако је, Маријана, али од сад не могу бити тако често уз њих као до селе.

Маријана. Но, па мала деца навикавију се на све.

Нора. Мислите? Верујете ли ви, да би они заборавили своју матер кад би она сасвим отишла од њих?

Маријана. Боже мој — сасвим отишла?

Нора. Реците ми, Маријана — ја сам често о томе премишљала — како сте могли прежалити своје дете и дати га страним људима?

Маријана. Па то сам морала чинити, кад сам хтела да малој Нори будем дојиља.

Нора. Али, да сте *хтели?*

Маријана. Кад сам добила тако добро место? Сирота девојка кад упадне у таку невољу, мора се још радовати томе. Та онај зли човек не учини ништа за ме.

Нора. Али ваша кћи вас је заборавила зацело?

Маријана. О не, никако не. Кад се конфирмисала и кад се удала, писала ми је оба пута.

Нора. (Загрли је.) Драга Маријана, ви сте ми били добра мати, кад сам била мала.

Маријана. Сирота мала Нора није имала друге матере до мене.

Нора. И кад моје малише не би имале никог другог, ја сам уверена, ви би — Којешта! Глупост! (Отвори кутију.) Идите к њима. Сад морам... Сутра ћете видети како ми ово лепо стоји.

Маријана. Зацело, на свој игранци неће бити нико тако леп као госпођа Нора. (Одлази у собу на лево.)

Нора. (Почиње да вади одело из кутије, али одмах за тим баци све унутра.) Ах, кад би само могла отићи. Кад не би нико дошао! Кад се међутим овде код куће неби ништа догодило.... Глупости којекакве, неће нико доћи. Само не треба мислити.:.. Колчак ваља угладити. Лепе рукавице, лепе рукавице.... На страну с тим, даље с тим!.... Један, два, три, четир, пет, шест — (Дрекне.) Ах, долази неко — (Хоће вратима али застане неодлучно)

Трећа појава.

Нора. Госпођа Линден долази из трема где је оставила горње одело.

Нора. А, ти си Христина! Нема никог више на пољу, не? — Ала је то лепо од тебе што си дошла.

Линден. Чујем да си била у мом стану и питала за ме.

Нора. Да, баш сам онуда прошла. Овде је нешто што чека на твоју помоћ. Седимо амо на диван. Погле амо. Сутра у вече је овде над нама, код конзула Штарнберга игранка под образинама, а Роберт жели, да се укажем као напуљска рибарка што игра тарантелу, јер ту сам игру научила на Капри.

Линден. Шта, шта, на то ти мораш давати читаву преставу.

Нора. Да, Роберт тако захтева. Погле, овде је одело. То ми је Роберт у Италији дао начинити, али сад је све подерано и ја заиста не знам —

Линден. Па то ћемо брзо довести у ред; та само је поруб овде онде мало попустио.... Иглу и конаца? А, ево што нам треба.

Нора. Ала је то лепо од тебе, Христина.

Линден. (Шијући.) Ти ћеш се дакле сутра прерушити, Нора.... Знаш шта — то ћу ја онда доћи сутра на тренутак к теби, да те видим накићену. Али ја сам сасвим заборавила да ти захвалим на јучерањем пријатном вечеру.

Нора. (Устане и шеће се попреко по соби.) Ах, синоћ ми није ни протекло вече тако пријатно као обично. — Ти си требала раније доћи у престоницу, Христина. — Да, Роберт уме да удеси наш дом да буде леп и пријатан.

Линден. Па и ти, ваљда; ниси ти тек у заман свога оца кћи. Али, реци ми, да ли је др. Ранк увек онако тужан као синоћ?

Нора. Да, синоћ је то нарочито упадало у очи. Али он је опасно болестан. Суши му се мождина, јаднику. Ваља да знаш, да је његов отац био грозан човек, који је имао ваздан драгана и томе слично; и с тога, видиш, син му је све од детињства болестан.

Линден. (Спусти шав из руку.) Али, драга Нора, откуд дознајеш ти такове ствари?

Нора. (Шетајући се.) Па — кад имамо троје деце, добијемо каткад и таке посете од — жена које имају мало и лекарска знања, па оне причају сад ово, сад оно.

Линден. (Шије даље. Мала почивка.) Долази ли др. Ранк сваки дан амо?

Нора. Сваки дан. То је Робертов најбољи друг, па и *мој* добар пријатељ. Др. Ранк је као члан породице.

Линден. Али реци де: да ли је тај човек сасвим искрен? Мислим, да ли не ласка радо?

Нора. Напротив! Одкуд ти та помисао!

Линден. Кад си ме јуче њему приказала, тврдио је, да је чуо чешће спомињати име моје у овој кући; после сам приметила, да твој муж никако не зна ко сам ја. Како је могао дакле др. Ранк — ?

Нора. Имаш право, Христина. Али, видиш, Христина, Роберт ме љуби неизмерно; с тога хоће да сам само његова, као што често вели. У прво време био је љубоморан чисто кад сам спомињала и своје на дому. С тога сам наравно то и напустила. Али са др. Ранком сам говорила често о томе; то он радо слуша кад ја ћеретам.

Линден. Драга Нора, у неким стварима си ти право дете; ја сам нешто старија и имам више искуства. Ја ћу ти нешто рећи: ти ваља да учиниш крај тој ствари с тим доктором.

Нора. Којој ствари?

Линден. И једној и другој, чини ми се. Јуче си ми причала о богатом обожаваоцу, који ти је требао набавити новаца. —

Нора. Да, а тај и не постоји — на жалост. Али шта даље?

Линден. Је ли др. Ранк имућан?

Нора. Јесте.

Линден. А има ли кога?

Нора. Никога. Али —?

Линден. И он долази сваки дан амо у кућу?

Нора. Рекох ти, — сваки дан.

Линден. Али како може пристојан човек бити тако неделикатан Нора? Мислиш ли, да ја не знам од кога си позајмила осамнаест стотина талира?

Нора. Јеси ли при себи! Шта мислиш ти! Пријатељ кућевни, који сваки дан долази к нама! Та то би тек био страхота мучан положај!

Линден. Дакле заиста није?

Нора. Не, уверавам те. Никад ми он ни на часак није пао на ум, њему — у осталом он није ни имао шта да даје, тек је касније наследио.

Линден. Но, то беше заиста срећа за тебе, Норо.

Нора. Не, заиста не; никад ми не би пало на ум, да молим д-ра Ранка — у осталом знам зацело, да, кад би га замолила —

Линден. Ал' ти то наравно нећеш учинити?

Нора. Боже сачувај! И не верујем. да би било потребно. Али сам уверена, кад би рекла д-ру Ранку —

Линден. Иза леђа свога мужа?

Нора. И из ове се ствари морам извући; и та се догодила иза његових леђа. *Морам* се извући.

Линден. Да, да, то си још јуче рекла, али —

Нора. (Шеће горе-доле.) Човек то може боље у ред довести но једна жена.

Линден. Да, али женин човек.

Нора. Којешта! (Застане.) Када све исплатимо што смо дужни, то добијемо облигацију натраг —?

Линден. Наравно.

Нора. — Па можемо у сто тисућа комада покидати и спалити ту грозну, ту прљаву хартију!

Линден. (Гледа укоченим погледом, остави шав и устане лагано.) Норо, ти нешто тајиш од мене.

Нора. Зар познајеш по мени?

Линден. Јуче у јутру ти се догодило нешто. Нора, реци шта је?

Нора. (Прилази јој.) Христина! (Ослушкује.) Пст! Ево долази Роберт дома. Хајде — склони се за часак код деце. Роберт не трпи трицкарије. Нека ти помогне Маријана.

Линден. (Носи један део собом.) Добро, добро, али ја нећу отићи пре но што се будемо искрено проразговорили.

Четврта појава.

Нора. Хелмер.

Нора. (Иде му на сусрет.) Ала сам те жудно изгледала, драги Роберте.

Хелмер. Је ли била ту шваља?

Нора. Не, Христина ми помаже да доведем у ред своје одело. Видећеш, изгледаћу дивно.

Хелмер. Но, зар то не беше сретна мисао од мене?

Нора. Прекрасна! А зар није то лепо од мене што сам те одмах послушала?

Хелмер. (Ухвати је за подбрадак.) Лепо од тебе што слушаш свога мужа? Но, но, враже мали, знам да ниси тако мислила. Али нећу да те узнемирујем; знам да хоћеш да видиш како ти стоји одело.

Нора. А ти хоћеш да радиш?

Хелмер. Да. (Показује на дењак хартије.) Погле само. Био сам у банци — (Пође у своју собу.)

Нора. Роберте.

Хелмер (Застане.) Чујем.

Нора. Кад би те твоја веверица замолила што учтиво и уљудно —?

Хелмер. Тад —?

Нора. Би ли ти то учинио?

Хелмер. Пре свега морам, наравно, знати шта је у ствари.

Нора. Веверица би поскакивала и сваке игре изводила кад би био толико мио и услужан.

Хелмер. На среду с тим.

Нора. Шева би по свим собама цвркутала гласно и лагано. —

Хелмер. Па то чини она и тако.

Нора По месечини би ти вилинске игре изводила.

Хелмер. Нора — тек неће бити тога, што си ми наговестила јутрос.

Нора. (Приближи му се.) Да, Роберте, ја те преклињем!

Хелмер. И ти се усуђујеш још, да ту ствар поново потежеш?

Нора. Да, ти ми *мораш* молбу испунити; *мораш* оставити Гинтера на његовом месту у банци.

Хелмер. Драга Нора, његово место сам одредио за г-ђу Линден.

Нора. Да, то је врло лепо од тебе; али у место Гинтера можеш отпустити ког другог писара.

Хелмер. То је чудно јогунство! Што си му ти несмишљено дала реч, да ћеш се заузети за њ', ја сад да —?

Нора. Не тога ради, Роберте! То је све због *тебе*. Тај човек ради на најбезобразнијим листовима; и сам си то рекао. Он ти може многа зла починити. Ја га се тако плашим —

Хелмер. Аха, разумем; старе успомене не даду ти мира.

Нора. Шта мислиш ти тиме?

Хелмер. Мислим наравно на твог оца.

Нора. Да, тако је. Сети се само, што су све писали пакосни људи по листовима о моме оцу и како су га клеветали. Ја мислим, да би они постигли били и да га скину са његова места, да влада није тебе послала да прегледаш ствар и да ти ниси био тако благ и попустљив према њему.

Хелмер. Драга моја Нора, између твога оца и мене је велика разлика. Твој отац не беше чиновник, коме се није могло ништа пребацити. Али то сам ја, а надам се и остати, докле сам год у своме положају.

Нора. О, ти и не схваташ шта пакосни људи неће све измислити. Сад би могли тако мирно, тако сретно живети у нашем милом, безбрижном дому — ти и ја и деца Роберте! С тога те тако лепо молим —

Хелмер. И баш с тога, што се ти тако заузимаш за њега, чиниш ми немогућним да га задржим. На банци већ знају, да сам Гинтера отправио. Да ли сад ваља да дознаду да је новог управитеља банке наговорила његова жена —

Нора. Но, па —?

Хелмер. Само да се учини по вољи мале јогунице — даље намере ту наравно нема.... Зар да се свом особљу смешан чиним — људе да наведем на мисао, да сам под туђим утицајем? Веруј ми, набрзо бих осетио последице! К томе — има још једна околност што ме гони да отклоним Гинтера од банке, док сам ја управитељ.

Нора. Каква околност?

Хелмер. Још бих могао ћутком прећи преко његових моралних грешака —

Нора. Па зар не, Роберте.

Хелмер. А као што чујем и способан је човек. Али он је мој познаник од младости. И то је од оних пренагљених познанстава, што после човеку сметају. Да, шта више, ми се и тикамо. И од тога не чини тај необазриви човек никакве тајне, када су и други присутни. На против — он мисли да му то даје права на фамилијаран тон; те сваког тренутка истрчи са својим ти, ти, ти Хелмеру! Уверавам те, то ме дира врло непријатно. То би ми учинило несносним и моје место у банци.

Нора. Роберте, то све није твоја збиља.

Хелмер. Не? Што не?

Нора. Не, јер то су све ситни разлози.

Хелмер. Шта велиш? Ситни? Држиш ли ти мене за ситничара?

Нора. На против, Роберте и баш с тога —

Хелмер. Свеједно; ти називаш моје одлуке ситнима: то морам дакле и сам такав бити. Ситничар! А, тако!... Но, том се заиста мора начинити крај. (Одлази к трему и виче.) Јелена!

Нора. Шта хоћеш —?

Хелмер. (Тражећи међ својим хартијама.) Учинити крај тој ствари.

Пета појава.

Пређашњи. Јелена.

Хелмер. (Јелени.) Ево, отправите ово писмо. Подајте га каквом послужитељу Али да га одмах однесе. Адреса је стављена. Ево новаца.

Јелена. Добро. (Одлази с писмом.)

Шеста појава.

Нора. Хелмер.

Хелмер. (Доводи у ред своје хартије.) Тако, моја мала тврдоглавице.

Нора. (Као ван себе.) Роберте — какво је то писмо било?

Хелмер. Гинтеров отпуст.

Нора. Поврати га Роберте! Још има времена! О, Роберте, поврати га! Учини то мени за љубав, — самом себи за љубав, за љубав нашој деци! Чујеш ли, Роберте, учини то! Ти не знаш, шта нам све то писмо нанети може.

Хелмер. Касно.

Нора. Да, касно.

Хелмер. Драга Нора, праштам ти твоју бојазан и ако је то управо увреда за ме. Да, то и јесте. Или зар није увреда мислити да се ја бојим освете неког изанђалог надри адвоката. Али ја ти праштам јер то је уједно и доказ твоје велике љубави према мени. (Загрли је.) Тако мора бити моја драга, мила Нора. Нека се догоди шта хоће. Буди уверена кад устреба то је у мене не само храбрости но и потребне снаге. Видићеш да сам снажан толико, да све примим на се.

Нора. (Нагло се уплаши.) Шта мислиш тиме?

Хелмер. Све рекох —

Нора. (Разбере се.) То не, не никако.

Хелмер. Добро; то ћемо поделити онда. Нора — као муж и жена. Сасвим као што треба. (Милује је.) Зар ти ниси задовољна? Но; но, но, не гледај ме тим преплашеним голубијим погледом! Та све је само пуко уображење. Сад ваља да играш тарантелу и вежбаш се на тамбурину. Ја ћу отићи у другу писарницу и затворићу врата; тако нећу ништа чути, ти можеш лармати колико ти је воља. (Окрене се вратима.) А кад Ранк дође а ти му реци где сам. (Махне јој главом, отиде са својим хартијама и затвори врата за собом.)

Седма појава.

Нора. Затим *Ранк.* Касније *Јелена.*

Нора. (Сва збуњена од страха, стоји као укопана, шапуће.) И то је могао учинити! Да учинио је! Учинио је у пр-

кос свему! — Не, то никако не! Радије све друго! Спаса —! Излаза —! (Неко звони у трему.) Доктор Ранк —! Радије *све* друго, па било шта било! (Превуче лагано руком преко чела, разабере се, одлази вратима од трема и отвори их. Ранк стоји на пољу и веша своју бунду. Почиње да се смркава. Добар вече. г. докторе! Познала сам вас по звону. Али Роберту сад не смете, мислим да има посла.

Ранк. А ви?

Нора. (Како је Ранк међутим ушао у собу, затвори врата.) О, та ви то и тако знате — за вас имам увек по који часак слободна времена.

Ранк. Хвала вам. Постараћу се, да добро употребим вашу пријатност. докле још могу.

Нора. Шта мислите тим? Докле још можете?

Ранк. Да. Страши ли вас то?

Нора. То тако чудно звони! Да се не спрема што —?

Ранк. Нешто, на што сам одавна спреман. Али ја се не надам да ће тако брзо наступити.

Нора. (Ухвати га за руку.) Шта је?.... Докторе, *морате* ми рећи!

Ранк. (Седне покрај пећи.) Ја хитам крају. Ништа ми не може помоћи.

Нора. (Одахне.) Ви сте, који —?

Ранк. Да ко други? Што да се варамо? Ја сам најбеднији од свих мојих болесника, госпођо Хелмер. Ових дана сам предузео генералан преглед свог унутрашњег стања. Пропао. Пре но што протеку четир недеље, храниће се мноме можда црви гробљански.

Нора. Пи, како можете тако ружно говорити!

Ранк. Да, богме је то ружна ствар. Али најгоре је, што пре ње још многе друге грдобе долазе. Ваља да предузмем још само један једини преглед, свршим ли то, могу отприлике знати, кад ће почети распадање. За тај случај мало извешће: у Хелмера је тако оличено противлење напрам свему што је ружно: нећу да га видим крај болесничке постеље —

Нора. Али докторе —

Ранк. Нећу да га видим. Ни под којим условом. Затворићу врата пред њим. — Чим се уверим о најгорему, послаћу вам своју посетницу са црним крстом, и тако ће те сазнати. да су несугласице отпочеле свој посао у мени.

Нора. Но, данас сте одиста чудан светац. А ја, што сам вас тако радо имала кад сте добре воље —

Ранк. Са смрћу пред очима? — Па тако да кајемо кривицу других. Где је ту правда? Па тако влада у свакој породици на овај или онај начин неумитна освета —

Нора. (Запуши себи уши.) Којешта! Весело, весело!

Ранк. Да, цела је ствар управо за смејање. Моја јадна невина кичма, мора да кајe веселе поручичке дане мога оца.

Нора. (Крај стола лево.) Он је радо јео шпарге и паштете од гушчије џигерице. Није ли тако?

Ранк. Да, па и од гомиљака.

Нора. Да, да и од гомиљака. А и од остригa, мислим.

Ранк. Да, остриге, остриге, разуме се.

Нора. На онда разна вина и шампањац. Само је жалосно, што је све то тако рђавих последица.

Ранк. Нарочито пак, кад те последице стижу онога, који од свега тог никакве користи имао није.

Нора. Ах да, то је најжалосније.

Ранк. (Гледа је испитујући.) Хм —

Нора. (Мало касније.) Што сте се насмешили?

Ранк. Не, ви сте се насмешили.

Нора. Не, ви докторе.

Ранк. (Устајући.) Ви сте већа враголанка но што сам мислио.

Нора. Данас сам тако расположена за будалаштине.

Ранк. И чини се тако.

Нора. (Стави обе руке на његова плећа.) Драги, добри докторе, дај боже да вас смрт не отргне од мене и од Роберта.

Ранк. Ах, та ви ће те тај губитак брзо прежалити. Они што оду брзо су заборављени.

Нора. (Страшљиво га погледа.) Мислите ли?

Ранк. Тад се стварају нове везе, а после —

Нора. Ко ствара нове везе?

Ранк.. То ће те ви и Роберт учинити, чим ја отидем. Да, ви сте већ чини ми се и на најбољем путу. Шта је хтела ту јуче та гђа Линден?

Нора. Аха — тек ваљда нисте љубоморни на сироту Христину.

Ранк. Да, јесам. Она ће бити у овој кући моја наследница. Та жена ће по својој прилици —

Нора. Пст! не тако јасно, она је унутра.

Ранк. И данас! Ето видите.

Нора. Само да ми удеси моје одело. Али за бога, што ви тако ружно говорите! (Седне на диван). Будите паметни, докторе; сутра ћете тек видети како ја лепо играм, и тада можете себи уобразити да ја то само вас ради чиним, — да, наравно и Роберту за љубав — то се разуме. (Вади разне ствари из кутије.) Докторе, седите амо, хоћу да вам нешто покажем.

Ранк. (Седајући.) Шта то?

Нора. Глете амо. Гледајте!

Ранк. Свилене чарапе.

Нора. Меснате боје. Зар нису красне? Да, сад је ту тако мрачно, али сутра . . . Не не не, ви ћете само стопалу смети видети. Но, марим ја, можети и горњи део.

Ранк. Хм —

Нора. Шта значи тај критичан поглед? Мислите зар да нису уз ногу?

Ранк. О том вам ја немогу никако имати основаног мњења.

Нора. (Посматра га за тренутак). Пи, срам вас било. (Удари га чарапицоп лако по уху). То вам је за то. (Смота чарапице опет).

Ранк. Па каквих имаде још ту красота што ваља да видим?

Нора. Ви ништа више не смете видети, јер сте непристојни. (Певуши и чепрка по стварима).

Ранк. (По кратком ћутању). Кад овако поверљиво седим овде с вама, морам да премишљам и о томе, шта би било од мене, да нисам никако ступио под ваш кров.

Нора. (Смешећи се). Да, ја мислим да вам се сасвим добро допада код нас.

Ранк. (Лагано, гледа пред-а-се). А сад све морам оставити —

Нора. Којешта! Ви нас нећете оставити.

Ранк. (Као и пре). — па не моћи оставити ни најлуђа знака благодарности; тек што се уклоним испред очију — остаје празно место, а и то ће набрзо ма од кога бити испуњено . . .

Нора. Али кад бих вас ја замолила за-? Не-?

Ранк. За шта?

Нора. За велик доказ вашег пријатељства —

Ранк. Да-ли?

Нора. Не, мислим, — за једну велику, врло велику услугу —

Ранк. И ви збиља хоћете да ме *једанпут* усрећите?

Нора. Та ви и не знате још шта је.

Ранк. Добро, па реците.

Нора. Али не могу докторе, то је врло много . . . не само услуга но и савет и помоћ . . . .

Ранк. Тим боље. Ја не схваћам никако шта хоћете тим. Али реците већ. Зар ја немам поверења у вами?

Нора. Имате као нико други. Ви сте ми најбољи и најдражи пријатељ, то знам. С тога ћу вам и рећи. Дакле, г. докторе: ви ми морате помоћи да нешто спречим. Ви знате како ме истински, неописано љуби Роберт; ни једног тренутка се не би устезао да да живот за ме —

Ранк. (Прислонивши јој се). Нора — мислите-ли зар да је он једини —?

Нора. (Лаким покретом). Који — ?

Ранк. Који би живот свој дао за вас.

Нора. (Сетно). А, тако.

Ранк. Заклео сам се, да ваља да сазнате пре но што сасвим отидем. Боље прилике не би никад нашао. — Да, Нора, сад знате. Па сад знате и то, да ми се можете поверити пре но иком другом.

Нора. (Устане; просто и мирно). Пустите ме да прођем.

Ранк. (Начини јој места ал остане седећи). Нора —

Нора. (На вратима од трема). Јелена, донесите лампу. (Отиде к пећи). Ах, драги докторе, то сте заиста рђаво учинили.

Ранк. (Устајући). Што вас тако искрено љубим као нико други? *То* је зар било рђаво?

Нора. Не, али што сте ми рекли. Није било ни најмање потребно . . .

Ранк. Шта хоћете тим? Зар сте ви знали —?

Јелена. (Долази с лампом, стави је на сто и изађе на поље).

Ранк. Нора — госпођа Хелмер, — питам вас, јесте-ли знали што?

Нора. Ах, шта знам ја шта сам знала и шта нисам знала? Ја вам заиста не могу рећи . . . Али како сте могли бити, тако неспретни, г. докторе! Све је било тако лепо.

Ранк. Но, на сваки начин сте сад уверени, да сам вам сав на услузи, душом и телом. И сад говорите.

Нора. (Погледа га). Још и сад?

Ранк. Молим вас, реците ми шта је.

Нора. Сад вам не могу ништа више рећи.

Ранк. Ипак, ипак. Тако ме не смете казнити. Допустите ми да учиним за вас што је кадар човек учинити.

Нора. Сад не можете ништа више за мене учинити. У осталом и не треба ми туђа помоћ. Ви ваља да видите да је све то пуко уображење. Да, да, уображење, наравно. (Седне у љуљку, погледа га и насмеши се). Да, ви сте заиста

красан пријатељ, г докторе. Реците ми зар се не стидите кад лампа ту стоји?

Ранк. Не, заиста не. Али ја ваљада треба већ да идем — да отидем за навек?

Нора. Не, то не треба да чините. Ваља као и пре да долазите к нама. Та ви знате, Роберт не може без вас.

Ранк. Да, али *ви*?

Нора. О, ја се увек тако изванредно добро осећам кад сте ви код нас.

Ранк. Да, то је баш што ме је и одвело на крив пут. Ви сте загонетка за ме. Понекад ми се учинило, да би ви исто тако радо били самном заједно, као и са Хелмером.

Нора. Видите, једног човека љубимо а с другим би радо били заједно.

Ранк. Да, ту има нешто истине.

Нора. Кад сам још код куће била, љубила сам оца већма но ишта на свету. Али је било за ме велико уживање украсти се кадгод и у девојачку собу; јер прво ме нису тамо обасипали моралним придикама, а друго, било је тамо увек тако пријатно.

Ранк. Аха, *то* сам дакле ја овде заступао.

Нора. (Скочи и пожури се к њему). Али драги, добри докторе, тако нисам мислила. Но ви можете ипак веровати да је с Робертом исто тако као и с мојим оцем.

Јелена. (Долази из трема). Милостива госпођо! (Шапуће јој нешто и преда карту).

Нора. (Погледа карту). Ах! (Стрпа је у шпаг).

Ранк. Нешто неповољно?

Нора. Не, никако не; то је само — то је моје ново одело —

Ранк. Како? Па ево овде лежи.

Нора. Ах да; али неко друго, што ... ја сам га поручила ... Роберт не сме знати ...

Ранк. Аха, ту је дакле велика тајна.

Нора. Да, идите само к њему; он је у другој соби; задржите га толико —

Ранк. Ни бриге вас; неће ми умаћи. (Отиде у Хелмерову собу).

Нора. (Јелени). Он чека дакле у кујни?

Јелена. Да, дошао је на доњим степеницама.

Нора. А зар му нисте рекли да имам посету?

Јелена. Дабогме, али не поможе ништа.

Нора. Неће зар никако да оде?

Јелена. Не, никако пре но што с вама буде говорио.

Нора. Но, па пустите га унутра, али полако. Но да ником не речете ништа Јелена; хоћу мужа да изненадим —

Јелена. Да, да, разумем већ . . . (Оде).

Нора. Настаје ужас. Настаје ипак дакле. Не, не не, то се не може, не сме догодити. (Прићe Хелмеровим вратима и закључа их. Јелена отвори врата од трема Гинтеру и затвори их за њим. На Гинтеру је путничка бунда, високе чизме и шубара).

Осма појава.

Нора. Гинтер.

Нора. (Иде му на сусрет). Говорите полако; мој муж је код куће.

Гинтер. Ако ће . . .

Нора. Шта хоћете ви од мене?

Гинтер. Одлуку хоћу да имам.

Нора. Па дед брзо. Шта је?

Гинтер. Биће вам познато, да сам отпуштен.

Нора. Нисам могла спречити г. Гинтеру. Борила сам се до крајности за вашу ствар, али без успеха.

Гинтер. Зар вас ваш муж тако мало воли? Он зна шта је могу против вас учинити и ипак се усуђује —

Нора. Како сте могли и помислити, да бих му могла рећи?

Гинтер. Боже благи, на то нисам ни помишљао. Толико мушке храбрости да покаже, то не беше нимало налик на мог честитог Роберта Хелмера . . .

Нора. Г. Гинтеру, позивам вас да с уважењем говорити о мом мужу.

Гинтер. Наравно, свака му част! Али како милостива госпођа то тако бојажљиво скрива, то смем претпоставити, да сте јуче мало боље размислили о томе, шта сте управо учинили?

Нора. Више но што би ме *ви* икад поучити могли

Гинтер. Без сумње. тако лош правник к'о ја —

Нора. Шта хоћете ви?

Гинтер. Тек да видим, како вам је, г-ђо Хелмер. Целог сам дана на вас мислио. Један благајник, један надриодветник, један — Но, једном речи, човек к'о ја, има такођер нешто од онога што се назива срцем.

Нора. То докажите, помислите на моју малу децу.

Гинтер. Јели ваш муж на моју помишљао? Али оканимо се тога. Хтео сам вам само рећи, да не треба ту ствар тако озбиљно да схватите. Бар што од мене зависи —

Нора. Зар није тако? Та знала сам ја то.

Гинтер. Можемо ми све у миру удесити; не мора ни доћи у свет, остаће међ нама трома

Нора. Мој муж не сме то никада дознати.

Гинтер. Како ћете то спречити? Можете-ли можда платити остатак?

Нора. Не, одмах не.

Гинтер. Или можда знате начина, како ћете ту своту скоро набавити?

Нора. Не, никаква што би га могла употребити

Гинтер. Не би вам већ више ни користио. Све кад би и имали сав новац готов у руци, вашу облигацију ипак не би добили натраг.

Нора. Реците ми дакле, шта хоћете с њом да чините?

Гинтер. Задржаћу је само — тек да ми је у рукама. Нико од страних неће ништа дознати за то. Ако се у вас ствара можда каква очајна одлука —

Нора. И ствара се.

Гинтер. — Или ако хоћете нешто да учините, што је још горе —

Нора. Откуд знате ви то?

Гинтер. — То се оканите таких ствари.

Нора. Откуд знате ви, да ја *то* хоћу?

Гинтер. Већина нас је *то* хтела с почетка. И сам сам хтео; али нисам имао смелости ...

Нора. (Без нагласка). Ни ја не.

Гинтер. (С олакшицом). Зар не? Ви немате смелости толико ... Ни ви не?

Нора. Не ... Не ...

Гинтер. И била би глупост само. Је-ли прешла прва домаћа бура ... Ја имам овде у шпагу писмо за вашег мужа ...

Нора. И ту је све унутра?

Гинтер. Што може бити блаже

Нора. (Брзо). То писмо он не сме примити. Издерите га. Ја ћу створити новац.

Гинтер. Извините. г-ђо Хелмер, али ја мислим да сам вам већ рекао —

Нора. Не говорим о новцу што вам га дугујем. Реците колику своту иштете од мога мужа, и ја ћу вам је створити?

Гинтер. Ја не тражим новаца од вашег мужа.

Нора. Но шта?

Гинтер. Рећи ћу вам. Ја хоћу да се опет уздигнем г-ђо Хелмер, хоћу да се рехабилитујем; ту ми мора ваш муж помоћи. Од године и по нисам се лаћао никаквих нечасности; за све то време борио сам се са најтежим околностита; био сам задовољан тиме, што сам се могао корак по корак узвишавати. Сад сам истеран, и сад се више нећу задовољити само тиме, ако ме приме натраг у милост. Ја хоћу више, кажем вам ... Хоћу опет у банку — у више место; ваш муж ми баш мора створити место ...

Нора. То неће он никад учинити!

Гинтер. Учиниће, ја га познајем; он не сме ни писнути. А јесам-ли једном с њим заједно тамо унутра, то ћете видети. Ни година дана неће проћи, а ја ћу бити десна рука управитељева. Не Роберт Хелмер, но Хајнрих Гинтер ће водити тада банку.

Нора. Дотле нећете никад дотерати!

Гинтер Желите-ли можда?

Нора Да, сад имам смелости за то!

Гинтер. Не уплашисте ме ни најмање. Тако нежна, размажена госпа као ви —

Нора. Ви ћете видете; ви ћете видети!

Гинтер. Под лед можда? У црну хладну воду? А пролеће ће вас избацити на обалу ружну не познану, са отпуштеном косом —

Нора. Не уплашисте ме.

Гинтер. Ни ви мене. Тако се шта не чини г-ђо Хелмер. Па шта би и користило? Ја бих имао исто овако облигацију у свом шпагу.

Нора. И тад још? Но, шта, још и тада — ?

Гинтер. Заборављате, да тада од мене зависи ваш добар глас.

Нора. (Стоји немо и гледа у њега).

Гинтер. Тако. Сад сте приправни. Не учините никакву глупост. Чим Хелмер добије моје писмо очекујем вести од њега. И помислите, да је ваш муж то, што ме је нагонио на тај корак. То му нећу никад опростити. Остајте здраво, г-ђо Хелмер. (Одлази кроз трем).

Девета појава

Нора. Затим *Г-ђа Линден.*

Нора. (Похита к вратима, отвори их мало и прислушкује). Одлази. Писма не оставља. Не не, то би било немогућно! (Отвара врата све то више). Шта значи то? Застајкује, не иде доле на степенице. Предомишља се? Зар да —? (Писмо пада у кутију за писма; затим се чују Гинтерови кораци, који се после на степеницама губе. Нора загушљивим вриском трчи

кроз собу, к столу крај дивана. Кратка почивка). Ту је сад — Роберте, Роберте, ми смо сад изгубљени.

Г-ђа Линден (Са оделом долази из собе). Да, сад је све у реду... Да пробамо можда —?

Нора. (Промукло и лагано). Христино, одидер мало.

Линден. (Баци хаљине на диван). Шта ти је? Изгледаш тако збуњена.

Нора. Одидер амо. Витиш-ли то писмо? *Тамо*; погле — кроз шипке у кутији.

Линден. Да, да, видим га.

Нора. Писмо је од Гинтера —

Линден. Нора — Гинтер ти је позајмио новац.

Нора. Да; и Роберт ће сада све дознати.

Линден. Веруј ми, Нора, то је по вас обоје најбоље.

Нора. Ти још не знаш све. Ја сам ставила лажан потпис.

Линден. Али, за име божје —?

Нора. Сад само једно Христина; ти ми буди сведок.

Линден. Како сведок? Шта да ја —?

Нора. Ако изгубим памет, а то се може лако десити

Линден. Нора...

Нора. Или ако ми се што друго догоди — тако што да не узмогу овде да будем —

Линден. Нора, Нора, ти не знаш шта говориш.

Нора. Ако усхте неко да прими све на се... сву кривицу мислим. —

Линден. Добро, добро; али како можеш мислити — ?

Нора. Тада треба да посведочиш, да није истина, Христина. Ја знам врло добро шта говорим; ја сам при чистој свести; и ја ти кажем: нико ништа није знао за то; све сам ја сама учинила. Не заборави на то!

Линден. Нећу заборавити. Али од свега не схваћам ни мрвице.

Нора. Ах, та и како би могла. Али чудновато ће се још догодити.

Линден. Чудновато?

Нора. Да, чудновато — али то је тако грозно, Христина, не *сме* се догодити, ни зашта на свету не сме.

Линден, Идем одма Гинтеру да говорим с њим.

Нора. Не иди, може ти што криво учинити.

Линден. Беше доба кад ми је све мило хтео чинити.

Нора. Тај?

Линден. Где станује?

Нора. Ах, шта знам ја — ? Да, (тури руку у шпаг). овде је његова карта: али писмо, писмо —

Десета појава

Пређашњи, Хелмер (с поља).

Хелмер. (Из своје собе куца на врата). Нора!

Нора. (Дрекне уплашено). Шта је? Шта хоћеш од мене?

Хелмер. Но, но, не плаши се тако; та закључала си врата: пробаш ли хаљину?

Нора. Да, да, стоји ми тако лепо, Роберте.

Линден. (Прочитала карту међу тим). Он станује одмах за ћошком.

Нора. Да, али не помаже ништа више. Ми смо изгубљени. Писмо је у кутији.

Линден. А кључ је у твога мужа?

Нора, Увек.

Линден. Гинтер ваља да иште своје писмо непрочитано натраг; он мора наћи повода —

Нора. Али Роберт обично баш у ово доба —

Линден. Спречи ма како; међу тим ја ћу отићи к њему — Вратићу се што пре могу. (Одлази брзо кроз улазна врата).

Нора. (Прилази Хелмеровим вратима отвори их завирује унутра). Роберте!

Једанаеста појава.

Нора. Хелмер. Затим *Ранк.* Касније *Госпођа Линден, Јелена.*

Хелмер. (У стражњој соби). Но, смем-ли једном и у своју собу? Оди Ранче, да видиш баш (на вратима). — али шта је то?

Нора. Шта, драги Роберте?

Хелмер. Ранк ме је припремио на сасвим нову појаву.

Ранк. (на вратима). Ја сам тако разумео; то сам се дакле преварио.

Нора. Не, пре сутра у вече нећете имати прилике да ми се дивите.

Хелмер. Али, Нора, ти изгледаш тако изнурена. Да се ниси много вежбала?

Нора. Не, ја се још никако нисам вежбала.

Хелмер. Но то је ипак потребно —

Нора. Свакако је потребно, Роберте! Али без твоје помоћи не иде, ја сам све заборавила.

Хелмер. Но, па брзо ћемо ми то увежбати.

Нора. Да, помози ми, Роберте. Ти ми обећаваш? Ах, ја се тако бојим. Велико друштво . . . вечерас се мораш сасвим мени одати. Ништа не смеш радити; ни једно перо додирнути. Је-ли? је-л' тако, Роберте?

Хелмер. Обећавам ти; вечерас ти стојим на расположењу, — ти мали, потребити створе. — Хм. гле, ја треба још (Пође ка вратима од трема).

Нора. Шта хоћеш на пољу?

Хелмер. Само да видим да-ли је дошло које писмо.

Нора. Не не, не чини то Роберте.

Хелмер. Што не?

Нора. Роберте, молим те: и нема писма у кутији.

Хелмер. Пусти ме да видим. (Пође).

Нора. (Крај гласовира удара прве звуке тарантеле).

Хелмер. (Застане на вратима). Аха.!

Нора. Ја сутра не могу играти, ако пре тога с тобом не покушам.

Хелмер. (Прилази јој). И ти си збиља тако немирна, драга Нора.

Нора. Да. врло сам узнемирена. Дед одмах да покушамо, драги Роберте, и тако имамо још нешто времена, пре но што седнемо за сто. Седи амо и прати ме; поправи ме и поучи ако —

Хелмер. Радо, врло радо, кад ти тако захтеваш. (Седне за гласовир).

Нора. (Узима тамбурин и дугу шарену струку. Набира је на себи и једним скоком стави се на сред позорнице). Но сад започни! Сад хоћу да играм! (Хелмер свира. Нора игра. *Ранк* стоји крај гласовира иза Хелмера и гледа).

Хелмер. (Свирајући). Лакше, лакше.

Нора. Ја не умем друкче.

Хелмер. Не тако нагло, Нора.

Нора. Баш како треба.

Хелмер. (Престане). Не, не то не иде.

Нора. (Смеје се и замахује тамбурином). Нисам-ли ти рекла?

Ранк. Сад ћу ја да је пратим.

Хелмер. (Устане). Учини то, ја је могу тад боље поправљати. (*Ранк* седне за гласовир и свира, *Нора* игра све то дивље. Хелмер стане крај пећи и чешће је поправља; она изгледа да и не пази на то, коса јој се отпусти и падне преко рамена; не осврће се на то и игра даље. *Г-ђа Линден* ступи у собу).

Линден. (Застане као закована на вратима). Ах — !

Нора. (У игри). Овде је весело, зар, не Христина?

Хелмер. Али мила, драга Нора, ти играш као да је на живот и смрт.

Нора. То и чиним.

Хелмер. Ранче, престани, то је права лудост. . . Престани кад ти кажем. (Ранк престане, Нора одједаред стане).

Хелмер. (Приђе јој). Томе се нисам надао, ти си све заборавила.

Нора. (Баци тамбурин). Ето, видео си и сам.

Хелмер. Ту треба богме основне поуке.

Нора. Но, видиш-ли како је то потребно. Мораш ме вежбати до последњег тренутка. Хоћеш-ли, Роберте?

Хелмер. Зацело, зацело.

Нора. Ти не смеш ни данас, ни сутра ни на шта помислити осим на мене, не смеш ни једног писма отворити, — да, шта више ни кутије за писма —

Хелмер. Аха, дакле још се страшиш оног човека —

Нора. Да, да и то.

Хелмер. Нора, познајем по теби, да је писмо од њега већ овде.

Нора. Не знам; мислим; али ти не смеш сад тако шта читати; међу нама се не смеју појавити несугласице, пре но што се све сврши.

Ранк. (Лагано Хелмеру). Мораш јој попустити.

Хелмер. (Загрли је). Нека се испуни жеља детиња. Али сутра Нора, пошто си играла —

Нора. Тад си слободан.

Јелена. (С врата десно). Милостива госпођо, сто је постављен.

Нора. Хоћемо и шампањца данас, Јелена.

Јелена. Добро. (Оде).

Хелмер. Шта шта — дакле права част?

Нора. Да, собет са шампањцем, до ранога јутра. (Виче напоље). Па и посластица. Јелена, много, много — овог *јединог* пута!

Хелмер. (Ухвати је за руке). Но, но, само не том узнемиреном дивљином. Буди што и до сад, моје мала, чедна шева.

Нора. Ах да, то и хоћу. Али сад иди унутра; па и ви, докторе. Христина, ти ми мораш косу наместити.

Ранк. (Лагано у ходу). Не треба се ничег плашити? Ничег . . . ја мислим . . .

Хелмер. Боже сачувај, драги Ранче; то је та детиња преплашеност о којој сам ти већ причао. (изиђу).

Нора. Но?!

Линден. Отпутовао.

Нора. Познала сам по теби.

Линден. Доћи ће тек сутра у вече. Ја сам му оставила лист.

Нора. То ниси требала чинити, не треба ништа да спречаваш. Ипак је то тако красно очекивати нешто чудновато.

Линден. Шта очекујеш ти?

Нора. Ах, то ти не можеш схватити. Иди к њима, ја ћу одмах доћи. (Линден одлази у трпезарију).

Дванаеста појава.

Нора. Затим *Хелмер.*

Нора. (Застане за часак да се разабере, затим погледа на свој сахат). Пет. Седам часова до поноћи. Затим још двадесет и четир до друге поноћи. Тад се тарантела свршила. Двадесет четири и седам? Још тридесет и један час живети.

Хелмер. (На врати десно). Али где застаје толико моја мала шева?

Нора. (Похита му са раширеним рукама). Ево је!

(Завеса пада).

ТРЕЋИ ЧИН

Иста соба.

Сто што је био крај дивана пренесен је са свима столицама око њега напред у средину. На столу гори лампа. Улазна врата су отворена. Са горњега спрата чује се свирка уз игру.

Прва појава.

Госпођа Линден седи крај стола и расејано преврће листове у једној књизи; покуша да чита али не може да сабере своје мисли; поново погледа немирно ишчекујући на улазна врата. Затим *Гинтер.*

Г-ђа Линден, (Погледа на свој сахат). Још га нема. А већ је крајње време. Ако није — (Ослушкује опет). Ах, ево га. (Одлази у трем и отвара опрезно врата од трема: на степеницама се са чују лагани кораци; шапуће). Уђите унутра. Овде нема никог.

Гинтер. (На вратима). Код куће сам нашао један лист од вас. Шта ће то да значи?

Г-ђа Линден. Ја морам свакако с вама говорити.

Гинтер. Тако? А мора-ли то баш свакако бити овде?

Г-ђа Линден. Код мене је немогућно; моја соба нема засебна уласка. Уђите унутра, ми смо сасвим сами; девојка спава, а Хелмерови су горе на игранци.

Гинтер. (Ступајући у oобу). Гле сад: Хелмерови играју данас? Заиста?

Г-ђа Линден. Да. Што не?

Гинтер. Имате право: што не?

Г-ђа Линден. А сад, Гинтеру, да се поразговоримо.

Гинтер. Имамо-ли ми зар још што да кажемо једно другом?

Г-ђа Линден. Шта више врло много.

Гинтер. То нисам мислио.

Г-ђа Линден. За то, јер ме никад нисте добро разумели.

Гинтер. Шта треба ту много разумевати код ствари, што је сасвим јасна? Жена без срца отправи човека бестрага, кад јој се појави згоднија прилика!

Г-ђа Линден. Држите-ли да сам тако без срца? Мислите-ли зар да ми је лако пао тај растанак?

Гинтер. Не?

Г-ђа Линден. Гинтеру, да ли сте збиља веровали у то?

Гинтер. Па што сте ми писали онда онако писмо?

Линден. Нисам могла друкче. Како сам морала да прекинем с вама, то је била моја дужност, да ишчупам из вашег срца све, што сте за ме осећали.

Гинтер. (Стискавајући руке). Тако дакле. И то — једино новца ради!

Линден. Не смете сметнути с ума да сам имала матер без помоћи и два мала брата. Од вас, Гинтеру, нисмо могли ништа очекивати; ваши изгледи били су тако незнатни.

Гинтер. Може бити; али ви не имађасте права да ме отурите другог човека ради.

Линден. То не знам. И сама сам се често питала да ли сам имала право или не.

Гинтер. (Лакше). Кад сам вас изгубио, чинило ми се, као да је нестало чврста темеља испод мојих ногу. Погледајте ме само: сад сам човек пропао и без помоћи.

Линден. Но, помоћ може још близу бити.

Гинтер. *Била* је близу, но ви дођосте и препречисте ми пут.

Линден. И не знајући, Гинтеру. Тек јутрос сам чула, да треба ваше место да добијем.

Гинтер. Верујем вам, кад ми кажете. Али хоћете-ли и отступити, сад, кад знате?

Линден. Не; јер то вам и тако не би користило ни најмање.

Гинтер. Ах, користило, користило ... ја бих упркос томе учинио.

Линден. Живот и горка и тешка нужда научише ме, да будем паметна.

Гинтер. А мене живот научи, да не верујем у празне речи.

Линден. То вас је нечем паметном научио. Али делима ћете веровати?

Гинтер. Шта хоћете тиме да кажете?

Линден. Рекосте ми да сте пропао човек без помоћи.

Гинтер. Имам основа то да речем.

Линден. И ја сам претрпела бродолом.

Гинтер. Сами сте изабрали.

Линден. Нисам имала тада друга избора.

Гинтер. Но шта даље?

Линден. Гинтеру, кад би се ми оба бродоломника могли домаћи једно другом ...

Гинтер. Шта велите?

Линден. Двоје се могу лакше спасти на *једном* парчету брода, но кад свако себи дере.

Гинтер. Христина!

Линден. Шта мислите, за што сам ја дошла амо?

Гинтер. Да нисте можда на ме помишљали?

Линден. Ја морам радити, да одржим свој живот. Од младости сам радила и то ми је била једина и највећа радост. Али сад сам сама на свету; сама пустош и празнина! Радити за се, то не справља никакве радости. Гинтеру, дајте ми кога, за кога бих радила.

Гинтер. Ништа ја у то не верујем. То није ништа друго до претерана женска великодушност. готова да се жртвује.

Линден. Јесте-ли икад приметили, да сам претерана?

Гинтер. Шта, ви би могли заиста? — Реците — је-ли вам позната моја прошлост?

Линден. Јесте.

Гинтер. А знате-ли за шта ме овде држе?

Линден. Нисте-ли ми мало час наговестили да би самном постали са свим друкчији.

Гинтер. О томе сам шта више уверен.

Линден. Не би-ли се то могло још и сад догодити?

Гинтер. Христина!... И то је ваша збиљска одлука! Јесте. Познајем по вама И ви имате одиста смелости —?

Линден. Треба ми неко за кога ћу да живим; а вашој деци треба мати. Ми обоје смо потребни једно другом. Гинтеру, ја верујем у вашу природну наклоност к добру — с вама заједнички смем све —

Гинтер. (Ухвати је за руке). Хвала, хвала, Христина... Сад ћу се знати подићи и пред осталима — Ах, али ја сасвим заборавих —

Линден. (Ослушкује). Пст? Тарантела! Идите, идите!

Гинтер. Зашто? Шта је то?

Линден. Чујете-ли ту игру над нама? Када се сврши, вратиће се.

Гинтер. Добро, добро, одлазим. Све је и тако узалуд. Ви наравно још не знате шта сам ја предузео против Хелмерових?

Линден. Да, Гинтеру, знам.

Гинтер. Па ипак имасте храбрости, да —?

Линден. Ја схваћам потпуно куда може очајање одвести таког човека као што сте ви.

Гинтер. О, кад би то могао учинити неучињеним!

Линден. То можете; јер писмо ваше лежи у кутији.

Гинтер. Је-ли истина?

Линден. Јесте; али —

Гинтер. (Гледа је испитујући). Да-ли то тако разумети ваља? Ви хоћете да спасете вашу пријатељицу поштопото. Реците ми отворено. Није-ли тако?

Линден. Гинтеру, ко се једном продао за љубав других, то више не чини.

Гинтер. Ја ћу искати натраг своје писмо.

Линден. Не, не.

Гинтер. Хоћу! Остаћу овде, док Хелмер не дође. Своје писмо искаћу натраг — рећићу му, тиче се само мог отпуста — он не треба да га чита —

Линден. Не, Гинтеру, ви не треба да иштете то писмо натраг.

Гинтер. Али реците ми, зар то не беше повод, што сте ме амо позвали?

Линден Да, у првом страху; али од то доба је протекло више но двадесет и четир часа, а за то време видела сам у овој кући чудне ствари. Хелмер мора све дознати; та несретна тајна мора на видело; између обојих мора доћи до искрена објашњења; на таким изговарањима и затајивањима не може остати.

Гинтер. Па добро; кад ви тако хоћете. — Али нешто могу увек учинити, а то нека буде одмах...

Линден. (Ослушкује). Журите се! Идите, идите! Игра се свршила; ми нисмо више ни тренука сигурни.

Гинтер. Чекаћу вас доле пред кућом.

Линден. Да, учините то; ваља да ме отпратите.

Гинтер. О! тако неизмерно сретан нисам још никад био! (Оде. Врата од трема остају отворена).

Друга појава.

Госпођа Линден. Затим *Хелмер* и *Нора.*

Линден. (Спрема мало по соби и доводи у ред своје горње одело). Каква промена! Да, каква промена! Имати кога, за кога ћемо радити — за кога ћемо живети моћи; у запустели дом увести мио поредак... да, да, то ја желим!... Али кад би се вратили скоро — (Ослушкује). Аха,

ево их већ. Брзо моје ствари. (Узима шешир и огртач. — Чују се Хелмеров и Норин глас; чује се кључ у кључаоници и Хелмер уводи Нору скоро силом у трем. Она је у талијанском оделу покривеном великом црном струком; он је у црном оделу са отвореним црним домином).

Нора. (Још на врати, опире се). Не не не; не унутра; ја ћу опет горе. Ја нећу тако рано да одем . . .

Хелмер. Али драга Нора —

Нора. Али молим те најпонизније, Роберте — само још на један час.

Хермер. Ни тренутка више, драга Нора. Ти знаш, тако смо одредили. Тако; унутра с собу; овде ћеш се расхладити. (Упркос њеном опирању уводи је нежно у собу).

Линден. Добар вече.

Нора. Христина!

Хелмер. Шта, госпођо Линден, ви још тако касно овде?

Линден. Да, опростите, хтела сам да видим Нору прерушену.

Нора. Јеси-ли ти ту седела и чекала на мене?

Линден. Јесам; на жалост сам се закаснила; ти си већ била горе, а нисам могла отићи пре но што те видим.

Хелмер. (Скида са Норе струку). Па то је онда добро посмотрите. Ја мислим да је вредно да је човек посматра. Зар није лепа, г-ђо Линден?

Линден. Да, то морам рећи —

Хелмер. Зар није дивна? То је било и опште мњење на балу. Али страшно је јогунасто — ово мало, чедно створење. Шта да се ради? Хоћете-ли ми веровати, да сам тек силом могао, да је одведем?

Нора. О, Роберте, љуто ћеш се кајати што ми ниси попустио ма пола часа само.

Хелмер. Ето, чујете-ли, г-ђо Линден? Она игра своју тарантелу — пуно бурног допадања, — које је у осталом и заслужила, — и ако је у представи било можда сувише реализма, ја мислим . . . нешто више но што се то, строго узевши, може довести у склад са захтевима

вештине. Али све једно! Главно је — допала се, тапшање је било бурно. Да-ли сам је још требао тамо оставити? Да ослаби утисак? Хвала лепо. Ја узех своју дражесну девојчицу с Каприја — моју каприцијозну девојчицу с Каприја, реко бих чисто — под руку; обиђох брзо као муња дворану, поклоних се на све стране, и — ишчезе лепа слика. Одлазак мора бити увек пун ефекта, г-ђо Линден: али то не могу Нори никако да разјасним... Ху, како је овде врућина. (Баци домино на столицу и отвори врата од своје собе). Шта? Та овде је мрачно. Ах да; наравно. Извините — (Оде унутра и запали неколико свећа).

Нора. (Шапуће брзо и недишући). Но — ?

Линден. (Полако). Говорила сам с њим.

Нора. Па — ?

Линден. Нора — ти мораш свом мужу све рећи.

Нора. (Без нагласка). Знала сам.

Линден. Од Гинтера се не бој; али рећи мораш.

Нора. Ја му нећу рећи.

Линден. Рећи ће му писмо.

Нора. Хвала, Христина; сад знам шта ми ваља чинити. Пст — !

Хелмер. (Враћа се). Но, јесте-ли јој се надивили, г-ђо Линден?

Линеен. Јесам; но сад вам морам и лаку ноћ пожелити.

Хелмер. Шта, зар већ? Је-ли ово ваше плетиво?

Линден. (Узима га). Јесте, хвала, у мал' га не заборавих.

Хелмер. Плетете-ли ви?

Линден. Плетем.

Хелмер. Знате-ли шта, боље би било да везете.

Линден. Тако? А што?

Хелмер. За то, јер то лепше изгледа. Видите само; вез се држи у левој руци, а десна нам води иглу — тако — све у лаким, дугим лу̂ковима; зар не — ?

Линден. Да, може бити —

Хелмер. Код плетења пак — то не изгледа ни мало лепо. Погле'те само ; човек се сав скупи, игле трче горе-доле, — то има нечег кинеског у себи. — Ах, то је био заиста прекрасан шампањац . . .

Линден. А сад, лаку ноћ; Нора не буди више јогунаста.

Хелмер. Красна реч, г-ђо Линден.

Линден. Лаку ноћ, г. управитељу.

Хелмер. (Прати је до врата). Лаку ноћ, лаку ноћ. Надам се, да ће те сретно стићи дома. Ја бих вас радо — али није вам далеко. Лаку ноћ, лаку ноћ. (Линден оде. Он закључа врата за њом и врати се натраг).

Трећа појава.

Хелмер. Нора.

Хелмер. Тако; једва је се опростисмо. Страшно је несносна.

Нора. Ниси-ли врло уморан, Роберте?

Хелмер. Ни најмање.

Нора. Ни сан?

Хелмер. Баш ништа; напротив осећам се тако чио. А ти? Да, ти ми се чиниш уморна и сањива.

Нора. Да, ја сам врло уморна. Но сад ћу и лећи скоро.

Хелмер. Видим; видим! Дакле ипак сам право радио, што нисам остао дуже с тобом.

Нора. О, све је право, што ти чиниш.

Хелмер. (Пољуби је у чело). Дакле ипак паметна реч од моје миле женице. Али јеси-ли приметила како је Ранк био расположен вечерас?

Нора. Тако? Збиља? Ја нисам могла с њим говорити.

Хелмер. Па и ја скоро не; али већ од дужег времена га нисам видео тако весела. (Гледа је мало, па јој приђе). Хм . . . ипак је лепо, што смо ми опет у нашем рођеном стану; што сам сасвим сам с тобом. — Ах, ти заношљива красна жено!

Нора. Не гледај ме тако, Роберте.

Хелмер. Да не гледам своју драгу жену? Сву ту красоту, што је моја, само моја, моја и ничија више.

Нора. (Отиде на другу страну стола). Ти не смеш вечерас тако говорити самном.

Хелмер. (Иде за њом). Још ти је тарантела у крви, чини ми се. И то те чини још заношљивијом. Чуј! Гости се разлазе. (Лагано). Нора — скоро ће бити мирно у целој кући.

Нора. Надам се.

Хелмер. Да, зар не, драга Нора? Ах, знаш ли... кад сам тако с тобом у каквом друштву, — знаш ли зашто ја тада тако мало с тобом говорим, што сам тако далеко од тебе, што те тек крадом погледам, — знаш ли, зашто ја то чиним? Зато, јер тада уобразим себи, да си ти моја драга у тајности, моја вереница у тајности, а нико и не сања, да има какве везе између нас двоје.

Нора. Да, да, да; ја знам све, све су твоје мисли код мене.

Хелмер. А кад хоћемо да пођемо и ја ти ставим струку на твоја нежна, младалачка плећа, — на тај твој красаи врат, — тада замислим е си ти моја невеста, а ми да се враћамо управо с венчања и ја те водим први пут у свој стан, — и ја да сам први пут с тобом насамо, — сасвим сам с тобом, ти млада нежна лепото. Целог вечера жудео сам само за тобом. Кад сам те гледао у тарантели како мамиш и одбијаш — тад је запламтела крв у мени; нисам могао више да издржим... ето, с тога сам те тако рано одвукао доле.

Нора. Иди сад, Роберте. Мораш ме саму оставити. Ја не марим за све то.

Хелмер. Шта значи то? Тек се смем шалити с тобом, слатка Нора... Та ти хоћеш. Зар ја нисам твој муж —? (Чује се куцање).

Нора. (Прене се). Чујеш ли —?

Хелмер. (Пође к вратима од трема). Ко је ту?

Четврта појава.

Пређашњи. Ранк.

Ранк. (С поља). Ја сам. Смем-ли унутра на један тренутак?

Хелмер. (Полако, у љутини). Ах, шта хоће тај још овде? (Гласно). Почекај мало. (Оде и одкључа). Но, то је лепо од тебе, што нећеш да прођеш мимо наших врата.

Ранк. Учинило ми се као да сам чуо твој глас, па сам с тога хтео још мало свpнути. (Пређе погледом преко собе). Ах да, те миле знане просторије. Тако је мирно и пријатно у вас овде.

Хелмер. Чини ми се, као да ти се и горе сасвим лепо допало.

Ранк. Изванредно. А и што не? Што да и не уживамо у том, што нам свет пружа? На сваки начин, колико можемо и докле можемо. Вино је било изврсно —

Хелмер. Особито шампањац.

Ранк. Јеси-ли и ти то приметио? Чисто је невероватно, колико сам ја стрес'о у себе.

Нора. И Роберт је данас пио много шампањца.

Ранк. Тако?

Нора. Да; а затим је увек тако расположен.

Ранк. Но, па после добро проведеног дана што да не справимо себи и весело вече?

Хелмер. Добро проведеног? Тим се не могу похвалити.

Ранк. (Тапше га по рамену). Али ја, да видиш!

Нора. То сте онда по свој прилици предузели какво научно истраживање, докторе.

Ранк. Сасвим је тако.

Хелмер. Јеси-л' чуо: Нора говори о научним истраживањима?

Нора. А смемо ли вам честитати на исходу?

Ранк. Дакако, да смете.

Нора. Дакле повољан резултат?

Ранк. Најповољнији, како за лекара, тако и за болесника, наиме — сигурност.

Нора. (Нагло и испитујући). Сигурност?

Ранк. Потпуна сигурност. Па зар на рачун тога, да не справим себи једно весело вече?

Нора Да, ту имате право, докторе.

Хелмер. То и ја велим. Ако само не будеш то сутра кијао.

Ранк. Хе, за ништа, не добија се у овом животу ништа.

Нора. Докторе — ви сте за цело велики пријатељ игранака под образинама.

Ранк. Ако су ту многе занимљиве образине, зацело —

Нора. Слушајте, како да се нас двоје прерушимо идућег пута?

Хелмер. Ти мала ветрогоњо, — зар већ сада мислиш на идућу игранку?

Ранк. Нас двоје? Сад ћу вам рећи: ви ћете представљати дете среће —

Хелмер. Добро, али набави и одело, што ће томе одговарати.

Ранк. Пусти нек ти се жена укаже само таква, каква је.

Хелмер. Врло згодна примедба. А у шта ћеш се ти прерушити?

Ранк. С тим сам већ, драги пријатељу, сасвим на чисто.

Хелмер. Но?

Ранк. Идуће игранке са чувидама указаћу се као невидован.

Хелмер. Смешна мисао, заиста.

Ранк. Беше некад велик црн шешир — нisi ли чуо о шеширу што чини људе невидљивима? Само тај шешир навучемо и тада нас не може нико видети.

Хелмер. (Задржава смех). То имаш право.

Ранк. Али сасвим сам сметнуо с ума, рад чега сам свриуо. Хелмеру, дај ми једну цигару, од оних тамних хавана.

Хелмер. Драге воље. (Пружа му кутију).

Ранк. (Узима једну и одсече врх). Хвала.

Нора. (Запали воштану жигицу). Ево ватре.

Ранк. Хвала лепо. (Она му држи запаљену жигицу, он припаљује цигару). А сад останте здраво.

Хелмер. Збогом, збогом, драги пријатељу!

Нора. Спавајте мирно докторе.

Ранк. Хвала вам на тој жељи

Нора. Пожелите и ви мени то исто.

Ранк. Вама? Па добро, кад баш хоћете ... Спавајте мирно. И хвала на ватри. (Махне обојима главом и излази).

Пета појава.

Хелмер. Нора. Затим *Јелена.*

Хелмер. (Загушљиво). Он је данас врло много пио.

Нора. (Као ван себе). Може бити. (*Хелмер* узима своје кључеве из шпага и полази у трем). Роберте — шта хоћеш тамо?

Хелмер. Морам испразнити кутују за писма; сасвим је пуна; иначе не ће бити места сутра за новине ...

Нора. Хоћеш-ли да радиш још?

Хелмер. Боже сачувај. — Шта је то? Овде је неко дирао око браве.

Нора. Око браве?

Хелмер. Да. Шта ће то да значи? Надам се, да тек нису девојке — ? Ту је и једна пребијена укосница. Нора, то је од твојих.

Нора. (Брзо). То су онда морала деца бити.

Хелмер. Од тог их мораш одучити. Хм, хм ... но, једва покупих. (Извади сав садржај и викне у кујну). Јелена — Јелена! Угасите лампу у трему. (Врати се у собу и закључа врата од трема. — С писмима у руци). Погле само, колико се нагомилало. (Преврће по њима). Шта је то?

Нора. (Крај прозора). Писмо! Ах не, не Роберте!

Хелмер. Две посетнице — од Ранка.

Нора. Од д-ра Ранка!

Хелмер. (Посматра их). Доктор медицине Ранк. Биле су сасвим горе; мора да их је сад тек бацио унутра.

Нора. Има-ли што на њима?

Хелмер. Више имена налази се црн крст. Погле. То је непријатна мисао заиста. Као да нам објављује сам своју смрт.

Нора. Па то и чини.

Хелмер. Шта? Знаш-ли ти што? Је-ли ти рекао шта?

Нора. Јесте. Кад посетница дође, то тада узима збогом од нас. Закључаће се и умреће.

Хелмер. Јадни пријатељу! Та знао сам, да те нећемо још дуго имати. Али да тако брзо ... И још се скрива ... Као рањена звер.

Нора. Кад се већ *мора* догодити, то је боље да се догоди без речи. Зар не, Роберте?

Хелмер. (Хода горе-доле). Живели смо с њим у такој заједници. Не могу чисто ни да нас замислим без њега. Али својом пажњом и својом усамљеношћу био је уједно и таман засенак наше сунцем обасјане среће. — Но, можда је и боље тако. Бар за њега. (Застане). А можда и за нас, Нора. Сад смо обоје остављени сами себи. (Загрли је). О моја мила жено; чини ми се, као да те не могу доста чврсто држати. Знаш-ли Нора — кад и кад зажелим, да ти запрети каква опасност, па да тело и живот и све, све друго ставим за те на коцку.

Нора. (Отргне се и јако одлучи). Сад треба своја писма да читаш, Роберте.

Хелмер. Не, не; ноћас не. Хоћу код тебе да останем, моја љубљена жено.

Нора. С помишљу на смрт свога пријатеља —?

Хелмер. Имаш право. То нас је обоје потресло; утисло се међ нас нешто, што није лепо: помисао на смрт и разрешење. Тога се морамо ослободити. Дотле — отидимо свако у своју собу.

Нора. (О врату му). Роберте — лаку ноћ! Лаку ноћ!

Хелмер. (Пољуби је у чело). Лаку ноћ моја драга жено. Спавај мирно, Нора. Но, сад ћу да прочитам писма. (Отиде у своју собу и затвори врата за собом).

Нора. (Дивљим погледом пипа у наоколо, зграби Хелмеров домино, баци га на се, шапуће нагло, промукло и испрекидано). Никад га више видети! Никад. Никад. Никад. (Баци струку преко главе). Па ни децу више не видети. Ни њих не. Никад. Никад. — О та црна, ладна као лед вода. О та бездна — та . . . о, кад би већ прошло! — Сад га је отворио; сад га чита. Ах не, не, још не. Роберте, остај ми збогом, ти и деца! . . . (Хоће да јурне кроз врата од трема напоље; у истом тренутку отвори Роберт врата и укаже се са писмом у руци).

Хелмер. Нора!

Нора. (Цикне). Ах —!

Хелмер. Шта значи то? Знаш-ли шта пише у овом писму?

Нора. Да, знам. Пусти ме да идем! Пусти ме на поље!

Хелмер. (Задржавајући је). Куда ћеш?

Нора. (Хоће да се отме). Ти ме нећеш спасти, Роберте

Хелмер. (Посрне назад). Истина! Је-ли истина, што он пише? . . . Грозно! Не, не! То је немогућно, то *не може* бити истина!

Нора. Ал' *јесте* истина. Ја сам те љубила више свега на свету.

Хелмер. Не подилази ми тим лудим извињавањима.

Нора. (Приближи му се за један корак.) Роберте —!

Хелмер. Несретнице шта си урадила!?

Нора. Пусти ме. Ти нећеш то покајати: ти не треба то на себе да примиш.

Хелмер. Никакве лакрдије. (Закључа врата од трема). Ту ћеш остати и даћеш рачуна о себи. Схваташ-ли, шта си учинила? Одговарај! Схваташ-ли?

Нора. (Гледа га укочено и све то јачим нагласком). Да, сад почињем да схватам потпуно.

Хелмер. (Шеће у наоколо). О, да грозне јаве! За свих осам година — она што је била моја радост и понос мој — преварила ме лажљивица, — да, што је још горе, горе још — преступница! — О да грдне грдобе! Пи, пи!

Нора. (Ћути и непрестано га гледа укочено).

Хелмер. (Застане пред њом). Ја сам могао слутити да ће се тако шта догодити. Могао сам то предвидети. Свога оца лакомислена начела — ћути! лакомислена начела свога оца, сва си их наследила. Никакве религије, никаква морала, никаква осећања према дужности... О, како сам љуто кажњен, што сам му гледао кроз прсте. То сам чинио тебе ради: и ти ми то тако враћаш.

Нора. Да, тако.

Хелмер. Уништила си ми сву срећу моју; разорила ми сву будућност. О, та помисао је ужасна. Ја се налазим у рукама бесавесна човека; он може чинити, налагати, заповедати ми штогод хоће, — и ја морам ћутећки на све пристати... И тако јаднички морам да паднем и пропаднем, а све, са једне лакомислене жене!

Нора. Кад мене не буде више ту, ти си слободан.

Хелмер. Не трпим фразе. Таким се празним речима разметао и твој отац. Шта ми то може помоћи, када више не *«будеш»*. Баш ни најмање. Он може ипак ту ствар обелоданити; а учини-ли то, могу још пасти под сумњу, да сам знао што о твом кривичном делу. Могу још помислити да сам ја био подстрекач — да сам те ја навео на то? А на свему томе имам да захвалим теби, теби, што сам те на рукама носио за све време нашег заједничког живота. Схваташ-ли сада, шта си ми учинила?

Нора. (Хладном мирноћом). Да.

Хелмер. Невероватно је, да ја не могу никако да схватим. Али до одлуке морам доћи. Доле струку. Доле с тим, кажем ти!... Ја га морам задовољити ма на који начин. Ствар се мора свакако забашурити — А што се мене и тебе тиче, то мора изгледати, као да је између

нас као и доселе. Али наравно, само пред светом. Остаћеш дакле и надаље у мојој кући; то се разуме. Али да децу васпиташ, то ти нећу допустити; децу ти не смем поверити... О. морати то рећи оној, коју сам тако искрено љубио и коју још —! Али прекинути се мора. Од данас већ нема среће; ваља само спасти рушевине, остатке, изглед — (Чује се звоно; Хелмер задрхти). Шта је то? Тако касно још! зар да најужасније —! Зар он да —? Сакри се, Нора! Реци, да си болесна. (Нора стоји непомично; Хелмер прилази вратима и отвори их).

Јелена. (У пола свучена у трему). Ево једно писмо за милостиву госпођу.

Хелмер. Дајте га овамо. (Узима писмо и закључа врата). Јесте, од њега. Нећеш га добити; ја ћу га сам прочитати.

Нора. Па читај га.

Хелмер. (Код лампе). Једва имам толико храбрости. Можда смо изгубљени, и ти и ја, не; ја *морам* знати. (Нагло отвори писмо; прелети преко неколико редака; прегледа додату хартију; радосно крикне). Нора!

Нора. (Гледа га испитујући).

Хелмер. Нора!... Не, морам још једном прочитати. — Да, да, тако је. Нора, ја сам спасен!

Нора. А ја?

Хелмер. Па наравно и ти; обоје смо спасени, обоје. Погле. Шаље ти твоју облигацију натраг. Пише да му је жао, да се каје — сретан обрт у животу му — ах, та то нам је свеједно, шта пише. Ми смо спасени, Нора! Нико ти не сме прићи ни малим прстом. О Нора, Нора — не, пре свега да отправимо са света све те грозне хартије!... Но баш да видим — (Баци поглед на задужницу). Не, нећу да гледам; све то не треба да буде ништа друго до сан. (Подере задужницу и оба писма, баци све у пећ; гледа како гори). Тако; сад више не постоји. — Писао је, да ти од бадњег вечера — о, Нора, то су морали грозни дани бити.

Нора. Била сам очајан бојак у те дане.

Хелмер. Какве си муке морала претрпети, не имајући никаква друга излаза до — не, нећу да помињем све те грозне ствари. Сад ћемо да кличемо и понављамо: прошло је, прошло је! Зар не чујеш, Нора? Изгледа као да још не можеш да схватиш; да, прошло. је Шта је то — тај укочени израз лица? Ах мила, драга Нора, ја те разумем; ти још не можеш да верујеш да сам ти опростио. Али ја сам ти заиста опростио, Нора; заклињем ти се, ја сам ти све опростио. Ја знам, ти си учинила то из љубави према мени.

Нора. Да, из љубави.

Хелмер. Ти си ме тако љубила, као што жена мора љубити свог мужа. Беху то само средства, која ти ниси могла да расудиш. Али мислиш ли зар, да си ми мање драга, што си се усудила да радиш на своју руку? Не не; ослони се само на мене: ја ћу те световати, ја ћу те водити. Ја не бих човек био, кад те баш та женска потребитост не би двоаред примамљивијом чинила у мојим очима. Ти се не смеш хватати много оних опорих речи мојих, што сам их у првом страху изустио, кад мнидијах да све прети да се над мојом главом сруши. Ја сам ти опростио, Нора, закљинем ти се: ја сам ти опростио.

Нора. Хвала ти на твом опроштају. (Одази кроз врата на лево).

Хелмер. Не, остани . . . (Погледа унутра). Шта хоћеш у ложници?

Нора. (С поља). Да скинем ово одело са забаве.

Хелмер. (Код отворених врата). Да, учини то; потражи мира и умири савест своју моја преплашена голубице. Утишај се и умири; ја ћу те штитити и бранити. (Шеће пред вратима). О, ала је лепо и мило у нашему дому, Нора. Ту си сачувана од сваке напасти; ту ћу те чувати као гоњену голубицу, што сам је још сретно спасао из јастребових ноката; ја ћу опет утишати твоје сирото срце, што тако нагло куца. Веруј ми, Нора, мир ће се мало

по мало вратити. Сутра ће ти све друкче изгледати; нећу ти морати понављати, да сам ти опростио; Ти ћеш и сама осећати, да сам то учинио. Како си могла помислити, да бих могао прегорети, да те отурим од себе или да ти само што и пребацим! О, ти не познајеш нарав истинитог, правог мужа. Мужа тако умирује, тако му слатко пада осећање, да је својој жени опростио — да јој је искрено, од свег срца опростио. Она је тиме постала у двоструком смислу његовом својином; она се њим уједно наново родила; она је у неколико и његова жена и његово дете у исти мах. И то ћеш ми од сад одиста и бити, ти потребито створење моје. Не плаши се ништа, Нора; буди само искрена према мени, тад ћу ја бити уједно и твоја воља и твоја савест. — Шта је то? Нећеш у постељу? Ти си се пресвукла?

Нора. (Долази у свом свакидашњем руху). Да Роберте, ја сам се пресвукла.

Хелмер. Али зашто? Сад, тако касно — ?

Нора. Ноћас нећу спавати.

Хелмер. Али, драга Нора —

Нора. (Гледа на свој сахат). Још није тако касно. Седи амо, Роберте; обоје имамо још много што-шта да речемо једно другом. (Седне на једну страну стола).

Хелмер. Нора — шта значи то? То хладно укочено лице —

Нора. Седи. Ја имам много да говорим с тобом.

Хелмер. (Седне преко пута од ње на сто). Нора, ти ме плашиш . . . Ја те не разумем.

Нора. То је баш. Ти ме не разумеш. И ја те такођер нисам разумела — до вечерас. Не, не прекидај ме. Чуј само, што ћу ти рећи . . . Ово је обрачуњавање Роберте.

Хелмер. Како мислиш ти то?

Нора. (По кратком ћутању). Не пада-ли ти нешто у очи кад тако овде седимо?

Хелмер. Шта би могло то бити?

Нора. Осам је година како смо се узели. Не пада-ли ти у очи, да ми обоје, ти и ја, муж и жена, данас први пут говоримо озбиљно једно с другим.

Хелмер. Да, озбиљно — шта значи то?

Нора. За свих осам година — шта више и дуже — од дана нашег познанства ми нисмо никад изрекли једне озбиљне речи о озбиљној ствари.

Хелмер. Зар да те теретим бригама, које ми и тако не би могла олакшати?

Нора. О бригама не говорим. Рекох само, да се никад ни о којој ствари нисмо поразговорили заједнички и озбиљно.

Хелмер. Али, драго Норо, зар би то било за тебе?

Нора. Сад смо код ствари. Ти ме ниси никад разумео... Много ми је неправде учињено, Роберте. Прво од оца, после од тебе.

Хелмер. Шта? Од нас обојих — од нас обојих што смо те искреније љубили, но сви остали људи?

Нора. (Маше главом). Ви ме нисте никад љубили. Вама је само справљало уживања, да будете у мене заљубљени.

Хелмер. Али, Нора, какве су то речи!

Нора. Није-ли тако, Роберте? Кад сам још била код куће, код оца, саопштавао ми је он све мисли своје и тако сам и ја те мисли примила; а имађах-ли друге, то сам их затајивала: јер особени назори — то му није било пријатно. Називао ме је својом лучицом и играо се самном, као што се је са својом лутком играх. После сам дошла к теби у кућу —

Хелмер. Какви су то изрази, кад говориш о нашем браку!

Нора. (Мирно). Мислим, из очиних руку прешла сам у твоје. Ти си уредио све по свом укусу, и тако добих ја исти укус као и ти; или сам тек чинила тако; не знам управо шта... Мислим, да је било обоје: час једно, час друго. Кад се сетим свега тога, чини ми се да сам живела као сиромах човек — из руку у уста

Живела сам од тога, што сам ти изводила којекакве мајсторије, Роберте. Ти и отац, учинилисте велик грех на мени. Ви сте криви, што ништа не постаде од мене.

Хелмер. Ала си неразумна и неблагодарна! . . .Ниси-ли ти овде сретна била?

Нора. Не, никад. Мислила сам да сам то била; али у ствари нисам никад.

Хелмер. Несретна! Не —

Нора. Не; само весела. А ти си био увек тако пријатан према мени. Али наш дом није био ништа друго до дечије игралиште. Код куће је отац поступао самном као са *малом* лутком, ти овде као са *великом.* А деца су била опет *моје* лутке. Ја сам била сасвим задовољна кад си се ти самном играо, као што су деца весела, кад се *ја* с *њима* играм. То је био наш брак, Роберте.

Хелмер. Има нешто истине у том што говориш, — и ако је претерано и сувише. Али од сад ће друкче да буде. Престало је време игре, сад настаје васпитање.

Нора. Чије васпитање? Моје ил' дечије?

Хелмер. Како твоје тако и дечије, моја драга Нора.

Нора. Ах Роберте ти ниси за то, да начиниш од мене праву жену за се.

Хелмер. И то ти кажеш?

Нора. А ја — откуд сам ја спрéмна, да васпитам децу?

Хелмер. Нора!

Нора. Зар ниси мало час и сам рекао — *тај* задатак ми не би смео поверити?

Хелмер. У узбуђењу! Како си могла то примити за готово?

Нора. Не, ти си имао сасвим право; за *тај* задатак ја нисам дорасла. Пре тога се мора други решити. Морам сама себе васпитати. Ти ми нећеш ту помоћи. Морам се сама тим забавити. И с тога те остављам сада.

Хелмер. (Скочи). Шта кажеш?

Нора. Морам посве бити остављена сама себи; хоћу да дам рачуна о себи и о својој околини. С тога не могу дуже у тебе остати.

Хелмер. Нора, Нора!

Нора. Остављам сад одмах твој стан. Христина ће ме сигурно цримити на једну ноћ . . .

Хелмер. Ти си полудела! То ти ја не допуштам! Ја ти забрањујем!

Нора. Ништа ти неће помоћи, да ми од сад што забрањујеш. Што је моје, понећу собом. Од тебе ми не треба ништа, ни сад ни после.

Хелмер. Каква је то лудост од тебе?

Нора. Сутра путујем дома — мислим у своје место рођења. Тамо ће ми лакше пасти, да на овај или онај начин зарадим, што ми треба за живот

Хелмер. О ти заслепљено, неискусно створење!

Хора. Морам искуства *стећи*, Роберте.

Хелмер. Свој стан, свог мужа и своју децу оставити! Не помишљаш ли на то, шта ће људи рећи?!

Нора. На то се не могу освртати. Ја знам само да је то за мене потребно.

Хелмер. О, та то је грозно! Тако си ти у стању да напустиш своје најсветије дужности?

Нора. Шта држиш ти за моје најсветије дужности?

Хелмер. И то ти морам тек рећи! Зар нису то дужности према твоме мужу и твојој деци?

Нора. Ја имам друге исто тако племените дужности.

Хелмер. То немаш . . . Које то?

Нора. Дужности према самој себи.

Хелмер. Пре свега си жена и мати.

Нора. У то не верујем више. Ја мислим, пре свега сам људско створење — исто тако као и ти, или бар ћу покушати да то будем. Ја знам добро, да ће ти већина људи за право дати, Роберте, и да тако нешто и у књигама пише. Али ја се не могу тим задовољити што већина људи каже и што пише у књигама. Ја морам сама премишљати о стварима и покушати да створим себи јасну слику.

Хелмер. И ти немаш јасне слике о своме положају у својој рођеној породици? Немаш-ли зар при таким питањима неварљива путевођу? Немаш-ли зар религије?

Нора. Ах, Роберте, ја и не знам, шта је религија.

Хелмер. Шта кажеш!

Нора. Ја не знам ништа више но што ми је пастор Јакоби рекао, кад сам се конфирмисала. Он је рекао, религија је то и то. Изађем-ли једном из свега овога, и будем-ли сасвим сама себи остављена, то ћу испитивати и то питање. Видећу баш, да-ли је истина што је рекао пастор Јакоби или шта више; да-ли је *за ме* истина.

Хелмер. То је нечувено нешто из уста младе жене! Ако те религија не може повести истини, то ћу се потрудити, да бар уздрмам савест твоју. Јер морална осећања ћеш тек имати? Или — одговори ми — немаш-ли можда ни тога?

Нора. Да Роберте, најбоље је, да ти и не одговорим на то. Та ја то и не знам. У *тим* стварима нисам ни мало на чисто. Ја знам само, да о таком нечем имам сасвим друго мишљење но ти. Ја чујем сад, да су и закони другојачи но што сам ја то мислила; али да су закони и добри, то ми никако не иде у главу. Жена дакле да нема права, да поштеди свога оца на самрти и да спасе свога мужа? У тако шта ја не верујем.

Хелмер. Говориш као дете, ти не разумеш друштва, у коме живиш.

Нора. Тако је. Али сад хоћу да га упознам. Ја морам дознати, ко има право, друштво или ја.

Хелмер. Нора, ти си болесна; ти си у грозници, да, ја мислим чисто да ниси при себи.

Нора. Никада ми није било све тако јасно, као што је то ноћас.

Хелмер. И чистом свешћу остављаш ти мужа и децу?

Нора. Да то ћу учинити.

Хелмер. Ту је могућна само једна одгонетка.

Нора. Која?

Хелмер. Ти ме не љубиш више.

Нора. Да, то је управо.

Хелмер. Нора .... И ти то кажеш!

Нора. Боли ме то, Роберте; јер ти си вазда тако пријатан био према мени. Али ја не могу изменити. Ја те не љубим више.

Хелмер. (Једва је кадар да се сабере). Јел и то твоје чисто уверење?

Нора. Да, сасвим чисто. С тога баш и нећу да овде дуже останем.

Хелмер. А можеш-ли ми и објаснити, чим сам проиграо твоју љубав.?

Нора. Да, то могу. Било је то вечерас, када се оно «чудновато» не догоди; јер ту сам видела да ти ниси онај човек, за кога сам те држала.

Хелмер. Изјашњуј се јасније; ја те не разумем.

Нора. Осам година сам чекала тако трпљиво; јер ... Боже, та ја сам увидела да се «чудновато» не догађа тако лако, као оно што је свакидашње ... Тада нагну несреће на ме; и тада сам била тако непоколебљива уверена: но, сад ће наступити чудо. Када је писмо Гинтерово ту на пољу лежало, никад ми није ни пало на ум да ћеш се ти застрашити претњама тога човека. Ја сам била тако непокољебљиво убеђена, да ћеш ти рећи: «Обелоданите ту ствар целоме свету». А кад се то догоди —

Хелмер. Тад је моја жена изложена срамоти и руглу целога света —

Нора. А кад се то догоди, то би ти, као што сам ја непоколебљиво то чврсто држала, стао пред свет, све на се примио и рекао: Ја сам кривац!

Хелмер. Нора —!

Нора Мислиш-ли, да би ја таку жртву од тебе икад примила? Не би не, зацело не. Али шта би вредила моја уверења према твојим? — То је било то чудновато, што сам ја са страхом и трепетом ишчекивала. И само да бих то спречила, хтела сам крај да учиним своме животу.

Хелмер. Радо бих радио и дању и ноћу за тебе, Норо — тебе ради радо бих подносио јад и невољу. Али нико не жртвује оних ради, које љуби, своју *част*!

Нора. То су милијони жена учинили!

Хелмер. Ах, ти мислиш и говориш као неразумно дете.

Нора. Може бити. Али ти *не* мислиш и *не* говориш као муж, коме би се могла приволети. Када те је страх прешао био — не тога ради, што је *мени* претило, но са тога, што је теби предстајало — и кад се ничег више није требло плашити — то беше у твојим очима, као да се ништа ни догодило није. Ја постах као и пре твоја шева, твоја лутка, коју си ти, јер је тако слаба и трошна, у будуће хтео на рукама носити. (Устане). Роберте — у овом тренутку излази ми јасно пред очи, да сам овде проживела осам година са страним човеком, и да сам с њиме родила три детета — о, та помисао ми је несносна. Могла бих сама себе смлавити, у комадиће растрзати.

Хелмер. (Тешким срцем). Увиђам, видим добро: између нас се отворио јаз! . . . Али, Нора, зар се не може премостити?

Нора. Таква, каква сам сада, нисам жена за те.

Хелмер. Осећам моћи у себи, да постанем друкчији

Нора. Може бити — ако ти се одузме лутка.

Хелмер. Раставити се — од тебе се раставити! Не, не, *ту* помисао не могу да схватим.

Нора. (Полазећи у собу лево). У толико је потребније да се то догоди. (Враћа се са горњим оделом и малом путничком торбом и стави је на столицу крај стола).

Хелмер. Нора, Нора, само сад не! Чекај до у јутро.

Нора. (Баци огртач на себе). Ја не могу остати ноћу у стану страног човека.

Хелмер. А зар не бисмо могли живети овде као брат и сестра — ?

Нора. (Намести шешир). Ти знаш и сам, да то не би дуго трајало . . . (Баци струку преко себе). Остај ми збогом, Роберте. Малишe више нећу да видим. Знам да су у бо-

љим рукама но што су моје. Таква, каква сам сада, не могу им ништа бити.

Хелмер. А касније, Нора — касније — ?

Нора. Откуд ја то могу знати? Та ја и не знам, шта ће бити од мене.

Хелмер. Али ти си моја жена. Не само саде, но и —

Нора. Чуј ме, Роберте: — Кад жена остави свога мужа, као што ја то ево чиним, то је он, као што сам чула, по закону опроштен од свију обвеза напрам ње. На сваки начин и ја те разрешавам свију обавеза. Ти не треба да будеш ничим везан, као што и ја то исто желим. На обема странама мора владати подпуна слобода. Ево, узми твој прстен натраг. Дај ми мој.

Хелмер. И то зар?

Нора. И то.

Хелмер. Ево ти га.

Нора. Тако. Да, сад се све свршило. Ево ти и кључева. Девојке знају сав ред кућевни — боље но ја. Сутра кад ја отпутујем, доћиће Христина амо, да спреми све моје ствари. Те ствари нека се пошаљу за мном.

Хелмер. Прошло, прошло! Нора, зар нећеш више никад мислити на ме?

Нора. На сваки начин да нећу смети мислити много на тебе, на децу и на кућу.

Хелмер. Смем-ли ти писати, Нора?

Нора. Не — никад. То не треба да чиниш.

Хелмер. Али ти тек смем послати што — ?

Нора. Ништа; ништа.

Хелмер. Или помоћи ти, ако будеш у невољи?

Нора. Не, кад ти кажем. Од туђина не примам ништа.

Хелмер. Нора — зар ћу на веки остати туђин према теби — ?

Нора. (Узима путничку торбу). Ах, Роберте, иначе би се морало догодити оно што је најчудноватије.

Хелмер. Реци ми, шта је то најчудоватије?

Нора. То би се морали обоје променити, ти као и ја, тако — ах, Роберте ја више не верујем у чуда.

Хелмер. Али ја верујем у то. Реци шта је! И тако променути да — ?

Нора. Да би наш међусобан живот могао бити *брак* одиста. Збогом. (Одлази кроз трем).

Хелмер. (Падне на столицу близу врата и покрије лице рукама). Нора! Нора! (Устане и гледа око себе) Празно. Нема је више овде. (Зрак наде сине у њему). Најчудноватије — ?! (Од оздо се чује јака лупа од капије).

„ЧЕТРДЕСЕТ ЧУДА ПРЕД СМАК СВЕТА“

КОЗЕРИЈА[1])

Др. Мил. Р. Веснића

> „Благо ономе који чита и онима, који слушају ријечи пророштва, и држе што је написато у њему, јер је вријеме близу.“
> (Откривење св. Јована богослова I. 3.)

Госпође и Господо,

Код нас су Енглези познати само по својој ладнокрвности и ексцентричности. У осталој средњој Европи знају их и са њихове религиозности. И доиста ово је једна особито интересна страна њиховог народног карактера.

Вама је готово свима позната из дневних листова лондонска *недеља*, — ја овде помињем само недељу, јер се у Енглеској не светкује ни један други светац, бар народ га не светкује. Ако странац осване једне недеље у Лондону, он ће се изненадити његовом одликом од других, континенталних градова. Саобраћајна средства

[1]) Држана 23. Марта 1891. у Грађ. Касини.

су ређа но других дана. За време божије службе она су празнија јер служе недељом готово искључиво на то, да становници могу ићи у цркву и из ње се вратити. Све су радње затворене осим гостионица и пивница, па и ових тек за половину дана, јер докле год трају службе а ових има три пут преко дана, затварају се и гостионице и пивнице.[1])

Ни једна земља на свету нити је имала нити ће имати на сразмерно истом простору и при истом броју становништва толики број религиозних секта, колико их има Енглеска. Али се ни код каквог другог народа исто тако религија не проноси и не проповеда на онај начин, којим се то чини у Енглеској.

Уђете у прву протестантску цркву, на коју наиђете и затекнете свештеника, како гласно, уз најдубљу тишину, чита молитву, у име сакупљених. Ако сте погодили згодан тренутак, ви ћете се изненадити, кад видите, да ту молитву не чита свештеник, већ ко год други из црквене општине, на кога је он тај задатак пренео. Чита ли се јеванђеље или апостолска посланица, уз јасан и звучан свештеников глас, ви чујете шапутање, које би вам се чинило да је жубор потока, да му нисте тако

[1]) Нико није тако лепо и у тако кратким потезима описао енглеску недељу, по самој њеној суштини, каква се енглеском духу представља, као *Виктор Иго,* у самом почетку свог делца Réligion et Réligions. Ми се бојимо да не искваримо јачину и лепоту Игових мисли превођењем, с тога их наводимо овде у оригиналу, уверени, да је боље да десет читалаца читају добар оригинал, но њих сто рђав превод.

— Je n'ai pas entendu le facteur frapper. — Certe!
Votre porte aujourd'hui, monsieur, n'est pas ouverte.
— Ah bah! — Vous n'aurez pas aujourd'hui de journaux.
— Pourquoi?
Mary, qui vient d'éteindre ses fourneaux
Est superbe; elle a mis sa grande coiffe blanche.
— Ni de lettres. — Pourquoi? — Parceque c'est dimanche.
— Eh bien? — On ne lit pas de lettres ces jours-là.
— Pourquoi? Parceque Dieu fit le monde. Il parla
Et travailla six jours. — Soit. Que m'importe!
— Le dimanche on ne peut frapper à votre porte.
— Mais pourquoi? — C'est le jour ou Dieu s'est reposé.

близу. Ако сачекате да свештеник одржи и своју предику, пошто сте уза сваку молитву и уза свако читање певали заједно са свима присутнима из спремних за то псалама и других црквених песмарица, онда вам се може збити, да у проповеди чујете са свим обичне, дневне ствари, као што је једног дана у мом присуству говорио свештеник цркве Finsbury Park-а о несрећама на нашем двору. Али не само то. Ако уђете каквог радног дана у цркву, ви ћете често у њој наићи на какав збор, на ком се проповеда, како у извесном друштвеном питању треба потпомагати виговце а не торијевце или обратно, и на ком, да би било разноврсности, какав доброволац пева узгред какво парче из најновијих опера, или опет на какав други, на ком која од Евиних издајница држи дуге и ватрене беседе о уздржљивости у пићу или о еманципацији жена.

У другој опет цркви присуствовао сам неколико вечери предавањима чувеног шаљивчине и књижевника познатог под именом Max O Rell-а (псевдоним једног у Енглеској одомаћеног француза), који на врло леп и пријатан начин износи шаљиву страну како својих сународника тако и Енглеза и то како на острвима тако и у Америци. Али је сигурно за наше појмове о цркви и ономе шта се у њој може говорити и проповедати још много интересантније да приметим, да сам ја опет у цркви слушао једно предавање поткрепљено одличним експериментима «о бескрајно великом и о бесконачно малом», или важност микроскопа и телескопа. Ја вас могу уверити, да је оно ишло даље у дух природних наука, но и сама предавања нашег уваженог Ђ. Станојевића, држана овде. Па ипак је на крају из свега изведена, или бар тражена да буде изведена, верска поука.

Докле у црквама, за време службе, проповедају свештеници, или боље они, које општина за такве признаје, дотле се по улицама, готово на сваком мало живљем углу, срећете с индивидуама, које на вас чине утисак.

као да су мало час изишле или из апсане или из какве крчме, где је било и повуци и потегни. То вам је особити, потпуно израђени тип људи, недељних проповедника за саму проповед. Они вам вичу колико их грло доноси без обзира на то: да ли их ко, колико и у којој намери слуша. Они се сматрају за позване, да проповедају слово божије, међутим се мени пословица «много позваних, мало одабраних» није нигде учинила прилагоднијом но овде. Пођете ли даље улицом, а кад смо баш овако заређали, да идемо још мало, онда ћете чути из даљине, особито у вече, нешто што би се у Африци или у Азији можда још могло назвати музиком, а што би код нас могло остати с тим именом само под условом, ако би се пред реч «музика» додало још и мачја. или што би Енглези, кад би знали српски, назвали сигурно «чивутско вечерње». Ту су вам добоши, ту трубе, ту зурле, ту гласови певачица и певача, често грубљи и примитивнији од гласова најпримитивнијих људских створења. Ту се носе фењери и заставе, око којих јуре неизоставно и у Лондону, као што би то чинила и у Београду, беспослена и напуштена деца. И пред овима се треба склањати. Или боље, пред њима би се склањао онај, који их не би познавао. Овакве руље су командовале на крају прошлог столећа у сред Париза и краљу и парламенту и иронисале су и с једним и другим. Али то је било у Паризу, у чијим је становницима живео дух старих Римљана и Гала, помешани с још увек свежом германском крви, под небом Алфреда де Мисеа и Дантона, и у земљи, у којој је шампањац обично пиће. Друкче је под маглвитим лондонским поднебљем, у домовини Милтона и Карлајла, где је *виски* пиће, кога би, по мишљењу бар по неких Енглеза, требало да има што више у рају. Пођимо и ми мало с овом гомилом, јер то је *војска спасења*, једна нова друштвено-религиозна секта којој се апостола већ и код нас нашло, и ако вам ни они сами не би умели казати: шта би управо код нас

имали да спасавају. јер и ако код нас баш и не цвета цмиље и ковиље, ипак можемо мирне савести тврдити, да код нас нема ни сиротиње нити оданости пороцима, или бар не у мери, у којој се с тим недаћама срећемо у другом свету, особито на западу. Војска спасења вам има свог ђенерала и, разуме се, своју ђенералицу. Па ту су онда и пуковници и подпуковници, и мајори и све већ редом до посилног, а што је за госпође, које се одушевљавају еманципацијом женскиња још важније, и што можда не би требало ни казивати, то је, да у тој војсци и даме постају и мајорима и пуковницима, да о ситнијим, као што су наредници и потпоручици и не говорим. Ако за овом војском пођете мало дуже, она ће вас одвести у које од предграђа, сабирајући уз пут све већма друштвеног шљама, па ће се зауставити пред каквом кућом, сличном оним нашим у савамалској улици, из којих има излаза и на бару, и у којима живе аласи, лађари, прање, берберске калфе, сиромашни ђаци и мангупи. Ако сте у првим редовима, ви ћете се прогурати и у храм божији, у коме тек настаје једна дерњава, којој ја никад нисам чуо сличне. За тим ће изаћи каква молитељка и јасно говорити импровизирану молитву, уз коју се човек узгред може слатко и насмејати, а коју прекидају гласови: «данашњи број с ђенераловом сликом' Десет пара број!» јер Енглези тргују и кад се Богу моле. Немојте остајати до краја, јер дотле већ ни из здравствених обзира нећете моћи издржати. У осталом на мене су ови састанци чинили увек пре утисак и пробуђивали код мене успомену средњевековних вештичњачких скупова, но првобитних светско-црквених хришћанских ноћних и често подземних састанака.

Овој «војсци спасења» стоје насупрот или је подржавају «војска жуте пантљике» (Velow Ribbon Army) и «војска плаве пантљике» (Blue Ribbon Army). Прва стоји под покровитељством кафеџија и крчмара, са задатком да паралише дејство друге, која је пренета из Америке,

и која проповеда хришћанску ревност и уздржљивост од алкохолних пића. Овима треба додати још и «Скелетску војску», једну руљу беспосличара, који подржавају кафеџије, у простој намери, да паралишу дејство друштава за уздржљивост.

У Лондону и у свим већим енглеским градовима се увек још у петак или бар у суботу зна, који ће где од важнијих и познатијих црквених беседника у недељу проповедати, а то је у Енглеској вештина, која се као и глумаштво плаћа према стеченом гласу. По неки од ових проповедника и не држе своје беседе у црквама, већ по другим, за ову сврху нарочито најмљеним просторијама. А кад се чују све ухљебљене знаменитости, онда ми странци јуримо, да чујемо и ове, који се славе на парче.

Тако сам се и ја једног дана дигао с мојим пријатељем да слушамо проповед у Енглеској добро познатог *Бакстера*, уредника Christian Herald-a, који већ од двадесет и пет година на овамо пише и проповеда о «четрдесет чуда пред пропаст света». Ја велим четрдесет чуда *пред* пропаст света, јер је по Бакстеру сигурно, да ће свет пропасти, и то на жалост ускоро.

Примивши се пред г.г. колегама из Одбора грађ. касине дужности, да пред овако отменим збором држим опет јавно предавање, ја сам држао, да ћу најбоље одговорити свом позиву, и стећи и за себе у рају насеље, ако вам у овом тренутку изнесем мисли оца Бакстера, како би се и ви за времена спремили, и како би били у свему готови, да кад с небеса затрубе јеликонске трубе, пођете одавде право у рај, без ичије протекције и без икаквог свађања у рајском предсобљу са светим Петром или с његовим почињеним. Ја сам држао, да ћу у самој грађ. касини моћи тој својој дужности одговорити најбоље баш вечерас, у очи половне недеље, кад ћете ви бити у стању, да ме у средини великога посла мирно и

озбиљно саслушате, пошто ваљда не мислите, да ћемо и вечерас, особито после овога што ћу вам рећи, играти.

Коментарисање туђих мисли и идеја врло је опасна ствар. И да не бих пао ма у какву погрешку, ја се, кад је год то могуће, трудим да дам својим слушаоцима што вернији израз мисли писца, кога наводим. Тако публика добија, писац не губи ништа, а и моја је савест мирна. Ја сматрам за своју најсветију дужност, да нарочито овом приликом не изоставим ништа из пишчеве књиге, коју ћу вам сву од корица до корица прочитати. Ноћ је још подужа, те ће бити доста времена, а да ме нарочито слабији пол не би издао, те задремао, ја вам обећавам, да ћу вам на крају предавања показати и у сликама све како ће бити, кад наступи «пошљедње вријеме»...

Дакле слушајте. Ја ћу вам говорити устима самог оца Бакстера Да почнемо од почетка.

Прво чудо

између 1889 и 1891 године, т. ј. 11 или 10 година пре смака света.

«Први јасан знак и сигурни доказ, да смо дошли између 9. и 10-те године пред смак света биће промена, у којој ће из данашње *двадесет и три* државе, које се налазе на земљишту старе Цезареве империје постати државни савез од *десет* држава, који је прорекао пророк Данило.

Али се ова доиста чудна промена у географском и политичком положају држава, нарочито око средиземног мора, неће моћи произвести без изванредних револуција и ратова, у којима ће Француска победити Немачку, и заузети покрајине на левој обали Рајне, као и Швајцарску и Белгију, о чему ће бити речи опширније, кад буде реч о трећем чуду. Сам овај догађај по себи, у коме ће Француска победити Немачку, и то бар на годину две дана пре образовања десетодржавног савеза, у коме ће бити сви европски народи; сам дакле тај догађај биће врло видљив знак, и доиста *прво* од чуда, које ће доћи.

То ће бити претходно извршење сабирања народа, које ће извести три зла духа у рат великога дана свемогућег Бога. Јер се у откривењу Јова новом (XVI. 13) вели: «И видјех из уста аждајинијех, и из уста звијерињијех, и из уста лажнога пророка, гдје изађоше три нечиста духа, као жабе».

Велика пророчанска беседа нашега господа, коју је држао на брегу, на неколико дана пре његовог распињања на крст, и у којој је имао да одговори на питање својих ученика: Шта ће бити знак твог доласка и смака света? која се налази готово подједнако изнета код еванђелиста Матеје (XXIV), Марка (XIII) и Луке (XXI), наговешћује као веснике смака света, «рат и шапутање на све стране о њему, јер ће се народи дићи једни на друге, краљевства на краљевства, а за тим ће доћи глад, помор и земљотреси на разним местима. То је почетак страдању.... Јер ће изаћи лажни Христоси и пророци, и показаће знаке и чудеса, да би преварили, ако буде могуће, и изабране. Али у те дане, послије те невоље, сунце ће помрчати и мјесец своју свјетлост изгубити. И звијезде ће спадати с неба и силе небеске покренути се.... И тада ће се показати знак сина божијег на небу; и тада ће проплакати сва племена на земљи (помислите на нову трошарину); и угледаће сина човечија, гдје иде на облацима небескима са силом и славом великом».

Ово пророштво показује, да ће се ратови и гласови о њима, глад, помори и земљетреси догађати за мало година пред главну кризу, и то у колико често у толико и јако, да ће на се привући сву пажњу. У исто време ће изобиловати неправда и лажна наука ће се проповедати на све стране, и ако би баш у ово време права реч еванђеља требала да продре најдубље код свих народа. Но сви ови догађаји биће ипак само «почетци недаћама, а крај још није ту». Наш господ утврђује за тим, да задња и највећа беда неће почети са свом својом силином, докле сѐ за то не да знак каквим великим и чуд-

новатим догађајем «кад се укине *жртва* ваздашња и постави гнусоба пустошна» или идолска слика последњег личног Антихриста, што ће по рачунању пророка Данила имати да буде (XII. 11) на $3^1/_2$ године пред смак «кад се сврши расап силе светога народа» (XII. 7). «И град свети газиће (се) четрдесет и два месеца.... и прорицаће хиљаду и двјеста и шездесет дана, обучени у вреће». (Откривења XI. 2, 3. XII. 6, 14. XIII. 5). А одмах после ових беда долази довођење Христово на небо. Јер као што евангелист Матеја (XXIV. 15—31) говори:

«Кад угледате мрзост опушћења, о којој говори пророк Данило, гдје стоји на мјесту светоме (који чита да разумије): Тада, који буду у Јудеји, нека бјеже у горе.... Јер ће бити невоља велика, какова није била од постања свијета до сад, нити ће бити. И да се они дани не скрате, нико не би остао; али избранијех ради скратиће се дани они. И одмах ће по невољи дана тијех сунце помрчати и мјесец своју свјетлост изгубити, и звијезде с неба спасти, и силе небеске покренути се. И тада ће се показати знак сина човечијега на небу; и тада ће проплакати сва племена на земљи; и угледаће сина човечија гдје иде на облацима небескима са силом и славом великом. И послаће анђеле своје с великијем гласом трубнијем; и сабраће избране његове од четири вјетра, од краја до краја небеса». — То је опис закључног чина другог доласка Христовог на земљу, кој ће он дана ногама својим стати на гори Маслиновој, од чега ће се маслинска гора распасти по сриједи, на исток и на запад. (Захарија XIV. 11) и то све после $3^1/_2$ године великих невоља и помрачења. И тада ће бити завршена жетва избраника за небо, и одбирање из велике множине, која ће бегати од невоље (Открив VII. 9. 14. XIV. 15), а противно жетви првог плода за небо од 144.000 побожних Хришћана у првом чину његовог другог довођења, у облаке пре оних $3^1/_2$ године, о чему се говори и у првој посланици Солуњанима (IV. 16, 17) следећим речима: «Јер

ће сам Господ са заповијешћу с гласом аранђеловијем и с трубом божијом сићи с неба; и мртви у Христу васкрснуће најприје., А по том ми живи, који смо остали, заједно с њима бићемо узети у облаке на сусрет Господу на небо....» и у Откровењима (XII. 5, XIV. 4, III. 10). Овиx 144.000, то су они, који слушају заповест, и који «више не могу умријети, јер су као анђели, и синови су божији, кад су синови васкрсења.» Ми се морамо надати, да ће се ратови и гласови о њима множити све већма, што се више приближујемо смаку света, а друштвено стање да ће се све већма приближавати оном стању, какво је било за Лота и Ноја. Јер и Матеја и Лука веле, да «како је било у вријеме Нојево, онако ће бити у дане сина човечијега. Јеђаху, пијаху, жењаху се, удаваху се до онога дана, кад Ноје уђе у ковчег, и дође потоп и потопи све.... У онај дан, који се деси на крову, а покућство његово у кући, нека не силази да га узме.»

Апостол Павле прориче нарочито опасна времена у другој посланици Тимотију (III 1—5): «Али ово знај, да ће у пошљедне дане настати времена тешка. Јер ће људи постати саможиви, среброљупци, хвалише, поносити, хулници, непокорни родитељима, неблагодарни, неправедни, нељубавни, непримирљиви, опадачи, неуздржници, бијесни, не доброљубиви; издајници, нагли, надувени, који више маре за сласти, него за Бога; који имају обличје побожности, а силе су се његове одрекли.» Он то или бар слично томе говори и у другој посланици Солуњанима (II. 3). Дан односно, час Христов «неће доћи, док не дође најприје отпад и не покаже се човек безакоња, син погибли.... Па ће се онда јавити безаконик, којега ће Господ Исус убити духом уста својијех, и искоријенити свјетлошћу доласка својега». Слично предсказује и апостол Петар у својој другој посланици (III. 3 и 10): «И ово знајте најприје, да ће у пошљедње дане доћи ругачи, који ће живљети по својијем жељама.... Али ће доћи дан господњи, као лупеж ноћу, у који ће небеса с хуком

проћи, а стихије ће се од ватре распасти, а земља и дјела што су на њој, изгорјеће.»

У откривењима се проричу три нечиста демонска, на жабе налик, чудотворна духа. «И виђех из уста аждајиних, и из уста звијеринијех, и из уста лажнога пророка, гдје изиђоше три нечиста духа као жабе». Ти зли духови су по нашем писцу антихристска неверност, револуционарна демокрација, и папски, односно мухамедански фанатизам, а излазак из Еуфрата му значи распадање турског царства.... «И бијаше сијевања мунâ и громови и гласови, и би вели. ко тресење земље, какво никад не би од кад су људи на земљи.... И град велики раздијели се на три дијела, и градови незнабожачки падоше.... И сва острва побјегоше; и горе се не нађоше. И град велики као глава паде с неба на људе; и људи хулише на Бога од зла граднога, јер је велика мука његова врло.» Ова периода шесте године живота и сушења Еуфрата, као да је одпочела год. 1820 и продужиће се до распада турске царевине, што ће бити после 1890. године Ово «сушење» значи на првом месту за Турке губитак Меке, а за тим потпуно распадање у пет првобитних краљевина, из којих је Турска постала: у Грчку, Мисир, Сирију, над—и под балканску Турску. Излазак три духа на жабе налик, наглашен је за половину ових шест година живота, и по писцу је чудновато, да су сва тројица изишла *1848* године, баш на средокраћи између 1820 и 1890 године. Три извора, из којих ова три духа излазе, јесу: 1. велика аждаја — «стара змија, која се зове ђаво и сотона, који вара сав васиони свијет», 2. дивља звер са седам глава и десет рогова, која представља Цезарово политичко царство, које је год. 1848 постојало под својим седмим наполеонским главарством, смртно рањено на Ватерлу, но које је почело да се опоравља, кад је Наполеон Луји био изабрат за председника републике у Француској, што писац изводи из Откривења (XIII. 3) «И виђех једну од глава њезинијех (звери) као рањену

на смрт, и рана смрти њезине излијечи се. И чуди се сва земља иза звијери. и поклонише се змији, која даде област звијери.» 3. На треће место долази лажни пророк или дивља животиња с два рога, која представља црквено римско господарство, састављено из два једнака верска рога, или антихристски системи сиротиње у западном и мухамеданизма у источном делу римског царства.

Први зао дух антикристске вероломности, који потиче од сатане, појавио се по оцу Бакстеру 1847—8 у сев. Америци, у форми данашњег тако званог «спиритуализма», који није ништа друго но оживело мађијоништво и вештичњаштво, некромансија и демонологија. Овај спиритуализам се појавио у Рочестеру. у Њујоршкој држави, а за тим се ширио и хватао корена по осталим североамеричким државама, па је за тим пренет у Европу. Они који су му подложни, потчињени су у истој мери и ђаволу, и ако не баш у оној мери, у којој се то наглашује у јеванђељу. За ова три духа се изрично вели да су налик на жабе и према томе су и они активнији ноћу у помрчини, но дању, из чега писац изводи, да и они, који су подложни спиритуализму, односно данашњем хипнотизму, у већој су то меру у мраку но на светлости, особито, док се на њих дејствује у првим почетцима. Нечиста природа ових злих духова, потврђује се пројектом за укидање бракова и заменом ових мешовитим браковима, за које, по тврђењу пишчевом, агитују многи спиритуалисти, но то се оличава нарочито у тежњи за растројством хришћанске религије и за замену исте пантеизмом и социјализмом.

Ова три духа су означена и као *чудотворни ђавољи духови*, или *демонски* у оригиналу грчком, а не из раја изгнани и пали анђели Сатанини, који сачињавају са свим другу врсту злих духова. Ови демови су у ствари ослобођени духови хиљада преминулих неверника какви су Пен, Волтер и Хјум, и преминулих демократских революционара, као што су Дантон, Робеспјер, Мирабо и

Наполеон Бонапарта, преминулих језуита и инквизитора. Лојоле, Макијавела и других, који иду по савременом човечанству невидни, а у намери да га подбадају и потстичу на верoломност, револуције и празноверице, како би га гурнуле у *рат страшног дана свемогућег Бога*, и довели га најпосле под власт последњег Наполеонског антихриста, у коме ће се усредсредити сви ови духови.

И ако се спиритуализам појавио тек год. 1847 - 8, он се распростро брже но и једна досадашња религија. Вели се, да у Сједињ. Североамеричким Државама има на двадесет листова и часописа, који се њиме баве, поред књига, које се о њему публикују. Он има својих присталица и адвоката у људима од положаја и талента, и броји више од једног милиона својих следбеника.... Спиритуализам је потпуно остварење у првој посланици Тимотију: «А дух разговијетно говори, да ће у пошљедња времена одступити неки од вјере, слушајући лажне духове и науке ђаволске, у лицемјерју лажâ, жигосанијех на својој савјести, који забрањују женити се и заповиједају уздржавати се од јела, која Бог створи за јело са захвалношћу вјернима и онима, који познаше истину». Није на одмет напоменути, да многи спиритуалисти поред укидања брака препоручују и заступају и вегетеријанизам и поштење, који би припомогли, да му они, који су му подложни, буду у што већој мери потчињени. За неколико последњих година и друге су се форме антихристског вероломства појављивале с рашкрњеним змиским вилицама, као што су рационализам, позитивизам, неологизам итд. К. Брадловљев (Bradlaugh) скептицизам шири се помоћу милијуна листова и књижица, и то особито међу фабричним радницима.

И *други* је дух, *дух револуционарне демокрације* изишао из десетороге дивље животиње, у јецању, но са свежом снагом, такође год. 1848, у тој несравњивој епоси политичких револуција. Пошто је уживала неколико година мира под Лујом Филипом, Француска је нагло и изненада прешла

у револуцију, и прокламујући слободу, једнакост и братство, постала републиком. Луји Филип је побегао у Енглеску. Револуције су се такође појавиле у Прајској и у Аустрији, и бојазан је од ње у Енглеској била толика, да су под оружјем у Лондону држали 170,000 људи. Но провиђење је одржало у Енглеској мир. Те године је и Наполеонова династија, која је седма глава у седмоглавој дивљој животињи или римском царству, почела на ново да оживљује од своје смртне ране, добивене на Ватерлу год. 1815, — јер се тада и Луји Наполеон, који је дотле живео у Енглеској као изгнаник, вратио у Француску и био изабран 8. Јуна 1848 за посланика у француској Народној Скупштини, а 30. Децембра исте године за председника Републике на три године. Он је 1851 распустио Народну Скупштину и 4. Децембра извршио државни удар. а 24 истог мес. добио је 7,000.000 гласова за председништво републике на десет година. За тим је 2 Децембра 1852. био изабран за француског цара, и тако је Наполеонова династија почела била да се лечи од ране са Ватерла, и ако још није ништа задобила, што би је и из далека изравнало са старом славом и величином Наполеона I. Исти дух демократске револуције био је једнако на делу и од 1848. и проузроковао је дуге буне у Чили, масакровања у Индији 1857, масакровање Друза̂ у Сирији и Гарибалдин устанак у Италији 1858, страшан грађански рат у Сједињ. Државама 1861—4 као и политичке конвулзије у Мексику и Јужној Америци у опште. Развијање и нагло напредовање овог духа огледа се нарочито у комунизму у Француској, у социјализму у Немачкој. нихилизму у Русији, фенијанизму у Ирској и европском интернационализму, врсти удружења радника црвеног републиканизма. Истим духом се објашњују и честе радничке побуне.

Трећи дух ултрамонтанског, језуитско-крсташког фанатизма, појавио се у врло видном облику год 1870 «земаљским краљевима, да их дражи на рат», што је и било

одмах између Немаца и Француза. Овај рат је стајао у тесној вези с екуменским сабором у Риму, Јуна 1870, када је прокламована богохулна догма о папској непогрешивости уз звона и јеку топова, и то истог дана, кад се француска војска (18. Јула 1870) кренула против Немачке. И ако су језуити прогнани 1880 и 1881 из Француске и Немачке, и ако им је Италија узела у Риму светску власт у своје руке, ипак су они још увек јаки, а таквим поступцима огорчени, они ће од сад још више радити на растројству данашњег друштвеног и политичког стања, тако да ће оно морати пасти у спреми за следећа чуда, која по програму оца Бакстера имају да сљедују, морају доћи. —

Истина, ни од овог се првог чуда по самом пророковом претсказивању није готово, или не «готово», но није баш ништа догодило, али он се ипак не устеже, да продужи своја проричања и даље, и по што ја видим, да ви баш нисте вољни да чујете све, то ћу вам ја у брзо и у кратко изложити бар оно, што се из тих пророчанстава односи на нашу сопствену кожу. Тек да се помене, но да се не поврати.

Тако би већ у другом чуду имало да се распадне турско царство, и из њега би имала да се образују у брзо — то би по пророштву оца Бакстера требало да је до сад већ свршено — четири краљевства, из којих као да је постало и Александрово грчко царство. Та би четири краљевства била:

1. *Грчка*, у коју би ушли још и Епир, Тесалија, Албанија и Македонија;

2. *Мисир* или «јужна краљевина», по речима пророка Данила (XI. 40), коме би се можда додала и Палестина;

3. *Сирија* «Северна краљевина», опет по Данилу (ibid) с Јерменском и већим делом Мале Азије; и

4. *Тракија*, т. ј. европска Турска, јужно од Балкана а источно од Македоније.

Ово ће бити четири између пет краљевина, које ће пред сам смак света имати да се образују у источној половини римског царства. Уз њих ће доћи

5. *краљевина Бугарска*, с једним делом Србије, а можда и Румуније.

Осталих пет краљевина из те сједињене државе, која има да се образује пре но што свет пропадне, биће по програму у трећем чуду:

6. *Аустрија*, од које ће бити одељена Чешка, Моравска и Галиција, јер оне леже северно од Дунава;

7. *Италија*;

8. *Шпанија с Португалијом*;

9. *Британија*, који ће у погледу на законодавство бити одељена од Индије и Ирске; и

10. *Француска*, којој ће у том тренутку бити потчињени: Луксенбург, Белгија с делом Холандије, Рајнска Пруска, Швајцарска, и делови Бадена, Баварске и Виртемберга; у колико ове земље не заузме Аустрија. Све ово последње има да буде последица или рата између Француске и Немачке, из кога би прва изишла као победилац, или једне велике револуције у Немачкој.

Прелазећи преко осталих чудеса, зауставимо се још само на

Четрдесетом чуду

као последњем, које ће се догодити у страсни уторник 11. Априла (по нашем 20. Марта) 1901. Садржај је те главе у књизи оца Бакстера следећи: *Смак овог света или лични силазак Христов на Маслинову Гору. Свршетак Армагедонске битке и почетак миленијума и очигледна лична Христова влада и његових светих (који ће се у главном налазити на небу) над земаљским народима за 1000 година, после чега ће доћи нове револуције од стране Гога и Магога, за којим ће следовати последње суђење слабих и нејаких пред великим белим престолом* — Отац Бакстер оснива то своје пророчанство на следећим ре-

чима из откривења Јовановог (XX. 1—10) «И видјех анђела, гдје силази с неба, који имаше кључ од бездана и вериге велике у руци својој. — И ухвати аждају, стару змију, која је ђаво и сотона, и свеза је на хиљаду година. — И у бездан баци је, и затвори је, и запечати над њом, да више не прелашћује нарôдâ, док се не наврши хиљада година; и по том ваља да буде одријешена на мало времена. — И видјех пријестоле, и сјеђаху на њима, и даје им се суд, и душе исјеченијех за свједочанство Исусово и за ријеч божију, који се не поклонише звијери ни икони њезиној, и не примише жига на челима својима и на руци својој; и оживљеше и цароваше с Христом хиљаду година. — А остали мртваци не оживљеше, докле се не сврши хиљада година. Ово је прво васкрсеније. — Блажен је и свет онај, који има дијел у првом васкрсенију: над њима друга смрт нема области, него ће бити свештеници Богу и Христу, и цароваће с њим хиљаду година. — И кад се сврши хиљада година, пустиће се сотона из тамнице своје. — И изићи ће да види народе по сва четири краја земље, Гога и Могога, да их скупи на бој, којијех је број као пијесак морски. — И изађоше на ширину земље, и опколише окô светијех и град љубезни; и сиђе огањ од Бога с неба, и поједе их. — И ђаво, који их вараше, би бачен у језеро огњено и сумпорито, гдје је звијер и лажни пророк, и биће мучени дан и ноћ ва вијек вијека. — И видјех велики бијел пријестол, и онога што сјеђаше на њему, од чијега лица бјежаше небо и земља, и мјеста им се не нађе. — И видјех мртваце мале и велике, гдје стоје пред Богом, и књиге се отворише; и друга се књига отвори, која је књига живота; и суд примише мртваци, као што је написано у књигама, по дјелима својима — И море даде своје мртваце, и смрт и пакао дадоше своје мртваце, и суд примише по дјелима својима. — И смрт и пакао бачени беше у језеро огњено. И ова је друга смрт. — И ко се нê нађе написан у књизи живота, бачен би у језеро огњено».

И тако ће то бити, кад тако отац Вакстер вели, јер он ваљда зна. шта говори. Допустите ми, да вам ради карактеристике писца и његових земљака наведем још једну ситницу. Овде је као што видите завршетак главе четрдесете пишчеве књиге, и сад одавде има још осамдесет страна текста, у ком су објашњења и «научна» потврепљења онога у облику додатка, што писац ради прегледнијег и течнијег излагања, није могао раније унети. На крају дакле XI. главе, овде у дну, где је читалац свикнут, да нађе нужно објашњење текста, ми читамо српски просто и чисто речено ово: «*Хришћанска застава или знаци нашег времена*», које издаје писац. «Четрдесет чуда пред смак света», јесте недељни лист за верске новости и за излагање пророчанских предсказивања, који се растура у више од 250.000 примерака недељно у Енглеској и Америци. У њему има сваке недеље по један лик каквог знаменитог лица или каква друга слика. А доноси сваке недеље по две проповеди, од којих је по једна увек од преосвештеног оца д-р Талмеџа, чувеног америчког проповедника. У њему има и лепих приповедака, чланака, друштвених и верских скица, анекдота и кратких биографија као и већих врло интересантних романа. Тако исто доноси овај лист и пророчке списе о другом доласку Христовом на земљу од свештеника и других «учевних» људи. Лист се може добити код свих књижара у граду као и у целој земљи, у администрацији «Ivy Lane Paternoster Row. London E, C. Број с поштарином 15 пара дин. итд.

Ја сам вам ову ситницу навео тек ради карактеристике, у чији ћу вам прилог још додати. да се на свима предавањима оца Бакстера продаје ова његова књига. и у исто се време препоручује његов лист. И ако дакле отац Бакстер верује. да ће свет пропасти још за неколико година. ипак он, саобразно свима својим осталим земљацима гледа. да дотле непрестано зарађује. заборав-

љајући, да сам тај факат већ јасно говори против његове теорије.

Ја сам се трудио, да вам колико је год више могуће и где је год то ишло, говорим речима самог оца Бакстера. Јер мени није био једини циљ да вам покажем *шта* он мисли, што вама у осталом као и мени може бити са свим све једно, већ сам уз то и у толикој истој мери полагао на то, да вас упознам *с начином* мишљења и аргументисања извесне класе људи у савременој Енглеској: Ја велим *извесне* класе људи, јер би било страшна обмана и неопростив грех веровати или тврдити, да овако мисли енглеска интелигенција, која овај назив заслужује у пуном смислу те речи. Али се, нарочито религиозни живот у Енглеској развијао под особитим приликама, које су собом неминовно донеле, да се свештеничка класа спремала за свој позив највећим делом дилетантски. А дилетантизам је свуда, особито на пољу друштвених и религиозних наука, опаснији од незнања. За потврду и појачање ове поставке доста су вам и сам отац Бакстер с једне и Фукије, марсељски пекар, доцнији творац извесних социјалистичких теорија, с друге стране.

Остављајући да вам други пут, ако мојих предавања нисте већ сити, говорим о другим, сјајним и угледања достојним странама енглеског живота, допустите да се вратим још само за минут нашем главном предмету, јер ако ће свет доиста пропасти 30. Марта (одн. 11. Априла) на страсни уторник 1901. године, онда је грехота губити време у обећавању предавања, до кога вама за сад бар није ни мало стало.

Пророчанства оца Бакстера, која су до данас требала да се изврше, изостала су, и ми им, да се изразим школским језиком, бележимо одсуства, која ћемо им и извинити без икаквих «лекарских» уверења (која често изнуђују или и потписују госпође мамице). Ми тим изостанком можемо бити тим задовољнији, што би, да су се она испунила, овде сад седео какав бугарски градоначелник,

мађарски солгабиров, или би, пошто ми нисмо раса, која се тако лако потчињава пророчанствима, овде сад седела каква Марија Павловна с белом кецељом и црвеним крстом на њој као и на рукавима, те би лебдила над болним рањеницима, над Србима, који су своју отаџбину хтели да бране и онда, кад и само провиђење тежи да је уништи. Отац Бакстер у осталом није једини, који пророче овакву судбину Србији; код његових земљака је то ако је смем назвати, општа жеља. Ја сам морао, да друге примере и не помињем, слушати својим сопственим ушима, како би Босну и Херцеговину требало присајузити Бугарској, ако се хоће да оне напредују. И то је говорио један учеван човек у сред Лондона, па је то и штампано црно на бело.

Да вам напоменем још само једну недаћу, која је ових дана снашла оца Бакстера. Тек да можете саучествовати у његовој великој тузи и несрећи. По прорицањима његовим је требало, да се пре но што оних 144.000 душа пође у рај, на земљи изврше многа чудеса. Та чудеса је у главном имао да изврши Антикрист, који по мишљењу оца Бакстера није био нико други но главом принц Луји Наполеон, који је скоро живео у Италији, и чији је претеча само био Буланже у Француској Али од пророштава се још до данас није ништа догодило, и сам Буланже почиње да пада у заборав, као какав коњ, који је учествовао у две три трке, и за кога се мислило, да ће бар једну од њих добити. Но што није било до сад, могло је бити од сад. Провиђење ради брзо и њему су часи као и године, а хиљаду година као часи. Али и овде је сад чвор. Главни јунак драме, коју је отац Бакстер написао, сишао је с позорнице; принц Наполеон је умро пре две недеље. Ко ће по новом репертоару доћи да игра његову улогу у овако великом делу, за коју он сâм у осталом као да ни најмање није био дорастао, идемо да видимо. То ће нам сигурно отац Бакстер казати у првом следећем издању своје књиге.

Али ма шта наступило: пропао свет, као што то проriче отац Бакстер, или остао и усавршавао се даље, као што држимо и надамо се ми, у сваком случају за вас излази вечерас једна и иста поука: младима, да играју, колико их срце доноси, старима (старих међу нама мислим да и нема), да не задржавају младе од играња, а сутра већ, кад се на посао пође, команда је опет њихова.

МИЛА

(РУДОЛФ БАУМБАХ)

Данас мила за друштво се спрема,
Појави се сред раскоши своје;
Па ме пита за шеширић лепи
И шлеп дуги, како ли јој стоје?

Докле гледах стас млађани, вити,
Пустих око, да оно пресуди:
Нека језа од једном ме прожма,
И студен ми обухвати груди

Од ципеле мале до шешира
Све ти стоји као саливено;
Ну кол'ко је тек невине крви
Све због тебе, мила, проливено!

Морало је изгубити живот
Свилобуба хиљада, и више,
За шлеп, што се иза тебе вуче
И прашину по улици брише.

За две твоје ципелице красне
Теле мало и невино паде,
И једно ти туце хермелина
Своју кожу скупоцену даде.

Твоје меке, глатке рукавице
Скинуте су са јагњета јадног,
А за косу корњача ти даде
Чешљић лепи, из језера хладног

Кит је плив'о у леденом мору,
Свеж, весео, и тамо и амо.
Он погибе, да би „Фишбајн“ дао
Теби, мила, тек за мидер само.

У прастарој и огромној шуми
Од отровне стреле слон је пао;
За лепезу ту, у твојој руци,
Он је зубе и свој живот дао.

Једног ноја, за бујно му перје,
У пустињи смртни ропац стиште —
Испи, онда, и сву мојy душу,
Ти дражесно грозно чудовиште!

Ђ. Д. Мијалковић.

БААЛБЕК-ЦЕДРОВИ

(ОДЛОМАК ИЗ ВЕЋЕГ ДЕЛА „ПУТ НА ИСТОК СА Њ. В. КРАЉЕМ МИЛАНОМ“)

ОД

КАПЕТАНА М. РАШИЋА

Баалбек 5. Маја.

Пашина слутња испунила се. Ми смо јуче дотерали до Баалбека. Пут је био тежак, а марш усиљен; али бар смо данас цео дан остали у Баалбеку, а то је довољно било да се одморимо. и што је важније, добили смо цео дан за разгледање Баалбечких знаменитих рујина.

Од Сук-вади-Бараде, продужили смо пут кроз клисуру, уз реку. Не далеко од нашег логора, пређосмо опет на леву обалу Бараде, по једном старинском каменом мосту. Више наши глава, на једној стени, виде се некакви излизани записи, за које веле да су Цезарови. Шта је записано не знам, јер нити се могло шта прочитати, нити би могао разумети и да сам прочитао.

У клисури, кроз коју се добар сахат путује, сретали смо врло јаке изворе, из којих се дебели млазови воде котрљаху са великом хуком низ тврдо стење, или се ра-

зливаху по вешто изведеним каналима, да наводњавају оно мало плодног земљишта, што се на терасама страна клисуриних још задржало.

На излазу из клисуре, оте нам се поглед на лепу и зелену долиницу. из које високи јабланови издаваху село Зебадани.

Из ове долинице почиње басен Бароде, јер је ту њен најдаљи извор. Делница између Бароде и Литаније, која протиче кроз долину Бёко. са свим је близу Серагаје. Она је тако ниска, да смо је, и поред све пажње, неприметно прешли. Тек кад се после четврт сата хода, на другој страни долинице, окренусмо, видесмо да нам једна теренска линија сакри село Забадани. Исто тако тешко је пронаћи линију. која дели воду за Литанију и Оронту, близу Баалбека. Доста ретка појава у пределима високих планина. У Европи овакав пример видео сам између Драве и Бријенца, у Пустер-талу, у Тиролској.

У Серагаји, селу на уласку у клисуру приточице Литанијине, кроз коју наш пут води, учинили смо подужи одмор, па се око подне кренули даље.

Силазилисмо непрестано низ речицу, по врло ускої и врлетној стази.

Овај део пута био нам је врло тежак, јер и добри арапски коњи, пењући се и силазећи низ оштро камење и глатке стене, беху већ доста уморни. На много места, стаза је била и врло опасна, те смо принуђени били сјахивати и коње пажљиво преводити. Уз све то морила нас је и велика жега, која је у овом котлу била у толико несноснија, што никакве промахе имали нисмо.

Кад изађосмо из ове клисуре, више Јафуфије, баш дахнусмо душом.

Одавде пут наш пресецао је неколико ситнијих јаруга, што се у Бёку стичу и тек после 5 сати оштрог терања од Серагаје, избисмо на један брежуљак само на километар даљине од Баалбека.

Свану нам. Наш хоризонт у један мах збаци своје стеновите окове на све стране. Један само поглед на ову дивну понораму, био је довољна награда за штрапац и умор довде поднесен.

У једном погледу обухватисмо дивну Бёку, чак до испод Шторе, — и целу источну падину гордога Либана са Штором, Захле и млогим селима, по њој посејанима, као и ону сребрну пантлику, што Либан од плавог неба дели. Са картом у руци, распознасмо лако Џебел-Барукх, Кеничех, Санин, Монејтирах и највишу тачку Либана Дахр-ел-кодиб, која нам показиваше правац нашег будућег пута, јер она крије свету Цедарску шуму.

С' десне руке, у челу дивотне долине Бёке, уздиже се чувени баалбешки акрополис са импозантим колонадама, кроз које љупко плаветнило неба провириваше, откривајући његовом лепотом очараном оку и колосалне размере овог великог споменика.

Никад се човек не би уморио, гледећи ову дивну слику, где поред раскоши природне романтике, има таман на најлепшем погледу, целину једног од најлепших споменика старих времена.

Но нами је требало благовремено сићи у Балбек, где нас поред изненађења, које од његових рујина очекивасмо, чекаше и леп врло угодан хотел, у ком ћемо се мало и од досадашњег логорског живота одморити; јер ма како он био угодан, ипак смо се зажеле..и конфорта хотелског.

Чим се наши коњи издуваше, појахасмо и пут продужисмо.

Баалбек је мала варошица, сирота и бедна као и арапска села, која досада на путу сретасмо; Само што јадно стање ове паланчице, чини јачи упечатак. Што је био Баалбек некада, а што је сад, показују нам најјасније рујине величанствених храмова, који и данас врло речито причају о великом значају места, у коме је на једном малом брежуљку стрпано толико богатства, укуса и вештине.

Величанствени храмови што их источни народи у разним перијодима један за другим подизаху на баалбешком брежуљку. нису били само споменици, завештани далеким поколењима, да се диве снази, вештини, укусу и богатству старих. Они су морали хармонисати са сјајем и богатством важне трговачке и културне вароши, која је свој значај кроз дуге и дуге векове чувала.

Од те богате вароши, сем акрополиса и храмова ишчезли су трагови. Културне промене, ратови и кретање народа, промена трговинских праваца и интереса, а нарочито части и врло јаки земљотреси, који немилостиво порушише све знаменитије споменике западне стране азијске, збрисали су све остале споменике, који би потсећали на некадашњу величину и славу саме вароши.

Баалбек је био чвор најважнијих трговачких путова, познатих у добу његовог цветања. Ти путови просецаху тада Сирију дужом и попреко, везујући не само културне центре, већ и оне многе државице, што цветаху на северу њеном — у Малој Азији, и на истоку у питомим равницама Тигра и Еуфрата.

Данашњи Баалбек, сасвим незнатна варошица од 3.000 душа, почива на рушевинама старог Балбека. До скоро није се знало, да под Баалбеком леже многи споменици старог Баалбека. Неколико места, где су приватни људи копајући подруме, дубље запали, наишли су на сводове, лавиринте и многе друге крупније и ситније предмете.

Одкопавање у Баалбеку било би без сумње од великог интереса по науку; али нити их турска влада намерава чинити, нити дозвољава то приватним друштвима и појединцима — странцима.

Јуче смо оно мало времена, што нам је до ноћи остало, користили да оверимо и допунимо прве упечатке, што су нам их рујине учиниле, кад смо их са јужне стране Баалбека, са поменутог брежуљка, посматрали. Нисмо понели наше путописе, хтели смо да будемо потпуно сами са овим величанственим споменицима, што их је време у ди-

вљем нереду разбацало по маленој платформи тајанственог брежуљка.

Место сувопарног описа Бедекеровог, хтели смо да пустимо нашој фантазији са свим слободан полет.

И доиста имали смо и право, што смо тако учинили. Моја машта винула се једним полетом у далеке векове, у доба кад су живели људи, који су стварали овако божанско дело, она ми је оживела побожне гомиле незнабожачког света и њихове фантастичне богове Баала, и Јупитера. Ја сам гледао како се овим божанствима приносе жртве и чуо сам оракула, кроз кога бог људима, њиховим језиком, говори. Све што сам знао из културне историје Феничана, Грка и Римљана, сројило ми се у некакву целину, магловиту и нејасну, да је не могу да опишем, али за мене самог ипак тако лепу, тако идеалну. То је као сан; сан изазван погледом на ове грандиозне рујине.

Не могу да се начудим путницима који Бедекера из руку не испуштају. Права наслада је у духовитом посматрању лепота природних или лепота творевина људских; она кроз чула наша, испуњава душу и срце наше, некаквим блаженством, коме остаје траг и даље, у успоменама. Какво уживање има онај, што верифицира пределе и чита кратке и хладне описе, или изводе историјске, који обично ништа не кажу?

Чим смо изашли из уских улица варошице, почеше изненађења једно за другим; тек што човек заустави поглед на једном предмету, а други лепши, већи, интересантнији, мами му пажњу к' себи. Па ипак, ово су само делови оног мрамора, што је, намештен руком вештог неимара, склапао целину величанствених баалбешких храмова.

Прво смо опазили храм бога сунца, његов јужни зид и јужни део пропилеума са његовим стубовима. Лепим формама грчке архитектуре, којој смо се из далека дивили, потпунце одговарају и појединости саставних делова и богатство орнаментике.

Цео ред стубова, који је красио ову страну храма, лежи на подножју стрме ескарпе, растављен у поједине каменове. Читав дар-мар од капитела, пиједестала, делова високих стубова, огромне плоче, које су везивале колонаду са зидовима храма, све то лежи већ доста дубоко заривено у земљу и обрасло маховином, силазећи мало по мало у гроб заборавности; јер сигурно се може рећи, да их будући храмови баалбешки неће требати.

Лепом једном стазицом и прешав речицу, доспесмо до главног уласка на платформу. Улазак је кроз тунел дугачак на преко 150^m, пењући се благо, он изводи на платформу, испред самог храма сунчевог. Нашег вођу пустили смо били раније, па за то се сами кроз тунел усудисмо. —

У тунелу је потпуна помрчина, а оно парче дана, што нам се на изласку тунела, као мали пламичак указиваше, само нам је правац пута показивало. Ми газисмо онако натересумце, глибајући по некаквом блату и спотичући се о каменове, који при пламену фаќље никакве сметње посетиоцу не чине. Далеко смо били упали, иначе би се вратили. Непознат са овим подземним ходником, његово старо порекло и прошлост, његова дужина која ми се чињаше далеко већа, но што је, а највише оно тајанствено проламање шума од наших корака, упливисало је на моју уобразиљу. Чинило ми се да се налазим у некаквом митолошком подземном царству.

Храм сунца и колонада јупитеровог храма, појавише нам се на једаред у свој својој лепоти и колосалности.

Са зида, који је још заостао од уласка на узвишену терасу Јупитеровог храма, до ког се по рампи од рушевина попесмо, имали смо лепу прегледност храма. У северо-западном крају, на једној узвишеној тераси, био је некада Јупитеров храм. Од свега тога данас стоји колонада од 6 стубова, држећи круну с архитравом и корнишом, која им је богато скултивиране коринтске капителе везивала. Стубови од сивог мрамора, почивају на

пиједесталима необичних размера Пиједестали су од једноставног камена отесани и поређани на зиду, који са јужне стране терасу подупире, што још више доприноси импозантности колонаде.

Цела слика чини импресију нечег врло великог, о чијој величини никако се не може прави појам стећи.

Капителе, делове корниша и архитрава, што леже пред нашим ногама, никако не могосмо узети за другове оних, што их поносним стубовима високо уздигнуте, према небу гледасмо. Ови доле то су колоси, који у сваком правцу по неколико метара мере, они горе елегантни у пуној хармонији са танким врховима стубова. Кад би им од ока размере одређивао, погрешио би за три четвртине.

Но како нас варају поједини делови, тако нас обмањује и цела колонада. Стубови са капителом од пиједестала мере 20 метара. Стабло њихово састављено је од три ваљка, један на други намештени и састављени, тако прецизно, да се на саставцима једва танка пруга уочити може.

Комађе срушених стубова мери 6^m дужине и 7^m периметра. То је блок колосалне тежине. Каква ли је то снага и вештина, којом су стари располагали, да ове огромне терете дижу на тако велику висину и да их тако лепо упасују! Свршено дело, које је преживело своје творце за двадесет векова, не даје нам никаква одговора на то, оно нас само испуњава дивљењем и пијететом према њиховом спомену, оно нам је сачувало само узвишену мисао њихову.

Кад у мислима допунимо храм, који је, како веле, подигнут био у част највећег бога њиховог, Јупитера, кад на заосталим пиједесталима замислисмо подигнуте стубове, као што су ови, који се у пркос разрушавајућем дејству времена, до данас одржаше, онда у њему видимо идеал лепоте. Узвишену терасу по њеној правоугалној ивици, окружавала је колонада 60 стубова, а у

средини њеној вероватно је почивао величанствен кип Јупитеров.

Као што нас сад заноси поглед на снежне врхове Либана и заласком сунца позлаћеног неба, тако је некада овај величанствени ваздушни храм обасјан сунцем одозго и плаветнилом небеским са стране, загревао старе народе пијететом према богу, ког су у мислима тражили. Оквир је био савршенији од слике; савршен храм крио је у себи несавршено божанство у облику човековом, са његовим врлинама и махнама.

Но времена се мењају, па с њима и људи и њихове идеје. Данас је наш појам о божанству савршенији, ми га осећамо у души, али нисмо у стању да га оличимо у делу руку наших са онолико вештине и појезије, како су то стари могли.

Лево је од нас храм бога сунца, ког су Арапи, као и сви источни незнабожачки народи, Баалом звали. Отуда је и име вароши Баалбек. Но овај храм постао је доцније од Баалбека. Његова архитектура је из доцнијег периода грчке архитектуре, у коју је умешан раскош и луксуз римски. Храм Баалов постојао је на свом месту далеко раније и од Јупитеровог храма, још у доба феничанско или можда у мрачно предисторијско доба, о чему ћемо се мало час уверити. Овај храм требао је да обнови успомену на Баала, који је у овом периоду храма трансформиран сигурно у Аполона. Грци и Римљани звали су овај храм Хелијополис, па су то име и вароши наделили.

Храм је на јужној страни платформе, на нижој тераси. Зид, којим је храм ограђен, стоји још данас онако, како је пре 18 векова постојао. Свуда около храма колонада из стубова, са свим подобних онима, што су на храму Јупитеровом заостали, онако лепи и хармонични, но само за нешто мањи. Једна страна пропилеума (терасе пред уласком у храм) са четири стуба, од којих су унутрашњи каналисани, и круном, коју на својим капителима носе, даље оквир главног портала храма и неки ос-

татци фриза, што их одавде видесмо, кипте скултивисаним украсима, као да је неимар његов хтео да нам остави спомен од свију форама и украса, којима је архитектура његовог доба располагала. Опет је утисак дивлење. Ми се дивисмо где год смо погледали; јер све што смо видели, све је доиста тако лепо, пуно укуса и хармоније. Све нам показује цвет вештине оног доба, у ком је она, у скултури и неимарству, стајала на врхунцу свог савршенства.

Ова два храма нису све, чему има човек овде да се диви. Окренув се источној страни платформе, нађосмо новог интереса, нова изненађења. У пространом дворишту по његовим странама, открисмо много ниша, остатака од некаквих ћелија, прозора и врата. Ту на један мах имасмо пред очима све детаљне форме старог неимарства, које су нам у главноме познате из данашњег ренесанса; јер их је овај све из тог златног доба позајмио. Каква хармонија линија и целих облика, каква брижљивост израде у тврдом мрамору, каква симетрија и укус шара и какав тачан рачун за ефект, којим целокупност треба да очара гледаоца! Неимари и вајари грчки, доиста су се у својој вештини узвисили до својих богова. Они су их и надмашили, јер су свој укус, форме и идеје овековечили. Ништа у тим двема вештинама до данас није боље пронађено. Данас кад се ум човечији испео до недогледне висине свог савршенства, данас се брижљиво копирају творевине грчких вештина; а идеали, до којих би се наши вештаци уздићи могли, не допиру до онога, што нам је из тог знаменитог доба случајно преостало. Венус од Милоса и Лаокона неће више рука човекова створити.

У маси ових остатака, доиста не знађасмо где да поглед зауставимо, а о томе шта су они сви укупно негда престављали, не могосмо себи ни најтамнију идеју створити.

Кроз један велики портал, на источној страни, уђосмо у једно мало двориште, у ком опет на све стране

само ниша, удубљења, врата која воде у искак ве подземне ћелије.

Беше већ доцкан, те се морасмо вратити; јер нам је требало опет кроз мрачан тунел натраг. У рујинама придружио нам се и чувар њихов, који се бадава трудио, да нам својим арапским језиком објашњења даје; но ипак нам је лепу услугу учинио, што нам је кроз тунел присветлио.

Корачасмо ћутећи. Утисци што нам их рујине учинише изазивали су читаву поворку мисли. Но ни једна се од њих не могаше из помрчине извући. Ми смо много видели на један пут, па је сваки покушај за анализу немогућ био.

Данас опет у рујинама. Крађ је повео и драгомана из хотела. То је млад човек, интелигентан, говори прилично француски и што му још највише служи за добру квалификацију, као драгоману, познаје баалбешке старине врло добро и историјски их је проучио. То му није у осталом тако ни тешко било; јер Баалбек посећавају многи путници, ту се преко лета стичу млоги археолози и нумизматичари. Познат добро са рујинама, проведе нас са запаљеним факљама кроз дугачки тунел, озидан као што сад видосмо, огромним камењем. Велики блокови дужине 3—4 метра, а близу толике и ширине, тачно напасовани један поред другог, чине тврду облогу тунела.

Близу уласка у тунел, уведоше нас у једну ћелију; с леве стране запаљени снопови осветлише нам пространу подземну одају, украшену богатом орнаментиком. Та ћелија служила је вероватно за стан ономе, који је улазак у тунел надзиравао. Соба је морала добијати светлост одозго, а сада је потпуно мрачна.

Из тунела, којим смо јуче прошли, води у десно један шири тунел. који први тунел са другим једним, паралелним везује. У овим огранцима има такође ћелија.

Кад изађосмо на платформу, наш вођа проведе нас поред храмова у велико двориште, из овог у мало и из овог у једно мало одељење, које је служило као пропи-

леум дворишту храма. Ми пролажасмо поред свега овог, окрећући се и загледајући. Наш вођ рече нам да нас води почетку целог строја, одакле ћемо се натраг вратити вођени црвеним концем, да тако и све видимо и све разумемо.

Да почнемо дакле са портиком (уласком) на источној страни платформе.

Портик је био у средини једне колонаде од 12 стубова, од којих данас стоје још само пијелестали узидани у зиду, који су ту Арапи подигли. На једном од ових пијелестала стоји записано, да су преставници вароши подигли ове стубове у славу „Антонија Побожног" римског ћесара (217). и Јулије Августе (матере Септимија Севера).

На пропилеуму иза колонаде имају две ћелије, у истом жанру, у ком и оне, што их у великом дворишту видесмо. Овде су сигурно служиле за склониште надзорног особља.

Са пропилеума, кроз троја врата, улазило се у „ексагонално (шестоугално) двориште". Двоја врата зазидали су арапи, али се њихов дивотан стил још увек посматрачевом оку довољно истиче. Ексагонално двориште у сваком углу имало је по једну ћелију, у којима су вероватно калуђери становали, а на странама, с' једне и друге стране пролаза, по две капеле са сводовима, подупртим према дворишту редом коринтских стубова. Оне су махом порушене и познају се по остатку сводова и ситном комађу каменова, које је у велико разнесено или употребљено у зидовима, које су доцније Арапи подигли. Једна једина ћелија прилично је очувана, а од капела лепо су очуване само стране на зиду. Све су оне једнаке биле. На очуваним странама има по четири нише са богато извајаним базисима и фронтонима, по реду, угластим и округлим. На базисима виде се места, где су камени стубови почивали, који су фронтоне подупирали.

У свакој ниши стајао је некада по један кип митолошких божанстава, од којих никаквог трага открити не могасмо. Њих су извесно Арапи у свом фанатизму упро-

пастили, или их покривају рушевине и прашина мрамора што је већ образовало нову површину дворишта.

Кроз велики портик на западној страни ексагона, улази се у велико двориште или храм свију богова. Двориште је правоугоник, ком су западна и источна страна по 94, а јужна и северна по 108 метара дугачке.

На све четири стране великог дворишта, било је распоређено 12 капела. На јужној и северној страни оне су наизменце четвртасте и округле, а на осталим само четвртасте. Задње стране капела такође су овде добро одржане, а предње. које су колонаде сачињавале порушене су. Од њих се јасно места распознају по заосталим пијedесталима.

Четвртасте ћелије врло су лепе. Пиластри (ступци) са китњастим капителима деле зидове на више поља. На капителима почива круна са богатим фризом, која служи и за потпору округлога свода, који капелу покрива. Између стубаца у зиду су два етажа ниша. Доњи ред застрешен лучним фронтонима, на испадајућем базису имао је кипове богова, а са обе стране ових, били су малени стубови. Горњи ред ниша нема основа, већ само фронтоне и то угласте. На фронтонима доњег реда, на доњим њиховим странама, виде се изваjане медузе, аждаје и сунца.

У средини овог дворишта, познаје се темељ некаквог хришћанског храма, базилике, као што нам дрогман рече, коју је ту подигао био велики Константин. Од ње још стоје зидови уласка, у малом полукругу, на западној страни дворишта, који почивају на старом темељу уласка у Јупитеров храм.

Цела западна страна дворишта порушена је.

Дворишта, која досада прођосмо, са свима споменицима, који су још ту, вероватно су подигнута у истом перијоду, у ком је створен и храм сунца; јер размере капела, стил и орнаментика подпуно хармонирају са онима поменутог храма.

Из овог великог дворишта, које нас дуго задржа, јер га ее немогосмо довољно нагледати, изиђосмо на западни део платформе.

Код јупитеровог храма нисмо се дуго задржавали. Избројасмо колико је стубова било. Тераса на којој је, мери 42 на 43 метра дужине и ширине. Наш дрогман рече нам, да се никакви остатци каквог другог споменика у њему нису досад открили, и по томе се вели, суди, да храм јупитеров није никад довршен био. Ја би пре рекао, да су одатле развучени и употребљени за грађевине, које на платформи доцније поникоше.

На једноме брежуљку од рушевина, који је скоро до половине затрпан, улазак је у храм сунца. Попесмо се прво на пропилеум храма, чију леву страну састављају два реда лепих коринтских стубова, над чијом се круном уздижу сада арапски зидови са пушкарницама (мазгалама). Таква је иста била и друга страна пропилеума, а под данашњим рушевинама пред уласком извесно има ред дугачких степена, који су на мало одмориште пред улазак храма доводили. На спољној ивици одморишта такође је била колонада од каналисаних стубова, као што су ова два, који до данас истрајаше.

Оквир уласка је врло раскошно извајан. Широке стране великих каменова вештачко длето немилостиво је испарало. Могло би се рећи, да су украси претрпани. Четвртаст улазак на форму сводова, има свој клинасти камен, који му одржава горњу страну што у ваздуху виси. Овај камен отказао је већ своју услугу, и до половине своје висине склизнуо. Један прост, модеран зид, који сада улазак на двоје дели, подржава га у том положају.

У унутрашњост храма опет се силази по рампи од рушевина. Зидине високе око 20 метара, са многим пиластрима и нишама, у два етажа поређаних, и сасвим налик на оне у великом дворишту или храму свију богова, окружавали су темпло сунца. Две трећине овог простора, на источној страни, намењено је било побожном

свету и свештенству, а западна трећина, коју је ред стубова са аркадама предвајао, служила је као најсветије место, место самог божанства. На средини тога простора, на високом пијєдесталу од порфира, посађена је била златна статуа бога сунца. На том простору откривени су уласци у подземне ходнике, кроз које су лукави калуђери до у унутрашњост штатуе доспевали и из ње магловита прорицања чинили. Овај храм морао је у Сирији бити оно што је делфијски оракул за Грчку био.

Само се по себи разуме, да од штатуе ни трага ни помена нема. Злато је сувише «трошан» материјал, да тако дуго истраје.

Храм је сасвим откривен, али по комађу сегмената и јако испалом фризу, који је као подупирач своду служио, морао је бити сводом покривен, а кроз повећи отвор у средини свода, допирала је у храм и дневна светлост.

На зиду у страни уласка, поодпадало камење зида, открива спиралне уске степенице, које су морале на кров водити.

Но свакојако спољашност храма млого је лепша од унутрашњости.

Ми још једном разгледасмо ону дивну колонаду, што стоји око храма, ограђујући његов перистил. Стубова ових било је некада 46, а сад се држи још половина на његовој северној и западној страни.

Стубови су сасвим налик на оне јупитерове, само као да су за 1 или 2 м. нижи. Они су поређани са интервалима од 3 м., а толика иста мера раздваја их од зида храмовог. Тек кад човек стоји на перистилу, види поражавајућу величину ових камених колоса. Сва су стабла стубова из три комада састављена, само онај један, на југо-западном углу, од 2 комада. Неимар је с њим извесно хтео да покаже, да је располагао много већом снагом од оне којом је своју грађевину стварао.

Капители стубова и круна, везани су удубљеним (конкавним) плочама за зид храма. На тим огромним плочама, које у квадрату по 6 метара мере, с доње стране, у једном кружном раму, на свакој је израђен рељефан (bas-relief) лик по каквог божанства. Сав остали простор на плочи, ишаран је ситним уресима.

Сви су ликови јако оштећени, намерно излупани варварском руком. Неколико њих ипак се добро очувало. На једној таквој одваљеној плочи, која на земљи лежи, посматрасмо шаре и лик. Чисто човек не може да верује, да су то оне исте фине шаре, које на високом тавану видимо тако прецизно израђене као у воску. Рад је удешаван за даљину, са које ће се морати да гледа. Прави ефект има своју даљину ока, као што с њом и данашњи живописци много рачунају. Лик који на овој плочи, измичући се од ње, прочитасмо, беше лик Цереса са јагњетом у руци.

На јужној страни храма, цео ред стубова срушен је и комади њихови леже разбацани по ескарпи јаруге и њеном дну, онако како их је земљотрес порушио. Један од стубова, у ком су два комада стабла још чврсто везани, пао је на зид храма и у том косом положају и данас стоји. Чврсто саграђен зид није никакве штете претрпио од удара овако великог терета

Стубови око храма сунца и јупитеровог, прилично су оштећени временом. На неколико њих виде се велике пукотине, а на много места нарочито близу саставка каменова, јако су искрзани штетним дејством атмосферске влаге и времена.

Доиста велика је штета, што је за ове импозантне споменике употребљен зрнчасти мермер, који подлеже штетном дејству данашње измењене климе Баалбекове.

Но разрушењу од времена, придружило се и оно од човечије руке. Са сажаљењем и гнушањем гледали смо излупане и оштећене оне каменове стубова, који на пиједесталу почивају. Варварска рука најновијих поко-

љења окрњила их је до њихове осовине, те да би извукла оно мало олова и гвожђа, што је каменове један за други везивало. Ово је тако подрило колонаду храма сунца, да ће и она скоро подлећи.

Не далеко од храма сунца, а на јужној страни платформе, прегледасмо једну арапску кулу, у којој нађосмо неколико лепих мавријских сводова. Иначе кула не даје никаквог интереса. Њен значај био је чисто војнички, јер распоред два спрата, њених одаја и удешеност за одбрану, показује јасно, да је она била цитадела у тврђави Акрополиса. Њој одговарају и зидови од ситног камења, тесаног из оних колоса, који старе храмове склапаху, зидови са прорезима за одбрану, који увенчавају целом дужином старе зидове Акрополиса.

Кулу је, веле, подигао чувени Саладин, а довршио је син његов.

Цела тврдињица играла је улогу у рату крстоносаца, а и доцније и за време војне Ибрајим пашине у Сирији. Њен положај на ниској делници Литаније и Оренте, чини је господарем тих двеју долина, врло важних за војне операције у Сирији.

Пошто смо прегледали све, што нас је у унутрашњости рујина интересовати могло, спустисмо се са платформе низ једну рампу од рујина, у њен ров на западној страни, да разгледамо још једно чудо, које нову светлост на рујине баца.

На западном зиду платформе, 6 огромногих каменова, леже у темељу доцније подигнутог зида цитаделе. Сваки од ових каменова има 10 метара у дужини, 3·5 метра ширине и 2·5 висине. Мало даље к северу, друга три камена, образују зид рова. Њихове размере прелазе сваку границу очекивања и вероватности. Сваки од њих дугачак је 19 метара, ширине и дужине по 4 метра. Њих три састављају један врло дугачак зид, по чијим леђима могу трупне колоне марширати.

Доиста право чудо! Да би себи што потпунији појам о њиховој величини створили, срачунасмо им кубатуру и тежину. Сваки од ових каменова запрема простора 304 куб. метра, дакле колико једна велика кућа, а тежина, по приближном рачуну, превазилази $1^1/_2$ милијун килограма.

Човек мора у чуду да се пита, каква је то колосална снага, којом су стари располагали, да и нас, чеда века механике и паре, на толико векова после Архимеда, у удивлење доводе. Како су могли људи у детињском добу своје цивилизације, покретати терете овакве огромне тежине, која достиже снагу војске од 40.000 људи данашње расе, и још упасовати их један поред другог, да се својим глатким странама под конац тачно сложе.

Арапи верују, да су ове зидове радили гиганти или како их ми зовемо џинови, који су били далеко крупнији и снажнији од данашње физички дегенерисане људске расе. Научари пак мисле да су ове зидове подигли стари Феничани, који су на месту данашњих рујина имали храм најстаријем божанству Баалу. Има прича и о Соломону, као да је он творац ових чудних колоса.

Оно прво као да ће вероватније бити То тврди Ламартин, најзнаменитији путник Сирије, који пропраћајући димансије највећих каменова пирамида и старих мисирских споменика, не налази ни један овима приближно раван. Према томе и Феничани, које је више трговина занимала но споменици, који су живели у времену опадања овако колосалних предузећа, вероватно да су се овим каменим брдашцима чудили као и ми данас.

Највероватније је, да су их најстарији људи још у оном далеком, за нас мрачном, и сасвим непознатом добу, добу фетишизма, дизали у славу ма каквог божанства, оставив тако вечити спомен човечанству, да је идеа о богу једна од најстаријих, која је ум и срце човеково осветљавала и издвојила га и уздигла над осталим створовима. Поред тога, спомен нам сведочи, да су најстарији народи имали

већ развијену културу и располагали снагом већом, но што су је њихови наследници имали.

На овом брежуљку, који треба назвати светим брежуљком; јер ће бити најстарији на ком су се људи молили богу кроз дуге и дуге векове, старе опале храмове замењивали су нови. Сваки од њих оставио је траг у својим каменовима, који су, на жалост, са напретком времена све ситнији. Од најстаријег храма имамо ова три колоса, затим су дошли Феничани са каменовима другог ранга, Јупитеров храм вероватно из грчког доба, кад је Јонија цветала, храм сунца и дворишта у доба Римљана, Константинова базилика, и Саладинова кула са одбранбеним зидом цитаделе. Огромност размера, донекле замењује и накнађује вештина, лепе форме и скултура. Од базилике овамо, опада и величина размера каменова, а тако исто и вештина. Најзад споменик носи и један жиг данашњег времена .... порушене и оштећене стубове, из којих је модерна раса вадила олово.

Овај споменик, ако и даље противстане рушећем дејству времена и суровости и варварству данашњих арапа, даће најгору сведоџбу XIX веку.

Данашња отоманска влада поставила је једног чувара рујина, који од сваког посетиоца наплаћује улазак по 1 меџедију, и надзирава да се одкопавања не чине. Но то је још врло далеко од онога, што би требало предузети. Рујине би требало осигуравати од даљег пада и не дозволити, да се кепецка имена данашњих посетилаца урезују на глатким каменовима храмова; те да их руже.

Откопавања на платформи била би од највећег интереса по науку, но она су странцима строго забрањена. Са свим са основом, али би сама влада требала што да предузме. На површини рушевина налази се и данас старих новаца, па и ми, при нашој краткој шетњи, наиђосмо на ситно комађе иризираног стакла.

Не далеко од Баалбека, према Штори, у једном каменом мајдану, лежи још један огроман блок, лепо отесан а размера већих и од она три највећа, о којима је реч била. Овај овде мери 20 метара дужине и чини ми се по $4^1/_2$ метра ширине и висине. Њега су ту оставили циклопи, млађим поколењима на пробу. Дуго ће још он ту лежати непомичан, док га најзад барут и динамит модерног доба неуситне, те да његовим камењем подзиђује гвоздене путове и мостове, као што је био случај са остатцима ефеских рујина близу Смирне.

Ми смо обишли цео Акрополис, открили на њему још неколико великих каменова, дужине 8 до 10 метара и одговарајуће ширине и висине, па већ посустали, вратисмо се на платформу, где нас је у засенку једне четворостране капеле «храма свију богова» доручак чекао.

Требали смо још да обиђемо Некрополис и неке остатке ситнијих храмова у вароши недалеко одавде, али од тога одустасмо; јер Некрополис се по неким остатцима раздробљеног камења још само као линија познаје, иначе све што би нас ту интересовати могло, развучено је по збиркама и музејима европским. Остатке тако званог округлог храма, видели смо одавде доста јасно. То је мали храм, сасвим налик на капеле у двориштима сунчевог храма.

Рујине баалбешке оставиле су нам најлепше утиске. Оне подједнаком силом очарења дејствују на сваког путника, па и на оне, који су видели споменике вечног Рима и лепе Атике. Оне су, по њиховој оцени, лепше од тих других у Европи, силније дејствују на уобразиљу човекову и износе леп преглед споменика из најдаљих времена до данас. Палмирске рујине, због којих се многи европски путници решавају на дуг пут кроз сиријску пустињу, због којих се излажу толиком штрапацу и опасностима за живот, те рујине, по општој оцени, далеко су иза баалбешких и по лепоти и по оригиналности.

Због тога је Баалбек, циљ пута сваког образованог путника, који се до Сирије накани, Краља такође потпунце задовољио.

После доручка у рујинама, вратисмо се у хотел, да се мало од дневне жеге заклонимо, а и да побележимо оно што смо видели и осећали, онолико колико смо запамтили.

Пред вече изиђосмо до нашег логора, ког беше Хајлперт постројио на једној живописној ливадици поред извора Оронте. Извор је читаво језерце, у ком јаки кључеви воде из ситног песка избијају. Близу нашег логора свирала је мала арапска музичка дружина, а свет баалбешки обојег пола, беше се искупио око извора, где седећи на крупном камењу његовог басена, посматраше љубопитно наш логор и нас у њему.

Краља посетише овде кајмакам баалбешки и неколико нотабла арапских, а пашу беше заузео некакав телеграфиста, који га је извесно за какву препоруку или протекцију молио

У Баалбеку смо нашли и нашег старог познаника, нотабла лиманског, Селим ефендију Табета. Он је дошао да Краља види и да му се понуди, да га на путу по Либану прати. Понуду је краљ радо примио, и она му је била од користи. Селим-ефендија је Маронит, млад човек, песник и добар говорник. Овим својствима могу да додам и духовитост и добро познавање нацијоналних и политичких прилика Сирије, чим је краљу, на нашем даљем путу, од велике користи био.

У вече се вратисмо натраг у хотел, праћени гомилом света, који је краља љубопитно посматрао. Њих десетак са упаљеним фењерима осветљавали су нам пут, а остали се гураху око нас да смо једва корачали.

Паша и Селим-ефендија наговараше краља, да сутра одавде сиђемо низ Литанију и преко Штора да се у Бејрут вратимо. Паша се ужасавао дугачког марша на коњу, кроз кршни Либан, где, по његовом мишљењу,

немајући ничега интересантног да видимо, само би се бадава крхали и мучили. Селим ефендија пак, имао је свој лукави план да нас проведе поред његовог летњиковца, близу Шторе, па да краља сврати и у њему угости. Нас двојица волели смо дужи пут, кавалкаду и авантуре. Та за име бога, ово нам је већ крај нашег првог, а вероватно и последњег пута по Азији, па бар да што више видимо и чујемо. Да баш на планираном путу преко Цедрова и не видимо ничега интересантног, и то нам је добит. Нећемо себи после пребацивати што и то не видесмо и нећемо много уображавати. Па онда и сам умор, штрапац и лишавање свакодневних намирница, оставиће нам лепих успомена из овог арапског краја. Најзад, на на нашу радост, краљ изјави паши, доста категорички, да више поговора није могло бити, да ћемо сутра у правцу Цедрова.

— «Пеки ефендим», «и ја мислим да ће то најбоље бити», заврши паша, да би поправио све, што би се, из ранијег његовог говора, рђаво по њега закључити могло.

Ајната 6. Маја.

Остависмо Баалбек, али од њега понесмо најбоље успомене. Оно неколико часова, што на његовим вечитим споменицима проведосмо у посматрању и дивљењу, урезало је у наш ум и душу силан утисак, ког време неће тако лако изгладити. Остављајући га, често смо к њему погледали, и кад смо већ били на подножју Либана, кад нам сива магла Балбек сасвим сакри, још се високо извириваху над њом лепи стубови јупитеровог храма, који као кула светлиља кроз толики низ векова мамише путнике из великих даљина, овоме некада врло живом трговинском месту, а сада месту најлепших и најинтересантнијих споменика западне Азије.

Наш пут водио је напречац к подножју Либана. У касу и галопу прејурисмо за непуних два сата дренажом наводњену равницу на делници Литаније и Оронте. Наши

коњи глибаху који пут кроз блато до колена, а ми се добро испрокасмо. Добро наводњавање чини равницу врло плодном, што сведочи висока трава ливада и врло једри усеви.

На првом брежуљку, више села Аумунде, које на самом подножју Либана лежи, застадосмо за тренутак, да Селим-ефендију и пашу причекамо, а и да наше коње одморимо.

Паша нам је «серт». Боле га јако прст на једној руци, па не зна шта ће с њом. Мазао је и вазелином, који је у његовим очима један од најбољих лекова, против свега што боле и који је сваком од нас препоручивао већ по неколико пута. Но против овог чира, што га паша имађаше, његово дејство било је недовољно.

Сва хвала Селим-ефендијина са његовом мазгом, показала се неоснована. Јадна мазга донекле се и које како држаше; али сад је већ отегла и врат и реп, необзирући се више ни на своје лепо седло, покривено златним либанским тканинама, ни на своје кокетне уздице и кускуне, са којих падаху силне китке, ни на сребрне пафтице и окове и друге дрангулије, које је Селимов спортменски укус немилосрдно потрпао по њој. Њој данас није било до шале. Тромо корачајући и суморно гледајући преда се, морала се чудити своме јахачу, одкуд му данас оволика журба.

Највише ми жао беше Селимовог лепог огртача од белог кашмира. Огртач је нарочито скројен по његовом упутству и доиста је врло леп био; но сад је већ сав каљав. Наше одело од дебелог сегелтуха, истина није хармонисало са Селимовим и са пашиним ађутантском униформом, али на путу се више гледа на издрживост но на елеганцију ношње.

Паша нам је данас свечанији но обично. У Дамаску и свуда досада, преко панталона са генералским лампасима, носио је свој скроман мундир с црним гајтанима

или какву белу блузу. Данас је у редовној униформи са аћутантским егијетима и еполетама.

Кад се јутрос појави међ нас, беше се збунио. «Знате, рече нам, ово је моја права униформа.» — Ми потврдисмо и ако о томе нисмо сумњали Но пашина промена одела оста ми ипак загонетна; јер знам да и он не воле ове пруске мундире, што човека стежу као у процепу, те му не даду слободно ни дисати. Остаје нам да на пашу пазимо, те да прави узрок његовом кицошлуку дознамо. Сумњамо да ту политика не буде играла какву улогу; али оволико пожртвовања и знојења за љубав политике баш се не тентира.

Стаза, којом смо се почели пети уз Либан, водила је доста директно к његовом гребену, па је све тежа и тежа бивала. На неколико места принуђени смо били и сјашити, јер на нашим нервозним пастувима, нисмо баш сигурни били.

Застали смо још на неколико места. За нашим леђима хоризонт се толико проширио био, да смо лепо могли посматрати западну падину Анти-Либана и велики део нашег прекјучерашњег пута. Поглед на долину Оронте и Литаније такође је величанствен, а Баалбек и његов предео, магла је сасвим сакрила.

Пели смо се више од два сата, кад нам одједанпут допре до ушију некаква вика. Сви пажљиво гледасмо откуда ларма и' узвици долазе; јер смо већ навикнути, да на нашим доста дугим путовима, нигде живе душе несретосмо. Селим ефендија, лукаво смешећи се, показа нам руком једну велику гомилу људи на једном брежуљку доста далеко од нас. То су вели сељани из Ајнате, који по обичају либанском, излазе на сусрет одличноме госту. Морао их је он благовремено известити.

Што смо се више овој гомили приближавали, ларма је била све већа. Кад стигосмо на један брежуљак према њима, одпочеше пуцати из пушака, бацати мала копља и капе. Неколико њих на коњима издвојише се из го-

миле и почеше караколирати. Ватрени њихови коњи, јурише низ стрмени нагиб стеновитог брежужка са таквом брзином и слободом, да се нама кожа од страха јежила. Ми пажљиво пратисмо погледом смеле јахаче, очекивајући да ће онако заошијани најзад стрмоглавце слетити у дубоку јаругу према њима. Но срећом они су боље познавали чврстину и лаку савитљивост својих коња. Над опасним нагибима или провалама, коњ се лако као ласта окрене у страну и продужи трк, онамо куда га моментана воља и сигурна рука јахачева управи.

Неколико младих Либанаца свирало је у неку врсту фруле од трске, налик на алпијски рог, са једном а и са две цеви. Остали свет, и жене и људи, певали су уз то своје сантименталне арапске песме, којима су своју радост високом посетиоцу изражавали. Неколико баба промукло већ од дерњаве, узвикивало је својим подераним гласовима неку врсту планинских узвика, који много подсећају на тиролско јодловање у Европи.

Кад смо се гомили приближили на стотину корака, излете из ње један млад арапин на лепој бедевији и праћен од неколико угледнијих јахача, упути се Краљу у сусрет.

Кратком речи, изговореном патетички, поздрави Краља добродошлицом.

Овај одлични арапин је Мелхем-беј, нотабл Либански. Његови стари били су шејици у овом пределу, па за то он и сада ужива велики углед међ својим земљацима.

Селим беј био је преводилац. Њега у овом крају врло добро познају и јако уважавају. Док је искупљени свет окружио Краља и пратио га песмом и небо проламајућим усклицима, дотле су се многи Селим ефендији придружили, поздрављајући га весело и како смо дознали, благодарећи му, што им је довео Малек-Милана.

Од силне вике, свирке, праске пушака и планинских запевања и усклика, наши коњи се узнемирише, те смо

их с' муком одржавали на вратоломној стази, која нас је у село Ајнату водила. Све лепе опомене нису нам ништа помогле. Једна баба прилепила се беше уз нас, да нас својом запевком и планинским трилерима и даље заглушава. Краљ беше већ набрао чело, очевидно да му је већ цео урнебес досадио био. Хајлперт силом одјури бабу, а тај пример као да је и осталима дао опомену, да се мало даље од нас држе.

Логор за одмор у подне, беше постројен на једном вису на другој страни потока Ајнате, испод једног врло хладовитог ораха. Од села донде, пут је врло тежак и стрм. да би уштедили и овај умор на данашњем доста тешком дану за наш караван, Краљ нареди, да се логор за проноћиште построји на источној страни јаруге, на једном платоу близу самог села.

Село Ајната сасвим је налик на села, која смо у Палестини виђали, само што кућице нису блатом олепљене. Кућице су мале, зидови нагомилано камење, у ком везу одржава мало посног шљунковитог блата, а кров од прућа или сламе Село у каменитом брежуљку примети се тек кад му се човек сасвим приближи. Из даљине то изгледају гомилице камења, разбацане по суром каменом брежуљку.

Село припада провинцији Либану, чије границе с' ове стране почињу од подножја Либана. Судећи по њему, добио би човек рђав појам о утицају автономне либанске управе на благостање народа. Но овај крај није се могао боље ни подићи. У пустом отеновитом земљишту, нити се могло сточарство ни земљорадња подићи. Најзад и сама пустош и ненасељеност предела довољно говори о оној страховитој борби, коју људи овде са природом воде, те да од ње очупају бар оно мало мизерних средстава, што им је за њихов јадан живот нужно.

После доручка појахасмо коње, да мало низ долину Ајнатине речице прођемо.

Силазећи јужно кроз њену долину, отвара се ова све више и више. У њеном дну је све богатство овог краја. Ту има нешто њива, покривено комађем камена, што га кишне воде са стрмих страна сносе; па ипак их мештани брижљиво обделавају, купећи срозани камен у гомиле и лепе земље наводњавајући. Неколико арапа са Мелхем-бејом на челу, који се придружише драговољно да Краља прате, пустише узде својим коњима на вољу те се целим путем утркиваху. Често смо и ми нашим коњима на вољу пуштали, те прелетали преко гомила камења и јаруга, као да нас је холуј носио.

На јужном крају потока спазисмо дивно језерце, плаво као небо а бистро као кристал, налик на оне лепе воде, што се у нижа корита са снежних планина и глечера сливају. Кршевите висине, што језерце са свију осталих страна окружавају, дају му некакав романтичан, диваљ изглед.

Близу краја језера, вире из воде повеће гомиле крупног камења, које је сигурно некада било у каквом храму поред овог чаробног језерца подигнутог. — Поред њега, у западном брегу, лежи мало село Јамуни, по ком се и језеро зове. Иза брежуљка, на коме је село, кроз врло стрму јаругу, јури јак поток, који скачући са стене на стену, у врло високим водопадима, диже читав облак од раздробљених капљица воде, у којима се коси сунчани зраци у дугиним бојама огледаху.

Лепота од овог призора намами нас ближе. Пут нам је пречило неколико стена, поред језера, које с' муком и сасвим исквашени пређосмо па затим верући се једном серпентином, испесмо се до извора овог лепог потока.

Из једне шупљине, са стране водопада, подзидане зидом од крупног камена, у форми бунара, избија јак кључ воде у пречнику више од 2. метра, да одатле, низ стрму јаругу у језерце слети Призор врло импозантан! Висина и онај урнебес с' којим се вода преко свог врло стрмог и стеновитог корита у језерце стропоштава, до-

носи посматрачу несвестицу. Ја сам ово сматрао за некакав подземни ток, који под притиском каквог нами непознатог језерца, са висине преко 1500 метара, избија овде на видело. Доцније, листајући путописе д-р Лортета, нашао сам врло интересантне податке и о овоме извору и о језерцу, који обоје представљају као некакав феномен, ком се досада није могло објашњења наћи.

Д-р. Лортет прича да на неколико дана пред празник „Шесет Мученика", испод овог Кратера воденог, појављује се потмуло брујање и страшни потреси околног земљишта. Наједаред полети из овог гротла силан млаз воде, и тако почиње изливање овог извора у језерце. Појава млаза бива увек 8 Марта, а врло ретко да ће се кој пут 1 дан раније или доцније појавити.

За месец дана језерце се испуни на простору од 3 километра дужине и 2 км. ширине.

Затим извор малакше а језерце почне да се празни.

Језерце је плитко. али у средини својој има широк левак пречника до 60 метара, дубине 15—20 метара Вода из језера отиче кроз овај левак и кроз порозне и шупље кречне стене. излази на више страна као јак извор, опет на површину. Главни оток воде излази на западној страни Либана. код Афке. у дивним водопадима. које ћемо ми на даљем нашем путу видети. Становници Афке причају, да извор њихове речице 8 Марта наједаред знатно нарасте.

Језерце се, тако. испразни сасвим до Септембра месеца. Некад и сасвим пресуши.

Отицање воде из језера сасвим је обична појава у формацијама карста, али је необично оно периодично кућање воде из извора над њим. Д-р Лортет мисли да се то да објаснити појавом перијодичних извора. Што опет ништа не објашњава.

Ми се дивисмо вештини. с' којом је мештанима испало за руком. да под јаким притиском избијајуће воде, озидају бунар, те тим да му ниво попну и да један део

воде тако, вештачки, употребе за разливање по каналима, који читаву долину наводњавају.

При повратку у село Ајнату, нађосмо наш логор за преноћиште постројен поред самог села.

Маронитски свештеник овог села, дође да се Краљу представи. Том приликом поздрави Краља лепим говором на француском језику, и позва и њега и нас из свите, да присуствујемо једном свадбеном весељу . ту у нашем комшилуку. Попа је интелигентан и добро васпитан за свој позив, као што су католички свештеници у опште. Само што је живот ових овде доиста мученички. Њих има толико у Либану, да свако најсиромашније село има по једног двојицу па и тројицу. Сав приход њихов једва да достигне 200 до 300 динара годишње, те због тога морају да раде својеручно и све тешке земљоделске радове. Но поред свега тога они стоје на висини свога позива; јер науку и срца својих парохијана обделавају са великом брижљивошћу и успехом. Углед овог нашег попе у селу, доиста је велики, судећи по оној пошти. с којом га његови сељани предусретаху.

Зурле. таламбаси, песма и велике ватре показаше нам колебу нових супружника. Око ватара затекосмо искупљене сеоске сватове обојега пола. Мелхем беј и попа начинише нам места а чим је Краљ сео дадоше знак да се продужи песма и играње. Играло се, певало и узвикивало до миле воље. Игре су разноврсне. Прво је играо један женски пар, налик на игре што смо их у Дамаску видели. само са мање вештине и мање изазивања. Парови су се често мењали, а понајвише су то биле старије жене, сигурно игри боље вичне. После овог играчког дујета. поведе се коло, које се игра за појас, сасвим налик као што се код нас игра. Ту су играчи и играчице измешани и играјући певају наизменце мушки и женске. некакве кратке и веселе песмице. Коловођа је обично један од најбољих играча, који с' марамом или везеним пешкиром у руци, маше изнад главе; од вре-

мена на време напусти коло и игра сам чинећи веома тешке, али врло веште покрете и превијања. Опомињем се, да сам овакве исте игре гледао код наших Старо-Србијанаца. Наше и арапске игре, сигурно као и слична музика и песма, из истог су — византијског — извора.

Певање је такође ишло својим током. Највише је певао један младић који се и данас при нашем дочеку, од осталих одликовао својим снажним и чистим гласом. Песма је врло често прекидана по каквим громким узвиком из средине сватова. Онај који узвикује метне прст у ухо, па запне колико му грло доноси: «Алах јонцур Малек Милан». («Боже поживи Краља Милана») На шта сви присутни истим речима а страховитом виком понове и заврше са «алах, алах алах»! Затим «Ина ибну Малек Шкандар» (и његовог сина Краља Александра). Затим тако исто за султана, па најзад неколико пути и за нашег Шекерли пашу. Поласкан паша задовољно махаше главом и тапшући се десном руком по челу, корсем салутирајући, окреташе се на све стране са својим «машала, машала».

Сватови беху у свечаном руху, но оно је нарочито у женскиња најмање оригинално. Додуше оригиналност најтеже се у женској ношњи и може очувати; јер и ове Либанке имају наклоности за моду, као и њине друге по европским крајевима Сигурно зато и ми овде, уместо да видимо у ношњи женскиња скуп свију оних старих предмета либанске ношње, што их по базарима находисмо. — видимо грчке фистане, либадета, па чак и отрцане бајадере, који се код нас у Србији већ сасвим изгубише. Тканине и облигатни «атлас». европски су, а овамо долазе из културтрегерског Бејрута.

Људи носе махом чохане чакшире са дугачким туром, у хиљаду ситних бора набраном. На прсима носи се лепо јелече, а преко окога гуњац са дугачким висећим рукавима. На глави кефир од дамаскове свиле, у лепим шарама, опуштен широм низ леђа, да кићанчице

до појаса допиру; а на ногама високе чизме или ципеле са тозлуцима кожним.

Људи су овде па и по целом Либану, где смо досада прошли, веома стасити, чврсти и врло угледни. Понашање њихово врло је отворено, учтиво, али без икаквог улагивања. Аранин је и иначе слободан, а Либанац тим више; јер његова кршна домовина штитила га је од вајкада од зла и насиља исквареног чиновништва и војске, а данас је то автономна провинција, која има своје власти, и своју народну управу. На странца чине врло пријатан утисак. Они се одликују од свију арапских племена што смо их сретали, нарочито својом бистрином, радиношћу и јунаштвом. Краљев јегер дао им је најлепшу оцену; посматрајући њихову окретност у игри, њихову мускулатуру и широка плећа, чух да примети. више за се: «Körnige Kerls». Доиста прави горштаци, али не као биготи католички у Тиролу и Алпима, већ као наши Херцеговци.

Млада и младожења никако се не показаше. На наше запиткивање, ко је млада и младожења, сигурно им је попа дао дозволу или их је он и позвао да се преставе; јер као што доцније дознадосмо, они вечерас за време игре и весеља не показују се гостима, већ остају у кући. И млада и младожења праћени попом, прићоше да се Краљу преставе. Све су младе стидљиве, али ова је стидљивија од свију. Са сагнутом главом прилазила је к нашој страни, спотичући се о најмање камичке. Једном само погледа у нас и упути се к нами, што је дало повода шали и задиркивању. Попа је поправи, показав јој Краља. Младенци ижљубише нас све у руку. Краљ дарива младу а паша очински помилова младожењу по образу. Младенци даље осташе целог вечера према ватри седећи.

Било је већ доцкан, кад се праћени сватовима у наш логор вратисмо. Пуцњава, песма и свирка још се дуго орила, но није нам ни најмање сметала. Једна од најбољих страна умора, без сумње је чврст и здрав сан

Цедрови 7. маја.

Продужи смо пењање уз Либан. Стрма серпентина водила нас је право његовом гребену. до ког се попесмо прелазећи многе снегове и сметове, које пролећње сунце још није успело да отопи. Наилазили смо често на читаве јаруге снегом испуњене, које тешко да ће се икад отопити. јер их покривају слојеви снега преко 30 метара дубоки. Преко ових будућих глечера. прелазили смо са свим безопасно; јер снажна површина често топљена и смржњавана, образовала је већ доста тврду ледену кору. Источна страна овог високог регијона либанског, ишарана је разноврсним алпијским цвећем. у ком преовлађује љубичаста боја. Читаве стране брежуљака покривене су трњевитим жбуњем алпијске руже, као да их је ту човечија рука намештала и гајила. Наше кесе препупунили смо љубичицом, дивљим зумбулом и геруником, незаборавком и млогим другим цвећем, да их бајаги пресујемо и за спомен сачувамо. Моје цвеће извесно ће се осушити непресовано; знам из досадашњег искустава.

Стаза, којом смо ишли избија на гребен Либана, на седло висине 2286 м., јужно испод Дахр-ел-кодиба највише тачке Либана (3063).

Са ове висине, веће од нашег Копаоника, могли смо при чистој атмосфери прегледати целу Сирију. Поглед и к' Анти Либану и к' мору доиста је величанствен. Цео Анти Либан са својим гредама, паралелном, што одваја Дамаск од Беке, и оном што се управо на исток пружа, те предваја предео Хомеа од Шам-пустиње био је пред нашим очима и под нашим ногама. Његове долинице и јаруге престављаху нам се као флеке, а његови високи повијарци, стапаху се са долинама. Стојећи на Либану, посматрачу изгледа, да сем њега нема висине. У једном погледу, ми смо још једном прегледали ону просторију, што смо је по источној страни Сирије прошли. Видесмо место где лежи Дамаск и оно место где је Баал-

бек. Два места где смо нашли толика изненађења и толико забаве. Ово је последњи поглед на њих, који нам показује стварност нашег интересантног и занимљивог пута. Чим источној страни окренемо леђа и један корак пођемо напред, све ће то ишчезнути и прећи у пространо царство успомена и сањарија, да међ њима једно од најлепших места заузме. На западнпј страни Либана нађосмо предео брдовитији, али питомији, много боље култивисан и насељен.

Безбројни брежуљци, посејани по овој страни у највећем нереду, чине оријентацију врло тешком. Пред нама је био предео округа «Бехаре» и «Ђени» са њиховим силним вртачама, поноритим речицама и водопадима.

Батрун и Кезруан, јужни део либанске провинције, заклања нам једна висока коса, а приморје око Триполиса беше притиснуто јутарњом маглом, те га не могосмо видети. При јасном времену, поглед одавде на море мора бити да је врло леп.

У једном малом удољу, северно-западно од нас, спазисмо једну малу киту растова, која због голишавости и ситне вегетације на овој страни, веома у очи пада. То су цедрови, циљ нашег данашњег пута.

Мали шумарак, у свом склонитом кутићу, доиста изгледа тајанствено. То је живи споменик, који истраја тридесет векова, пркосећи елементима и још више разрушавајућем дејству човекове руке. Од силних шума што некада покриваху вероватно цео Либан или већи његов део, преостаде до данас само овај мали бокор ветерана, који уздижући гордо своје високе главе, маме и данас у своју дебелу хладовину уморног и побожног путника.

Ова мала шумица с правом се поштује као светиња, јер заоставши цедрови, другови су оних, што их је Соломон на своме монументалном храму употребљавао. Цедрови либански употребљавани су извесно и за остале веће и знаменитије храмове по Сирији и Јонији. Заоставши иза тог далеког старог времена, данас се они

не могу обнављати и подмлађивати. Њих је време сасвим претекло, данас је и природа другчија. Кад ових 200 до 300 грмова угине, онда неће више бити цедрова либанских. Ови овде живе још оном колосалном животном снагом, што их је провела кроз две три десетине векова. Њих има пресађених по европским егзотичким баштама, али то нису прави цедрови, какви су ови стари.

Нами се учини да су цедрови одавде врло близу, те зато пођосмо пешке, а коње посласмо напред. Но грдно смо се у одстојању преварили. Дуго смо ишли, кад увидесмо да се одстојање од Цедрова никако не мења. Заустависмо наше коње и појахасмо. Јашило се још читав сахат. Ишло се с једног брежуљка на други и никако да смо начисто, колико их још до Цедрова има. Док с једног брега почнемо силазити, то се стварају други, које дотле не приметисмо, као да из воде расту.

Место на ком су цедрови и које нам мало час изгледаше да је у дољи, сад видисмо да је брежуљак.

Код цедрова очекивао нас је грдан свет са пуцњавом, свирком и песмом. Било је више од 1000 душа. Ларма коју је гомила дизала, била је страховита, али је цела гунгула остала груписана ван друма, у правилним фалангама.

Из гомиле изјаха на лепој арапској кобили, један дебељко у црном оделу, са златом иввезеном огрлицом и нарукављем, а на кратким и дебелим ножицама чизме са просеченим сарама и испалим ушима. То је био кајмакам округа Бехаре, Ражи беј, члан једне велике и богате фамилије из Бисори близу цедрова. Он се овде само престави Краљу; па се одма окрену гомили да ред одржава. На све стране орила се песма, у којој певаху добродошлицу Малек Милану.

Окружени масом народа. идући ногу пред ногу, једва једном уђосмо кроз капију у каменој огради у свету шуму.

Ту под једним од најстаријих грмова. Ражи беј заустави Краља, па давши знак свету да ућути, отпоче не-

какав дугачак говор. Дебељко кајмакам говорио је са таквим афектом и тако течно, да сви и нехотице обратисмо пажњу на његов говор. Дуго је говорио и врло лепо. На неколико места учинио је такав упечатак на гомилу света, да узвицима „алах јонцур малек-Милан" није било краја. Говорио је о значају цедрова у њиховом крају, о високој посети, њиховој радости и благодарности. Говор нам је превео Селим ефендија, он је био пун лепих идеја и слика, али како нам Хајлперт рече, превод је само накарада од оног дивног говора кајмакамовог. Хајлперт хвали овај говор, као један од најлепших, што их је икада на арапском језику чуо. Наш дебељко је дакле један од ретких беседника, што код арапа много значи; јер они сви много говоре, али и лепо говоре. У више прилика већ приметио сам богаство арапског језика и необичну форму, у коју своје мисли заодевају. Селим ефендија, који је и у француском као и арапском врло јак, који врло лепо говори и бави се појезијом, већ толико пути, при превођењу арапских говора, нађе се у неприлици не умејући по што год на француски превести и протумачити. Он сам признао ми је толико пута, да многе речи арапске, које читаве и то сложене појмове изражавају, може да преведе тек на дугачко описујући.

Пошто је Краљ Ражи беју одговорио на поздрав, и заблагодарио њему и његовим земљацима, на овако лепом дочеку, кренусмо се у наш шатор за доручак, а сав сакупљени свет оста ту у шуми певајући и веселећи се.

За време доручка посматрао сам и даље Ражи беја. Он говори тако лепо, отворено и логички, да је лако у њему увидети човека даровитог и врло паметног. Причао је о свом округу, о његовом богаству, производњи и свему што је Краља могло интересовати. У сред говора, који је био доста анимиран, видесмо једну чету од стотину људи, са буџама на раменима, где певајући и узвикујући име краљево, пролази поред нашег шатора, са доње

стране цедрова, и упутила се право брежуљку, где се веселио онај свет, што нас је код цедрова дочекао.

Краљ запита Ражи беја, који су му ово, а он муцајући одговори да су то сељаци из другог једног села, који дозазе да виде Краља. Ми остали и не обратисмо бог зна какву пажњу овој новости, јер одговор Ражи беја, био је сасвим природан.

Није потрајало ни десетак минута кад нам ларма од песме и музике изгледаше да се преобраћа у дивљу дреку. У близини нашег логора чусмо страховиту ларму праћену пуцњавом пушака. Истрчасмо из шатора и видесмо пред нама страшан табло једне ужасне борбе и метежа. У једној гужви од неколико стотина људи, сваки је викао, колико га грло доноси. Ми нисмо из вике ништа разумели, али оне страшне физијономије њихових лица, показиваху дивљу јарост, којој најподпунији израз даваху маневровање буца и потмула лупа, што је лобање под њиховим додиром издаваху. Ми смо по томе одма разумели ситуацију. И не знајући шта је био повод овој огорченој борби, постави смо се сви у одбранбени положај. Сви се машисмо реворвера, и у једном ланцу испред чадора, очекивасмо даљи развој борбе и метежа. Ражи беја видесмо у највећем метежу, где викаше, доказиваше и поједине, ватајући их за вратове, одгуриваше испред себе. Но ко би био у стању овакав заплет размрсити. Требало је да сваки добије по какву чворугу на глави, те да се у оној ватри и раздражености мало освести.

Најзад, њих неколико, издвојише једног рањеника и цела гунгула, онако завађена, под борбом, крену се к нашем шатору. Моменат није био тако шаљив. У оној гунгули није се знало ни који пије ни који плаћа, па је лако могло испасти, да гости плате трошак целом весељу.

Потрчасмо сви к рањенику и преко Хајлперта паша нареди, да се рањеник другим правцем води, јер изгледаше као да гомила и метеж за њим иде.

Хак ефендија са његових пет жандарма и наши момци оградише рањеника, да му гомила не може ближе прићи. Поред њих Ражи беј, Селим ефендија и Мелхем беј, који нас је још пратио, употребише сва могућа средства да гомилу на путу зауставе. Док су се они око тога трудили, ми смо видали рањеника, ком је све лице било барутом опржено, те је грозно изгледао и ако ничега опасног није било. Намажемо му лице зејтином и преко тога метемо завој од памука, јодоформом натопљеног, који нам Краљ из његове торбе пружи, па га заједно са његовим пратиоцима, упутисмо да иде у село. Док је рањени укао и непрестано запиткивао оће ли му око читаво остати, дотле су његови пратиоци, браћа и блиски сродници, шкрипали зубима од гњева и не обзирући се на присуство пашино и на молбе Хајлпертове, претили некима у гомили стегнутом песницом, довикујући им, да ће им се крви напити.

Ову страну арапског карактера још нисмо досад добро познавали, а сад нам она зададе велике бриге. Метеж никако да се расправи, две завађене стране још су се непрестано за кике вукле.

Краљ нареди да се рањеник одма одведе кући. Хтео је с тим да његове до беснила раздражене рођаке уклони и раздвоји од ове узрујане гомиле, којој није много требало, па да отпочне крвопролиће.

Селим ефендији дође срећна мисао. Долети к рањеноме, ког већ испраћасмо низ брдо и одпочне и њега и његове сроднике наговарати, да за љубав имена и части Либана, попусте и да му помогну, да се метеж смири, те да се пред својим високим гостом краљем Миланом, не брукају. Он је од њих захтевао, да рањеника доведу близу метежа, да он каже свету како му је лице само мало опржено, и то више његовом сопственом непажњом, и најзад, да позове све своје пријатеље, да напусте борбу и да ће сваког, који се буде тукао и даље да њега свети сматрати за непријатеља.

Млади арапин са опаљеним лицем, који ни иначе није показивао много срџбе и жестине, одма пристаде, но са његовом браћом Селим је прилично муке имао, док их је за овај план придобио.

Док су се ови дипломатски преговори водили, дотле су буџе још непрестано севале, а ларма је била просто страховита; но метеж се беше зауставио на 30 корака од нашег шатора.

Најзад, кад Селим ефендија, са рањеником и његовом пратњом siђе с нашег брежуљка, у једну долиницу, крену се цео метеж тим правцем.

Селим ефендија са рањеником попео се на један велики камен. Одатле је рањени изговорио рецептирано «слово». За њим је Селим ефендија харангирао гомилу, улучио згодну прилику, да је изгрди, да им у тој раздражљивости њиховој нађе узрок и за нека друга зла њихова домаћа. Кад је већ довољан утисак постигао, онда их позва да се измире међу собом и да сви слошко узвикну живио Султан и живио Краљ Милан!

Нама паде тежак камен са срца, кад чусмо громке узвике «Алах јонцур и т. д.»

Мало по мало почеше се издвајати поједине групице и са својим барјачићима излазити из ограде цедрова, певајући веселе песме, с којима су нас данас дочекали, као да се ништа међутим није ни десило било. И око 2 сата по подне, под цедровнма све се беше смирило. Цела престава трајала је добри 2 сата.

Селим ефендија, Хак-ефендија, Ражи-беј, његов брат, Мелхем беј и други помирљиви духови данашњег сукоба, почеше се искупљати код краљевог шатора. Сваки је причао што друго о поводу сукоба. Неки су говорили да су то сељани из два села. неки опет да су сви из Бисари, али се две половине јако мрзе, па кад су се близу једна другој нашле, десило се на несрећу, да из једне групе опали једна пушка ћорфишеком напуњена, те оном

младићу, што смо га видели, опрљи лице. Младић је био оне друге партије. То се одма узело за изазивање и напад, и отуда после цео кравал.

Ражи беј био је већ малаксао од умора и узбуђења, а по његовом пипању по рукама и леђима, као и по сумњивом реду тоалете, изгледа ми да је у гунгули и он добро повукао. Његова кајмакамска леђа дуго ће га на данашњи дан подсећати; али ми ћемо се увек с благодарношћу сећати његовог пожртвовања и честитости.

У данашњем догађају видео сам слику дивљег нереда и пенушеће беснило раздражене гомиле света. Случајно ми пређоше преко памети догађаји претпрошле године у ћупријском округу, и она дуга научна дискусија о буци и ражњевима, у нашој журналистици. Раздражена ћуд масе, то је планински торан, који само ако штитеће насипе провали, плови са нечувеном брзином и страхотом. Овде је узрок био мали, локалан али кад нема чврстих браника реда и законитости, од малих узрока порађају се страховита дејства и последице.

Краљ се није задовољио са објашњењем, што му га наши пратиоци, о узроку данашњег сукоба, дадоше. Он је испитивао даље и сазнао је праву истину.

Узрок сукоба је значајнији, но што нам га преставише. Тај узрок је хронична болест, које упропашћује ове источне народе. Тај исти узрок донео је оне многобројне сече између Мухамеданаца, Јевреја и Хришћана, он је дао повода толиким бунама и интервенцијама Европе. Он кочи точак напретка народног: он је варница, која непрестано још тиња и може сваког тренутка да исток запали, те да причини свакојака чуда. То је верски фанатизам који подједнако подгрева страсну природу Арапа, Хришћана, Мухамеданаца, Друза и Јевреја, па чак и поједине секте, у крилу једне исте религије, страховито се мрзе, као што је баш и овде случај био.

У селу Бисари, најближем Церовима, живе већином Маронити, поред њих има један мали део становника пра-

вославне хришћанске вере, или, како се они погрешно називају, грчки кришћани, или просто «Грци», и ако су они чисти овејани Арапи. Кад се чуло за долазак краља Милана, онда Маронити, који су у огромвој већини, спреме се да Краља дочекају и изађу заједно са кајмакамом на брежуљак код Цедрова. Православнима ово није било право. Они су тражили да они Краља дочекају, јер је Краљ њихове вере. Захтев им није био уважен, а они нису смели излазити, јер су снагу и број Маронита морали респектовати.

Доцније кад су чули пуцањ, свирку и узвике Маронита у близини шатора краљевог, буде им криво, па се за то искупе и вођени једним барјактаром, крену се и они у Цедрове. То је она група, која је за време доручка прошла поред нашег шатора.

Оваквим двема гомилама, кад су једна близу друге, лако је наћи повода да једна другој но мало крви пусти. Па, као што видесмо, тако је и било.

Из данашњег догађаја, ја сам извукао морал, да треба ове дочеке у будуће избећи, а нарочито знао сам, да је то и Краљу неповољно. За то, прву прилику, коју сам уграбио, нагласим то и Селим ефендији, ког сам сматрао за виновника ових свечаних дочека. Но како сам се задивио, кад он то најенергичније одби од себе. Он рече да је доиста из Балбека Мелхем беју писао, да ће Краљ ићи на Цедрове, а сад вели то сам народ чини. «Види се, рече ми он, да још Либански народ и његово гостољубље нисте упознали. Ја, вели, ником ништа не јављам, сад се села сама извештавају и већ су, вели, многи изасдани улаци приспели овде, да се о правцу пута краљевог известе». Ја не могох ипак веровати, да Селим ефендија и власти нису у ову ствар ни прст замочили; а премишљао сам и о томе, шта ћемо радити ако се и даље на путу буду овако тукли око нас.

Паши се дочеци допадају, али по његовом мњењу треба јачу пратњу да имамо. Ово му беше згодна при-

лика да ми докаже, како је он о ескорти коректно мислио, и како се моја погрешка сад не да исправити.

Међу тим наши није пало у очи, као што је мени, да турски жандарми нису баш радо гледани. Хак-ефендија, озбиљан и веома пажљив човек, био је са свим изолисан. Нико од Либанаца није сматрао за дужност и потребу да се с њим забавља, и ако је Хак-ефендија био једини међу нама, који је арапски говорити могао.

Прошетали смо по башти Цедрова, у којој је и наш логор за преноћиште намештен. Огромна дрвета са грањем и лишћем у са свим танким хоризонталним слојевима поређаним, даваху пријатну хладовину. а онај пријатан мирис који се обично у боровим и смрченим шумама осећа, нашли смо и овде.

У целој башти има на 300 старих цедрова. Подмладака управо и нема никаквих, јер се они не држе, оштра клима и непажња публике сатире их чим исклијају. Ја држим да ће онај први узрок много важнији бити и да данас нема више услова за одгајивање цедрова; јер сем неколико врло младих и кржљавих изданака, који неће дуго трајати, не видесмо никакво млађе дрво.

Сви цедрови, колико их има, врло су дебели и високи. Неколицини мерисмо обиме на 8 или 10 метара, но од свију њих највише је одвојио најстарији, њихов патријарх, за ког научари тврде, да је стар на 3000 година. Његов обим је 11·5 метара а пречник 3·66 метара. То је прави колос, чији врх достиже висину од близу стотину метара.

Раст је још потпуно свеж; његово грање краси зелено једро лишће, а стабло му је покривено кором дебелом 4—5 сантиметара Дуго смо загледали овај прастари живи споменик, који би могао да прича о толиким столећима, који својим дугим животом испуњава време садржано у историјама света од корица до корица. Срећна је то околност, што се шума чува и поштује као светиња, те ће овај консолидовани живот, сам по себи тра-

јати још много и много и много столећа. На својој грубој кори носиће коју стотину година запис имена краља Милана, који урезаше два маронитска калуђера. служитељи у једној капелици, која је у средини баште подигнута.

Свети оци причаху нам о некаквом испоснику, који је у једном грму близу капеле, нашао једну дупљу врло високу од земље, и ту дуго година провео у посту и молитви. Он је пре 2—3 године умро у тој испосници, оставивши леп спомен мештанима, којима су, како рекоше, његове молитве много добра донеле. У нама његов спомен изазива чуђење. Седити 8—10 година у једној дупљи и ту се занимати молитвом, морало је бити доиста тешко предузеће. Сада ту никакав испосник не седи.

Покуписмо неколико шишарака и неколико гранчица, да понесемо кући за спомен на овај дан, проведен под «кедровима ливанским».

УТОПЉЕНИК

ПРИЧА

ХОЛГЕРА ДРАХМАНА[1])

Баш тако — имате ли при себи дувана? — баш тако, као што причам, било је с њиме. Какве је народности био, да ли Немац или Инглиз, или какав Холанђанин, то не могу рећи; јер није могао да говори, бар не, колико ја знам.

У соби је као обично било више њих, који су у исти мах говорили.

Али кад поче Оле Ивензен, престаде ћеретање око њега, а један примаче клупу к њему и упита га:

— Шта је, Оле?

[1]) Холгер Драхман је један од најодличнијих Данских реалиста, а ова прича узета је из збирке његових врло оригиналних прича с мора.

Пр.

— Да си пазио, одгори Оле, сад би знао. Али имаш ли дувана?

Имао је.

Оле доби дуван и напуни лулу. За тим поче опет из почетка. Реч је била о неком утопљенику. Видиш, прошло је од тада много година, бар пуних тридесет, и тада је још било у матици бакалара. Сад можеш две три стотине хвата претурити, па тек ако ухватиш неколико тресака, а бакалара нигде ни једнога. Али у оно време бакалара је било. Е, тада се бејах навезао на чамцу с Јенсом Сплитом и Хансом Унтенхерумом, како га звасмо, који се доцније удавио у Америци. Јенс и ја стојали смо на задњем крају чамца и вукли струк, а Ханс је седео и крманио. Већ бесмо накупили подоста бакалара у чамцу, кад на један пут нешто јако затеже струк.

— Повуци, рекох ја.

— Тешко је, вели Јенс. Шта ли то може бити?

— Вуци ти само, рекох, па ћеш већ видети.

Он повуче, а ја усправим корито, у које је ваљало сместити удице, јер сам мислио, да је то какав велики бакалар.

— Гле, та то је човек! рече Јенс, који је вукао.

Подигнем главу и погледам на површину воде.

Најпре се указа савијена рука и раме, за тим груди и један део вилице с брадом. Али и груди и рука опет потонуше, јер се друга удица беше закачила за појас од чакшира. и помолише се врхови обуће, баш према чамцу.

— Какав ли је тај? узвикну Јенс, који опет беше упустио струк.

Ја му посаветујем да опет вуче, али врло лагано. И сад се човек помоли по други пут, укрућен и дуг, и стајао је у води готово усправљен.

— Пусти га у воду! узвикну Ханс са седишта.

— Да ли да га пустимо? упита Јенс, који је стајао са струком у руци. Ја погледам њега, погледам у чамац, па рекох:

— Та то је човек!

И тако га извучемо, ухватимо и дигнемо у чамац. Из њега је истекла огромна количина воде; ниси могао с њиме ништа, леђа му беху трула као мртва риба; али ми га ипак одвучемо на предњи крај чамца и усправисмо тако, да му леђа беху окренута кљуну чамца, а лице нама.

И ту је остао.

Сунце се беше већ спустило и сијало му право у очи. Док смо извлачили струк и скидали са удице по ког бакалара, не могасмо а да с времена на време не окренемо поглед на утопљеника, који је стајао лицем њима окренут.

Ханса, који је седео на балвану и крманио, стаде на један пут неки необичан свраб по врату. Он се немирно окретао тамо амо, па за тим погледа напред преко рамена.

— Шта то гледаш, Хансе? упитам га.

Ханс не одговори, него стаде звиждати.

— Рибар никад не звижди у чамцу, рекох.

Мало доцније рече Јенс: «Чини ми се да онај блене у нас».

— Којешта! на то ћу ја. Како може мртав човек бленути?

Један часак доцније понови Јенс исто, и Ханс се опет узнемири на балвану. И баш кад бесмо извукли и последњи део струка, Ханс пусти весло, саже се и узе велику морску звезду што лежаше на поду, окрете се и на челу утопљеника уреза рибу тако, да је пола лица покрила.

— Ниси то требао чинити, Хансе! рекох.

— Могуће! одговори он. Али га нисте морали узети у лађу. Кад год сам га погледао преко рамена, избуљио је очи на мене, а то никако није пријатно осећање, нарочито кад се седи натрашке.

Кад сунђе зађе, ми повеземо кући; на обали је било више људи, који нам довикиваху:

— Какав вам је то друг у чамцу?

Но ми не одговорисмо ништа, док чамац није додирнуо земљу.

За тим искочимо и извучемо чамац на суво, а више њих беше нам у томе помогло; кад се нема пристаништа, увек је који други од помоћи.

Кад смо чамац извукли на песак, рекох ја људима, што стајаху около:

— Сад можете сами видети ко је тај, кога смо примили у чамац!

Наравно, сви су га морали погледати. На то упита стари Нилс Скафер:

— Да нема при себи сат, или тако шта?

— На то нисмо ни помишљали! одговорим. И ја му хтедох раскопчати горњу хаљину; али ми главни крманош рече, да то не смем учинити; да се прво мора послати по полицију, и у сваком случају раније известити царинар.

— Ја мислим да овакав не плаћа царину! рече Ханс и подиже га мало.

Сви се морадоше насмејати, и пошто се човек увек разузда, кад се људи нечему смеју, то отпоче Ханс да збија са њим свакојаке шале.

— То ми се не допада, и можда ћеш се за то кајати! рекох ја.

Тада се Хансману шале; за тим дође и царинар, задијан као коњ, и у униформи, коју је у великој хитњи криво закопчао на трбуху. Он је био увек врло вредан, кад је било што посла; јер се ретко догађало, да је он могао ма где шта нањушкати.

— Какве робе имате на лађи? упита он још из далека.

— Ево видите сами, господине царинаре! одговорим ја.

Међу тим Јенс је бацио преко мртваца покривач, кад је крманош рекао, да га не смемо дирати. Цаpинар приђе чамцу, дува као кит, кија, пљује и брише нос својом великом црвеном марамом , која је увек висила позади из униформе.

— Е, људи! рече он са свим љубазно; какве ситнице имате данас?

— Нису то ситнице, господине царинаре!

— То је добро, Оле. Сигурно имате мало...; али кад само краљ добије своје и закон пође својим путем, онда ту нема ничега незаконитог!

Није било баш тако. Цаpинар за тим диже покривач, и застаде с марамом у руци, посматрајући непознатог у чамцу.

Утопљеник не даваше од себе никаква гласа. Закон га је извињавао. Цаpинар не рече ништа; он беше изненађен.

— Пхи, до ђавола, ала заудара! И опет баци покривач преко њега.

Мени се учини, да то баш није било учтиво, пошто је то ипак био човек, и ако мртав.

Цаpинар за тим рече, да се код мртваца постави стража, и да се мора послати по полицију, или по кмета. или по судију, или по чиновника, или по каквог писара — или бог зна по кога, да се прегледа, да ли је тај човек заиста мртав, и да ли је иначе све у реду; да ли не носи собом колеру, или да нема при себи какво љубавно писмо, или меницу, из којих би се могло констатовати ко је. Нико да се не усуди да га пре додирне, рече царинар; и он је о свему томе тако брзо мислио и говорио, да је са свим заборавио да се наљути, што му кући нисмо донели никакву другу «ситницу».

Он рече да одмах сами стражаримо; за тим добисмо две мушкете и једну сабљу с корицама‘ јер царинар беше стари подофицир, па стражу без оружја није могао ни замислити.

Ми дакле стражарисмо, и како се све више смркавало, мало по мало нестаде на обали људи. Око девет и по часова од прилике дође царинар да нас осмотри, пре него што легне. Ја, као најстарији, стајао сам са сабљом, а друга двојица, Јенс и Ханс, држали су пушке; кад се царинар приближавао, ја им заповедим да узму пушке «пред прси» и то му се врло допало.

— Добро је! рече он и принесе руку капи. Споразум је постигнут, и сутра пре подне власт ће бити овде; а сад пазите да се лепо понашате и да не заспите; с богом! —

— Смем ли послати Ханса у кафану, да нам донесе што за пиће? упитах.

— За пиће, под оружјем? Јеси ли ти полудео! узвикну он.

— Та да, тако је! рекох ја мирно. Морамо одустати од тога; али овакве су јесење ноћи и дуге и хладне.

— Ко је на стражи, не зебе! — рече он и оде.

Још није добро ни замакао, а Јенс и Ханс положе оружје у чамац код утопљеника, а Ханс узме боцу и пође.

— Куда ћеш? упитам ја и препречим му пут сабљом.

— Иди без трага с том кустуром! рече Ханс. Разуме се да идем да донесем што за стражу.

Он оде и кад се врати, ми поделисмо стражу на три равна дела, тако да су двојица имали три сата одмора, док је један ишао горе доле са сабљом у руци. Прво је био ред на мене, и њих двојица легну на пруд и покрију се комадом једра. Најугодније би, наравно, било, лећи у чамац и покрити се великим једром. Али за то нису они имали ни мало воље — због страног друга.

Међу тим изиђе и месец, и обасја обалу, и чамац, и покривач, под којим је лежао утопљеник. Ја сам ишао сȃм горе доле, и доле горе, са сабљом под мишком и рукама у џеповима. Погледао сам на море и у облаке, да видим, какав ћемо ветар добити у јутру, погледао сам и на чамац и на човека под покровом, занео сам се у ми-

слима и премишљао о мучном животу, нарочито животу мрнара, коме није никад сигуран крај, кад почне из почетка; и што сам више о томе мислио, стражарење ми је било све теже и морао сам хвалити, што је Ханс био тако обазрив са боцом, јер сам се сад могао мало поткрепити.

Приђем дакле Хансу, извучем му из капута боцу и добро повучем; кад хтедох да оставим боцу на своје место, Ханс отвори очи и рече:

— Буди тако добар, те се не устручавај!

— Ја мишљах да спаваш; Хансе! рекох. Ноћ је хладна. Како лежиш?

— Лежим рђаво! одговори он. А свему је крив тај проклети утопљеник. Што га ниси оставио у води, као што сам говорио?

— Боже мој, Хансе! Ми имамо човечанског осећаја!

— Да, кад бисмо могли имати од њега још какве користи! одговори Ханс. И он се усправи, и гледасмо се за часак.

— Знаш шта сам премишљао овако лежећи? рече Ханс.

— Добро би било, кад бих то могао погодити. Знаш ли ти, Хансе, шта сам ја мислио?

— Ваља да не и ти на његову обућу? упита Ханс, за тим устаде и стаде се ударати по раменима, да се загреје

Приђемо чамцу и Ханс подигне мало покров са ногу мртваца.

— Обућа је добра, са свим нова! рече Ханс.

— Прођи се тога! рекох ја.

— Смем се заклети, да нико није обраћао пажње да ли на њему има обуће или не! рече Ханс.

Ја мало одмакнем да видим спава ли Јенс; и кад опет приђох чамцу и стадох посматрати обућу, која се влажна и чиста светлила на месечини, и мени се — нећу да лажем — учини, да би то био леп пар обуће.

— Не, то не иде! рекох ја. Та то је и остаје човек, па ако је и мртав; и он има своје сопствене ствари, и ако му их узмемо, онда смо крали!

— Зар то човек? узвикну Ханс. Не, човек је оно, што је живо, као ти и ја. Кад си мртав, онда ниси ништа — прах и пепео, како вели свештеник. И ништа не може ништа ни имати!

Промислим мало о томе, али нисам могао бити на чисто с тим.

— Видиш! рече Ханс. Кад бисмо му узели сат или хартије, ако их у опште и има, то би била крађа. Јер такве ствари морају имати иследници, који ће сутра доћи. Утопљеник се мора и сахранити у оделу, што је на њему. То знам; али зашто да оставимо овако добру и нову обућу, да је црви изгризу, то не знам!

Ја се почешах мало иза врата, па упитах:

— Па коме ће онда припасти обућа. теби или мени? Јер ако је поделимо, тиме би нам било мало поможено!

Ханс ме погледа.

— Да бацимо коцку!

Он се саже и узе пуну шаку ситна камења.

— Лијо или та̂ко?

— Не, ја нећу! рекох и одступим од Ханса неколико корака.

— Онда ћу ја! рече он.

— Дај ми твоју боцу, Хансе.

Повучем добар гутљај, па за тим приђемо чамцу и устремимо се на утопљеника. Ханс скиде с њега покров, а ја узмем једну ногу.

— Мислиш ли, да ћемо му је моћи скинути? прошаптах Хансу.

— Ког врага ви тамо радите? упита иза нас Јенс.

Скочисмо један на једну, други на другу страну и окренусмо се. Јенс се беше пробудио и сео на пруд.

— Не иде! прошаптах Хансу. Јенс пропушта као нова каблица; он не може никад да ћути!

— Гледамо утопљеника! рекох Јенсу.

— Да није оживео? упита он.

— Није, колико ја знам!

— Онда можемо даље спавати! рече он и окрете се.

Погледам Ханса. Али он се сад тако поплашио као и ја, оде на пруд и без једне речи леже поред Јенса. И кад хтедох да раширим покров преко утопљеника, засија му месец право у лице, као што је раније сунце, и заиста као да ме је погледао и хтео рећи: лопове један!

Беше ми тада врло необично око срца. Јер раније у моме животу нисам никад ни помисло да узмем што од човека, а нисам то ни доцније чинио. Али с њиме је било нешто особито. Јер, право да узмемо, њему обућа није ни требала.

Али било како му драго, ја се сагох над њим и рекох:

— Опрости ми, друже, за ово што хтедох учинити. Задржи ти лепо обућу, а сад «лаку ноћ!» Ако ове године добро испадне лов на бакаларе, претећи ће ми толико за нову обућу, да не морам красти изношену са мртваца!

За тим опет раширим покров преко њега, и — не знам, али тако сам осећао — учини ми се, да ће сад спокојније лежати, кад је сигуран за своју својину. Та сви ми скупа најрадије бисмо задржали оно, што имамо.

Кад прође време моме стражарењу, одем и кренем Ханса.

— Шта је било с обућом? упита он.

— Што је Господ саставио, не сме човек раставити! рекох му ја. И ја мислим да је то имало на њега утиска, јер те ноћи није обућа нестала, а у јутру већ је било уз нас људи, па је било доцкан.

Дође и царинар и ми предадосмо пушке и сабљу, с којима смо се тако лепо вежбали по сунцу.

— Да се није догодило шта на стражи? упита он.

— Ништа, што би било вредно поменути! одговорим ја за сву тројицу.

Али се Ханс и ја згледасмо, стегосмо језик уз вилице и намигнусмо; за тим ја кинух а Ханс узвикну: «На здравље!»

У подне дођоше нека општинска кола. То беше судија. Он је имао уза се писара и још два господина. На њима се могло видети да су доручковали: то јест на судији и господи — на писару не.

Они се спусте на обалу и судија показа нас и објасни, да смо ми рибари. Један господин маши се у џеп од прслука и ја већ помислих, да хоће да нам да талир; али у место тога он извуче неко стакло, које метну на око, за тим избуљи очи у нас и објасни осталима, да смо ми рибари.

За тим судија стаде испитивати и увек је све објашњавао оној господи, која мора да су били неки отмени гости. Ја сам мислио да су странци, кад им се морало све по наособ објашњавати; али пошто су говорили дански као и остали, морам мислити да нису никад пре тога видели рибаре.

Ја сам испричао све, како и где смо га нашли. За тим су га морали претрести. «Овде људи ове називају....» објасни судија; на то један господин записа нешто у књигу, тако да сам могао помислити, да има рђаво памћење.

Претресосмо му све џепове, али не нађосмо ништа друго, до једну кожну кесу, која је била тако мека и влажна, да се одмах распала. Све што је у њој било предам чиновнику, који беше навукао рукавице, а његов писар записа све, шта је било у њој. Била је једна немачка банкнота, коју је судија проценио од прилике на седам данских талира, за тим комад једног инглиског писма, у коме, како рече судија, не беше никаква смисла, и најзад неколико холандских крајцара.

То није много! мишљаше судија и имао је право. За тим проговори неколико речи с царинаром, јамачно о погребу, па се попеше у кола и одоше.

После по дне сахрањен је утопљеник — нешто западно од села, на обали, баш до мора. Читава гомила нас рибара стајала је унаоколо и гледала. Свештеник баци на њ три шаке земље, а ми сви поскидасмо капе и гледали смо преда се ћутећи. И док сам тако стајао мислио сам, како је врло лепо, што је понео собом у гроб и обућу, и ако му није више требала тамо, где је лежао.

Свештеник за тим оде; али ми сви застадосмо занети истим мислима, да није право, да тако сиромах, утопљен мрнар не добије своје слово. И Јенс, који је стајао крај мене, стаде се освртати и пипати око појаса, но пошто сам могао приметити, шта га је узнемиривало, гурнем га са свим лагано и рекох: «Почињи!»

Он корачи мало напред и с капом у руци стаде говорити: — Чујте људи. Могућно је, да ћу с тога у неприлику доћи; али све једно, биће ми лакше. Ја мислим само, да онај, што сад на сидри лежи, треба да понесе поздрав од оних, који су га у пристаниште увезли и од оних, који су видели, кад је дошао на јалију. Сељак целог свог живота гледа постељу, на којој ће последњи уздах пустити. Али рибар и мрнар не могу никад рећи, где ће лежати. Нико не зна одакле је овај, што је сад овде укопан; али с тога ћемо му поклонити другарску успомену, па можда подићи и дрвени крст или ограду, код које се можемо скупљати. И ако мене или Ханса, или Ола или Пера, или ма кога од нас, задеси несрећа и будемо избачени на страну обалу, надаћемо се, да ће рибари и мрнари учинити нама исто, што смо ми овоме учинили — и ако га не познајемо и не знамо ко је ни шта је, и ако нећемо добити за то никакву благодарност. Али тако је то међу нама рибарима С тога: «Бог да му душу прости!»

— Амин! рече главни крманош и ми сви с њиме.

Тако је он сарањен. И Јенсу је било увек добро; али годину дана после тога удавио се Ханс у Америци,

куда беше отишао као мрнар. А ја сам добио тешку костобољу, с којом се од тада вучем. Али сам често морао помишљати на оног утопљеника и на његову обућу.

Душан Л. Ђокић

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

René Millet, Souvenirs des Balkans. De Salonique à Belgrade et du Danube a l' Adriatique — Paris, Hachette & C-ie 1891. м. VIII, стр. 401.

Од кад памтим за себе, а Бога ми памтим од Кримскога рата, непрестано сам слушао, како ће источно питање да се реши, сад, одмах, данас, сутра, ту је.

Људи су у то брзо решење тако веровали, да Љуба Ненадовић, кажу, није хтео да прави нове панталоне док се не реши источно питање те да види да ли му треба поручити широке димлије или узане кариране чакшире.

Али ето прође четрдесет година како се решава источно питање, било је због њега толиких ратова, толико међународних конференција и конгреса — па оно још није решено Напротив ето и данас стоји у Европи око 4.000,000 људи наоружано до зуба, једни спрам других, готови да јурну у покољ, каквога још није било на земљи, од како се бележи историја рода људског, и то све — због источног питања и оно мало Алзас-Лорена . . .

А међу тим било је тако много предлога, по којима се бар источно питање могло решити без једне капи крви. Шта га их само ја знам, из наших, српских политичарских кругова.

Један од тих политичара, из клуба пок. Мате апотекара на великој пијаци у Београду, из времена када се политика није бистрила уз баварско пиво, већ уз чашице горке стомаклије, један од оних који још верују, да је српско царство само због неслоге пропало, и да само слога Србина спасава (четири оцила), решавао је источно питање врло брзо, ево овако:

— Треба — вели — само да се састане Европа па да зовне све балканске народе пред се.

— Што се дерете ви бре Срби? Шта хоћете ви? —

— Па, молимо високославна Европо, ми би хтели да повратимо Душаново царство. Ето узмите историју па ће те видети да су наши Цареви и Краљеви седели у Скопљу, Приштини, Призрену, да је наш Краљевић Марко седео у Прилипу а јео рибу са Оридског језера. Узмите наше песнике па ћете видети да је све српско «од Пеште даж' до Черне Горе». Узмите етнографију па ћете видети да су Босна и Херцеговина чисто Српске земље . . . —

— Е већ, то ћете опростити што се тиче «од Пеште» итд. Управо по мало лажете и за Босну, и ако су тамо Срби, јер она никада није хтела с вама; ни Душан, који ју је прегазио није могао да је задржи за се. Али што му драго. Да вас ђаво носи, ево вам Босне, Херцеговине, старе Србије и северно парче Македоније, на, одласте! —

Таман се Срби уклонише гунђајући нешто о Срему, Банату и Бачкој, али ипак прилично задовољни, — а Бугари нададоше дреку:

— Каква је то правда високославна Европо? Како ти можеш давати чисто бугарску Македонију Србима, који су и онако притисли толике бугарске земље чак до Моравата? То је илецијски, ми не пристајемо! —

— Језик за зубе шубараши. Мислите ви ја не знам колико сте ви Срба прогутали у Шоплуку а колико Грка у Румелији? Ви мислите где сам ја зажмурила на једно око, да не видим шта ви радите? Али ви сте мајкина маза, ето и вама парче Македоније, алал да су вам сви Шопови што славе српску славу и сви Грци у Румелији, ево вам још и независност, па да живјеје Стамбулов I-ви, Цар Блгарски! —

Бугари запеваше «шуми Марица» и одоше задовољни.

Али сада стадоше Грци да дрече.

— Шта хоћете ви бре Грци? пита Европа.

— Како шта ћемо, високославна Европо? Бог ти судио, убило те млеко јелинске културе, које те је одхранило, зар тако своју мајку за сису уједаш? Како царство Вулгарофонима да од Бога нађеш! А византијска империја, а јелинска култура? Шта си обећавала Европо, лажљиви хеленофиле?

— Добро, добро, немојте се љутити. Нисам ја ни вас заборавила. Вама ето Цариград, Солун, цео Епир и

Тесалија, цела обала егејског мора, сва острва, и цела мала Азија. Mein Liebchen was willst du noch mehr? —

— Зито! — гракнуше Јелини и одоше радосно.

— А ми? А ми? — запишташе некакви ситни гласићи.

— Ко сте ви? Ах, потомци стародревних Пелазга којима је конзул Хан написао граматику? Ви сте једна ужасна разбојничка раса, али из призрења што сте потомци староседелаца Балканског полуострва, ето нека вам остане кршна Арбанија и парче јадранског мора, али да нисам више чула за ваша разбојништва, иначе ви знате мене! А ко сте ви пуше? Цинцари! Зар сте и ви народ? А камо вам народна књижевност? Какав је то народ који своју азбуку завије у лист купуса, па је поједе магаре? Вама дзц! Одлас'те (ову је реч Европа казала на турском језику, — сиктер! — колико тек да обележи и Турску судбину). Источно је питање свршено. Tarde venientibus ossa! — — —

Други један много модернији предлог за решење источнога питања, чуо сам поред великих чаша мркога Spatenbräu-а, у политичком клубу Васе учтивог. Он са својом мотивацијом гласи овако:

«Овај мозаик народа и народића на Балканском полуострову не може никада постати једна хомогена национална држава. Они се тако много разликују по раси и вери, по историји своје прошлости, они су се тако дуго међу собом крвили, они се међусобно тако мрзе, да ће се и даље клати као жути мрави, макар да су им економни и културни интереси врло блиски, а кадшто идентични. Па не само да се тако мрзе и комбатирају Срби и Бугари, Словени и Грци, Хришћани и Турци, него и у недрима појединих тих народа бесни један чудан партикуларизам, раздире их сталешка, верска, династичка и политичко-партизанска борба тако силно, да скоро свака жупа хоће да је за себе, да у њима не може да се учврсти никаква државна мисао, чак ни једне, узане, мале чисто народне државе. Ти тако многобројни супротни интереси не даду мира Балканском полуострву ево већ две хиљаде година. Они су тако силни, да ни свемоћни Рим ни лукава и мудра Византија, ни Бугарски Симеуни, ни српски Душани, не могоше од Балканског полуострва направити једну органску целину. Оно кроз све те векове

оста примамљива пљачка за разне европске и азијске освајаче, који су наизменце плавили ову иначе богату, лепу и сваким природним благом благословену земљу. Балканија је и данас то исто што је била кроз векове, лепа Јелена, рад које сваког часа може на ново букнути страшни Тројански рат. И данас око ње да се покрве толике велике европске силе. Али ма која од њих да победи и да нас притисне, неће видети хајир од нас. Колико год смо неспособни за самосталан државни живот у народној држави, опет смо тако жилав залогај, да нас неће моћи сварити ни највећи стомак, највеће европске силе, напротив добиће од тога залогаја такав хроничан катар, да јој он може доћи главе. Ено силна Турска, Господар од два света, која нас је жвакала пуних пет стотина година, није могла да нас сажваће, па чак није могла ни да нас са свим удави; велика Русија са снагом државе од сто милиуна, није могла да свари два милиуна Бугара, него је морала да их поврати, а како ће проћи Аустроугарска са својим босанско-херцеговачким катаром то ћемо видети. Шта дакле да се ради? Има ли помоћи Балканском полуострву? Има ли изгледа да ће оно икада поживети пуним животом као Господар од три мора са богатим житницама и још богатијим рудницима? Има, и то врло простог начина, па да ми будемо своји, слободни, задовољни, просвећени, богати и срећни, а опет да свима похлапним великим силама остане шупаљ нос до очију. По моме мишљењу Балканско полуострово може бити једна држава само под једним условом, а то је да јој глава буде — Цариград. Једино могућно, логично, рационално, практично решење источног питања то је: федерација автономних народносних балканских државица *са Турском на челу*. Да, да, Падишах чок јаша!... Ту нам је једини спас. Нека Румунија, Србија, Грчка и Бугарска задрже свака своју независну унутрашњу управу, нека удешавају свака своју независну унутрашњу управу, нека удешавују свака свој народни културни живот како која хоће, али нека што скорије и за навек склопе *царински и војнички савез с Турском*, нека турско-румунско-грчко-српско-бугарске делегације заседавају негде на средокраћи Балканског полуострва и нека управљају спољном политиком Балканаца, а кад ова морадне апеловати на оружје за одбрану политичке и економне самосталности

Балканског полуострва, онда нека Падишах командује целом војском Балканскога савеза, а та ће војска имати равно *милион и по пушака и три хиљаде топова*, осем своје *флоте на три мора*. Ама зар баш Падишах да командује и хришћанским војскама? Јес, јес он, због оно мало његове резерве у Азији, и због оно мало Босне и Херцеговине, што би пало савезу у крило као зрела јабука. Када би се тај савез нанравио, наши мали унутрашњи рачунчићи, у средини полуострва, брзо би се рашчистили, јер онда би и нама и Грцима и Бугарима било све једно, ако ће Македонија постати и автономни члан савеза. Осигуравши тако независност, могли би после сви мирно чекати да видимо, која ће раса културно постати најјача. Ето, то је једино паметно решење источног питања! —

— Ах, драги пријатељу, та то је просто Колумбово јаје! То је тако природно решење, да оно никоме неће пасти ни на ум. Поздравио те Султан, поздравио те М. С. Милојевић и Офејков-Шопов! Та балкански шовинисти и фанатици пре ће пристати да их неко на комаде исече, него да пристану и на дискусију твога предлога. Келнер, да платим! —

Изгледа да ових политичара што за пет минута решавају источно питање, има много и у «другим Европама» а не само у Србији.

Г. Рене Миле, посланик Франц. републике на двору Краља Шведске и Норвешке у Стокхолму, вели у приступу своје најновије књиге, којој смо горе исписали наслов, овако:

«Има разних начина да се приступи источном питању,

«Има најпре онај, по коме се источно питање решава за пет минута. Он је најкомотнији и најраспрострањенији. Многим људима само онај импонује, који млатара и сече десно и лево око себе, и који се никад не размишља да ли од његовог одлучног решавања неће све постати горе. Са тим великим политичарима нарочито је тешко изаћи на крај после доброг ручка, кад се запале цигаре у «благовалишту». Ваљајући се по канабетима, занесени сигурно облацима дима који се ковитлају изнад њихових глава, они направе ужасан покољ од разних земаља. У трену ока они су освојили силне земље и градове, рашчеречили их, раздали. Окупације

су им најјевтинија роба. Један од њих доказује да Турској нема више живота ни за осам дана, и господским покретом руке баца је у Азију. Други доказује да је Аустрија на умору, да је већ умрла, и он врхом једне своје стопале гради такав дармар од држава у центруму Европе, да све слушаоце обузме језа, и они одобравајући климају главом. А већ она буранија мањих народа, она је за њих само један залогај. Они не живе ни колико док се једна цигара попуши Пошто су тако цео патос покрили лешинама искасапљених народа и држава, они се задовољни враћају кући и чуде се што их још не чекају кредитиве за неко посланство».

«Други се начин састоји у томе да најпре ваља добро знати ствар о којој се говори. Разуме се да је то теже. — Верујте — говораше ми наш најодличнији дипломата — да највећа вештина у нашем занату, није у одлукама, већ у разумевању. А то не може сваки који би хтео. Да би човек добро познао Европу, за то треба необично јака симпатија, која може у неку руку да га пренесе у душу других народа. Ја знам, у приватном животу сваки има дара за то. Који читалац н. пр. не може да се замисли у улози ма кога јунака из романа који чита? Много је теже, без нарочитог бежбања, завући се у кожу разних народа. Ту треба најпре отарасити се својих специјалних страсти, треба ишчупати своје укорењене предрасуде и претпоставке, да би могао присвојити туђе страсти и предрасуде. — — — Без тога се може бити добар трговац, храбар војник, добар патриота, али без тога се никада не може постати политичар који добро и далеко види».

«Тако вам је и с источним питањем. Можете колико вам је воља бости очи са картама, статистикама, протоколима итд. ви опет нећете ништа знати, ако нисте прислушкивали како куца срце оних народа, који се тамо на истоку боре. Ви треба да почнете с тим, да се ставите редом на народно гледиште свакога од тих народа. Ви морате редом постати Мацар, Румун, Србин, Грк, па чак и Турчин ако затреба. Ви морате да се уз ток њихове историје вратите у њихову давну прошлост, те да у њој потражите тајанствене изворе њихових вера и осећања. Тек тада ћете добро знати сва лица у драми, и онда вас ни једна њена перипетија неће изненадити. Ако

вас некада после судбина баци у то врзино коло, ви нећете изгубити главу. Ви ћете знати да извесно популарно узбуђење није револуција, ви ћете знати да једна беседа или здравица, још није никакво дело»...

Одлични дипломата француски, који је држао ово мало предавање из дипломатске пропедефтике, знао је врло добро коме говори. Он је знао да се млади срески начелник г. Рене Миле, једном јединим књигом, «О животу у провинцији», вијнуо на врло важно место у министарству, са кога ће му први корак бити у какву дипломатску мисију, за то га је и световао како ваља схватити дипломатску службу. И семе је пало на врло плодну земљу. Г. Миле постаде министар Француске у Београду. За релативно кратко време своје службе у Србији, он је, поред свију «текућих» политичких послова и силних дипломатских дангубица, које се зову «репрезентација», успео не само да изради опширну студију о економном и трговинском стању Србије [1]), него и да пропутује целом Србијом у накрст, и да пропутује од Солуна до Дунава и од Дунава до Јадранског мора, успео је да проучи тако рећи цело Балканско полуострво, његово земљиште, његове расе и религије, његову целу историју, и да о свима тим студијама напише врло интересантну и врло поучну књигу, пуну темељне учености и пикантног француског есприја, књигу о којој би желели да овде реферишемо.

Пуштајући на јавност ове своје студије г. Миле вели «Људи са предубеђењима, који би желели да неки народи од 30—40 милиона душа имају само једну главу, само да би је на један пут могли одрубити, неће имати никаквог рачуна да читају ову књигу. Али ако има још људи који држе, да треба најпре проучити неко питање па га онда решавати; које појединости успут занимају толико исто, колико и сам циљ путовања; којима је сваки народ достојан да га са симпатијом, са љубављу проуче, не питајући колико тај народ тежи на кантару Европе; који налазе да је све важно што помаже продрети у душине тајне, и оно што причају шуме и реке, и таласи морски који запљускују обале, и физиономија разних раса, и

[1]) *René Millet*, La Serbie économique et commérciale, Paris, Berger Revrault & C-ie. 1889. 8° X. Страна 348, са две карте и аналитичким прегледом. О тој књизи ми смо у своје време донели реферат из пера д-ра Ми Р. Веснића (Отаџбина кн. XXIII, 466—472).

један б. официр нуди за општинског писара, да један муж оплакује своју нигде не прежаљену итд. Шта је све претходило док је дошло до тих огласа! Чак и овако прост факт, да ће се тога и тога дана на јавној лицитацију продавати један коњ из возарског ескадрона због тога што је у след дугогодишње службе постао неспособан — наводи Нушића на дубока философска размишљања. Он пореди судбину тога коња са судбином једног потпуковника, који је такође дугогодишњом службом постао неспособан, и који се одликује за ту службу орденом. Да Бог сачува шта један безпослен апсеник може прочитати из самих огласа.

Крајње је време било да се овај младић ослободи апса, у коме је већ био почео да булазни. Како је баш у ово доба постао министар онај, што је у свези са правилима гарнизонске службе, био у неколико узрок за ону песму, рад које је Нушић осуђен, то је нови министар са својим друговима дотле молио за милост, докле Нушића нису помиловали. И он се вратио у Београд, и написао је XIV одељак своје књижице, који врн од досетака, као чашица шампањера од угљене киселине.

Али са духовитошћу је као и са шампањером, и код ње имају два стадијума: први раздраганости, весеља и уживања, а други неизбежнога мамурлука, у коме се плаче и помишља на смрт. Отуда последњи одељак Нушићеве књижице говори о смрти, која улази у његову собу, неће ни да седне, ни да попуши једну цигару, већ хоће да га води позивајући се на некакву његову песму, у којој је он, само због слика, прижељкивао смрт. Кад види да није шале, он онда у сећању резимира цео свој живот, и после исповести, која је пуна пакости, спрема се да умре, остављајући потомству у аманет. да му се на надгробном споменику не свети онако рђавим стиховима, какве је он за друге покојнике писао.

И тако мислим да сам вам дао доста верну слику Нушићевих „листића". Да би слика била права слика т. ј. да у њој има и светлости и сенке, упућујем вас на први, десети и једанаести одељак ове књижице, у којима ја нисам могао наћи ништа, што би вредило да вам поменем. Прочитајте их, можда ћете ви у ономе мраку што назрети, ја нисам видео ништа. То јест у првом одељку, у приступу видео сам болешљивог Бајронизма, који уз цео остали